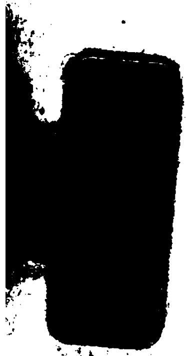
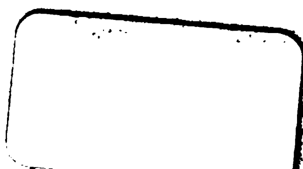

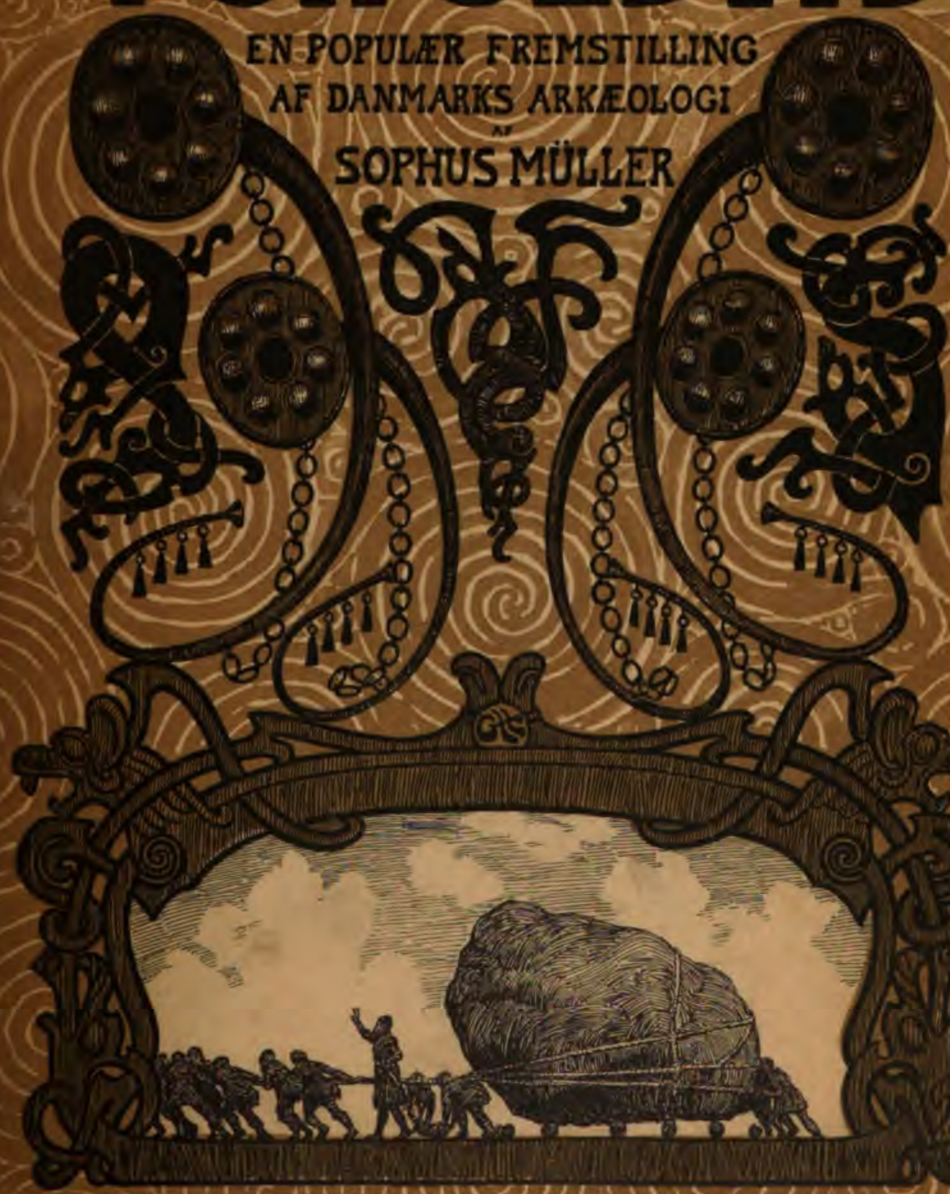

VOR OLDTID

EN POPULÆR FREMSTILLING
AF DANMARKS ARKÆOLOGI

AF

SOPHUS MÜLLER

DET NORDISKE FORLAG.

BOGFORLAGET:
ERNST BOJESEN.

VOR OLDTID.

VOR OLDTID.

DANMARKS
FORHISTORISKE ARCHÆOLOGI

ALMENFATTELIG FREMSTILLET

VED

SOPHUS MÜLLER.

MED 441 ILLUSTRATIONER I TEXTEN OG 6 PLANCHER.

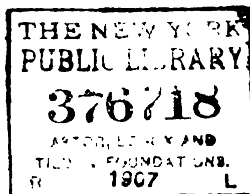
KJØBENHAVN.

DET NORDISKE FORLAG.

BOGFORLAGET:

ERNST BOJESEN.

1897.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

JERNALDEREN.

BILLEDBLADE.

Det er om de forhistoriske Tider i Danmark, at denne Bog fortæller. Ikke fra historiske Beretninger og skriftlige Kilder er Kundskaben hentet om det Liv, der rørte sig her, med vexlende Indhold og i fremskridende Udvikling, men fra andre ligesaa paalidelige og stedse samtidige Vidnesbyrd: de bevarede Oldtidslevninger af enhver Art.

Betydningen af disse Minder har været kjendt fra *Saxos* og *Svend Aagesens* Dage, og mangen en dansk Forsker har tidlig syslet med dem, naar han søgte at trænge tilbage til de ældste Tider. Men først i vort Aarhundrede have disse Studier skilt sig fra Historien som et eget Fag, den forhistoriske Archæologi, og først i vor Tid har der efter Mindesmærker og Oldsager kunnet gives en sammenhængende Fremstilling af de ældste, hidtil lidet kjendte Tidsrum. Det var *J. J. A. Worsaae*, der i sin Ungdom løste denne Opgave, som ingen forud havde stillet sig, og hvis sidste Skrift havde samme Maal. Derfor bør *J. J. A. Worsaae* taknemlig mindes, hvergang paany Resultaterne af den forhistoriske Forskning i vort Land blive fremlagte i samlet Fremstilling.

Men herefter burde Alle nævnes, som paa lignende Maade, i Skrift og i Billed, have fortalt den nordiske Oldtids Historie, og med Tak burde enhver mindes, som fra *Ole Worms* indtil vore Dage har fremmet Kundskaben til Oldtiden, hvad enten han virkede ved videnskabeligt Studium, ved kunstnerisk Fremstilling eller som Samler og Beskytter af det mangeartede, videnskabelige Stof. Bag denne Bogs Blade ligger Fylden af, hvad der er tænkt og virket i Aarhundreder.

Trods Alt, hvad der saaledes er modtaget fra Fortid og Samtid, tør dog dette Arbeide siges at være fremgaaet af Selvstudium, hvad de egentlig archæologiske Partier angaaer. Væsentlig er kun det umiddelbart gjengivet, som skyldes de naturhistoriske Fag, der ere den forhistoriske Forsknings trofaste Hjælpere, og det samme gjælder med Hensyn til de Dele af det archæologiske Stof, som mere eller mindre fuldstændig falde ind under andre Videnskaber, saaledes navnlig Lingvistiken. Men ved Siden heraf skal det aabent tilstaaes, at der selv paa det egentlig archæologiske Omraade er mangt et Punkt, hvor Studiet ikke er ført saa dybt og saa vidt, som det burde, og at mangt et Spørgsmaal er efterladt uløst, der mulig ved et længere fortsat Arbeide kunde være besvaret. Der er saaledes god Grund til at bede om Læserens Overbærenhed. Og dog frygter jeg ikke dens Dom, som næste Gang skal fremstille Danmarks forhistoriske Archæologi; thi selv om der da vil være færre Partier, der for første Gang skulle behandles, og færre nye Opfattelser at overveie og prøve, saa vil dog ogsaa han stærkt føle Trykket af Arbeidets Omfang og Vanskelighed.

Hellerikke gjælder desværre i vore Dage den gamle Regel om de 9 Aar som den passende Hviletid for Pennens Arbeide. Har tilmed allerede Udarbeidelsen af Skriftet krævet et ikke meget ringere Aaremaal, da maa det følge Nutidens hastige og store Bevægelse, ikke mindst af Hensyn til dem, som ville føre Skriftet frem i Verden og da særlig, naar det, som i foreliggende Tilfælde, for en væsentlig Del skylder dem sin Tilblivelse. Sikkert vilde dette Værk ikke nogensinde have seet Lyset, om ikke Boghandlerfirmaet *P. G. Philipsen* havde opfordret mig til at prøve derpaa; den, hvem selve den videnskabelige Undersøgelse ligger paa Hjerte, vil sjælden af egen Drift vende sig til den store Fremstilling. Og dog modtog jeg med Paaskjønnelse den Opgave, som stilledes; thi det var mig tiltrækkende at skulle gjennemleve Aar under fortsat Syslen med et saa betydeligt Arbeide og herigjennem engang at kunne henvende mig til en større Kreds end de egentlige Fagmænds.

Ikke ugjærne har jeg saaledes kunnet skyde den Polemik tilside, som ofte gjør den strengt videnskabelige Fremstilling mindre tiltrækkende, og undgaa den sædvanlig lidet lønnende Gjentagelse og Imødegaaen af ældre Opfattelser. Vel have Beviserne ikke altid kunnet gives fuldstændig, mange Enkeltheder maatte forbigaaes, kun mindre Dele af selve Stoffet kunde fremlægges, og Henvisningen til Literaturen maatte indskrænkes til de seneste og nærmere liggende Behandlinger; men paa den anden Side er forhaabentlig intet Forhold af større og væsentligere Betydning blevet upaaagtet, og idet der er medtaget Udsigter over Udviklingen af Studium og Undersøgelsesmaade, vil Bogen vel kunne tjene som en almindelig Indledning til Danmarks forhistoriske Archæologi.

Det er mit Haab, at den saaledes hos Samtiden vil bidrage til at udbrede Kundskab om Fædrelandets Oldtid og end mere vække Sandsen for dens Minder, og at Eftertiden vil dømme, at den ogsaa har fremmet selve det videnskabelige Studium.

Kjøbenhavn i Juli 1894.

SOPHUS MÜLLER.

FØRSTE TIDSRUM

STENALDEREN

I. DEN ÆLDRE STENALDERS BOPLADSER.

Fig. 1. Snit af en Skaldynge. Se S. 14.

Ligesom der i andre Retninger findes særlig gode og sikre Udgangspunkter for Nordens Archæologi i Sammenligning med, hvad Tilfældet er i andre Lande, saaledes gjælder dette ogsaa med Hensyn til selve dens Begyndelse. Der synes at være faste Grænser, som Forskningen ikke vil mægte at overskride. Mennesket har næppe kunnet leve i Norden i en tidligere Jordperiode, medens de danske Lande formedes i det Hav, som skyllede ved den skandinaviske Halvøs Isbjerge, og intet sikkert Spor turde være paavist af Menneskets Tilværelse her forud for den Tid, da de nordiske Egne alt i det væsentlige havde modtaget deres nuværende Skikkelse.

Men denne sikre Grænse indskrænker tillige følelig den nordiske Archæologis

Omraade, idet den bortskjærer de lange Tidsfølger, gjennem hvilke Mennesket udbredte sig over andre, endog vidt adskilte Dele af Jorden. Næppe var det blevet fastslaaet som en sikker Kjendsgjerning, at det vestlige Europa var befolket, da Rensdyret streifede paa Frankrigs og Englands Sletter, og endnu tidligere, da Mammuth, Næsehorn og Flodhest tumlede sig i Dalene, før man i andre Egne af Europa, i Asien og Amerika fandt Vidnesbyrd om Menneskets Tilværelse i en ligesaa fjærnt liggende Tid; ja selv udover denne har man ment at maatte vende sig, til Undersøgelsen af endnu ældre, tertiære Jordlag.

Lange Tidsrum har Mennesket saaledes gjennemlevet, førend det naaede vore Grænser. Gjennemgribende Forandringer af Jordfladen og af de enkelte Egnes Klima, store Omvexlinger i Dyre- og Planteverdenen har det oplevet, og alt imedens man spredtes over Jorden, blev der indsamlet Erfaringer og idetmindste i visse Lande gjort betydelige Fremskridt. Navnlig fra Fundene i det vestlige Europas Klippehuler og gamle Flodleier vides det, at Mennesket her forstod at beskytte sig imod det haarde og vanskelige Klima under den tidligere Jordperiode, at det formaaede at skaffe sig Føde ved at jage Landenes store Vildt, at det kjendte til Brugen af Ilden og forfærdigede Redskaber, der ofte vare formede med en ikke ringe Kunstfærdighed. Saavidt var Mennesket kommet, førend det betraadte vore Egne.

Det er saaledes ikke de ældste Afsnit af Menneskets Tilværelse paa Jorden, som blive behandlede i Danmarks Archæologi, og det kan ikke undre, at de tidligste Minder, der i vort Land kunne paavises, ingenlunde vidne om et ganske lavt Udviklingstrin; tværtimod fortælle de om en Befolkning, som levede samlet paa faste Opholdssteder, allerede raadende over ikke faa Midler til Værn for Livet. Hellerikke er det spredte og usikre Spor, der ere efterladte fra Menneskets tidligste Ophold her i Landet, men fyldige og fuldstændig utvivlsomme Minder, som foreligge paa talrige, udstrakte Bopladser.

Det var halvt tilfældigt, at disse saakaldte »Kjøkkenmøddinger« bleve opdagede, eller ialtfald høist uventet, idet man søgte Et, men fandt et Andet. Naturforskeren gav sig til at undersøge de store Skaldynger, som han antog for at være naturlige Strand-

dannelser, og herved fik Archæologen Kundskab om det ældste, hidtil ukjendte Afsnit af vort Lands Oldtid.

Vel vidstes det allerede forud, at der paa flere Steder ved de danske Kyster fandtes store Ophobninger af Skaldyr, mellem hvilke der henlaa Stenredskaber og andre forarbeidede Sager; men ingen havde følt sig kaldet til nærmere at undersøge dette Forhold. For *Jap. Steenstrup* laa det derimod nær at søge at løse den, som det syntes, ligesaa fuldt naturhistoriske som archæologiske Opgave, der frembødes af de gaadefulde Skaldynger med indblandede forarbeidede Sager fra den allerældste Tid. Han havde allerede tidligere ved sine Studier over Danmarks ældste Væxtperioder benyttet de Vink, som bleve givne af archæologiske Fund, og der syntes i Skaldyngerne at foreligge et Undersøgelsesfelt af ganske lignende Art. Den første Meddelelse om dem, som gaves i et Møde i Videnskabernes Selskab den 7. Januar 1848, gik da ogsaa kun ud paa at bestemme Tiden for Dannelsen af disse formentlig naturlig afleirede Lag af Østers og andre Skaldyr, der laa betydelig høiere end Havets nuværende Overflade. Da der fandtes tilhuggede Stensager blandede imellem Østersskallerne og de andre Muslinger, Alt øiensynlig afleiret samtidig, kunde der ikke være nogen Tvivl om, at Lagene som Helhed ikke vare ældre end Landets første Bebyggelse. Skaldyrene vare som døde Dyr opkastede paa Kysten ved Bølgebevægelsen i et Hav, der stod mange Fod over den nuværende Vandstand, og Dyngerne maatte være Havstokke, under hvis Dannelse Flintsagerne, enten af Bølgerne eller ved Menneskehaand, vare kastede imellem Muslingerne. Saaledes lød den første Beretning om Skaldyngerne. Videnskabernes Selskab nedsatte til Undersøgelse af disse mærkelige Forhold en Kommission bestaaende af tre betydelige Forskere, Geologen *Forchhammer,* Zoologen *Steenstrup* og Archæologen *Worsaae;* men der hengik 3 Aar, før en rettere Forstaaelse blev vunden.

En Dagbogsbemærkning af *Worsaae* fra 1850 turde være den ældste, nu foreliggende Optegnelse om, at man forstod, hvorledes det hang sammen med de hævede Strandstokke. *Worsaae* besøgte paa en Embedsreise den store Skaldynge ved Herregaarden Meilgaard, paa Nordkysten af Mols, hvorfra der var blevet indsendt Oldsager til Museet, og da en Del af Banken just var bortgravet til Veifyld, havde han god Leilighed til at iagttage

Lagenes Sammensætning og til ved Gravning at undersøge dem nærmere. Under det friske Indtryk af, hvad han her havde fundet og iagttaget, skrev *Worsaae* i sin Dagbog sidst i September: »Man skulde virkelig næsten fristes til at tro, at der i den fjerneste Oldtid her har været et Slags Spisested for Omegnens Folk. Derfra Kogekarrene, Kullene, Dyrebenene, Flintflækkerne. Men det er naturligvis kun en løs Formodning, som jeg ikke vil tillægge videre Vægt«.

Snart efter, i Julen samme Aar, var Kommissionen paany, efter tidligere at have undersøgt forskjellige Punkter, samlet til en Gravning i Skaldyngen paa Havelse Møllebanke nordlig ved Roskildefjord, og her synes man at have vundet fuld Forstaaelse af Forholdene. Umiddelbart efter, i Begyndelsen af Aaret 1851, forelagde *Steenstrup* den nye Tydning i Videnskabernes Selskab og *Worsaae* i Oldskriftselskabet: Skaldyngerne vare ikke dannede af Havet; de vare samlede Maaltidspladser fra Landets ældste Tid. Det blev en vigtig Opdagelse for Archæologien, endnu vigtigere, end man strax kunde ane; dens Betydning naaede langt ud over det Spørgsmaal, som hidtil havde foreligget, om virkelig disse eiendommelige Lag vare afsatte efter Landets første Bebyggelse, og langt ud over den nordiske Archæologis Grænser til fjærne Omraader for Udlandets archæologiske Forskning.

Det var næppe noget heldigt Navn, man gav de nyfremdragne Oldtidslevninger. En »Kjøkkenmødding« er et fuldstændig moderne Begreb, et ildelydende Ord og tilmed ikke rigtig betegnende; thi Skaldyngen er ligesaalidt en »Mødding«, som den skriver sig fra et »Kjøkken«. Langt at foretrække ere de andre Benævnelser, som først bleve anvendte: »Østersdynger«, »Østersbunker« og »Affaldsdynger«, om man ikke snarere skulde bruge en almindeligere Betegnelse: »Maaltidspladser« eller *Bopladser* fra den ældre Stenalder. Thi »Kjøkkenmøddingerne« indeholde jo netop de mangeartede Kulturrester, der ere efterladte paa de Steder, hvor man boede og holdt sine Maaltider, og de ere væsentlig af samme Art som mange andre ganske samtidige Ophobninger paa Stenalderens Bopladser, der nedenfor skulle omtales, og tillige med Hensyn til Oprindelse fuldstændig overensstemmende med de Rester af Boliger med omliggende Affald og tilfældig efterladte Sager, som kjendes fra senere Afsnit af Oldtiden. Vil man have et eget

Navn for de Affaldsdynger, hvori Skaller af Muslinger og andre Havdyr udgjøre den vigtigste Bestanddel, kan man heldigst kalde dem *Skaldynger*, et Navn, som ganske svarer til de i Udlandet almindelig anvendte Betegnelser (shellmounds, amas de coquilles, Muschelhaufen), og som sigter til det mest fremtrædende og først bemærkede Træk ved disse Dynger. Hovedmassen udgjøres nemlig af Skaller af Østers og Hjertemusling, ved Siden af hvilke der ofte forekommer Blaamuslinger, Tapes-Arter og Strandsnegle, væsentlig af to almindelige Arter (Litorina litorea og Nassa reticulata). Disse Dyr have udgjort en væsentlig Del af Befolkningens Føde.

Imellem Skallerne ligger der spredt en Mængde Fiskeben, hovedsagelig af Flynder, Torsk, Sild og Aal. Herefter forekomme ofte Fugleknoglerne i størst Antal, især Ben af Kyst-, Vade- og Svømmefugle, vilde Ænder og Gjæs, Svaner, Maager o. s. v. Mindre talrige, men paa Grund af deres betydeligere Størrelse dog meget fremtrædende i Dyngerne ere Knoglerne af Pattedyr og imellem disse atter fortrinsvis Benene af Hjort, Raadyr og Vildsvin; de udgjøre undertiden c. 90 % af samtlige Pattedyrknogler. Efter disse Dyr, som væsentlig bleve jagede for Kjødets Skyld, ere mange andre repræsenterede ved et ringere Antal Knogler, idet de vel fornemlig kun dræbtes, for at Skindet kunde benyttes, nemlig Sælhund, Odder, Maar, Ræv o. s. v.; hertil kommer endnu en Række af nu udryddede Dyr: Uroxe, Bjørn, Los, Ulv, Bæver og Vildkat. Alle disse Bestemmelser og overhovedet Bearbeidelsen af Skaldyngernes naturhistoriske Indhold skyldes for den væsentligste Del *Jap. Steenstrup*.

Af Dyre-Faunaen har den samme Forsker sluttet, at den ældre Stenalder falder sammen med Danmarks Fyrretræs-Periode, omend Egen vides allerede at være indvandret. Dels er der i Skaldyngerne ikke truffet Levninger af Rensdyret og kun een Gang af Elsdyret — disse Dyr høre hjemme i ældre Vegetations-Perioder; dels vidne de oftere forekomne Knogler af Tjuren om, at Fyrretræet dengang idetmindste var meget almindeligt, idet denne Fugl for en væsentlig Del søger sin Næring af dette Træ. Andre Forhold tyde paa, at ogsaa Klimaet var ikke lidt anderledes end i vore Dage. Knogler af en høinordisk Fugl, Geirfuglen, ere undertiden forekomne i Skaldyngerne, og der er paa forskjellige Steder fundet Levninger af Svartsiden, en Sælhund, som i Skandinavien

nu kun opholder sig i det nordligste Norge, og hvis Knogler i sydligere Egne hidtil kun ere trufne blandt Afleiringer fra Sveriges Istid.

En særegen Interesse har *Steenstrups* Paavisning af, at der ved Siden af Knoglerne af de jagede Dyr forekommer ikke faa Rester af tamme Hunde. Disse have været tilstede i stort Antal og have stadig omgivet Beboerne af Dyngerne, naar de holdt deres Maaltid; thi Knoglerne af alle de ovenfor nævnte Dyr ere gnavede eller delvis fortærede af Hunde. I Almindelighed ere kun de Dele bevarede, som Hunden pleier at skaane. Det Dyr, som overalt er det første, Mennesket drager til sig, var altsaa dengang et almindeligt Husdyr; men af andre tæmmede Dyr er der ikke fundet noget Spor i Dyngerne fra den ældre Stenalder.

Spredt imellem Dyrelevningerne findes der mange mindre Stene, som ofte have været glødede i Ild og undertiden ligge samlede i smaa Stenlægninger, der ere ildskjørnede eller sværtede af Ild paa den opadvendende Side (Fig. 2). Det er Arnesteder, hvorpaa Føden blev tilberedt, anbragte i forskjellig Høide og over hinanden, efterhaanden som Dyngen tiltog i Tykkelse. Striber af Kul og Aske strække sig ofte omkring disse Ildsteder, og andre Lag af Kul, gjennemglødede Muslingeskaller og forbrændte Ben- og Stenredskaber vidne ligeledes om, at der hyppig har været tændt Baal paa Dyngerne. Man aabnede mulig Skaldyrene ved at lægge dem paa Gløder, og paa de ophedede Stene blev vel Kjødet henlagt for at steges, saaledes som lavtstaaende Folk have for Skik. Fremdeles brugtes Ilden til at opvarme Dyreknoglerne, som bleve spaltede for Marvens Skyld, og saa almindelig foregik dette, at der i Reglen, som paavist af *Steenstrup*, ikke findes noget større eller mindre marvførende Ben, der er uskadt. Fremgangsmaaden har overalt været den samme; netop paa de Steder af Knoglen, hvor Erfaringen havde lært, at den heldigst lod sig sønderbryde, er den knust med et enkelt Slag, hvoraf kjendelige Mærker findes paa Benstumperne. Maaltidet blev altsaa tilberedt og indtaget paa selve Dyngen; umiddelbart bagved, i Kanten af Skoven, som sikkert oftest strakte sig tæt ud til Stranden, have sandsynligvis Hytterne ligget.

Det vigtigste Indhold af Skaldyngerne, det som angiver Tiden for de mange Dyrelevninger, og som tillige bedst fortæller om Befolkningens Levevis og Hjælpemidler, er de talrige forarbeidede

Gjenstande af Sten, Dyreben og Hjortetak, samt Skaar af Lerkar, der ligge spredte omkring i Lagene. Det er en broget Blanding af gode og brugelige Redskaber, som tilfældig ere tabte, endvidere beskadigede og bortkastede Sager, halvt tildannede eller mislykkede Stykker, foruden en Mængde Affald fra Flintens Tildannelse. Antallet af saadanne Sager er noget vexlende i de forskjellige Dynger, undertiden er det meget stort. I Meilgaard-Dyngen fandt saaledes

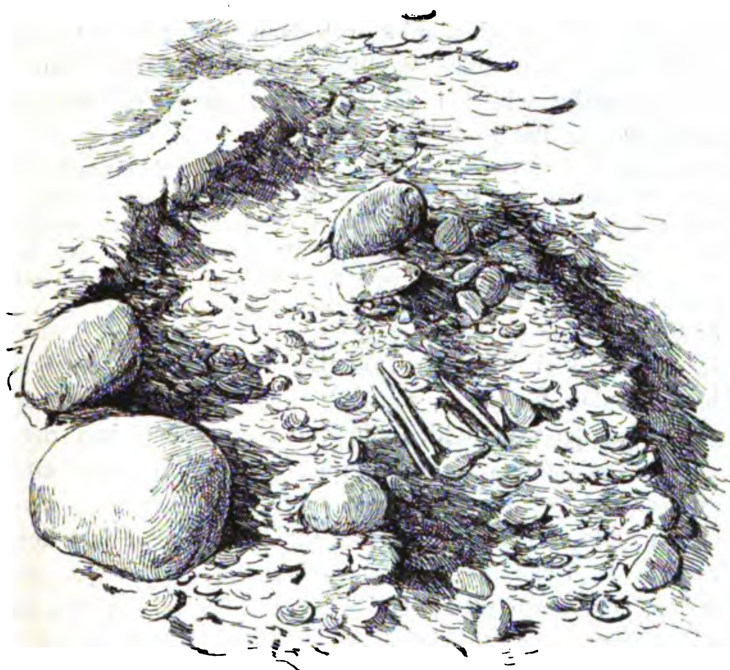

Fig. 2. Arnested i Skaldyngen ved Aamølle, hvorpaa en Skivespalter og Dyreknogler.

Kmhr. *Sehested* ved sin Undersøgelse i 1880, at hver Kubikfod indeholdt gjennemsnitlig 1,6 Redskaber, og han beregnede herefter, at hele Dyngen, førend nogen Del af den var bortført, maatte have indeholdt c. 103,400 bearbeidede Stykker.

Disse rige Oldsaglag henligge dækkede af den Muld, som efterhaanden har dannet sig. Naar Overfladen bærer Vegetation, og især naar der er Skov, er Skaldyngen fuldstændig skjult, og der er intet, som røber dens Tilværelse. Er Stedet derimod dyrket,

river Ploven sædvanlig Dele af Laget op paa Overfladen, og i den oppløiede Mark vil man allerede paa lang Afstand bemærke de hvide Østersskaller i den kulblandede Muld, som røbe, hvad der skjules dybere nede.

Prospektet Fig. 3 viser, hvorledes Skallaget træder frem, naar den dækkende Muld er fjærnet. Stedet er ved den nordligste Gaard i Fannerup By nord for Kolindsund, hvor der tidligere paa et temmelig lille Omraade fandtes 6 større Dynger; disse ere i de senere Aar blevne stærkt afkjørte og ville sandsynligvis snart fuldstændig forsvinde. Den afbildede Rest, som undersøgtes i 1889, havde en Tykkelse af indtil 4 1/2' og dækkedes af et 1—1 1/2' tykt Muldlag.

Langtfra altid er der imidlertid dannet et tykt og sammenhængende Lag paa disse Maaltidspladser. Affaldet kan ligge pletvis og ganske tyndt; i det hele er Lagets Tykkelse sjælden betydelig over et Par Fod.

Afbildningen S. 7 viser et Høidesnit i den store Dynge ved Ærtebølle ved Limfjorden syd for Løgstør, som er bleven undersøgt i de sidste Aar; de vexlende Lag af Østers og Hjertemusling have her en Tykkelse af indtil 6'. Ved Meilgaard har den største Tykkelse været 8', ved Havelse 3'; Sølager-Dyngen ved Issefjord, vest for Frederiksværk, viste sig at være c. 4' tyk, og den udstrakte Skaldynge paa Visborgholm under Herregaarden Havnø ved Mariager Fjord var i Reglen 1—1 1/2' tyk og kun paa enkelte Steder indtil 3'.

Denne Forskjel i Lagets Tykkelse beroer selvfølgelig paa det forskjellige Antal Mennesker, som have levet paa hvert Sted, og paa Varigheden af deres Ophold; men ved Siden heraf kan det have havt meget at sige, om Ildstederne og Spisepladserne efter de særlige Forhold laa nærmere eller fjærnere hverandre. Hvor de laa tæt, maatte Dyngen hurtigere tiltage i Tykkelse; den ene hvælvede Hob, Resterne fra et større Maaltid, er dynget op over den anden, som dette oftere er iagttaget (Fig. 4). Af de samme Forhold afhænger naturligvis ogsaa Dyngernes Udstrækning. Det er ofte kjendeligt af den vexlende Bredde og Tykkelse i Dyngen og ved Afbrydelser i det iøvrigt sammenhængende Lag, hvorledes dette er fremkommet efterhaanden ved, at de mindre, adskilt liggende Ophobninger omkring de forskjellige Ildsteder smeltede sammen til en udstrakt Dynge. Denne kan da undertiden naa en forbausende Længde, medens Bredden bestandig kun er ringe.

Den afkjørte Skaldynge ved Havnø strakte sig saaledes i en Længde af c. 1000 Al. langs med Randen af en fordums Ø, som nu er omgiven af tørlagte Lavninger; Bredden var gjennemsnitlig 30 Skridt. Havelse-Dyngen danner en Halvbue paa et Par Hundrede Alens Længde og 20—30 Alens Bredde paa Skraaningen af en Banke; ved Meilgaard har Skaldyngen en lignende Længde og Bredde, og den bekjendte Dynge ved Sølager er c. 50 Al. lang og bred.

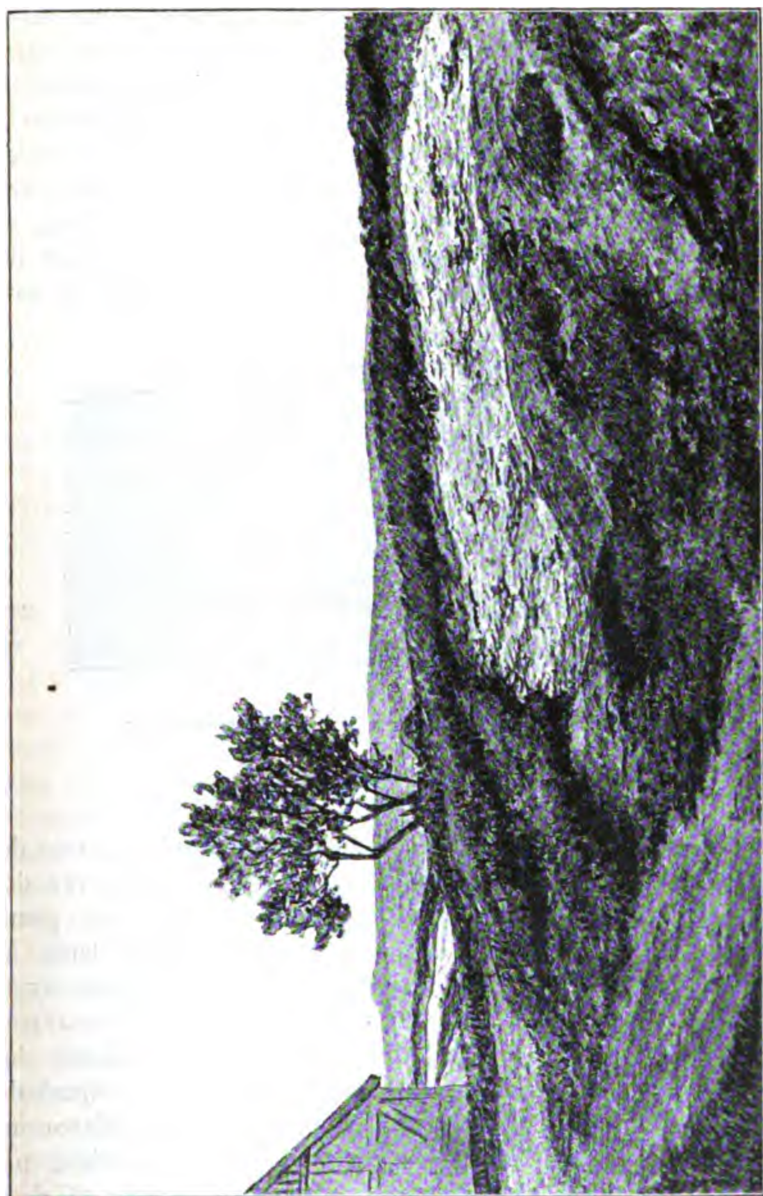

Fig. 3. Prospekt af en Skaldynge ved Fannerup.

Man har med Rette sammenlignet den udstrakte Skaldynge med et langt Fiskerleie. I en smal Stribe kan den følges henad den nærmeste Høining ved Kystfladen, hvor den oftest ligger øverst paa en Skraaning; sjældnere findes den oppe paa Bakken, og da vistnok kun, naar Bankens Affald mod Kysten var meget steilt. Fremspringende Pynter, Bredderne om mindre Vige eller Steder, hvor Vandløb afbryde en sammenhængende Bakkelinie, have været tiltrækkende Bopladser for den ældre Stenalders Befolkning, og Skaldyngen laa altid i umiddelbar Nærhed af Stranden, skjøndt det efter de nuværende Naturforhold ofte ikke skulde synes at have

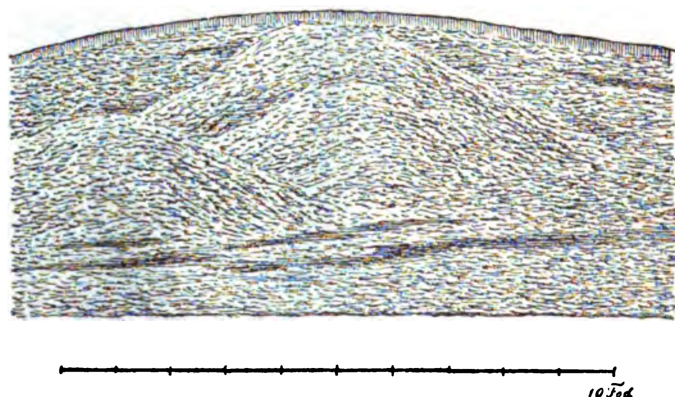

Fig. 4. Snit af en Skaldynge. Af Aarb. f. nord. Oldk. 1888.

været Tilfældet. Det er kun ved de fortsatte Hævninger, som det vides, at det nordlige Danmark har været undergivet, og ved den deraf følgende Tilgroning og Tørlægning af Vige og gamle Havarme, at mange Skaldynger ere blevne fjærnede langt fra Kysterne. Paa Gudumlundsholm, i en Vig af Lille Vildmose, ligger der saaledes en Dynge, som nu er 1½ Mil fjærnet fra Havet. Meilgaard-Dyngen ligger 1600 Al. fra Stranden, og omkring den lave Banke, som den dækker, breder der sig nu en jævn Kjærflade, der er 15—16′ hævet over Havet; Vandet gik i Stenalderen ind til Bankens Fod, og Hævningen har altsaa været betydelig paa dette Sted. Det her gjengivne Kort, som er udarbeidet af *A. P. Madsen*, viser Pladserne for de vigtigte Skaldynger mellem Mariagerfjord og Limfjorden — nordligst den nys nævnte Dynge ved

Gudumlund, sydligst en Række Dynger fra Visborg til Vivebrogaard, og paa den anden Side af Fjorden Aamølle-Dyngen. Hermed er tillige angivet, hvor Kystlinien gik i den ældre Stenalder, og hvor store Strækninger der senere ere tørlagte ved Landets Hævning. Af den store Herregaard Havnø paa et Par Tusinde Tønder Land ragede kun en lille Ø op over Vandet, hvis Kyst imod Syd var kranset af Skaldynger. I andre Dele af Landet ligge derimod Dyngerne lavere og sædvanlig tillige nærmere ved den nuværende Kyst, saaledes navnlig ved Roskildefjord, hvor Hævningsforholdene nylig ere undersøgte af Dr. *K. Rørdam.*

I Nærheden af Dyngerne ere undertiden de gamle, uddøde Østersbanker blevne paaviste, hvorfra man hentede Skaldyrene, og disse Banker kunne nu ligge paa tør Grund inde i Landet. Saaledes har man i Østerkjæret ved Aalborg opgravet en gammel Østersbanke, og paa Høiderne tæt derved har der været en Skaldynge; yderst ved Odensefjord, tæt syd for Herregaarden Hofmansgave, findes der Skaldynger, og umiddelbart udfor dem er en forlængst uddød Østersbanke bleven tørlagt ved en Inddæmning.

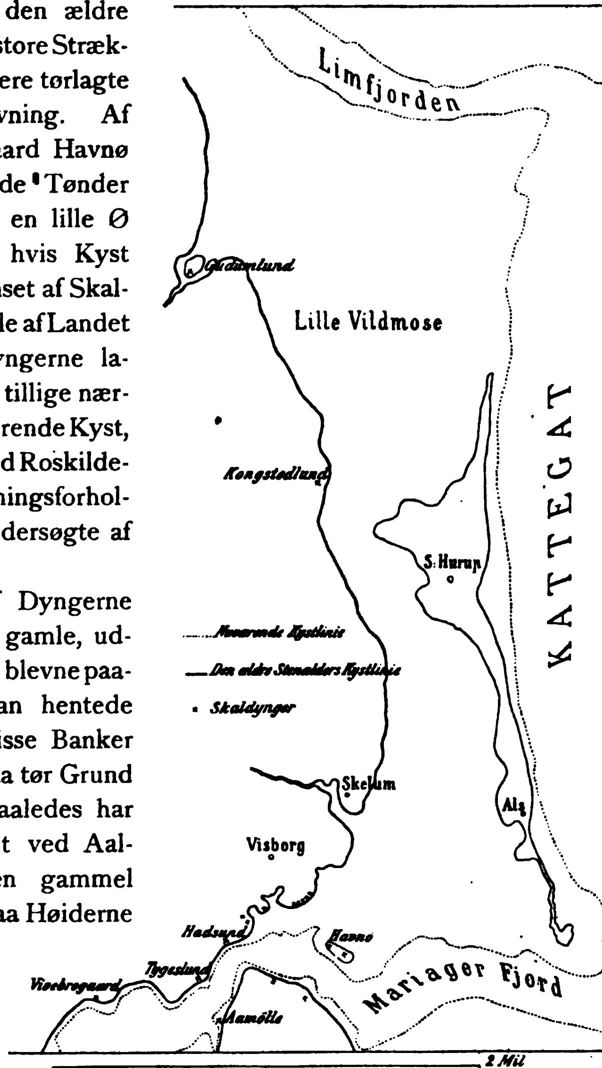

Fig. 5. Kystlinie i den ældre Stenalder.

Saaledes havde Stenalderens Befolkning sine Bopladser spredt omkring ved Bredderne af Fjorde, Vige og Havarme i de nordlige og østlige Dele af Jylland og i det nordlige Fyen og Sjælland, overalt hvor Naturforholdene dengang tillode Østersens Udbredelse. Der er paavist talrige Skaldynger navnlig omkring Limfjorden, ved Mariagerfjord, hvis Nordside i Oldtiden dannedes af en Mængde større og mindre Øer, ved Kolindsund, ved Kalø i Aarhusbugten og paa mange Steder i Roskildefjord. Ogsaa ved Store- og Lillebelt findes der Skaldynger, og Østersen har engang levet i Kielerfjord, hvorimod den hverken har kunnet trives i Øresund eller ved de sydlige Kyster af vore Øer, af hvilken Grund Skaldyngerne mangle paa disse Steder. Nutildags er Østersen indskrænket til de nordligere Dele af Kattegat og til Limfjorden, det eneste Sted hvor den forekommer i større Mængde; dette tyder, som udtalt af Dr. *Joh. Petersen*, paa, at Danmarks Klima nu i høiere Grad end i Stenalderen har Charakter af et Fastlandsklima, hvad der kunde staa i Forbindelse med de nys omtalte Hævningsforhold.

Men have nu de Dele af Danmark, hvor Skaldyngerne ikke forekomme, henligget ubeboede i den ældre Stenalder? Har Østersen været et saa uundværligt Næringsmiddel, at man ikke har slaaet sig ned paa Steder, hvor den ikke var til at faa? Dette kan ikke have været Tilfældet. Østersbankerne ydede vel en vigtig Del af de nærboende Folks Føde; men Resten skaffedes ved Jagt og Fiskeri, og overalt i Landet var der gode Betingelser herfor. Vi maa da opsøge de gamle Bopladser i det øvrige Danmark, udenfor Østersens Omraade.

De alt paaviste Findesteder af denne Art ere talrige nok, og Vidnesbyrdene om deres Samtidighed og væsentlige Overensstemmelse med Skaldyngerne ere fuldstændig utvivlsomme, skjøndt de ved en første Betragtning skulde synes at maatte opfattes paa en helt anden Maade. Dette beroer, bortseet fra, at Østersskallerne fattes paa disse Bopladser, fornemlig paa, at der i de sydligere Dele af Danmark synes at have gjort sig andre geologiske Forhold gjældende end i de nordligere. Mod Syd antages der ikke at være foregaaet en Hævning, men, som det er antydet af *Forchhammer* og andre, muligvis en langsom Sænkning, og dette turde give Nøglen til Forstaaelsen af de eiendommelige Fundforhold, der nu skulle behandles.

Der er paa mangfoldige Steder ved den danske Øgruppes sydligere Kyster paavist rige Findesteder for Flintoldsager ganske af de samme Arter, som forekomme i Skaldyngerne; men mærkeligt nok ligge disse Sager kun for en Del paa tør og beboelig Grund. De optages i Mængde yderst i Strandkanten, paa lave Grunde eller ude i Forstranden, hvor de kun blive blottede ved stærkere Lavvande, og i langt ringere Antal forekommer den samme Slags Sager paa den tilstødende, høiere Grund. Især er det ved Kysterne af Fjorde og Vige og omkring de vedliggende Øer, at disse saakaldte *Kystfund* ere blevne opdagede, og Opmærksomheden er da oftere bleven henledet paa dem ved Inddæmningen af Bugter og grunde Kyststrækninger. Paa enkelte Steder er der opsamlet mange Hundrede Flintsager, hele eller itubrudte, halvfærdige og mislykkede, Affald fra Tilhugningen og kun halvt benyttet Flint-Materiale, Alt ganske som i Skaldyngerne; i Mængde henligge sikkert lignende Sager skjulte i Sandet og i den tilslemmede Grund. At dette er Kulturrester fra Bopladser paa Kysten, som ere blevne udskyllede og, mulig tillige paa Grund af en Sænkning af Landet, bortførte af Havet, spredte omkring og atter afleirede ved den nye Kyst, er ingen Tvivl underkastet. De forgængelige Sager, Dyreben, Muslingeskaller og Lerkarskaar, som sikkert nok ogsaa henlaa paa disse Bopladser, ere opløste og tilintetgjorte i Aartusindernes Løb, under vexlende Paavirkning af Vand og Luft; men talrige ildskjørnede Stene vidne om, at der her, ligesaa vel som paa Skaldyngerne, har været Ildsteder, hvor Beboerne i fjærne Tider tilberedte deres Føde.

Det først paaviste Findested af denne Art og tillige et af de rigeste er ved Korsør Nor, umiddelbart nordøst for Byen. Oldsagerne laa pletvis omkring Kysterne af de tre nu ved Dæmninger forbundne Smaaøer, Egø, Magleø og Lilleø, hvorpaa Banegaarden er bygget, og desuden paa en lav Høining i det inddæmmede Land imellem dem. Andre Fund skrive sig fra Skjelskør Inderfjord, syd for Byen — dels fra Østsiden af den lille Ø Kidholmen, dels fra Fjordens østlige og vestlige Kyster — fra Strandkanten østlig for Vordingborg, fra den inddæmmede Koster Vig og flere andre Punkter ved Møens vestlige Kyst, fra Jungshoved Strand sydøst for Præstø, fra Ringholmen ved Nykjøbing paa Sjælland og fra flere andre Steder. Paa Ærø er der i Havnen ved Marstal opmudret talrige Sager fra den ældre Stenalder, som laa i en Dybde af 4½—6' under dagligt Vande, og i Fjorden tæt udenfor Kolding Havn, ikke fjærnt fra Aaens tidligere Udløb, er der ligeledes ved Uddybningsarbeider fremdraget en betydelig Mængde Stenredskaber, Potteskaar, Dyreknogler, tildannede Hjortetakker o. s. v., Alt ganske af samme Art som i de andre ældre Bopladsfund.

Skulde der være nogen Tvivl om Forstaaelsen af disse Fund, da maatte den svinde ved Betragtningen af andre Kystfund, der paa Grund af særlige Naturforhold endnu henligge ligesaa urørte som Skaldyngerne, under et sikkert beskyttende Dække. Ikke altid var der nemlig i Fjorde og Bugter en saa stærk Strøm og Bølgegang, at Vandet kunde bortskylle den gamle Kyststrækning, sprede de Sager, som henlaa paa den, og afleire dem over større Flader. I rolige Vige blev den tidligere Kyst ikke forstyrret; den har, som det synes — en sagkyndig, geologisk Undersøgelse foreligger ikke — langsomt sænket sig, og Vandet har herefter afsat Grus, Sand og Slam, under hvilket det gamle Kulturlag nu kan fremdrages næsten, som Beboerne efterlode det.

Saaledes synes Forholdene at være i den nu inddæmmede Vaalse Vig ved Falsters nordlige Kyst. Yderst i Vigen ligger en lille Ø, »Storholmen«, hvorover man har ført Dæmningen, og som blev næsten bortgravet for at bruges til Fyld; men dens Kyststrækning forblev tildels urørt, og her er det, at man senere gjentagne Gange ved Anlæg af Sluser og Kanaler har opgravet Dele af den gamle Boplads, liggende dækket af Sand og Dynd 2—3' under den tidligere Strandbund, som nu er en inddæmmet og tørlagt Flade. Denne siges atter at ligge c. 16" under dagligt Vande udenfor Dæmningen, saa at den Strandbred, paa hvilken Stenalderens Folk færdedes, maa være sunken mindst halvfjerde Fod. Herved ere Forholdene forblevne næsten uforandrede, som de vare Aartusinder tilbage. Der er fundet regelmæssig dannede Brolægninger med Rester af flettet Greneværk og med tynde Pæle nedstukne mellem Stenene, og herved er der optaget en Mængde marvspaltede Dyreknogler, Dynger af Nøddeskaller, ildskjørnede Stene og over 2000 forarbeidede Sager af Flint, Hjortetak og Ben, foruden Potteskaar og Affald fra Flintens Tilhugning. Lignende Fund ere fremdragne navnlig i en lavtliggende Engstrækning ved Stranden nord for Klosterskovgaard i Elmelunde Sogn paa Møen og i den nordvestlige Del af det nu inddæmmede Tjæreby Nor, nordlig for Korsør; her og flere andre Steder laa Oldsaglaget under en gammel Strandbund, dækket af et c. 10" tykt Lag af Sand eller Tørv.

Men vi have ikke hermed endt vor Udsigt over Bopladserne fra den ældre Stenalder. Foruden den Kystbefolkning, hvis Efterladenskaber fremdrages i de *aabne* og *dækkede Kystfund,* levede der samtidig andre Folk længere inde i Landet, som havde faste Bopladser navnlig ved Bredden af større Ferskvandssøer eller paa vandomflydte Holme. Kun paa saadanne Steder er der hidtil paavist rigere Fund af denne Art; men dette beroer mulig for en Del paa, at Stenalderens Kulturrester kun her have kunnet henligge velbevarede indtil vore Dage paa Grund af visse eiendommelige Naturforhold. Ligesom nemlig Kystfundene synes at være blevne unddragne fra Forstyrrelse i de paafølgende Tider ved

Landets Sænkning, saaledes ere formentlig *Søfundene* bevarede uforstyrrede som Følge af Vandets Stigning. Med de danske Indsøer turde det ofte være gaaet saa, at Vandet er steget op over den Høide, i hvilken det stod i Stenalderen, idet Afløbet tilsandedes eller tilgroede, og idet samtidig den tiltagende Vegetation og de faste Dele, som medførtes af det tilstrømmende Vand, hævede Bunden i det oprindelige Vandbækken. Den gamle Boplads, som laa lavt ved Bredden eller paa en kun lidet høinet Holm, blev saaledes dækket med Vand, og naar derefter tilmed et mindre Vanddrag forvandledes til fast Tørvemose, kom det Sted, hvorpaa man i Stenalderen boede og færdedes, til at ligge ligesaa sikkert dækket som de Kystfund, over hvilke Havet har bredt sit Sand. Ved Tørvegravning blotter man nu i vore Dage disse gamle *dækkede Søfund,* og ved Sænkningen af Vandstanden i ikke tilgroede Ferskvandssøer bringes de *aabne Søfund* for Dagen, over hvilke Vandet saalænge har skyllet.

Til den første Klasse hører det største samlede Fund, som endnu er fremdraget i Danmark. I Vestermosen i Vester Ulslev Sogn paa Lolland, tæt indenfor den sydlige Kyst, laa en lille Holm, der kun hævede sig svagt over den omgivende, faste Moseflade. Den var blot synlig, naar Mosen ved Vintertid stod under Vand. Over denne Holm og omkring dens oprindelige Bred strakte Oldsaglaget sig i en Tykkelse af et Par Tommer, beskyttet af et $^3/_4$ Alen tykt, uforstyrret Lag af Tørvejord og Muld. Mængden af forarbeidede Sager var her forbausende stor; paa en Plads af c. 600 □ Alens Størrelse blev der optaget henved 5000 Stykker. Fundet stemmer fuldstændig med de andre Bopladsfund, navnlig med de dækkede Kystfund: mangfoldige hele og itubrudte Flintsager af ganske de samme Former, Masser af Affald fra Flintens Tildannelse, Brudstykker af Lerkar, forarbeidede Dyreknogler, Hjortetakker, samt marvspaltede Ben og Bunker af Nøddeskaller. Striber af Kul og Aske viste, at der havde været tændt Baal paa Holmen; etsteds afdækkedes et Ildsted, dannet af en flad Hob af sværtede og forbrændte Stene, og adskillige af Oldsagerne vare tilfældig blevne mærkede af Ilden.

Dette store Fund, der optoges af Dr. *Henry Petersen,* vil sikkert for bestandig blive et vigtigt Udgangspunkt for Opfattelsen af den

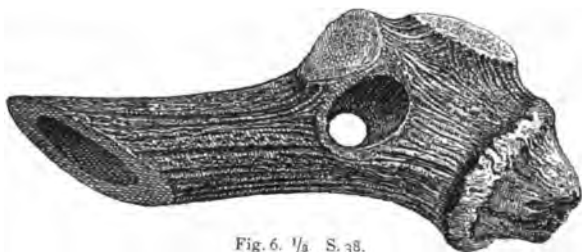
ældre Stenalder, ligesom det belyser flere andre samtidige og nær beslægtede Fund, der ere optagne paa Holme, ved Moser eller ved Aaløb, saaledes navnlig paa Magleø i Bodalsmosen, Meerløse Herred, paa Præstegaardsmarken ved Valløby, langs med Pramaaen, ved en Mose paa Frøbjerg Mark i Orte Sogn, midtveis mellem Odense og Assens, og paa en Holm i Rosborg Sø, vestlig for Viborg.

I det væsentlige overensstemmende med alle disse Bopladser ere ogsaa de *aabne* Findesteder i og ved Maribo Sø, som ikke ere overdækkede ved Tilgroning. Det var ved Vandmængdens gradvise Aftagning og navnlig under en usædvanlig lav Vandstand i 1860, at disse Pladser kom for Dagen, dels ved Søens Bredder, hvor der ogsaa viste sig Stød af gamle, udgaaede Fyrretræer, dels om Kysterne af to Smaaøer, Borgø og Lindø, men især paa nogle lave Holme, som hidtil havde været fuldstændig overskyllede. Der blev her opsamlet en Mængde Stensager, som henlaa ved runde Brolægninger og mellem nedrammede Pæle, der kunne være Rester af Befolkningens Boliger.

Efterat først Skaldyngernes Sammensætning og Oprindelse var bleven rigtig erkjendt, er der altsaa paa mange Steder i Danmark blevet fremdraget store og vigtige Fund, nærbeslægtede med de Sager, som fremdrages fra Dyngerne, og samtidige med dem. Men Opdagelsen af Skaldyngerne skulde efterhaanden faa en videre rækkende, ja universel Betydning. Ledet af de fra Danmark modtagne Vink gjorde man snart efter paa mange Steder i Verden ganske lignende Iagttagelser, ikke blot i Europa, især ved Frankrigs og Portugals Kyster, men ogsaa i Asien, navnlig i Japan, og i Amerika, baade ved de østlige og vestlige Kyster og i det Indre. Overalt fandtes der Opdyngninger af Skaller med Efterladenskaber fra en primitiv Stenalder, ikke sjælden tillige med Ildsteder og med Rester af Menneske-Skeletter. Ofte viste hine Tiders Dyre- og Plantefauna ligesom andre Naturforhold sig at være forskjellig fra Nutidens; men intetsteds naaede disse Kulturminder tilbage over den nuværende Jordperiode. Fænomenet er overalt i det væsentlige det samme som i vort Land. Det er Minder fra den første Akt af Menneskets Historie, og selv en af de første Scener synes nu at kunne paavises. Der er nemlig en betydelig Forskjel paa Skaldyngernes Indhold. I nogle findes der ingen andre Efterladenskaber fra Mennesket end de Stene, hvormed han knuste Skaldyrene, som tjente til Føde; Potteskaar mangle, og Ilden har ikke været benyttet. Andre repræsentere derimod alle Overgange til det udviklede Jæger- og Fiskerliv, som afspeiler sig i vore Skaldynger.

De ældre Stadier kjendes navnlig fra de fremmede Verdensdele, medens de danske Skaldynger, som disse hidtil foreligge, maa sættes sidst i den hele Udvikling.

I sin ældste og mest hjælpeløse Tilstand har Mennesket overalt, hvor der var Mulighed derfor, søgt sin Hovednæring blandt Strandens Skaldyr, og paa dette lave Standpunkt har det, som det er paavist af *H. S. Vodskov,* udbredt sig over Jorden.

Fig. 6. 1/3 S. 38.

II. OLDSAGER FRA SKALDYNGERNES TID.

Hvad der kjendes af Oldsager fra den ældre Stenalder, skriver sig for den langt overveiende Del fra Skaldyngerne og de øvrige Bopladser, hvor de ere bortkastede som ubrugelige, tabte eller tilfældig efterladte og saaledes i tusindvis ere blevne bevarede til vor Tid. Andre Gjenstande af samme Art ere vel fundne spredte i Mark eller Mose og optagne ved Gravning eller andet Jordarbeide; men hvad der er fremdraget paa denne Maade, er forholdsvis ringe i Antal og bestaaer mest af særlig gode og velforarbeidede Stykker. De ofte raat og flygtig tilhugne Flintsager, som ere eiendommelige for Skaldyngernes Tid, tiltrække sig mindre let Opmærksomheden og blive vel oftest atter bortkastede, i den Formening, at de ere uden Betydning.

Et føleligt Savn for Kjendskabet til denne Gruppe af Sager er det, at de ikke findes nedlagte i Gravene, dette sikre og for alle de senere Tidsrum af Oldtiden rige Findested, der gjærne yder de bedste Oplysninger om Oldsagernes Samtidighed, deres Brug og Bestemmelse. Thi endnu ikke er der med Sikkerhed paavist Grave fra den ældre Stenalder. Vel er der temmelig ofte i Skaldyngerne truffet Rester af nedgravede Lig; men hidtil er intet iagttaget, som bestemt viste, at de ikke skreve sig fra en senere Periode, men vare samtidige med Dyngerne. Paa Forhaand maatte man dog være tilbøielig til at antage dette, efter hvad der vides fra det vestlige Europas tidlige Stenalder om Gravlægningen af de

Døde paa selve den Plads, hvor man boede og færdedes, ved Arnestedet og undertiden ogsaa i Skaldynger, som med Hensyn til Tid og Indhold ganske kunne stilles ved Siden af de danske Affaldsdynger. Det er navnlig fra Portugal, at man kjender Fund af denne Art. Ikke langt fra Lissabon er der i en udstrakt Skaldynge afdækket Rester af c. 80 Individer af begge Kjøn, Børn og Voxne, liggende saa dybt, at Muligheden af en senere Nedgravning ganske er udelukket. At lignende Iagttagelser ville gjøres hos os, er ikke usandsynligt.

Manglen af Gravgodset opveies dog til en vis Grad af, at der paa Bopladserne fremdrages et saa overordentlig stort Antal Redskaber i alle Skikkelser, fra de bedste til de daarligste, som overhovedet have kunnet gjøre Tjeneste. Tillige har man Vished for, at det er Sager, som virkelig have været brugte i det daglige Liv, og af den Maade, hvorpaa de ere slidte og beskadigede, gives der ofte sikre Vink om deres Anvendelse, noget som kun sjældnere er Tilfældet med de Gjenstande, der findes nedlagte som Gravgods.

Hovedvanskeligheden ved ret at forstaa de ældste Stensager ligger imidlertid i, at de tilhøre en fjærn Periode, da Fordringerne til, hvad et Redskab skulde yde, kun vare ringe, og Maaden, hvorpaa det anvendtes, var saa høist forskjellig fra alle senere Tiders Brug. Man har da ogsaa jævnlig søgt Oplysning ad en, som det skulde synes, sikker Vei, idet man har vendt sig til de Folk, som endnu til vore Dage have benyttet Redskaber og Vaaben af Sten. Men herved maa det erindres, at der indenfor en Stenalders Kultur kan gives mange lavere og høiere Trin — at store Tidsrum skille den nordiske Stenalder fra vore Dages Naturfolk, som have Aartusinders Udvikling liggende bagved sig — at Levevis og Naturforhold ere saa høist forskjellige — og overhovedet, at der næppe med nogen Sikkerhed fra en Lighed mellem tarvelig tilhugne Stensager kan sluttes til, at de have været anvendte ganske paa samme Maade i vidtadskilte Egne af Jorden. Der kan af Ligheder mellem danske Former og de Stensager, som benyttes af lavtstaaende Folk, strengt taget kun sluttes, at de *kunne* være brugte paa samme Maade, men ikke at de virkelig have været det. Hertil kræves der Beviser af anden Art.

At angive en ganske bestemt Brug for hvert enkelt Stykke lader sig hellerikke gjøre af den Grund, at Redskaberne fra denne

fjærne Tid endnu ere af den allersimpleste Form og ikke ere videre tildannede efter mere specielle Øiemed. De samme Vaaben kunne gjøre Nytte baade til Jagt og i Kamp — med et og samme Redskab kan der skjæres baade i Træ og i Kjød — og Øxen har endnu ikke faaet en forskjellig Tildannelse efter de mange særlige Tilfælde, hvorunder den skal bruges. Ofte har det sikkert nok alene beroet paa Skæftningen, hvorledes et vist tildannet Flintstykke blev anvendt, f. Ex. til at skærpe enten et Stød-, Kaste- eller Hugvaaben. I det hele vilde det ikke være vanskeligt at angive Brugen af de forskjellige Flintsager, naar de blot forelaa fuldstændige, med deres Træskafter, Beviklinger med Skind o. l. Men atter paa dette Punkt er der den følelige Mangel, at der kun i ganske enkelte Tilfælde er kommet Skæftninger eller andre tildannede Træstykker i vore Hænder; ikke saa lidt mere er der imidlertid fremdraget i andre Egne af Europa, omend næsten udelukkende fra den yngre Stenalder. Da det dog vides, at Træet ogsaa i Norden kan bevares i Moserne gjennem saa lange Tider, tør det maaske ventes, at fremtidige Fund ville give sikker Oplysning om den Maade, hvorpaa de talrige, vel bekjendte Stensager bleve anvendte. Indtil da maa der ikke fordres en nøiere Bestemmelse af de enkelte Gjenstandes Brug. Man maa indskrænke sig til efter Formen i det hele og navnlig efter Æggens Art, at angive deres Hovedanvendelse som Redskaber til at skjære med, spalte, skrabe, bore, stikke o. s. v.

De forskjellige Former, hvorunder den ældste Stenalders Redskaber foreligge, bero for en væsentlig Del paa Flintens Natur og paa dens heraf betingede Tildannelsesmaade. Naar den naturlige *Flintkjærne*, der er sprød og let delelig, modtager et tilstrækkelig stærkt Slag, som falder vertikalt paa en ujævn Flade og ikke nær ved dennes Kant, vil Kjærnen sædvanlig springe uregelmæssig itu i mange Stykker. Falder Slaget derimod skraat mod Fladen og nær ved dennes Kant, vil der løsnes et fladt Stykke, tykkere eller tyndere efter Omstændighederne, med skarpe Kanter og med en glat eller noget kruset *Afspaltningsflade*. Flintredskaberne tildannedes ved at løsne saadanne *Spaaner* fra Stykkets Overflade; lidt efter lidt fik de den tilsigtede Form, idet de overflødige Dele afskrælledes. Dette Affald henligger i Mængde paa alle Steder, hvor Stenaldersfolket færdedes.

Ofte udhuggede man imidlertid ikke Redskabet paa denne Maade af hele den naturlige Flintkjærne; men man afslog først et mindre Stykke i visse bestemte Former, som derefter modtog en videre Tildannelse. Dette fandt navnlig hyppig Sted i den ældre Stenalder. Kjærnen fik sædvanlig først en let Tildannelse ved, at de fremspringende og ubrugelige Partier fjærnedes, og man gav den en eller flere jævne Flader, hvorpaa Slaget kunde falde sikkert og velberegnet. Af et saaledes tilhugget Stykke, *Blokken*, afsloges derefter dels *Skiver* (Fig. 13), flade, svære og nogenlunde runde Flintstykker, dels *Flækker* (Fig. 10). lange og smalle, forholdsvis tynde Blade, som hver for sig benyttedes til visse bestemte Arter af Redskaber. Begge Slags Afspaltninger have til den ene Side en glat Brudflade, fremkommen ved det sidste Slag, som løsnede Stykket fra Blokken, til den anden Side enten den naturlige Flintkjærnes ujævne og tykke Yderflade, *Skorpen*, eller *Ar* efter tidligere, mere eller mindre regelmæssige Afspaltninger. I Skivens Kant og i Flækkens ene Ende findes et tykt Parti med en lille, glat Flade, *Slagfladen*, som er en Del af Blokkens tildannede Flade, hvorpaa Slaget faldt, og nedenfor denne sees i Afspaltningsfladen en afrundet Høining, *Slagbulen* (Fig. 7). Et stærkere Slag, hvorved en Skive eller Flække løsnes, frembringer altid en saadan Slagbule, ofte omgiven af mere eller mindre fremtrædende Striber, som følge Bulens Omkreds. — Dette vil være tilstrækkeligt til Forstaaelsen af den ældre Stenalders raat formede Flintsager, og hvad der iøvrigt forekommer i de ældste Fund. Ved Omtalen af de yngre, fortrinlig tilhugne Stensager vende vi tilbage til Flintens Benyttelse og Tildannelse.

Fig. 7. Flække med Slagbule og Slagflade. Aarb. 1867. 1/1

Allerede det tilfældig afslagne Flintstykke og den uregelmæssige Spaan kan have skarpe Kanter og fremstaaende Spidser, som kunne bruges paa forskjellig Maade til at skjære, bore eller stikke med, og man har i stort Omfang i den ældre Stenalder benyttet sig af disse let tilveiebragte Redskaber. De gamle Bopladser ligge bestrøede med Flintstykker af denne Art, som bære Mærker af Brug, eller som have faaet en ringe Tildannelse for, sikkert kun i et enkelt Tilfælde og rent øieblikkelig, at benyttes i et eller andet

Øiemed. Snart er der borthugget en Spids eller Kant, som vilde skjære Finger eller Haandflade, snart er der dannet en tarvelig Æg, snart er der hugget en Spids eller et Hak, uden at Spaanens Form iøvrigt er bleven forandret. Det er Tilfældet og Øieblikkets Fornødenhed, som har foranlediget Brugen af saadanne utilhugne eller lidet formede Stykker, og skjøndt de have en vis Interesse som Vidnesbyrd om den dagligdags Benyttelse af Stenen, maa de paa Grund af deres tilfældige Art unddrage sig enhver nærmere Behandling. Der kan kun i det enkelte gjøres Rede for de Sager, som ere formede i visse bestemte Øiemed og efter visse almindelige Regler.

Man behøvede først og fremmest et Redskab til at skjære med, og hertil

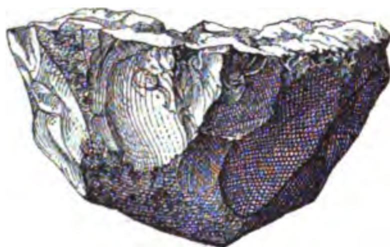

Fig. 8. Skive-Blok. 1/1.

Fig. 9. Flække-Blok. 1/1.

brugtes Flækken (Fig. 10), enten uden Tildannelse, ganske som den var sprungen fra Blokken, eller afhugget om den ene Ende og afstumpet langs en af Kanterne for bedre at kunne holdes og føres. Med den tynde og skarpe Kant kunde der arbeides godt i bløde eller ikke for haarde Stoffer. Kun egnede Flækken sig paa Grund af den oftest buede Form ikke til at føres efter sin Længderetning, til et langt Snit; den lagdes sikkert oftest paatværs af den Gjenstand, som skulde gjennemskjæres. Men Æggen sløvedes efterhaanden ved Brug; den brødes, og det sprøde Blad knækkede, saa at der maatte forbruges en betydelig Mængde af disse Knive. Virkelig ere de de hyppigst forekommende af alle Stenalderens Redskaber; det foran nævnte Vester-Ulslev Fund indeholdt saaledes over 3000 hele og itubrudte Flækker, til en Længde af 15 Cm. Betydelig større Stykker, indtil 26 Cm. lange, ere imidlertid fremdragne under andre Forhold; sandsynligvis tilhøre de ogsaa et senere Tidsrum af

Stenalderen. Nedenstaaende er der afbildet to Flækker, hvis Afspaltningsflader passe sammen (Fig. 10).

Ved Siden af Flækkerne forekomme i Mængde de Blokke, hvoraf de udspaltedes (Fig. 8—9). De kjendes paa Slagfladen, paa de smaa Fordybninger under dennes Kant, som svare til Slagbulerne, og paa Arrene efter de afslagne Stykker. Var Fladen bleven forstødt ved Kanten og saaledes mindre tjenlig, fjærnedes den med et Slag, og ligeledes skaffede man sig en ny og bedre Side ved at afslaa hele Partiet med de uregelmæssige Ar — dette Slags Stykker henligge paa Bopladserne som Vidnesbyrd om, hvorledes man skaffede sig det simple, men gode skjærende Redskab. De regelmæssigst benyttede og bedst formede Blokke, som kjendes, ere fundne enkeltvis og tilhøre sandsynligvis en senere Del af Stenalderen. Fuldt tildannede til Brug have de en glat Slagflade og jævne Sider, der ofte mødes i en tilhuggen Ryg — et af disse Smaatræk ved Behandlingen af Flinten, som gjentage sig med en saa paafaldende Ensformighed ikke alene i Danmark, men ogsaa i det vestlige Europa. Iøvrigt er dette en Enkelthed uden videre Betydning og kun anført her, fordi man oftere vil træffe Benævnelsen *Rygflække* anvendt paa de eiendommelig udseende Flækker, som fjærne den omtalte Ryg fra Blokken (Fig. 11). Naar Flækkeblokken er brugt helt rundt, har den en konisk eller oftere regelmæssig cylindrisk Form, med Slagflader i begge Ender, mellem hvilke Arrene strække sig i lige Linier.

Fig. 10. Flækker. Aarb. 1886. 1/1. Fig. 11. Rygflække. Aarb. 1886. 1/1.

Forskjellige Redskaber med *Skrabe-Æg* bødede paa Manglerne ved Flækkens Skjære-Æg. Denne kunde nemlig efter sin Form ikke anvendes paa en konkav Flade, f. Ex. til Udhulingen af et Trækar; den var for skrøbelig til at anvendes paa haardt Træ eller Dyreknogler, og den egnede sig hellerikke til at jævne og glatte med.

Hertil har man sikkert benyttet de overordentlig hyppig forekommende Flækker, som ere fint afhuggede i den Slagbulen modsatte Ende, saaledes at der er dannet en svær, skarpkantet Æg. Denne egner sig hverken til at skjære med eller til Spaltning, men den virker kraftig, naar der skrabes med den, og i disse *Flække-skrabere med lige, skraa, indbuet* eller *udbuet Æg* og oftere særlig tilhuggede til Skæftning (Fig. 12), har man havt et godt Redskab, der har gjort en lignende Nytte som vor Rasp og Fil. Arbeidet kan vel ikke være gaaet hurtig fra Haanden; der er for hvert Strøg kun blevet løsnet mindre Dele; men det samme gjælder om alle den ældre Stenalders Redskaber. Hellerikke Flækken kunde tage saa store Spaaner som vor Høvl eller Kniv, og ikke mindre kjendeligt er det ved alle de Former, som i det følgende skulle omtales, at man kun ved taalmodigt og længe fortsat Arbeide har kunnet opnaa med Stenen noget lignende, som man nu let og hurtig fuldfører ved Hjælp af Staalet.

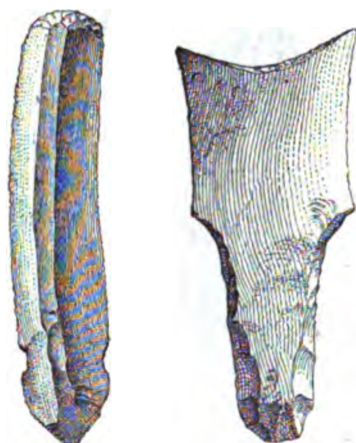

Fig. 12. Flækkeskrabere. 1/1 og 1/1.

Hvor tidspildende det maa have været at save i hin Periode, skjønnes let, naar man betragter det lille og simple Redskab, som benyttedes hertil. Det er en lille Flække, i hvis Kant der er hugget mere eller mindre regelmæssige Tænder. Kun langsomt har man kunnet arbeide sig frem i det Stykke Ben eller Hjortetak, som skulde tildannes, idet man afsavede det i smaa Partier; som det sees af forskjellige fremdragne Stykker, der skjønnes at være bearbeidede med Saven, nøiedes man med at gjøre Indsnit, der vare tilstrækkelig dybe til, at Stykket kunde brækkes over. Flækker med kjendelige Savtænder ere sjældne, hvad der formentlig beroer paa, at ogsaa den simple Flække med en ujævn Æg ret vel lod sig anvende som Sav.

En fremtrædende Plads i alle de tidlige Stenalders Fund indtager et eiendommeligt Redskab med skarp, temmelig tyk Æg, som hverken kan bruges til at skjære, save eller skrabe med, men hvis

Bestemmelse det maa have været paa forskjellig Maade at kløve og spalte. *Den store Spalter* eller *Skivespalteren* er sædvanlig dannet af en Skive (Fig. 13) med en skarp Kant, der er bevaret uforandret som Redskabets Æg, ligesom ogsaa Afspaltningsfladen, naar den er jævn og glat, ikke har modtaget nogen Tildannelse; den modstaaende Bredside og Sidekanterne ere derimod formede ved Tilhugning (Fig. 14, halvt færdig). Der dannedes saaledes et fladt og aflangt Flintstykke, 3—26 Cm. langt, med en 2—11 Cm. bred Æg, og sædvanlig noget tilspidset mod den anden Ende (Fig 14, fuldt tildannet). Ægfladerne hælde oftest mod hinanden under Halvdelen af en ret Vinkel. At dette er et Ægværktøi, og at det er den skarpe Kant, hvorpaa det kommer an, fremgaaer tydelig af, at det er for denne Kants Skyld, at Stykket er tildannet. Kun denne Del af Skiven er det, som er bevaret uforandret, medens den iøvrigt er tilhugget mere eller mindre. Æggen er tilmed ofte kjendelig mærket af Brug; Fliser og Spaaner ere afsprungne, og i mange Tilfælde er den fuldstændig afstumpet eller knækket. Det er saaledes et Redskab, som ofte har været brugt til haardt Arbeide, vel af forskjellig Art, efter som Æggen bedst kunde benyttes, og tillige skæftet paa forskjellig Maade. Der foreligger Oplysninger om, at der i en Mose er fundet et saadant Stykke fastgjort i et vinkelbøiet Øxeskaft med Æggen liggende i samme Retning som Skaftet. Om en høist almindelig og mangesidig Anvendelse vidner disse Stykkers hyppige Forekomst — de foreligge i Tusinder af Exemplarer — og den store Forskjellighed i Ægpartiet, fra den fuldstændig lige og skarpe Æg til den høist ufuldkomne, ujævne og tykke Kant. Foruden at have været brugt til Træarbeide kunne de have været anvendte som Skærpe for Strids- og Jagtvaaben, hvad enten disse nu førtes ved Hug, Stød eller Kast; hertil vilde en daarligere Æg egne sig næsten ligesaavel som en bedre, og ialtfald ligesaa godt som de stumpe Ægge paa den yngre Stenalders Stridsøxer.

Det er til denne Form, at den bekjendte Strid, som længere fremme skal omtales, om Inddelingen af Stenalderen i et ældre og et yngre Afsnit væsentlig var knyttet. Modstanderne af Delingen benægtede dens Anvendelighed som Øxe for saaledes at kunne erklære, at den ældre Stenalders Folk manglede det simpleste Værktøi; da dette ikke var tænkeligt, maatte det antages, at de havde

havt og brugt Øxer af den yngre Stenalders Former; dermed vilde Tvedelingen af Perioden falde. Naar Skivespalterne bestemtes som Øxer, betegnedes dette som et »paaduttet Navn«, og det hævdedes, at de vare fuldstændig uanvendelige til Arbeide i Træ. At dette nu ikke er saa, er blevet bevist ved de af Kaptain *G. V. Smith* i 1892 foretagne Huggeforsøg med Skivespaltere. Det fremgik heraf, at Øxerne virkede kraftig og arbeidede hurtig; Snittene vare glatte, og selv Knaster gjennemhuggedes med Lethed.

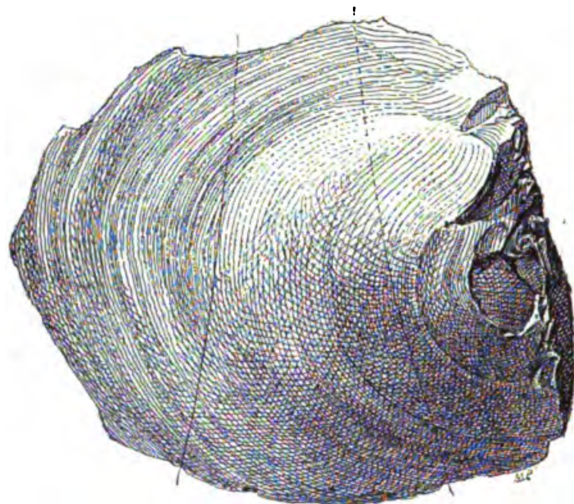

Fig. 13. Skive med indpunkteret Spalter. Aarb. 1890. ²/₁.

En 12 Cm. tyk Fyrretræs Stamme overhuggedes i 10 Minutter, og forskjellige simple Tømmerforbindelser lode sig smukt udføre med dette Værktøi. Ogsaa fra anden Side er der fremført et nyt Bevis for, at Skivespalterne virkelig ere Øxer, idet Geologen Dr. *K. J. V. Steenstrup* har paapeget, at der paa deres Ægflader ofte findes kjendelige Slidmærker. For det blotte Øie vise de sig kun som blanke Pletter og Strøg, og først under Forstørrelse træde de frem som indridsede Streger og Linier, der løbe i modsat Retning af Æggen. De ere sandsynligvis fremkomne ved, at Øxen i Forbindelse med tilfældige Smaasubstanser skurede imod Træet. Ved den under Fig. 14 afbildede Øxe er Slidet angivet paa den glatte Ægflade, saaledes som det viser sig ved en Forstørrelse. Det

skulde synes, at Sagen hermed maatte være afgjort: Skivespalterne ere formede som Øxer, de kunne bruges som Øxer, og de ere virkelig blevne brugte. Men dog er der endnu Enkelte, der tvivle herom. De benægte vel ikke længere, saaledes som det tidligere skete, at den skarpe Kant er en Æg; det indrømmes nu ogsaa, at den har været brugt, og at den er slidt; men Redskabet menes nu at have været anvendt som en Slags Spade til at opgrave Orme og Rødder med, en Forklaring, der er fuldstændig uforenelig med

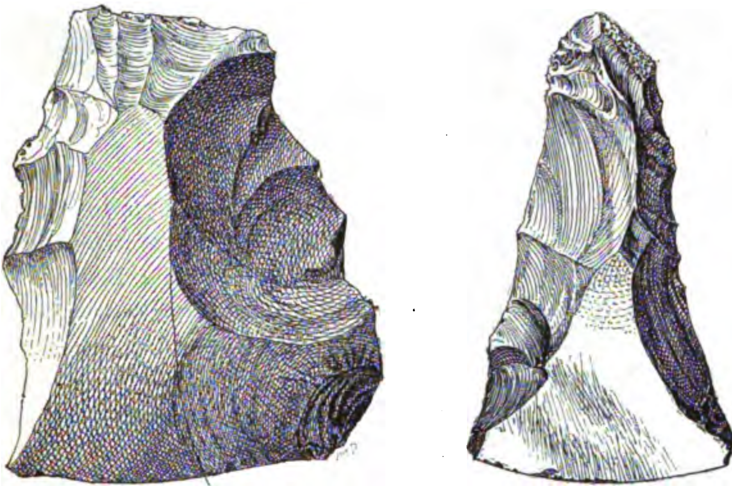

Fig. 14. Halvt færdig og fuldt færdig Spalter. Aarb. 1890. $^{2}/_{3}$ og $^{1}/_{1}$.

Skivespalternes vexlende Længde og Ægbredde ligesom ogsaa med deres Forekomst og deres Forhold til andre Oldsagformer.

Flækkespalteren eller *den lille Spalter*, som dette mindre Redskab kunde kaldes paa Grund af dets Lighed med den store Spalter, er sædvanlig dannet af en Flække med skarp Kant, hvilken bevaredes urørt som Æg (Fig. 15). Flækken blev overhuggen paatværs i smaa Stykker, og hele Tildannelsen bestod i, at Sidekanterne tilhuggedes, ofte saaledes at de løbe noget sammen i den Æggen modsatte Ende. Der findes Stykker, som kun have en Længde af 1 Cm., medens andre nærme sig i Størrelse til den store Spalter; i det hele maa alle Spalterne, fra de største indtil de mindste, betragtes som en og samme Form, hvis Forskjellighed væsentlig

kun beroer paa, at de store ere gjorte af Skiver, de smaa af Flækker. Disse sidste have været anvendte som Pilespidser; dette er sikkert nok, da der kjendes tre saadanne Flintblade — et af dem fundet i en Mose i Danmark — ved hvilke der er fastbundet et Stykke af et Pileskaft. Men usandsynligt er det ikke, at de ved Siden heraf have været anvendte paa anden Maade, til Skærpe

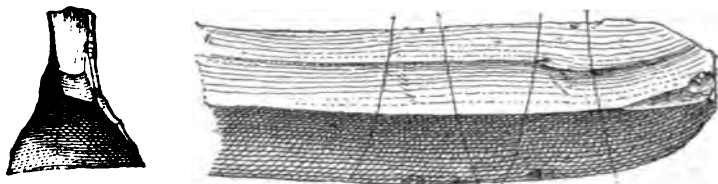

Fig. 15. Flækkespalter og Flække med indpunkterede Spaltere. Aarb. 1890. 1/1.

for Stød- eller Kastevaaben, idet der baade fra den yngre Stenalder i Danmark og fra Udlandet kjendes Ægge, som ere dannede ved en Forening af flere skarpe Smaablade. Den lille Spalter forekommer i det hele hyppig, i enkelte Fund endog i meget betydeligt Antal; det ovenfor nævnte Vester-Ulslev Fund indeholdt saaledes 1426 Stykker.

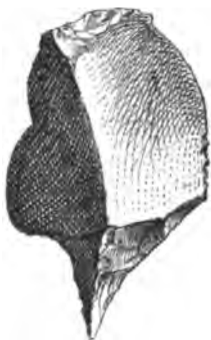

Fig. 16. Bor. 1/1.

For at blive ved de Redskaber, som dannedes af Skiver og Flækker, og som alle have det Fællesmærke, at Afspaltningsfladen er bevaret uforandret, nævnes her endnu *Boret.* Man behøvede et Redskab til at bore med i Træ, Ben og Horn, og hertil benyttedes afspaltede Flintstykker, som ved en ringe Tildannelse fik en skarpkantet Spids, der fortræffelig egnede sig til Boring. De ikke lidt forskjellige Former afhænge dels af Størrelsen, dels af den benyttede Afspaltnings Art. *Flækkeboret* er dannet af en Flække, som er spidst tilhuggen i den Afspaltningsfladen modsatte Ende. *Det tynde Bor* (Fig. 16) fremkom af en tynd Skive eller en tilfældig Spaan, idet den afrundede Kant eller et udskydende Hjørne tildannedes til en kantet Spids. Af et tykt afslaget Stykke formedes endelig *det tykke Bor*, som ved den betydeligere Størrelse og ved

at være tykt og klumpet i den Spidsen modsatte Ende synes at have været bestemt til at fattes med fuld Haand i Modsætning til de førstnævnte, finere Stykker, der kun kunde føres i Fingrene. Ganske bestemte Grænser kunne dog ikke drages mellem disse tre Hovedformer. Som ved de øvrige Redskaber fra den ældre Stenalder, er der hellerikke ved Boret anvendt mere end det høist nødvendige Arbeide, for at det kunde blive et brugeligt Redskab. Kun Spidsen er tilhuggen; Resten af Stykket er sædvanlig kun tildannet saavidt, at det kunde føres, og meget sjælden er man ved det tykke Bor gaaet lidt videre, idet det gjennem hele sin Længde er blevet tarvelig tilhugget til et nogenlunde regelmæssig tresidet Stykke.

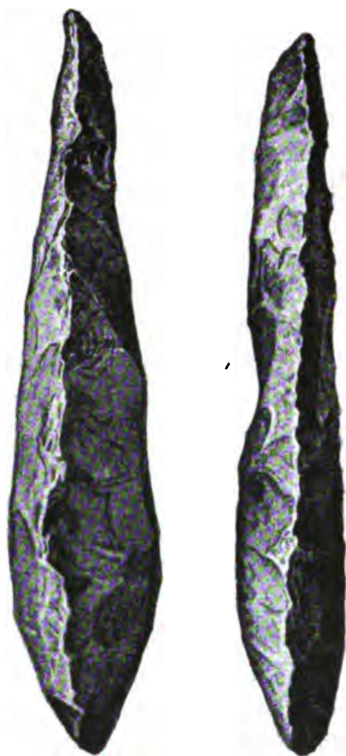

Fig. 17. Retøxe og Tværøxe. 1/1.

Den samme ofte yderlig raa Tilhugning er næsten endnu mere paafaldende ved alle de Redskaber, som ere udhuggede ikke af et afspaltet Stykke, men af en naturlig Flintkjærne, og hvis hele Overflade derfor fremviser Ar efter afslagne Spaaner. Disse Stykker have krævet mere Arbeide end Flække- og Skive-Redskaberne, og man skulde tro, at Lysten til at danne smukke og velforarbeidede Stykker med jævn og glat Overflade og saa regelmæssig formede, som det var muligt, derved maatte være bleven vakt. Men en saadan Sands for smukt og symmetrisk Arbeide, en Lyst til at gjøre noget mere end det høist nødvendige, synes endnu ikke at være opstaaet. Kun undtagelsesvis forekommer der gode og velformede Stykker; sædvanlig er Tilhugningen ogsaa ved disse Redskaber saa raa og skjødesløs, at det ofte kan være vanskeligt nok at gjenkjende de forskjellige Former og adskille dem fra hverandre. De

Stykker, som her ere valgte til Afbildning, høre til de bedste, man kjender.

Der findes to Hovedformer af Øxer (Fig. 17), *Retøxen* med to oftest stærkt hvælvede Sider, som mødes i Æggen og i Sidekanterne, og *Tværøxen* med een flad og een hvælvet Side. Som Benævnelsen af disse Former angiver, maa den første have været skæftet med Æggen liggende i samme Retning som Skaftet, medens den sidstnævntes Æg maa have ligget i modsat Retning af dette. At de virkelig have været brugte, fremgaaer af de ofte meget kjendelige Beskadigelser og Brud i Æggene. Tværøxerne have udelukkende været bestemte til Arbeide i Træ; dette turde efter deres Form være ganske utvivlsomt, skjøndt deres ringe Størrelse og den slette Æg ofte skulde synes at gjøre dem lidet anvendelige. Men herved er ogsaa Muligheden given for, at den ofte ligesaa tarvelige Retøxe har været brugt paa samme Maade ved Siden af, at den kan have tjent til Skærpe for Jagt- og Krigsvaaben. Den nærmer sig i Formen ofte stærkt til den store Spalter. Begge disse Øxeformer ere ikke ualmindelige, skjøndt langtfra saa hyppig forekommende som Flække-Redskaberne; exempelvis kan anføres, at der i Fundet fra Oringe ved Vordingborg foreligger c. 40 Ret- og Tværøxer.

Langt sjældnere forekomme i den ældre Stenalders Fund saadanne spidst tilhuggede Stykker, der kunne have tjent som Od paa Stød- og Kastevaaben; de maa følgelig have været lidet anvendte. Dog kjendes der adskillige Stykker af denne Art og i forskjellige Størrelser, med en vel tildannet Spids og raat tilhuggede i den modsatte, tykkere Ende, eller med Indsnit til Fastbinding. Det er Former, ved hvilke man ligesom ved de nys omtalte Øxer i de grove Træk gjenkjender de smukke og fint tilhuggede Former fra den senere Stenalder.

En helt anden Art af Kastevaaben har muligvis været almindeligere anvendt i denne fjærntliggende Tid. Der foreligger fra Bopladserne en betydelig Mængde større og mindre *Flintknuder*, uregelmæssig tilhuggede rundt om, snart nogenlunde kugleformede, snart koniske eller flade og da baade runde og firkantede, men alle med Overfladen stærkt brudt i Kanter og Spidser (Fig. 18). Størrelsen varierer mellem 4 og 12 Cm. De antages almindelig for at være Kastevaaben til Brug paa Jagt eller i Kamp, og de vilde sikkert nok kunne frembringe farlige Saar, naar de udslyngedes

med Kraft. I flere Retninger er denne Tydning dog ikke fuldt tilfredsstillende. Det er saaledes blandt andet vanskeligt at forstaa, hvorfor disse Knuder skulde henligge i saa betydeligt et Antal paa de gamle Bopladser; ved Vaalse blev der optaget henved 400 Stykker.

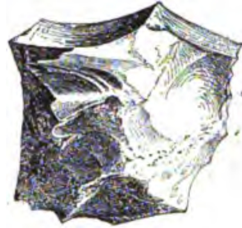

Fig. 18. Flintknude. Aarb. 1872. 1/1.

Nær beslægtede med dem ere *Flintkuglerne*, mere eller mindre tilhuggede Flintstykker af lignende Størrelse, men med Overfladen delvis eller fuldstændig glattet og afrundet ved Stød. De synes ikke at forekomme slidte og kunne vel have været benyttede som Kastekugler; men hellerikke denne Bestemmelse kan betragtes som sikker.

Hermed er der gjort Rede for de mest fremtrædende Former, hvorunder Flintredskaberne forekomme i den ældre Stenalders Fund. Afseet fra de sidstnævnte, endnu ikke sikkert bestemmelige Sager, er det Gjenstande, hvis Anvendelse til at skjære, bore, skrabe, save, kløve og stikke med ikke synes at være tvivlsom; som Helhed danne de et fuldstændigt Sæt af Værktøi, tilstrækkeligt til at tilfredsstille en lavtstaaende Befolknings Fornødenheder. Et vigtigt Supplement hertil danne de Sager, der forfærdigedes af blødere Stoffer, Ben, Hjortetak og Ler; hvorledes man derimod brugte det nyttigste af alle Naturprodukter, Træet, derom have vi næsten ingen Kundskab.

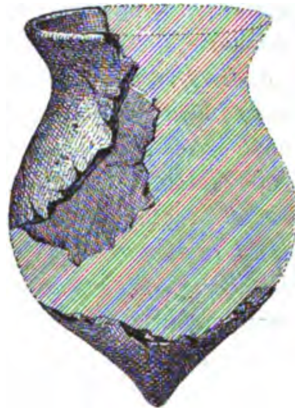

Fig. 19. Lerkar. 1/6.

Af tynde Dyreknogler eller af Splinter, som vare udspaltede af tykkere Knogler, formedes der *Prene* eller *Naale*, trinde eller flade i Spidsen og fra de fineste og spinkleste indtil temmelig svære Stykker. Kun selve Spidsen er tildannet, og det oftest meget omhyggelig; Resten er høist noget afglattet. Et udskaaret Hoved, en Gjennemboring eller indridsede Ornamenter forekomme ikke. Usandsynligt er det ikke, at nogle af disse Naale have været anvendte ved Klædedragten; men de

fleste have sikkert været benyttede ved Syning i Skind, til Skærpe for Pile eller Kastevaaben, eller paa lignende Maade.

De store Hjortetakker, som enten fandtes fældede af Dyrene, eller toges, naar disse vare dræbte, benyttedes til Øxer med Skafthul, utvivlsomt det mest kunstfærdig formede Redskab, der kjendes fra denne Periode (Fig. 6). Men dog ere ogsaa disse Stykker af en meget primitiv Art. Oftest er Rodenden af Takken benyttet uden videre Tildannelse og med Bevaring af hele Kransen; ved Overskjæring af Stammen er der frembragt en skraa, sædvanlig vel glattet Æg, og Skafthullet ligger enten i Flugt med Æggen eller paatværs af den; atter disse Øxer have saaledes været førte som Ret- eller som Tværøxer.

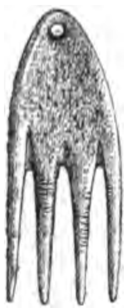

Fig. 20. ²/₃.

Lerkar maa efter de mange foreliggende Brudstykker at dømme have været almindelig brugte, men der er ikke blevet fremdraget et eneste fuldstændigt. Dels har det været store Krukker med tilspidset eller flad Bund og uden Øren (Fig. 19), dels smaa, ovale og nedadtil afrundede Skaale, alle gjorte af en grov Lermasse, der er stærkt blandet med knust Granit; i det høieste ere de prydede med Indsnit eller indtrykkede Fordybninger ved Overkanten. Den Leilighed til at dekorere, som det bløde Ler frembød, forstod man altsaa ikke at benytte, og hermed stemmer det godt, at der paa de gamle Bopladser ikke er fundet andre Smykkesager end *gjennemborede Dyretænder*, den mest primitive Art af Smykker. De smaa *Benkamme*, som ere fundne i Meilgaard-Dyngen (Fig. 20), have ikke, som det kunde antages efter deres Form, været anvendte ved Toilettet; indslidte Tværfurer over Tænderne vise, at de have været brugte paa anden Maade, mulig ved Beredning eller Fletning af Dyresener o. lign. Hvad der er bevaret af Arbeider i blødere Stoffer, giver altsaa ligesom Flintsagerne det Indtryk, at man i Skaldyngernes Tid har havt nok at gjøre med at tilfredsstille Livets første Fornødenheder, og at ingen Tanke eller Kraft har været levnet til at gaa ud over det høist nødvendige.

III. TIDSFORHOLD
I DEN ÆLDRE STENALDER.

Fig. 21. 1/1. S. 42.

Den hele Gruppe af Fund, som i det foregaaende ere behandlede baade med Hensyn til de Forhold, hvorunder de fremdrages, og med Hensyn til selve deres Indhold, fik først sin rette Betydning for den forhistoriske Archæologi, da *Worsaae* i 1859 udtalte, at den indeholdt Minderne fra et eget, ældste Tidsrum af Stenalderen, liggende forud for den Periode, fra hvilken de store Stengrave skreve sig. Det var et stort Skridt fremad. Paavisningen af en vis Fundgruppes rette Tidsforhold overfor andre Klasser af Fund er altid af den største Betydning for Forstaaelsen af Tilstande og Udviklinger i de paagjældende Tidsafsnit; men i dette Tilfælde var en Adskillelse mellem de to nær beslægtede Grupper af saameget større Værdi, som de hver for sig kun saaledes lade sig forstaa, og som det først nu blev erkjendt, hvilke Oldsag-Fund og Former der hidrøre fra Landets tidligste Bebyggelse.

Man var ved Opdagelsen af Skaldyngerne uden nærmere Undersøgelse gaaet ud fra, at de tilhørte samme Tid som de store Stengrave, og det varede egentlig paafaldende længe, inden de gjennémgaaende Forskjelligheder bleve bemærkede og rigtig forstaaede. Da det dog umulig kunde antages for givet, at den ældste Befolkning her i Landet fra første Færd af byggede Stenkamre og forfærdigede de fortræffelige, om en lang Udvikling vidnende Redskaber, som disse sædvanlig indeholde, maatte det ligge nær at eftersøge Minderne fra den forudliggende Tid. Det vilde jo paa Forhaand være høist urimeligt at antage, at Stenalderens Folk

i de lange Tidsrum, som de have gjennemlevet her i Landet, skulde indtil det sidste have bevaret alle deres Brugsgjenstande og deres hele Levevis fuldstændig uforandret — og dog hengik der et Tiaar efter Skaldyngernes Opdagelse, førend det blev udtalt, at de tilhørte et første Afsnit af hele den lange Periode. Thi Spørgsmaalet om den nærmere Inddeling af de store Grupper var hidtil ikke blevet reist, og Stoffet maatte først være samlet i betydelig Mængde, førend Forstaaelsen kunde indfinde sig. Men engang fremsat, syntes Sagen at være klar.

Kun under Forudsætning af, at de tidligere omtalte Bopladser ved Kyster og Indsøer skrive sig fra Landets ældste Befolkning, forstaaes ret disse Minder i Forhold til de talrige Monumenter, som den senere Stenalder har efterladt sig rundt omkring i det Indre af Landet. Det var en Befolkning af Jægere og Fiskere, som havde deres Bopladser just der, hvor de naturlige Forhold vare gunstigst for deres Ophold og Erhverv. Det hele Sæt af tarvelige Redskaber har et fuldstændig ensartet Præg, vidt forskjelligt fra den yngre Stenalders Efterladenskaber, og hvad der er af særlig Vigtighed for Spørgsmaalet om Forholdet mellem de to Grupper: den geographiske Udbredelse er ikke den samme. Den store Spalter er i Norge kun funden i ganske enkelte Exemplarer og imod Øst kun i større Antal ved de skaanske Kyster, men ikke i de øvrige Egne af det sydlige Sverige, hvor de yngre Stensager forekomme i betydelig Mængde. De nordligste og østligste Dele af Stenalderens Omraade i Skandinavien ere saaledes først sent blevne bebyggede i Sammenligning med de danske Lande.

I en varm Polemik med *Steenstrup* maatte *Worsaae* hævde Rigtigheden af sine Paavisninger. At der findes store og gjennemgaaende Forskjelligheder mellem Indholdet af Skaldyngerne og af Gravene, blev vel ikke bestridt af Steenstrup; men han antog, at disse Monumenter snarere maatte betragtes som Udtryk for to forskjellige, men dog samtidige Sider af Stenalderens Liv, eller, hvis der endelig skulde være en Tidsforskjel, da maatte, som det gjentagende blev udtalt, Skaldyngerne og de med dem beslægtede Bopladser være de yngste. Efterat de to Forskere i 1863 havde uddebatteret Sagen, som den dengang forelaa, døde Striden hen. Den af Videnskabernes Selskab nedsatte Kommission arbeidede ikke videre; Undersøgelsen af Skaldyngerne fortsattes ikke, og

Worsaaes Opfattelse vandt efterhaanden almindelig Tilslutning. For faa Aar siden kunde det siges, at Striden efterat have hvilet i 25 Aar maatte betragtes som endelig afsluttet. Da blev den imidlertid reist paany af Cand. theol. *L. Zinck*, som ganske har stillet sig paa Steenstrups Standpunkt.

Man er fuldstændig ude af Stand, siges der, til at paavise Udviklingsgangen indenfor Stenalderen og til at adskille ældre og yngre Fundgrupper — Alt hvad der haves fra Stenalderen i Danmark og i det øvrige Europa, ligger for os som en samlet Gruppe og maa tages som en Helhed uden chronologiske Inddelinger — om Tidsforholdet mellem de gamle Skaldynger og Stengravene, og mellem de Kulturer, hvorfra disse forskjellige Monumenter hidrøre, lader der sig intet sige. Dette er Hovedpunktet i den Steenstrupske Theori. Til Støtte herfor fremføres der en Række andre Paastande, vedrørende specielle Forhold, og ligesaa mange Benægtelser af, hvad der fra anden Side betragtes som sikkert og godtgjort. De vigtigste omstridte Forhold ville efterhaanden blive berørte i dette Arbeide, skjøndt hverken det stærkt forøgede Stof, de nye, fra forskjellige Sider fremkomne Indlæg eller de nu gjenoptagne Undersøgelser af Dyngerne afgive nogen Støtte for Steenstrups Hypothese.

En forsigtig Tilbageholdenhed maa derimod iagttages overfor Spørgsmaalet om, hvornaar den ældre Stenalder begyndte, og hvorlænge den varede. For hele Stenalderen kan der ingen anden chronologisk Bestemmelse gives end, at denne Periode ligger forud for Bronzealderens Begyndelse — et Tidspunkt, som nogenlunde kan fastsættes — og at den, efter de talrige efterladte Minder at dømme, maa antages at have havt en betydelig Varighed. Allerede den ældre Stenalder maa have varet Aarhundreder, naar der skal have været Tid for de Folk, som lidt efter lidt trængte frem fra tilgrænsende Egne sydpaa, og som næppe ere komne i stort Antal, til at udbrede sig over hele vort Land, til det nordligste Jylland og de sydøstligste Kyster, og til at efterlade sig Tusinder af Redskaber ikke blot paa Bopladserne ved de jydske Kyster og paa de store Øer, men ogsaa paa de mindre og afsides liggende, lige fra Anholt til Ærø, og, som det vides af Fund fra de sidste Aar, ogsaa paa Bornholm. Herefter følge de yngre Tidsrum af Stenalderen, der sikkert have havt en ikke ringere Varighed.

Skulde man efter et Skjøn over alle Forhold ville angive Tiden for Landets første Bebyggelse, maatte den vistnok sættes til mere end 3000 Aar f. Chr. F., og den ældre Stenalder maatte have havt en Varighed af over et halvt Aartusinde. Men herved bør der endnu mindes om, at det vel næppe er ganske sikkert, at vi i Skaldyngerne have de alleræ̈ldste Minder om Menneskets Tilværelse i Danmark. Der er fremdraget nogle enkelte Sager, forfærdigede af Takker af Rensdyr og Elsdyr, hvilke Dyr i det hele tilhøre en ældre Periode end Skaldyngerne. Umuligt er det vel ikke, at det kan have været Opsatser af allerede dengang uddøde Dyr, som man har fundet og benyttet; eller disse Dyr kunne have holdt sig paa enkelte Steder, medens de iøvrigt vare forsvundne fra Landet. Men ogsaa mellem andre Sager findes der Former, som ikke kjendes fra Skaldyngerne, og som der er god Grund til at henføre til en forudliggende Tid, saaledes de rigtignok endnu meget sjældne Harpunspidser af Ben med Modhager (Fig. 21); i tilsvarende Former forekomme disse i Vesteuropa i Fund fra langt ældre Tider end Danmarks Skaldynger, medens de paa den anden Side ligesom her ikke ere trufne sammen med Sager fra den senere Stenalder. Ogsaa blandt Flintsagerne har Prof. *Montelius* ment at kunne paapege visse ældre Former. Det er saaledes ingenlunde usandsynligt, at der endnu vil blive opdaget et alleræ̈ldste Afsnit af Menneskets Tilværelse i Danmark faldende forud for Skaldyngerne og Kystfundene.

Men hvad satte Grænserne for Benyttelsen af den ældre Stenalders Former af Redskaber og Vaaben, og hvad var det, som anviste Befolkningen en ny Levevis paa nye Steder? Det maa have været Fremskridt og Erfaringer indenfor Landets egne Grænser og endnu mere udefra modtagne Tilskyndelser, som lidt efter lidt gave Livet en ny Form. Hvad vi imellem de efterladte Minder fra Stenalderen maa henføre til et senere Tidsafsnit, blev ikke pludselig formet og paa en enkelt Dag. Den altforandrende Tid virker sikkert, og intet undgaaer dens Magt; men under primitive Forhold virker den langsomt og før paa et Sted end paa et andet, ofte tilladende de ældre Tilstande at fortsættes delvis og i visse Egne udover den Grænse, som andetsteds allerede forud var afstukket. Saaledes selvfølgelig ogsaa i Stenalderen. De gamle Bopladser bleve hverken opgivne samtidig eller overalt i Danmark;

det vante Jæger- og Fiskerliv blev fortsat hist og her, og paa mange Steder vedblev man ialfald af og til at søge til Kysterne for at finde sit Ophold paa gammel Vis. Hvor der var godt at bo, der synes man at være bleven; men hvor Ufred fra Naboer, Sygdomme og Nød, Standsninger af tidligere Erhvervskilder, Ødelæggelse af Østersbankerne og af den tidligere gode Jagt tvang dertil, der drog man bort til andre Steder, bøiende sig ind under Livets nye Former.

Om disse længere eller kortere Ophold paa de gamle Bopladser udover den ældre Stenalders Afslutning indeholde Fundene mange Vidnesbyrd. Selv i de store dækkede Fund findes der oftere et eller andet Stykke, der tilhører en senere Tid; saaledes var der i Vester-Ulslev Fundet mellem henved 5000 forarbeidede Sager og i Vaalse-Fundet paa over 2000 Stykker ialt 4 yngre Gjenstande, om end ikke efter deres Form saa sildige som de store Stengrave. I Overfladen af flere Skaldynger er der truffet enkelte yngre Former, og i Havelse Dyngen har man endog i selve Laget, saavidt det skjønnedes paa et uforstyrret Sted, under den pløiede og opdyrkede Overflade truffet to Stykker af Former, som hyppig foreligge i Stengravene. Saadanne ganske enkelte Gjenstande, der undertiden ogsaa ere trufne i de store Kyst- og Søfund, maa dog mulig snarest opfattes som Minder om rent tilfældige, senere Besøg paa de gamle Bopladser; men om lange og uafbrudt fortsatte Ophold fortælle andre Fund. Paa flere aabne Findesteder, der nedenfor skulle behandles, optages ældre og yngre Former omtrent i lige stort Antal, og i flere store Bopladsfund, der iøvrigt tilhøre den yngre Stenalder, findes der dog enkelte Gjenstande, som ere efterladte fra mindre Bosættelser i ældre Tider. Endelig er der ogsaa i de senere Aar blevet fundet egentlige Skaldynger med Efterladenskaber fra den yngre Stenalder. I Lystanlæget Christiansminde ved Svendborg er der blevet undersøgt en paa sædvanlig Maade sammensat Skaldynge, hvori der kun fandtes yngre Oldsagformer. Et større Antal dels slebne Øxer, dels Potteskaar med den yngre Stenalders Ornamenter er optaget i en stærkt kulblandet Dynge ved Ørumaa tæt ved Kolindsund; begge disse Steder er der tillige fundet Knogler af Tamdyr, Svin, Faar eller Ged. Dette viser, hvor uberettiget man har bortforklaret Manglen af yngre Sager i de gamle Dynger ved at antage, at Stengravenes Folk, naar de be-

søgte Fiskepladserne ved Kysterne, lode deres gode Redskaber, deres Kogekar og Husdyr blive hjemme. Ved Christiansminde og Ørumaa, hvor der findes Sager fra den yngre Stenalder, har man boet i denne Periode; men de Dynger, hvor der ikke findes yngre Sager, ere ophobede i ældre Tider.

Det er det nøie Kjendskab, der nu haves, til en betydelig Række af store og forskjelligartede Bopladsfund, som giver Forvisningen om, at de ældre og yngre Former skrive sig fra forskjellige Tider og ikke, som af Steenstrup fremsat, fra forskjelligartede men samtidige Kulturer. Nogle Fund indeholde alene de gamle Former, i andre er der ved Siden heraf flere eller færre Stykker fra en senere Tid, i atter andre ere de yngre Sager enten overveiende eller eneherskende — Alt efter som Bosættelsen paa den enkelte Plads er bleven afbrudt tidligere eller senere. Anden Opfattelse lader sig ikke længere opretholde.

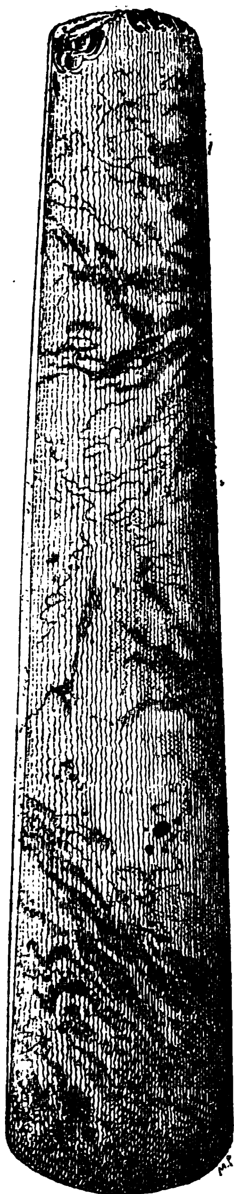

Fig. 22. Aarb. 1886. 1/2.

IV. TIDSRUMMET MELLEM SKALDYNGERNES OG STENGRAVENES TID.

Det er en af Vanskelighederne i den forhistoriske Archæologi at gjøre gode chronologiske Inddelinger, at adskille det rige Stof i saadanne større Grupper, som forenes ved bestemte og væsentlige Kjendemærker. Een Række af Oldsager kan findes at tilhøre en senere Tid end en anden, og dog vil man ikke udskille den som en egen chronologisk Gruppe, enten fordi Antallet ikke er betydeligt nok, eller fordi Eiendommelighederne ikke ere tilstrækkelig fremtrædende. Det gjælder om at danne et naturligt System, bygget paa store og virkelig betydningsfulde Forhold.

Disse Bemærkninger er der god Anledning til at gjøre, naar man staaer overfor Inddelingen af den nordiske Stenalder. Intetsteds har der kunnet paavises store Afbrydelser eller Spring i Udviklingen; langsomt forandrende sig synes Livet efterhaanden at have antaget de forskjellige Former, som vi nu lære at kjende gjennem Oldsager og Mindesmærker. Hvor da sætte Grænserne i denne uafbrudt fortsatte Strøm? Og dog maa Mærkerne udstilles fra Sted til Sted, for at det hele skal kunne oversees, og for at Forandringerne ikke skulle undgaa Opmærksomheden.

For de fjærneste Tider af Menneskets Tilværelse paa Jorden maa de geologiske Forhold, hvorunder Fundene fremdrages, afgive de bedste Betegnelser. Der tales saaledes først om den *tertiære Tids Stenalder,* eller rettere, man søger fra een Side at hævde, at Mennesket allerede dengang boede paa Jorden, og fra anden Side tilbagevises bestandig de nye Iagttagelser som intetsigende; saaledes har dette endnu fuldstændig uafgjorte Spørgsmaal staaet i en Række af Aar. Herefter følger den *qvartære Tids Stenalder* eller, som denne Periode efter *John Lubbocks* Forslag almindelig benævnes, den *palæolithiske Tid.* i Modsætning til den *neolithiske Tid.* den nuværende Jordperiode, hvorunder hele den nordiske Stenalder falder. I Stedet herfor tales der ogsaa ofte om den uslebne og den slebne Flints Tid, hvad der kun forsaavidt er rigtige Betegnelser, som Slibningen først vides at være begyndt i den neolithiske Periode; men iøvrigt er det i mere end en Henseende lidet tilfredsstillende at begrunde en Inddeling paa Flintens Slibning. Dels er dette kun et enkelt, om end vigtigt Forhold, dels findes der indenfor den nordiske, neolithiske Stenalder, som alt foran udviklet, et ældste Tidsafsnit, i hvilket Flinten endnu blev anvendt usleben, og selv i den senere Stenalder strakte Slibningen sig langtfra til alle Flintsager, men væsentlig kun til Ægværktøiet. Man maatte da ialfald opfatte de to Betegnelser som: det uslebne og det slebne *Værktøis* Perioder.

En mere tilfredsstillende Inddeling af den nordiske Stenalder lader sig imidlertid bygge paa Fundforholdene, idet de Oldsager, som ere fremdragne paa de nys beskrevne gamle Bopladser og i de nedenfor behandlede Stengrave, tilhøre to stærkt forskjellige Grupper, en ældre og en yngre, som begge allerede foreligge i en betydelig Række af Fund. Der maa saaledes for Danmarks Vedkommende rettest tales om *Skaldyngernes Tid* eller *den ældre Stenalder* og *Stengravenes Tid* eller *den yngre Stenalder.*

Der findes imidlertid endnu en Del Former, som hverken ret høre hjemme paa de gamle Bopladser eller i Stengravene, og som i det hele ere yngre end hine og ældre end disse, ihvorvel de undertiden ere i Berøring med Former fra den ene eller den anden Side. De indtage en Mellemstilling mellem den ældre og den yngre Gruppe og kunne herefter betegnes som henhørende til *Mellem-Stenalderen.* Skulde man, i Analogi med de andre, nys

anførte Dobbelt-Betegnelser, danne endnu et Navn for denne Mellemtid, hentet fra et særlig fremtrædende Forhold, da maatte det blive: *den spids- og tyndnakkede Øxes Tid;* thi det er først og fremmest disse velbekjendte og hyppig forekommende Former, som nøde til at antage, at der imellem den ældre og den yngre Gruppe ligger en Mellemtid.

Den spidsnakkede, slebne Øxe af Flint eller sjældnere af Grønsten (Fig. 23), med kun to mere eller mindre hvælvede Sider, som mødes i Æggen og i de skarpe Sidekanter, forekommer, saavidt bekjendt, hverken paa de gamle Bopladser eller i Stengravene. De slutte sig imidlertid ved deres Form nøie til den ældre Gruppe, idet de have en væsentlig Lighed med de foran omtalte, uslebne Øxer (Fig. 17); Forskjellen ligger kun i den omhyggeligere Tildannelse og i Slibningen. Allerede dette angiver Formens chronologiske Plads. Men en endnu større Vægt bør det tillægges, at den spidsnakkede Øxe hører hjemme saa at sige overalt baade i og udenfor Europa, medens de øvrige danske Øxeformer forekomme paa et desto mere begrænset Omraade, jo yngre de ere, og de yngste alene i Norden. Betydningen af disse Forhold turde være umiddelbart indlysende: de fremmede Hovedformer ere blevne indførte hos os i en tidlig Tid, og paa Grundlag af dem er der senere fremkommet eiendommelige, hjemlige Udviklinger. Vi komme nedenfor oftere tilbage til saadanne Forhold og deres Forklaring.

Fig. 23. Aarb. 1890. 1/2.

Den spidsnakkede Øxe maa da være det ældste Ægværktøi af Flint, ved hvilket Slibning er bleven anvendt. Af Grønsten er der derimod muligvis en noget ældre, tilsleben Form, nemlig den overalt afrundede, *butnakkede* Øxe, som ofte har en skjævt eller hult tilsleben Æg. Den er optagen sammen med den ældre Stenalders Oldsager, omend hidtil næppe under ganske sikre Forhold; dog vilde det være let forstaaeligt, om man havde anvendt Slibningen paa den mindre haarde Grønsten førend paa Flinten. Hellerikke denne Form forekommer i Gravene, og da

den i det hele staaer den spidsnakkede Flintøxe saa nær i Form, kan den vistnok betragtes som væsentlig samtidig med denne.

Det var først de svenske Archæologer *Hans Hildebrand* og *Oscar Montelius*, som ved en Sammenligning af Formerne paaviste den spidsnakkede Øxes større Ælde end de øvrige slebne Øxers, hvad der fik en smuk Bekræftelse ved de foretagne, store Optællinger af samtlige i Sverige fundne Stensager; det viste sig nemlig, at denne Øxeform er langt almindeligere i Skaane — den tidligst befolkede Landsdel — end i de øvrige svenske Landskaber. Ved videre, omhyggelige Sammenligninger paavistes det fremdeles, hvorledes den er Grundformen, hvoraf andre, noget yngre Former og endelig den brede og *tyndnakkede Øxe* har udviklet sig, den almindeligste af alle danske Øxeformer. Det under Fig. 22 S. 45 afbildede Stykke er den længste Øxe og overhovedet det største, tilslebne Flintstykke, som er fundet i Danmark. Skridt for Skridt har man arbeidet sig frem til denne nye Form. Det tidligere stærkt hvælvede Øxeblad blev efterhaanden fladere, Nakken gjordes bredere, Smalsiderne voxede i Tykkelse, og lidt efter lidt fremkom saaledes den nye Form, hvis væsentligste Kjendemærke er, at de lidet buede Bredsider mødes ved Nakken i en tynd eller skarp Kant. Ogsaa paa anden Maade end ved en Betragtning af selve Formen kan det skjønnes, at disse Øxer ere yngre end de spidsnakkede; de forekomme i Gravene, omend kun meget sjælden. De tilhøre saaledes Stengravenes første Tid og den nærmest forudliggende Periode, og de maa have været længe i Brug; thi det er Tusinder af Stykker, som ere indgaaede i offentlige og private Samlinger, alle dannede efter samme Norm, kun forskjellige i Tykkelse, Længde og Bredde. Da den skarpe eller tynde Nakke ikke egner sig til at modtage Slag og hellerikke til at indsættes i et Skaft som Nutidens Stemmejern, maa alle disse Stykker, baade de smalle og brede, korte og lange, antages at have været skæftede og førte som Haandøxer, og det samme maa gjælde om de sjældnere

Fig. 24. 2/3

forekommende, hulslebne Flintblade af tilsvarende Form. Kun har Æggen ved disse sidste Stykker ligget paatværs af Skaftets Længderetning, medens den ved de øvrige har ligget i Flugt med Skaftet. Der er i det øvrige Europa blevet fremdraget ikke faa Træskafter med et Hul til Indsættelse af et Øxeblad af denne eller nærstaaende Form, og i Danmark er der i en Mose tilligemed andre Stenalders Sager blevet optaget et lignende, veltildannet Skaft, som øiensynlig er bestemt til en spidsnakket Øxe.

Fig. 25. 1/3.

For flere andre Oldsagformer fra Stenalderen gjælder det samme som for de her omhandlede Øxer: de forekomme ikke eller dog særdeles sjælden i Gravene — de ere af ældre og mere primitiv Bygning end de i Gravene almindelig optrædende Sager — og de ere nær beslægtede med ældre eller fremmede Former. De maa saaledes antages at falde mere eller mindre fuldstændig forud for Stengravenes Tid. Blandt de Sager, som indtage denne chronologiske Stilling, skal først og fremmest nævnes alle de Spyd- og Pilespidser samt Knivsblade, som ere brede ved Skaftenden og ikke, saaledes som de yngre og almindeligere Former, særlig indrettede til Skæftning ved Tilspidsning, Indsnævring af Bladet eller paa anden Maade. Disse Stykker foreligge iøvrigt under mange forskjellige Variationer og tilhøre derfor mulig en noget forskjellig Tid; snart ere de særdeles smalle, snart meget brede; der findes tyndere og ofte stærkt opskærpede Stykker, som maa have gjort Tjeneste som Knive eller Dolke (Fig. 25), tykkere, der ikke forekomme opskærpede, og som kun kunne have været anvendte som Spydspidser (Fig. 24), og endelig korte, der have tjent som Od paa Pile eller Kastespyd; men alle ere knyttede til hverandre ved det samme Kjendemærke: den brede, lige afskaarne eller afrundede Skaftende. En særlig Interesse have de Spyd- og Pilespidser, hvis Ægge ere udhuggede i Tænder, forat de kunde give et saameget farligere Saar; de ere sjældne ligesom de andre beslægtede Former, hvad der simpelthen kan bero paa, at de ikke ere blevne nedlagte

som Gravgods, men kun ere komne i vore Hænder som tilfældig tabte eller i særligt Øiemed hengjemte Sager.

Hvad der af Smykkesager kan henføres til væsentlig den samme Tid som disse Vaaben, foreligger i store Ravfund, som ere fremdragne i Mose og Mark, navnlig i Jylland. I Kar af Ler eller Træ findes der oftere nedlagt Prydelser af Rav, snart i et ringere Antal, snart nogle Hundrede sammen — i en Mose ved Læsten, nær Randers, er der endog optaget henved 4000 Stykker, til en Vægt af ialt 17 Pund. Ravsagerne ere stedse nedlagte alene, uden Forbindelse med Gjenstande af anden Art. Hvad der har været Hensigten med disse Nedlægninger, vil nedenfor blive undersøgt i større Sammenhæng; her fæstes Opmærksomheden kun ved den

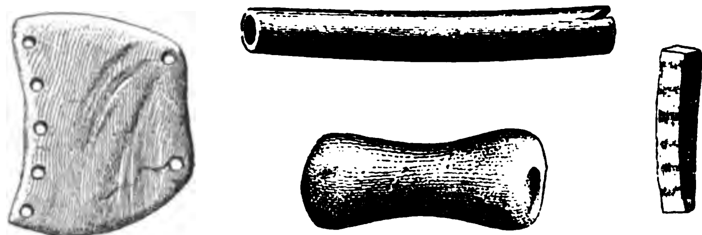

Fig. 26. Aarb. 1888. 1/1.

paafaldende Forskjel, de fleste af disse Fund frembyde fra de Ravsmykker, som kjendes fra Gravene. Det er nemlig saa, at visse Former, som ere hyppige i Mark- og Mosefundene, kun sjælden findes i Gravene, og da væsentlig i de ældste, i Dysserne, og paa den anden Side er den Række af Ravsmykker, der forekommer almindelig i Gravene, fuldstændig ukjendt i de her omhandlede Nedlægninger. Forklaringen af dette Forhold ligger ikke fjærnt; de store, samlede Fund maa gjennemgaaende skrive sig fra en ældre Tid end den, i hvilken Jættestuerne bleve opførte — thi fra disse er det, hvad nedenfor skal omtales, at vi navnlig kjende de yngre Smykkesager.

En ikke ringe Bekræftelse vinder denne Tidsbestemmelse ved en Betragtning af de enkelte Stykker og af Maaden, hvorpaa de ere forarbeidede. I Sammenligning med de senere Ravsager ere de i Mark og Mose fundne ofte kun lidet omhyggelig behandlede; den naturlige Overflade med dens Huller og Ujævnheder er kun delvis

fjærnet; Tildannelsen er mangelfuld, og Ravstykket er ofte benyttet omtrent i den Form, hvori det fandtes, kun mere eller mindre glatskrabet og forsynet med et Hul for at kunne trækkes paa en Snor. Saaledes have nemlig Ravstykkerne været baarne, sikkert nok anbragte i store Halsbaand; en Del af dem viser dette ganske bestemt, og det kan tillige sees, at det oftest har været brede, stærkt sammensatte Halsprydelser af en bestemt Form. De aflange og flade Stykker med en hel Række Huller ved den ene Side og med kun et eller to til den modsatte (Fig. 26) maa have været Slutstykker, hvortil flere Perlerækker vare fastbundne, og som tillige ved at knyttes sammen to og to dannede Halsbaandets Lukke. Andre aflange, mere eller mindre flade Ravstykker med flere jævnsides liggende Tværgjennemboringer (anf. Fig.) have øiensynlig været Midtstykker i Halsbaandet, anbragte for at samle Perlesnorene og hindre deres for frie Bevægelse, som ikke var heldig ved det skrøbelige Materiale. Imellem disse brede Stykker var der optrukket paa Snore talrige, gjennemborede Ravstykker, der snart ere uregelmæssige og klumpede, snart tildannede som kortere eller længere Rør (anf. Fig.). Skjævt slidte for Enderne, som de ofte ere, maa de have været baarne i skraa Stilling mod hinanden paa en rundt hængende Snor. For Enderne var Perlerækken sikkert ofte afsluttet ved særegne, trinde eller kantede Stykker (anf. Fig.). Disse egne sig vel hertil, idet de ved en Indknibning paa Midten ere indrettede til at ombindes, og de maa have havt en saadan særlig Bestemmelse, da de alene af alle de i Ravfundene forekommende Stykker ikke ere forsynede med Hul til Ophængning. Som Midtstykker i Perlerækken kan man endelig tænke sig anbragt de prægtige, store Stykker (Fig. 27), der ikke sjælden ere prydede med Indboringer ved Kanterne — en lidet kunstfærdig Dekoration, som man maa vente at finde den i en saa tidlig Tid, og vel stemmende med de simple Former og den ringe Tildannelse, som Ravet i det hele har faaet i disse Fund.

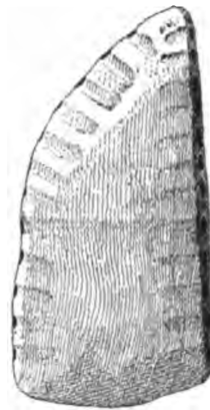

Fig. 27. Aarb. 1888. 1/1.

Ihvorvel det endnu ikke er mange Former, der med Sikkerhed kunne henføres til den nærmest forud for Stengravene liggende Tid, bør de dog, som det her er skeet, behandles særskilt. Ere flere af dem end ikke ganske ukjendte i Gravene, og kan der end saaledes ikke drages ganske skarpe Grænser mod de yngre Former, som danne det almindelige Gravudstyr, saa er der dog tilstrækkelig Grund til at udskille dem som en egen Gruppe, væsentlig faldende mellem Skaldyngernes og Stengravenes Tid. Kun ved saaledes i det enkelte at undersøge de forskjellige Formers indbyrdes chronologiske Stilling faa vi et Indblik i Udviklingen gjennem de lange Tidsrum, som Stenalderen omfatter. Først naar ældre og yngre Former bestemt kunne adskilles, og naar vi Skridt for Skridt kunne følge de Overgange, som førte fra Form til Form, ville Forskjellighederne frembyde en virkelig Interesse og samtidig afgive Bidrag til Opfattelsen af den uafbrudt fortsatte Væxt af Erfaring og Dygtighed, der træder frem i den danske Stenalders mangfoldige Efterladenskaber. Saalænge man derimod kun mægter at betragte de lange, foreliggende Rækker af forskjellige Former som samtidige Variationer, der tilfældig ere fremkomne og ligesaa tilfældig ere forsvundne, da have disse, idetmindste for en videnskabelig Opfattelse, ingen synderlig Betydning.

Fig. 28. Aarb. 1881.

V. DE MINDRE STENGRAVE: RUNDDYSSER OG LANGDYSSER.

Vi vende os nu til Betragtningen af Stenalderens Gravkamre, disse mægtige Fortidsminder, der have været Gjenstand for alle senere Aarhundreders Beundring, og som endnu urokkede, ved deres eiendommelige Form, deres store Stenblokke og ved den simple Alvor, hvoraf de ere prægede, høre til de mest tiltrækkende Minder, vort Land eier. Men vi staa ikke for dem som den drømmende Vandrer, der standser ved Dyssen for at lade sig drage tilbage til de svundne Tider, da lavt staaende Folk lagde disse Blokke paa hverandre, som vor Tids Mennesker næppe synes at kunne flytte. Vi se ikke paa dem som Kunstneren, der ved at skatte deres maleriske Virkning i Landskabet, eller som Digteren, der føler deres poetiske Værd. Vi ville derimod forstaa disse Monumenter, lære at kjende deres Oprindelse og Bestemmelse for saaledes klarere at opfatte Livet i det Tidsrum, da de bleve til.

Se vi først paa den lille Dysse, bygget af faa Bærestene, ovenpaa hvilke der hviler en enkelt stor Dæksten, og med en Aabning paa Siden, hvad er dette da for en Bygning, som er opført paa saa varig en Maade og med Anvendelse af saamange Kræfter? Man skulde kalde den en lille Stue, med Vægge og Loft af Sten og med en Dør, som giver Adgang til det Indre. Det er en lille, tryg

og skjærmet Bolig, og indenfor boer den Døde. Men det er tillige et Mindesmærke; thi der er valgt Stene, langt større og sværere, end der behøvedes for at beskytte Graven mod Vold af Mennesker og Forstyrrelse af Dyr. Hvad har da bevæget disse Folk i den fjærne Oldtid til saa omhyggelig at skjærme den Døde og værne om hans Minde? Hvem lærte dem det, og hvad var den ledende Tanke herved? — og hvor forunderligt, at de Slægter, der kort forud beskyttede den Afdødes Legeme saa slet og dannede Gravene saa ligegyldig, at vi knap kjende deres Plads, og som ikke have efterladt noget Spor af faste Boliger, ingen Rest af Stenhuse, hvori de Levende boede, at de nu have dannet saa monumentale Hvilesteder for de Døde! Sikkert nok var det nye Tanker, der drev dem til dette Værk, nye Forestillinger om Liv og Død, som fremkaldte en saa stor Forandring i Gravskikkene. I fjærne Egne udenfor Norden skulle vi eftervise de samme Ytringer af de samme Forestillinger, og vi skulle søge at vise, hvori disse bestode, og hvorledes de fandt Veien til Norden. Men først maa vi nøiere betragte vore Dysser efter deres Form, deres Bygningsmaade og Indhold.

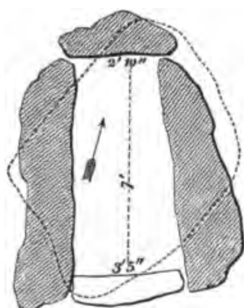

Fig. 29. Aarb. 1881.

Den simpleste Dysse, reist af saa faa Stene, som overhovedet kunne danne en rummelig Grav, er den firsidede og retvinklede, bygget af 4 Sidestene, som ere stillede paa Kant, og en Dæksten hvilende ovenpaa disse. En saadan Dysse, ved Vollerup paa Møen, er afbildet S. 53; Fig. 29 viser dens Plan. Der lod sig vel tænke en Sammenstilling af kun tre Sidestene til en trekantet Grav; men denne Form er ikke praktisk, da megen Plads vilde gaa tabt i de spidse Vinkler, og den forekommer aldrig. Det firsidede Kammer er derimod en bestemt fastholdt Form, anvendt i alle Landets Egne og tillige den hyppigste af alle de forskjellige Konstruktioner. Det er altid aflangt, sædvanlig af 5—7' Længde; undertiden er det dog kortere, endog kun 3' langt, eller længere, indtil 8½'. Bredden er hyppigst 2—3½', kun sjælden noget mindre eller lidt større. Høiden indvendig vexler mellem 3' og noget over 5'. Kun de tre af Siderne have samme Høide; een af Endestenene er 1—2' lavere, saaledes at der bliver

en Aabning under Overliggeren, hvorigjennem man kan krybe ind i Graven eller dog række og bøie sig ind i Rummet. Endnu maa bemærkes, at der oftere i begge Langsider eller kun i den ene af dem er stillet to mindre Stene i Stedet for een større; men dette, som nogle Steder, saaledes i Sorø- og Ringsted-Egnen, endog maa siges at være Reglen, har ingen Indflydelse paa Kammerets Form eller hele Charakter.

Føier man en fjerde Bæresten til de tre, som danne de høie Sider i det retvinklede Kammer, fremkommer der et femsidet Kammer, idet den 1—2' brede Døraabning som altid i disse Dysser indtager en Side for sig. Denne Form er sjælden — den maa ikke have tiltalt, uvist af hvilken Grund; dog kjendes den baade fra Jylland og Øerne. En yderst almindelig og overalt forekommende Form er derimod det sexkantede Kammer med 5 Bærestene, der enten har omtrent samme Bredde som Længde (Fig. 30) eller ogsaa, men sjældnere, er noget langstrakt, saaledes at den største Længde ligger udfor Døraabningen. Dette er kun Variationer af den samme Grundform; man har ved Dysserne forsøgt næsten alle de symmetriske Former, som det er muligt at danne med et lille Antal Stene. De sexkantede Kamres største Længde vexler mellem 4' og 7', og Høiden er fra 3' til over 6'.

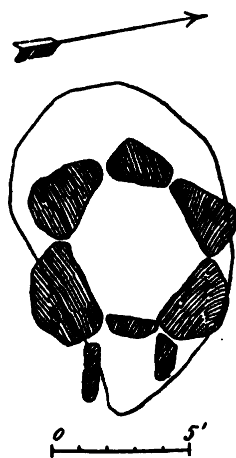

Fig. 30. Sexkantet Grav i en Langdysse, Kirke Hyllinge Matr. Nr. 13a, Voldborg Herred.

Allerede af disse Kamres Størrelse kan det skjønnes, at de ikke ere dannede for at optage et enkelt Lig. De ere indrettede for at tjene til Begravelse gjennem en længere Periode, og de rumme da ogsaa ofte Rester af flere, undertiden af mange Lig, indtil en halv Snes. Øverst under Dækstenen er der sædvanlig et tomt Rum, eller der er her et Lag af løs Muld, som maa antages at være indkommen i senere Tid. Derunder ligge skjærmende Stenlag eller en Masse knust Flint til Beskyttelse af Ligene, hvis Rester nu findes bevarede i tæt sammentrykte Lag eller liggende i Hobe, dækkede af andre Stene og ofte paa saadan Maade, at det maa antages,

at Ligene ere blevne nedsatte i siddende Stilling; anderledes vilde det hellerikke have været muligt at benytte de mange Stuer, som ikke ere af Mandslængde. Under det hele, paa Bunden af Kammeret, findes der endelig som oftest et omhyggelig lagt Gulv af flade eller runde Sten, eller et tykt Lag knust Flint. De mange andre eiendommelige Forhold, som ere blevne iagttagne med Hensyn til Resterne af Ligene, endvidere det nedlagte Gravgods og de kjendelige Spor af Baal, som have været antændte i Graven, hvor Ilden har svedet Gulv, Skeletdele og Oldsager, Alt dette skal omtales længere fremme ved Redegjørelsen for de store Kamre, hvor det samme gjenfindes, men bedre oplyst og paa en lettere forstaaelig Maade.

Dyssen var altid omgiven med en Høi af Jord og Sten, som tjente til at styrke Bygningen og sikre den mod Forstyrrelse udenfra; kun rent undtagelsesvis er der opnaaet en lignende Dækning af Graven ved, at Kammeret er bygget i en udgravet Fordybning. Der er imidlertid det eiendommelige Forhold ved alle de fire-, fem- og sexsidede Kamre, som vi her alene betragte, at Overliggeren ikke er jorddækket; ofte naaer Jordhøiningen ikke engang helt op til Bærestenenes Overkant, men lader dem rage 1—2' op. At Jorden ikke er afgravet i senere Tid, men at det oprindelig har været Meningen, at Dækstenen skulde ligge frit og synlig, lader sig skjønne alene af dens Form. Det er nemlig oftest en meget tyk, høi og hvælvet Sten, langt sværere, end det behøvedes, for at den kunde dække Graven — at lægge en saadan Blok høit op paa Toppen af andre Sten maa være betragtet som et Værk til den Dødes Ære, og der var ingen Mening i strax efter at dække det hele til med Jord. Mange prægtige Dysser med saadanne store Dækstene findes spredte omkring i Landet, saaledes, for at nævne nogle Exempler i en enkelt Egn, Sjællands Horns Herred, ved Hjortegaardene i Draaby Sogn, ved Sønderby i Selsø Sogn, ved Veileby og Venslev i Ferslev Sogn, og ved Tørslev i Gjerlev Sogn. Paa Knebel Mark paa Mols ligger der en Dysse, hvis Dæksten er 11' lang og 3' tyk. Undertiden er der dog forekommet Kamre af denne Art, der ligge helt skjulte af en Høi; men det har da næsten altid kunnet paavises, at største Delen af Høien er tilført i en senere Periode, i Bronzealderen, som Dække for yngre Begravelser, der lagdes tæt op til eller over Dyssen.

Nøie forbunden med Jordhøien og betinget af den er den stensatte Adgang, som ofte er anbragt foran Kammeret, og hele den Indretning, man har givet Døraabningen. Den lavere Sten, over hvilken Aabningen findes (Fig. 28), tjener øiensynlig til at holde Stuen fri for indtrængende Jord — kun sjælden er Aabningen lukket ved en løst foran stillet Sten, som naaer op til Overliggeren, og som altsaa maatte flyttes, hver Gang man paany vilde ind i Rummet. For at sikre Adgangen til dette og for at holde Pladsen foran Døren fri er der ofte anbragt en stor Sten til hver Side af Indgangen (Fig. 30); man kunde da træde ned foran Aabningen, og der var saaledes Plads til at vælte Dørstenen fra. For end mere at lette Adgangen til Gravens Indre er der undertiden ført en længere Gang ud gjennem Høien, dannet af indtil 4 Stene for hver Side. I saa Tilfælde falder Dørstenen bort, idet den nu ikke mere er nødvendig for at holde Jorden ude, og den erstattes af en lav Tærskelsten som Afgrænsning af Gravrummet. Dette viser noksom, at Gang og Høi høre sammen, og at Stenrækkerne foran Graven kun ere satte for at holde Jorden tilside og for at sikre Aabningen. I samme Hensigt lagdes der ofte en enkelt Dæksten over Gangen nærmest ved Kammeret, hvor Jorden var høiest og derfor lettest kunde skride ned.

Blandt Dysserne af denne Art pleier man fra ældre Tid at skjelne imellem to Former, nemlig *Runddysser* og *Langdysser*, Benævnelser, som dog ikke betegne væsentlige Forskjelligheder i selve Kamrenes Bygning og Form, deres Indhold og Anvendelse, hvilket Alt er ganske ensartet, men alene i den Maade, hvorpaa den omgivende Høi er formet. Udseendet af Høien vexler imidlertid saa meget, at man næppe skulde tro, at det kunde være Monumenter fra samme Tid og af ganske den samme Art; for saa vidt er det vel berettiget at give dem egne Navne. Vi skulle dog se, at Forskjelligheden har en ganske simpel Grund, og at den i Virkeligheden betyder meget lidt.

Runddysserne have Navn efter den omgivende, runde Jordhøi, der, som allerede antydet, er temmelig flad — den dækker jo kun Siderne af Kammeret — og oftest af ringe Udstrækning, 30—40' i Tværmaal, sjældnere indtil 60'. Omend ikke altid, saa dog i Reglen er den omgiven med større Stene, der i et Par Fods indbyrdes Afstand danne en aaben Kreds om Høiens Fod (Fig. 31—32).

Nogen praktisk Betydning har Stenkredsen øiensynlig ikke, hverken som Støtte for Jordhøien eller som Værn imod Mennesker eller Dyr. Den betegner Monumentets Grænser, og disse Stene, som kunne naa en Høide af 7', tjene til Smykke for Graven — atter et Vidnesbyrd om, hvilken Pris man i hine Tider satte paa den kolossale Stenblok, som kun kunde reises ved Anvendelse af meget Arbeide. I vore Dage have imidlertid disse prægtige Stene, til Skade for Monumenterne, faaet et andet Værd; det har været for let at faa fat paa dem, til at de ikke mange Steder skulde blive borttagne, og ligeledes har man uden Vanskelighed kunnet sløife

Fig. 31. Runddysse paa Knebel Mark, Mols.

den lave Jordhøi. Ploven naaer nu ofte ind til Kammerets Stene, og Dyssen har herved faaet et ganske andet Udseende end oprindelig.

Ere Runddysserne de mest maleriske af vor Oldtids Minder, saa ere Langdysserne til Gjengjæld de største og mest imponerende (Fig. 33—35). Graven ligger her i en aflang Jordhøi, hvis Høide er bestemt ved, at den skal dække Sidestenene i Kammeret, — hvorfor den kun sjælden overgaaer 5—6 Fod, — og hvis Bredde er betinget af, at en Jordvold af denne Høide maa have en vis Basis og en vis bred Runding for at kunne staa; den er derfor sædvanlig 20—30' bred. Længden er derimod høist forskjellig. Hyppigst ere Langdysserne mellem 50' og 100' lange; ikke ualmindelig falder Størrelsen mellem 100' og 200'; en endnu betydeligere Længde er derimod forholdsvis sjælden. Dog kunde der opregnes et ikke ringe Antal af saadanne særdeles lange Dysser, omhyggelig

byggede, med snorlige Sider og jævn Ryg, over hvilken Dækstenene ligge frit over et eller flere Kamre, og helt omsatte ved Foden med store Stene, der navnlig for begge Ender ere høie, spidse og regelmæssig formede.

Mægtige Langdysser findes navnlig paa Lolland i Musse Herred; saaledes ligger i Thoreby Sogn en, som er 250' lang, i Radsted Sogn en anden paa 255' og i Kjettinge Sogn en tredie paa 385'. Sjælden velbevaret er den saakaldte Grønjægers Høi ved Fanefjord Kirke paa Møen, som allerede i ældre Tid er bleven fredlyst. Den er

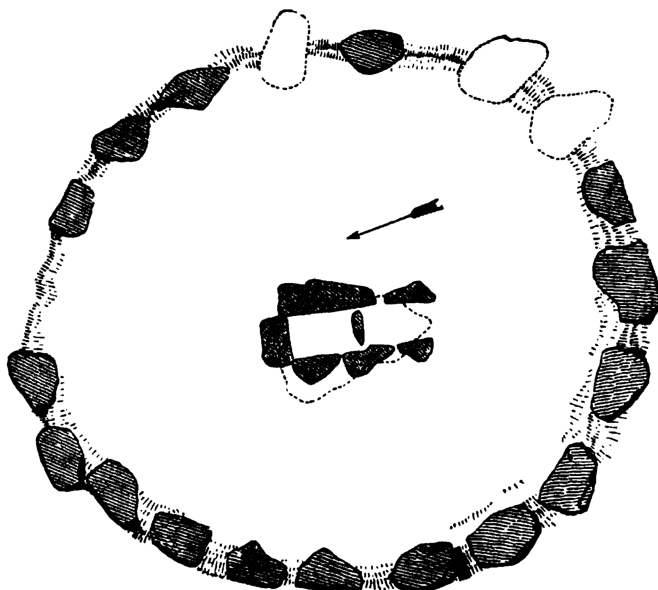

Fig. 32. Runddysse ved Vilsted, Flinterup Sogn, Sjælland. Aarb. 1881.

314' lang, 24—26' bred, fuldstændig regelmæssig bygget, med tre retvinklede Kamre synlige og tæt omsat ved Foden med ikke mindre end 130 Stene, der ere 3' 6"—5' 6" høie; oprindelig har Stenhegnet talt endnu c. 30 Stene. Som Exempler paa endnu anseeligere Monumenter kunne nævnes en nu rigtignok stærkt forstyrret Dysse i St. Fuglede Sogn, Arts Herred, som maaler 322', og en fredlyst Dysse paa Klelund Hede i Malt Herred, der har en Længde af 368'. Endnu mere forbausende ved deres Udstrækning ere den fredlyste Langdysse paa Lindeskov Mark, Vinding Herred, der er 504' lang, med 126 bevarede Randstene, og en Dysse ved Vilsted i Nærheden af Haderslev, der er 500' lang.

Undertiden træffes Langdysser uden Randstene, idet disse i ny Tid ere blevne borttagne; imidlertid kjendes der ogsaa Exempler paa lange Jordhøie fra Stenalderen, som aldrig have været

omsatte med Sten, hvad der sikkert kun beroer paa tilfældige Forhold, paa Manglen af passende Stene eller paa Ulyst til i det enkelte Tilfælde at udføre det store Arbeide.

Hvad er nu Anledningen til, at man har dannet disse eiendommelige Monumenter, og hvorfor er Høiens ydre Form saa forskjellig fra Runddyssens, medens de Grave, de indeslutte, ere fuldstændig ensartede? Det ligger formentlig deri, at Langdysserne indeslutte flere Grave (Fig. 35). Ofte er der to Kamre, anbragte ganske symmetrisk, lige langt fra Enderne — saaledes ligger der alene i Lynge-Kronborg Herred 4 velbevarede Dysser af denne

Fig. 33. Langdysse under Gunderslevholm, Øster Flakkebjerg Herred.

Art — sjælden er der 3 eller 4, i et enkelt Tilfælde endog 5 synlige Kamre, foruden mulig andre dybere i Høien. Selv naar der kun findes en enkelt Grav, liggende snart i Midten, snart ved en af Enderne, tør det sikkert antages, at Høien er opført til efterhaanden at faa andre Kamre indsat, men at Benyttelsen er bleven afbrudt af en eller anden Grund. Langdyssen maa da siges at være en fælles Gravplads, anlagt og indhegnet for at blive benyttet gjennem en længere Tid. Hermed lader det sig vel forene, at denne Gravform kun optræder indenfor visse snævrere Grænser, medens Stenalderens andre Former have en vid Udbredelse. Det er nemlig vel forstaaeligt, at man i visse Egne kan være kommen ind paa at danne Fællesbegravelser af denne Art og herefter har

fastholdt denne Form, hvorimod Langdyssens lokale Optræden ikke vilde kunne forstaaes, dersom den f. Ex. tilhørte en egen Tid og var et Led i den hele chronologiske Rækkefølge af Dysser, eller dersom den stod i Forbindelse med særlige, religiøse Ideer, med visse sociale Forhold el. lign. Langdyssen har de snævreste Grænser af alle Stenalderens Gravformer. Østen for Øresund findes der vel aflange Høie, men ikke Langdysser af samme Art som i hele det nuværende Danmark, med Undtagelse dog af Bornholm, hvor denne Form ikke synes at forekomme, eller ialfald kun enkeltvis. Mod Syd og Vest findes den egentlige Langdysse hellerikke udenfor det nordlige Tydskland, ihvorvel den næppe er uden Forbindelse med de aflange Høie i det nordlige Holland og paa de britiske Øer.

Ofte har man sikkert opført Langdysser, som strax kom til at indeholde to eller flere Kamre, vel til Afbenyttelse for flere forskjellige Familier eller Kredse af Mennesker; men ligesaa ofte har man fra Begyndelsen af kun indsat et enkelt Kammer, der kom til at ligge ganske regelmæssig midt i Høien baade efter dens Bredde og dens Længde. Først efterhaanden er der da indføiet andre Kister, som ved ikke at naa ned til Høiens Grund eller ved at ligge skjævt og usymmetrisk tilstrækkelig vise sig som senere Tilføielser. Det forekommer ogsaa, at man har forlænget en ældre, kort Høi, hvad der er kjendeligt af de Tværdelinger ved Stenrækker, som ikke sjælden sees over Høienes Ryg.

Denne nærliggende Forklaring af Langdyssens eiendommelige Form findes allerede fremsat hos *Ole Worm*; men senere har den ikke været omtalt, noget der er saameget

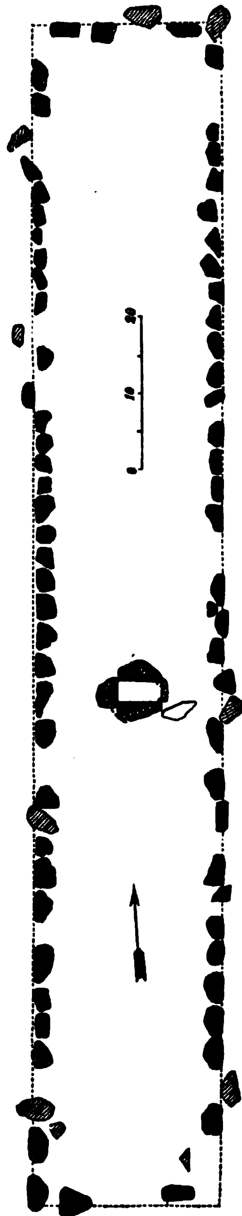

Fig. 34. Langdysse ved Humble, Langeland. Aarb. 1881.

mere paafaldende, som det er ganske overensstemmende med Skik og Brug i Stenalderen, ligesom da ogsaa i de følgende Perioder af Hedenskabet i Norden, og overhovedet hos næsten alle Folk og til alle Tider, at knytte de nye Grave til de ældre ved forskjellige Udvidelser og Omdannelser. Det er langtfra, at Tanken om en fælles Gravplads er moderne eller forholdsvis sent opstaaet. Allerede de smaa Kamre, hvormed vi her beskjæftige os, ere jo ikke bestemte til at modtage et enkelt Lig, men til at være Hvilested for flere. De anseeligere Kamre, Jættestuerne, som skulle omtales længere fremme, betegne kun et Fremskridt i samme Retning, idet de ere store Benhuse, som rumme Levninger af talrige Individer, og atter disse Stuer udvides, som vi skulle se, ved andre tilbyggede Kamre og Sidestuer. I Langdyssen er den Opgave at

Fig. 35. Langdysse ved Lindeskov, Fyen. Aarb. 1881.

danne en stor Fællesgrav løst paa een Maade, nemlig ved at forene flere mindre Kamre i en fælles Høi, medens det samme er opnaaet i Jættestuen paa en anden Maade, ved at udvide Kammeret saa meget som muligt.

Man kunde jo imidlertid ogsaa danne større, indhegnede Gravpladser paa en anden Maade, ikke ved at forlænge Høien Hundreder af Fod, men ved at lægge flere korte Høie ved Siden af hinanden. Dette er virkelig ogsaa forsøgt; der kjendes enkelte Exempler paa jævnsides liggende Langdysser med umiddelbart sammenstødende Længdesider. I Thoreby Sogn, Musse Herred, findes der saaledes to sammenbyggede Langdysser, og i Piptorn Skov under Holstenhus, Salling Herred, sees et andet mærkeligt Komplex af tre Dysser med ialt 6 synlige Kamre.

Vi have blandt Stenalderens forskjellige Grave valgt først at behandle de smaa Kamre, som de forekomme i Runddysser og

Langdysser, fordi disse maa antages at være de ældste. At dette er saa, kan selvfølgelig ikke sluttes af, at de ere de mindste og tillige de simpleste i Anlæget — skjøndt dette dog ogsaa har noget at sige. Det vilde jo være høist forunderligt, om Jættestuerne, der nedenfor skulle betragtes, de anseeligste og mest sammensatte Former, som kræve det største Arbeide og den største Erfaring hos Bygmesteren, skulde være de ældste Grave, som man har dannet her i Norden; derimod vilde det være vel forstaaeligt, om man havde begyndt med de smaa Kamre og først lidt efter lidt havde arbeidet sig frem til at reise de store Stuer. Men paa Ræsonnementer af denne Art maa der intet bygges; det vides nu af dyrekjøbt Erfaring, og vi maa derfor søge ad sikrere Veie at finde en Aldersbestemmelse for vore Dysser.

Først give de Oldsager, der fremdrages i de smaa Kamre, forskjellige Vink, som ikke ere til at misforstaa. Vel foreligger der endnu ikke ret mange paalidelige Fund fra disse halvt aabne Dysser, hvis Indhold kun altfor ofte er blevet forstyrret allerede i ældre Tider, og som ere for let tilgængelige til, at de ikke ogsaa i vore Dage tidt skulde lokke til en overfladisk og letsindig Udplyndring. Hellerikke er Gravgodset i Almindelighed synderlig rigt; sædvanlig findes kun nogle faa Stykker i hver Grav, naar den da ikke er fuldstændig blottet for Oldsager eller, som det ogsaa har været Tilfældet, kun indeholder en eneste Flække. Men af og til er der forekommet ikke faa tilstrækkelig betegnende Former. Den tynd- eller skarpnakkede Øxe, sleben paa alle Sider, som foran er nævnt (S. 48), er flere Gange funden i Rund- og Langdysser, medens den ikke vides at foreligge fra Jættestuerne, og tillige ere Overgangsformerne mellem denne gamle Øxeform og de senere tyknakkede Øxer, der nedenfor skulle omtales som charakteristiske for de store Stuer, i adskillige Tilfælde optagne i de smaa Kamre. Fremdeles ere de høie Krukker med Hals, af hvilke een er afbildet under Fig. 36, og Lerflasker som den, der sees forrest i Fig. 78, S. 139, oftere fundne i Dysserne, medens de mangle i Jættestuerne, og hvad der er betegnende, disse Former forekomme udenfor Nordens Grænser, i Nordtydskland og Hannover, hvorimod de for Jættestuerne eiendommelige Lerkar alene findes hos os. Det er sandsynligt, — og vi skulle se, at det samme gjentager sig i alle Perioder, — at de fremmede og indførte

Former ere de ældste indenfor et vist Tidsafsnit, og at de hjemlige Udviklinger tilhøre en senere Tid.

Men maa det end antages, at Dyssen er den ældste Form for Stenalderens Grave, saa er det ligesaa sikkert, at den ikke udelukkende tilhører en bestemt afgrænset, tidlig Periode. Denne simple Konstruktion blev, som naturligt er, bevaret hele Stenalderen igjennem, hvad der noksom fremgaaer af, at Dyssen undertiden indeholder Oldsager, som maa ansees for at tilhøre Periodens senere Del. Ikke at der ingen Forskjel skulde kunne spores i Bygningen af Graven; men Forskjellighederne ved denne kun lidet sammensatte Form ere saa smaa, at de næsten unddrage sig en nærmere Bestemmelse. Sluttende fra alle indre og ydre Forhold skulde man sige, at de Kamre ere de ældste, som enten ingen Gang have, eller hvor kun et enkelt Par Sten er anbragt foran Døren, medens de, som have en længere Gang, maa tilhøre en senere Del af Stenalderen. Ligeledes hidrøre kun fra den ældste Tid de mere korte, brede og tillige høie Kamre, som nærme sig til den kvadratiske Form og indeholde Rester af mange Lig, hvorimod de mandslange, smalle og lave Kister, som ofte kun indeholde et enkelt Lig, øiensynlig ere langt senere og samtidige med de andre sildige Gravformer, der nedenfor skulle omtales. Vanskeligheden ved at give en skarpere Bestemmelse er her særlig stor. Det er overalt i Archæologien meget vanskeligt at gribe just Begyndelsen til en længere Udvikling; den har sædvanlig været kortvarig og har derför ikke efterladt sig mange og kjendelige Spor. Men hertil kommer i det foreliggende Tilfælde, at de ældste Sager, som ere blevne nedlagte i Dysserne, ofte maa optages sammenblandede med Gjenstande fra en noget senere Tid, fordi jo ofte den enkelte Grav blev benyttet gjennem en længere Periode.

Vi maa da helst søge at bringe endnu bedre Beviser for, at Dysserne med Rette sættes forrest i Rækken af alle de store Stengrave; thi dette er selvfølgelig et vigtigt Forhold for Opfattelsen baade af selve disse Monumenter og af Stenalderens hele Tidsrum. Men saadanne Beviser ville heller ikke mangle, naar vi vende Blikket ud over Nordens Grænser til andre nære og fjærne Lande. Her skulle vi tillige søge Oplysning om, hvad der har bragt Nordens Befolkning til at opføre de faste Stenkamre, og hvorledes

den Tanke er opstaaet hos dem, at værne om de Afdøde paa en saa omhyggelig og tillige storartet Maade.

Fra de os nærmeste Egne mod Syd, fra det nordlige Tydskland, foreligger der kun utilfredsstillende Oplysninger om Stengravenes Bygning; men i det nordlige Holland, i Provindsen Drenthe, kjendes der foruden Grave af mere sammensatte Former ogsaa saadanne simple Dysser som dem, vi her betragte, dannede af 3—4 Bærestene og 1 Dæksten. De forekomme i England, omend ikke i stort Antal, saa dog ofte nok til, at de have tiltrukket sig Opmærksomheden; noget hyppigere ere de rektangulære Stenkamre i Skotland, hvor de ere byggede af tre eller fire utilhugne Stenblokke, bærende en stor Stenplade og omgivne af en lav Stendynge; endnu flere *Cromlechs* (ↄ: Stenkreds) kjendes fra Irland, tildels af ganske samme Form som de danske Dysser. Paa Øerne i Kanalen ligge Dysserne ved Siden af andre Stengrave, og over hele det vestlige Frankrig og navnlig i visse Egne af Sydfrankrig ere *Dolmens* (ↄ: Stenborde) ingenlunde sjældne. Hovedformen er som ved vore Dysser, og Bygningsmaaden med anseelige, utilhugne Stene er uforandret. Fuldstændigere Oplysninger haves om Portugals prægtige Stengrave, de saakaldte *Anta'er*, som forekomme i betydeligt Antal hele Landet over. De ere som overalt ellers byggede af store Stene, flade paa den indadvendende Side, hvorfor de antages for at være tilkløvede, og de ere som sædvanlig omgivne med en lav Jordhøining. Hellerikke i Spanien mangle disse Kamre, saa at de fra Skandinavien kunne følges næsten uden Afbrydelse over hele det vestlige Europa.

Fig. 36. Aarb. 1881. 1/4

Saavidt havde man længe vidst, at Dysserne forekom, og skjøndt allerede dette er store, geographiske Omraader, lod Ensartetheden sig vel forlige med den almindelige Forestilling om en i det hele overensstemmende Udvikling i forhistorisk Tid hos

Folkene i det vestlige Europa. Men stor var Forbauselsen, da man erfarede, at de samme Monumenter forekom over endnu videre Strækninger. For det første findes der i det nordlige Afrika et stort Omraade, hvor disse Stengrave optræde i langt betydeligere Antal end noget Sted i Europa. Lige fra *Marokko* indtil *Tunis,* men navnlig i *Algier,* er der Strækninger, hvor de ligge i Grupper paa 2—300. Atter her findes ved Siden af andre, sikkert yngre Former de simple, overalt forekommende, firsidede Grave, dannede af 3—4 Stene, der bære en horizontalt liggende Blok, alle utilhugne og, som sædvanlig, omgivne af en lav Jordhøi. Med Rette fremhævede den franske General *Faidherbe,* som i 1872 først bragte nøiere Oplysninger om disse hidtil næsten ukjendte Grave, at de fuldstændig ligne vore mindre Dysser og de øvrige Stengrave af samme Art.

Vender man sig til de andre Middelhavslande, da træffes der i en enkelt Egn af Etrurien og i Syditalien Stengrave, der maa opfattes som Dysser. De beskrives som firkantede Kamre dannede af utilhugne Stene, een i hver Side, og med en meget stor Dæksten liggende frit over den lave Jordhøi; denne skjuler Bærestenene og dækker den stensatte Gang, som fører ind til Graven. Høist usikkert er det derimod, om der findes egentlige Dysser i Grækenland; men de forekomme langt videre imod Øst.

At der i Palæstina findes Dysser paa mange Steder og i ikke ringe Antal, vidste man alt i Aarhundredets Begyndelse; men nærmere Kundskab om dem fik man først ved *F. de Saulcy's* Reise i det hellige Land (1865). Han beskriver nøie den første Gruppe af 20 Dysser, som han saa ved Foden af Bjergene nord for det døde Hav, og man lades ikke i Tvivl om, hvad for Grave det er, han her havde fundet: to mægtige Stene danne Siderne af Graven, hvis ene Ende altid er lukket med en Sten, medens den anden undertiden er aaben; ovenpaa hviler den store Dæksten ragende frem over Bærestenene. Den franske Forsker betegner Gravene med de Navne, han kjender fra sit Hjemland, dolmens og cromlechs; men paa Spørgsmaalet om, hvilken Tid de tilhøre, svarer denne kyndige middelalderlige Archæolog med et aabenhjærtigt: Det maa Gud vide! Herom var dog ikke Geologen *Louis Lartet* i Tvivl, der nærmere har omtalt andre Stengrave i Palæstina; idet ogsaa han fremhæver deres nøie Overensstemmelse med de franske og nord-

afrikanske Dysser, henfører han dem til en forhistorisk Befolkning, forud for Hebræernes Indvandring.

Der gives fremdeles andre, som det synes, mere isolerede Omraader, hvor Dysserne høre hjemme, nemlig dels i Thracien, paa Krim og over de endnu lidet undersøgte Strækninger om Østsiden af det sorte Hav, dels i Forindien, hvor de archæologiske Forhold ere bedre kjendte. Syd for Vindhyabjergene, baade imod Vest og imod Øst og helt ned til Cap Comorin, findes der mellem Stensætninger af andre Former talrige Dysser byggede af 3—4 Bærestene med en enkelt Overligger og med en omgivende Stenkreds — alle meget store Stene; der tales saaledes om Bærestene, der ere 15' lange og 9' høie, og om Overliggere af endnu betydeligere Dimensioner. Intet af de Folk, som nu bebo disse Egne, opfører Grave af denne Art eller holder dem i Ære, hvad der allerede tyder paa, at de tilhøre en fjærnt liggende Tid, og som overalt ellers ved de Indfødte kun at fortælle om dem, at de ere reiste af overnaturlige Væsener, at de ere *pandu-kulis* ɔ: Boliger for Panduerne, nogle af den indiske Sagntids store Heroer.

Naar vi nu fra Indien se tilbage over de udstrakte Egne indtil Skandinavien, hvor man har paavist Dysserne snart gjennem store sammenhængende Landstrækninger, snart indenfor mere begrænsede Omraader, da ligger det visselig nær at betvivle, at alle disse Monumenter virkelig staa i nogen Forbindelse med hverandre. Saadanne Betænkeligheder ere oftere komne tilorde, og man har drøftet, om det dog ikke skulde være muligt, at de forskjellige Folk uafhængig af hverandre kunde have dannet Grave af denne Art. Men de paapegede, nøie Overensstemmelser i Gravenes Plan og Bygningsmaade ligesom ogsaa, hvad der nedenfor skal udvikles, med Hensyn til deres Indhold ere for store til, at denne Betragtning har kunnet finde Indgang. Om et virkeligt indre Sammenhæng ere nu vistnok Alle enige. Skulde der fordres endnu mere specielle Ligheder end de alt anførte, da kunde det nævnes, at der ligefra Norden til Indien meget ofte forekommer en Indretning af Døraabningen til Graven, der er af en saa eiendommelig Art, at det ikke kan antages, at man paa saa mange Steder, uafhængig af hverandre og tilfældig, skulde være faldet paa at danne den just paa samme Maade og ved Monumenter af ganske samme Art. Endestenen i Graven er nemlig ofte gjennemboret med et rundt eller

firkantet Hul, eller Lukket er dannet ved to sammenstødende Stene, hver med en halvrund Udskjæring. Dette Træk er paavist i svenske Stenkamre, i flere engelske og franske, hvor der ogsaa er fundet den Stenprop, som oprindelig fyldte Hullet, endvidere i Dysser paa Krim, i Kaukasus, Palæstina og Indien. Kun i Danmark kjendes det ikke; men her ere Dysserne udelukkende byggede af Granit, som det var vanskeligt eller umuligt for Stenalderens Folk at gjennembryde med et Hul, og der maatte derfor paa anden Maade skaffes den fornødne, snævre Aabning til Graven; det skete, som foran omtalt, ved at der sattes en lavere Sidesten for den ene Ende, saaledes at kun en lille Aabning efterlodes ovenover den. I denne Lighed paa et saa eiendommeligt Punkt kan man ikke undlade at finde et Vidnesbyrd om fælles Skik og ensartet Opfattelse af Livet efter Døden og tillige om indbyrdes Forbindelser mellem Folk i vidtadskilte Egne.

Vi kunne nu efter at have endt vor Udsigt over Dyssernes Udbredelse og efter at have vundet Overbevisningen om, at alle disse Stengrave ere nøie knyttede til hverandre, vende tilbage til Spørgsmaalet, om det er denne simple Gravform eller den mere sammensatte, den store Jættestue, der er den ældste Form for Stenalderens Grave. Svaret vil ikke blive usikkert. Kun Dyssen lader sig forfølge til Orienten, Jættestuen forekommer alene i Vest- og Nordeuropa; kun Dyssen fremtræder ensartet i alle Egne, men Jættestuen har forskjellige Former i de enkelte Lande. Disse og de andre foran berørte Forhold angive med Sikkerhed, at Dyssen er den ældste Form, den første i Rækken af de forskjelligartede Stenalders Grave.

Herefter tør vi fremdeles spørge om Stengravenes første Oprindelse, om hvor de ældste Bygninger af denne Art ere reiste, og hvad Hensigten var med at indrette disse mægtige Grave. Gang efter Gang har man forsøgt at besvare disse Spørgsmaal — der skal nedenfor blive gjort Rede for, hvilken Vei man er gaaet. Her give vi strax den Besvarelse, som synes at ligge nær for Haanden, og som iøvrigt allerede er bleven antydet af Flere, dog kun med noget større Sikkerhed af *G. de Mortillet.*

I sin Beretning om Palæstinas Dysser meddeler *Lartet,* at der ved Siden af Stengravene forekommer kunstige Klippehuler, dannede til at være Grave, og at disse ligesom Dysserne have en ganske

snæver Aabning, oprindelig forsynet med et lignende Lukke af Sten. De samme Klippegrave kjendes fra andre Steder i Palæstina, og de forekomme i Nordafrika just i de samme Egne som Dysserne. Men ogsaa i Europa findes undertiden Dysser og Klippegrave Side om Side. I Frankrig har man iagttaget og udtrykkelig fremhævet den fuldstændige Lighed mellem begge Former baade i Planen og med Hensyn til Gravenes Indhold, og i Portugal, hvor Dysserne ere saa talrig repræsenterede, er der Klippegrave, ved Palmella og andre Steder, som nøie ligne Dysserne i Anlæg og Indretning. Der er end ydermere baade i Frankrig og i Portugal paavist Overgangsformer mellem Dyssen og Klippehulen, Grave, som delvis ere udhulede i en Klippe og delvis ere opførte af løse Stene.

Denne Berøring mellem Klippegrave og Dysser giver et Vink om, hvordan man først er blevet ledet til at bygge Dysser: det er fritliggende Klippegrave, Huler, formede af løse Blokke. Hvorhen man vender sig i de gamle Kulturlande i Orienten, er Klippehulen den eiendommelige Gravform, som sikkert havde sin Oprindelse i fjærntliggende Tidsrum, og senere bevaredes uforandret gjennem Tiderne. Hulerne vare jo engang de Levendes Boliger, og i Lighed hermed indrettedes Klippegraven til en Bolig for de Døde. Det har da ikke ligget fjærnt paa et noget mere fremskredet Stadium i Stedet for at udgrave Hulen at bygge en saadan af løse, bevægelige Stene, tilmed naar der i visse Egne var Materiale forhaanden hertil, medens Klipperne ikke frembøde naturlige Huler eller ikke let lode sig bearbeide.

Dette synes at være en naturlig Oprindelse for Dysserne, og flere Forhold ville dermed kunne forklares. Det forstaaes nu, hvorfor man har givet sig til at tumle med de mægtige Stene; de skulde jo erstatte den faste Klippe, som for bestandig skulde skjærme den Døde. At Dyssen overalt har Form og Indretning som en Bolig, er en Følge af denne Gravforms Oprindelse; Døraabningen og Gangen svare til de samme Dele af den kunstige Hule. Endvidere forstaaer man, hvorfor Dyssen overalt bliver anvendt som Fællesbegravelse, idet ogsaa Klippegravene bestandig vare indrettede til at optage flere Lig.

Endelig forklares flere Eiendommeligheder ved den geographiske Fordeling af de forskjellige Arter af Grave. Naar Dyssen er en

Slags Erstatning for og en videre Udvikling af Klippegraven, maa den være talrig repræsenteret i Egne, hvor naturlige Huler ikke forekomme og kunstige Klippegrave ikke kunne dannes, og omvendt, hvor disse findes, maa Dysserne mangle. Det synes virkelig at være saa. Det sydlige Skandinavien, hvor Dysserne ere talrigere end noget andet Sted, har ingen Huler. Omvendt ere Dysserne næsten ukjendte i Belgien, medens Klippegravene her ere særdeles hyppige. I Portugal ligge Stengravene paa de store Sletter, hvor Hulerne ikke findes, og paa Middelhavets Øer og i Grækenland, som mangle Dysserne, erstattes disse af talrige Klippegrave fra de ældste Tider. I alle disse Lande, ligesom ogsaa i Ægypten, synes man at have fastholdt Klippegraven som eneste Gravform indtil det Tidspunkt, da en egentlig Bygningskunst kunde udfolde sig. Men Graven mistede dog ikke sit oprindelige Præg. De ældste, fritliggende Grave i Ægypten, de saakaldte ***Mastaba,*** disse mærkelige, rektangulære Bygninger med en flad Overdel, ere kun Gravhuse over en Hule, og ogsaa Pyramiderne ere jo kun Monumenter over en nedenunder liggende, udhugget Grav.

Hvor man først har begyndt at danne kunstige Huler til Bolig for de Døde, vil næppe nogensinde kunne bevises, og ligesaalidt tør man vente bestemt at kunne angive de Egne, hvor de ældste Dysser ere blevne opførte; men Alt taler for, at dette har været i Orienten, indenfor den Kreds af Lande, hvor de store Oldtidskulturer udvikledes og Mennesket først førtes frem til en høiere Civilisation. Naar derefter den nye Gravform blev optagen af mange omboende Folk, i Indien, i Kaukasuslandene, paa Krim og i det nordlige Afrika, og atter udbredtes videre mod Vest fra Folk til Folk, da har Aarsagen sikkert ikke udelukkende været den, at man vilde efterligne imponerende og tiltalende Anlæg. De samme Ideer, som først gave Anledning til, at man dannede sikre og faste Grave, ere utvivlsomt gaaede forud for og sammen med Gravformernes Udbredelse. Men hvad man har tænkt sig ved Opførelsen af de store Gravbygninger, synes ganske klart: de skulde værne den Døde, for at han saaledes paa en Maade kunde fortsætte sit Liv. I Ægypternes Omhu for Legemets Bevarelse træder dette stærkt frem. Saafremt den Afdødes Legeme blev skjærmet, gik Sjælen ikke tilgrunde; den kunde vel fjærne sig for kortere Tider, men vendte dog bestandig tilbage, og Graven var den

et Hus, hvori den fortsatte sin Tilværelse. Paa en lignende Maade tør det vistnok antages, at overalt, hvor det mægtige Gravminde reistes i hine fjærne Tider, der var det et Udtryk for en Tro paa, at Livet blev fortsat, hvis blot Legemet kunde sikres mod Tilintetgjørelse. Kun en saadan Tanke kan have drevet de barbariske Folk i Norden, som ikke lagde Sten paa Sten for at skjærme de Levende, til at bygge de Døde de faste Kamre, der have staaet urokkede gjennem Aartusinder. Nye religiøse Forestillinger og en ny Tro paa et Liv efter dette har som den første, store Civilisationsbølge udbredt sig over det vestlige Europa og har endog naaet saa vidt som til vort afsides liggende Land.

Fig. 37. Se S. 83.

VI. DE STORE STENGRAVE ELLER JÆTTESTUERNE.

Ligesom den gode, gamle Betegnelse »Dysse« bestandig er bleven fastholdt for Stenalderens mindre Kamre med den omgivende Høi og Stensætning, saaledes bør man ikke berøve de større Kamre deres nedarvede Navn »Jættestuer«. Begge Ord have baade en historisk og en god, hjemlig Klang, og ialtfald er den nyere Betegnelse »Gangbygning«, som man, i Overensstemmelse med det svenske »gånggrift«, har forsøgt at indføre for de større Stuer, uheldig og vildledende, da ogsaa de mindre, som vi have seet, ofte have en stensat Gang. En noget ældre Betegnelse af lignende Art og af samme Oprindelse: Halvkorsgrave (Svensk: halfkorsgrafvar) er forlængst bleven opgivet som misvisende. De gamle Benævnelser ramme desuden just Hovedforskjellen mellem de to Klasser — naar man da overhovedet vil inddele denne Gruppe af Monumenter, der danne et saa nøie sammenhængende Hele — idet de alene sigte til Størrelsen; thi dette er i Virkeligheden den

væsentlige Forskjel ved Siden af, at de mindre Kamre ere den ældste Form, hvoraf de større have udviklet sig. Dette skal strax paavises Træk for Træk. En skarp Grænse, bestemt ved indre og betydningsfulde Forhold vil der selvfølgelig, paa Grund af det nøie Slægtskab, ikke kunne drages mellem Dysserne og Jættestuerne; men da det er nødvendigt, at slige Betegnelser anvendes paa en bestemt og ensartet Maade, kan man kalde alle fire-, fem- og sexkantede Kamre for Dysser og alle større Grave for Jættestuer, hvad der sikkert er praktisk gjennemførligt.

Det første Skridt fra Dyssen til Jættestuen er kun lille. Udvides det sexsidede Kammer med endnu 1 Sidesten, fremkommer en ikke meget forskjellig, men dog ofte noget aflang Form; Størrelsen er noget betydeligere, fra 6 til 8 Fod paa den længste Led, og der er nu stedse ligesom ved alle de endnu større Kamre en virkelig Gang med mindst 2 Par Stene (Fig. 38). Ved en Forøgelse af Sidestenenes Antal dannes der fremdeles regelmæssig byggede Kamre med 7, 8 og 9 Sidestene, enten af rund Form eller aflange, gjennemgaaende med Længderetning paatværs af Gangen. Vel findes der, ved Siden af alle mulige Mellemformer mellem det runde og det aflange Kammer, ikke ganske sjælden lange Stuer, som ligge i Fortsættelse af Gangen, og hvor da Dækstenene ligge paa tværs af dennes Retning. Men denne Form synes ikke at have tiltalt almindelig, og ved Kamre med et større Antal Bærestene og over en halv Snes Fods Længde er det en næsten ufravigelig Regel, at Stuen ligger i modsat Retning af Gangen. Af Kammerets Størrelse afhænger Dækstenenes Antal. Allerede til de mindste Jættestuer med 6—9 Sidestene behøves der 2—3 Dækstene, og paa de største Kamre maatte der lægges en hel Række Stene Side om Side.

Der gives i de forskjellige Dele af Landet, fra Bornholm indtil det nordlige Jylland, Kamre af alle Størrelser, og der kunde opstilles en Række Exempler paa Stuer, som tiltage med 1 Sidesten, indtil et Antal af 17 og mulig flere, uden at dog Regelmæssigheden paa nogen Maade forstyrres. Exempelvis er her i Fig. 38 afbildet en Stue med 9 Sidestene af ikke betydelig og ofte forekommende Størrelse, 12'. En Længde for Kammeret af 15—20' er allerede mindre almindelig; Stuer paa 20—30' maa siges at

være sjældne, og der er kun faa, som ere endnu større, indtil næsten 40'.

Langtfra altid ere dog Stuerne byggede saa regelmæssig, som det er Tilfældet med de her afbildede. Der kjendes mangfoldige skjæve og usymmetriske Kamre, idet der jo til alle Tider har været daarligt og uskjønt Arbeide ved Siden af godt og omhyggeligt, og mangen en af de Mestre, som have staaet for Opførelsen af disse ældste Bygninger, kan man med Rette forekaste Mangel paa Sands for Symmetri, denne mest elementære Art af Skjønhedssands, idet Skjævhederne i Stuen vilde være undgaaede ved en ringe Omplacering af Stenene. Hellerikke ganske sjældent er det, at Gangen ikke ligger lige midt for Kammeret, men nærmere ved dettes ene Ende, at den løber skjævt mod Stuens Længderetning, eller at der er andre uregelmæssige og, som det synes, rent vilkaarlige Forhold. Ofte maa dog sikkert nok ikke Bygmesteren, men Materialet bære Skylden herfor; thi Stenene maatte tages, som de laa i Jordoverfladen, og det var ikke altid, at der indenfor den nærmere Omkreds just havdes Adgang til tilstrækkelig mange ensartede og lige store Stene, som kunde føies sammen til en fuldstændig symmetrisk Bygning. Man maa da snarere undre sig over gjennemgaaende at finde Stuerne saa regelmæssig dannede, som de i Virkeligheden ere det.

Materialets Art har i det hele — som det maa være Tilfældet ved alt godt og sundt Bygningsvæsen — den største Indflydelse paa Stengravenes Form og Indretning. Det er for det første bestemmende for Stuernes Bredde. De skulde dækkes med Stene, som kunde naa tværsover fra Væg til Væg; men der er Grænser baade for de naturlige Rullestensblokke, som forekomme i større Antal i vort Land, og først og fremmest for, hvad man kunde magte. Bredden er derfor sædvanlig 5—7'; ikke sjælden voxer den dog til 8' og undertiden til 9'; men udover dette har man ikke kunnet naa. De største Stene ere i Reglen 10—11' lange; en Sten paa 13' Længde, 11' Bredde og 5' Tykkelse, som ligger over et rundt Kammer ved Flintinge paa Lolland, maa sikkert betragtes som en ren Undtagelse.

Paa Materialet beroer fremdeles hele Konstruktionen. For at give Stuen Høide stilles de store, raa Rullestensblokke paa Enden Side om Side, nøie støttende sig til hinanden og alle med en svag

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

JÆTTESTUEN PAA ØM MARK, VED ROSKILDE.

F. HENDRIKSENS REPR. ATL.

THIELES BOGTRYKKERI.

Hældning indad, saaledes at de sætte sig fastere i Stilling ved deres egen Vægt; Oventrykket fra Dækstenene bidrager til end mere at samle Bygningen (Se Planche: Det Indre af en Jættestue ved Øm, nær Roskilde). Navnlig ved Anbringelsen af Dækstenene maa der være foretaget en omhyggelig Beregning, forat Trykket kunde fordeles ligelig, og de sees at være nøiagtig afkilede underneden ved mindre, indskudte Stene. I det hele maa der have hørt en betydelig Erfaring til at placere sikkert for Aar-

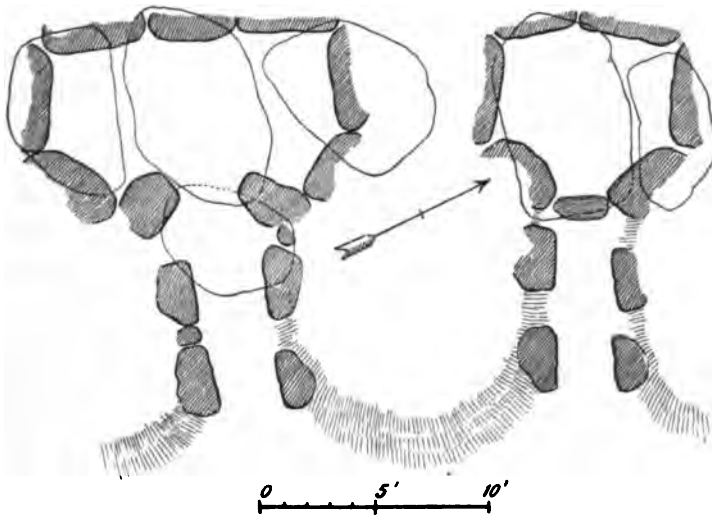

Fig. 38. To Jættestuer med 6 og 9 Sidestene, omsluttede af en fælles Høi. Ved Troldegaardene, Horns Herred, Sjælland.

tusinder disse svære og uregelmæssige Sten, som stødte sammen med ujævne Sider og hvilede paa deres naturlige, afrundede Flader.

Den største Fare for Bygningen ligger i Undergrunden; thi man forstod ikke at fundamentere. Sædvanlig ere Stenkamrene anlagte paa den naturlige Jordflade, kun meget sjælden i en gravet Fordybning paa et Par Fod, og da vel kun for at søge en fastere Lergrund under Muld eller Sand. Men er Underlaget daarligt, da bliver dette let skjæbnesvangert for hele Kammeret; glider kun een af Bærestenene, er det gjensidige Modtryk svækket, og flere andre Stene maa skride ind. Ved de desværre saa hyppig forekommende, halvt forstyrrede Stenkamre har man rig Leilighed til at iagttage dette, og ved Udgravningen af Stuer, som ere berøvede deres

Dækstene, hænder det ofte, at Sidestenene en for en vælte, efterhaanden som den indvendige Fyld bliver fjærnet.

Et andet svagt Punkt er selve Døraabningen, idet der her staa to Stene, som modtage et Tryk fra den ene Side uden at være støttede fra den anden Side, og Faren er her saameget større, som de tillige skulle bære Trykket af det mægtige Dække. Men denne Svaghed i Konstruktionen har man ofte forstaaet at bøde paa ved at gjøre begge disse Stene noget lavere end de øvrige Sidestene og ved over dem at lægge en horizontal Sten, som holdt dem fra hinanden; først paa denne hviler atter Dækstenen, hvis Vægt saaledes fordeles ligelig paa Døraabningens to Sidestene. Dette er det første, primitive Forsøg paa at fordele Oventrykket rigtig over Døraabningen.

Den store, rundede Rullestensblok var egentlig kun et lidet heldigt Bygningsæmne til Stuer, hvis indre Flader skulde være saa lige som muligt, uden Fremspring, for ikke at borttage noget af den iforveien ikke meget rigelige Plads. Man seer da ogsaa, at Stenene ere valgte med megen Omhu, saaledes at alle de indadvendende Sider ere saavidt muligt flade. Men saadant Materiale stod ikke altid til Raadighed, og man var nødt til at skaffe sig det ved Kløvning af større Stene. I alle de forskjellige Former af Kamre forekommer der særdeles ofte Stene af de største Dimensioner, som have den indadvendende Side tilkløvet, noget der tilvisse er mærkeligt, idet det er et Skridt henimod en virkelig Bygningskunst: man tager ikke Stenen, som den forefindes i sin naturlige Form, men den tildannes for at kunne passe ind i den projekterede Bygning. Oftere er der i samme Kammer fundet anvendt to Dækstene eller to Bærestene, som ere udkløvede af een stor Rullesten. Men udover det at tilkløve en jævn Indside, er man ikke naaet. Glathugning er aldrig bleven anvendt; udadtil have Stenene altid deres naturlige Form, og man har ikke tilkløvet Stenenes Sider, forat de saaledes kunde slutte nøiere sammen i Væggen. Her hjalp man sig paa en lettere Maade. De store Aabninger, som ikke kunde undgaaes mellem de buede og uregelmæssig formede Blokke, stoppede man ud med andre større og mindre Stene; men ogsaa herved kom man ind paa et virkeligt Murværk, idet der ofte anvendtes udkløvede Stene, hvis flade Sider passe nøie sammen i horizontale Lag. I »Ormehøi« paa Katbjerg

Mark, Mariager Landsogn, vare Mellemrummene yderligere tættede ved indskudte Lag af Birkebark. Det er ofte Sandsten, som er anvendt hertil, i visse Egne af Danmark en egen, rød Sandsten, der lod sig kløve let og regelmæssig; mærkeligt nok er ganske den samme Slags Sten bleven brugt paa lignende Maade i det nordlige Tydskland. Der var altsaa erfaringsmæssig uddannet visse Regler, som fulgtes over store Omraader, eller med andre Ord: der fandtes allerede i hine Tider en egen, primitiv Bygningskunst.

Et Bindemiddel mellem Stenene blev endnu ikke anvendt i Norden. Men den gode Brug, der kan gjøres af Leret til Tætning af Bygninger, var ikke ganske ukjendt; dog blev det ikke anvendt imellem Stenene, men kun i udvendig overdækkede Lag for at tætte Aabningerne mellem Lofts- og Sidestenene og saaledes hindre Regnvandets Indtrængen, og tillige som Underlag for Stuens Gulv. Thi hellerikke denne Del af Bygningen var forsømt. Stuegulvet dannes vel undertiden kun af den naturlige Grund; men oftere er der spredt et tykt Lag knust Flint, eller der findes en formelig Brolægning med fladt udkløvede Fliser, som nøie passe sammen, eller med mindre Rullestene, ja, der kjendes Exempler paa en endnu omhyggeligere Behandling af Gulvet: underst ligger der flade Fliser, over dem et c. 3" tykt Lag Ler og tilsidst atter en regelmæssig Brolægning af haandstore Stene.

Hvorledes man har kunnet tumle med de store Stenblokke, er det ikke let at sige med Sikkerhed. Hovedsagen var vistnok, at der var mange Hænder, og at man i Tider, hvor mere sammensatte Redskaber, Maskiner, utvivlsomt vare ukjendte, har forstaaet at anvende Haandkraft langt bedre end nu. Der kunde mindes om de bekjendte Fremstillinger af, hvorledes man i det gamle Ægypten, just ved Hjælp af den store Mængde af Haandkraft, bevægede Obelisker og løftede langt større Vægte end vore Dyssestene. Ogsaa fra lavtstaaende Folk og fra vor egen Tid vides det, at der kan udrettes meget ved simple Midler, Touge og Løftestænger; Khassierne i det østlige Bengalen, som endnu bygge Stenkamre til deres Døde, bære sig saaledes ad. Meget tiltalende er den af Kong *Frederik VII.* fremsatte Tanke, at Høien omkring Stengraven tjente som et Skraaplan, ad hvilket Dækstenen blev rullet op til Overkanten af Sidestenene for derefter at føres ud over dem; men en anden Fremgangsmaade kunde ogsaa være fulgt. Man kan

have hævet Dækstenen ved Hjælp af en Løftestang, idet der efterhaanden blev skudt mindre Sten ind som Underlag for Stangen, indtil der var dannet en Dynge i Høide med Sidestenene; saaledes stod det kun tilbage at skyde Dækket ud over dem. Paa denne Maade har Nationalmuseet ladet lægge mange i ældre Tider afvæltede Overliggere tilbage paa deres oprindelige Plads. To Mand ved Løftestangen og een til efterhaanden at indskyde de mindre Stene, som skulle danne Underlaget, have besørget hele Arbeidet. Visse, halvt færdige Kamre i Frankrig turde vidne om en anden Fremgangsmaade. Den ene Side af Stuen er fuldført med en Række store, opreiste Stene, og skraat op mod deres Top hvile de mægtige Dækstene, medens de med den modsatte Ende endnu støtte mod Jorden; man synes saaledes at have brugt at løfte først den ene og saa den anden Ende af Stenen, hvorved Arbeidet betydelig lettedes.

Kløvningen af Stenene kan være udført efter den Fremgangsmaade, som Khassierne endnu følge, og som siges tidligere at have været anvendt her i Norden. Der hugges en Fure i Stenen paa den Led, hvor den skjønnes at være lettest delelig, hvorefter Stenen opvarmes ved Ild og overheldes med Vand. Efter en gjentagen Behandling af denne Art skulle selv meget store Stene lade sig kløve ved Hjælp af Trækiler. Det maa dog bemærkes, at det ikke har været muligt ved vore kløvede Dyssestene at paavise sikre Spor af saadanne Furer; vel er der paa flere Stene bemærket en lang indhugget eller indsleben Fure et Par Tommer bred og dyb; men om den ikke er udført ved et Kløvningsforsøg i senere Tider, er det selvfølgelig umuligt at afgjøre.

Vi have betragtet Materialet i de store Stenkamre og seet, hvilken Indflydelse det har paa Bygningens hele Art. For andre Forhold maa den praktiske Nytte, som Stuen skulde gjøre, have været det mest bestemmende. Ligesom Bredden afhænger af Materialet, saaledes beroer Høiden paa Hensynet til Benyttelsen; thi i de store Stuer maatte man kunne bevæge sig uden for stor Vanskelighed. Høiden blev da sædvanlig 5—6', saaledes at man just kunde røre sig i fuldt opreist eller dog næsten opreist Stilling; at dette har været det bestemmende Maal, sees deraf, at Høiden kun i faa Tilfælde, og da kun i de mindste Jættestuer, gaaer ned under 4', ligesom den paa den anden Side hellerikke

overstiger 7'. Da imidlertid saa høie Sidestene ikke altid kunde skaffes tilveie, maatte man ofte, for at give Stuen den tilstrækkelige Høide, anbringe horizontale Lag af store Stene øverst i Væggen — atter et Træk, der fortjener fuld Opmærksomhed som Udtryk for en virkelig, begyndende Architektur.

Ogsaa Gangen fik netop de Dimensioner, som krævedes efter dens Bestemmelse. Den skulde kun give Adgang til Kammeret

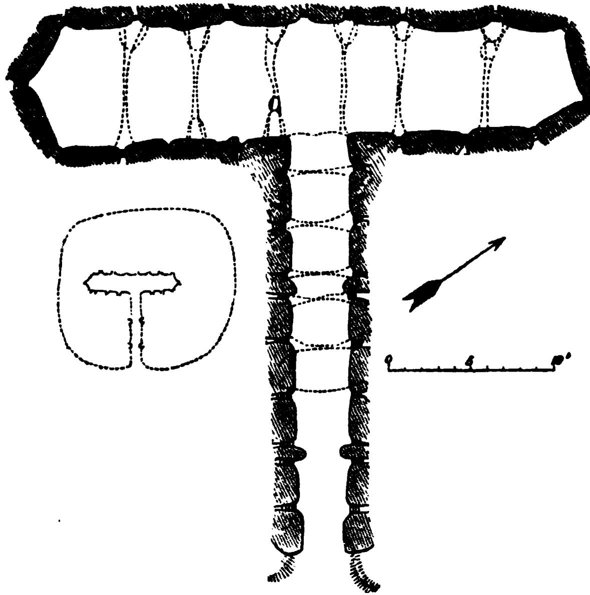

Fig. 39. »Kong Askers Høi«, ved Sprove, Møen. Aarb. 1881.

og gjordes derfor ikke rummeligere end, at man i stærkt sammenbøiet Stilling kunde trænge sig frem; Høiden er sædvanlig kun 3—4', Bredden 2—3'. Ogsaa Længden og Overdækningen afhænger alene af det praktiske Hensyn, idet Gangen skulde føre ind gjennem Jordhøien; blev Kammeret langt og omgaves det med en betydelig Høi, maatte Gangen følgelig dækkes og tiltage i Længde. En c. 15' lang Gang er ikke usædvanlig; men ved de største Stuer har man maattet gjøre den betydelig længere, indtil $25^{1}/_{2}$'.

Gangen træder i Stedet for den simple Døraabning, som den forekommer ved Dysserne, og forskjellige Forhold vise da ogsaa,

at den maa betragtes som en udvidet og forlænget Døraabning. Den vender i Reglen mod Øst eller Syd — saaledes laa vel ogsaa de Levendes Boliger; den er ofte snævrere ved Mundingen end ind imod Stuen, og sædvanlig er den indrettet til at lukkes ved een eller flere Døre. Der findes nemlig anbragt i Sidevæggene, snart længst ude, snart nærmest ved Stuen eller paa andre Steder, Par af nøiagtig modstaaende, ofte flade Stene, som springe noget frem for Væggen og danne ligesom en Karm (Fig. 39); til denne er der da ogsaa oftere ved Udgravningen fundet lænet en større, flad Sten som et Lukke for Gangen. Der kan være tre saadanne Døre indenfor hverandre, og — for at nævne endnu et Lighedspunkt mellem disse mærkelige Gravboliger og virkelige Huse — der ligger ofte ved Døren eller paa andre Steder i Gulvet en flad, noget fremspringende Sten, som man ikke kan give andet Navn end en Tærskelsten.

Atter Jordhøien, som omgiver Jættestuen, viser en kjendelig Udvikling fra de lave Høininger, hvori Dysserne ligge. Der findes vel Stuer, over hvilke Dækstenene ligge fuldstændig frit ligesom ved Dysserne; men i mange Tilfælde naaer Jorden noget høiere op, saa at kun Stenenes Rygge ere synlige; ofte dækkes de med et tyndt Lag Jord, eller det er en høi og toppet Jordhøi, under hvilken det store Kammer er skjult. Det maatte ligge nær paa denne Maade at omgive Stuen med et fuldstændigt Jorddække, og Høien maatte da naturlig faa en symmetrisk, rund Form. Vel findes der undertiden Jættestuer, der ere omgivne af en aflang Høi, med en retvinklet Fodkreds af store Stene, saaledes navnlig paa Lolland, og vel kunne de mindre Jættestuer ligge i regelmæssige Langdysser, som da sædvanlig tillige indeslutte mindre Kamre; men disse blandede Anlæg vise sikkert kun, hvorledes man lidt efter lidt arbeidede sig bort fra Dyssen til den store Jættestue. Naar Kammeret er fuldstændig jorddækket, er den omgivende Høi altid af kredsrund Form; Høiden er 10—15', og Tværmaalet kan naa over 90'; fremdeles mangler Fodkredsen, eller den er indskrænket til en Indhegning med ganske uanseelige Stene. Alt dette viser, at man er fjærnt fra den simple Dysse, og var der ikke den lille firkantede Aabning ved Høiens Fod, skulde man tro, at det var en sædvanlig Gravhøi, og ikke ane, at den gjemmer en rummelig Stue i sit Indre.

De smukkeste Exempler paa disse eiendommelige Gravbygninger ere vistnok de tre store Jættestuer i Damsholte Sogn paa Møen, ved Hjelm og Sprove (Fig. 39) og paa Sparresmindes Mark ved Ebbelnæs, af hvilke den første er 28′ lang indvendig, de andre c., 32′ lange. Blandt mange andre Stengrave har Møen ved Nebbele i Nærheden af Stege endnu en fjerde ligesaa prægtig Stue at opvise, hvis Kammer er 32′ og Gangen 22′ l. De ere alle fredlyste. Falsters største Jættestuer ere nu ødelagte, og det samme gjælder om mange af de talrige, store Kamre paa Lolland. Ret vel bevaret er endnu »Kong Svends Høi« ved Herregaarden Pederstrup, hvis Kammer har en Længde af 39 1/2′ og er dækket med 7 indtil 11 1/2′ lange Stene; dette er vistnok den største enkelte Jættestue i Danmark. Næsten samme Størrelse har Stuen i »St. Guldhøi« ved Freilev, men de fleste Dækstene ere her bortførte; en noget mindre Stue med fritliggende Dækstene ligger i Flintinge Byskov. Fuldstændig jorddækkede ere derimod det fredlyste Kammer ved Kjellernæs, 26 1/2′ langt, den 28 1/2′ lange Stue i »Glente Høi« paa Ravnsby Mark og det noget mindre, men velbevarede Kammer paa Nøbbet Mark. Paa Sjælland findes der særdeles smukke og velbevarede Jættestuer, 20—30′ lange, ved Knudsby i Nærheden af Vordingborg, paa Ammendrup Mark ved Præstø, ved St. Rørbæk syd for Frederikssund, ved Øm ikke langt fra Roskilde og flere Steder; alle de her nævnte ere fredlyste. Paa Fyen med omliggende Øer synes store Jættestuer vel ikke at være sjældne; der kan saaledes nævnes et særlig smukt Kammer, 32′ langt, ved Martofte, et mindre ved Brockdorf paa Hindsholm og en fredlyst Jættestue ved Kragenæs paa Ærø; men faa gjøre dog det samme tiltalende og imponerende Indtryk som de alt anførte i det østlige Danmark. Hellerikke for Jyllands Vedkommende kan der nævnes ret mange Jættestuer, der baade ere af en lignende Størrelse og tillige saa fuldstændig bevarede; til de smukkeste høre de fredlyste Høie ved Heltborg, i Refs Herred, og ved Gjerum, i Horns Herred, begge med c. 25′ lange Kamre.

Det er kun en Række Exempler paa store og velbevarede Jættestuer i forskjellige Egne, som her er bleven anført, og vel at mærke kun Stuer, som ere udgravede, eller hvis Dækstene ligge synlige i Jordhøien. Men ligesom der endnu findes mange ikke udgravede Kamre, saaledes findes der sikkert ikke faa, som ligge fuldstændig skjulte og ukjendte under de dækkende Høie; for at faa en Forestilling om, hvor hyppig Jættestuen i det hele forekommer i Danmark, maatte man foruden alle disse optælle den hele Række af noget mindre Jættestuer, og endvidere alle de Monumenter, som vides at være sløifede i ældre eller nyere Tid. Man vilde da se, at Jættestuerne have været meget almindelige. Exempelvis kan nævnes, at der i Horns Herred paa Sjælland blandt 120 Stenalders Grave har været 30 større eller mindre Stuer med Gang og blandt Baarse Herreds 173 Stenkamre c. 35. Men hvad der af alt dette har undgaaet senere Tiders Efterstræbelser, er forholdsvis lidt.

Man blev imidlertid ikke staaende ved den enkelte store Stue, hvor anseelig og rummelig den end ofte blev bygget. Ogsaa den

kunde efterhaanden blive fyldt ved de gjennem lange Tider gjentagne Begravelser; der trængtes til Udvidelser, og herved opstod formentlig de endnu større og mere sammensatte Gravformer. Man indbyggede flere Jættestuer i samme Høi, to eller tre tæt op

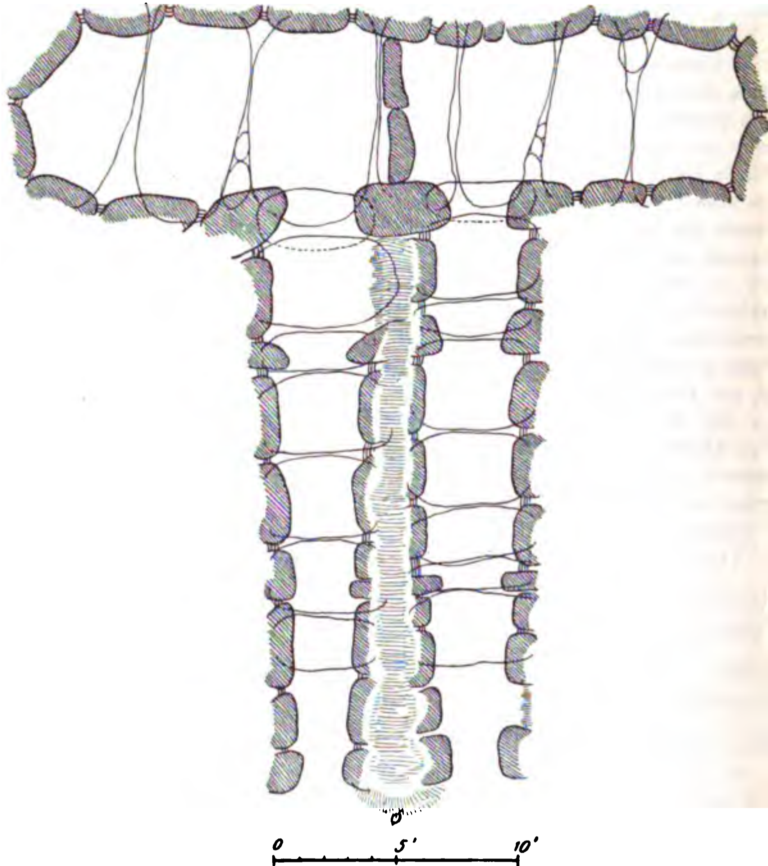

Fig. 40. Plan af Klekkende-Høi paa Møen.

til hinanden; men de senere indbyggede maatte nøies med den Plads, som var ledig i Høien, hvorfor de ofte have kjendelige Skjævheder i Kammeret eller i Gangens Retning, og Gangen kom undertiden, afvigende fra hvad der ellers er Regel, til at vende imod Nord eller Vest. Den nye Stue kunde ogsaa bygges umiddelbart i Forlængelse af den ældre, men med sin særskilte Gang, og

saaledes dannedes en ny og høist eiendommelig Gravform: den dobbelte Jættestue. Imidlertid ere saadanne Dobbeltkamre med to lange, parallele Gange sikkert nok ogsaa stundom blevne opførte samtidig; herom vidner den store Regelmæssighed i Anlæget, hvad enten de se ud som to sammenbyggede Stuer med fælles Endesten, eller det kun er een lang Stue, hvori der er indsat een eller to Stene dannende Skillerummet.

Den smukkeste og bedst bevarede Stue af denne Art findes i Klekkende-Høi ved Rødinge paa Møen, med Kamre, som tilsammen maale 29', dækkede af 7 Overliggere, og med Gange, der ere henved 24' lange. S. 72 findes en Afbildning af Høiens Ydre med Indgangene og hosstaaende en Plan af hele Bygningen og et Længdesnit, som viser den ene Væg med Skillerummet mellem Stuerne og begge Døraabningerne. Blandt andre dobbelte Jættestuer kunne nævnes: »Ullershøi« ved

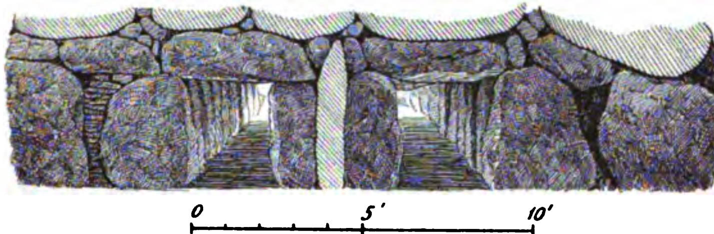

Fig. 41. Klekkende-Høi paa Møen, Længdesnit af Kamrene.

Smidstrup i Holbo Herred, allerede udgravet i 1824, en Høi ved Værslev i Skippinge Herred, som foruden en dobbelt Jættestue indeslutter endnu et stort Stenkammer med Gang, Udby-Høien i Arts Herred, hvis Kamre maale $40^{1}/_{2}$', og endelig »Lodnehøi«, ved Fredsgaarde i Ringsted Herred, hvis Kamre tilsammen ere 50' lange med henved 27' lange Gange. Denne Høi blev af Dr. phil. Henry Petersen udgravet for Museet, ligesom »Ormshøi« paa Aarby Præstegaardsmark, Arts Herred, og en Høi ved Gundsølille, Sømme Herred; Fundene fra disse 3 Høie høre til de største og bedste, som haves. Alle disse Mindesmærker, der i det væsentlige ere bevarede, ere efterhaanden blevne lovmæssig fredlyste. Af den største dobbelte Jættestue, som hidtil kjendes — paa Dalby Mark, i Horns Herred — forefindes der nu kun stærkt forstyrrede Rester; dens Kamre havde tilsammen en Længde af 72'.

Den samme Trang til Udvidelse, som fremkaldte denne bestemt fastholdte Form, førte ogsaa til mere tilfældige Anlæg. Der findes oftere smaa Udvidelser paa de store Stuer, Sidekamre, der aabne sig umiddelbart til Hovedkammeret, eller der er, som ved den S. 85, Fig. 42 afbildede dobbelte Jættestue (paa Gundestrupgaards Mark, Øster Han Herred), tilføiet to Rum, af hvilke det ene staaer i Forbindelse med Hovedkammeret ved en Gang, hvorimod

det andet er adskilt fra det ved de Sidestene, bagved hvilke det er dannet. Undertiden er en saadan Udvidelse mere symmetrisk anbragt midt i Langvæggen just overfor Døraabningen. Der kjendes ogsaa forskjellige andre Kombinationer. Saaledes laa der i en Høi ved Udby i Arts Herred to paa sædvanlig Maade forenede Jættestuer; men ved een af dem var der fra en Sidesten tilbygget endnu et tredie stort Kammer med Gang. Ganske enestaaende er en Høi ved Alsbjerg, Øster Han-Herred, med et Komplex af tre lange, jævnsides liggende Stuer, som støde sammen ved Langsiderne og her staa i Forbindelse med hinanden ved Døraabninger.

Forskjellige andre særegne Anlæg vilde endnu kunne nævnes, og der vilde ogsaa ved de almindelige Former kunne paapeges eiendommelige Træk, som kun forekomme indenfor visse lokale Grænser. Saaledes have ofte de meget lange Stuer paa Lolland en større Bredde i den ene Ende end i den anden — paa Møen ere Kamrene ofte smallere i Midten — i Sydsjælland gives der større, firkantede Kamre med et spidst udskydende Hjørne — undertiden er Stuen lige eller skraat afskaaren i Enden, medens Reglen er den rundede Afslutning o. s. v. Men alt sligt er af mere underordnet Betydning, sikkert nok kun Udtryk for, hvorledes man paa forskjellige Steder søgte at opnaa den ønskelige Symmetri til Trods for det vanskelige, uensartede Materiale, hvormed man arbeidede. Mere Vægt kunde der lægges paa, at de dobbelte Jættestuer, saavidt det vides, kun forekomme paa Sjælland med hosliggende Øer, men hverken paa Fyen eller i Jylland, ligesom iøvrigt hellerikke i Sverige og paa Bornholm, og paa samme Maade kan en eller anden Gravform være almindeligst eller eneherskende i visse Egne. Men afseet herfra er der en endog paafaldende Overensstemmelse hele Landet over ikke blot i Dyssernes Form — thi en Sammenstilling af 4—5 Stene paa symmetrisk Maade tillader ikke store Variationer — men ogsaa for de store Kamres Vedkommende. Den aflange Stue paatværs af Gangens Længderetning er den Form, som man overalt har fastholdt og gjennemført væsentlig paa ensartet Maade.

At denne Form tillige kan kaldes dansk eller dog nordisk, vil fremgaa af en Sammenligning med de store Kamre i andre nære og fjærne Lande; en saadan Sammenligning vil tillige i mere end een Henseende have en særlig Interesse.

Østen for Øresund, i det nuværende Sverige, findes den danske Jættestue uden Forandring, og det endog i dens mest udprægede Form. Saaledes naa flere Kamre i Egnen om Falköping, Sveriges rigeste Stenalders Provinds, den betydelige Længde af over 40' og en Bredde af indtil 10'; Gangen har en Længde af over 30'. Den største enkelte Jættestue i hele Norden ligger ved Karleby i Nærheden af Falköping, med et 56' l. Kammer og en

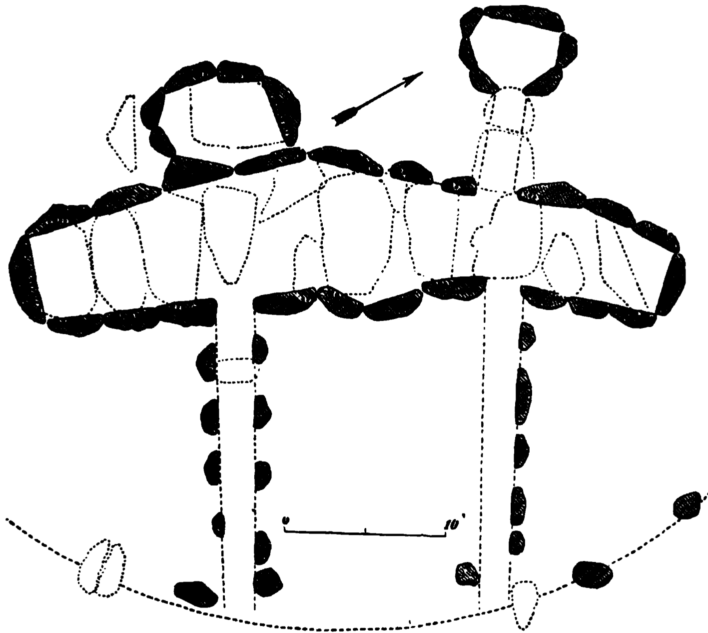

Fig. 42. Aarb. 1881.

40' l. Gang. Men ikke meget nordligere falder Grænsen for Stengravenes, baade Dyssernes og Jættestuernes, Forekomst imod Nord. Talrigst optræde de i det sydlige Sverige, i Skaane og ligeledes i de vestlige Landskaber, i Vestergötland, Dalsland og det sydlige Vermland; men videre imod Norden strække de sig ikke. Nord for Hjelmarn og Mälaren har der ikke kunnet paavises en eneste Stenalders Grav, og paa norsk Grund ligger der kun en enkelt Dysse, i Nærheden af Frederikshald. Paa samme Maade er det østlige Sverige næsten blottet for Stengrave, og allerede i de

nærmest til Skaane grænsende Landskaber, i Blekingen og Smaaland ere de sjældne. Det skyldes Prof. Montelius' omhyggelige Undersøgelser, at Stengravenes Grænse imod Nord kan paavises med saa stor en Sikkerhed.

Men ogsaa for det øvrige Europas Vedkommende foreligger der gode Oplysninger om Stengravenes Udbredelse. I Tydskland forekomme de imod Øst indtil Weichselen, og under forskjellige Former, som ikke staa de nordiske Stengrave fjærnt, imod Vest over hele det nordtydske Sletteland. I Rusland og i det Indre af Europa mangle de derimod fuldstændig.

Sluttende sig til den nordtydske Gruppe findes der, som foran nævnt, et ikke ringe Antal af større Kamre i det nordlige Holland; men længere imod Vest ere Jættestuerne bestemt forskjellige fra de charakterisk nordiske Former. I England dannes de oftest af flere indenfor hinanden liggende Kamre, forbundne ved en kort Gang; ind gjennem Høien, som dækker denne Bygning, fører en lang Gang. Ogsaa her er det øiensynlig kun Trangen til en Udvidelse af Kamret, som har bragt til at danne denne mere sammensatte Form; men man er herved gaaet en helt anden Vei end i Norden. Hvad der fremdeles giver de engelske Jættestuer et særligt Præg, er, at de dækkes af lange, ovale Høie, en Form, der synes at være foranlediget af den aflange Gravstue. Mærkeligt nok er Loftet i Kamret sædvanlig bygget paa en ganske anden Maade end i Norden; i Stedet for det flade Dække finder der ofte et hvælvet Loft, dannet af horizontalt liggende Stene, som skyde ud over hinanden — øiensynlig en først sildig udviklet Konstruktion, som alene findes ved de store Stuer; atter dette viser, at disse ikke ere de ældste af Stenalderens Gravbygninger.

Det samme eiendommelige Loftsdække, som paa en betegnende Maade minder om den ældste Form for Hvælvinger, der findes anvendt i Orienten, forekommer oftere i de irske Jættestuer. Det mærkeligste Kammer af denne Art, sikkert den mest imponerende Gravbygning i det nordlige Europa, ligger ved New Grange, i Nærheden af Drogheda. Ind gjennem den runde Høi fører en lang Gang til et stort, korsformet Kammer, og over dettes Midte løfter sig en høi Hvælving, dannet af store Stene, som skyde ud over hinanden, indtil en Høide af 19 F. Dette Monument er i

det hele af ganske ualmindelige Dimensioner; Høien har et Tværmaal af c. 300 F., og Gangen er 60 F. lang.

Nær beslægtede med de store Kamre paa de britiske Øer ere de talrige Jættestuer i Bretagne, der maa nævnes ved Siden af Danmark som Stengravenes klassiske Land. Ogsaa her fører den lange, stendækkede Gang ind til et eller flere bagved hinanden liggende Kamre med Udvidelser til Siden og i det hele af meget sammensatte Former, og atter her findes der hyppig en Hvælving, dannet af udskydende Stene. Ved Siden heraf har Frankrig dog ogsaa sin særlige Form af Jættestuer, der ikke forekommer andetsteds, nemlig de saakaldte »Allées couvertes«, et ganske betegnende Navn, idet Gang og Kammer her ere smeltede sammen til en lang, overdækket Gang, som med omtrent ens Bredde helt igjennem strækker sig ind i Høien. Af denne Form kjendes der store, høist imponerende Kamre, oftest med hvælvet Loftsdække. Ogsaa Portugal har sine Jættestuer med en overdækket Gang, som fører ind i Høien til et større Kammer, og paafaldende nok ligne disse Gravbygninger de danske overmaade meget, ialfald langt mere end de store Stenkamre i andre Lande. I ringere Grad synes dette at være Tilfældet med Jættestuerne i Spanien, som navnlig forekomme hyppig i Andalusien og i Granada. Her kjendes der tillige Monumenter af en væsentlig afvigende Art, som maa siges at staa ved Grænsen mellem de raa Stengrave og de egentlige Kunstformer. Det mest bekjendte og største af disse Kamre ligger ved Landsbyen Antequera nord for Malaga. Det er indvendig omtrent 80 F. langt, $19^1/_2$ F. bredt og $9^1/_2$ F. høit, altsaa af anseeligere Dimensioner end nogen dansk Jættestue, og, hvad der har en større Betydning, det har en Række Piller til Støtte for Dækstenene, et Træk som rykker denne Bygning udover de raa Stenmonumenter, som hidtil ere omtalte.

Men vi staa nu ogsaa ved Grænsen for Jættestuernes Udbredelse. Vende vi os mod Øst, til Middelhavets Øer, da finde vi ikke længere de store Jættestuer, byggede af utilhugne Stene og til Trods for den Dygtighed, hvormed de ere opførte, dog af et raat og barbarisk Snit. I Stedet for dem træde andre imponerende Gravbygninger, der ligeledes gaa tilbage til forhistoriske Tider, og hvis Oprindelse, ganske som de barbariske Stengraves, henføres til den fjærne Sagntids gigantiske Slægter. De baleariske Øer have

deres eiendommelige, aflange Gravbygninger; paa Sardinien findes de taarnagtige »Nurhager«, og den maltesiske Øgruppe har sine særlig formede, sammenbyggede Kamre. Alle disse Konstruktioner have i Anlæg og Plan en ikke ringe Lighed med Jættestuen; men ved Siden heraf ere de for største Delen dannede af hugne Stene, og det er kjendeligt, at de ere prægede af en høiere Civilisation og vidne om en egentlig Bygningskunst. De staa som Mellemled mellem de barbariske Monumenter i det vestlige Europa og de store kunstneriske Gravformer i de gamle Kulturlande i Østen.

Herfra er sikkert Impulsen til at opføre store og mere sammensatte Gravbygninger udgaaet til det vestlige Europa, ligesom det maa antages, at tidligere Tanken om at danne kunstige Klippegrave og at opføre Dysser var udbredt fra de samme Egne. Maa dette dog ikke være saa? Jættestuen faaer et bestandig mere kunstnerisk Tilsnit, jo mere vi fra Skandinavien nærme os de klassiske Lande, og disse have ingen Jættestuer at opvise, men derimod kunstneriske Gravformer, der meget ligne de store, nordiske Stuer. Man betragte de ægyptiske Pyramider med den lange Gang, som fører ind til det hvælvede Kammer, eller de endnu nærmere staaende, ældgamle Kuppelgrave i Grækenland. Den lange Gang fører ind gjennem den Bakkeskraaning, hvori Graven er anlagt, til det store Kammer, som er dækket med en Hvælving, dannet ved udskydende Skifter, og hele denne Bygning er jorddækket ligesom vore Jættestuer og opført af de mægtigste Stene. Til Sammenligning med Dimensionerne i de danske Stenkamre kan nævnes, at Stenbjælken over Døraabningen i det saakaldte Atreus' Skatkammer ved Mykenæ er 8 M. 15 Cm. lang med en Bredde af 6 M. 50 Cm. og en Tykkelse af 1 M. 22 Cm. Der findes her de samme Hovedtræk som i Barbarernes Stenkamre, men blot formede efter en udviklet Kunsts Fordringer.

Naar man seer ud over den hele Række af Kjendsgjerninger, som her ere anførte, synes Forholdet at maatte være det, at der i Østen tidlig har udviklet sig en stærkere Tro paa Udødeligheden, en Tro, der medførte det Krav, at der skulde værnes godt om den Døde. Saaledes opstod den Skik at nedlægge de Afdøde i Klippehuler og enkelte Steder i Dysser, og snart efter er der under en høiere kunstnerisk Udvikling blevet uddannet egentlige Kunstformer for disse Gravbygninger, blandt hvilke Pyramiden og den

forgræske Kuppelgrav ere de mest charakteristiske Exempler. Fra de gamle Kulturlande udbredtes den nye Tro til alle Sider, til mange lavere staaende Folk, og sammen hermed fulgte Kravet om faste og monumentale Gravboliger. Saaledes optoges fra Folk til Folk lige indtil Norden den Skik at nedlægge de Døde i kunstige Huler og i Dysser, og senere uddannedes hos Barbarerne, sikkert nok under fortsatte Paavirkninger fra Østen, de større Gravformer, som vi her have sammenfattet under Navn af Jættestuer. Man efterlignede efter bedste Evne ved raa og utilhugne Stene de skjønne Gravbygninger i Orienten.

I Gravenes Indre findes den samme Overensstemmelse og den samme Forskjel. Overalt er det Fællesgrave, hvori de Døde blive nedlagte med passende Udstyr for det kommende Liv; men medens der i Østen allerede havdes et nøie Kjendskab til Metallernes Behandling, til Tilvirkning af Glas og Email og til Benyttelsen af mangehaande Stoffer, Alt i en udviklet Kunsts Tjeneste, forstod man endnu i Norden kun at forme Sten og Ler, Dyreben og Rav. Dog tilhøre alle disse Minder den samme Kulturperiode, som man efter dens mest fremtrædende Monumenter kan kalde den megalithiske Tid, de store Stengraves Tidsrum.

Fig. 43. Se S. 97.

VII. STENGRAVENES INDRE, GRAVSKIKKE OG GRAVGODS.

Vender man sig til Betragtningen af Stengravenes Indre, viser der sig en Række af Forhold, der allerede fra den første Tid, da disse Kamre bleve bekjendte, tiltrak sig Opmærksomheden og vakte Forbauselse, og som siden have været Gjenstand for forskjellige, mere eller mindre heldige Tydninger. Ved en nøiere Undersøgelse af de mange Iagttagelser, som nu foreligge, ville dog de fleste Tvivlsmaal forsvinde.

Paa selve Jættestuens Bund ligger der regelmæssig et tykkere eller tyndere Lag af helt eller halvt forbrændte Sager, blandede med en ikke ringe Mængde Kul; først ovenpaa dette Lag findes Rester af ubrændte Lig. Ogsaa Gulvstenene ere sværtede og skjørnede af Ild; hvidbrændte Flintstykker og Splinter, som ere afsprungne ved Ildens Indvirkning, ligge tæt imellem Kulstumperne, og spredte i dette Lag findes svedne og mere eller mindre forbrændte Menneskeben samt Brudstykker af Oldsager, som ere mærkede og beskadigede af Ilden. Udstrækningen af dette brændte Lag er meget forskjellig. Undertiden breder det sig over hele Stuens Gulv og fortsættes endog langt ud i Gangen; men oftere er det dog baade i Kammer og Gang indskrænket til større Pletter, medens andre Partier kunne være blottede for ethvert Spor af Baal. Ikke sjælden findes der flere saadanne Baalpladser over hinanden, adskilte ved tynde Lag af Ler eller Jord; man har tildækket Resterne af ældre Baal og dannet nye ovenover paa det samme Sted.

At der har været antændt Baal i Gravstuen, er saaledes sikkert nok; der er næppe foretaget nogen omhyggeligere Undersøgelse af en stærkt fyldt Jættestue, uden at man har iagttaget disse Spor af Ildens Indvirkning. Men hvorfor har Ilden flammet inde i den mørke Stue? Er Baalet blevet tændt for at lyse op, naar Graven blev besøgt, eller, som det har været antaget, for at rense Luften i det lukkede Rum, der var opfyldt med Levninger af Lig, og som det derfor sikkert ikke var behageligt at betræde? Ingen af Delene kan være Tilfældet; thi de samme Baalpladser og de samme Virkninger af Ild kjendes fra Dysserne, de mindre, halvt aabne Grave, til hvilke Lys og Luft havde uhindret Adgang, og for disse ensartede Forhold maa der selvfølgelig søges en fælles Forklaring. Man har ikke antændt Baalet for at brænde Ligene; thi det er stedse kun en ringe Del af Benene, som er angreben af Ilden, og kun undtagelsesvis ere de fuldstændig forbrændte; som Regel ere de blot svedne eller mere eller mindre mærkede af Flammer. Svedne og ganske uskadte Ben ligge Side om Side med hinanden. Umiddelbart ved et Kranium, som var fuldstændig sortsvedet, laa et andet, der ikke havde været udsat for Ild, og der er engang optaget et Kranium, som ikke havde andet Mærke af Ilden end en rund, sort Plet ved det ene Øre. Hovedmassen af Menneskebenene i disse Gravstuer har ikke været udsat for Ild, og det er øiensynlig kun tilfældigt, at nogle af de mange Skeletter ere komne i Berøring med Baalet. Paa samme Maade gaaer det med Gravgodset, med de nedlagte Oldsager. Der er vel truffet en Del Redskaber og Vaaben af Flint, som ere hvidbrændte, revnede og sprungne i Stykker ved Heden; men de fleste have ikke været udsatte for Ild. At Tilfældet har maattet raade herfor, sees af, at der oftere er blevet optaget Skaar af samme Lerkar, af hvilke nogle ere ganske forbrændte, medens andre, der laa fjærnere, end ikke ere berørte af Ilden. Det maa fastholdes, at det er rent tilfældigt, naar den Ild, som flammede i Stuens Indre, har berørt de Skeletdele og de Gjenstande, som henlaa der. Fremdeles er det sikkert, at det ikke er en enkelt Gang, at der er blevet antændt Baal; det at de brændte Lag ofte forekomme pletvis, paa forskjellige Steder og undertiden i forskjellig Høide, viser bestemt, at der oftere har været antændt Baal, maaske mange Gange i de Stuer, som

have været benyttede til Gravsted gjennem lange Tider, og kun saaledes kan det forstaaes, at Ilden tilfældig efterhaanden har kunnet angribe en saa stor Part af Gravens Indhold. Baalene have fremdeles været antændte, efterat Graven var tagen i Brug — derpaa tyde de af Ilden angrebne Sager og Skeletdele — og ikke, som man har ment, strax efter Kammerets Bygning, til en Indvielse el. lign. Men hvortil tjente da disse Baal, som af og til bleve tændte i de Dødes Bolig? Naar det huskes, at det er et Kammer, der har været bestemt til at betrædes fra Tid til anden — Gangen gav jo let Adgang til det, og Høiden var just saadan, at man kunde opholde sig derinde uden Besvær — naar det erindres, at lavtstaaende Folk tænde Baal ved Graven for at glæde og varme den Døde, at Offere til de Afdøde ere almindelige hos næsten alle hedenske Folk, da ligger det nær at antage, at Sporene og Resterne af Ilden i disse Gravstuer hidrøre fra en saadan religiøs Skik, enten alene ved Gravlæggelsen eller mere sandsynligt gjentagen fra Tid til anden i Aarenes Løb. Saaledes forstaaer man, at Baalet først, medens der endnu var Plads i Stuen, blev anlagt derinde, men senere, naar den var fyldt, ogsaa ude i Gangen; saaledes forstaaes det, at de brændte Lag forekomme pletvis og rent vilkaarlig, og der er en rimelig Forklaring paa den tilfældige Indvirkning af Ild, som spores paa Skeletter og Oldsager. Ved, efterhaanden som de ophobedes i Aarenes Løb, at flyttes og skydes tilside maatte de paa høist forskjellig og tilfældig Maade komme i Berøring med de Offerbaal, som anlagdes snart hist, snart her, som Forholdene i det lidt efter lidt stærkt fyldte Kammer medførte det.

Endnu forunderligere synes ved en første Betragtning den Maade, hvorpaa Hovedmassen af Skeletdelene ligger i disse Stuer. Paa Kammerets Gulv, og naar dette er dækket af Baalrester, da oftest umiddelbart oven paa disse og kun sjældnere adskilte fra dem ved et Lag af flade Stene eller Ler, ligge Menneskebenene i Lag, fra nogle Tommer indtil et Par Fod tykke; snart findes de over hele Gulvet og ud i Gangen, snart kun over visse Strækninger i Kammeret, adskilte i Dynger, og ligeledes kun hobevis i Gangen. Saaledes laa der i en nu sløifet Jættestue ved Karrebækstorp, i Øster Flakkebjerg Herred, som blev udgravet for Museet af *V. Boye,* en fuldstændig kompakt Masse af Menneskeben paa en 2—3' stor

Plads i Kammerets ene Ende, medens der iøvrigt kun var faa Levninger af Ben. Paa denne lille Plads var der Kranier og andre Skeletdele af ikke mindre end 12 Individer. Benene laa mellem hverandre i den største Uorden, og ikke alene paa Grund af deres opløste Tilstand, men fordi de ikke havde henligget i deres naturlige Forbindelse, var det umuligt at forfølge noget enkelt af alle disse Skeletter. Den samme paafaldende Blanding af forskjellige Skeletdele, tæt pakkede i tykke Lag, der ligge nær op til Kammerets Sidestene og endog ind i Aabningerne mellem disse, træffes gjennemgaaende nederst i disse Gravstuer; imellem Benene forekommer der Stene og Oldsager, halvt og helt brændte, hele eller i Brudstykker, Alt præget af den største Uorden og tilsyneladende liggende rent tilfældig.

Til Forklaring heraf har man mindet om de eiendommelige Gravskikke, der kjendes fra mange Indianerstammer i Nordamerika. De bringe ikke strax Liget til dets endelige Hvilested, men først efterat Kjødet har løsnet sig fra Benene, og disse nedlægges da rensede og ledsagede af Gravgods i underjordiske Rum, der saaledes blive et Slags Benhuse. Skeletlagene i vore Jættestuer skulde være dannede paa denne Maade, idet der synes at være en vis Lighed mellem det Indre af disse Indianergrave og af de nordiske Stenstuer. Ved en nærmere Betragtning af andre Forhold vil man dog ikke kunne tillægge denne Overensstemmelse nogen Betydning. Ihvorvel det nemlig er Reglen, at der i de store Benlag ved Bunden ikke findes sammenhængende Skeletter, har der dog været ikke faa Tilfælde, hvor Forholdet var anderledes. Mindre Vægt maa der lægges paa, at det oftere hedder, at Skeletterne fandtes i siddende Stilling; thi dette har kun sjælden været iagttaget med fuldstændig Sikkerhed, hvad der jo er rimeligt nok. Hvorledes skulde man efter Aartusinders Forløb kunne paavise, at Liget er blevet nedsat siddende, naar de Baand og Beviklinger, som holdt det sammen, allerede for lange Tider siden ere opløste til Støv, naar Skeletterne for lige saa lang Tid siden ere faldne sammen og fra hinanden, og naar de, som det strax skal omtales, have været undergivne Tryk af tætte Lag af Ler, Stene og Jord? Sikkert er det derimod, at der ikke sjælden, især paa visse bestemte Steder i Stuen, er truffet Skeletter, som laa sammenhængede og i Orden, dels udstrakte, dels i sammenbøiet Stilling.

Det har saaledes ialfald ikke været udelukkende Skik at nedlægge Skeletterne, efter at Kjødet var fjærnet, og naar saa er, og naar desuden intet andet end en mulig kun tilsyneladende Lighed med Indianernes Benhuse taler for, at den nævnte, eiendommelige Gravskik er bleven fulgt her i Norden, er det sikkert rettest at søge en mere nærliggende og simpel Forklaring. Den store Uorden og Sammenpakningen af Benene turde hidrøre fra de gjentagne Gravlæggelser i det forholdsvis lille Rum, som efterhaanden blev mere og mere fyldt med Skeletdele. Det maatte ligge nær at skubbe Benene af de ældre Lig tilside og staple dem ovenpaa hverandre for at skaffe Plads. De tidligere nedlagte Oldsager fulgte med, Rester fra Baalene bleve let indblandede, og saaledes kan hele den Uorden forklares, der ved en første Betragtning forekommer saa forunderlig. Hist og her fik enkelte Lig af særlige Grunde Lov til at ligge i Fred, og disse vise formentlig, hvorledes ogsaa de øvrige oprindelig bleve gravlagte. De uforstyrrede Skeletter findes sædvanlig enten lige indenfor Døraabningen til Kammeret, alleryderst i Gangen, eller øverst i Kammeret og i Gangen under Dækstenene, og paa alle disse Steder er det vel forstaaeligt, at de ere blevne ladte i Fred; thi, som det let vil skjønnes, der var ingen Grund til at forstyrre dem der. Naar der var fuldt af Lig i Stuen, begyndte man at begrave ude i Gangen; det sidst indlagte Lig, som laa just indenfor Døren, var da sikkert ikke opløst og kunde derfor ikke skaffes bort. Efterhaanden blev saa Gangen fyldt, idet man bestandig skød de ældre Bendele sammen; men det alleryderst nedlagte Lig blev liggende uforstyrret; thi dér kunde der jo ikke erholdes Plads til en senere Begravelse. Ligeledes maatte de Lig blive i Fred, som til allersidst, efterat baade Kammer og Gang vare fyldte, bleve nedlagte øverst ved at afløfte Dækstenene, saaledes som dette strax skal omtales.

Man indvende ikke mod den her fremsatte Opfattelse, at denne Ligegyldighed for de tidligere Bortgangnes Gravfred staaer i Strid med den Omhu, der vistes de sidst Afdøde og mod den Tanke, som i det hele raadede ved Gravlæggelsen, at nemlig Legemet skulde bevares uforstyrret, foràt den Døde kunde fortsætte sin Tilværelse. Dette modstridende Forhold forekommer andetsteds baade i ældre og i nyere Tider.

Hos Ægypterne var det i Oldtiden Meningen med den særdeles omhyggelige Gravlæggelse og med hele Gravens Indretning, at der til evig Tid skulde sørges for den Døde med Ofringer af Mad og Drikke, forat den Afdødes Tilværelse ikke skulde afsluttes; men, siger *Maspero,* der var ikke gaaet lang Tid, før Ægypteren indsaa, at dette ikke kunde ske. Efter 2—3 Generationer opgav man at sørge for de tidligere Afdøde for at passe de senest Bortgangne. Paa en lignende Maade har man sikkert i Nordens Oldtid efter nogen Tids Forløb ikke taget sig nær at skyde de ældre Ben tilside for at faa Plads til de sidst døde. Der kjendes mangfoldige Exempler paa, at man i forhistoriske Tider kun lidet hensynsfuldt behandlede det Gravindhold, som man paa Grund af Forholdene maatte forstyrre; anderledes var det ikke i den ældste kristelige Middelalder, da man, som det kjendes fra talrige frankiske og merovingiske Gravpladser, endog meget ofte indrettede nye Grave indeni og tværs over ældre, idet man andetsteds nedlagde Knoglerne fra de gamle Grave, som man bedst kunde det, i uordentlige Dynger. Heller ikke senere er denne Fremgangsmaade bleven opgivet — er Forholdet bedre nutildags paa Kirkegaardene ved de store Byer?

Der findes ofte Skeletter af mange Individer i disse Grave; ikke sjælden 20—30, men undertiden flere, saaledes i en fuldstændig fyldt Jættestue ved Borreby, som blev undersøgt af *J. J. A. Worsaae*, henved 70 og i en Grav i Sverige over 100. I Borreby-Kammeret var der Individer af begge Kjøn; 9 af dem havde været mellem 2 og 18 Aar. Lignende Iagttagelser ere gjorte andetsteds; i Jættestuen ved Gundsølille (S. 83) var der Skeletdele af et ganske spædt Barn, af 2 under Tandfrembrydning og 2 under Tandskifte. Ogsaa disse Forhold bekræfte, at Gravstuen er bleven benyttet i Løbet af længere Tid som fælles Gravsted for en vis Kreds af Mennesker, en Slægt eller en Familie. Oftest er det imidlertid umuligt at bestemme Antallet af de Gravlagte, deres Kjøn og Alder, idet mange af Benene ere stærkt opløste; undertiden er næsten ethvert Spor af dem forsvundet.

Over Benlaget findes der sædvanlig et dækkende og beskyttende Lag. Sjældnere er det mindre solidt, af Jord med indblandede Stene; oftest ere Benhobene tæt overdækkede med Stene, eller der strækker sig gjennem hele Kammeret et tykt Lag knust Flint eller et fast sammenhængende Lag af flade Stene, som kan have en Tykkelse af indtil 2 Fod. Snart over en Stenlægning, snart umiddelbart over Benene kan der ligge et haardt, næsten uigjennemtrængeligt Lag af Ler, saa fast sammenpakket, at det, naar Kammeret undersøges, ikke kan fjærnes uden ved Hjælp af Jernstang og Hakke. »Det er saa haardt som en gammel Landevei«, siger Arbeideren, og Archæologen fortvivler over, at alle skrøbe-

ligere Sager, som maatte findes der, sikkert ville splintres og ødelægges. Det er imidlertid kun tilfældigt, at der forekommer Ben og Oldsager i det Lag, som, oftest i nogle Fods Tykkelse, dækker over Benene, saavidt disse strække sig baade i Kammeret og i Gangen.

Det synes at være givet, at dette faste Dække, som skulde beskytte mod Vold af enhver Art, først er blevet paafyldt, naar man ikke længere vilde benytte Stuen, og at det ikke kan være paalagt efter hver Begravelse og igjen borttaget. Dels vilde dette have voldet altfor stort Besvær, dels vilde det ikke stemme med, hvad en nærmere Betragtning af Forholdene lærer om, at Stuen var tilgængelig og blottet for Jord- og Lerfyld, saalænge som Gravlæggelserne foretoges, Baalene bleve antændte, og alle Forstyrrelserne i de mange løst liggende Dele foregik. Men skulde der dog næres Tvivl herom, da kan der henvises til en Iagttagelse ved Udgravningen af den nys nævnte dobbelte Jættestue ved Gundsølille, som bestemt viser, at Stuen gjennem en længere Periode ikke var jordfyldt. Der henlaa nemlig paa Gulvet en stor Sten, som øiensynlig var gleden ned fra sin oprindelige Plads oppe i Væggen mellem en Sidesten og en Dæksten, og denne Sten hvilede paa et Lag af Baalrester, der var c. 1" tykt, medens andre Dele af Laget strakte sig op over Stenens Sider. Kammeret kan selvfølgelig ikke have været fyldt med Jord, dengang Stenen faldt ned, og ligeledes maa det have været tomt, medens det øvrige Lag blev afleiret omkring den. Ganske det samme Forhold er iagttaget i andre Kamre, hvor en Sten, paa Grund af en Feil i Bygningen, er nedskreden allerede i Oldtiden. Det tør herefter betragtes som vist, at det øverste, dækkende Lag først er bragt ind paa det Tidspunkt, da man bestemte ikke længere at benytte Stuerne til nye Begravelser. Men iøvrigt er Fyldningen af Kammeret og Dækningen af Benene sikkert ofte foregaaet lidt efter lidt, efter som man fandt, at Bendyngen i en vis Del af Stuen var tilstrækkelig høi; man indskrænkede sig da til at færdes i det øvrige Rum. Herpaa tyder det idetmindste, at Fylden ikke altid er ensartet gjennem hele Rummet; i den ene Ende kan den være løs og muldet, medens den til den modsatte Side bestaaer af Ler og Flint, eller der findes i en vis Del af Kammeret et Dække af flade Stene, hvorimod en Bunke Ben i en anden Del er dækket med Lag

af knust Flint. Tilfældige Omstændigheder og individuelle Anskuelser maa have raadet derfor.

Den her fremsatte Opfattelse af, hvorledes Kammeret blev benyttet og fyldt, maatte imidlertid vække Tvivl, hvis der ikke var fundet Stuer, som vare mere eller mindre tomme; thi det vilde være forunderligt, om ikke tilfældigvis et og andet Kammer havde henstaaet til Eftertiden med et kun ringe Antal Lig og uden endnu at være betragtet som tilstrækkelig fuldt og derfor lukket med indført Fyld. Men Exempler herpaa mangle ikke ganske.

Et af de smukkeste Kamre, som kjendes, den fredlyste Jættestue »Møllehøien« paa Store Rørbæk Mark, i Ølstykke Herred, blev opdaget for omtrent 100 Aar siden af en Bonde, der gravede i Høiens Top; han bortvæltede en Sten, som han traf paa i tre Alens Dybde, og fandt derved en saa stor Aabning i Stuens Loft, at kan kunde lade sig glide ned. Kammeret indeholdt nogle Knogler og en Del Stenredskaber, men var fuldstændig jordfrit. Paa lignende Maade opdagedes den nu fredlyste Jættestue ved Hjortegaardene, i Draaby Sogn, Frederiksborg Amt, afbildet S. 90. Man gav sig til at grave ved en Sten, som oppe i Høien ragede frem af Jordskorpen, og pludselig sank Spaden ned i Kammeret. Dette, som var 5 1/2' høit, var kun fyldt med Jord til en Høide af c. 2', og selv denne Fyld var øiensynlig ført ned med Regnvand og af gravende Dyr. Her laa Alt i nogenlunde Orden. En lav Dynge af mindre Stene dækkede over et Jordlag, hvori tykke Kulstriber; underst var det sædvanlige Bundlag af Baalrester. Ved et Hjørne fandtes Delene af et Skelet, liggende saaledes, at det kunde skjønnes, at Liget havde været nedsat siddende; Kraniet laa ovenpaa Ribbenene, og Benknoglerne laa tæt ved. Der fandtes vel fremdeles Ben af flere Individer adspredte og i Uorden; men dette forklares af, at Ræven har havt sin Hule i Kammeret, idet den er gaaet ind under en Sidesten og op gjennem Bunden. Ogsaa for disse Snyltegjæster havde Kammeret tjent som Grav, idet der var Skeletter af to Ræve, og de Dyr, som atter havde arvet Hulen efter dem, havde ikke vist større Pietet mod dem end mod Menneskebenene, idet ligeledes Ræveskeletterne vare spredte omkring i Rummet. Gangen var næsten fuldstændig jordfyldt og paa Bunden, tæt ved den ene Langvæg, fandtes Rester af 3 Mennesker. Indgangen var stoppet med opstablede Stene. Af Oldsager fandtes kun nogle Smykker, nemlig Ravperler og gjennemborede Dyretænder. En ikke jordfyldt og fuldstændig urørt Jættestue ved Alstrup, Gislum Herred, var daværende Adjunkt *Arthur Feddersen* saa heldig at redde fra Forstyrrelse. Over Kammerets Bund laa der kun et ganske tyndt, jævnt og støvlignende Jordlag, af hvilket Skeletdelene stak op, liggende samlede i 4 Hobe ved Væggene, medens der midt i Graven fandtes Rester af et Lig i udstrakt Stilling og omgivet af forskjellige Oldsager. Her mærkedes intet til den Forstyrrelse, som er charakteristisk for de fyldte Kamre, hvad der formentlig følger af, at denne Stue kun har været benyttet i kort Tid. Lignende Forhold ere iagttagne andre Steder. I en Jættestue paa Katbjerg Mark, Mariager Landsogn, var Bunden blot dækket af et tyndt Lag, i hvilket der var bevaret en Del Rester af Gulvplanker; i en Stue paa Vellerup Mark, i Frederiksborg Amt, havde Fylden en Høide af 2—2 1/2', medens den øverste Del var tom, og her stod en Egekiste fra Bronzealderen, som kun kan være ført ind ved at afløfte nogle af Dækstenene.

Selv i de fyldte Kamre naaer Dæklaget ikke helt op til Overliggerne, hvad der ogsaa vilde være uforstaaeligt; thi hvorledes skulde man inde i Kammeret være kommen til at fylde op med Ler og Stene lige til Loftet? Det vilde idetmindste have været et meget besværligt Arbeide, og allerede et fast Lag af et Par Fods Tykkelse maatte synes at afgive et tilstrækkeligt Værn. Sædvanlig naaer Dæklaget kun indtil 1—3' fra Kammerets Overliggere, og det samme er Tilfældet i Gangen. Ovenover findes der vel i Reglen ogsaa Fyld, og det siges bestandig, forsaavidt med Rette, at Kamrene ere fuldstændig fyldte; men dette øverste Lag viser sig ved sin Sammensætning af løs Jord, kun sjælden blandet med enkelte Stene, at have en anden Oprindelse end det faste Lag nedenunder. Det er øiensynlig senere ovenfra nedfalden Jord, som let tilligemed enkelte Stene efterhaanden i Løbet af Aartusinder maatte finde Vei ned gjennem Aabningerne mellem Dækstenene, hvad enten der hvilede en Jordmasse ovenpaa dem, eller de laa frit for Dagen.

Saaledes ere alle Hovedforholdene i disse Graves Indre forstaaelige. Hellerikke er det uklart, hvorledes det er gaaet til, at der af og til er nedlagt enkelte Lig allerøverst under Dækstenene, hvor de hvile ovenpaa den faste Fyld, omgivne af den løse og senere nedskredne Jord. Indenfra kunde man ganske vist ikke, ialfald ikke uden det største Besvær, anbringe et Lig paa denne Plads, efterat Kammeret havde modtaget sit faste Dæklag; men det var vel for de Folk, som byggede saadanne Stuer, ikke forbundet med større Vanskeligheder at løfte en af de fritliggende Dækstene op for at skaffe Plads til endnu et Lig. Dette kan være skeet, efterat baade Kammer og Gang ere blevne fyldte; man maa da være kommen til at tænke paa, at der endnu under Loftsstenene var en Plads, som kunde benyttes. Paa samme Maade er Rummet under Dækstenene ogsaa senere, efter at Bronzen var kommen i almindelig Brug, oftere blevet benyttet til Hensættelse af Gravurner.

Hele den Forstyrrelse, som oftest raader i det Indre af Jættestuerne, medfører, at der kan læres mindre af dem end af Gravstederne fra de senere Perioder, hvor hvert Stykke ligger hos den Afdøde paa samme Plads, hvor det blev nedlagt; gode Oplysninger vindes herved om de enkelte Gjenstandes Brug og Bestemmelse. Anderledes i disse Grave fra Stenalderen, hvor

Oldsagerne kun ved de faa senest nedlagte Lig kunne optages paa deres oprindelige Plads, medens de iøvrigt oftest have været udsatte for Forstyrrelse og Beskadigelse af forskjellig Art. Hellerikke har man ved Fundene fra Jættestuerne nogen Sikkerhed for, at Alt, hvad der findes i samme Grav, ogsaa er ganske samtidigt, som det er Tilfældet for de følgende Perioder, idet Gravene da sædvanlig kun rummede eet Lig. Stengravene have jo derimod oftest været benyttede gjennem en længere Periode, og af de store, samlede Fund kan der derfor kun vindes Oplysning om denne Periode som Helhed, men ikke om dens enkelte, tidligere og senere Afsnit og om den gradvise Udvikling gjennem denne Del af Stenalderen.

Det er imidlertid, som det vil sees af et følgende Kapitel (X), et fyldigt Stof til Kundskaben om denne Periode, der skriver sig, om end ikke udelukkende, saa dog for største Delen fra disse Grave. Meget er vel fremdraget under andre Forhold; men Gravene maa siges at være de vigtigste, undertiden tillige de rigeste Findesteder for Stenalderens Oldsager. Oftest yder et større Kammer dog ikke mere end 20—30 Øxer og Meisler. Flintpilene forekomme ikke sjælden i lignende Antal — i en dobbelt Jættestue er der optaget c. 70. I en Jættestue ved Følleslev, Skippinge Herred, fandtes der over hundrede Oldsager af Flint. Talrigst ere sædvanlig Flækkerne, som oftere ere fundne i et Antal af henved 50 Stykker i samme Grav; men flere Gange er der forekommet over 100. En større Betydning have dog Gravfundene ved, at de indeholde Gjenstande af skrøbeligt Materiale, som kun undtagelsesvis ere bevarede paa anden Maade, saaledes Meisler, Naale og forskjellige Prydelser af Dyreben og Hjortetakker og navnlig Lerkar. Disse sidstnævnte Oldsager, der ere særlig vigtige, fordi vi fornemlig ved dem blive bekjendte med Stenalderens eiendommelige Ornamentik, forekomme ikke sjælden i betydeligt Antal i Jættestuerne. Saaledes var der i den foran nævnte dobbelte Jættestue paa Aarby Præstegaards Mark Skaar af omtrent en Snes Lerkar i hvert Kammer, og mange andre Steder er der fundet baade enkelte fortræffelig bevarede Kar og navnlig en Mængde Brudstykker. I Modsætning til disse rigt udstyrede Grave have dog mange andre, selv større Kamre været paafaldende fattige paa Oldsager. I en nu fredlyst Jættestue i Gjerum Sogn, Hjørring Amt,

der er 24½' lang, 7½' bred og 5½' høi, fandtes der saaledes kun 4 Flintredskaber og nogle ubetydelige Brudstykker af Lerkar, og i en anden, men noget mindre Stue, der ligeledes var uforstyrret, og som blev undersøgt for Museet af *Kr. Bahnson*, blev der kun fundet to Redskaber og et Par Skaar af Kar. Mulig have disse Kamre blot været benyttede en kort Tid.

Oldsagerne findes i Reglen kun paa Bunden af Kammeret og af den tilstødende Gang, dels imellem Baalresterne, og da mere eller mindre beskadigede af Ild, dels ved Bendyngerne og da sædvanlig velbevarede. Derimod forekommer der sædvanligvis intet Gravgods i Dæklaget ovenover, ved hvilket Lag Bunden med Oldsaglaget er bestemt adskilt fra de senere Begravelser under Loftsstenene. Efter Forholdenes Natur er Oldsagernes Plads oftest tilfældig og uberegnelig; de ere blevne flyttede og opdyngede med Skeletdelene, og ligesom disse kunne de paa et Sted i Kammeret findes i større Antal, undertiden samlede, oftest dog kun spredte, og paa den anden Side kan der være store Dele af Kammeret, hvori der intet findes. De skrøbeligere Sager ere ofte stærkt beskadigede. Ravperler og Lerkar have maattet lide under Trykket af Stenene i det dækkende Lag, ligesom det er vanskeligt ved Opgravningen at løsne dem fra det faste Ler, hvorunder de hyppig ligge. Imidlertid maa Karrene i mange Tilfælde være gaaede itu allerede i Oldtiden under Ildens Indvirkning og ved de stedfundne Forstyrrelser; thi kun sjældnere ligge Brudstykkerne saaledes, at Karret kan skjønnes at være itutrykket paa Stedet. Sædvanlig findes Skaarene spredte fra hverandre, og der er endog, som alt nævnt, langt ude i Gangen fundet Brudstykker af Kar, hvis øvrige Dele laa inde i Kammeret. Det samme gjælder ogsaa om Flintredskaberne. Undertiden have Sagerne en saadan Stilling, at man faaer Indtrykket af, at de under Oprydningen i Stuen ere optagne og henlagte med en vis Omhu. Et Sted stod der saaledes en 13" høi Overdel af et Lerkar ret op ved Siden af Skeletrester, og den tilsvarende Underdel laa 4' derfra ovenpaa en større Sten og med Bunden i Veiret. En smukt sleben Øxe er funden indstukken i den løse Jord mellem to Sidestene c. 3' over Gulvet; et andet Sted vare en Meisel og en Øxe indsatte mellem to Sidestene o. s. fremdeles. Disse Smaatræk vise, hvorledes man bar sig ad, naar der rømmedes op paa det overfyldte Gulv.

Gjennemgaaende kan det ikke siges at være særdeles smukke og gode Vaaben og Redskaber, som findes i Gravene; ialfald forekommer der mange tarvelige Stykker. De ere hellerikke altid nye; tværtimod optages der, rent afseet fra de Stykker, som ere ødelagte af Ild og ved Omflytningerne i Stuen, meget hyppig beskadigede Stykker, som maa være nedlagte i den Tilstand, hvori de findes, Øxer uden Æg, itubrudte Meisler og Brudstykker af Spyd; ofte er det gamle, slidte og opskærpede Redskaber, itubrudte Ravperler, der ere gjennemborede paany, o. lign. Paafaldende er det ogsaa, at der saa ofte forekommer Flintstykker, som kun have faaet en delvis og rent tilfældig Tildannelse, afslagne Spaaner af Flint o. lign. — at der er nedlagt ufærdige Stykker, Ægværktøi, som kun er tilhugget, men ikke slebet — og navnlig at der undertiden findes Brudstykker af Øxer, som ved en flygtig Tildannelse have faaet en ny, men næppe anvendelig Æg. Man har altsaa i Almindelighed ikke været særlig omhyggelig med Gravudstyret. Den Afdøde har maaske faaet sine egne, brugte og slidte Sager med, og med de daarlige og ubrugelige Stykker hænger det mulig saaledes sammen, at de ere Gaver fra de Efterlevende, og at disse, ifølge en Praxis, som altid let udvikler sig med Hensyn til religiøse Gaver, og hvortil der findes mange Paralleler hos lavere eller høiere staaende Folk, have unddraget sig fra at bringe et virkeligt Offer ved at give et Fragment, et tarveligt eller raat tildannet Stykke, der var et Slags Repræsentant for det, som blev ydet i en ældre Tid, da Gravofferet blev udredet med større Samvittighedsfuldhed.

Man har i de her anførte Forhold villet se et Vidnesbyrd om, at det i Norden var Skik at sønderbryde Gravgodset, saaledes som dette finder Sted hos mange lavere Folk. Disse antage nemlig, at Gjenstandene have en Sjæl, og de maa derfor ligesom dræbes ved Itubrydning, forat de kunne følge den Afdøde over i det næste Liv. Paa de itubrudte og beskadigede Sager lader denne Forklaring sig sikkert nok anvende; men da der ved Siden af dem ogsaa forekommer ufærdige, kun let tildannede og utilstrækkelig istandsatte Stykker, synes den ovenfor fremsatte Opfattelse at ligge nærmere.

Men nu de Gravbygninger i det vestlige og sydlige Europa, der foran bleve sammenstillede med vore Stengrave, og til hvilke

disse slutte sig som det sidste Led i Rækken, have de et lignende Indhold, og synes dér tilsvarende Gravskikke at være fulgte? Efter de mange foreliggende Beretninger maa det sikkert siges, at alle de samme Hovedtræk gjenfindes der: Mængden af Menneskeben, som ere nedlagte ubrændte — en Stengrav i Portugal rummede 80 Individer, og i et fransk Kammer er der fundet over 100 Lig; Oldsagernes Art, Stensager, Prydelser og Lerkar — i en Stengrav paa en af Kanal-Øerne var der Fragmenter af over 100 Kar; Ophobningen af Sager ved Gravens Bund, Sporene af Ild, den almindelige Forstyrrelse og Uorden i det Indre ved Siden af en vis Orden paa andre Punkter, det itubrudte og beskadigede Gravgods — alle disse Træk gjenfindes næsten overalt, hvor Stenalderens Gravsteder, Kamre eller Huler, ere blevne omhyggelig undersøgte.

»Øverst i Graven«, siger en erfaren Undersøger af de franske Kamre, »ligger der sædvanlig en Mængde Sten og Jord, som dog sjælden naaer op til Dækstenen. Længere nede findes en formelig Brolægning af mindre Stene, og først derunder kommer det Lag, der indeholder Skeletdelene og Oldsagerne. Der er Rester af flere eller færre Individer, og disse ere ikke blevne nedlagte samtidig. Sædvanlig ligge kun Benene af eet Individ i deres naturlige Stilling; det er Resterne af den sidst Begravede, og de ere omgivne af Levningerne af tidligere nedlagte Lig.«

Hvad der siges om Indholdet af en lille, fransk Klippegrav, kunde næsten uforandret gjentages om en dansk Stenalders Grav:

»Øverst i Hulen laa et fuldstændigt Skelet udstrakt, hvad der viser, at Hulen virkelig er en Grav og ikke blot et Benhus, hvori alene Skeletdelene ere blevne nedlagte. Dette er det sidst indlagte Lig. Andre ere tidligere blevne gravlagte paa samme Maade; men Resterne af dem bleve efterhaanden skudte tilside og Benene stablede sammen for at give Plads for nye Begravelser. Hulen var da Gravsted for en Stamme eller en Slægt.«

En mærkelig Forskjel er der imidlertid mellem de nordiske Stengrave og Kamrene i Vesten og Syden, at nemlig disse sidste ofte indeholde enkelte Sager af Metal og andre Gjenstande, som tilhøre en senere Tid end den egentlige Stenalder. Vi skulle i et følgende Afsnit undersøge Betydningen af dette Forhold.

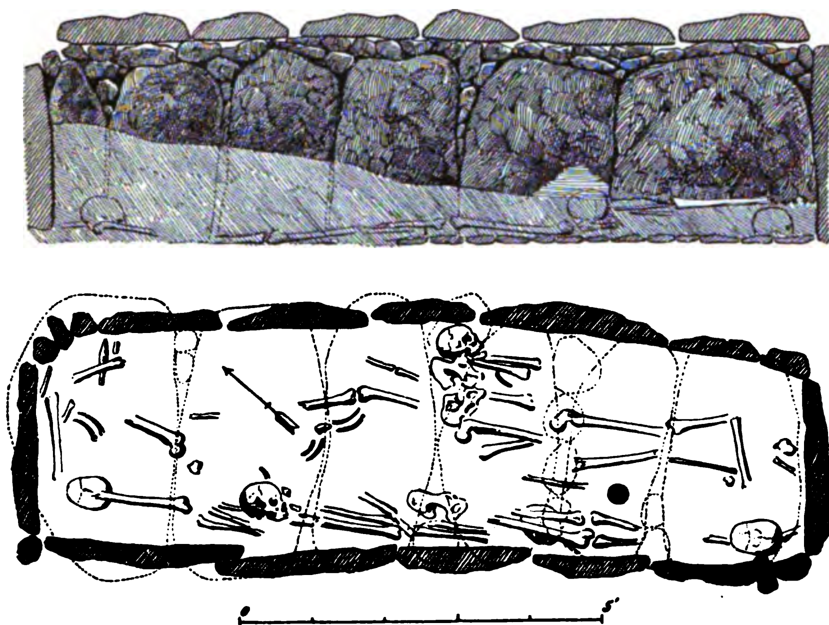

Fig. 44. Se S. 106.

VIII. STENALDERENS YNGSTE GRAVE, KISTERNE OG ENKELTGRAVENE.

Senere end Stenalderens monumentale Gravbygninger, Dyssen og Jættestuen, blev den tredie Hovedform af Grave fra denne Periode, den saakaldte Kiste, paavist og inddragen i Undersøgelsen, for Sveriges Vedkommende af *Oscar Montelius* og derefter i Danmark af *Henry Petersen*. Fuldstændig dækkede, som de ere, af lave Jordhøie kunde disse Grave, der ere dannede af mindre betydelige Stene — kantstillede Sidestene om et aflangt, rektangulært Rum og vandret anbragte Overliggere — længe undgaa Opmærksomheden. Dog udgjøre de et vigtigt, sidste Led i Rækken af Stenalderens Gravformer og betegne Overgangen til den følgende Periode.

Allerede Behandlingen af selve Stenene i disse Kister viser, at de maa tilhøre en anden og senere Tid end de store Kamre med deres mægtige Stene. Kisten er nemlig oftest dannet af

tynde Stenplader, endog kun nogle faa Tommer tykke, enten som disse forekomme i Naturen eller, og dette hyppigere, tilkløvede af større, tykke Stene. I det hele er Tilkløvningen her den almindelige Regel, medens den i de store Stuer maa siges kun at være sjældnere anvendt. Saaledes synes det, at man nu først ret almindelig har forstaaet ved Afkløvning at skille sig af med de store Stenmasser, hvormed man havde tumlet i ældre Tid, og som maatte være ganske overflødige, naar det blot gjaldt om at danne et dækket og beskyttet Hvilested for Liget.

Fremdeles ere Kisterne altid af temmelig beskedne Dimensioner, hvad der ogsaa viser, at man er ude over de store Stenkonstruktioners egentlige Tid. Stillede paa Høikant Side om Side danne Stenene et Gravrum, der sædvanlig er 8—10' langt, c. 2' bredt og 2—3' dybt; men der kjendes ogsaa Exempler paa Grave, der ere enten noget større eller noget mindre. Gjennemgaaende ere de tillige byggede med mindre Omhu end de store Kamre. Dette kunde være et Udtryk for, at man nu ikke længere har villet anvende saa megen Umage paa Graven som i ældre Tider; men snarere beroer det paa, at Kisten ikke behøvede at dannes med samme Omhu som det store Kammer, hvor den mindste Uagtsomhed eller Ligegyldighed ved Placeringen af de mægtige Stene vilde være skjæbnesvanger for det hele Anlæg. For Kisten er der derimod ingen Fare, selv om Stenene ikke slutte nøie sammen eller skyde lidt forbi hinanden, eller, hvad der ofte er Tilfældet, ikke saa ganske ere af ens Form og Størrelse. At man dog ogsaa nu tager alt Hensyn til den Døde, fremgaaer af Gravens øvrige Indretning. Huller og Mellemrum ere nu ligesom tidligere udfyldte med mindre Stene, Ler er anvendt til Tætning, og Dækstenene ere forneden afkilede med flade Stene for at faa et sikkert Leie. Endelig ligger der sædvanlig omkring Graven og over den en Dynge af større og mindre Stene og derover atter et Jordlag, som danner et fuldstændig tæt Dække.

Hensigten med at opkaste denne Jordhøi har sikkert kun været, at den skulde beskytte Graven, og Tanken om, at den kunde danne et iøinefaldende Mindesmærke for den Afdøde, synes endnu ikke at være opstaaet. Høiningen er nemlig oftest ringe, ikke større end, at der i vor Tid kan pløies over den, indtil man,

som det jævnlig er skeet, lidt efter lidt pløier ned til Dækstenene. Der er saaledes just saa megen Jord, som behøvedes, forat hele Anlæget kunde dækkes, og sjælden har Høien reist sig over en halv Snes Fod. Naar man dog af og til har truffet Kister af denne Art i langt betydeligere Høie, er det næsten altid bemærket, at der over dem har været anlagt Grave fra en senere Periode, hvorved der er paaført nye Jordlag over den oprindelige Høi.

En monumental Fodkreds af Stene findes aldrig om disse Høie, hvad der ogsaa betegner dem som sildige. Rigtignok er der undertiden truffet Kister af denne Art i egentlige Langdysser; men i de vel oplyste Tilfælde har det kunnet sees, at de ikke ere anlagte samtidig med Dyssen og med dens Hovedgrav, idet de ikke ligge i Midten, hverken efter Høiens Længde eller dens Bredde, og sædvanlig ikke paa dens Bund, men noget høiere oppe.

I Kisternes Langsider er der altid flere mindre Stene, indtil 7 for hver Side, og hellerikke Dækstenene ere af særlig store Dimensioner; der ligger stedse flere Stene ved Siden af hinanden, indtil 6. For Enderne af Kisten staaer 1 eller 2 Stene; men ofte er den ikke fuldstændig lukket. Den ene Ende har kun faaet en lettere Afslutning ved en lille Stendynge eller ved et Par løst henstillede, flade Stene, eller Kisten er her ladt aaben, blot afsluttet ved en Tærskelsten, der rager lidt op over Bunden i Graven, og idet denne Sten undertiden er rykket noget indad, dannes der et Slags Forrum foran den. Dette er sikkert nok et Træk, som er hentet fra den ældre Tid, da Gravkammeret stedse havde sin Indgang eller Aabning, og paa en lignende Tradition beroer det sikkert, at Kisten, omend ikke altid, saa dog sædvanlig, aabner sig ligesom de store Stuer mod Syd eller Øst, idet dens Længderetning falder mellem Nord—Vest og Syd—Øst. I Kisten kan Aabningen næppe have havt nogen praktisk Betydning; naar Graven skulde aabnes paany, har man maattet arbeide sig ned gjennem Jordhøien, fjærne de dækkende Stenlag og afløfte idetmindste nogle af Dækstenene for at anbringe Liget i det smalle og lave Rum. Dette var en temmelig vidtløftig Sag, hvoraf det vel kommer, at der oftere kun findes et enkelt Lig i en saadan Kiste. Atter dette er et Træk, som peger hen paa Gravskikken i den følgende Periode, hvor det, ligesom i alle senere Tidsrum, var en Regel, at Graven blev indrettet til kun at rumme eet Individ.

Endnu fastholdtes dog i Almindelighed den ældre Skik. Den jorddækkede og fuldstændig lukkede Kiste er en Fællesgrav, der indeholder Resterne af flere Lig, indtil 11, som maa antages at være nedlagte, ikke paa een Gang, men efterhaanden som Døden bortkaldte Medlemmer af en Slægt eller en Stamme.

Der raader i disse Grave ganske den samme Forstyrrelse og Sammenblanding, som er omtalt foran ved de store Gravkamre. S. 103 sees det Indre af en saadan Kiste, der i 1888 udgravedes paa Roskilde Mark, med Skeletdelene delvis dækkede af den efterhaanden ovenfra nedfaldne Jord. Ligesom i dette Tilfælde har det i Reglen været vanskeligt med Sikkerhed at afgjøre, hvilken Stilling Liget har indtaget ved Gravlægningen, dels fordi Benene ere mere eller mindre opløste — naar de da ikke ere fuldstændig forvandlede til Jord — dels fordi Ligets Sammensynkning, nedfaldende Smaastene, Jord og Vand, som lidt efter lidt have fundet Vei gjennem de dækkende Lag, have forstyrret og forandret de oprindelige Forhold. Hertil kommer jo endvidere, at man, naar flere Lig efterhaanden skulde faa Plads i den snævre Grav, har maattet skaffe de ældre Bendele tilside. Trods alle disse Forstyrrelser har der dog enkelte Gange kunnet iagttages baade Lig, som have været nedsatte i siddende Stilling, og andre, som have ligget udstrakte.

En Fyldning af Kisten med Jord indtil op under Dækstenene, de faste og næsten uigjennemtrængelige Lag af Ler, de horizontale Stenlægninger — alle disse Dækninger af Ligene, som almindelig forekomme i de store Kamre, findes yderst sjælden i Kisterne, hvad der sikkert beroer paa, at disse Grave udvendig ere beskyttede ved et fuldstændigt Jorddække. Sædvanlig er Graven kun delvis jordfyldt, eller alene Bunden dækkes af et tyndt Lag, der sikkert nok efterhaanden er ført ned igjennem Aabningerne mellem Dækstenene, vel navnlig af nedsivende Vand. Her ligge da, hvilende paa et Gulv af flade Stene eller paa et Lag af Flintskjærver, de Skeletdele, der ere bevarede, og de faa Oldsager, som disse Grave indeholde.

I et ikke ringe Antal Tilfælde er der ved Resterne af et enkelt Individ fundet en Dolk og en Spydspids, som altsaa maa antages at have udgjort Mandens sædvanlige Udrustning. Ligeledes er der flere Gange ved et udstrakt liggende Skelet blevet

optaget en Spydspids tæt ved Hovedet, en Dolk ved Hoften og en Stridsøxe ved Skulderen, hvad der tyder paa, at Liget har været nedlagt paaklædt, med de forskjellige Vaaben anbragte omtrent saaledes, som de bares af den Levende. En fast Regel har dette dog ikke været. Undertiden findes Dolk og Spyd nedlagte ved Ligets Side, ved Knæene eller ved Fødderne, et Stykke ved hver Side; men sædvanlig findes Oldsagerne ligesaa tilfældig som i de store Kamre hist og her, snart umiddelbart ved Bunden, snart lidt høiere oppe, snart midt i Kisten, snart i et Hjørne eller tæt op til Sidestenene, Alt naturligvis paa Grund af de Forstyrrelser, hvorfor Graven har været udsat.

Foruden de nævnte Vaaben er der ofte i Kisterne optaget Pilespidser af Flint og de længere fremme omtalte Hængestykker af Skifer, ganske i de samme Former, som ere vel kjendte fra de store Kamre; forsaavidt er det tydeligt nok, at disse to Arter af Grave staa i nøie, indbyrdes Forbindelse og berøre hinanden i Tid. Men paa den anden Side er Forskjellen kjendelig nok. Gravgodset er i Kisterne langt sparsommere, som om man ikke længere har lagt nogen Vægt paa, at den Døde blev vel forsynet, og det er indskrænket til et vist Sæt af Vaaben og Smykker, man skulde sige, til det, som hørte til det daglige Udstyr; ganske saaledes er Forholdet i den følgende Periode. Der findes i Kisten yderst sjælden Ægværktøi, Arbeidsøxer og Meisler, som ere saa almindelige i den ældre Tids Grave. Disse Redskaber fra det daglige Liv mente man nu ikke længere, at den Døde havde Brug for. Lerkar forekomme sjælden, ligesom det er Tilfældet i Bronzealderen, og vel kun som en Erindring fra Fortiden — er det, fordi der ikke kunde bringes Offer i den lukkede Grav, eller fordi man var ved at opgive Troen paa, at den Døde behøvede Mad og Drikke?

Af alle disse Forhold synes det at fremgaa ikke blot, at Kisterne tilhøre en anden og senere Tid end de store Gravbygninger, men ogsaa, at Forandringerne i Gravens Bygning og Indhold staa i Forbindelse med nye Forestillinger om de Afdøde og om det kommende Liv. Graven er nu ikke længere den Dødes Hus, hvori han tænkes paa en Maade at fortsætte sit Liv; det er kun et Gjemmested for Legemet, som man vil skaffe et uforstyrret Hvilested. Liget jordfæstes paa kjærlig Maade og med

Ærefrygt for den Døde; men man har mistet Troen paa, at selve Legemet, saa at sige, lever videre, og i Stedet herfor kan det antages, at der allerede er fremkommet den ædlere Forestilling, at det alene er Sjælen, der bevares efter Døden, en Forestilling, som træder stærkt frem i den følgende Periodes Gravskikke.

Det meste af hvad der her er sagt om de først for en halv Snes Aar siden fremdragne, men nu dog allerede godt kjendte Gravkister, turde ogsaa gjælde om de endnu senere, i de sidste Aar, bemærkede Stenalders Grave, hvortil der ikke er anvendt større Stene. Man vidste vel allerede forud, at der i flere Egne af Jylland hyppig fandtes Stensager i Jordhøie; men først ved *A. P. Madsens* Undersøgelser i Ribe Amt i 1890 og følgende Aar har man faaet nøiere Kjendskab til disse Grave. Lave og fladthvælvede Høie, sædvanlig ikke mere end 6′ høie, dække over disse Grave, en eller flere over hinanden; enten ere de umiddelbart omgivne af Jordfylden uden en eneste Sten, eller de ere omsatte med flere eller færre mindre Stene, der undertiden danne en fuldstændig Ramme (Fig. 45), hvorefter man har valgt Betegnelsen »Rammegrave«. Indretningen kan dog ogsaa være anderledes; Gravens Sider kunne være opsatte med Stene, eller der kan findes et fuldstændigt Bundlag eller et Slags Leie af Sten; en sjælden Gang har der været en dækkende Stendynge. Graven kan ogsaa ligge under Høiens Bund, indtil 4′ dybt. Det eneste fælles Træk er egentlig, at der i disse Grave ikke er anvendt store Stene som ved Stenalderens øvrige Grave, og at de, som det fremgaaer af Oldsagerne, kun rumme et enkelt Individ. Det regelmæssig forekommende Gravgods er den gjennemborede Stridsøxe eller en Øxe af Flint — man har derfor betegnet disse Grave som »Øxegrave«; sjældnere findes Spyd og Dolk. Kvinden blev sædvanlig gravlagt med et stort Halssmykke af Ravperler, mellem hvilke en bred Skive. Af og til træffes et Lerkar. I mange Henseender slutte disse Grave sig nær til Kisterne, og der synes at være god Grund til at henføre dem til Slutningen af Stenalderen. En Forøgelse af Materialet maa dog endnu afventes og da navnlig for Afgjørelsen af Spørgsmaalet om, hvorvidt lignende Gravformer forekomme almindelig i andre Dele af Danmark end de midt- og vestjydske Egne. De ere sikkert trufne ogsaa andetsteds paa Halvøen, men utvivlsomt har dog Manglen i Midt- og Vestjylland paa passende Materiale til

store stensatte Grave været medvirkende Aarsag til, at disse »Enkeltgrave« — som det synes, et træffende Navn — forekomme dér i et saa betydeligt Antal.

I det enkelte ved Fund og Monumenter at paavise, hvorledes man fra de ældre Gravformer er gaaet over til de senere, skal ikke forsøges. Saadanne Overgange er det altid vanskeligt at eftervise, tilmed naar de ikke ere foregaaede ved en jævn og hjemlig Udvikling, men væsentlig skyldes Indflydelser udefra; og saaledes er det sikkert gaaet i det foreliggende Tilfælde. Ikke blot de svenske »Hällkistor«, fra Stenalderens Slutning, have den største Lighed i Bygning og Indhold med vore Kister; men ogsaa i Tydskland og mange Steder i Vesteuropa er der Gravformer fra Overgangstiden mellem Sten- og Bronzealderen, som fuldstændig kunne sammenstilles med dem, og i Holsten ere Grave i Jordhøie uden større Stensætninger særdeles almindelige. De nye Gravformer og de Ideer, for hvilke de ere et Udtryk, ere saaledes næppe først fremkomne i vort eget Land. Mærkeligt er det tilvisse, at Norden allerede dengang fulgte saa nøie med Bevægelserne i det vestlige Europa, at en forandret Indretning af Graven lader sig paavise baade mod Nord og mod Vest. Allerede i den fjærne Oldtid hørte det sydlige Skandinavien med til den Del af Europa, hvor den fremadskridende Bevægelse har efterladt kjendelige Spor, og ikke alene det nuværende Danmark, men ogsaa hele Stenalderens Omraade i Sverige fulgte med i den Retning, hvori man bevægede sig i sydlige og vestlige Lande.

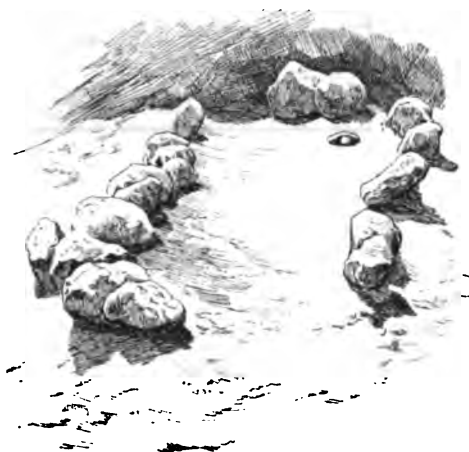

Fig. 45. Enkeltgrav fra Slutningen af Stenalderen, indeholdende en Stridsøxe.

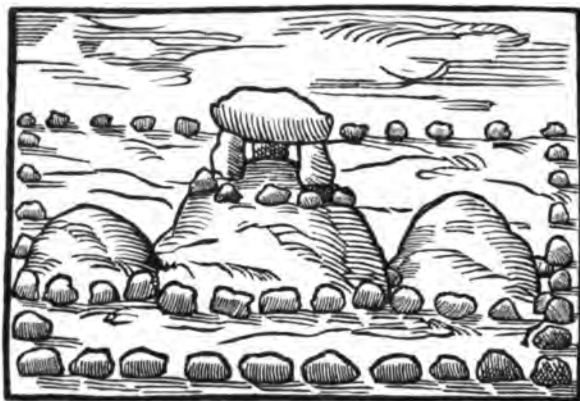

Fig. 46. Se S. 113.

IX. STUDIET AF STENGRAVENE. HISTORISK OVERSIGT.

De store stenbyggede Grave, der foran ere omtalte, maatte selvfølgelig, baade i Danmark og andetsteds, tiltrække og fængsle de senere Befolkninger, for hvilke disse Minder laa næsten ligesaa fjærnt og i samme Grad indhyllede i Fortidens Mørke som for os. Man grundede over, hvad disse mægtige Stensætninger kunde være, og man tydede dem saa godt, man formaaede, og overalt paa samme Maade. Det maatte jo være Kjæmper og overmenneskelige Væsner, som havde tumlet med disse Stenblokke. De gamle Sagn, der levede hos de fleste Folk, om længst forsvundne, kjæmpemæssige Slægter, der havde været i lige Grad til Skræk for Guder og for Mennesker, fik ny Næring og Livskraft ved de kolossale Bygninger, om hvilke den forlængst afbrudte Tradition intet havde at fortælle, og som ikke syntes reiste ved menneskelig Kraft. Det var Jætternes Stuer, deres Grave eller Ovne, som de kaldes hos os: »Jættestuer«, »Jynovne«, og i Sverige: »jättestugor«, »jättegrafvar«, jätteugnar«. I Tydskland fik de Navn af »Hünengräber«, »Hünenbetten« — »Hüne« betyder Kjæmpe — i Frankrig kaldtes de: »chambres des géants« o. s. fr.

Hvor tidlig saadanne folkelige Forklaringer ere blevne dannede, fremgaaer af Saxos Ytring om, at der fordum maatte have været Kjæmper i Danmark, hvorom de vældige Stene vidnede, der vare satte ovenpaa Gravhøiene; thi det var lidet troligt, at almindelige Menneskers Kræfter skulde have løftet saadanne Stenmasser, som det var vanskeligt eller umuligt at bevæge paa flad Mark. Saa fast have disse ældste archæologiske Tydninger sat sig, at Benævnelserne have holdt sig indtil vore Dage.

Men en saadan Forklaring tilfredsstillede dog ikke altid hine første archæologiske Grandskere. Stenstuerne vare jo dog for smaa til gigantiske Skikkelser; hvor skulde deres Legeme kunne rummes i disse Grave? Man tog da sin Tilflugt til andre fabelagtige Væsner, for hvilke de bedre syntes at passe, til de snilde Dværge, hvem man tillagde et Kjendskab til Naturen og et Herredømme over den, som vel maatte sætte dem istand til at udføre det, der overgik Menneskeværk. Stengravene bleve da disse smaa Væsners Boliger — »Troldstuer«, »Zwergberge«, »grottes aux fées« — en Forestilling, der findes endnu saa fjærnt som i Indien.

Disse og andre beslægtede Forestillinger gave tillige, i det mindste paa mange Steder, Anledning til, at Stensætningerne betragtedes som hellige Pladser, hvor der bragtes Offer og forrettedes en vis Kultus. Paa anden Maade kan man næppe opfatte forskjellige Forbud i angelsaxiske og carolingiske Love imod Ofringer ved Stene, og Paalæg i kirkelige Dekreter, fra d. 5. Aarh. af, om at tilintetgjøre de Stene, der vare Gjenstand for en hedensk Dyrkelse. Naturligt nok har man i overtroiske Tider, i den ældste Middelalder og vel allerede i hedensk Tid, kun med Angst og Bæven kunnet nærme sig disse mægtige Monumenter, som maatte antages at være reiste af overnaturlige Væsner, og man maatte let komme til at betragte dem som Helligdomme, hvor der skulde foretages visse religiøse Handlinger. Usandsynligt er det hellerikke, at disse Skikke kunne vise tilbage til endnu ældre Tider. Dyrkelsen af de Afdøde og Ofringen paa Graven forekommer almindelig hos lavtstaaende og hedenske Folk, og ihvorvel der for Nordens Vedkommende fattes bestemte Vidnesbyrd herom, saa mangle Sagaerne dog ikke Beretninger om, hvorledes man troede at kunne sætte sig i Forbindelse med de Afdøde; endnu fra d. 12. Aarh. fortælles det om en Nordmand paa Ørknøerne, Svein Briostreip, at han

tilbragte mangen en Nat paa de Dødes Grave for at faa Raad og Spaadomme af dem. En saadan Raadspørgning af de Døde spillede en betydelig Rolle i de gamle klassiske Lande, og ganske det samme, som fortælles om Svein Briostreip, berettes fra langt fjærnere liggende Tider og Steder. Det omtales saaledes hos Herodot, at det var Skik hos et libysk Folk, Nasamonerne, at lægge sig til at sove ved Gravene for i Drømme at faa Aabenbaringer og Orakelsvar.

Dyrkelsen af de Afdøde har sikkert været almindelig hos de hedenske Folk i Europa, og Erindringen herom har mulig ikke været uden Indflydelse paa den ældste Middelalders Opfattelse af Stengravene som hellige Steder. Man betragtede dem som et Slags Altere, og det var denne Benævnelse, de første Lærde i det 16. Aarh. maatte godkjende som stemmende vel overens med de skriftlige Kilders Beretning om den hedenske Kultus.

Thi Aarene gik, og de Lærde, som hverken troede paa Jætter eller paa Dværge, men som øste deres Visdom af skriftlige Kilder, ikke mindst af de fjærnest liggende, de romerske og græske Forfattere, begyndte at faa Øie for Stengravene og at forsøge sig paa deres Tydning. Hos os fandt disse første Studier en værdig Repræsentant i *Ole Worm*. Udførlig og grundig behandler han de store Stengrave i 1. Bog af »Monumenta Danica«, 1643; men de gamle klassiske og nordiske Forfattere, fornemlig *Saxo*, kunde ikke lede *Worm* paa rette Vei, og bedre Førere fandt han ikke i de nyere Skribenter, Englænderen *Camden* og Svenskeren *Olaus Magni*, der forud for ham havde skrevet om Udlandets Monumenter af lignende Art. Det var Oldtidens Thingsteder, mener *Worm*, hvor der blev skiftet Lov og Ret, eller indhegnede Kamppladser, hvor man mødte hinanden til Tvekamp; eller det var de Steder, hvor Oldtidens Konger bleve kaarede, eller mulig hellige Altre, ved hvilke man bragte Guderne sit Offer. Til saadanne Resultater maatte Datidens Benyttelse af Kilderne føre, og det hjalp ikke, at *Worm* øiensynlig endog nøie havde seet paa selve Monumenterne. Han gjør f. Ex. den ganske rigtige Bemærkning, at Endestenene i Langdysserne sædvanlig ere høiere og sværere end de øvrige Randstene, og hans Beskrivelse af Dysserne vidner om et virkeligt Kjendskab. »Alteret er oftest en Jordhøi, paa hvis Top der staaer tre vældige Stene, som bære en fjerde, der baade er sværere og

bredere, saa at der dannes ligesom et Bord. Underneden er der en Hulhed, som af og til er tom, men ofte er fyldt med Jord og Stene, og som var bestemt til at modtage Offerblodet. Sjælden er det, at der her ikke findes Flintstene til at slaa Ild med; thi kun saaledes maatte den Ild antændes, hvormed Offeret skulde brændes.« Det sees, hvorledes alle de i og for sig rigtige Iagttagelser forklares i Overensstemmelse med den uheldige, forud givne Tydning. Og denne paavirkede endogsaa de ledsagende Afbildninger. »Alteret« er stillet frit og luftigt ovenpaa Høien (se Gjengivelsen S. 110 af Worm, Mon. Dan. p. 8), medens det jo i Virkeligheden er saa, at Jordhøien omslutter og delvis skjuler Stenene. Betegnende nok ere næsten alle de Afbildninger af Dysser, der fremkom i over halvandet Hundrede Aar efter *Worms* Tid, indrettede ganske paa samme Maade; dog føiedes der gjærne forklarende til, at Stenene, som oprindelig stode ovenpaa Høien, i Tidernes Løb vare sunkne dybt ned i den — men i Afbildningerne maatte dette jo rettes.

Der findes imidlertid hos *Worm* ved Siden af de Feiltagelser, som skreve sig fra lærde Kilder, ogsaa Antydninger af en rigtigere Opfattelse, der grundede sig paa en virkelig Iagttagelse. Han ved at berette om Stensætninger, hvori man fortalte, at der var begravet Jætter, hvis Ben man havde forefundet, og han siger udtrykkelig, at Alteret ofte er bygget ovenpaa en Begravelse, for at der aarlig kunde bringes den Afdøde det skyldige Offer. Men de Iagttagelser, som viste, at Stensætningerne vare Gravsteder, vare endnu for faa til, at de kunde fortrænge den ilde anvendte Boglærdom. Resultatet af Grandskningen maatte blive, at Benævnelserne Thingsteder, Offeraltere, Kamppladser, Gravsteder o. s. v. bleve anvendte i broget Blanding paa Mindesmærker af nær beslægtet Art.

Dette var i det hele Tidens Opfattelse. Det har sin Interesse at jævnføre *Worms* Behandling af Stengravene med de Bemærkninger om de samme Monumenter, der findes i Arild Hvitfelds Danmarks Krønike (1595—1604):

»Paa Bjerge, som vare omsatte met Steene sammen kom Almuen oc paa de Steene inden fore som ere veltede paa huer andre der skeede Blothan eller Offeret, som de offrede deris Affguder. Disse Bierge vaar dem udi Kirckers sted oc strecket dem af Øster udi Vester. Men paa de Bierge, som strecket sig aff Sønder udi Nør, omsatte ocsaa met Kampe Steene, der haffde de deris Begraffuelser udi.«

Der er ingen synderlig Forskjel mellem *Hvitfelds* og *Worms* Opfattelse, og hellerikke *Niels Helvads*, i Formen saa morsomme Bemærkninger i hans »Encolpium« (1634) ere meget afvigende:

»Kemper kaldedis fordom nogle Drabelige Stridsmend, Balgere, Fectere oc Woffuehalse, som nu kaldis Krigsoffuerster, Capiteiner etc. Disse vaare mesteparten store, stercke oc føre Personer, som *Samson, Goliath* oc sterck Odder etc. Dog icke saa store, som Kierlinger haffue dictet om dennem i de gamle Kempe Vijser. Deris Begraffuelser saa vel som den menige Mands, vaare udi Marcken opkast aff Jord, oc met Steene mesteparten omset, huor udi huer *Familie* oc Slæct haffde deris begraffuelse paa Hedenske vijs, efftersom mand ingen Kircker haffde i de Dage. Paa samme Høye komme de tilsammen oc haffde deris *Ceremonier:* Men mit paa dennem vaare gemeinligen opset 2. eller 3. Steene, oc der paa en bred flad Steen, paa huilcken de offrede deris Affguder, fordi de trode mesteparten Siælens Udødelighed, oc effter døden it ævig Liff, eller oc Helffuedis quale.«

Det er væsentlig de samme Anskuelser, der komme til Orde overalt i den første Halvdel af d. 17. Aarh., og selv i den følgende Tid og hos Mænd som *Thomas Broder Birkerod* og *Pontoppidan*, der paa andre archæologiske Omraader dømte saa klart og sundt, findes der en meget betegnende Vaklen i Opfattelsen af Stengravene. I Løbet af næsten 200 Aar efter Worm forandredes dette ikke kjendelig. Boglærdom og Iagttagelse stredes med hinanden; men den første Part var oftest den seirrige, og Forklaringerne bleve stedse af samme Art, kun udstyrede med et mere eller mindre kunstigt Apparat og varierede paa forskjellig, urimelig Maade. Endnu i 1809 stiller Prof. *B. Thorlacius* sig ganske tvivlraadig i Skriftet om *Hedenolds Høie og Stensætninger*, idet han »ikke ved bestemte Klasseinddelinger vil foregribe nogens Dom, men hellere vil lade Monumenterne selv tale, og Læseren kan da, efter det Indtryk, som de have gjort paa ham, tildele dem den efter hans Tykke mest passende Benævnelse.« *Finn Magnusen*, som kan regnes for den sidste af den gamle Skole, taler i 1820 under Et om »Oldtidens Stensætninger, Altere eller Tempelhytter og underjordiske Gravsteder« og forklarer, hvorledes Overliggeren paa Alteret er anbragt skraat til Aflob for Offerblodet, hvorledes det hule Rum under Pladen enten er et Gjemmested for den hellige Ild eller et Slags Tempel til Opstilling af visse Gudebilleder o. s. v. Men ogsaa her er det tilføiet, »at dog nogle af Stendysserne, som Almuen kalder dem, virkelig have tjent til Grave.« Man havde altsaa i Løbet af flere Hundrede Aar meget vel vidst, at mange Stensætninger indeholdt Begravelser, uden at man ret havde

turdet tro derpaa. Men Kundskaben om de virkelige Forhold blev bestandig fyldigere og lod sig tilsidst ikke længere afvise. Saaledes beretter *Peder Syv* — for kun at nævne enkelte af de Udgravninger, der gjorde mest Opsigt — om Baron *Jens Juels* Undersøgelse 1694 af nogle Dysser paa Karise Mark ved Juellinge; *Pontoppidan* fortæller om den i 1744 opdagede Jættestue ved Jægerspris; andre Stengrave i samme Egn bleve aabnede 1776, og to Aar efter beskriver *Panckoucke* Undersøgelsen af et Gravkammer i Nærheden af Odense. Den foran nævnte Jættestue ved Lille Rørbæk blev funden i Slutningen af forrige Aarhundrede; snart efter udgravede Kammerherre *de Calmette* til Marienborg den store Jættestue paa Røddinge Mark (S. 83), og det smukke Kammer ved Ammendrup blev aabnet i 1816. Disse og mange andre Udgravninger, som bleve foretagne i de følgende Aartier, og det af Kamre, der endnu høre til de anseeligste, som kjendes, maatte lidt efter lidt gjøre det klart, at idetmindste de store Jættestuer vare Grave; men for Dyssernes Vedkommende vare de gamle Benævnelser »Altere og Thingsteder« endnu ikke fortrængte.

Da fremkom *Worsaaes* første archæologiske Skrift, *Danmarks Oldtid*, 1843, der sammenfattede de gjennem Aarhundreder gjorte Erfaringer, som han tillige selv i sin første Ungdom havde prøvet ved Undersøgelser af Monumenterne. Thingsteder og Altere bleve strøgne af Archæologiens Materiale, og man vidste fra nu af i Norden, at de kun vare særegne Former af Stenalderens Grave. Kort efter indførte *Worsaae* denne Anskuelse i Frankrig og England, hvor Forskningen endnu gik i det gamle Spor. Vel havde man i Vesteuropa hverken i ringere Omfang eller fra et senere Tidspunkt af beskjæftiget sig med disse Fortidsminder; men ogsaa dér havde lærde Forklaringer om, at Stengravene vare keltiske Druiders Templer og Altere, i lange Tider fordunklet de ikke faa eller usikre Vidnesbyrd af anden Art, som omhyggelige Udgravninger alt tidlig havde bragt. Ogsaa i Tydskland havde denne Henførelse til Kelternes religiøse Skikke vundet mange Tilhængere; men den rette Opfattelse trængte dog tidligere igjennem, og allerede midt i Trediverne havde *Lisch* og *Klemm* uden Vaklen bestemt de gamle Stensætninger som Grave.

Saaledes var det første Skridt gjort til en rigtig Forstaaelse af de store Stengrave; ivrig vendte man sig nu overalt til et mere

indtrængende Studium, og en Række af større og mindre Arbeider, af mere eller mindre heldige Hypotheser og af virkelig værdifulde Paavisninger bragte de følgende 50 Aar.

Det første, saavidt det skjønnes, meget uheldige Forsøg paa nærmere at forklare Stengravenes Form og Oprindelse blev gjort af den iøvrigt høitfortjente, svenske Prof. *Sven Nilsson,* som foretog en Sammenstilling af de nordiske Jættestuer og Grønlændernes Vinterboliger. Ogsaa disse have en lav Gang, som fører ind til en lang Stue, der ligger paatværs af Gangens Længderetning, og paa Grund af denne, sikkert nok tilfældige Lighed i Form udtaltes det, at Jættestuerne vare Efterligninger af Huse, byggede efter Forbillede af Boliger af lignende Art og Indretning som Eskimoernes, ja, Nilsson gik endnu videre, idet han fremsatte, at de for en Del havde været benyttet som virkelige Boliger. At dette er en ganske overfladisk Sammenstilling mellem Monumenter, som ere altfor langt adskilte i Tid og Rum til direkte at kunne oplyse hverandre, er sikkert; den fortjener næppe at imødegaaes. Man vil vistnok, efter hvad der i det foregaaende er udviklet om Stengravenes forskjellige Former, om deres indbyrdes Tidsforhold og deres Udbredelse fra Norden indtil Orienten ikke være i Tvivl om, at de af Nilsson paaviste Ligheder, som kun findes ved en enkelt, udelukkende nordisk og tilmed sildig Form, nemlig den store Jættestue, ere fuldstændig betydningsløse og uden Interesse for Spørgsmaalet om Stengravens Oprindelse. Men ikke desto mindre har Nilssons Opfattelse taget mange senere Archæologer med sig, omend i Norden bestandig kun med et vist Forbehold, og uden at Nogen her er gaaet ind paa, at Stenkamrene kunne have været benyttede paa anden Maade end som Grave.

I Udlandet sluttede man sig saa meget lettere til Nilssons Tanke, som den stemmede særdeles vel overens med en omfattende og dristig, men sikkert nok lidet heldig Forklaring af Stengravenes Udbredelse, der er bleven fremsat og støttet af en Række fremmede Archæologer. Man forbausedes over det overordentlig store Antal Stengrave, som findes i det sydlige Skandinavien — disse Dyssernes klassiske Egne, som man har kaldt det — og man mente, at de forholdsvis sjældnere Monumenter af beslægtet Art i det øvrige Europa maatte være dannede senere ved Efterligning af Forbilleder i Norden. Herfra maatte der være foregaaet

store Udvandringer til det vestlige Europa og videre til det nordlige Afrika. De fremtrængende nordiske Folk skulde først have udbredt den Skik at bygge de store Stengrave, idet de desuden tilførte det vestlige Europa en mere fremskreden Stenalders Kultur; til Skandinavien skulde der atter være foregaaet Indvandringer fra Asien over Kaukasuslandene. Man fik saaledes ved Antagelsen af udstrakte Vandringer en Forklaring af Dyssernes Udbredelse fra Asien til Skandinavien, Vesteuropa og Afrika og af deres nøie indbyrdes Overensstemmelse over disse vide Omraader.

De nordiske Forskere ere dog ikke gaaede ind paa disse svævende Vandrings-Theorier, der først bleve fremsatte af den franske Archæolog *Alexander Bertrand* i 1861, og som senere ere førte videre af flere fremmede Lingvister og Anthropologer, der betragte det sydlige Skandinavien som de ariske Folks oprindelige Hjemstavn. Det er fra nordisk Side stadig blevet hævdet, at der i Stenalderen vel kan være foregaaet en Fremrykning sydfra og fra Vesteuropa til Norden, men ikke i modsat Retning, at en Fremtrængen af større Folkeskarer tværs igjennem Europa til Norden ikke har noget for sig, og at de nordiske Stengrave ere yngre end de vesteuropæiske.

Kun et enkelt Forhold kunde synes at tale for den modsatte Antagelse, og det er da ogsaa navnlig heri, at man har søgt Bevis for Vandringerne fra Nord imod Syd. Det er en Kjendsgjerning, at jo længere man fjærner sig fra Skandinavien, desto hyppigere forekommer der i Stengravene Gjenstande af Bronze og andre Sager, som ikke tilhøre Stenalderen, og heraf sluttede man ganske simpelt, at de sydligere Dysser maatte være yngre end de nordiske, der udelukkende tilhøre Stenalderen. Der maatte da være foregaaet en Bevægelse fra Nord til Syd, og de sydfranske Grave, som oftere indeholde Bronzesager, kunde først være byggede, efterat man allerede i lange Tider havde reist lignende Monumenter i Norden.

Hvor løse disse Slutninger ere, og hvorledes det Forhold maa opfattes, at der ofte i Syden forekommer Gjenstande af Metal i Dysserne, vil ikke være uklart, efter hvad der foran er udviklet. Stengravene bleve jo opførte af Barbarerne under Paavirkning af de alt mere civiliserede Folkeslag i Orienten, og fra disse Kilder maatte der, navnlig i de nærmere Egne, modtages mangehaande

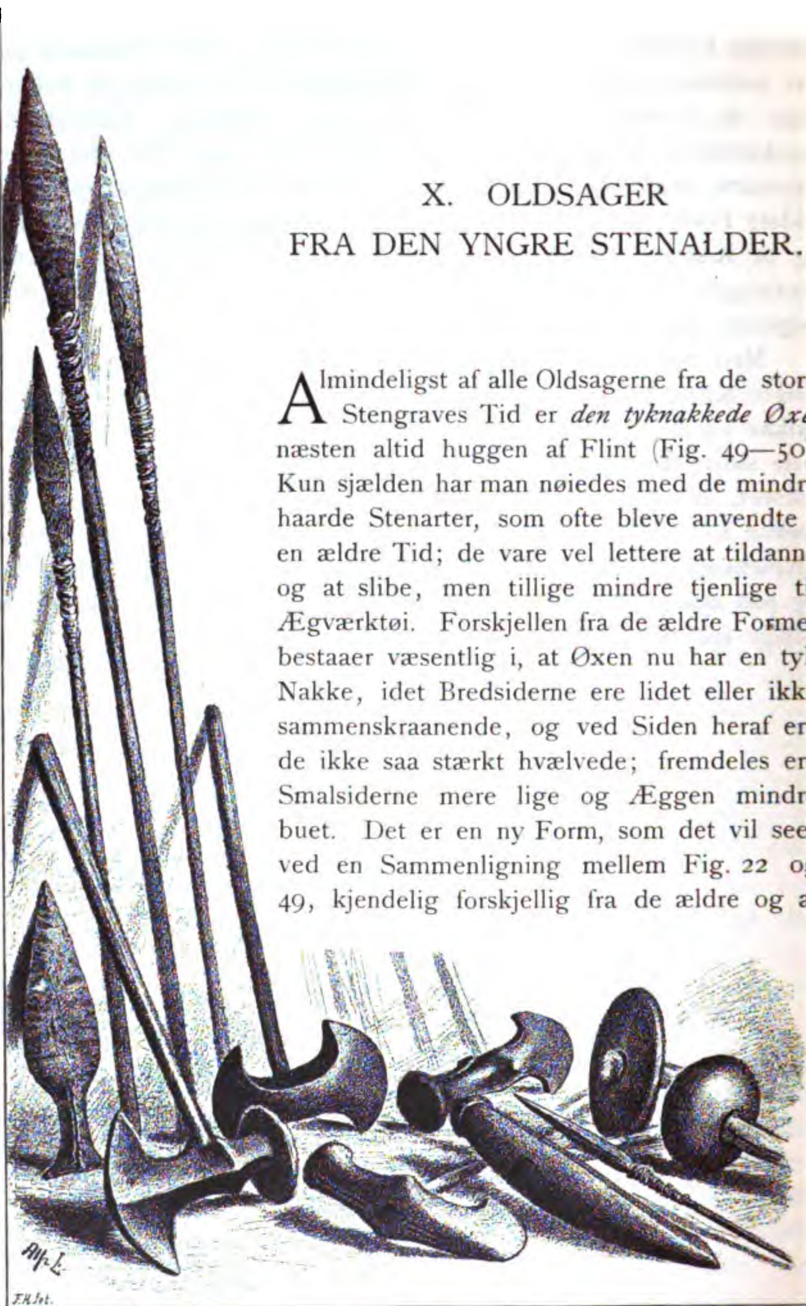
Gjenstande, som vare prægede af en videre fremskreden Kultur; men jo fjærnere man boede, desto svagere berørtes man af denne ældste fremmede Import fra Syden, og helt til vort Norden kunde den ikke naa. Anderledes synes de foreliggende Kjendsgjerninger ikke at kunne forstaaes. Allerede i Palæstinas Dysser er der fundet Sager af Kobber og Bronze; det samme er endog meget hyppig Tilfældet med Stengravene i Nordafrika. Undertiden er der truffet Smykkesager af Metal i de spanske og portugisiske Antas, og i Sydfrankrigs Dolmens er dette hellerikke ganske sjælden skeet. Men for hvert Skridt, man nu fjærner sig mod Nord, blive Fundene af denne Art sparsommere, og naaer man til Skandinavien, maa Stengravene siges fuldstændig at tilhøre Stenalderen — saavidt strakte ikke disse ældste Forbindelser sig mellem Orienten og Barbarerne i Europa.

Fra disse sikkert nok urigtige, men ingenlunde uinteressante og ialfald endnu ivrig forfægtede Theorier vende vi os til Betragtningen af det virkelig betydningsfulde Fremskridt, som gjordes ved Paavisningen af, at Stengravene hidrøre fra et eget, sildigt Afsnit indenfor hele Stenalderens Tidsrum. Dette havde man tidligere ingen Anelse om. Man nøiedes med at henføre Dysserne til Stenalderen i Almindelighed, og man gjorde sig vel næppe engang det Spørgsmaal, om Mennesket ved sin første Optræden paa Jorden virkelig skulde have bygget saadanne mægtige Grave. Dersom Spørgsmaalet var blevet reist, havde det maattet besvares med et Skuldertræk, med Udtalelsen om, at dette vel næppe kunde være saa, men at Midlerne til at afgjøre Sagen ikke vare forhaanden. Der kjendtes ikke ældre Grave, som kunde henregnes til Tiden forud for Dyssernes Opførelse, og overhovedet ikke Monumenter, som beviselig tilhørte en ældre Periode.

Da kom de foran nævnte, epokegjørende Opdagelser i det vestlige Europa af endnu langt ældre Minder om Menneskets Tilværelse paa Jorden, forud for den nuværende Jordperiode, og hermed var det paa engang godtgjort, at Stengravene i disse Egne skreve sig fra et eget, forholdsvis sent Afsnit indenfor Stenalderen; men disse Opdagelser berørte endnu ikke umiddelbart Skandinavien eller Danmark. Her var det Fremdragelsen af Skaldyngerne, der, saaledes som det foran er fremstillet, førte *Worsaae* til Delingen af Stenalderen i en ældre og en yngre Tid, til hvilken sidste Sten-

gravene henhøre. Deres chronologiske Stilling indenfor Stenalderen var saaledes sikkert eftervist, og man skred nu til nøiere at undersøge de forskjellige Former og disses indbyrdes Tidsforhold. Anskuelserne herom have hidtil været delte; men efter det foran fremsatte turde det næppe være tvivlsomt, at Dysserne ere den ældste Form, at Jættestuerne vise Stengravenes høieste Udvikling, og at Kisterne og de med dem beslægtede Enkeltgrave tilhøre Slutningen af Stenalderen og føre umiddelbart over i den paafølgende Periode.

Med Spaden i Haanden har man fremdeles stræbt at vinde nøiere Kjendskab til Gravenes Bygning og deres Indhold, til Gravskikke og nedlagte Oldsager. Hovedresultaterne af mange, navnlig i de sidste Aartier planmæssig foretagne Undersøgelser for Nationalmuseet, især ved *V. Boye*, *A. P. Madsen* og *Henry Petersen*, ere blevne fremstillede i det foregaaende; men der er endnu langtfra tilveiebragt et tilstrækkelig stort og paalideligt Stof af denne Art, og paa mange Punkter ville først senere, omfattende Undersøgelser bringe fuld Klarhed.

X. OLDSAGER FRA DEN YNGRE STENALDER.

Almindeligst af alle Oldsagerne fra de store Stengraves Tid er *den tyknakkede Øxe*, næsten altid huggen af Flint (Fig. 49—50). Kun sjælden har man nøiedes med de mindre haarde Stenarter, som ofte bleve anvendte i en ældre Tid; de vare vel lettere at tildanne og at slibe, men tillige mindre tjenlige til Ægværktøi. Forskjellen fra de ældre Former bestaaer væsentlig i, at Øxen nu har en tyk Nakke, idet Bredsiderne ere lidet eller ikke sammenskraanende, og ved Siden heraf ere de ikke saa stærkt hvælvede; fremdeles ere Smalsiderne mere lige og Æggen mindre buet. Det er en ny Form, som det vil sees ved en Sammenligning mellem Fig. 22 og 49, kjendelig forskjellig fra de ældre og af

Fig. 47. S. 131.

Betydning for Paavisningen af Udviklingsgangen indenfor Stenalderen; men i og for sig have de nævnte, smaa Forskjelligheder ingen særlig Interesse. Det er Forandringer, som ere fremkomne lidt efter lidt ved uafbrudt Forarbeidning gjennem lange Tider af det samme Redskab, og der kunde af de talrig foreliggende Øxer sammenstilles fyldige Rækker med saa umærkelige Overgange fra de ældre, tyndnakkede til de yngre, tyknakkede Øxer, at det ikke vilde kunde paavises, paa hvilket Punkt Forandringen egentlig indtræder. Det ligger nær at antage, at den tykke og flade Nakke er indrettet af Hensyn til Skæftningen, for at støtte mod en Fals i Skaftets Hoved, medens de ældre Øxeblade bleve stukne igjennem et Skafthul. Herom vides dog intet sikkert, da der ikke er fremdraget et eneste Skaft til en Øxe af denne Art.

Der findes en rig Afvexling mellem disse Øxer med Hensyn til Længde, Bredde og Tykkelse; men Formen er væsentlig den samme, og Anvendelsen har sikkert hellerikke været forskjellig. Ved de mindre Exemplarer lader der sig vel oftest skjelne mellem *slanke* og *svære;* men denne Forskjel bortfalder ved de større Stykker, der maa have en vis Tykkelse for ikke at blive for skrøbelige, og som paa den anden Side ikke kunne voxe i Tykkelse i samme Forhold, som Længden forøges. En særlig Stilling indtage kun de *bredæggede* Øxer (Fig. 48). Det er ikke alene ved Formen, at de kjendelig skille sig fra de almindelige, tyknakkede Øxer — den brede, udvidede Æg, de let indbuede Smalsider, som næsten aldrig ere slebne, de flade Bredsider og andre lignende Træk — men tillige ved, at de, uden i det hele at være ualmindelige, kun yderst sjælden findes i Gravene, medens de andre høre til Jættestuernes regelmæssige Udstyr. Man kunde forstaa dette saaledes, at den bredæggede Øxe er en yngre Form. Ved umærkelige Overgange slutte disse Øxer, baade slanke og svære, sig til de øvrige som en videre Udvikling i alle Henseender, og usandsynligt er det ikke, at den brede Æg og andre Enkeltheder i Formen kunne være fremkomne ved en Efterligning af tilsvarende Træk hos den ældste Bronzealders Øxer.

Alle disse Redskaber have sikkert været skæftede og førte som Øxer — naar Ægpartiet er ensdannet til begge Sider, som *Retøxer* (Fig. 49), naar det er fladere eller hulslebet til den ene Side, som *Tværøxer* (Fig. 50). Om Anvendelse til haardt Arbeide vidne de hyppig

forekommende, endog meget stærkt opskærpede Stykker af alle forskjellige Størrelser og Tykkelser. Skulde det dog antages, at disse ofte udmærket forarbeidede Øxer, med en Længde af indtil 33 Cm. og undertiden fuldstændig slebne paa alle fire Sider, have havt en anden og høiere Bestemmelse end den at tjene som Værktøi — at de have været Vaaben — da lader dette sig ganske vist ikke modbevise; men der er heller intet, som afgjort taler derfor. At saameget Arbeide ofredes paa et simpelt Redskab, er paafaldende nok; men de hulslebne, ofte netop særlig smukt behandlede Øxer

Fig. 48—51. 1/2.

kunne dog ikke have været Vaaben, og den samme Omhu ved Tilhugningen og Slibningen er anvendt paa andre Former, der alene kunne have været Værktøi, nemlig de eiendommelige spidsnakkede, altid hulslebne Øxer med en flad og en hvælvet Side (Fig. 51), som oftere optages i Gravene, og de hyppig forekommende *tyknakkede Meisler.*

Der findes nemlig Meisler, Ægværktøi med smal Æg, som ganske svare til de tyknakkede Øxer, paa samme Maade som der for hver af de ovenfor behandlede, ældre Øxeformer kjendes nøie tilsvarende, smalle og Meisel-lignende Stykker. Firsidede, smalle og lange, slebne snart alene ved Ægpartiet, snart fuldstændig paa alle Flader, slutte disse Meisler sig til de ældre Former som en

videre Udvikling, ganske som dette er fremsat for Øxernes Vedkommende. Ligesom disse ere de snart *Retmeisler* (Fig. 53), med Æggen ensdannet til begge Sider, snart *Skraameisler* (Fig. 52) med en hvælvet og en fladt skraanende Ægflade, snart *Hulmeisler* (Fig. 55), disse elegante, men sjælden forekommende Stykker. Iøvrigt findes der af denne Art Redskaber ikke faa forskjellige,

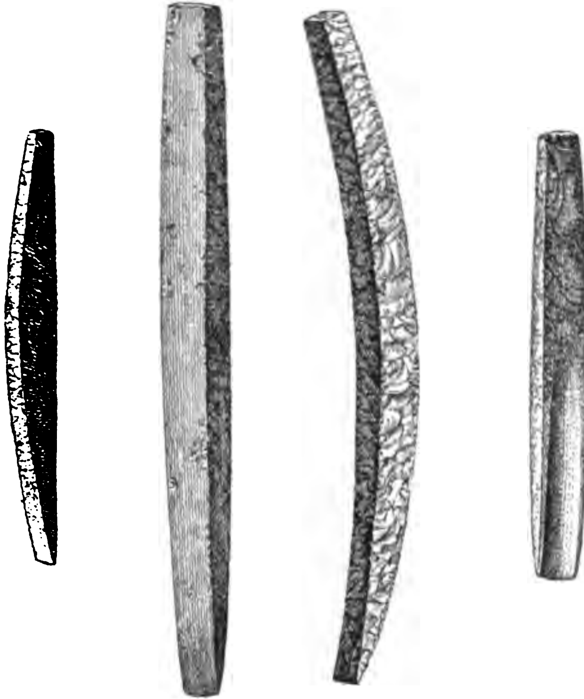

Fig. 52—55. 1/2.

men dog bestemt fastholdte Former, de paafaldende *svære* og lange Meisler, som have en Bredde af indtil 4 1/2 Cm. og en Længde af indtil 42 Cm. — de sjældne *krumme* Meisler (Fig. 54), som ere buede efter Længden — *Flække*-Meislen, dannet af en simpel, tykkere eller tyndere Flække o. fl. a.; men alle have den samme smalle Æg, der ligesaa meget som hele Formen viser, hvilken Bestemmelse de have havt. Skæftningen har derimod næppe været den samme. Naar Nakken er skraa, utildannet, uformelig og ikke skikket til at modtage Slaget, har Stykket sikkert nok været fast-

bundet til eller indsat i et kort Skaft, saaledes som dette kjendes fra Fundene i Schweizersøerne, der have ydet saa mange vigtige Oplysninger om Skæftningen af Stensager. Ved andre Former er Nakken derimod glat tilhugget og ofte kjendelig mærket af Slag, idet Kanterne ere afstødte og smalle Spaaner afslagne ned ad Siden; disse Stykker maa have været anvendte uskæftede og have saaledes virket kraftigere, idet Slaget ikke blev lammet af Skaftet. Men den sprøde Flint har ikke altid kunnet taale de stærke Slag; overbrudte Stykker forekomme temmelig almindelig. De Erfaringer, som man saaledes har gjort, have sikkert ført til, at man er tyet til et andet, mere seigt Materiale, nemlig Benet. Meisler, dannede af en Dyreknogle, men formede ganske som Flintmeislerne, forekomme hyppig i Jættestuerne. Nakken dannes af en Ledflade, der ofte er glattet for at modtage Slaget, og den indskaarne Zikzakprydelse, som undertiden findes umiddelbart nedenfor Fladen, angiver endnu bestemtere, at Meislens tykke Ende ikke har været optagen og skjult i et Skaft.

Hvor fortræffelige Arbeidsredskaber man havde i de slebne Flintøxer og Meisler, er blevet praktisk bevist af Kmhr. *N. F. B. Sehested*, som under udelukkende Benyttelse af Stenredskaber lod bygge et Bjælkehus i Haven ved sin Gaard Broholm paa Fyen.

Det viste sig ved dette under omhyggelig Iagttagelse udførte Forsøg, at der kan arbeides smukt og hurtig med slebet Flintværktøi, og at dette holder sig godt under Brugen. Saaledes kunde der i 10 Arbeidstimer, med den samme Øxe, som ikke behøvede at opskærpes, fældes 26 Graner af c. 8" Tykkelse, iberegnet den Tid, der medgik til at udslæbe Stammerne og frigjøre dem fra Naaletræernes Kroner. Ogsaa til hele det øvrige Arbeide ved det lille Hus, til Afhugningen af Stammernes Grene og Knaster, til Slingningen af Bjælkerne, Tildannelsen af Dør, Spærværk o. s. v., blev der alene benyttet Stenværktøi; ialt medgik der til Fældning og Tilhugning 81 Arbeidsdage.

Dette slebne Værktøi, hvormed man saaledes har formaaet i vor Tid at bygge et solidt Hus, uden at have Stenaldersfolkets Erfaring med Hensyn til den hensigtsmæssigste Skæftning og Anvendelse, betegner fremfor noget andet et stort Fremskridt fra den ældre Stenalder. Man var nu langt fra den Tid, i hvilken man var henvist til de uslebne Øxer og Meisler af ringe Størrelse og med Ægge, som kun lidet egnede sig til Arbeide i Træ. De brugtes vistnok ikke længere, ialfald findes de aldrig i Gravene. Men flere andre Redskaber, paa hvilke Slibningen ikke blev anvendt, eller hvis Form overhovedet ikke kunde forbedres,

optræde uforandrede i den yngre Stenalder. Man vedblev selvfølgelig saalænge, indtil man lærte Metallet at kjende, at bruge Flækken som Kniv; thi bedre Skjære-Æg kunde ikke tilveiebringes. Den lange Skraber, Flækkesaven og Boret, der kjendes allerede fra den ældre Stenalder, forekomme af og til i Gravene — det var endnu bestandig brugelige Redskaber; og den lille Spalter, som oftere i talrig Mængde er optagen i Jættestuerne, var for let tilveiebragt og for anvendelig til, at man skulde have opgivet den.

Dog er det ikke saa, at den eneste Forskjel mellem det Sæt af Ægredskaber, hvorover den ældre og den yngre Stenalder raadede, bestod i, at den slebne Øxe afløste den uslebne, omend dette maa siges at have været det vigtigste Fremskridt. En Række dels nye, dels forbedrede Redskaber af anden Art føiedes fremdeles i den yngre Stenalder til den fra Fortiden modtagne Arv. Simple Flækkesave som de, der kjendes fra den ældre Tid, kunne vel af og til findes i Gravene; men ved Siden heraf havde man i den yngre Stenalder langt omhyggeligere tildannede og kraftigere Save, af noget forskjellig Form, saakaldte *lange* (Fig. 56), *brede* eller *skjæve*. De ere oftest fuldstændig tilhuggede paa begge Sider, med en mere eller mindre stærkt tandet Æg og med en jævnt buet Ryg, som kunde passes nøie ind i det Træstykke, hvorom Haanden fattede under Arbeidet. Disse Save træffes paafaldende nok kun sjælden i Gravene; men iøvrigt forekomme de almindelig, baade i ubrugt, slidt og opskærpet Stand. Langs med Æggen findes der hyppig glat og blankt slidte Partier, fremkomne ved Flintens Gnidning mod Træet, og en lignende blank Stribe er ofte kjendelig langs med Ryggen, afsat af Skaftet ved dets Bevægelse under Arbeidet. Ved Kmhr. Sehesteds foran omtalte Forsøg paa Anvendelse af Stenredskaber viste det sig, at der fortræffelig lader sig save i Træ med Flintstykker af denne Art.

Fig. 56. 1/1.

Et andet Redskab, som ikke forekommer paa de ældre Bopladser i en udpræget Form, er *Flækkekniven* (Fig. 57). Det er en tyk og solid Flække, større eller mindre, med en god Skjære-Æg

til den ene Side og med en tyk, afstumpet Ryg til den anden Side; ikke sjælden findes der i den ene Ende en Udskjæring til Fastgjørelse af et Skaft. Dette Redskab betegner da et ganske lignende Fremskridt fra den simple Flække som den yngre Stenalders Sav fra Flækkesaven. Paa samme Maade er *Skiveskraberen* (Fig. 58), der er dannet af en Skive, ofte med tilhugget Skaft, et kraftigere og bedre Redskab end de ældre, lange Skrabere. Den forekommer næppe i Bopladsfund, som alene skriver sig fra Skaldyngernes Tid, hvorimod den oftere findes i Gravene. Iøvrigt har den sikkert været anvendt paa lignende Maade som de ældre Skrabere, til forskjelligartet Brug og tillige høist almindelig — paa visse yngre Bopladser er den forekommen i hundredvis. Selv ved saadanne simple og dagligdags brugte Gjenstande sees der altsaa en kjendelig Forskjel fra de ældre Former; at den yngre Stenalder er en ny Tid, med nye Krav og nye Midler, føles dog endnu stærkere ved de mere udformede Redskaber, Vaaben og Smykker, som i det følgende skulle omtales.

Fig. 57. 1/1.

Medens alle de nævnte Ægredskaber af Flint bleve skæftede ved at indsættes i Træ, eller bindes til det, fik Øxerne af andre Stenarter, Grønsten, Sandsten, Porphyr o. lign., et Skaft, som indsattes i et boret Hul. Flinten indlod man sig ikke paa at bore; de sjælden forekommende Flintøxer med Skafthul ere huggede af en Sten, hvori der fandtes et naturligt Hul af passende Form og Størrelse. Gjennemboringen udførtes dels ved Øxer af Hjortetak, forskjellige fra den ældre Stenalders ved den fuldt tildannede Form og ved de indskaarne Ornamenter, dels, og dette almindeligere, ved de nævnte Stenarter, som vel kunne have en ikke ringe Haardhed, men dog let lode sig bore ved de simple Midler, der stode til Raadighed. Disse Øxer med Skafthul have i flere Retninger en særlig Interesse.

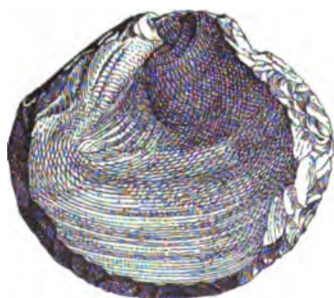

Fig. 58. 1/1.

De frembyde en mærkelig Afvexling i Formen. Det rene Tilfælde skulde synes at have raadet for disse saa høist forskjellige Dannelser, for den snart tilspidsede, snart stærkt udvidede Æg, den lille og flade eller brede og hvælvede Nakke, de lige eller hvælvede Flader med deres Bøininger og Udvidelser i Kanter og toppede Partier. Ved Siden heraf er der en mærkelig Afvexling mellem simple og plumpe Former og Stykker, paa hvilke der er ofret Alt, hvad Stenalderen formaaede af Kunst og Arbeide. Disse mange Variationer bero paa en forskjellig Brug og Be-

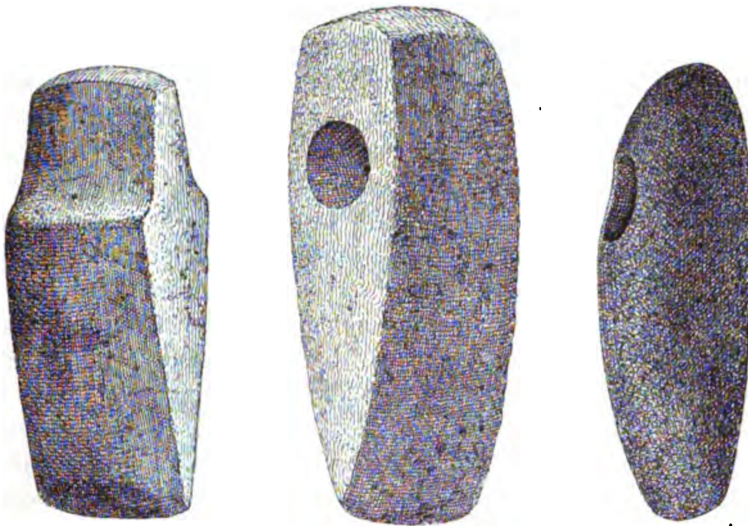

Fig. 59—61. 1/3.

stemmelse og tillige paa en forskjellig Oprindelse med Hensyn til Tid eller Sted.

At de svære, firsidede Øxer (Fig. 60), som undertiden naa en forbausende Størrelse — en Længde af 33 Cm. og en Bredde af 10 Cm. — ofte kun ere raat tildannede udenfor Ægpartiet, er vel forstaaeligt, naar det bemærkes, at de have været brugte som Arbeidsøxer. Dette fremgaaer af, at de hyppig forekomme stærkt opskærpede, indtil ganske tæt ved Skafthullet. Denne Form har været almindelig anvendt i alle Egne af Danmark, ligesom den ofte forekommer i Udlandets Stenalder, undertiden i Exemplarer af en lignende betydelig Størrelse som hos os. Anderledes staaer det

med den til den ene Side flade, til den anden hvælvede Øxe (Fig. 61), der synes at svare som Skarøxe til den omtalte Retøxe; den er meget sjælden baade i Danmark og i Udlandet. En anden svær Grønstens Øxe (Fig. 59), som ikke har Skafthul, men er smallere bagtil for at kunne indsættes i Skaftet — et plumpt Redskab til Arbeidsbrug — forekommer meget almindelig i Jylland, medens der fra Øerne kun kjendes enkelte Stykker. Det synes at være en lokal Form, udviklet i Jylland.

Paa lignende Maade kan der paavises særlige Grænser for mange af de øvrige Øxer, der med Rette kunne betegnes som *Stridsøxer*. De ere nemlig lidet skikkede til at være Ægværktøi, eller fuldstændig uanvendelige til dette Brug, idet Æggen i Reglen er temmelig stump, undertiden indtil $1^1/_2$ Cm. tyk; deres ofte meget elegante og forfinede Tildannelse viser, at Bestemmelsen ikke har været, at de skulde tjene som Værktøi, og hvad der er end mere betegnende, de forekomme sjælden opskærpede og aldrig i saa høi en Grad som de nys omtalte Arbeidsøxer. Ved en omhyggelig Sammenligning mellem de mange forskjellige Former viser det sig, at de, med ikke mange Undtagelser, kunne henføres til visse bestemte Grupper eller Familier, indenfor hvilke flere eller færre særlige Træk bestandig gjenfindes, og idetmindste nogle af disse høre alene hjemme i visse Landsdele.

De her afbildede Øxer (Fig. 62—64) ere saaledes væsentlig jydske, foreliggende under mange Variationer og i talrige Exemplarer fra denne Landsdel. Nogle af de senere Led i Rækken forekomme paa Fyen, enkelte Stykker kjendes fra de andre danske Øer; men i Sverige synes ingen af disse Former at optræde. Mod Syd have de derimod en vid Udbredelse over Holsten og det vestlige Nordtydskland indtil Rhinegnene, hvor den smukke, slanke Form (Fig. 64) er funden i flere Exemplarer af Bronze. Man maa altsaa i Begyndelsen af den følgende Periode have efterlignet i Bronze de Former, der vare udviklede ved langsom Omdannelse indenfor Stenalderen. Anderledes lader Forholdet sig næppe opfatte. I sin simpleste Skikkelse slutter denne Hovedform sig saa nøie til den foran omtalte grove Arbeidsøxe (Fig. 59), ligeledes en vestlig Form, at den maa antages at være dannet med denne som Forbillede; Forskjellen bestaaer væsentlig i, at der er tilføiet et Skafthul. Hele Formen er iøvrigt den samme: firsidet, smallere mod den flade

Nakke og midt paa Siderne en fremtrædende Kant. Ved fortsat Omdannelse bliver Æggen bredere og Nakken tyndere, hvorhos Enderne bøies nedefter. Lidt efter lidt opstaaer der saaledes en slank og elegant Form (Fig. 63—64) med fremspringende Lister ved Midte og Nakke, saa ulig den første, at det paa Forhaand ikke skulde antages, at de vare knyttede til hinanden ved direkte Afstamning. En lignende Udvikling kan eftervises for mange af de øvrige Former. Nogle findes langt ud over det danske Omraade ind-

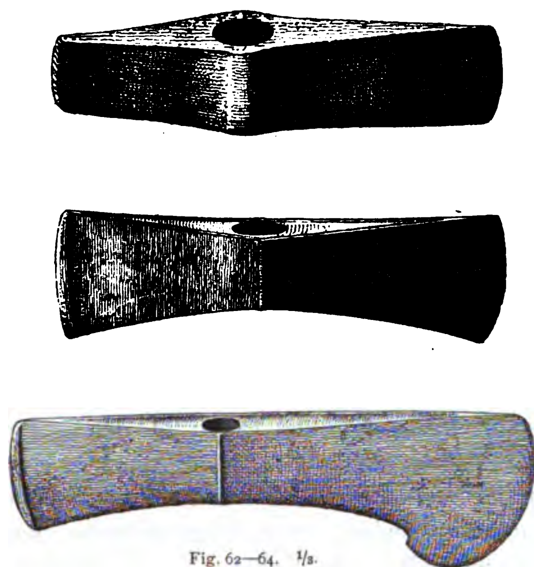

Fig. 62—64. 1/3.

til det vestlige Europa; andre holde sig indenfor temmelig snævre Grænser i Norden. Gaaende ud fra den simple Øxeform har man ad forskjellige Veie søgt at danne kunstfærdige og skjønne Former, idet der bestandig blev arbeidet videre paa det vundne Grundlag. Som oftest blev dog det enkelte Led i Udviklingen fastholdt nogen Tid af den samme Arbeider eller i de samme Egne, saaledes som dette skjønnes af de mange hverandre nøie lignende Stykker, der rummes i vore offentlige og private Samlinger. Spring i Udviklingen kunne iøvrigt ogsaa paavises, hidrørende fra Indførelsen af fuldt uddannede Former til selv fjærnere Egne.

En anden Række Stykker, gjorte af de samme Stenarter som Stridsøxerne og ligesom disse bestemte til at virke ved deres Vægt, kan betegnes med det fælles Navn: *Køller*. Vi møde her de samme Overgange fra simple til mere fuldkomne Former. Det er dels fuldstændig utildannede, oftest dog naturlig afrundede Stene, indtil 12 Cm. store, der ved en indhugget Fordybning om Midten ere indrettede til at fastbindes, dels rundtom tilhuggede Stenkugler med samme Indretning til Skæftningen (Fig. 65). Andre Stene af lignende Form, men oftest noget mindre, ere gjennemborede med et rundt Skafthul, og atter disse ere snart kun naturlig afrundede, snart omhyggelig tilhugne og afslebne; de ere da kugleformede, noget fladtrykte eller tildannede som flade Skiver (se Afbildningerne S. 120). Alt dette er øiensynlig kun Variationer af en og samme Form; men tillige tør man heri se en fortsat Udvikling fra den første, mere ufuldkomne Tildannelse til den fuldt uddannede Form, som er præget af kunstfærdigt Arbeide og Skjønhedssands. Køller med Skaftrende forekomme hellerikke i Gravene og tilhøre sikkert en ældre Tid, hvorimod de gjennemborede Stykker ikke sjælden ere trufne som Gravudstyr ved Siden af den yngre Stenalders Sager. Bestemmelsen kan ikke have været meget forskjellig. Fastbundne til et Skaft som det, der er fundet ved lignende Stykker baade i Udlandets Stenalder og hos Naturfolkene, have de ældre Former været anvendte som Køller — paa samme Maade som Trækøllerne fra Schweizersøerne — eller mulig som Hammere til praktisk Brug, da de ofte ere stærkt afstødte ved Slag; de yngre, smukt tildannede Former, som ikke have kjendelige Mærker af Slag, have derimod sikkert udelukkende været brugte som Vaaben.

Fig. 65. 1/2.

Langt almindeligere anvendte end Øxer og Køller vare *Spyd* og *Dolke* (se Afbildningerne S. 120); i talrig Mængde ere disse Vaaben blevne fremdragne af Gravene. De ere altid af Flint og henhøre under visse bestandig tilbagevendende Hovedformer; hvormange Variationer der end kan udpeges, ere disse dog i det væsentlige saa beslægtede og saa nøie knyttede til hverandre ved Mellemled, at de ikke kunne betragtes som særegne Former. Det er Stikvaaben; derfor maatte

Bladet være fladt og spidst, tendannet eller bredere mod Skaftenden og med Ægge til begge Sider gjennem hele Længden. Heri lod sig intet forandre. Forskjellighederne skrive sig derimod fra den mere eller mindre omhyggelige Tildannelse, fra vexlende Forhold mellem Længde og Bredde og navnlig fra den Maade, hvorpaa Bladet blev ført, enten befæstet til en Spydstage eller fattet med Haanden. Herefter er Skaftenden indrettet paa temmelig forskjellig Maade, men ingenlunde altid saaledes, at det med Sikkerhed lader sig afgjøre, om det enkelte Stykke er et Spyd eller en Dolk.

Naar der i Flinten er udhugget et Fæste, ofte prydet med sirlige Zikzaklinier, er der imidlertid ingen Tvivl (Afbildning S. 120). Det er Dolke; og at disse indtil 33 Cm. lange, oftest særdeles skjønne Vaaben, som staa høiest blandt alle Nordens Stensager i Form og fuldendt Tilhugning, og til hvilke der ingen Sidestykker kjendes fra den øvrige europæiske Stenalder — at de virkelig have været benyttede som Krigsvaaben og ikke muligvis alene have tjent som Pragtstykker for Høvdinge, fremgaaer af, at de særdeles ofte forekomme opskærpede, endog saa stærkt, at en større Del af Fæstet er bleven omhugget til Blad. At slutte fra dette stærke Slid og fra Dolkenes hyppige Forekomst skulde det antages, at det har været almindelig Skik at bære en saadan Dolk eller Kniv ved Bæltet til al Slags Brug i paakommende Tilfælde, saaledes som dette endnu finder Sted hos flere ikke fuldstændig civiliserede Folk.

Paa den anden Side kunne mange korte Flintblade alene have været brugte som Spidser til Spydstager. Hellerikke de meget lange og tynde Blade, med en Længde af indtil 45 Cm., kunne have havt anden Bestemmelse, og naar der i Æggen er dannet modsvarende Indhak til Fastbinding, skjønnes det ligeledes, at Stykket maa være en Spydspids. Men om alle de øvrige Stykker, med tyk og bred Skaftspids eller uden særlig Tildannelse til Befæstelsen, idet Æggene løbe jævnt sammen mod Skaftenden, kan det ikke afgjøres, hvorvidt de have tjent som Spyd eller Dolke. De have rimeligvis kunnet bruges paa begge Maader. Kun saameget turde være sikkert, at alle de Former og enkelte Stykker, ved hvilke der er anvendt en fortsat Opskærpning, maa have været Dolke; thi de Former, som uimodsigelig have havt denne Anvendelse, ere som alt nævnt, hyppig behandlede saaledes, hvorimod en gjen-

tagen og stærk Opskærpning ikke forekommer ved dem, der beviselig have været brugte som Spyd. Dette er jo iøvrigt vel forklarligt. Spydet knækkede ved et for haardt Stød; men Dolken blev slidt ved Brug, saa at Æggene maatte fornyes.

Hermed stemmer det, at en stærkere Opskærpning hellerikke forekommer i en anden med Spydspidserne nær beslægtet Gruppe af Oldsager, nemlig *Pilespidserne*. De ere altid af Flint. I deres simpleste Skikkelse ere de dannede af en Flække, som i den ene Ende er spidst tilhugget og i den anden forsynet med en kort Skafttunge (Fig. 66). Som en videre Udvikling af denne kun lidet til-

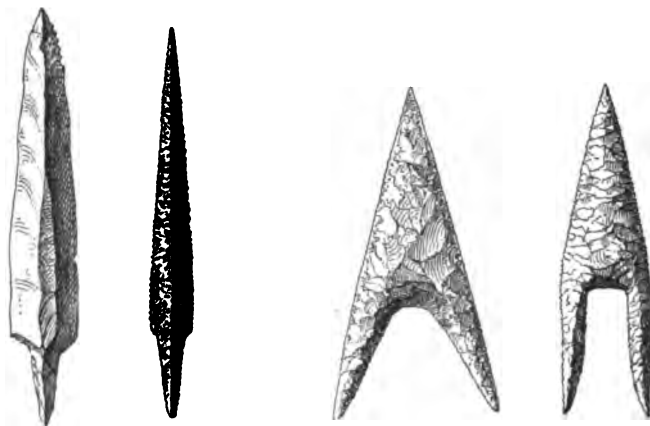

Fig. 66—67. 1/2. Fig. 68—69. 1/1.

dannede Form kan man betragte den smukke, tresidede Pilespids, der er tilhugget paa alle Sider med største Omhu (Fig. 67). Andre Pilespidser ere korte og oftest mere eller mindre indskaarne ved den brede Skaftende (Fig. 68). Ved disse undertiden ganske smaa Stykker, med langt udskydende, smalle Flige bagtil, naaer Tilhugningen det yderste i Retning af Finhed (Fig. 69). Flere andre europæiske Stenalders-Grupper have dog ligesaa smukke Stykker at opvise af denne Art, og de fleste af de i Danmark forekommende Variationer kjendes ogsaa fra Udlandet, som det synes, i større Antal end hos os. En i Norden yderst sjælden Form, kort og trekantet, ikke indskaaren i Skaftenden, men med en lille Spids mellem udskydende Flige, er ligeledes langt almindeligere

i det vestlige Europa. Paa den anden Side ere de først omtalte Flækkepile og tresidede Pile udelukkende nordiske Former.

Flintblade, væsentlig formede som disse Pilespidser, men større, indtil 14 Cm. lange, høre til de sjælden forekommende Oldsager. Om de have været bestemte til Kastespyd eller til Pile, er usikkert; det sidste er dog det sandsynligste, da de ere forskjellige fra Spydspidserne. Hellerikke med Hensyn til de lange *Benpile* lader dette Spørgsmaal sig afgjøre. De have to modsvarende Furer, i hvilke der med den saakaldte Harpixmasse, som skal blive nærmere omtalt under Bronzealderen, er fastgjort en Række tynde Flint-

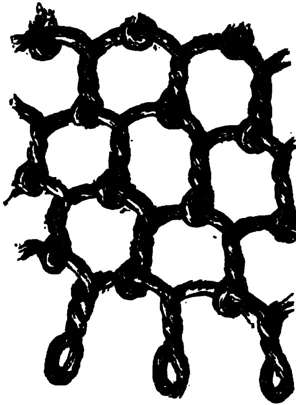

Fig. 70. 1/2.

Fig. 71. 1/1.

flækker, dannende en skarp og sammenhængende Æg. Det er et sirligt Vaaben, undertiden udstyret med indridsede Ornamenter.

Om alle disse forskjellige Former af spidse Vaaben, Spyd, Dolke og Pile, bleve anvendte paa Jagt eller i Kamp, kunne vi kun paa enkelte Punkter afgjøre. Naar saaledes meget ofte den lange Flintpil og en sjælden Gang visse Spydspidser have en stærkt tandet Æg, da er denne dannet, forat Saaret skulde blive vanskeligt at helbrede; men dette har kun Betydning ved et Krigsvaaben. De omtalte Benpile ere kun opgravede i Moser og findes ikke i Gravene; de have vel saaledes alene været Jagtvaaben.

Visse lange Benspidser med fine Tænder i den ene Side kunne have været anvendte som *Lystre* til Fiskeri. Herhen høre forskjellige andre Sager. Af et *Fiskenet* (Fig. 70) er der i en Mose

paa Sjælland optaget mindre Dele i Forbindelse med Gjenstande fra Stenalderen og under saadanne Forhold, at der ikke er Grund til at tvivle om Samtidigheden. Imellem Sagerne fra Pælebygningerne i Schweizersøerne foreligger der Stykker af Net. *Sænkestene* til Garn og Snører, dels Stene i deres naturlige Form, kun med raa Indhak til Fastbinding, dels omhyggelig afrundede og glat tilhuggede Stene med krydsvis anbragte Furer kjendes fra Bopladserne. Nogle enkeltvis fundne *Filernaale*, gjorte af en tyk Rørknogle, som i begge Ender er udskaaren i to Spidser, maa, at dømme efter Tildannelsesmaaden, skrive sig fra Stenalderen og kunne have været anvendte ved Knytningen af Fiskegarn. Hellerikke mangle blandt den yngre Stenalders Efterladenskaber vel udskaarne *Fiskekroge* af Ben (Fig. 71). Dette Redskab, som ved Siden af Nettet er uundværligt for at bemægtige sig Havets Dyr, havde iøvrigt allerede forud været i Brug; der kjendes enkelte Fiskekroge fra den ældre Stenalders Bopladser, men af en noget anden Form. At der endelig havdes Baade, hvori man ikke blot kunde vove sig langs med Kysterne, men ogsaa ud paa Havet, fremgaaer baade af de foreliggende Vidnesbyrd om Fiskefangst og af, at man har bosat sig selv paa fjærnt liggende Øer allerede i den ældre Stenalder. Det var sandsynligvis *Eger* af samme Slags som de, der ikke sjælden opgraves i vore Moser; men hvorvidt nogen af de hidtil fremdragne Baade og af de til dem hørende Dobbeltaarer skriver sig fra Stenalderen, er uvist, da de ikke ere fundne sammen med Stensager, og da lignende Fartøier have været brugte her i Landet, ligesom mange andre Steder i Europa, gjennem alle senere Perioder indtil Nutiden.

Fig. 72. 1/3.

Hovedmassen af de gode og skjønne Vaaben, der findes i Gravene, har sikkert været bestemt til Kamp, formede, som de ere, med al den Omhu, der til enhver Tid er bleven ofret paa det Vaaben, som er Krigerens Smykke, og hvoraf hans Liv afhænger, og tillige dannede med hele den Erfaring, hvorover man raadede i Stenalderen med Hensyn til Stoffets Behandling. Velrustet med Bue og Pile, Spyd, Dolk, Øxe eller Kølle har Krigeren mødt til Forsvar eller Angreb. Hele dette Udstyr vidner ikke om en

ganske lav Civilisation. Tillige har det en væsentlig Lighed med det Sæt af Vaaben, som brugtes af de andre mest udviklede Stenalders Folk i Europa. Kun en eneste Form kan siges at danne en Undtagelse herfra, nemlig det endnu ikke omtalte *Stødvaaben* med trindt Fæste (Fig. 72), ikke gjort af Flint, men af de samme Stenarter, der anvendtes til Stridsøxerne, og ligesom disse med en bred og but eller endog tyk Spids. Hvorvidt disse eiendommelige, snart plumpt, snart smukt behandlede Stykker have været Dolke eller Øxer, er ikke let at afgjøre. Førte af en kraftig Haand vilde de kunne bibringe farlige Stød, men rigtignok ikke noget Stiksaar. De synes at være uden nærmere Forbindelse med alle de øvrige Vaaben indenfor den nordiske og overhovedet den europæiske Stenalders Gruppe, og man maa gaa saa langt som til Vancouvers Ø i Nordamerika for at finde tilsvarende Former. Dolkene ere der ligeledes gjorte af Stenarter, som ikke tillade en Tilspidsning, og de ere alene brugelige til Stød.

Af *Klæder* er der selvfølgelig intet bevaret. Derimod forekomme de Redskaber, hvormed der syedes, ikke ualmindelig i Jættestuerne. Det er fine *Prene* (Fig. 73), stadig dannede paa ensartet Maade af en mindre Dyreknogle, der er spaltet saaledes, at hele den ene Ledende eller dog en Del af den er bevaret som Hoved, medens den anden Ende er tyndt og spidst afskrabet, ofte tillige stærkt forkortet ved gjentagen Tilspidsning. Med saadanne Prene lod der sig vel i Skind bore Huller, hvorigjennem fine Traade kunde drages. Synaalen, som kjendes fra langt ældre Fund i det vestlige Europa, har man derimod endnu ikke truffet i den nordiske Stenalders Grave, og hellerikke noget Redskab til at spinde Traaden med. Det maa vel saaledes indtil videre antages, at man i Stenalderen udelukkende klædte sig i Skind. Vel vides det fra danske Fund, at man forstod at danne Traade og Snore af Plantestoffer — saadant Materiale er benyttet til det foran omtalte Fiskenet — og de Snore, der ikke sjælden findes aftrykte mellem Ornamenterne paa Lerkarrene, have næppe været dannede af Dyresener. Men heraf følger det ikke nødvendigvis, at Spindingen var almindelig i Stenalderen, eller at man allerede forstod at tilvirke uldne og vævede Klæder.

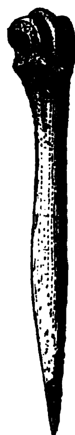

Fig. 73. Aarb. 1888. 1/1.

Til Dragter gjorte af Dyrenes Skind passer ganske en Del af de foreliggende *Smykker:* gjennemborede Dyretænder af Bjørn, Vildsvin, Ulv eller Hund, afsavede Ender af Hjortetak med et Hul til Ophængning ved den brede Ende og overskaarne Dyreknogler bestemte til at trækkes paa en Snor. Noget pynteligere og oftere udstyrede med Stregeornamenter ere Bennaalene med et Øie ved Hovedet, endvidere de tresidede, runde eller aflange Prydelser af Ben og de sjældnere forekommende, firkantede Plader af Skifersten, som ere gjennemborede i Hjørnerne for at kunne fastbindes; dog er det tarvelige Smykker, saaledes som de maatte være hos et Folk, der intet Kjendskab havde til Metallerne. Kun i *Ravet* havde man et Stof, hvoraf der kunde gjøres Prydelser med et ædlere Præg. I Modsætning til de ældre Ravfund, som foran ere omtalte, er det oftest pyntelige og omhyggelig tildannede Ravsmykker, der forekomme i de sjællandske Jættestuer, de Grave, som have ydet de fleste og største Fund. Der træffes vel endnu uregelmæssige Stykker, af Former, som tilfældig ere fremkomne ved en ringe Tildannelse af det fundne Rav. Men Overfladen er dog nu fuldstændig renskrabet og glattet; Stykkerne ere i det hele mindre plumpe end i ældre Tid, og Hovedmassen af Prydelserne er nu, bortseet fra de talrige, kortere eller længere Rør, kunstfærdigere hehandlet og af tidligere ukjendt Form. Vel tildannede, runde Perler, flade, halvrunde Hængesmykker, dobbeltknapformede Stykker, gjennemborede til Ophængning, og andre, der ere dannede som en hvælvet Knap med en Øsken paa Bagsiden, forekomme i Gravfundene ved Siden af mange forskjellige Variationer af Former, der mere eller mindre ligne visse Stenøxer og Køller (Fig. 74—75). Ofte er Ligheden saa stor, at man ikke kan undlade i disse *hammer- og øxeformede* Perler og Hængesmykker at se Efterligninger af de vel kjendte Stensager. Samtidige med alle disse sirlige Smykker ere sikkert de meget store, ornamenterede Stykker, som af og til ere fundne enkeltvis, uden Forbindelse med andre Oldsager.

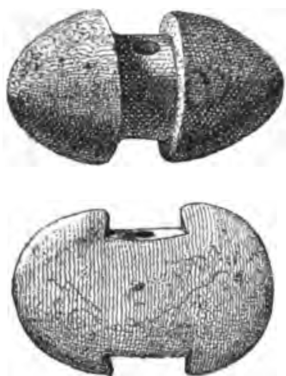

Fig. 74—75. Aarb. 1888. 1/1.

Hvad der blandt Stenalderens *Husgeraad* var gjort af Træ, har sjælden kunnet bevares til vore Dage; kun sparsomme Levninger af *Trækar* ere undertiden fundne i Gravene, og fra Moserne foreligger der kun to Stykker af en lignende Form som de foran nævnte Lerkar med Hals (S. 63). Sammen med dem blev der optaget en *Træske*, ikke meget forskjellig fra den nu brugelige Form (Fig. 76); af Ler haves enkelte større, flade Skeer fra Gravene (Fig. 77). Dette er Alt, hvad der kjendes af Trætøi fra nordiske Fund, og man maa ty til Pælebygningerne i Schweizersøerne for at faa Vished om, at Skaale og Fade, Skeer og Sleve af Træ vare almindelig brugte i Stenalderen.

I nogle Retninger yde imidlertid de talrige *Lerkar*, som navnlig ere fremdragne i Jættestuerne paa de danske Øer, mere end Er-

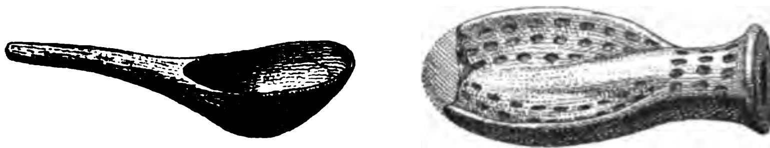

Fig. 76—77. 1/3.

statning for, hvad der saaledes savnes. Formerne have sikkert ikke været meget forskjellige i Træ og i Ler; men det bløde Stof, der lettere bliver præget af den første, vaagnende Sands for Form og Skjønhed, vil bedre end Træet kunne fortælle om, hvad Stenalderen mægtede at fremstille. Af denne Grund have Lerkarrene en egen Betydning. De vidne om en allerede stærkt udviklet og erfaren Produktion, der har fjærnet sig langt fra det Standpunkt, som indtoges i den ældre Stenalder. I Stedet for de simpelt buede Skaale og Krukker, i det høieste prydede med en Række indprikkede Huller under Randen, er der nu traadt sammensatte Former, hvori Over- og Underdel, Hals og Bug ere bestemt adskilte, med Laag og med Hanke eller Øskener til Ophængning og navnlig udstyrede med en rig Ornamentik (Fig. 78). Forskjellighederne mellem de enkelte Former ere paafaldende mange, og Eiendommelighederne ere oftest stærkt udprægede og bestemt fastholdte. Det rundbugede Kar med høi og bred Hals og med to Ører (S. 65) forekommer i en Række Exemplarer, ligesaa ensartede som de mindre Lerflasker med en fremstaaende Ring nederst om Halsen. Hænge-

karret med den afrundede Underdel og den lige opstaaende eller skraat indfaldende Overdel og med Øskener til Snore svarende til Gjennemboringer i det lille, hvælvede Laag er en anden hyppig forekommende Form. De aabne Skaale med eller uden Øre, de fladbundede Bægre med lige Sider og udfaldende Overkant, de større eller mindre Krukker, der have smukt bøiede Sider, ere eiendommelige Former, som optræde i mange Variationer, og andre foreligge i færre eller kun enkelte Exemplarer.

Men vidner denne Rigdom af smagfulde Former end i Almindelighed om aandelig Bevægelighed og en ikke ringe Opfindsomhed, og giver den end et fyldigt Indtryk af, hvad Stenalderen i det hele formaaede, saa fjærner den dog ikke Vanskelighederne ved en mere indtrængende Forstaaelse af de enkelte Former med Hensyn til deres Oprindelse og indbyrdes Forhold. Det kan paa Forhaand betragtes som givet, at ingen af de stærkt udviklede Former, der foreligge i Fundene fra de danske Jættestuer, have deres ældste Skikkelse, som den først blev til i Pottemagerens Haand. Enhver af dem har havt sin Historie; men lignende Anerækker som de, der kunne paavises for mange Stensager, mangle endnu for Lerkarrenes Vedkommende. Der er en lang Afstand mellem de faa Lerkar, som kjendes fra den ældre Stenalder, og den store Gruppe, som skriver sig fra Gravene, og kun fremtidige, heldige Fund fra Moserne kunne ventes at ville fylde dette Gab ved at bringe de ældre Former for Dagen, hvortil den yngre Stenalders Kar vise tilbage. Vel kan der ogsaa mellem disse allerede nu paapeges en og anden chronologisk Forskjel: de langhalsede Flasker høre saaledes, hvad der foran er omtalt (S. 63), hjemme i Dysserne, medens de ikke forekomme i Jættestuerne; de ere følgelig ældre. Men om de fleste Formers Oprindelse og indbyrdes Forhold kan der kun gisnes, da Hovedmassen af Lerkarrene fra den yngre danske Stenalder skriver sig fra det mindre Tidsafsnit, under hvilket Jættestuerne bleve opførte.

Mulig kunde Sammenligningen med fremmede Fund, der paa saa mange andre Punkter giver gode Oplysninger, ogsaa veilede i denne Sag. Sandsynligt er det dog næppe. De skrøbelige Lerkar ere i andre Lande ligesom hos os det Materiale, der vanskeligst kan tilveiebringes saa fyldigt, som det er nødvendigt for alsidigere og grundigere Sammenligninger, et saa meget beklageligere Forhold,

Fig. 78.

som øiensynlig flere af vore Former have en vidtforgrenet Slægt i Udlandet. Den høie Krukke med smukt bøiede Sider er, som det nedenfor nærmere bliver berørt, fundet i ganske tilsvarende Exemplarer paa mange Steder i Vest- og Syd-Europa (S. 189); Lerflaskerne forekomme indtil Holland, og nogle af Skaalene kjendes fra Mellemtydskland. Det er saaledes næppe indenfor Danmarks Grænser, at Oprindelsen maa søges til alle de forskjellige Former; men Udredningen af hele dette Forhold, af hvad der er modtaget fra Udlandet, og hvorledes de udelukkende hjemlige Former, som f. Ex. Hængekarrene, ere fremkomne, lader sig endnu ikke foretage.

Fig. 79. 1/1. S. 146.

XI. KUNST OG RELIGION.

Fra den ældre Stenalder er intet bevaret, der falder ind under Begrebet Kunst, selv om Grænserne drages vidt, til at omfatte Alt, hvad der, om end kun i ringe Grad og mulig ubevidst for Forfærdigeren, er blevet præget af en uudviklet Skjønhedssands. Alt synes kun at være beregnet paa Nytten, og intet at være ofret paa, gjennem Form og Udsmykning, at glæde Øiet. Anderledes i den yngre Stenalder. Det sees ikke blot, at man har søgt at forarbeide de forskjellige Stoffer, som stode til Raadighed, Stenen, Benet og Leret, paa den bedst mulige Maade — og Træsagerne, der ikke ere bevarede til vor Tid, have sikkert været behandlede med en lignende Omhu. Der spores ikke blot hele den Kjærlighed og Hengivelse til Haandens Arbeide, som oftere træffes just under primitive Kulturtilstande, og hvorved mangt et i og for sig simpelt Stykke, en Øxe, en Dolk eller Spydspids, er blevet til et virkeligt lille Kunstværk, som har sit Værd i sig selv, og som, rent afseet fra dets archæologiske Betydning, vil beholde sin Pris for alle Tider. Men der findes ogsaa en virkelig Skjønhedsfølelse udtrykt i mange af disse tarvelige Sager; man har villet danne smukke Former, behagelig bøiede Linier, og man har opnaaet noget, der endnu kan glæde det Øie, som har hvilet paa Verdens første Kunstværker. Endelig raadedes der i den yngre Stenalder over en

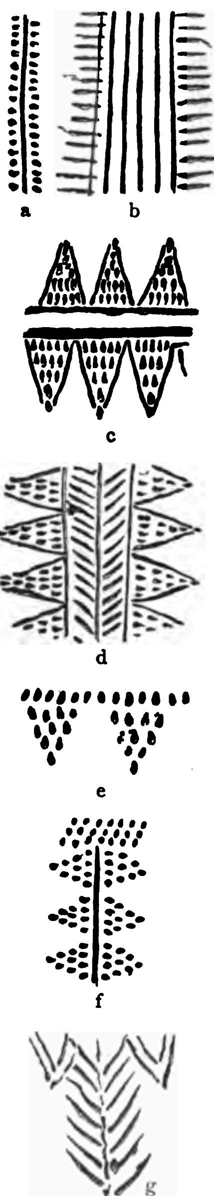

Fig. 80.

egentlig Kunst, som denne er i sin første Begyndelse, en eiendommelig Ornamentik, konsekvent udviklet og bevidst anvendt.

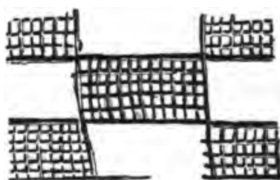
En kunstnerisk Udsmykning forekommer ved alle de forskjellige benyttede Stoffer, som overhovedet ere modtagelige for Ornamenter. Smykkesagerne af Rav og af Dyreknogler og Pilespidserne af Ben ere ikke sjælden dekorerede; men navnlig er det gjennem Lerkarrene, at vi gjøre Bekjendtskab med Stenalderens rige Ornamentik, som har en betydelig Interesse baade ved sin høie Ælde og navnlig ved at være til det yderste ren, ublandet og primitiv. Saa afvexlende og mangfoldig, som den er, skulde det næppe antages for muligt, at den næsten udelukkende er bygget paa de simpleste af alle dekorative Elementer, den lige Linie og Punktet. Dette vil sees ved en Betragtning af nogle af de hyppigere tilbagevendende Mønstre.

Jævnsides løbende Linier og rækkevis ordnede Punkter ere de simplest mulige, næsten uundgaaelige Sammenstillinger; men allerede ved Anbringelsen af Punktrækker paa begge Sider af Linien eller omkring et bredt Felt af Streger er der frembragt et eiendommeligt og ret tiltalende Ornament (a). Den punkterede Linie danner en naturlig Overgang mellem Fladen og det tunge, gjennemstregede Felt. I det hele er dette at føre det svære Ornament over i Fladen gjennem lettere Led ofte lykkedes særdeles heldig, enten alene ved Punktrækker og udløbende Linier (b) eller oftest ved Anvendelse af de Trekantmønstre, som ogsaa sædvanlig fra Kanter og Rande strække sig ind over de tomme Flader (c-f). Disse Mønstre ere naturlig fremkomne ved en Sammenstilling af Linier under en spids Vinkel, og herfra er ogsaa den løbende Zikzaklinie udgaaet og de bredere Baand, som bugte sig fremad i skarpe Vinkler (h), aldrig i blødere

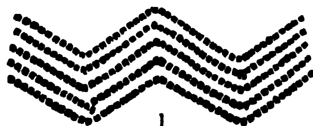
Bøininger. En større Fylde opnaaes ved, at Baand og Trekanter skrafferes, udprikkes (d) eller dækkes tæt med hverandre krydsende Linier, eller omvendt er det Grunden, som udfyldes, forat de glatte Baand kunne træde kraftigere frem. Til lettere Fladeudfyldning anvendes oftest fine, spidsvinklede Liniesammenstillinger (i). Skydende sig ind i hinanden danne disse Smaavinkler lange, sammenhængende Rækker, ofte gjennemskaarne af Linier, og idet Række føies til Række, dannes der større, fint mønstrede Flader. Ligesaa ofte fyldes dog Fladen med brede Baand, dristig dragne i store Zikzaklinier, eller disse forskydes for hinanden, saaledes at Spidserne mødes, hvorved der fremkommer firkantede Felter. Atter disse kunne saa fremhæves ved Skraffering og gjentages i Rækker under hverandre, eller de blive — som et sidste, sjælden forekommende og sikkert lidet heldigt Motiv — til rektangulære Felter, vexelvis udfyldte og schakbrædtagtig ordnede (j).

h

i

j

k

l

m

Fig. 81.

Det vilde ikke være let at gjøre nøiere Rede for den vexlende Sammenstilling af disse Motiver; visse gode Regler, udsprungne af en frisk og uforstyrret Skjønhedssands, synes dog næsten altid at være fulgte. Ornamenterne støtte sig fornemlig til Karrets Rande og Kanter; det er disse Steder, hvortil Øiet og Haanden lettest søge, og Fladerne blive først inddragne i Ornamenteringen, efterat Rammen er lagt, efterat Linier, Punktrækker eller Trekanter ere anbragte under Overkanten, og Bugens fremstaaende Kant har faaet sit op- og nedadvendende Ornament. Der

er noget sundt i, at kun de Partier, som sees, ere forsirede. Underdelen af Karret bryder man sig ikke om at pryde; men paa den anden Side gaaer man ogsaa til det indvendige af Karret, naar Mundingen er vid og udfaldende. Der er en tiltalende Ligelighed i Fordelingen, en behagelig Afvexling mellem horizontale og vertıkale Bevægelser, en god symmetrisk Anordning, som giver et velgjørende Indtryk, navnlig i Sammenligning med de Bizarrerier, hvori den moderne Keramik saa ofte havner.

Men iøvrigt maa det jo kaldes tarvelige og simple Kar, efteı hvad man nu fordrer af Lervarer. De ere gjorte paa fri Haand, uden Anvendelse af Dreieskiven, og byggede op af lange Baand af Ler, som ere lagte i Spiraler over hinanden og derefter glattede sammen. Farver forstod man ikke at paalægge; kun har man undertiden, sikkert i Brændingen, kunnet frembringe en blank, sort Overflade. Ellers er Farven bleven, efter som Leret var, snart lysere, snart mørkere, brunlig eller graalig. Brændingen er ofte daarlig, gjennemgaaende høist forskjellig, og paa samme Maade er Lermassen snart stærkt opfyldt med grovt Granitgrus, snart meget fin. Slet udseende Kar, med raa, uglattet Udside og af de simpleste Former, lige op og ned, forekomme Side om Side med rigt ornamenterede Kar, og begge Arter ere ofte i lige Grad prægede af at være Hastværksarbeide baade med Hensyn til Formningen og til Udsmykningen. Denne Hurtighed hænger dog sammen med Keramiken; den øvede Haand vil altid være fristet til at ile let hen over den bløde Masse, uden at den derfor behøver at opgive at frembringe noget godt. Men at dette ofte har været tilstræbt, kan ikke betvivles, naar man nøiere undersøger Maaden, hvorpaa Ornamenterne ere udførte.

De ere nemlig ingenlunde altid frembragte paa den nemmeste Maade, ved Indskjæring med en Flintflække eller lignende. Dette forekommer vel oftere; men den skarpt indskaarne Streg gjør en ensformig, mager Virkning, og dette er vel Grunden til, at man oftest har udført Stregen ved en mange Gange gjentagen Indprikning i Stedet for at trække den ved en enkelt Bevægelse af Haanden. Saaledes kom Ornamentet til at staa bredt og kraftigt. Der har vistnok været brugt glatte Benspidser af forskjellig Tykkelse, fine eller med bred og but Ende, til at indprikke disse Linier, hvori sædvanlig hvert Stik ligger kjendeligt for

sig og adskilt fra de tilstødende ved tynde Lervægge. Linierne faa saaledes mere Fylde og Liv, afvexlende Skygge og Lys, og en rig Afvexling opnaaes ved snart at rette Naalen mere lodret paa Fladen, snart lægge den skraat til lange, glatte Stik. Alt dette er ikke tilfældigt; det er gjort velberegnet og med sikker Sands for Virkningen. Tog det end mere Tid at prikke end at ridse, saa har den øvede Haand utvivlsomt arbeidet med en forbausende Hurtighed, og saa regelmæssig ligge tillige disse Rækker af Stik, som vare de udførte paa een Gang ved Hjælp af et længere, tandet Instrument. Et saadant har man virkelig benyttet ved Udførelsen af andre Ornamenter. Man fandt det i Hjertemuslingens takkede Kant, med hvilken der let kunde trykkes en fintkruset, lige eller bøiet Linie, eller en Række af fine, firkantede Huller adskilte ved tynde Vægge (l—m). Skallen er snart bleven ført lodret, snart skraat imod Fladen; snart er den bleven dybt indtrykket, snart er den ført let glidende hen over Fladen frembringende tætstillede Rækker af svage Indtryk, der ere fuldstændig regelmæssig anbragte under hverandre; ved Siden heraf ornamenterede man ogsaa med Skallens Ryg. Der havdes dog ogsaa udskaarne Stempler. Midt i Hængekarrets Laag er der ofte indtrykket en lille, stjerneformet Sirat; i Stedet for det grove Punkt træder ofte en lille Kreds eller Halvkreds (k), og man fandt paa at frembringe de lange, sammenhængende Punktrækker, som nu engang tiltalte Øiet, ved at indtrykke grove Snore i det vaade Ler.

Der kan saaledes virkelig tales om en Pottemagerkunst i Danmarks Stenalder, med fuldstændig Overmodelering af Fladen og med Anvendelse af forskjellige Midler ved Forsiringen. Men atter paa dette Punkt er det vanskeligt at sige, hvad der skyldes en hjemlig Opfindelse, og hvad der er modtaget fra Udlandet, idet lignende Ornamenter bleve benyttede næsten overalt i Europas Stenalder. Dog giver just denne Forbindelse med den hele europæiske Udvikling den nordiske Ornamentik en større Interesse, end om den alene hørte hjemme paa et snævert og afsides Omraade. Sin største Betydning har den ved at være Udtryk for en vis primitiv Kunstfølelse, som overalt har ytret sig paa væsentlig ensartet Maade, baade i Norden og i hele det vestlige Europa. Endnu i de østlige Middelhavslande, navnlig paa Cypern, gjenfindes

væsentlig de samme Ornamenter og den samme Technik; det er utvivlsomt fra disse fjærne Egne, at den ornamentale Kunst har udbredt sig fra Folk til Folk lige indtil Danmark.

Den rene Linie-Ornamentik er overalt den yngre Stenalders Kunststil; ved Siden af den forekommer der næsten ingen Forsøg paa kunstnerisk Virksomhed af anden Art. Blandt de talrige Stenalders Fund fra det sydlige Skandinavien er der saaledes kun to Stykker — en Benpil fra Langeland og en Hjortetaksøxe fra Skaane —, som bære Billeder af firføddede Dyr, men saa raat formede, at de ikke kunne nærmere bestemmes. Fuldstændige Menneskefigurer ere ikke fremstillede i denne Tid; derimod har man hist og her forsøgt at gjengive det menneskelige Ansigt, og indenfor et begrænset Omraade i Norden er der fremdraget ikke saa faa Fremstillinger af denne Art. Betegnende er det dog, at disse ældste Billeder ikke ere dannede ved en fri kunstnerisk Virksomhed, og at de øiensynlig hverken skulle forestille Guder eller Mennesker; de ere kun at opfatte som Ornamenter, fremkomne ved en ornamental Omdannelse af visse forud givne Elementer — denne halvt ubevidste og legende Kunstidræt, der vil blive omtalt nærmere under de senere Perioder. At Stenalderens Menneskeansigt er blevet til paa denne Maade, vil let kunne sees. Det forekommer kun paa Lerskaale af en vis Hovedform og er stedse anbragt paa ganske den samme Plads, tæt under Overkanten, hvor der paa andre Kar af samme Form findes et fremspringende Øre (Afbildning S. 139 og 141). En Sammenligning af alle disse Stykker gjør det utvivlsomt, at Ansigtet har udviklet sig af Øret. De to buede Fremspring, hvormed dette ofte afsluttes opadtil for bedre at kunne fæstnes, maatte let minde om Øienbryn; man har fundet det morsomt at føie Øinene til, og Hanken maatte da snart bortfalde eller omskabes, saa at den fik nogen Lighed med en Næse. Dette har sikkert fra først af været en Spøg af en enkelt Pottemager; men Tiden var fattig paa kunstneriske Ideer, saa at Efterligninger let maatte fremkomme. Der kjendes henved en Snes saadanne Kar fra Fyen og Sjælland med omliggende Øer og fra Skaane, men intet fra andre Omraader. Mund have disse Ansigter aldrig, og det er vel ikke ganske tilfældigt, at man ikke er naaet saa vidt i den ornamentale Udvikling. Paa mange andre Steder af Jorden ere de ældste Menneskeansigter ligesaa defekte, idet kun Øine

og Næse ere udførte. Dette mente man vel var tilstrækkeligt; Billedet kunde forstaaes, og Øinene betragtedes som det væsentligste og vigtigste ved Ansigtet. Saadanne Fremstillinger findes oftere udhuggede i franske Gravhuler; mangfoldige førgræske Gudebilleder baade fra Schliemanns store Fund ved Hissarlik og fra flere Steder i Grækenland have ikke heller nogen Mund, hvad der gav Schliemann Anledning til at opfatte dem som en uglehovedet Athene, og — for at nævne et Exempel fra en anden Verdensdel — der kjendes fra det Indre af Australien raat udførte Menneskefigurer, som særlig have tiltrukket sig Opmærksomheden ved, at de mangle Mund.

At de figurlige Fremstillinger overalt i Europa spille en ganske underordnet Rolle i den yngre Stenalder og ere af meget ringe Værd, og at Plantemotiver ere ukjendte i Datidens Kunst, maa siges fuldstændig at stemme med den kunstneriske Udvikling gjennem de følgende Afsnit af Oldtiden. Den lineære Ornamentik er øiensynlig overalt det første, fælles Udgangspunkt for en kunstnerisk Bevægelse fremad mod høiere Maal. Men i en stærk Modstrid med denne gradvise og saa at sige lovmæssige Udvikling, som kan spores i Europa lige fra den yngre Stenalder, synes det at staa, at der allerede i et ældre Afsnit af Stenalderen, i det vestlige Europas palæolithiske Tid (S. 46), er blevet udført Billeder af Mennesker og Dyr, som ofte ere gode, undertiden fortræffelige og ialfald langt overgaa de figurlige Fremstillinger fra store, paafølgende Tidsrum af Oldtiden. I Vesten kan det vist siges, at der ikke senere er blevet udført saa gode Dyrebilleder, før den romerske Kunst trængte frem til disse Egne, og i vort Land ikke, før det i Middelalderen blev inddraget i den almindelige europæiske Kunstudvikling. Hvorledes kan det forstaaes, at der sammen med de ældste menneskelige Frembringelser fra en tidligere Jordperiode er optaget naturmæssige og vel formede Dyrebilleder, medens der fra den yngre Stenalder kun kjendes en Linie-Ornamentik, som skulde synes at være af en mere primitiv Art end hine Billeder? Om Iagttagelsernes Rigtighed lader der sig ikke tvivle. Der er i flere Hundrede Huler, som i Løbet af de sidste 30 Aar ere blevne undersøgte af mange forskjellige Forskere fornemlig i England, Belgien og Frankrig indtil Pyrenæerne, men ogsaa i Mellem-

europa fra Schweiz og Baiern indtil Ungarn, blevet fundet undertiden tykke Lag af Maaltidsrester, ofte liggende dækkede under en senere afleiret, fast Stenskorpe og indeholdende ved Siden af mangehaande Sager, som ere forarbeidede af Mennesker, store Mængder af Knogler, dels af nu uddøde Dyr, dels af Dyr, der nu kun forekomme paa andre Steder af Jorden. Da Mennesket boede i disse Huler, var Europa altsaa undergivet Naturforhold, som vare vidt forskjellige fra de nuværende, og Fundene herfra maa i det hele være samtidige med de talrige Fund af Flintredskaber og Dyreknogler, som ere opgravede i andre qvartære Afleiringer i de samme Lande. Det er fra disse Huler og navnlig fra de formentlig yngste Huleboliger, hvori Rensdyrknoglerne ere de mest fremtrædende, at de figurlige Fremstillinger skrive sig, som ved deres Ælde stille Archæologien et saa vanskeligt Problem at løse.

De afbildede Dyreformer ere for en Del de samme som de, hvoraf Knogler findes i Affaldslagene, nemlig Rensdyret, Uroxen og Bisonoxen, Hesten og en enkelt Gang Mammuthen, foruden andre Pattedyr, og undertiden Fugle og Fiske. Billederne ere udførte i Elfenben og Skifer, Dyreknogler eller Rensdyrtakker, dels som let indridsede Tegninger, dels som plastiske Udskjæringer. Ofte ere de vel kun raat udførte, men i enkelte Tilfælde ere de gjorte med en virkelig kunstnerisk Følelse, under nøie Iagttagelse af alle Enkeltheder i Dyrets Bygning; dets Liv og Bevægelse er udtrykt saa sandt og naturmæssig, at ingen Nutids-Kunstner behøvede at skamme sig over disse Arbeider. Men ved Siden heraf findes der kun Oldsager af den allertarveligste Art; Slibning er endnu ikke anvendt ved Stenredskaberne; Lerkar forstod man endnu næppe at danne; Smykkerne bestaa kun i gjennemborede Dyretænder og Skaldyr — de tilhørte Folk, der øiensynlig levede som Vilde i dette Ords egentlige Betydning. Man skulde næsten tro, at der her maatte foreligge en Feiltagelse eller et Bedrageri af den Art, der stundom for en Tid lang har kunnet føre selv den mest kritiske Forsker bag Lyset; men man høre, hvorledes de to utvivlsomt mærkeligste Billeder bleve fundne.

To Lærere fra den lille By Thäingen i Nærheden af Schaffhausen (Schweiz) gave sig i deres Juleferie 1873—74 til at undersøge, om nogen af Nabolagets Huler skulde indeholde de ældgamle Fund, hvorom de havde hørt og læst. I Hulen »Kesslerloch« fandt de Dyreben og Flintsager liggende synlige i Overfladen, hvorefter de foretoge en mindre Gravning med rigt Udbytte, hvilket de strax bragte til Professoren i

Geologi ved Polytechnikum i Zürich, *Albert Heim.* Han saa strax, at der var opdaget en ny Hule fra Rensdyrtiden og skyndte sig med at reise til Findestedet for, i Fællesskab med de to Lærere, at foretage en større Udgravning. Den 5. Januar arbeidede de i Hulen, opsamlende Dyreben og Flintflækker i stort Antal. Prof. Heim optog c. 1 Meter under Overfladen et Stykke Rensdyrtak, hvorpaa han foruden et dybere Indsnit af samme Art, som allerede var seet paa flere andre optagne Stykker, saa nogle fine Ridser. Han viste Lærerne Stykket med en Bemærkning om, at det havde let indridsede Linier, og lagde det derefter i Kurven til de andre Sager. De to Lærere pakkede de fundne Gjenstande ind, hvorefter disse strax bleve sendte til Zürich. Her fik Conservatoren ved den geologiske Samling alt det fundne for at rense det med Børste og Vand. Ved nu at se nøiere paa Stykket med de fine Indskjæringer bemærkede Prof. Heim nogle Linier, som lignede Bagbenene af et Dyr;

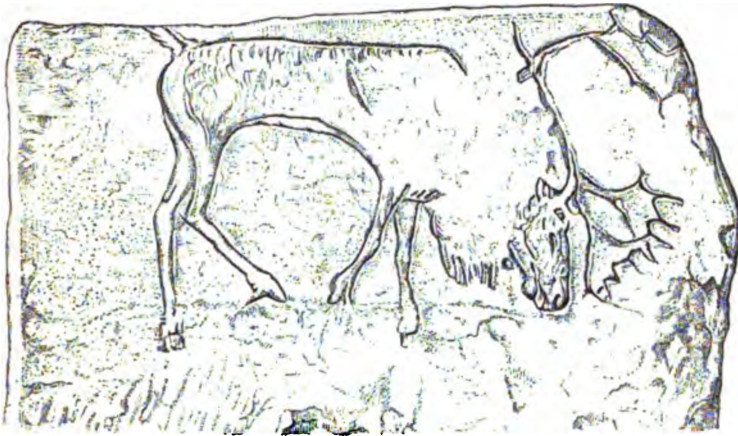

Fig. 82. Efter Révue archéol., Paris 1874. Noget formindsket.

men Tegningen var meget utydelig, og Conservatoren havde ikke bemærket den. Først ved Anvendelse af fortyndet Syre blev Rensdyrtakken befriet for den Kalkskorpe, der bedækkede den, og langt om længe viste sig det fuldstændige Billede af et græssende Rensdyr, som er gjengivet hosstaaende.

Og nu det ofte reproducerede Billede af en Elephant eller en Mammuth? I Mai 1864 indtraf den franske Geolog *de Verneuil* og den engelske Palæontolog *Falconer* ved la Madelaine i Dordogne for at overvære den bekjendte Archæolog *Edouard Lartets* Udgravninger paa dette Sted, hvor der allerede var fremdraget talrige palæolithiske Fund. Ved deres Ankomst havde Arbeiderne just opgravet en i fem Stykker sønderbrudt Elfenbens-Plade. Ved at forene Fragmenterne saa Lartet strax, at de bare en indridset Tegning af et Dyr; men først Falconers øvede Øie opdagede, at det var Billedet af en Mammuth, med tydelig Angivelse af Manken, som er charakteristisk for Glacial-Periodens Elephanter. Saaledes var den Mammuth udstyret, der i 1799 blev funden i Isen ved Lena-Flodens Munding i Siberien.

Ligesaa paalidelige Fundberetninger haves der for mange andre Stykker. Man har da ikke Lov til at tvivle om, at disse og de andre Dyrebilleder ere udførte, da Mennesket jagede Mammuth og Rensdyr i det vestlige Europa, og man maa søge at forstaa den Modstrid, der synes at være mellem disse gode figurlige Fremstillinger og den yngre Stenalders primitive Ornamentik. Hovedsagen er vistnok, at den palæolithiske Stenalders Billeder oftest ere udførte til Tidsfordriv paa et tilfældigt Stykke Ben, men at den yngre Stenalders kunstneriske Virksomhed er knyttet paa bestemt Maade til foreliggende Former som en regelbunden Ornamentik. Dette synes at være en vigtig Forskjel. Det ene er en umiddelbar og tilfældig Gjengivelse af Naturen, det andet virkelig Kunst. Det er *Hans Hildebrand*, som først har gjort opmærksom paa, at det er vel forstaaeligt, at Mennesket paa sit tidligste Udviklingstrin, optaget af den omgivende Natur, har givet sig til at efterligne, hvad han havde for Øie, og da navnlig de Dyr, der spillede saa stor en Rolle i hans Tilværelse, men at den egentlige Kunst først begynder senere, med en simpel Ornamentik, og at man fra dette Grundlag langsomt har arbeidet sig frem til en ny Betragtning af Naturen, der dog nu, paa Kunstens Høidepunkt, ikke kopieres saaledes som i hine ældste Tider, men gjengives paa fri kunstnerisk Maade. Den hele Udvikling, som er tilbagelagt fra den ældste Naturkopiering gjennem de regelbundne, mere eller mindre ornamentale Kunstgrupper til en ny Naturbetragtning, vilde saaledes være analog med den Svingning, som Kunsten i senere Tider ofte har gjort og vel bestandig vil gjøre paany, frem og tilbage mellem Naturgjengivelse og stiliseret Kunst. *Hildebrand* minder om, hvorledes Barnet begynder med at tegne Mennesker og Dyr, medens der til Udførelsen af en regelbunden Ornamentik behøves et mere udviklet Øie og en øvet Haand. Blandt Verdens lavest staaende Folk findes der endnu flere, som danne ret gode, naturmæssige Dyrebilleder, medens de ikke have nogen egentlig Ornamentik.

Den yngre Stenalders Linie-Ornamentik skulde saaledes være et Udslag af den første egentlig kunstneriske Virksomhed. Det er Haandens halvt ubevidste Arbeide, udført alene for at glæde Øiet, men ikke en fortællende Kunst og ikke Udtryk for bestemte Forestillinger. Mulig have dog Stenalderens Folk ikke været ganske

blottede for Ønsket om at give Tanken et synligt Udtryk, omend dette kun er skeet paa den mest primitive Maade, ved de saakaldte ***skaalformede Fordybninger.*** Disse besynderlige, snart kun meget svagt, snart dybere udhuggede eller indgnedne Huller, sædvanlig 1—3" store, have alt for længe siden været iagttagne i andre Lande, paa Stengrave, Klipper og fritliggende Stene, men ere i Danmark først senere blevne undersøgte og i større Mængde sammenstillede af *Henry Petersen.* Navnlig paa Dyssernes og Jættestuernes Stene sees disse Huller særdeles ofte, snart enkeltvis eller i ringe Antal, snart i Mængde, anbragte tæt ved hverandre,

Fig. 83. Aarb. 1875.

saa at de fuldstændig dække Fladen. Oftest findes de vel paa Oversiden af Gravenes Dækstene; men iøvrigt forekomme de under alle mulige Forhold, baade paa selve Kammerets Stene og paa Randstenene om Høien, høit oppe eller tæt ved Jordfladen, paa lige og buede, horizontale eller lodrette Flader; ikke sjælden sees de indvendig i Gravkammeret. De forefindes ogsaa paa fritliggende Stene, der ikke kunne have været anvendte som Bygningsemne i en Grav. Saaledes bærer f. Ex. en 8' lang og 6' bred Rullesten, som fandtes delvis jorddækket i Hestehaveskoven ved Svendborg, ialt 83 skaalformede Huller.

Undertiden ere Fordybningerne, omend ikke beviseligt ved Mindesmærker fra Stenalderen, ordnede i Kredse og blandede med indgnedne Furer, lige, bøiede eller skjærende hinanden, som paa

den her afbildede Sten (Fig. 83), der er udtagen af en Gravhøi paa Nordby Mark, Ekernførde Herred; alle disse Mærker træffes tillige hyppig indblandede mellem de store, billedlige Fremstillinger fra Bronzealderen, der nedenfor skulle omtales som særdeles hyppig forekommende i Sverige og Norge. Efter alle disse Forhold maa det antages, at de skaalformede Fordybninger ere udførte med velberaadt Hu; de kunne ikke være tilfældig fremkomne ved en eller anden Virksomhed, f. Ex. ved at et Instrument til Udboring af Skafthullet i Stenøxerne blev støttet mod Stenens Flade el. lign. Men i hvilken Hensigt ere de dannede? De have ikke kunnet tjene som Beholdere for en Vædske — til at optage Offerblodet, som man har ment; thi de findes ofte paa skraa eller nedadvendende Flader, og det skyldes sikkert kun en Overtro fra senere Tider, naar den svenske Almue endnu i vore Dage henlægger Offere til Alferne i disse »Elfkvarnar«, eller naar — for at hente et Exempel fra en anden Del af Verden — en Indianerstamme i Ny-Mexiko henlægger Offergaver paa en afsides liggende Klippeflade, der er oversaaet med Hundreder af disse Huller. Der har været gjort mange Forsøg paa at tyde disse Udhugninger, som navnlig kjendes i stort Antal fra det vestlige Europa, fra Forindien og fra Nordamerika, idet man har opfattet dem snart som Stjernekort, snart som en Art af Skrift, som en eiendommelig Dekoration eller blot som Legeværk; men ingen af disse videnskabelige Forklaringer svare ganske til de foreliggende Forhold, og de ere næppe bedre end de gamle folkelige Tydningsforsøg. Det er utvivlsomt disse Stene, der have givet Anledning til de ikke sjælden forekommende Fortællinger om Stene, som Trolde og Kjæmper kastede mod hinanden, eller som Fanden selv har slynget efter en Kirke, og som derfor endnu den Dag i Dag bære Mærker af deres Fingre.

Et endnu fornøieligere Tydningsforsøg anfører *Hans Hildebrand* om en Sten med skaalformede Fordybninger paa Gotland, idet der nemlig fortælles, at den hellige Kong Oluf, medens hans Mænd kjæmpede mod Hedningerne, laa i ivrig Bøn med Armene støttede paa denne Sten, og efter som han flyttede Albuerne, gave de Indtryk i den haarde Flade. Om mere prosaiske Forestillinger vidner Betegnelsen »Æbleskivesten«, der høres paa Landet hos os.

At disse Fordybninger, der ere udhuggede i de fjærneste Tider ensartede over hele Jorden, have været Udtryk for en bestemt Ide, kan næppe betvivles. De have sikkert havt en religiøs Betydning,

saaledes som det nu antages af de Fleste, og man kan ikke vægre sig ved at tro, at de staa i Forbindelse med lignende Tegn, der endnu i vor Tid ere Gjenstand for Tilbedelse i Indien, som Symboler for Frugtbarhed og Lykke. De turde saaledes være de ældste Vidnesbyrd om en religiøs Følelse, og betegnende er det, at disse Mærker forekomme saa at sige overalt og ganske ensartede, medens de tilsvarende Udhugninger paa Klipper og Stene

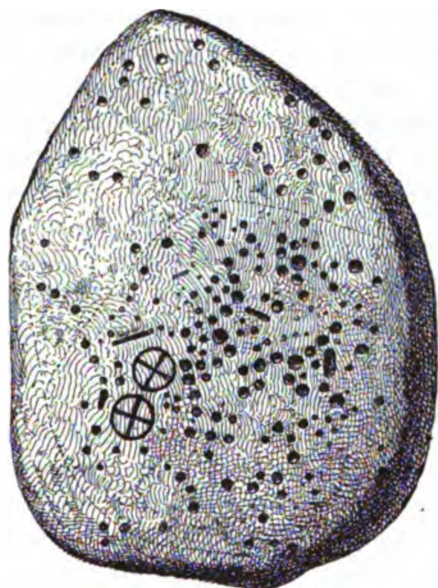

Fig. 84. Aarb. 1875.

fra senere Tid og hos mere udviklede Folk have et indbyrdes vidt forskjelligt Præg i de enkelte Lande.

Der kjendes andre hellige Tegn fra Stenalderen. *Kors- og Hjulfiguren*, dannet af en Kreds, hvori et Kors, som det sees af hosstaaende Afbildning af en skaansk Sten, forekommer vel i Danmark langt sjældnere end de skaalformede Fordybninger og oftest i Forbindelse med Udhugninger fra en noget senere Tid; dog have de været iagttagne paa indadvendende Flader i danske Stengrave. Efter den ganske tilsvarende Maade, hvorpaa Solen er bleven fremstillet af forskjellige, lavtstaaende Folk, er Hjulmærkets Betydning næppe tvivlsom. I samme Retning maa man søge For-

klaringen af de Billeder af Øxer, som oftere findes udhuggede i franske Gravhuler fra Stenalderen og paa andre Monumenter i det vestlige Europa. Ligesom Øxen i den senere Oldtid baade i Norden og andetsteds, og endnu i fuldt historisk Tid hos Grækere og Romere, havde en hellig Betydning, oprindelig begrundet i, at Tordenguden tænktes væbnet med dette Vaaben, saaledes havde den det sikkert allerede i Stenalderen. Er der end ikke i Norden fundet udhuggede Billeder af Øxer fra denne Periode, kan man dog ikke undlade i de foran omtalte øxelignende Ravsmykker (S. 136) at se Symboler for den frygtede Gud og det Mærke, som beskyttede mod hans Vrede, og paa samme Maade tør man sikkert opfatte de ikke sjælden forekommende smaa Øxer af Sten, dannede ganske som Stridsøxerne, men for smaa til at være Vaaben, indtil en Længde af kun 5½ Cm. (Fig. 85). Ganske tilsvarende Miniatur-Øxer kjendes i stort Antal fra Nordamerika, hvor de ligeledes opfattes som Symboler — en af de paafaldende Overensstemmelser mellem Forholdene i vidt adskilte Egne, der saa ofte møde i den forhistoriske Archæologi.

Fig. 85. ¹/₁.

Endnu en Række af Oldsager kan man ikke tage i Betænkning at sætte i Forbindelse med disse ældste Forestillinger om Øxens Hellighed, nemlig de ikke sjælden forekommende Brudstykker af Stridsøxer, som paany ere gjennemborede med et Hul, der er for smalt til at modtage et Skaft og kun stort nok til at lade en Snor passere, og dè endnu talrigere foreliggende Øxefragmenter, paa hvilke Pladsen for Skafthullet kun er angivet ved en let Indboring fra en eller to Sider. Der findes baade Ægender, Nakkeender og Midtstykker af Stridsøxer, som ere behandlede paa denne Maade, og intet af Alt dette kan have havt en praktisk Anvendelse. Ved den nye Gjennemboring eller den svage Indboring synes man at have villet give Fragmentet Udseende af at være en fuldstændig Øxe, forat det saaledes kunde tjene som Amulet eller som Votivstykke til Ophængning eller Henlæggelse paa et helligt Sted. Lignende Votivstykker, Øxer, ved hvilke Skafthullet ikke er ført igjennem, men kun angivet ved en lille Fordybning, kjendes fra senere Perioder; for at nævne Exempler

fra et ganske utvivlsomt Depot af Votivsager, var der mellem den Dynge af Votivsager af Bronze og Ler, som opgravedes under Heratemplet i Olympia, adskillige Miniatur-Øxer af Bronze og Sten uden Skafthul, men med en lille Fordybning paa dets Plads.

Mere tvivlsomt er det, om der i den i Stenalderen ret ofte paaviste Trepanation: Udskjæringen af et Stykke af Hjerneskallen, tør sees én religiøs Indvielse eller lignende, saaledes som dette har været fremsat; mulig er Gjennembrydningen af Hjerneskallen kun at opfatte som en chirurgisk Operation. Forskjellige mærkelige Iagttagelser synes dog at støtte den første Opfattelse. Der er i franske Grave blevet fundet ikke faa runde Benskiver udskaarne af Kranier, for en Del gjennemborede for at bæres som Amuletter, og der er endog flere Gange blevet optaget et trepaneret Kranium, indeni hvilket der fandtes en Benskive, der var udsavet af et andet Individs Hoved. Ogsaa i Danmark er der fundet enkelte trepanerede Kranier. Det her afbildede skriver sig fra en Stengrav ved Næs paa Falster; Operationen er udført længe inden Individets Død og Hullets Rand er fuldstændig helet.

Fig. 86.

Foran er der udførlig talt om de religiøse Forestillinger, der maa antages at have ligget til Grund for Gravskikkene, og om de Ofringer, som have været bragte ved Graven; i et senere Afsnit, ved Fremstillingen af de religiøse Nedlægninger i Bronzealdereren, skal det blive vist, at mangfoldige Stenalders Fund maa opfattes som Offergaver. Af Alt dette fremgaaer det, at der allerede i Stenalderen fandtes en religiøs Tro og visse religiøse Skikke, omend under mindre udviklede og mindre bestemte Former end i Oldtidens senere Perioder.

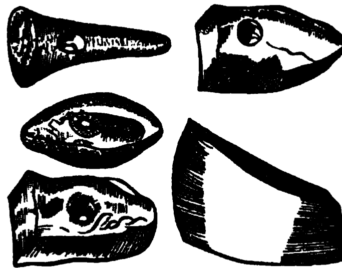

Fig. 87. S. 158.

XII. STUDIET AF STENSAGERNE. HISTORISK OVERSIGT.

Efterat Metallerne havde afløst Stenen som Materiale til Vaaben og Redskaber, tabtes efterhaanden Erindringen om de forudgangne Tilstande, og naar da Efterladenskaber fra de ældste Tider tilfældig kom for Dagen, maatte de vække Forbauselse og blive Gjenstand for Forklaringsforsøg. Først i vort Aarhundrede er imidlertid deres Oprindelse og Betydning efter megen Grublen og Forsken bleven endelig fastslaaet.

Hvorledes de metalbrugende Folk først have opfattet de jordfundne Stensager, fremgaaer af de gamle Betegnelser »Tordenstene« og »Tordenkiler«, der ere blevne bevarede indtil vor Tid, i Danmark ligesom i mange andre Lande, og det ikke blot i Europa, fra Skandinavien indtil Grækenland, men ogsaa i andre Dele af Verden, i China og Japan og i det vestlige Afrika. At mange af Stensagerne vare Vaaben, saa man nok; men at de skulde have været brugte af Mennesker, laa udenfor hine Tiders Begreb. Det maatte derimod være Tordengudens Vaaben; thi Lynet rammede jo dødeligt som et Vaaben. Mulig have desuden Iagttagelser af Meteorstenes Fald og tilfældige Fund af Stenøxer paa Steder, hvor Lynet havde slaaet ned, dels fremkaldt, dels bestyrket Troen paa, at Stenøxen var selve Lynet. Derfor søgte man hos Romerne, naar Tordenveiret havde raset, efter Lynet, og var man saa heldig

at finde det, blev det nedgravet under religiøse Ceremonier paa et helligt og indhegnet Sted. Stensagerne spillede overalt, paa forskjellig Maade hos de enkelte Folk, en vigtig Rolle først i det religiøse Liv og derefter i Overtroen. De bleve betragtede som Amuletter mod alslags Nød og Fare, ikke mindre i den gamle klassiske Verden, hvor de indfattedes og bares i Halsbaand eller opbevaredes i Templerne, end i andre Lande og her i Norden, og det baade i ældre og nyere Tider. Det Onde, man frygtede, tænkte man sig at kunne afværge med selve det Onde, en Betragtning, som træffes paa mange Steder i Hedenskabet.

Skjøndt bevaret af Almuen indtil vore Dage er hele denne Opfattelse af Stensagerne, der udsprang af den hedenske Gudetro, for længe siden bleven dragen i Tvivl og derefter opgiven af de Oplyste og Lærde. For det 16. og 17. Aarhundredes Videnskab stillede Sagen sig dog endnu noget tvivlsomt. De lærde Naturforskere og Archæologer kunde ikke altid frigjøre sig fra den gængse Opfattelse, som fik sit Udtryk i den fælles Benævnelse »Tordenstene«, og endnu større Betydning havde det, at der hos *Plinius* selv, som dengang var en Hovedkilde til Kundskab om Naturen, stod at læse om himmelfaldne Stene med mærkelige og hemmelighedsfulde Egenskaber. Ved i den 37. Bog af sin Naturhistorie at nævne nogle Ædelstene, der antoges at falde ned fra Himlen, og som derfor kaldtes Ceraunlæ ɔ: Tordenstene, fortæller *Plinius*, at *Sotacus*, en noget ældre græsk Forfatter, omtaler endnu to andre Slags Ceauniæ, sorte og røde, der ligne Øxer og findes, hvor Lynet slaaer ned. Det var dette Sted hos *Plinius*, som først og fremmest i de Aarhundreder, da den klassiske Literatur blev betragtet med den største Ærefrygt, bragte de Lærde til bestandig paany at drøfte Spørgsmaalet, om Stenøxerne dog ikke skulde være disse mærkelige Cerauniæ. Der var ogsaa andre ærværdige Kilder, man ikke kunde overse, saaledes navnlig et metrisk Værk om Ædelstene af den franske Biskop *Marbodæus*, død 1123, hvori der siges, »at den, som har en Ceraunia hos sig, ikke bliver rammet af Lynet, og hellerikke de Huse og Byer, hvor denne Sten opbevares«.

Dog har allerede tidlig En og Anden seet, hvorledes det hang sammen med disse Cerauniæ. Den berømte Naturforsker og Samler *Mercatus*, f. 1541 d. 1593, Læge hos Pave Clemens d. VIII, beretter

vel, at Stenøxerne ansees for at være komne ned fra Himlen med Lynet og kun træffes, hvor Nedslag har fundet Sted, og at Mange derfor bære dem til Beskyttelse mod Lynet; men han gjengiver hermed kun den almindelige Opfattelse uden selv at slutte sig til den, og med Hensyn til Pilespidserne af Flint ytrer han sig paa ganske anden Maade. »Der er Mange«, skriver han, »som tro, at ogsaa de ere Tordenstene; men de, som kjende Historien, vide, at det er Pilespidser, der brugtes, før man havde lært at bearbeide Jernet. Thi de første Mennesker brugte et afslaget Flintstykke som Kniv, og med et saadant foretoges Omskjærelsen hos Israeliterne«. *Mercatus* vidste, at Stensagerne vare tilhugne med en anden Sten, og han beskrev nøiagtig baade Pilespidser og Flintflækker, som tillige i den første Udgave af hans »Metallotheca Vaticana« (1719) bleve fremstillede i gode Afbildninger. Men ganske sikker var han dog ikke paa Alt dette. Han ender med at henstille Sagen til Andres Dom, idet han navnlig bliver betænkelig ved at iagttage, »hvorledes der ved Naturens Spil kan fremkomme Ting, som ganske ligne, hvad der er dannet ved Menneskehaand«.

Langt bestemtere udtaler *Aldrovandus*, den høit ansete, italienske Naturforsker, Archæolog og Samler, f. 1522 d. 1607, (i »Museum Metallicum«, først udgivet 1648), at alle fornuftige Folk i høi Grad tvivle om, at disse Stene komme ned med Lynet, og han troer ikke derpaa. Men, tilføies det meget betegnende, da den Anskuelse, at disse Stene ere selve Lynet, er saa almindelig udbredt, at den Mand, der vilde imødegaa den, vilde blive betragtet som afsindig, saa maa han fortælle, hvorledes de Lærde mene, at disse Stene kunne dannes i Skyerne, — han trøster sig ved endnu at tilføie i Parenthes: »dersom de virkelig dannes der« — og herefter følger da den høist mærkelige Dannelses-Theori, som findes hos mange Andre og ogsaa hos *Ole Worm*. Gjennem ham blive de fremmede Forskeres Betragtninger over Tordenstenene indførte i vor Literatur, uden væsentlige Forandringer og, det maa tilstaaes, ingenlunde i en forbedret Skikkelse. Endog Afbildningerne af Tordenstenene ere laante andetsteds fra (se S. 156, efter »Museum Wormianum«, S. 75). De findes i en Udgave fra 1647 af *Anselmus Boetius'* »Stenenes Historie« og vare oprindelig fremkomne i den schweiziske Polyhistor *Conrad Gesners* Værk om Forsteninger og Stene (1565), idet de vare sendte ham af Lægen *Joh. Kentmann* i

Dresden med de nøiagtigste og paalideligste Oplysninger om, hvorledes selve de afbildede Stykker vare fundne efter Lynnedslag. Saavidt bekjendt er dette de ældste Afbildninger af Oldsager fra Stenalderen, benyttede ligesom af *Worm* saaledes ogsaa af *Aldrovandus*, *Mahudel* o. A.' Det er i Afsnittet om Stene i »Museum Wormianum«, udgivet 1655 efter *Worms* Død, at der fortælles om:

»Cerauniæ, som have deres Navn af, at de antages at falde ned fra Skyerne med Lynet. De ere af forskjellig Form, ofte kegledannede eller formede som en Hammer eller Øxe og med et Hul i Midten. Der er forskjellige Meninger om deres Oprindelse, idet Nogle, da de ligne Redskaber af Jern, antage, at de ikke ere Tordenstene, men virkelige, forstenede Jernredskaber. Men dette modbevises ved Iagttagelser af paalidelige Folk, som have fundet disse Stene just paa de Steder, hvor Lynet var slaaet ned, i et Hus, et Træ el. lign. Derfor siger man, at de dannes af Lynets Dampe blandede med metalliske Stoffer og af den tætte Fugtighed i de tykke Skyer, hvortil kommer Indflydelsen af Varmen fra Solen, Stjernerne og det flammende Lyn. Ogsaa denne Anskuelse har imidlertid sine Vanskeligheder paa Grund af de forskjellige Former og de gjennemborede Huller; dog har den megen Sandsynlighed. Andre antage, at Stormen løfter Stene, som ere dannede i Jorden, høit op i Himlen, og at de da atter falde ned med Lynet; men ogsaa denne Opfattelse frembyder visse Betænkeligheder.«

Ligesom de Forskere, *Worm* saa nøie følger, antager han dog egentlig kun Stenøxerne for at være Tordenstene. Paa andre Steder tales der om Spyd og Dolke af Flint, der vel i Stoffet ligne Cerauniæ, men afvige fra dem i Form, »og disse, skulde man paastaa, ere dannede ved Kunst og ikke af Naturen. Nogle sige vel, at ogsaa disse ere Cerauniæ; men Andre mene, at det er Oldtidens Dolke«. Saaledes skrev den Mand, der med Rette betegnes som den første danske Archæolog.

Snart efter fremkom dog baade mere selvstændige og klarere Udtalelser, vistnok som Resultat snarere af den almindelige Interesse, der hos Naturkyndige, Historikere og Samlere i det lærde Tidsrum næredes for de nordiske Oldsager, end af den Enkeltes dybere gaaende Studium. Hertil var der endnu ikke samlet et tilstrækkelig stort Stof. *Ole Borch*, som havde været Worms Discipel, og hvis Sands for Oldsagerne maaske herved var bleven vakt, skrev om de aflange, tresidede Flintstykker, der i Mængde fandtes i Sandet paa Øen Anholt; saa tidlig kjendte man altsaa dette rige Findested for Stensager, der længere fremme skal omtales. Hans Bemærkning om, at disse Stene se ud, som vare de gjorte med Kunst, og at lignende kunde være brugte af Josva, der bød Israeliterne at udføre Omskjærelsen med Stenknive, viser, at han rigtig forstod

Flintflækkernes Tildannelse og Bestemmelse. Et Skridt videre naaede den næste Generation, hvis archæologiske Bestræbelser havde en værdig Repræsentant i den energiske Samler Prof. *Thomas Broder Bircherod* i Odense. Hos ham er der ikke længere den ringeste Tvivl om Stenoldsagernes virkelige Bestemmelse.

»Jeg har Dolke, saa kunstfærdige, at de næppe nutildags skulde kunne efterlignes i Flint; større og mindre Knive, af hvilke nogle sikkert have været brugte som Spydspidser; Flintpile, baade mindre og større, som have været anbragte paa Lanser; Kiler, afvigende fra hverandre i Stof, Form, Farve og Vægt, som have været anvendte til husligt Brug eller i Krig; Øxer, Hammere, Slibestene« o. s. v.

Dette udtalte Bircherod i 1701 i den latinske Afhandling »Om Aarsagerne til Ødelæggelsen af Oldsagerne i Norden«, først udgiven 1743. Og forat det klarere skal sees, hvor sikker man ved Midten af d. 18. Aarh. var paa, at Stensagerne vare virkelige Vaaben og Redskaber — i mærkelig Modsætning til, hvad der var Tilfældet i den følgende Periode, — anføres her endnu en Udtalelse af *Pontoppidan* i »Danske Atlas« (1763):

»De Sager, som findes i Gravene, ere Spyd, Sværd, Dolke, Pile, Køller og Stridshamre af Flint, glat slebne og skærpede saaledes, at man kunde bruge dem til at hugge og skjære med. Just disse Stene er det, som i Cabinetternes Beskrivelse, med et almindeligt Navn, kaldes Lapides ceraunei og af nogle, skjøndt uden mindste Grund, ansees for Torden-Steene. De sluttes at være de allerældste, eller fra den Tid, da Metallernes Smeltning og Brug endnu ikke var Nordens Indbyggere saavel bekjendte, som efter Othins og Asiaternes Komme«.

Dette synes i det hele at have været Tidens Opfattelse. Ligesom den kjendes fra flere Steder i den danske Literatur, saaledes blev den samtidig fremsat af Mange i Udlandet, navnlig af *Jussieu*, 1723, i en for sin Tid høist fortjenstfuld Afhandling i det franske Academis Mémoires, i 1734 af den franske Archæolog *Nicolas Mahudel*, i 1738 af *Kilian Stobæus*, Professor i Historie ved Universitetet i Lund, og med største Sikkerhed og Fylde af Franskmanden *A. Y. Goguet* i 1758.

Man skulde tro, at denne sunde og rigtige Betragtning af Stenalderens Oldsager maatte have afgivet et sikkert Grundlag for videre Grandskning; men Tiden hertil var endnu ikke kommen. Tværtimod skulde snart efter Alt, hvad der hidtil var vundet, skydes tilside, idetmindste for en Tid. Hvad der traadte i Stedet, kan spores tilbage til det 17. Aarh. Da den traditionelle Opfattelse af Stensagerne som Tordenstene efterhaanden blev opgiven, maatte den Tanke naturlig fremkomme hos Datidens Lærde, at

disse Redskaber kunde være bestemte til helligt Brug. Man vidste jo af skriftlige Beretninger, at der undertiden hos Sydens Folk var blevet anvendt Knive af Sten ved religiøse Handlinger; man læste om Ofringer til Afguderne, og intet syntes naturligere end, at disse Stenøxer, der vare saa forskjellige fra Alt, hvad man kjendte af Værktøi og Vaaben, kunde have havt en hellig Bestemmelse. Denne Betragtning, der udgik fra Boglærdom, løb bestandig jævnsides med den rigtige Opfattelse af Oldsagerne, som grundede sig paa en umiddelbar og naturlig Undersøgelse af Gjenstandene selv; men først mod Slutningen af d. 18. Aarh. traadte den i Danmark saa stærkt frem og vandt et saa stort Terrain, at Nutidens Archæologi maatte begynde med at bekjæmpe disse Phantasterier. I Udlandet foregik den samme Bevægelse. Det er foran omtalt, hvorledes den gamle Opfattelse af Stengravene som Altere og Tempelpladser i Slutningen af d. 18. Aarh. blev bragt i System, og overensstemmende hermed var det, at Stenredskaberne bleve til Offerøxer og Offerknive. Nok saa yderliggaaende som i noget fremmed Skrift træder den religiøse Tydning frem i Rektor *Skule Thorlacius'* Afhandling i »Skandinavisk Museum« for 1802: »Noget om Thor og hans Hammer«.

»De i Gravhøiene forefundne Ting ere ikke Andet end religiøse Symboler paa den tordnende Guds Vaaben, hvormed han troedes at forjage og ødelægge Trolde d. e. onde Aander og farlige Jættekæmper. Næppe har Norden nogensinde manglet Redskaber af Jern og andre Metaller, hvormed de Lande, fra hvilke Nordens første Beboere vare komne, fra de ældste Tider vare forsynede. Stensagerne ere Sindbilleder paa Tordenen, hvis tredobbelte Virkning fremstilledes ved dem, nemlig 1) den knusende ved den øxelignende Hammer, der er flad eller stump til den ene Ende; 2) den gjennemborende, ved dem, der have Od, hvad enten de ved en Æg til begge Sider ligne tveæggede Knive eller Spydblade, eller de ere konisk- eller pyramidalsk-dannede; 3) den spaltende, dels ved de saakaldte Øxer med Æg til den ene eller til begge Sider, dels ved de kilelignende aflange.«

Og at dette fandt Bifald hos Samtiden, viser Professor *Rasmus Nyerups* begeistrede Udbrud (1806):

»Dette er den ved den heldigste Combinationsgave frembragte Opfindelse, den grundigste Udvikling og lærde Bestyrkelse af en antiqvarisk Hypothese, som nogle af de ældre Oldgranskere vel have anet og tildels nævnt, men som ingensinde saaledes findes deduceret eller bragt til den Grad af antagelig Vished.«

Snart efter begyndte man dog at vende tilbage til de ældre Anskuelser fra Begyndelsen af d. 18. Aarh., og nu for at sikre dem saaledes, at de ikke mere skulde kunne skydes tilside. *Vedel*

Simonsen udtalte atter bestemt i 1813, at Nordboernes ældste Vaaben vare af Sten, og i 1816 gjorde *Magnus Bruzelius* i Lund det første Forsøg paa at klassificere Stensagerne. Herefter fulgte i 1832 *Christian Jürgensen Thomsens* Afhandling i »Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed«, hvori han, omend med den ham egne Forsigtighed og uden ganske at forkaste de endnu herskende, religiøse Theorier, fremsatte den Opfattelse af Stensagerne, som siden i det væsentlige er bleven staaende. Under Henvisning til »de vilde Nationers Vaaben og Redskaber, hvilke paa en meget tydelig Maade forklare, hvorledes vore ældste Forfædre kunne have i Culturens Barndom brugt disse Sager«, giver han en Udsigt over alle da bekjendte Former og beskriver dem som Øxer, Meisler, Save, Spyd, Knive o. s. v. *Thomsen* havde fra det nye »Museum for de nordiske Oldsager« et nøiere Kjendskab til Oldsagerne, end nogen af de ældre Archæologer havde kunnet vinde af deres smaa Privatsamlinger; hans øvede Øie kunde ikke overse de Mærker af Brug og Slid, der forekomme paa Stenalderens Værktøi, og ligesom han evnede at iagttage umiddelbart, formaaede han, upaavirket af overleverede Forudsætninger, at drage Slutninger med vor Tids Nøgternhed. Det var simple Ord, hvormed Thomsen begyndte sit lille Skrift: »Blandt vore Oldsager ere vistnok Stensagerne de, der henhøre til den fjærneste Tidsalder«; men snart efter fik de en ny Betydning, idet han betegnede Perioden som en *Stenalder*, det første af de tre Hovedafsnit, hvorunder den forhistoriske Tid i Norden falder. Dette »Tredelingssystem«, der skal omtales længere fremme, under Bronzealderen, blev det første Grundlag for et egentligt, videnskabeligt Studium, og dets Styrke og store Indhold viste sig snart ved, at det overalt i Europa fremkaldte en ny Iver for Oldtidsforskningen og en ny Studieretning, som bestandig senere har været fastholdt.

Meget bidrog det hertil, at Prof. *Sven Nilsson* i Lund samtidig arbeidede i lignende Retning. I 1834 udgav han sit første archæologiske Arbeide: »Udkast til Jagtens og Fiskeriets ældste Historie i Skandinavien«, hvori han ved at sammenligne Naturfolkenes Vaaben og Redskaber med de nordiske Stensager søgte nærmere at eftervise, hvilke Oldsager der maatte henføres til Nordens ældste Befolkning. Hans snart efter publicerede, større Skrift: »Skandinaviska Nordens Ur-invånare« (1838—43) førte disse Studier videre

og gave gode Udgangspunkter for de nyere Undersøgelser af Stenalderen, hvis Resultater ere fremstillede foran.

De siden da forløbne 50 Aar have først og fremmest været anvendte til en storartet Indsamling af Stoffet, hvorved baade mange enkelte Former og hele, nye Fundgrupper ere blevne fremdragne. Undersøgelsen af Mindesmærker og Oldsager har dernæst paa mangfoldige Punkter givet gode og sikre Resultater, idet man uafbrudt arbeidede sig ind i Stoffet for at lære det at kjende i alle dets Enkeltheder og fra alle dets Sider. Dog synes den videnskabelige Behandling ikke ganske at have holdt Skridt med den tiltagende Stofmængde. Den betydeligste Del af de nyere Studier har havt til Formaal at eftervise det indbyrdes Tidsforhold mellem Stenalderens forskjellige Fundgrupper og Former. At der i de saa talrig foreliggende Minder af forskjellig Art skulde og maatte kunne erkjendes vexlende, ældre og yngre Tilstande indenfor Stenalderens lange Periode, dette kan siges at have været den ledende Tanke ved den senere Tids videnskabelige Undersøgelse af Stenalderen, først baaren frem af *J. J. A. Worsaae*, men derefter optagen af Andre, navnlig de svenske Archæologer *Hans Hildebrand* og *Oscar Montelius*. Løsningen af de herved stillede, vanskelige Opgaver vil sikkert endnu for en længere Tid blive det vigtigste Maal.

— — —

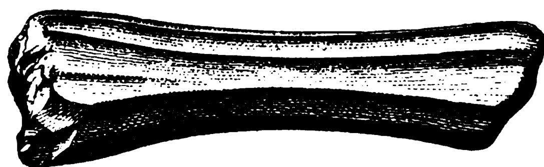

Fig. 88. 1/6. Se S. 174.

XIII. FORARBEIDNINGEN AF REDSKABER OG VAABEN.

Ved *Sven Nilssons* Sammenligninger mellem de nyere Tiders Stenaldersfolk og Nordens ældste Befolkning, saaledes som man lærer den at kjende gjennem dens Efterladenskaber, blev der givet et sikkert Udgangspunkt for Undersøgelsen af, hvorledes Stensagerne bleve forarbeidede.

Øienvidner vidste at fortælle om, hvorledes Indianeren i Nordamerika tildannede sine Stensager. Siddende ned og støttende det Flintstykke, hvoraf der skulde forfærdiges en Pilespids, paa en anden Sten tilhuggede han det med en Meisel af Agat eller blot med en afrundet Sten. Kun visse særlig uddannede Folk gave sig af med dette Arbeide; men for dem gik det let og rask fra Haanden. Der forekommer i de danske ligesom i Udlandets Bopladsfund ikke sjælden naturlig afrundede Stene af Kvarzit eller haard Sandsten, saa store, at de bekvemt kunne holdes mellem Fingrene eller omfattes af Haanden, og med kjendelige Slagmærker i begge Ender; at de have været anvendte som Tilhuggerstene eller *Slagstene*, er høist sandsynligt. Paa samme Maade opfattes sædvanlig andre Stene af lignende Størrelse, i hvilke der er indboret et eller to Huller, som stærkt minde om de foran nævnte »skaalformede Fordybninger«. Mange af dem have Slagmærker i Enderne, og Stene med ganske lignende Fordybninger anvendes af Eskimoer og Indianere ved Tilhugning af Flinten. Hullerne antages at være dannede til Støtte for Fingerenderne; der kunde saaledes holdes løst paa Stenen, hvad der siges at være af Betydning for en heldig

Tilhugning. Denne Forklaring er dog ikke ganske sikker. Der er nemlig baade i Norden og andetsteds, hvor de skaalformede Fordybninger forekomme, fundet Stene af lignende Størrelse som Slagstenene eller noget større, men med flere indborede Fordybninger (Fig. 89), anbragte saaledes, at de ikke kunne antages at have været til Støtte for Fingrene, ligesom ogsaa deres Lighed med de utvivlsomt religiøse Mærker næppe gjør det sandsynligt, at de have havt en praktisk Bestemmelse. Dog maa det tilstaaes, at ogsaa disse Stene ikke sjælden bære Slagmærker.

Fig. 89. $^{2}/_{3}$.

Med en naturlig afrundet Sten som de omtalte Slagstene har den engelske Archæolog *John Evans* kunnet danne simple Stenredskaber. Han havde taalmodig øvet sig i at hugge Flint og viste ved den internationale archæologiske Congres i Norwich i 1868 sin Færdighed heri. Praktiske Erfaringer havde han tillige indsamlet paa Steder, hvor Flinten endnu bearbeides. Der foregaaer nemlig i vor Tid i England en fabriksmæssig Tilvirkning af Bøssestene, som udføres til Syd-Amerika, Afrika og Ny-Zeland, og lignende Fabrikker fandtes forhen i Frankrig. Flinten optages af Gruber, og Flækker afslaaes ganske som i Stenalderen, kun at der nu arbeides med Jernhamre af forskjellig Vægt. Fig. 90 gjengiver, efter *Evans*, en Flintblok, hvorom Flækkerne ere ordnede saaledes, som de ere afslagne, og skjøndt der her er arbeidet med Jernredskaber, kunde den vel gjælde for en Flækkeblok fra Stenalderen. Der siges, at en flink Arbeider gjennemsnitlig kan afhugge 7000 gode Flækker om Dagen. Fig. 91 viser tre i Danmark fundne Flintflækker udhuggede af een Blok og med nøie sammenpassende Afspaltningsflader.

Fig. 90.

En anden Maade, hvorpaa Flinten kan tildannes, er ved Tryk med en haard Gjenstand. I de tidlige spanske Beretninger om Mexico fortælles der, at Obsidian-Knivene bleve forfærdigede ved, at der trykkedes med en Stok, hvis ene Ende sattes mod den mellem Fødderne fastholdte Sten, medens dens anden Ende, som bar en Tværstang, blev stemmet mod Brystet. Hos nogle Indianerstammer arbeides der med en Benmeisel, idet een Mand holder Flintstykket og retter Meislen, og en anden slaaer paa den med en Træhammer.

Fig. 91. ²/₁.

Paa lignende Maade trykke visse Eskimoer deres Flintpile med et lille Redskab bestaaende af et Stykke Rensdyrtak, som er fastbundet til et Haandtag; i Stedet herfor anvende Indianerne i Mexico et Gedehorn. En Hjortetak har *Evans* med Held benyttet til den finere Bearbeidelse af Flinten, og de afskaarne Hjortetaksender (Fig. 92), som i stort Antal forekomme paa dækkede Bopladser i Danmark, og undertiden i Gravene, have utvivlsomt været anvendte paa samme Maade. Det er Stykker af 10—17 Cm. Længde, hvis yderste Ende er afskaaren og omhyggelig glattet, men tillige sædvanlig beskadiget ved Brug paa en bestemt Maade, idet der mod den indre Krumning er afsprunget en større eller mindre Splint. Saaledes maatte *Slagstokken* let blive medtagen ved fortsat Anvendelse. Den ældre Forklaring af disse Stykker, at de skulde have været Tænder i River til at løsne Østers fra Havbunden, har intet for sig.

Fig. 92. Aarb. 1888. ²/₃.

Det Materiale, som man med disse simple Midler forstod saa mesterlig at forme, den gode Flint, der ved Siden af at have en betydelig Haardhed har den vigtige Egenskab, at den lader sig dele let og regelmæssig, henlaa i rigelig Mængde i Jordskorpen og udvasket ved Strandbredden næsten overalt i Danmark, men dog særlig i de Egne, hvor de flintførende Kalklag træde tæt op til Overfladen. Om man imidlertid nøiedes hermed eller tillige skaffede sig et mulig bedre Materiale ved

Gravning, maa indtil videre lades uafgjort. Usandsynligt er det ikke, at man ialfald paa visse Steder i den senere Stenalder har opsøgt Flinten i dens naturlige Leie for at skaffe sig store Kjærner og Stykker, som ikke vare skjørnede under en vexlende Temperatur. De i Jylland ofte forekommende Spydspidser, der tilsyneladende ere gjorte af samme Slags Flint, og som ved Siden af at naa en usædvanlig Størrelse tillige ere mærkelig ensartede i Form og Behandling, ville maaske vise sig at stamme fra et fælles Fabrikationssted. Efter Forholdene i Udlandet kan det ventes, at der ogsaa hos os vil kunne paapeges Flintgruber fra Stenalderen. Der er nemlig paa flere Steder i England, Frankrig og Belgien fremkommet sikre Vidnesbyrd om en regelmæssig Minedrift i Stenalderen, idet man har fundet store Samlinger af Gruber, igjennem hvilke Stenaldersfolkene ere trængte ned til flintførende Lag, og vidtforgrenede Sidegange i den faste Kalk, hvori der henlaa udgravede Flintkjærner, Hakker af Hjortetak, Stenhammere o. lign. Hvis det er Tilfældet, som det paastaaes, at Grubeflinten egner sig bedst for Tilhugningen, fordi den ikke har mistet sin naturlige Fugtighed, maa dette let have ført til, at man ogsaa her i Landet opsøgte de dækkede Flintlag.

Mulig har den i Stranden henliggende Flint kunnet afgive et ligesaa brugbart Materiale. Dog haves der endnu kun et eneste Fund, der synes at tyde paa, at særlig Strandflinten har været benyttet. Langs Kysten af den saakaldte Ørespids, som mod Syd skyder ud fra Omø i Store Belt, er der øverst i Havstokken, spredt over en c. 100 Skridt lang Strækning til begge Sider af Spidsen, fundet et betydeligt Antal raat tilhuggede Flintkjærner, Forarbeider til Øxer og Meisler af den yngre Stenalders Former, en Del Flækkeblokke samt Affald fra Tilhugningen, men kun ganske enkelte Sager af anden Art. Dette er formentlig det eneste nu foreliggende Fund, der med nogen Ret kunde betegnes som et Værkstedfund.

Der er ogsaa kun et enkelt større Fund, som har Charakteren af at være et Vareforraad, nemlig c. 90 fuldt færdige og slebne Flintøxer samt Forarbeider, der optoges tæt under Overfladen af en Eng, liggende regelmæssig ordnede i to Partier; Findestedet var i Fjeldstrup Sogn, Thyrstrup Herred. Flere Forhold synes dog at vise, at der er drevet en udstrakt Handel med Stensager. De

flintfattige jydske Vesteregne og Bornholm have idetmindste for en væsentlig Del modtaget de mange der forekommende Flintsager fra andre Egne af Landet. I det nordlige Sverige er der flere Gange opgravet et stort Antal nye, uslebne Flintøxer — indtil 70 sammen — liggende opstablede tæt ved hverandre, og efter Flintens Art kan det med Sikkerhed udtales, at de ere hidbragte fra Skaane eller Danmark. Naar der endelig over store Omraader i det indre Tydskland, hvor Flinten ikke forekommer i Naturen, fremdrages talrige Redskaber og Vaaben af nordiske Former, da ligger det nær at antage, at de ere tilførte ved Handelen. I det vestlige Europa vides det, at der i stort Omfang er udført Stensager fra flere Fabrikationssteder.

Flinten blev behandlet efter visse bestemte Fremgangsmaader, som dette sees af talrige foreliggende Forarbeider, hvis Tildannelse er standset paa forskjellige Trin. Om Flække- og Skive-Udspaltningen og de derved dannede Redskaber er talt under den ældre Stenalder (S. 27); her betragte vi alene Fabrikationen af de yngre Vaaben og Redskaber, som i alle Retninger betegne et betydeligt Fremskridt fra den ældre Tid.

For denne Forskjel have dog ikke de havt Øie, som i det hele ikke kunde finde tilstrækkelige Beviser for Henførelsen af Skaldyngerne og Stengravene til en ældre og en yngre Tid. Af Jap. Steenstrup er der fremført den Paastand, at Flækkeudspaltningen var det vanskeligste af alt Flintarbeide, udkrævende en langt større Erfaring og Færdighed end den jævne og glatte Fladetilhugning, som ofte findes anvendt ved den yngre Stenalders Sager. Flækkerne skulde betegne Høidepunktet i Fabrikationen, og da de forekomme almindelig paa de ældre Bopladser, saa maatte — paastodes det — de Folk, som boede der, ligesaa godt have kunnet danne de bedste af de yngre Vaaben og Redskaber. Vi fremdrage kun dette Ræsonnement, fordi det afgiver et godt Exempel paa umethodisk Forskning. Det er en Feil, som stadig begaaes af dem, der staa den archæologiske Undersøgelsesmaade fjærnt, at de fremsætte en Paastand, som for en hurtig Betragtning har en vis Sandsynlighed, men dog er fuldstændig ubevist, og at de herfra drage vidtrækkende Slutninger. Den, som kunde afhugge en tynd og lang Flække, hedder det, *maatte ogsaa kunne* udføre den fineste Fladetilhugning, og hvorfor skulde han da »ikke have villet

eller ikke have gidet« anvende den ved sine Vaaben og Redskaber? — altsaa, sluttes der, er der med Hensyn til Flintens Behandling ingen Forskjel at spore mellem den ældre og den yngre Stenalder. Svaret herpaa lyder fra Archæologens Side, at en Paastand om, hvad der *maa have* fundet Sted, ikke fortjener Tiltro, naar sikre Forhold vise, at det *ikke har* fundet Sted, og i det foreliggende Tilfælde fremgaaer det klart af Fund og Former, saaledes som det alt er udviklet, at man i Skaldyngernes Tid ikke har behandlet Flinten saa fuldkommen som senere, da Stengravene bleve byggede. Men i og for sig har hellerikke Forsikringen om, at Flækken betegner Høidepunktet i Stenalderens Technik, den mindste Sandsynlighed. Den optræder jo allerede i de qvartære Lag i det vestlige Europa; men disse ældste Minder om Menneskets Tilværelse kunne dog vel ikke drages ned til Stengravenes Tid. Om Bearbeidelsen af Flinten i vore Dage udtales det af Fagmænd, at en almindelig Arbeider i Løbet af en 14 Dages Tid kan lære daglig at forfærdige 500—800 Bøsseflinter af Flækker, men at selv den udlærte Flintarbeider ikke har kunnet drive det til endog nogenlunde at efterligne den glatte og parallele Tilhugning paa den yngre Stenalders Vaaben (Fig. 93). Dette har ogsaa været uopnaaeligt for Alle, der have øvet sig i at efterligne Oldtidens Flintsager, selv om de ellers have drevet det til at fremstille ret gode og skuffende Smaastykker, Skrabere, Pilespidser og Redskaber fra den ældre Stenalder.

Fig. 93. 1/1.

Men tilbage til Behandlingen af Flinten, som man kjender den fra færdige og ufærdige Stykker. Allerede den første Tildannelse af den naturlige Kjærne foregik ofte paa bestemt Maade, idet man gav den en aflang firkantet Form, tyndere eller tykkere, efter som Stykket var. Ved *Plankerne* (Fig. 94), som man har kaldt disse Forarbeider, ere kun Flintens ubrugelige Dele med Huller og Knopper borttagne, saa at der ret kunde skjønnes om Stykkets Værd og om, hvad der kunde gjøres ud af det — en Øxe, en Meisel, en Dolk eller en Spydspids; men selve Udformningen er endnu ikke paabegyndt. Man kunde med god Ret sammenligne

en saadan Flintplanke med Metalbarren; begge Dele ere Raamateriale forberedt til Fabrikationen.

Ikke sjælden er det dog tydeligt, at man ikke har meislet sit Redskab af en tildannet Planke, men har foretrukket umiddelbart at benytte det naturlige Flintstykke, fordi det frembød visse Fordele. Som det sees af de Partier af Skorpen, der ikke sjælden ere bevarede paa Stensagerne, blev der af det tynde, flade Flintstykke ofte gjort en slank Spydspids; hvor der var en nogenlunde glat og lige Kant, blev den bibeholdt uforandret i den fuldt tildannede Øxe; en udskydende Tap kunde let benyttes som Fæste paa en Dolk o. s. fr.

Fig. 94. 1/5.

Hvorledes Tilhugningen efterhaanden rykkede frem, lader sig følge Skridt for Skridt. I Begyndelsen blev der arbeidet med store Slag, hvorved Stykkets Hovedform kom frem; men efterhaanden bleve Snittene af anden Art, idet der løsnedes bestandig tyndere Spaaner. Længst bevaredes sædvanlig Plankens Yderdel ved Redskabets Spids, forat dette skrøbelige Parti ikke skulde beskadiges under den videre Tilhugning. Herefter kan det ofte bestemt siges, om et Stykke er helt færdigt eller kun er et Forarbeide. I det hele tillader nu det nøie Kjendskab, som haves til de i saa talrig Mængde foreliggende Stensager, sikrere end forhen at afgjøre dette undertiden vanskelige Spørgsmaal. Meget, der tidligere antoges for færdigt til Brug, kan nu betegnes som Forarbeider, saaledes navnlig de mange stort tilhuggede Stykker, der ere Begyndelser til Dolke og Spydspidser. De have sikkert nok ofte en paafaldende Bredde, større end noget færdig tildannet Stykke af samme Art; men dette lader sig vel forklare. Flinten maatte efter sin Natur altid tilhugges fra en Kant, og under den langsomme Afskrælning af Stykkets Tykkelse for at frembringe det flade, tynde Blad blev der bestandig ved Slag paa Kanterne forbrugt meget af disse. Det første Forarbeide maatte derfor have en langt større Bredde end det færdige Stykke,

og man begyndte vel helst saa bredt, som Planken overhovedet tillod det. De to her afbildede Stykker (Fig. 95—96) ere Exempler paa en paabegyndt Spydspids og en fuldt tilhugget med jævn og glat Overflade, dannet ved ensartede, parallele Afspaltninger.

Ved de omhyggeligst forarbeidede Stykker, gjorte af den bedste Flint og dannede af en Haand, som raadede over den største Færdighed (Fig. 93), ligge Arrene i lange, regelmæssige Striber hen over Fladen, glattende den næsten fuldstændig og givende den Præg af at være dækket med Ornamenter. Slagene ere faldne saa nøiagtig og velberegnet som Hammerslagene paa et ypperligt Stykke Smedearbeide, og ingen damasceret Klinge gjør et smukkere Indtryk end Fladen af en Dolk eller en Spydspids, som er behandlet paa denne Maade. Men ligesaa beundringsværdig som den Dygtighed, hvormed de lange, tynde Spaaner ere afhuggede eller borttrykkede, er den Finhed, hvormed navnlig de smaa Pilespidsers Ægge og udskydende Flige ere dannede (Fig. 69). Øiet har vanskeligt ved at skjelne de enkelte Ar.

Fig. 95. 1/3.

Fig. 96. 1/3.

Meget af dette Arbeide maa betegnes som Luxus. Det er kun udført for at tilveiebringe et Mesterstykke af Haandværksarbeide. Ved Øxebladet var det jo f. Ex. nok, om Æggen blev godt formet; den glatte Tilhugning over hele Bred- og Smalsiderne var ikke nødvendig, tilmed da disse for største Delen skulde dækkes af Skæftningen. En grov og flammet Tilhugning vilde gjøre Stykket ligesaa tjenligt. Men man har villet gjøre udmærkede Stensager, paa hvilke der var ofret Alt, hvad man formaaede af Omhu, Smag og Dygtighed, og herved fik de sikkert en forhøiet Værdi. Disse Sager kunne saaledes ret egentlig betegnes som Kunstindustri.

Det vanskelige Materiale satte dog Grænser for, hvad der i denne Retning kunde opnaaes. Det eneste Ornament, som lod sig udføre i Flinten, var den fine Zikzaklinie, der ofte er trukken langs

med Kanterne, navnlig sirlig anvendt ved Dolkenes Greb (Fig. 97). Dette var et naturligt Ornament, som let maatte fremkomme ved en regelmæssigere Tilhugning, idet Slagene, der stedse maatte følge en Kant, bleve lagte afvexlende til modsat Side. Zikzaken findes derfor ikke blot paa Steder, hvor den skulde tjene som Dekoration, men ogsaa ved Spydenes Skaftende, hvor den vilde blive skjult under Beviklingen, og paa Øxerne, hvor Slibningen maatte borttage den. Navnlig denne til det yderste elegante Tilhugning af Øxerne er et Vidnesbyrd om Forfærdigerens, og vel ogsaa Kjøberens vidtgaaende Fordring om smukt Arbeide; thi ved Øxerne blev den tilhuggede Overflade ikke bevaret, idet de i den yngre Stenalder ikke brugtes uslebne.

Fig. 97. ²/₃.

Dette er først blevet bestemt udtalt af *F. Sehested*, som rigtig opfattede Betydningen af, at de yngre, kun tilhuggede Øxer og Meisler ikke forekomme i slidt og opskærpet Stand. De Stykker, som ere beskadigede ved Brug i Oldtiden, ere stedse slebne. Paa den anden Side modtoge Spyd, Dolke, Knive, Save og Pilespidser i Reglen ikke nogen Slibning, selvfølgelig fordi Spidsens eller Æggens Tjenlighed blot herved vilde blive forringet. Ved Stykker af denne Art blev Slibningen kun anvendt som en Nødhjælp, paa Steder, hvor den gjenstridige Flint ikke vilde give efter for Slaget, paa en Knast i Stenen eller paa Midten af Bladet, hvor der, under Hugningen fra Kanten, var blevet et Parti staaende, som man ikke vovede at hugge bort, af Frygt for derved at slaa Stykket itu.

Ved alle de forskjellige yngre Former af Flintøxer og Meisler — de være spidsnakkede, tynd- eller tyknakkede — havde Slibningen en større Betydning, idet den frembragte en fortræffelig Æg; desforuden blev den anvendt til at afpudse Stykket, i forskjelligt Omfang ved de enkelte Former. Om Maaden, hvorpaa denne Slibning af den haarde Flint blev udført, har der været megen Tvivl, idet man gik ud fra, at der nødvendigvis maatte være benyttet egne Mekanismer for at frembringe et stærkt Tryk mellem Flinten og Slibefladen; det er atter her Kmhr. *Sehested*,

som ved sine ofte nævnte Forsøg har vist, at Slibningen lader sig udføre ved ganske simple Midler. *Sehested* gik den rigtige Vei at studere alle Enkeltheder ved de slebne Stykker og at benytte til sine Forsøg lignende Slibestene som de, der kjendes fra Oldtiden, paa den simpleste og naturligste Maade; Resultatet blev saaledes, at Spørgsmaalet maa ansees for i det væsentlige at være løst. Flintøxerne fremvise tre Slags Slibning, en grovere, som ofte strækker sig over hele Fladen, med dybe, stundom hvidlige Striber, liggende jævnsides efter Stykkets Længde; en finere Slibning, ofte indskrænket til Ægpartiet, som herved er gjort glat og blank, uden de nævnte Striber, og endelig en speilblank Polering af selve Æggen og af de nærmest tilstødende Dele af Bredsiderne. Den grove Slibning udførte *Sehested* paa en flad Granitsten, som kun var noget jævnet med en anden Sten. Lignende Slibestene med en jævnt indbuet Flade træffes særdeles hyppig. De ere undertiden dybere udhulede ved Brug; men Fordybningen er stedse fladt og jævnt skraanende helt op til Stenens Kant, særlig ved Enderne af Slibebanen, hvad der var nødvendigt, forat ikke Øxens Æg og Nakke skulde stødes og beskadiges under den hurtige Bevægelse frem og tilbage. Blev Stenen for stærkt udhulet eller dannede der sig efterhaanden under Brugen, som dette kunde ske, en opstaaende Kant omkring Slibebanen, da blev, hvad der ofte kan iagttages, det yderste af Stenen borthugget rundt om. Ved alle disse Enkeltheder skille Slibestenene sig fra de dybt udhulede Stentrug med høie og steile Vægge, der nedenfor skulle omtales (S. 186).

»Slibningen paa Granitstenen foretoges med skarpt Grus og Vand. Gruset fornyedes ofte, fordi det hurtig knustes til fine Dele. Øxen bevægedes frem og tilbage efter Længden under et saa haardt Tryk, som Arbeideren kunde give den, idet han førte den med begge Hænder.« Saaledes beskriver *Sehested* sin Fremgangsmaade ved Slibningen. Der fremkom herved en grov Afslibning med hvidlige Striber, ganske som den sees paa de gamle Øxer, og det skjønnedes, at en Mand med 6 Timers Arbeide om Dagen vilde i mindre end en Uge kunne slibe en 7" lang Øxe. Den finere Slibning efterlignede *Sehested* ved at benytte en Sandsten som de, der vides at være anvendte i Oldtiden. Disse gamle Slibestene ere dels store med flad Slidbane ligesom Granitstenenes, dels mindre og benyttede paa flere Sider, hvorved de kunne

faa en eiendommelig Form, tynde i Midten, stærkt udvidede mod begge Ender og med Slibeflader til alle Sider (Afbildning S. 164). Sjældnere forekomme aflange Slibestene af samme Materiale med hvælvede Flader, øiensynlig benyttede til Hulslibning. Poleringen af Æggen foretog *Sehested* endelig med en Hvæssesten af Skifer. Ogsaa saadanne Stykker forekomme ret hyppig, navnlig i Stengravene, med eller uden Gjennemboring i Enden til Ophængning og sædvanlig af smuk Form, firsidede og løbende ud i en skarp Kant (Fig. 98). Da de tillige ofte ere ornamenterede, har man betragtet dem som Hængesmykker; men det Materiale, hvoraf de stedse ere gjorte, Skifer eller fin Sandsten, og det Slid, der ofte kjendelig har forandret Formen, synes bestemt at vise, at de have tjent som Hvæssestene.

Fig. 98. 1/2.

Ihvorvel Slibningsprocessen saaledes synes oplyst i alle sine Enkeltheder, er det dog muligt, at der ogsaa har været anvendt andre Fremgangsmaader. Roterende Slibestene kjendes vel ikke fra Stenalderen; men at man forstod at afdreie Stenen, er sikkert nok, da de foran omtalte, flade Køllehoveder (Fig. 47, S. 120) efter Sagkyndiges Dom undertiden ere slebne ved Afdreining. Det maa ogsaa tilstaaes, at der ikke sjælden forekommer Eiendommeligheder ved de slebne Flintsager, som synes at være frembragte ved Slibning paa et roterende Legeme.

De andre Stenarter, Grønsten, Granit, Porphyr o. s. v., der i Danmark ere benyttede til Arbeidsøxer, Stridsøxer, Hammere, Køller o. lign., bearbeidedes sædvanlig ikke ved Tilhugning, men ved langsom Afstødning af Overfladen; kun fra Bornholm foreligger der Stykker, som fremvise Ar efter Afspaltninger. Var Formen simpel, som ved de butnakkede Øxer (S. 47), valgte man vistnok en Rullesten, der kom den nær, og Tildannelsen bestod da væsentlig i en Tilslibning af Æggen. Hvorledes Skafthullet blev udført, var længe en Gaade. Ogsaa her lød det fra deres Side, som ikke forstode at vurdere et archæologisk Bevis, at Hullerne *maatte være* borede med Metalcylindre; paa anden Maade kunde de ikke være udførte — følgelig havde man kjendt Metal i Stenalderen, eller ogsaa tilhørte de gjennemborede Øxer en senere Tid. Det hjalp ikke, at Archæologen pegede paa Fundforholdene; disse Øxer fandtes stedse sammen med Stensager, men ikke i Bronzealderens Grave, og

allerede i 1843 udtalte *Worsaae*, at Skafthullerne kunde være borede med en Pind, Sand og Vand. Saaledes vides det f. Ex., at de Indfødte ved Rio Negro i Sydamerika gjennembore den haarde Bjergkrystal, der bæres som Smykke; de bruge hertil en Gren af den vilde Platan, der rulles i Hænderne. Det er nu ved gjentagne Forsøg baade i Udlandet og herhjemme blevet vist, at alle Enkeltheder ved de gamle Gjennemboringer af Stenøxerne kunne fremstilles ved en Boring med Træ, Ben eller Horn. En lignende Fremgangsmaade kan være fulgt ved Gjennemboringen af andre Stoffer som Rav og Ben; men tillige har det ved foretagne Forsøg vist sig, at der lader sig bore med et spidst Stykke Flint, ligesom der jo ogsaa kjendes Flintbor i Mængde.

Med en Flintflække eller med en Træklinge have de til Stridsøxerne anvendte Stenarter kunnet gjennemsaves, hvad der vides ofte at være skeet i Udlandet. Fra Danmark foreligger der dog ikke Bevis for, at der er benyttet andet Materiale end Rullestene, der havde en passende Størrelse, saaledes at det ikke var nødvendigt at dele Stenen. En Gjennemsavning med en Dyresene eller en Snor sees derimod undertiden at være udført ved større Ravstykker.

En vigtig Rolle ved Tilveiebringelsen af de fornødne Redskaber og Vaaben spillede den fortsatte ny Tildannelse af slidte og beskadigede Stykker. Øxen og Meislen bleve ophuggede og slebne paany, indtil de vare saa korte, at de netop kunde fastgjøres til Skaftet; Dolke og Knive skærpedes gjentagne Gange i Æg og Spids, indtil Bladet blev ganske smalt og kort, ja endog en Del af Dolkfæstet kunde efterhaanden blive omdannet til Blad. Man gav ikke Slip paa et engang anvendt Stykke, før det var opslidt til sidste Stump. Ved Betragtningen af Stensagerne maa der stedse tages Hensyn til de undertiden endog meget store Forandringer, som ere fremkomne ved Slid og ny Tildannelse, og dette er saameget mere nødvendigt, som der sikkert nok fremdrages flere slidte og opskærpede Stykker end nye og ganske ubrugte.

Andre Forandringer hidrøre fra, at beskadigede Stykker eller Fragmenter af Stensager ere blevne mere eller mindre omdannede for at bruges paa samme eller ny Maade. Der er Exempler nok

paa, at et afbrudt Greb af en Dolk har faaet en sleben Æg for at tjene som Værktøi, at en beskadiget Øxe er omdannet til Meisel, at Øxen, som er overbrudt i Skafthullet, er bleven gjennemboret paany, at et Brudstykke af en Spydspids eller en Kniv er indrettet til atter at sættes i Stage eller Skaft o. s. fremd. Hvor rask og let man end har behandlet Stenen, er dog det enkelte Stykke udnyttet med en stor Økonomi, indtil det ikke var brugeligt til nogetsomhelst.

Hvorledes andre Stoffer forarbeidedes, er dels foran berørt paa flere Steder, dels frembyder det mindre Interesse. Kun har Spørgsmaalet om Bensagernes Tildannelse en Tid lang spillet en vis Rolle, idet *Steenstrup* betragtede det som et Hovedbevis mod Delingen af Stenalderen i et ældre og et yngre Afsnit, at Bensagerne i Skaldyngerne, som det blev fremsat gjentagne Gange og med største Eftertryk, »aldeles uomtvisteligt« vare forarbeidede med slebne Redskaber. Herom dreiede sig endnu hans sidste Indlæg i Striden med *Worsaae*, nemlig følgende Bemærkning: »I Prof. *Worsaaes* Efterskrift er det ikke angivet, hvormange Ben- og Hjortetakstykker der bære utvivlsomme Mærker af *slebne* Stenredskaber«. *Worsaae* svarede herpaa, at han ikke havde omtalt saadanne Benstykker, »fordi det ikke var lykkedes ham at finde mindste Sandsynlighed, end sige Bevis for, at et eneste saadant Stykke var tilskaaret netop med et slebet Stenredskab og ikke med en skarp Flintflække«. Det kunde være tilføiet, at en nøiere Undersøgelse just af de af *Steenstrup* exempelvis anførte Stykker godtgjorde, at Forarbeidningen ikke er foregaaet med slebet Ægværktøi. Som det saa ofte gaaer i en videnskabelig Strid, har senere Trediemand fældet Dom i Sagen. Ved de af *Sehested* foretagne Forsøg viste det sig nemlig, at det slebne Ægværktøi ikke bider paa Benet, naar det da ikke føres med stor Kraft — men det kan dog ikke tænkes, at tynde Bennaale ere forarbeidede med svære Øxehug. Derimod er et tilfældigt Stykke skarpkantet Flint, f. Ex. et Brudstykke af en Flække, særdeles anvendeligt til Bearbeidning af Dyreknogler ved Skrabning, og at denne Fremgangsmaade virkelig er fulgt, er ved mange Stykker tydeligt nok. Herefter maa denne Sag, som i og for sig er af underordnet Betydning, sikkert betragtes som endelig afgjort.

Naar Talen er om Stenalderens Technik, er det navnlig Flintens Behandling, der tiltrækker sig Opmærksomheden. Her viser der sig et mærkeligt Kjendskab til Stoffet, erhvervet gjennem lange Tider, en bestandig tiltagende Dygtighed, fremkommen ved en fortsat Udvikling og tilsidst en forbausende Færdighed, som man nutildags ikke vilde kunne opnaa. Det er Stenen og dens Behandling, som giver det ældste Afsnit af Oldtiden dets eiendommelige Præg. Med Rette har man derfor givet det Navn af Stenalderen.

Fig. 99—100. Efter Greenwell, »British Barrows« og Cartailhac, »Ages préhistoriques de l'Espagne«.

XIV. BOPLADSER, LEVEVIS OG BEFOLKNING.

I Forhold til Gravene med deres rige Indhold af Oldsager have Bopladserne fra den yngre Stenalder kun en underordnet Betydning. De Steder, hvor Boligerne laa, snart i større, snart i ringere Antal, og hvor sikkert ofte mange paa hinanden følgende Slægtled have tilbragt deres Liv, ere selvfølgelig ikke blottede for efterladte Minder. Men væsentlig er det kun Stensager, som optages paa disse Steder, der ikke som de ældre Bopladser findes dækkede af tykke Lag, under hvilke ogsaa andre Sager have kunnet henligge velbevarede. Sædvanlig er det paa aaben og dyrket Mark, at disse Kulturrester fremdrages, og kun sjælden har Archæologen kunnet undersøge Stedet strax, efterat det toges under Dyrkning. Den yngre Stenalders Bopladser kjendes i Reglen kun som righoldige Findesteder for alle Slags Stenredskaber, Affald fra Tilhugningen og ildskjørnede Stene, hvorimod de forgængelige Sager, Potteskaar, Kul og Dyreben kun sjælden ere bevarede i den dyrkede Muld. Saaledes have disse Fund sædvanlig et andet Præg end de ældre. Den store Masse af Stensager, ikke blot ufærdige, men ogsaa itubrudte og opslidte, angiver dog tydelig, at man har at gjøre med Efterladenskaber paa de Steder, hvor der byggedes og boedes.

Et righoldigt Findested af denne Art har Lærer *Rose* i Thisted opdaget paa Knudsbjerg, en Høide tæt ved Limfjorden, østlig for nævnte By. Ved aarlige Udflugter med Skolebørnene siden 1880 har han paa Overdelen af Banken efterhaanden opsamlet mange Hundrede Stensager, der ere indsendte til Nationalmuseet. Det store Fund, som indeholder mere end 100 Øxer og ligesaa mange Spyd, henved 40 Save, 70 Skiveskrabere, 30 Flækkeblokke o. s. v., viser, hvorledes Stensagerne forarbeidedes der paa Pladsen, benyttedes og opskærpedes, itubrødes og omformedes til nyt Brug. I lignende Mængde laa Flintsagerne paa en langt mindre Plads, c. 18 Al. i Firkant, ved Bakkebølle Fredskov øst for Vordingborg. Der blev her opsamlet c. 700 Flintsager, deriblandt en Snes Brudstykker af Øxer, halvandet Hundrede Skiveskrabere og 45 smaa Spaltere. Ved Sandhammeren paa Bornholm er der tæt ved Kysten blevet undersøgt et udstrakt, sanddækket Kulturlag, der er særdeles rigt paa Redskaber og Potteskaar fra den yngre Stenalder, foruden at der her findes noget Kul og enkelte Rester af Dyr. Paa den lille Ø Farø, nord for Falster, kan der opsamles Stensager i Mængde; ved et kort Besøg har en erfaren Samler fundet over halvandet Hundrede Stykker, næsten alle i Fragmenter, beskadigede eller omdannede. Fra Vester Egesborg, Hammer Herred, har en Gaardeier efterhaanden indsendt til Museet c. 700 Skivespaltere foruden mange andre Stensager, med hvilke hans Marker ere næsten oversaaede. Sammesteds er der ogsaa truffet Tomter af Hytter fra Stenalderen.

Snart ved Kysten, snart inde i Landet, oftest paa Holme i nu tilgroede Søer, er der paavist mangfoldige saadanne Findesteder, frembydende den samme Rigdom paa Sager fra den yngre Stenalder. Det er ikke uklart, i hvilken Periode disse Bopladser ere benyttede. Fundene herfra skille sig kjendelig fra de ældre, selv om de ofte indeholde nogle, undertiden mange Sager, der hidrøre fra en ældre Tid. Man er jævnlig gjennem hele Stenalderen vedbleven at bo paa de samme Pladser, og Efterladenskaber fra ældre og yngre Tider maa paa Steder, hvor ingen Afleiringer dækkede over de først bortkastede eller tabte Sager, blive opsamlede mellem hverandre. Som ovenfor bemærket (S. 43), er det kun ved at gjennemgaa den hele Række af Bopladsfund, baade dem, i hvilke de ældre Former ere eneherskende, dem, som alene indeholde yngre Sager, og dem, som repræsentere alle Tidsafsnit, at man lærer ret at opfatte disse Fund som Minder om snart mere kortvarige, snart gjennem lange Tider fortsatte Ophold. Men selv med et flygtigt Kjendskab til de yngre Bopladser vil det kunne sees, hvor urigtig man har søgt at bortforklare, at den yngre Stenalders Sager ikke findes i de gamle Skaldynger. Man har sagt, at de bedre forarbeidede, yngre Sager ikke saa let bleve tabte og bortkastede; som det fremgaaer af de ovenanførte og af mange andre Fund kunne de opsamles i Mængde paa de Steder, hvor den yngre Stenalders Folk boede. Ved Siden af henligger der talrige

Fliser og Spaaner, afslagne af *slebne* Redskaber — Fundet fra Bakkebølle Fredskov indeholdt henved 100 Stykker, — hvorimod saadanne ganske mangle i de gamle Fund; mellem Vester-Ulslev Fundets Tusinder af Spaaner og Flækker (S. 21) var der ikke en eneste, som bar Spor af Slibning.

Man opfattede tidligere Bopladsfundene som Minder om Værksteder, paa hvilke Flinten blev forarbeidet, og gav dem herefter Navn af *Værkstedfund*, ligesom man i Frankrig, sikkert foranlediget af det danske Udtryk, har kaldt de tilsvarende Findesteder for *Atéliers*. Forsaavidt er jo denne Benævnelse ikke ganske uberettiget, som Flintsagerne virkelig ere blevne tilhugne paa disse Steder; dog er den misvisende, dels fordi man ikke i Stenalderen, som i vore Dage, har havt særlige Værksteder, der laa fjærnt fra Boligerne, dels fordi Fundene indeholde ligesaa mange Vidnesbyrd om Sagernes Brug som om deres Fabrikation.

Noget anderledes kunde man synes at maatte stille sig til enkelte store og i visse Retninger mærkelige Fund fra Anholt, Hesselø, Bulbjerg o. fl. St., idet Forarbeiderne og de mislykkede Stykker i disse Fund virkelig spille en meget fremtrædende Rolle. For en nærmere Betragtning vil det dog vise sig, at ogsaa disse rettest maa opfattes som Efterladenskaber paa Bopladser.

Der er paa Anholt, navnlig paa Øens østlige, flade Del, som henligger udyrket og dækket af Flyvesand, opsamlet Tusinder af ældre og yngre Stensager af alle Arter, mest Forarbeider, let tilhugget Materiale o. lign., men ogsaa fuldt færdige Redskaber, der oftest ere beskadigede og itubrudte. Disse Sager henligge samlede pletvis omkring Stenlægninger, der have været udsatte for en stærk Ild. Det er altsaa omkring Arnesteder, at Sagerne findes; man har følgelig boet paa disse Steder, og der har ikke kunnet paavises andre Pladser med Levninger af Hytter, men uden Stensager.

Ganske det samme gjentager sig ved Bulbjerg, ved Vesterhavet, hvorfra Nationalmuseet har modtaget store Mængder af lignende Sager, dog for den langt overveiende Del Forarbeider og mislykkede Stykker, mest Spydspidser, Dolke og Save, og næsten udelukkende Gjenstande, som skrive sig fra den yngre Stenalder. Foruden saadanne, dog noget tildannede og bestemmelige Stykker — hvilke sædvanlig alene indsamles og opbevares — henligger der paa Bulbjerg som paa alle andre Bopladser en overordentlig Mængde

Spaaner og Affald samt lidet tilhuggede, uformelige Flintstykker, der hurtig bleve bortkastede, fordi Flinten ikke vilde føie sig efter Ønske. Man faaer herigjennem en god Forestilling om, hvilken betydelig Masse af Flint der — med et dagligdags, men her betegnende Udtryk — er »gaaet i Spaanerne« ved Tilvirkningen af Stensager. Ogsaa paa Bulbjerg ligge pletvis omkring Baalpladser Redskaber og Affald, blankt polerede og med Kanterne afslidte af Flyvesandet, som gjennem Aarhundreder er gledet hen over dem. Den samme Eiendommelighed frembyde ogsaa Sagerne fra Anholt.

Hesselø-Fundet adskiller sig ikke væsentlig fra de to omtalte Fund. Flintsagerne ligge pletvis og i Lag af indtil 18" Tykkelse og undertiden 80' Længde, men her dækkede af Græstørv. Mulig skyldes det denne Overdækning, at der paa Hesseløen er bevaret Brudstykker af Lerkar og talrige, tildels svedne Knogler af Sælhunde. Da der tillige er truffet Ildsteder, er det klart, at Ophobningerne ligge paa gamle Bopladser. Der er afdækket henved 30 Ildsteder, sædvanlig med store, fritliggende Rullestene i Midten, om hvilke en Brolægning af mindre Stene indtil 6 Al. i Firkant; Jorden var her stærkt kulblandet og indeholdt Potteskaar i Mængde.

Fig. 101. 1/1.

Kun paa et eneste Sted er der fundet Rester af selve Hytterne. I en Grusgrav i Gribskov i Nordsjælland blev der i Forbindelse med Potteskaar fra Stenalderen optaget en Mængde brændte Lerstykker, indtil et Par Tommer tykke, glat strøgne paa den ene Side og paa den anden med tætstillede Aftryk af det Greneværk, hvorpaa det vaade Ler blev klinet som Tætning (Fig. 101). Hytten maa være bleven ødelagt ved Ild, og Lerbeklædningen er herved brændt, hvad der alene er Grunden til, at den har kunnet delvis bevares. Ganske lignende Rester af forhistoriske Hytter kjendes fra andre Steder i Europa, og endnu i vor Tid sees der i Syden Boliger, som ere byggede paa samme Maade, ligesom der i vort eget Land findes Udhuse med Vægge, der ere dannede af Risfletninger overstrøgne med Ler.

Det var saadanne uanseelige Hytter, byggede af Grene og klinede med Ler, som dækkede Stenalderens Bopladser — tilvisse mærkelig forskjellige fra de stensatte Kamre, der samtidig opførtes for de Døde. Men samme Forskjel findes ogsaa i andre Landes

Stenalder; ved Siden af Stengraven har der kun staaet en skrøbelig Hytte, hvoraf lidet eller intet er bevaret, og et lignende Forhold gjør sig gjældende ogsaa i langt senere Afsnit af Oldtiden. Hvad er der i Syden bevaret af Boliger fra de Tider, da man indrettede de mægtige Gravminder, fritliggende eller dækkede af Klipper? I de Bygningstomter, som af *Schliemann* bleve fremdragne paa Borgen i Tiryns, ere Murene gjorte af det letteste Materiale, medens de samtidige Kuppelgrave, som foran omtalt (S. 88), ere opførte af mægtige Kvadre.

Det er kun selve Tomten, som findes bevaret af den nordiske Stenalders Hytter. Undertiden synes de at have været hævede over den omgivende Flade, saaledes paa Anholt, hvor de ildskjørnede Stenlægninger dække Overfladen af smaa Høie, og paa en Boplads mellem Tidsvilde Hegn og Liseleie, hvor talrige Brudstykker af Stensager, ildskjørnede Sten og Flintaffald ligge tæt omkring ret nøie afgrænsede, flade Høininger. Oftere have dog Hytterne været noget nedsænkede i Jorden. Tomterne vise sig som runde eller aflange Fordybninger, gjærne med en stenlagt Bund, der ligger nogle Fod under den nuværende Jordflade. Den mørke Jord, som fylder Indsænkningen, indeholder opløste organiske Stoffer, Kulsmuler, ildskjørnede Stene, foruden enkelte Dyreknogler, beskadigede Redskaber og Affald fra Tilhugningen, Alt Sager, som man maatte vente at finde paa Gulvet i en Stenalders Hytte. Ganske tilsvarende Hustomter med lignende Indhold kjendes fra andre Lande, navnlig fra det nordlige Italien, hvor de ofte ligge samlede i stort Antal. Af de eiendommelige Pælebygninger, som i Schweiz og i det hele i Mellemeuropa bleve opførte i Søerne allerede under Stenalderen, er der derimod ikke forekommet noget Spor i Danmark eller overhovedet i det nordlige Europa fra saa fjærn en Tid.

Men bedre end Hustomterne, der hidtil ikke ere fremdragne paa ret mange Steder i Danmark, og som endnu kun ere blevne grundig undersøgte ved Broholm paa Fyen, og bedre end Bopladserne, som kun tildrage sig Opmærksomheden, naar de have været benyttede gjennem lange Tider og ere stærkt opfyldte med Stensager, ville de monumentale Grave kunne give en Forestilling om, i hvilken Udstrækning Landet var beboet i den yngre Stenalder.

Det er trods ældre og nyere Tiders Ødelæggelser en forbausende Mængde Grave, som endnu kunne paavises, navnlig paa Sjælland og de omliggende Øer. I Horns Herred har der saaledes været 120 Stengrave, i Ølstykke Herred 196, i Baarse Herred 173, og selv om disse Herreder, efter de hidtil foretagne Undersøgelser, have vist sig at være ualmindelig rige paa Grave fra Stenalderen, vil der dog ikke kunne udpeges noget mere udstrakt Omraade paa de danske Øer, hvor der ikke forekommer et større eller ringere Antal. Ved en meget sandsynlig Beregning har *Henry Petersen* fundet, at der paa Sjælland gjennemsnitlig kommer 27 Stengrave paa Kvadratmilen, hvad der vilde give et Antal af c. 3400 for hele Øen.

Kysterne og de mindre Øer, hvor man fortrinsvis opholdt sig i den ældre Tid, vare ingenlunde forladte i den yngre Stenalder. Grave af forskjellig Art følge i Række efter hinanden langs med Kysten — saaledes over hele Strækningen mellem Vordingborg og Kallehave — og selv paa Smaaøer ligger der, eller har der ligget Stensætninger i større Antal, f. Ex. 21 paa Bogø ved Møen, 6 paa Lyø ved Fyen og 6 paa Fur i Limfjorden. Men man var nu tillige trængt saa vidt frem gjennem Skove og uveisomme Strækninger, at det for den danske Øgruppes Vedkommende maa siges, at Bebyggelsen var vidt udbredt, om end kun spredt. Naar det iagttages, hvorledes Stengravene oftest forekomme over visse Strøg, hvorledes nogle Strækninger kunne være særdeles rige paa Mindesmærker, medens der i en tilgrænsende Egn ikke kan paavises et eneste, skjønnes det, at Landets Bebyggelse er foregaaet spredt, efter som et mere aabent Terrain, let Adgang til Vand og tillige gode Græsgange og frugtbare Jorder lokkede Befolkningen fremad gjennem de store Skovstrækninger.

For Jyllands Vedkommende kan derimod Tilstedeværelsen eller Manglen af Stengrave ikke afgive noget Vidnesbyrd om, hvor man levede i den yngre Stenalder. Det var jo en Betingelse for Gravenes Opførelse, at der kunde findes Rullesten af den fornødne Størrelse og i tilstrækkelig Mængde; herefter er Stengravenes Omraade begrænset paa mærkelig Maade. Over hele den østlige Del af Halvøen er Antallet ikke ringe, saaledes har der i Bjerre Herred kunnet paavises 79 Grave, eller rettere Steder, hvor de have ligget — thi de ere nu ryddede paa faa nær — i Mols Sønder

Herred 70, for en Del endnu vel bevarede. Ikke faa findes i Vensyssel, navnlig indenfor den vestlige Kyststrækning; i Jyllands nordligste Herred 20, i Vennebjerg Herred 21, i Han-Herrederne 36. I Thyland findes derimod færre, hovedsagelig beliggende i Nærheden af Limfjorden, og imod Syd gjennem hele Midten af Halvøen er der paafaldende faa eller over store Strækninger ingen. I Sallinglands 4 Herreder kan der næppe paavises 10 Stengrave. I Lysgaard Herred syd for Viborg findes der kun en eneste Langdysse, i Stendalsgaards Plantage, og her er det ikke et vidt fremskredet Agerbrug, som har fjærnet dem; thi Herredet har endnu Hundreder af Høie at opvise. Det mod Syd tilstødende Hids Herred, som strækker sig til Silkeborg, har ingen Stengrave, men ligeledes talrige Gravhøie, og i det derefter følgende Vrads Herred er Forholdet ikke meget forskjelligt, idet der kun findes 3 stensatte Grave af sædvanlig Form. Det skulde herefter antages, at disse Dele af Jylland vare næsten ubeboede i Stenalderen, ifald det ikke vidstes fra de sidste Aars Undersøgelser, som dette foran er omtalt (S. 108), at der i Midt- og Vestjylland blev dannet Stenalders Grave af anden Art, dækkede af Høie; dette beroer sikkert paa, at store Rullestene ere sjældne i disse Egne.

Selvfølgelig maa forskjellige Naturforhold have havt megen Indflydelse paa Valget af Bopladser. Det er saaledes vel forstaaeligt, at der i det lavtliggende og sandede Hvetbo Herred ikke kan paavises en eneste Stengrav; i Reglen maa Stenalderens Grave siges at ligge i Landets mere frugtbare Egne. Det samme Forhold er paapeget i Sverige, og det har sikkert havt sin gode Grund. Man var nemlig ikke længere, som i den ældre Stenalder, henvist alene til Jagt og Fiskeri; Kvægavlen spillede nu en vigtig Rolle, som dette er fremgaaet af de senere Aars Undersøgelser.

At den yngre Stenalders Folk i Danmark have havt andre Husdyr end Hunden, som allerede var tæmmet i Skaldyngernes Tid, antog vel allerede *Worsaae*, idet han sluttede af de samtidige Forhold i nærliggende Lande. Der var nemlig ikke blot imod Syd og Vest, i Tydskland, Schweiz, Belgien, Frankrig og England, men ogsaa i Sverige fremdraget Fund, hvoraf det med Sikkerhed vidstes, at alle Husdyrene, Oxe og Faar, Ged, Svin og Hest allerede fandtes i den yngre Stenalder; der kunde derfor næppe tvivles om, at det samme maatte have været Tilfældet i Danmark,

som i ingen Henseende stod tilbage i Udvikling for de nævnte Lande. Af særlig Betydning for dette Spørgsmaal vare navnlig flere Fund fra svenske Stengrave, der indeholdt ikke blot Knogler af forskjellige Tamdyr, men ogsaa Hængeprydelser, Naale o. lign., forarbeidede af dette Materiale.

Men *Jap. Steenstrup*, som længe alene hos os behandlede disse Spørgsmaal, kunde stedse ikke finde Beviser for Tilstedeværelsen af andre Husdyr i Stenalderen end Hunden, en vigtig Støtte for hans Paastand om, at Worsaaes Deling af Perioden i et ældre og et yngre Afsnit ikke var holdbar.

Kun eengang blev der ifølge Steenstrups egne Bestemmelser fremdraget Knogler af Tamdyr, Oxe, Faar, Ged og Svin, i Forbindelse med Stenalders Sager, nemlig paa en Maaltidsplads med Ildsteder, som af *L. Zinck* blev afdækket i Samsinger-Banken ved Kallundborg. Der blev imidlertid sammesteds fundet nogle mindre Bronzesager, hvad der i Forbindelse med andre Forhold foranledigede Steenstrup til, uanseet de ret talrige Stensager, at henføre Fundet til Bronzealderen »og det helt og ubeskaaret«. Dette syntes vel at være lidet begrundet, idet Forekomsten af Bronzesagerne kun viste, at man ligesom i Stenalderen saaledes ogsaa senere havde opholdt sig paa denne Plads, og Fundet vilde følgelig rettest være at henføre til Overgangstiden mellem de to Perioder; men dets blandede Charakter maatte dog siges noget at svække dets Betydning med Hensyn til Spørgsmaalet om Husdyrhold i Stenalderen.

Det er først ved *Herluf Winges* Undersøgelser i 1888 og følgende Aar dels af Redskaber fra den yngre Stenalder, som ere forarbeidede af Dyreknogler, dels af Knogler fra forskjellige Bopladser blevet fuldstændig godtgjort, at den senere Stenalders Folk havde den hele Række af Husdyr, Faar, Ged, Svin, Oxe, og mulig ogsaa Hesten. Fundene ere allerede saa talrige, at det er tilladt at antage, at Husdyrholdet var almindeligt; naar der af ialt 23 undersøgte Benprene (S. 135) vare 20 dannede af Faareben, 1 af Ged og kun 2 af Raadyr, da viser dette, at Tamdyrene allerede vare almindelige her i Landet.

Mere usikkert er det, hvorvidt der i større Omfang er blevet drevet Agerbrug i Danmark allerede i den yngre Stenalder, som dette vides at have været Tilfældet samtidig i Mellemeuropa. Der foreligger kun nogle faa bestemte Vidnesbyrd om Kornavl, idet der i Lerkar fra Slutningen af Stenalderen er fundet Aftryk af Hvedekorn; herom tales nærmere nedenfor under Bronzealderen. Kun en enkelt Gang, og tilmed under ikke ganske sikre Forhold, har man i en Stenalders Høi truffet et af de eiendommelige Stentrug, dannet af en dybt udhulet Granitsten, hvori det antages at

Kornet blev knust (Fig. 102). Paa Stenalderens Bopladser er der endnu ikke fundet Kværnstene af denne Art, medens de oftere ere trufne i Bronzealderens Høie, dog ikke i selve Graven, men tilfældig indkomne i Fylden. Ikke sjælden er der rigtignok i Stenalderens Grave blevet optaget tildannede og afslebne Kugler af Kvarzit eller Granit (Fig. 103), som menes at have været anvendte i Forbindelse med Stentruget til Knusning af Kornet; men ganske sikker er denne Opfattelse næppe. Disse Stene ere ikke nedlagte som Gravgods, men tilfældig indblandede i de dækkende Lag af Jord og Sten, og deres Lighed med de under den ældre Stenalder omtalte Flintkugler (S. 37) kunde tale for, at de have været anvendte paa en lignende Maade som disse, nemlig som Kastekugler.

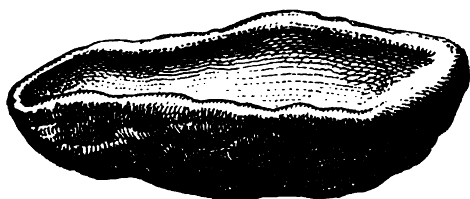

Fig. 102. 1/14.

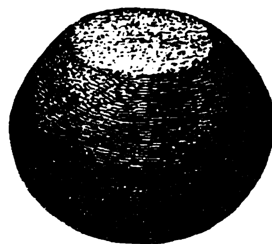

Fig. 103. 1/3.

Det tør dog antages, efter hvad der iøvrigt vides om den yngre Stenalders Folk, at de ialfald have drevet noget Agerbrug. Den første Betingelse herfor fandtes, idet der havdes faste Bopæle, hvad Bopladsfundene vise og ligesaa meget de store Stengrave, der vare bestemte til efterhaanden at tjene som Gravsted for Mange. Paa den anden Side har Befolkningen næppe levet i større Sammenslutninger; Bopladserne have ikke nogen betydelig Udstrækning, og Stengravene ligge kun sjælden samlede i større Antal, saaledes som dette er Tilfældet med Gravhøiene fra de følgende Perioder.

Det er sjældent, som ved Lineslyst paa Lolland, at finde 3 Jættestuer liggende sammen, de to umiddelbart ved hinanden, den tredie kun i 50' Afstand, eller som i Allé Skov under Holstenshus paa Fyen at træffe et Komplex af 3 Langdysser og 1 Jættestue, som have en indbyrdes Afstand af 50—150'. Enestaaende er det, at der paa Hjadstrup Mark, nord for Odense, indtil for faa Aar siden kunde tælles 10 Dysser og Jættestuer over en 4—500 Al. lang Strækning.

I Almindelighed ligge Stengravene enkeltvis og spredte, hvad der tyder paa, at man levede adskilt i mindre Grupper, i Familier eller Slægter.

Men hvem vare nu disse Folk? Vare de Efterkommere af den Befolkning, som tidligere, ved Stenalderens Begyndelse havde udbredt sig over Landet, eller var det nye Stammer, indvandrede fra nære eller fjærne Egne? Man har besvaret dette Spørgsmaal ved at pege paa den store Forskjel, som findes mellem den ældre og den yngre Stenalder. De nye Gravskikke, Husdyrene, de bedre Vaaben og Redskaber, den udviklede Ornamentik skulde være medbragte af Indvandrere. De lavtstaaende Folk, som forud beboede Landet, skulde ikke have været istand til at gjøre saa store Fremskridt i Civilisation, og navnlig skulde de mange Overensstemmelser med Vesteuropas Stenalder i Gravenes Bygningsmaade, i visse Oldsagers Form og i Ornamentiken ikke blot tyde paa en Indvandring, men ogsaa angive Veien, ad hvilken den var foregaaet. Dette har sikkert meget for sig. Dog kan det ikke benægtes, at der ogsaa findes væsentlige Ligheder mellem den ældre og den yngre Stenalder, at hele Grundlaget for Kulturen er det samme, at der oftere paa Bopladserne findes Sager fra begge Tidsafsnit, hvad der ikke taler for, at den ældre og den senere Befolkning stod hinanden fjendtlig, og navnlig at de Træk, som for os betegne den yngre Periode, ikke alle træde frem samlede og paa engang, men at de tværtimod vise sig lidt efter lidt. De tidligere ukjendte, slebne Flintredskaber af fremmede Former bleve jo, som det foran er sagt, benyttede i en Tid, da man i Norden endnu ikke, som i det vestlige Europa, havde begyndt at opføre de store Stengrave. Saadant kunde vise, at den Udvikling, der træder saa stærkt frem i Fundene fra den yngre Stenalder, ikke skyldes Indvandringer, men langsomme Paavirkninger udefra, fortsatte gjennem lange Tider og fredelig meddelte fra Folk til Folk. Archæologen maa sikkert for sit Vedkommende tilstaa, at der i de nu foreliggende Oldsager og Mindesmærker ikke lader sig finde afgjørende Svar paa Spørgsmaalet, om der er foregaaet en Indvandring ved den yngre Stenalders Begyndelse.

Noget anderledes stiller Anthropologen sig, som søger at løse Problemet ved sit særlige Materiale, de fremdragne Rester af det menneskelige Legeme. Her er der imidlertid den betydelige

Vanskelighed, at der kun foreligger Skeletdele fra den yngre Stenalder; som foran omtalt, kjendes der ikke med Sikkerhed Grave fra Skaldyngernes Tid (S. 25). Det nødvendige Sammenligningsstof maa saaledes siges at mangle. Det eneste, hvorpaa man kan støtte sig, er, at Kranierne i de store Stengrave tilhøre to kjendelig forskjellige Typer, en Sag, hvorom Alle ere enige, der i den nyere Tid have undersøgt Materialet og da navnlig de mange i Jættestuen ved Borreby fremdragne Kranier (S. 95). Sædvanlig have den yngre Stenalders Folk været af fin Bygning og langhovedede; men ved Siden af dem har der levet en anden Race, høiere og sværere bygget, med udpræget kort Hoved og lav, tilbagefaldende Pande. I disse Forskjelligheder have navnlig *Quatrefages*, *Worsaaë* og *Montelius* ment at kunne finde Vidnesbyrd om en Indvandring i den yngre Stenalder, idet de langhovedede og finere byggede Folk, som væsentlig ligne Bronzealderens Befolkning, skulde være de senere Indvandrere, imellem hvilke Landets ældste Beboere ere blevne optagne. Hermed stemmer det ganske, at den formentlig ældre Type forekommer langt hyppigere i Danmark end i Sverige, hvor Levningerne fra den ældre Stenalder kun findes indenfor et snævrere Omraade. Afgjort vil dette Spørgsmaal dog ikke blive, før man gjennem heldige Fund lærer Skaldyngernes Befolkning at kjende. Raceblandingen kunde jo nemlig skrive sig fra Tiden før Danmarks Bebyggelse, en Mulighed, som ikke kan udelukkes, da der allerede i den palæolithiske Stenalder, men endnu mere i den neolithiske Tid, næsten overalt i Europa kan paavises Blandinger af stærkt forskjellige Racer.

Spørges der videre, om det er vore Forfædre, som hvile i Stenalderens Grave, eller et andet Folk, ukjendt og forsvundet eller mulig endnu levende i andre Egne, da er Svaret alt givet baade af Archæologer og Anthropologer, saaledes som det efter de foreliggende Kjendsgjerninger kan gives. At Stenalderens Folk vare Finner og Lapper, som ved Bronzealderens Begyndelse bleve trængte tilbage imod Nord — hvad engang *Sven Nilsson* mente at kunne godtgjøre — er forlængst blevet modbevist fra archæologisk Side, og denne Anskuelse synes nu at være fuldstændig opgiven. De finske og lappiske Stammer, som endnu bo imod Nord paa den skandinaviske Halvø, have vel ogsaa tilbagelagt en Stenalder; men denne primitive Kultur, der er bleven undersøgt af *O. Rygh*

o. A., er fuldstændig forskjellig fra den nordiske Stenalders, hvorimod den staaer i Slægtskabsforhold til visse Grupper i det nordlige Rusland; herfra maa disse Stammer tidlig være trængte frem imod Vest. Ogsaa de nyere anthropologiske Undersøgelser have godtgjort, at den hyppigere, langhovedede Stenalders Typ i Skandinavien ikke er lappisk, og at de korthovedede Folk ikke have kunnet være de nuværende Lappers Forfædre, om de end maa henregnes til samme Folkegruppe som dem. Af Interesse er det fremdeles, at *Rud. Virchow* har fundet en saa stor Lighed mellem den nydanske Typ og Kranierne fra de danske Jættestuer, ligesom mellem Svenskerne og den Befolkning, som kjendes fra de svenske Stengrave, at han, om end med megen Varsomhed, har udtalt, at begge Folk mulig havde deres Forfædre hvilende i Landenes gamle Stengrave. Der skulde saaledes ingen Indvandring være foregaaet til Norden siden Stenalderens Tid. Til denne Anskuelse have flere nordiske Archæologer sluttet sig, saaledes som nedenfor nærmere skal omtales.

Uafhængigt af disse vanskelige Undersøgelser om den yngre Stenalders Befolkning er imidlertid Spørgsmaalet om Oprindelsen for denne Tids Kultur. At meget er af fremmed Udspring, og at de betydelige Fremskridt, som gjordes efter Skaldyngernes Tid, ikke udelukkende eller væsentligst skyldtes hjemlige Udviklinger, er ingen Tvivl underkastet. Vor Betragtning af Stengravene førte langt ud over Danmarks Grænser; Ensartetheden i Gravskikke og Husdyrenes Optræden overalt i Europas yngre Stenalder afgive stærke Vidnesbyrd om et Fællesskab i Kultur, hvori ogsaa vort Land var delagtig; og paa samme Maade kan der i det smaa og enkelte, som foran oftere er nævnt, paavises Ligheder i Brugsgjenstandenes Form, Behandling og Udsmykning, som undertiden række videre, end det skulde antages. Exempelvis anføres endnu her et af den italienske Archæolog *Pigorini* og Franskmanden *Cartailhac* først fremdraget Forhold. De to foran S. 178 afbildede Kar, fundne i England og Pyrenæerne, ere indbyrdes særdeles lige, og i samme Grad ligne de det i vor Afbildning S. 139 tilvenstre fremstillede danske Lerkar. En egen Bøining af Siden, et vist Forhold mellem Munding og Bund og de samme Ornamenter findes ved dem alle. Ligheden er saa stor, at der maa formodes et Slægtskab, og naar det da ved en nærmere Undersøgelse viser

sig, at de alle tilhøre den udviklede Stenalder, idet de ere fremdragne i ensartede Grotter og Grave, og at talrige lignende Kar ere fundne paa mange Punkter over næsten hele den europæiske Stenalders Omraade fra Sicilien indtil Danmark, da kan der ikke tvivles om, at de virkelig ere knyttede nær til hverandre og udgaaede fra en og samme Grundform. Saadanne Ligheder vidne om nøie Forbindelser fra Folk til Folk. Fra det vestlige Europa synes Stødet til nye Udviklinger oftest at være givet Nordens Stenalder, og atter gjennem sydligere Egne, over Middelhavet kunne de nye Ideer, som vi have seet, spores tilbage til deres Udspring ved Kulturens Vugge i Østen.

Vor Stenalder er et Led af en fælles europæisk Kultur. Men den nordiske Gruppe med dens Særpræg har videre Grænser end de nuværende danske Lande og det sydlige Skandinavien. Stensager af de yngre Former, fuldstændig lignende de danske, forekomme ofte i Norge og, som foran berørt, ogsaa mod Syd, i det nordlige og østlige Tydskland, indtil Karpatherne, og i det vestlige Rusland. »Den nordiske Stenalders Provinds« har saaledes en stor Udstrækning, idet den, som *Hans Hildebrand* har udtrykt det, ligger syd for Nordsøen og nord, vest og syd for Østersøen. At Kulturen over dette store Landomraade allerede i Stenalderen havde et i det hele ensartet Præg, er værd at lægge Mærke til; thi saaledes vedblev det væsentlig at være i de følgende Tider, gjennem Bronze- og Jernalderen, indtil Folkevandringstiden og Slavernes Fremtrængen. Med Føie har *Montelius* heri seet et Vidnesbyrd om, at gotiske og germanske Folk have siddet i disse Lande fra Stenalderen af.

Ved Siden af denne *nordiske* eller *sydskandinaviske Gruppe* — thi de gammeldanske Lande maa siges at udgjøre den vigtigste Del af dette Kulturhele — danner Stenalderen i det vestlige Europa en anden og kjendelig forskjellig Gruppe, og nye Eiendommeligheder mødes i det sydlige Europa. Visse fælles Træk bevares dog bestandig og føre videre indtil Asien. Endnu fjærnere Forbindelser med Stenalderens Folk i de andre Verdensdele have hidtil ikke kunnet paavises. De saakaldte Naturfolk synes at være gaaede deres egne Veie, idet de spredte Ligheder, som maatte findes, næppe ere større, end at de kunne forklares af parallele Udviklinger paa lignende Grundlag. Til Forstaaelsen af Menneskehedens

første Kulturstadium, paa hvilket Metallernes Brug var ukjendt, oprindelig fælles, men forladt af nogle Folk i den fjærne Oldtid, af andre først i vore Dage, afgiver vor Stenalder dog et rigt og fuldstændigt Stof. Herved have sikkert vore Fund deres største almindelige Betydning.

I Danmark maa Stenalderen antages at være ophørt i den sidste Halvdel af det 2. Aartusinde f. Chr. F., som dette længere fremme skal vises, og dens yngre Afsnit synes at have havt en Varighed af mere end et halvt Aartusinde — saaledes maa det vel siges efter et almindeligt Skjøn; thi nogen sikker Tidsmaaler haves ikke. Der kan væsentlig kun dømmes om dette Tidsrums Varighed efter den Udvikling, som sees at være foregaaet i Monumenterne og i de bevarede Redskabers Form og Forarbeidning.

Ganske uden Betydning for dette Spørgsmaal er det selvfølgelig ikke, at Mængden af de efterladte Minder er saa overvældende stor, baade i og for sig og sammenlignet med, hvad der er bevaret fra de følgende Perioder af Oldtiden, som række omtrent over to Aartusinder; men herved komme dog flere Forhold i Betragtning. Stensagerne tilintetgjøres ikke af Naturen og ei heller af Mennesket, forat Materialet paany kan benyttes, saaledes som dette skeer med Metalsager. Strengt taget maatte hvert et Stykke, som er blevet mere eller mindre tildannet i Stenalderen, og alle itubrudte Sager være bevarede og kunne findes. Dette forklarer til en vis Grad den store Mængde. Fremdeles maa Antallet af Mindesmærker og Oldsager staa i et vist Forhold til Folkets Produktionsevne og dets Energi, og med Hensyn hertil skulde Befolkningen i de gammeldanske Lande siges at have staaet særdeles høit. Findes der end andre Steder i Europa Oldsager fra Stenalderen, som fuldt kunne sættes ved Siden af de danske, saa forekommer der dog intetsteds en saadan Mængde udmærkede Arbeider, saa talrige Vidnesbyrd om en energisk Bestræbelse for at løse de Opgaver, som forelaa. Endelig maa Danmarks Rigdom paa Flint og den lette Adgang til dette i Stenalderen uundværlige Raastof have fremkaldt en rig Produktion, ligesom Udviklingen i det hele er bleven begunstiget herved.

Den egentlige Grund til, at Stenalderen i de gammeldanske Lande indtog saa høi en Stilling, er dog vist at søge i de almindelige Naturforhold. Om Klimaet i den yngre Stenalder og i

Bronzealderen har været mildere end nutildags, som dette er antydet af enkelte Geologer, maa sikkert indtil videre henstaa som uafgjort. Men den frugtbare Øgruppe og de ved Bugter og Fjorde indskaarne Kyststrækninger, omgivne af fredelige Vande, maa i hvert Fald have frembudt gunstige Betingelser for Opblomstringen af en primitiv Kultur. Under lignende Forhold har Livet i Oltiden ofte udfoldet sig kraftig og rigt. Grækenland med omliggende Øgrupper og Syditalien have lignende Kyst- og Havforhold som det nordiske Archipelag, og i den barbariske Del af Europa er det ved Bretagnes og Irlands udstrakte og dybtindskaarne Kyster, at Livet i Stenalderen udviklede en lignende Styrke som i Danmark. Paa alle disse Steder blev der tillige gjennem den ældste Periode tilveiebragt et Grundlag, hvorpaa Bronzealderen kunde reise sig høiere og kraftigere end i andre Lande.

LITERATUR-FORTEGNELSE TIL STENALDEREN.

I—III.

G. Forchhammer, J. Steenstrup og *J. Worsaae:* Undersøgelser i geologisk-antiqvarisk Retning, i Oversigten over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1848 S. 1 og 62; 1851 S. 1 og 179; 1853 S. 14; 1854 S. 191.

J. J. A. Worsaae: Bemærkninger om en ny Inddeling af Sten- og Bronzealderen, i Oversigten over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1859 S. 93.

— Om nogle i Maribo Sø opdagede Spor af Pæle og talrige ved disse fundne Oldsager, sammesteds S. 171.

— Om Tvedelingen af Stenalderen, sammesteds 1861 S. 233.

— Gjensvar paa Hr. Prof. Steenstrups yderligere Bemærkninger imod Tvedelingen af Stenalderen, sammesteds 1861 S. 409.

J. Japetus Sm. Steenstrup: Om Stenalderens Tvedeling, i Oversigten over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1861 S. 305.

— Et Blik paa Natur- og Oldforskningens Forstudier, Kjøbenhavn 1862.

— Kjøkken-Møddinger, Kopenhagen 1866.

— Ved Fremlæggelsen af Skriftet »Kjøkkenmøddinger«, i Oversigten over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1888 S. 213.

Sophus Müller: Ægredskaber fra den ældre Stenalder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888.

— Zoologiske og archæologiske Bestemmelser, sammesteds 1888.

— Den gamle Strid mod Stenalderens Tvedeling, sammesteds 1890.

L. Zinck: Nordisk Archæologi, Stenaldersstudier, I—II, Kjøbenhavn 1890 og 1893.

Ingvald Undset: Om den nordiske Stenalders Tvedeling, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888.

A. P. Madsen: Undersøgelse af Kjøkkenmøddingen ved Meilgaard, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888.

G. V. Smith: Huggeforsøg i Fyrretræ med Skivespaltere, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.

Henry Petersen: Kammerherre Sehesteds Behandling af Spørgsmaalet om »skjæveggede Flintredskaber«, sammesteds 1891.

C. D. Reventlow: Yxformer från stenåldern i Ringsjöfynden, i Kongl. Vitterhets Akademiens Månadsblad 1890 S. 214.

C. G. Joh. Petersen: Om de skalbærende Molluskers Udbredningsforhold i de danske Have indenfor Skagen, Kjøbenhavn 1888.

—, *Herluf Winge* og *Oluf Winge:* Dyrelevninger fra ældre og yngre Stenalders Bopladser, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888.

K. Rørdam: Saltvandsalluviet i det nordlige Sjælland, Kjøbenhavn 1891.

F. de Paula e Oliveira: Nouvelles fouilles faites dans les kjokkenmoeddings de la vallée du Tage, i L'Anthropologie, Paris 1891, S. 223.

H. S. Vodskov: Naturdyrkelse og Sjæledyrkelse, Kjøbenhavn 1890.

IV.

Salomon Reinach: Antiquités Nationales, I, Paris.

M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, Wien 1892.

Oscar Montelius: De svenska flintyxornas olika typer, i Tidskrift för Antropologi, I, Stockholm 1875.

Carl Neergaard: Ravsmykkerne i Stenalderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888.

V—VII.

Henry Petersen: Om Stenalderens Gravformer i Danmark, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881.

A. P. Madsen: Gravhøie og Gravfund fra Stenalderen i Danmark, Kjøbenhavn (ikke sluttet).

C. Engelhardt: Om Stendysser og deres geographiske Udbredelse, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1870.

L. Zinck: Bronzefolkets Gravhøie og deres Forbindelse med Stenalderens Grave, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871.

Kristian Bahnson: Meddelelser fra Nationalmuseets danske Samling, Stenalderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892.

James Fergusson: Rude stone monuments, London 1872.

A. de Bonstetten: Essai sur les dolmens, Genève 1865.

Alexandre Bertrand: La Gaule avant les Gaulois, Paris 1891.

E. Cartailhac: Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal, Paris 1886.

— La France préhistorique, Paris 1889.

John Thurnam: On ancient British Barrows, i Archæologia, London 1869.

Daniel Wilson· The Archæology of Scotland, Edinburgh 1851.

Carton: Tunisie, Les mégalithes etc., i L'Anthropologie, Paris 1891, S. 1.

Giustiniano Nicolucci: Brevi note sul monumenti megalitici di terra d'Otranto, Napoli 1893.

Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien XVIII, S. 285.

G. de Mortillet: Sur la non-existance d'un peuple des dolmens, i Congrès d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Compte rendu, Stockholm 1876, S. 252.

F. de Saulcy: Voyage en Terre Sainte, Paris 1865.

Duc de Luynes: La mer Morte, Paris, III S. 234.

Transactions of the Roy. Irish Academy, Dublin 1892, III Part I.

Abel Blouet: Expédition scientifique de Morée, Paris 1838, II S. 147.

V. Boye: Udgravning af en Jættestue ved Hammer, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1862.

Bulletino di Paletnologia Italiana, Parma 1891, Anno 18, S. 80.

G. Maspero: L'Archéologie Égyptienne, Paris 1887, S. 118.

Sur les objets d'industrie contenus dans les mégalithes de la Lozère, Enterrements successifs et secondaires, i Matériaux pour l'histoire de l'homme, Toulouse, VIII S. 360.

VIII.

A. P. Madsen: Undersøgelser i Ribe Amt, med særligt Hensyn til Stenalderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.
A. Reeh og *G. V. Smith:* Nogle Grave fra Stenalderen, sammesteds 1891.
J. Mestorf: Steinaltergräber unter Bodenniveau, i Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1889, S. 468.

IX.

J. J. A. Worsaae: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie, Kjøbenhavn 1843.
Hans Hildebrand: De förhistoriska folken i Europa, Stockholm 1880.
— Från äldre tider, Stockholm 1882.
Finn Magnusen: Bidrag til nordisk Archæologie, Kjøbenhavn 1820, S. 48.
Karl Penka: Die Heimat der Germanen, i Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, XXXIII S. 45.
Salomon Reinach: L'origine des Aryens, Paris 1892.

X.

J. J. A. Worsaae: Afbildninger fra det Kgl. Museum f. nord. Oldsager, Kjøbenhavn 1854.
A. P. Madsen: Afbildninger af danske Mindesmærker og Oldsager, Kjøbenhavn 1868—76.
Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager, I, Stenalderen, Kjøbenhavn 1888.
E. Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1866.
O. Rygh: Norske Oldsager, Christiania 1885.
Charles Rau: Prehistoric fishing, Washington 1884.

XI.

J. J. A. Worsaae: The industrial arts of Denmark, London 1882.
Henry Petersen: Om Helleristninger i Danmark, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875.
Charles Rau: Observations on cup-shaped and other lapidarian sculptures in the Old world and in America, Washington 1881.
Hans Hildebrand: De lägre Naturfolkens Konst, Stockholm 1884.
A. Heim: Ueber einen Fund aus der Renthierzeit in der Schweiz, i Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft, Zürich 1874, XVIII S. 125.
L'Académie des Sciences, Comptes rendus, Paris 1865, Vol. 61, S. 309.
Ed. Piette: Notes pour servir à l'histoire de l'art primitif, i L'Anthropologie, Paris 1894, S. 130.
E. Cartailhac: La divinité féminine de l'allée couverte d'Épone, i L'Anthropologie, Paris 1894, S. 149.
Søren Hansen: Om forhistorisk Trepanation i Danmark, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1889.

XII.

T. Hindenburg: Bidrag til den danske Archæologis Historie, i Dansk Maanedsskrift 1859.
— Bemærkninger i Anledning af den internationale archæologiske Kongres i Kjøbenhavn 1869, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1869 S. 369.
Magnus Bruzelius: Specimen Antiquitatum Borealium, Lundæ 1816.

C. J. Thomsen: Kortfattet Udsigt over nordiske Stenoldsager fra den hedenske Tid, i Nord. Tidsskrift f. Oldkynd. I, 1832.

— Ledetraad til nord. Oldkyndighed, Kjøbenhavn 1836.

Rasmus Nyerup: Oversyn over Fædrenelandets Mindesmærker fra Oldtiden, Kjøbenhavn 1806.

Sven Nilsson: Skandinaviska Nordens Ur-invånare, Stenåldern, 2. Uppl., Stockholm 1866.

E. Cartailhac: L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires, Paris 1878.

A. Y. Goguet: L'origine des lois, des arts et des sciences, Paris 1758 (VI edit. Paris 1820).

XIII.

F. Sehested: Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm, Kjøbenhavn 1878.

— Archæologiske Undersøgelser, Kjøbenhavn 1884.

John Evans: Stone implements of Great Britain, London 1872.

W. H. Holmes: Manufacture of stone arrow-points, i The American Anthropologist, Washington 1891, S. 49; 1893, S. 307.

M. Boule: Sur les puits préhistoriques d'extraction du silex, i Matériaux pour l'histoire de l'homme, Paris 1887, S. 1.

XIV.

J. J. A. Worsaae: Nordens Forhistorie, efter samtidige Mindesmærker, Kjøbenhavn 1881.

Oscar Montelius: Sveriges forntid, Stockholm 1874.

— Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit, Berlin 1885.

— Om våra forfæders invandring till Norden, i Nordisk Tidskrift, Stockholm 1884.

— Minnen från Lapparnes stenålder, i Vitterhets Akademiens Månadsblad 1874, S. 97.

V. Boye: Anholt, i Samlinger til jydsk Historie og Topografi, Aalborg 1876, S. 39.

Rud. Virchow: Die altnordischen Schädel zu Kopenhagen, i Archiv für Anthropologie, Braunschweig, IV S. 55.

A. de Mortillet: Les foyers néolithiques, i Bulletins de la Société d'Anthropologie, Paris 1890, S. 603.

J. N. Woldrich: Ansiedlung aus neolithischer Zeit, i Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft, Wien, XX S. 123.

Andr. M. Hansen: Menneskeslægtens Ælde, Kristiania 1894 (ikke sluttet).

ANDET TIDSRUM

BRONZEALDEREN

I. STUDIET AF BRONZEALDEREN, DETS BEGYNDELSE OG UDVIKLING.

Fig. 104. Mandsdragt fra den ældre Bronzealder. S. 243.

Med Inddelingen af det forhistoriske Tidsrum i Sten-, Bronze- og Jernalderen blev Grunden lagt for det archæologiske Studium af Oldtiden. Hvad denne »Tredeling« vil sige, føles ret klart, naar man læser, hvad der i 1806 blev skrevet om de »mørke Tidsrum« af Prof. *Rasmus Nyerup*, den Mand, der da mere end nogen anden var berettiget til at tale om Oldsagerne, og som for bestandig vil blive mindet som den første Grundlægger af Nationalmuseet. I Nyerups mærkelige Plan til et »*Nationalmuseum*« kaldes den første Sal: Fortiden. Der skulde man hensætte alle Sager fra den forkristelige Tid, »der, saa uendeligen vigtige de end ere for Oldgranskeren, dog ikke afgive Stof nok til en sammenhængende Historie«. »Thi Alt det, som er fra den ældste Hedenold, svæver for os som i en tyk Taage, i et umaaleligt Tidsrum. Vi veed, at det er ældre end Kristendommen, men om det er nogle faa Aar eller nogle hundrede Aar — ja maaske over tusinde Aar — ældre, det er moxen lutter Gisninger.«

Dette Chaos, hvori Alt var lige gammelt eller lige ungt, fik ved Treperiode-Systemet sin første Ordning. Jernsager, og hvad der findes sammen med dem, høre til Oldtidens sidste Afsnit; forud herfor ligger et langt Tidsrum, i hvilket Bronzen* blev anvendt til Vaaben og skjærende Redskaber, og kun i den fjærneste Fortid blev Stenen benyttet paa samme Maade. Dette blev Ud-

* Bronze, Ital. *bronzo*, af Bynavnet Brundisium, Brindisi.

gangspunktet for alle senere Studier af de forhistoriske Tider, og navnlig for det omfattende og vedholdende Arbeide baade i Norden og i Udlandet, hvorved det er lykkedes efterhaanden at lære Bronzealderen at kjende i de store og væsentlige Træk.

Men hvorledes gik det til, at *C. J. Thomsen* kunde gjøre en Opdagelse af en saa fremragende Betydning, at han kunde naa saa stort et Skridt fremad mod Virkeliggjørelsen af Nyerups prophetiske Ord i Planen til hans Nationalmuseum: »at man fra Sal til Sal skulde kunne studere den successive Fremgang i Nationens Kultur og Begreber, Sæder og Skikke«? Thomsen havde ikke faaet nogen lærd Opdragelse, havde ikke studeret ved vort eget Universitet eller i Udlandet og havde ikke reist og seet den store Verdens Samlinger og Kunstskatte. Han var Søn af en velstaaende Grosserer i Kjøbenhavn og gik allerede som Kjøbmand sin daglige Gang paa Børsen; da bragte hans varme Interesse for Kunst og Antiquiteter, og hans sjældne Evner i denne Retning ham ind i en vidt forskjellig Karriere. Efterat Nyerup i 9 Aar havde været Sekretair i den »Kommission for Oldsagers Opbevaring«, der var oprettet i 1807 efter hans Tilskyndelse, besluttede han at trække sig tilbage fra denne Post og foreslog da Kommissionen, som han skriver i sit Levnedsløb, at bede Kongen om i hans Sted at udnævne en ung Mand, hvis Dygtighed og mangehaande Kundskaber han ved Auctioner over Mynter, Malerier og Kobbere havde lært at kjende. Saaledes fik Thomsen det nyoprettede Museum under sig, i 1816, og Nyerup kunde senere med Sandhed skrive om ham: »Mage til ham til saadan en Post findes ikke i syv Kongeriger. Samlingen af Oldsager er ved hans utrættelige Flid og mageløse Omhu voxet til mere end alterum tantum og af ham ordnet paa den netteste og smagfuldeste Maade.«

Det var denne Stilling som Bestyrer af en offentlig Samling, der under ualmindelig Interesse fra alle Sider var i rask Tilvæxt, som satte Thomsen istand til her at iagttage, hvad der ikke kunde sees i noget af Udlandets store Museer for klassisk Kunst og Archæologi. Det kunde ikke undgaa hans Opmærksomhed, at der i de Fund af Stenoldsager, som indsendtes til Museet, ikke fandtes Sager af Metal, og at Bronzefundene havde et særeget Præg, der skilte dem fra de samlede Fund, med Sager af Jern, hvilke i det hele nærmest sluttede sig til, hvad der kjendtes fra den ældste historiske Tid. Naturligt nok maatte Forskjellighederne

mellem de tre store Tidsgrupper fremstille sig for den Mand, som først fik en større og planmæssig udvidet Samling af vort Lands Oldsager under sig. Men det, at han ikke blot iagttog disse Forskjelligheder, men rigtig forstod deres Betydning som charakteriserende de store, fjærntliggende Perioder, beroede paa, at han med et fint og skarpt Øie for al Art af Kunst og Archæologi forenede

C. J. Thomsen, i hans 61. Aar. Efter Maleri af Gertner.

en genial Opfattelse og en frisk Umiddelbarhed. Det kan mulig ogsaa siges, at det var en Fordel for Thomsen, at han ikke havde faaet sin Tids lærde Opdragelse og saaledes ikke var bleven vænnet til i Bøgerne at søge Oplysning om Oldsagerne og om de fjærne Tider, hvorom de gamle Skrifter have lidet at melde. Saaledes maatte det falde ham lettere at vende sig umiddelbart til Fundene selv for at aftvinge dem Kundskab om de Perioder, fra hvilke de ere næsten de eneste Minder.

Det var først lidt efter lidt, at Tanken om de tre Tidsaldere modnedes hos Thomsen under Bestræbelserne for at ordne Samlingen og for at vinde en egentlig Forstaaelse af de mange forskjelligartede Sager, den alt dengang indeholdt.

I den første trykte Meddelelse, hvori Thomsen havde Andel, en »Fortegnelse over de Oldsager, som i Aarene 1816—1820 ere komne til Museet« (Antiqvariske Annaler III, 352), findes endnu ingen chronologisk Inddeling, ihvorvel det spores, at nye og rigtigere Anskuelser vare ved at trænge frem. Der tales ikke længere om Thorsøxer, Tordenstene, Offerknive o. lign., men om Stenkiler, Stridsøxer, Stenmeisler og Flintknive, og den ældre Betegnelse af Bronzesagerne som værende af Kobber er nu oftest afløst af Ordet Metal. For Tidsforholdet mellem de forskjellige Sager havde Thomsen dog endnu ikke ret faaet Øie, hvad der kan sluttes af *Thaarups* Omtale af Museet i hans Beskrivelse af »Kjøbenhavns Mærkværdigheder« fra 1821. Thaarup havde sikkert nok af Thomsen erfaret, at den første Oldsaggruppe, »Vaaben, Symboler og Redskaber af Sten naturligvis henhøre til de ældste Sager, nemlig fra den Tid, da Metaller havde høi Værd«; men udover dette findes ingen chronologisk Inddeling, idet de øvrige Oldsager siges ordnede efter deres Art: Urner, Gjenstande vedkommende den hedenske Gudstjeneste, Smykker, Vaaben o. s. v.

Hvorledes Museet var ordnet 5 Aar senere, og hvorledes Thomsens Anskuelser i Mellemtiden havde udviklet sig, kan man slutte af *F. H. Jahns* Ytringer om Oldtidens Vaaben i hans »Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen«, 1825. Jahn støtter sig helt igjennem til »Museet for nordiske Oldsager«, og hans Hovedopfattelse tør vistnok ligefrem henføres til Thomsen, hos hvem han har søgt og faaet de Oplysninger, som han behøvede. Her findes Tredelingen klart og bestemt fremsat, og Perioderne have endog faaet Navn af »Stenvaabenold« og »Kobbervaabenold«.

Atter 5 Aar senere kjendes Thomsens Anskuelser fra en Optegnelse, som den senere svenske Rigsantiqvar *Bror Emil Hildebrand* gjorde efter de Meddelelser, der gaves ham af Thomsen under hans Besøg i Kjøbenhavn i 1830. Dette interessante Aktstykke er publiceret af den nuværende Rigsantiqvar *Hans Hildebrand* i Anledning af, at det fra tydsk Side blev bestridt, at Thomsen med

Rette betegnedes som Opdager af Tredelingssystemet, og ved samme Leilighed har Hans Hildebrand underkastet hele denne Sag en nøie og upartisk Prøvelse. I Thomsens »Plan, hvorefter en Samling af nordiske Oldsager bør ordnes, fulgt ved det kgl. Museum for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn«, inddeles Oldsagerne i tre Grupper: I, af Sten, II, Urner, III, Oldsager af Metal. Denne Hovedinddeling er rigtignok ikke chronologisk, tværtimod synes Oldsagernes Art at have været det bestemmende; men i Underafdelingerne kommer Tidsforholdet til sin fulde Ret. Ved Karrene hedder det, at »alle disse grove Kar sikkert høre til den første Periode«, og »at Guldkarrene synes at maatte henføres til den anden Periode«. Metalsagerne inddeles vel efter deres Art i Vaaben, Redskaber og Smykker; men ved Vaabnene skjelnes der mellem »Bronzesværd, som høre til den 2. Periode«, og »Jernsværd, hørende til den 3. Periode«. Saaledes ligger Tredelingen tydelig nok bagved denne mundtlig fremsatte Plan fra 1830.

Ihvorvel Thomsen endnu ikke havde fremsat sine Tanker skriftlig, fandt de dog allerede dengang villig Indgang andetsteds. Ligesom det nye System blev fulgt af Bror Emil Hildebrand ved Ordningen af Samlingerne i Lund og Stockholm, saaledes blev det ogsaa lagt til Grund for Ordningen af Christiania-Museet, da Prof. *Rud. Keyser*, for hvem Thomsen havde udviklet sine Ideer, overtog det i 1828; og naar *Geijer* i »Svenska Folkets Historia«, 1832, tydelig fremsætter Tanken om Tredelingen, da kan dette ogsaa føres tilbage til Thomsen. Herom kan der næppe være nogen Tvivl, efterat der er gjort opmærksom paa, at Geijer i 1825 havde været i Kjøbenhavn og der havde været i nær Berøring med Thomsen, saaledes som dette fremgaaer af følgende, ogsaa i andre Retninger interessante Dagbogsoptegnelser:

»Den 10. Juli. Vi fandt i Hotellet Kancelliraad Thomsen, en ung Mand af et rask og tiltalende Væsen, en ivrig Elsker, Samler og Kjender af nordiske Antiqviteter, og som driver disse Studier med saa meget større Uegennytte, som han egentlig er Kjøbmand og Chef for sin formuende Faders Comptoir. Han har senere i Kjøbenhavn været vor Ledsager og utrættelig i at hjælpe os.« . . . . »Den 12. Juli viste Thomsen os den antiqvariske Samling, som ved hans Forsorg er opstillet i en ypperlig Orden: det interessanteste og mest instructive, jeg har seet i Kjøbenhavn.«

Medens Thomsens Ideer saaledes allerede i Løbet af flere Aar havde fundet et Udtryk i Museets Ordning, medens de bleve fremsatte for de Besøgende og alt bleve optagne i Nabo-

landene, var der endnu ikke skrevet noget om dem. Det maa siges, at Thomsen visselig ikke skyndte sig med at fremsætte sin Opdagelse. Han var en yderst forsigtig Mand, meget betænkelig overfor videnskabelige Theorier og ængstelig for, at det skulde synes, at Oldsagerne og Museet stillede for store Krav eller traadte for stærkt frem. Hertil kom, at Thomsen, der havde Forskerens skarpe Øie, og hvis Tale var træffende og aandfuld, ikke førte den skolede Videnskabsmands øvede Pen. Paa Alt dette beroede det sikkert nok, at Thomsens første Artikel, der foran er nævnt (S. 162), først fremkom i 1832, og meget betegnende bærer den ikke Forfatterens Navn. Af Tredelingssystemet er heri endnu ingen Antydning; ikke engang Benævnelsen »Stenalder« er brugt; der siges kun ganske simpelt: »Blandt vore Oldsager ere vistnok Stensagerne de, der henhøre til den fjærneste Tidsalder«. Først i 1836 fremsattes Tredelingen med Benævnelserne: Stenalder, Bronze- og Jernalder i »Ledetraad for nordisk Oldkyndighed«, det lille Skrift, der trods sin beskedne Form, og skjøndt ogsaa anonymt, for stedse bør sikre Thomsens Navn en Hædersplads i enhver Fremstilling af den forhistoriske Forsknings Udvikling.

Mulig saa dog Thomsen ikke dengang den hele Rækkevidde af denne chronologiske Inddeling, og i det hele kan det vistnok siges, at det mere var ved det Arbeide for Museet, som Thomsen udfoldede i Løbet af de følgende 30 Aar, end ved disse Smaaskrifter, at han sikrede sig Forfatterskabet til det første forhistorisk-archæologiske System. Han tilveiebragte nemlig efterhaanden saa mange synlige Beviser for Rigtigheden af sin Theori, at den tilsidst kom til at staa som fuldstændig utvivlsom, og han lærte sin Samtid at se dette ved Ordningen af Museet.

Efterat Tredelingssystemet var blevet grundfæstet og havde vundet almindelig Anerkjendelse, blev der fra forskjellige Sider vakt Tvivl om Thomsens Prioritet i denne Sag. Med meget liden Ret har man fra tydsk Side villet hævde, at Thomsens Samtidige, Rektor *Danneil* i Salzwedel og *Lisch* i Schwerin have opstillet Tredelingssystemet forud for Thomsen. Denne Paastand lader sig ikke opretholde, saaledes som det er paavist af *Hans Hildebrand*, ihvorvel det er klart, at begge de nævnte Mænd uafhængig af hinanden og af Thomsen, og næsten samtidig med ham, have opstillet archæologiske Systemer, der nærme sig til Thomsens, uden

at de dog saaledes som dette ere fuldstændig chronologiske. Det vil ikke være uden Interesse noget nærmere at betragte disse Forhold.

Danneil foretog Undersøgelser af Grave i Omegnen af Salzwedel i Altmark fra 1824 af og publicerede snart efter flere af sine Fund; i 1836 gav han endelig en Hovedberetning, hvori han sammenfattede sine Resultater. Gravene ere heri klassificerede efter deres Art i Stengrave, Jordhøie og Gravpladser, og det angives rigtig, at disse forskjellige Former maa være fulgte efter hinanden i Tid. Ligeledes viser Danneil, at Stenoldsagerne ere ældst, derefter komme Sagerne af Kobber eller en »Metalkomposition«, og først tilsidst optræder Jernet. Forsaavidt ligger der heri et System af samme Art som Thomsens; men det er dog mere en Klassification af Gravene og af Oldsagerne, som Danneil har givet, end et egentlig chronologisk System, en Inddeling af Oldtiden i de tre store Tidsrum. Danneil har vel fundet det samme som Thomsen; men han er med Hensyn til Forstaaelsen af det fundne ikke naaet saa vidt som sin Samtidige i Danmark, der ogsaa havde syslet længere Tid med disse Spørgsmaal, og som tillige havde en langt større Række af Iagttagelser at støtte sig til. Men et Hovedpunkt ved Spørgsmaalet om, hvem der skal ansees for Opdager, er det, at Danneils Arbeider kun vakte ringe Opmærksomhed. Han fik ingen Disciple; ingen fortsatte hans Værk; Sagerne gik til Berlin, og hans Navn blev ikke sat i Forbindelse med Tredelingssystemet før mange Aar senere, efterat det under Navn af det nordiske System gjennem en lang Prøvetid havde vundet sig lige trofaste Venner og haardnakkede Fjender omkring i Europa.

Ikke mindre klare ere Forholdene paa det andet Sted, hvor det er sagt, at Tredelingen skulde være opdaget, nemlig i Schwerin. I Aaret 1837 — altsaa Aaret efter, at Thomsens Ledetraad udkom — gav *Lisch* i Værket »Friderico-Francisceum« en Beskrivelse af Storhertug Friederich-Franz' Oldsagsamling i Slottet Ludwigslust. Det er et for sin Tid fortjenstfuldt Forsøg paa at beskrive og klassificere Meklenburgs Mindesmærker og Oldsager; men ved Siden af at denne Klassification har vist sig at være i mange Punkter uheldig, er den først og fremmest ikke chronologisk. De Antydninger, der fremsættes om de forskjellige Gruppers Alder, ere meget vage og vaklende, og om der end tages et vist Hensyn til Stoffet, hvoraf

Sagerne ere gjorte, kan man ikke sige, at deri ligger en Antydning af Treperiode-Systemet, saa lidt som Betegnelserne Sten-, Bronze- og Jernalder ere anvendte. Tvivlsomt er det vist ogsaa, hvormeget af dette Værk der strengt taget kan tilskrives Lisch selv. Det var delsvis udarbeidet af en anden, som det hedder paa Titelbladet: »begründet und fortgeführt« af Professor *Schröter* i Rostock og »vollendet« af Lisch, og med Hensyn til Forholdet mellem de næsten samtidig i Schwerin og i Kjøbenhavn fremsatte, beslægtede Ideer maa det erindres, at Schröter havde gjæstet Kjøbenhavn, hvor han havde været i nøie Berøring med Thomsen og gjort Bekjendtskab med hans Opfattelser. Schröter havde i 1821 overtaget Ledelsen af den ikke ubetydelige, storhertugelig-meklenburgske Oldsagsamling, som var anlagt allerede i Begyndelsen af Aarhundredet; han kom dengang tilbage fra Skandinavien og vakte, som Lisch selv siger, ny Interesse i Meklenburg for Oldsagstudiet. Publikationen af »Friderico-Francisceum« blev strax paabegyndt; men efterat tre Leveringer, med 18 Tavler, vare udkomne, gik Schröter i 1824 paany til Kjøbenhavn, som det hedder, »im Interesse des Werkes«. Efter at være vendt tilbage blev han imidlertid ramt af Sindssygdom og døde kort efter. Det paabegyndte Værk med Samlinger og Optegnelser fra Besøget i Kjøbenhavn gik nu i Arv til Lisch, der først i 1836 blev ansat ved Samlingen i Ludwigslust; men ved Museet i Kjøbenhavn mindedes det, at Thomsen, naar Talen var om Lischs Fortjenester, paa sin egen betænksomme Maade fremhævede Schröter som hans Forgænger. Dog hvorom alting er: det er med Hensyn til Prioritetsspørgsmaalet sikkert nok, at Lischs første Udtalelser fra 1837 ikke ere ældre end Thomsens, at Treperiode-Systemet ikke findes udviklet i »Friderico-Francisceum«, og at Lisch desuden gjennem Schröter maa have havt et vist Kjendskab til Thomsens Ideer, som traadte frem i Ordningen af Museet i Kjøbenhavn.

Men Lisch vedblev et langt Liv igjennem at samle og publicere de meklenburgske Oldsager. Han blev en af de flittigste Dyrkere af den forhistoriske Archæologi, og med hans Samling voxede hans egen Betydning. Alt som den forhistoriske Forskning vandt mere Terrain, fik ogsaa hans Navn en videre Udbredelse, og det kan saaledes mulig forstaaes, at han i »Meklenburgische Jahrbücher« for 1865 og endnu mindre uforbeholdent andetsteds har

villet sikre sig Andel i Opdagelsen af Tredelingen. Han havde ialtfald store Fortjenester af de fortsatte Undersøgelser, om han end ikke havde Ret til at tillægge sig Æren af at have fremsat det første archæologiske System. Ingen havde tidligere betegnet ham som Opdageren, og de Forsøg, der senere af Landsmænd ere gjorte paa at hævde ham denne Stilling, ere blevne grundig tilbageviste.

Det er endelig oftere, ogsaa her i Danmark, blevet sagt, at *Sven Nilsson* i Lund og Thomsen samtidig fremsatte Læren om Tredelingen. Hellerikke dette er rigtigt. I 1834 skrev Nilsson sit foran nævnte »Udkast til Jagtens og Fiskeriets Historie« (S. 162) — altsaa to Aar efter, at Thomsens Stenalders-Afhandling var fremkommen; men i dette Skrift behandler Nilsson kun Stenalderen, og der findes deri ingen Antydning af Tredelingen. Nilssons store Arbeide over Stenalderen, »Skandinaviska Nordens Ur-invånare«, udkom 1838—1843. Her findes der som sidste Kapitel et »Udkast til Beskrivelsen af en cimbrisk Kolonist-Stamme, som i Oldtiden trængte ind i det sydlige og vestlige Skandinavien, fortrængte de Vilde og opdyrkede Landet«. Til disse Indvandrere henførte Nilsson de nordiske Bronzesager. Men rent afseet fra dette lille Arbeides mange svage Sider, kan det ikke siges at indeholde et chronologisk System af samme Art som Thomsens, og ialtfald er det adskillige Aar yngre end dennes Skrift fra 1836. Nilssons større Arbeide over Bronzealderen udgaves først i 1862 og bragte en anden og fuldstændig forskjellig Hypothese om Bronzekulturens Indførelse i Norden. Søfarende Phoeniciere skulde paa deres Farter langs med Europas Kyster være naaede til det skandinaviske Norden. Her bosatte de sig med Kvinder, Børn og Haandværkere, og fra disse phoeniciske Kolonier modtoge de Indfødte de første Bronzesager, indtil de efterhaanden lærte selv at behandle Metallerne. Denne Hypothese har aldrig vundet Tilslutning indenfor de nordiske Archæologers Kreds og har alt længe kunnet erklæres for fuldstændig forfeilet.

Hellerikke Nilsson kan man saaledes betegne som Grundlægger af Tredelingssystemet; men herved forringes ikke hans store Fortjenester af Archæologien. Var det end i Museet i Kjøbenhavn, at man først fik rigtigt Syn paa den her omhandlede Sag, saa havde det dog sin store Betydning, at to saa energiske Forskere

som Lisch og Nilsson snart stillede sig ved Thomsens Side. De nøiedes ikke med at laane Beviser fra Thomsen; de dannede selv Samlinger, og de vare frugtbare Forfattere, der meget bidroge baade til at klare og udvikle Systemet og til at udbrede Kundskaben om det. Dem tilkommer saaledes for en ikke ringe Del Æren af at have fæstnet og udformet Begreberne Sten-, Bronze- og Jernalder, den Fane, hvorunder man senere har kjæmpet for at tiltvinge sig Adgang til Fortidens lukkede Egne, idet der dog bestandig tillige har maattet gjøres Front mod dem, som kaldte den et falsk Flag, hvorunder ingen sand videnskabelig Erobring kunde gjøres.

Men har Thomsen saaledes været forud for sine Samtidige i rigtig og fyldig Erkjendelse af Bronzealderen, var dog hans Opdagelse ikke saa ganske ny og original, at ingen forud havde anet eller tænkt noget lignende. Tværtimod har det, som udgjør Kjærnen i Tredelingssystemet, det at Mennesket i en fjærn Fortid har anvendt Bronzen, men ikke Jernet, staaet mere eller mindre klart for mange af dem, som gjennem de vexlende Tider have tænkt over de ældste Tilstande paa Jorden og syslet med mundtlige og skriftlige Overleveringer fra fjærne Tider, eller med de synlige Efterladenskaber. Der strækker sig fra de ældste historiske Tider en uafbrudt Tradition om en Bronzeperiode. Af og til træder den stærkt frem og bliver rigtig forstaaet; men snart efter bliver den atter glemt og forbigaaet — et mærkeligt Exempel paa, hvorledes en Tanke kan gaa i Arv fra Aarhundrede til Aarhundrede uden ret at faa Gyldighed, før langt om længe dens Tid er kommen. I dette Tilfælde forløb der henved tre Tusinde Aar.

I Grækenlands ældste historiske Tid var man vistnok ikke ukjendt med, at Bronzen et Par Aarhundreder forud i det mindste havde spillet en Hovedrolle ved Fabrikationen af Vaaben og Redskaber af alle Slags. Dette træder bestemt frem i de homeriske Digte. Ikke blot nævnes Bronzen langt oftere end Jernet — efter foretagne Sammentællinger, i Iliaden 279 Gange mod 23, i Odysseen 80 Gange mod 25 — men det er tillige paavist, at Jernet omtales langt sjældnere i de ældre Partier af disse Digte end i de yngre. Navnlig ere Vaabnene, Sværd, Spyd, Øxer og Pile, næsten uden Undtagelse af Bronze. Det er nu vanskeligt at afgjøre, om dette svarer til Forholdene i den Tid, da de homeriske Digte bleve til, eller om det ikke snarere ved denne idelige Fremdragen af Bronzen

har været Meningen at charakterisere de ældre, heroiske Tider, som i det hele fremstilles i et saa stærkt og straalende Lys. At Grækenland dengang havde sin Bronzealder, kunde ikke ganske være glemt. Det antages sædvanlig, at Digtene ere blevne til i Løbet af flere Aarhundreder, fra det 9. til det 7. Aarh. Jernet var allerede i Begyndelsen af dette Tidsrum ret almindelig anvendt; men den egentlige Bronzealder laa ikke saa fjærnt, at den kunde være gaaet ganske af Minde. I ethvert Fald giver det homeriske Epos et Billede af en Tid, da Bronzen spillede en Hovedrolle, og med disse ældste Kildeskrifter, der for det senere Grækenland stode som fuldt historiske, og som sikkert i det her omhandlede Forhold byggede paa et virkelig historisk Grundlag, begynder Rækken af de Udtalelser om en Bronzeperiode, som fortsættes indtil Thomsens Dage.

Det bekjendte Sted hos *Hesiodos* — altsaa fra en noget senere Tid — hvori der tales om den tredie Slægt af Mennesker, som havde Vaaben og Huse og Redskaber af Bronze, kan man vel ikke anse for et udtrykkeligt Vidnesbyrd om, at det stod Digteren ganske klart, at der engang havde været en Tid, da Mennesket alene anvendte dette Metal. Thi forud for denne Bronzealder skildrer han en Sølvalder, og forud for den atter en Guldalder. Der kunde saaledes blot være givet en poetisk og billedlig Fremstilling af Tilbagegangen i Verden og den voxende Fordærvelse. Men naar det udtrykkelig siges om Bronzefolket, »at det ikke kjendte det sorte Jern«, da tør man vistnok antage, at der under Billederne hviler en bestemt Viden om ældre, svundne Tilstande, og den Maade, hvorpaa Digteren omtaler »Jerntiden«, den 5. Alder, hvori han selv lever, synes klart at angive, at han har vidst, at de to Metaller fulgte efter hinanden. Dette har da givet Anledning til den digteriske Fremstilling af Udviklingen i Verden.

Til disse ældste Kilder ligesom ogsaa til senere græske Digtere, *Pindar*, *Euripides* og andre, som fremføre Oldtidens Helte rustede med Bronzevaaben, støtte de yngre Forfattere sig, ikke sjælden dog ogsaa under Henvisning til Fund og Monumenter. *Pausanias*, i det 2. Aarh. eft. Chr. F., siger med stor Bestemthed, at alle Vaabnene i den heroiske Tidsalder vare af Bronze. Ikke alene

fremgik dette af de homeriske Digte; der forelaa ogsaa haandgribelige Beviser herfor. Oraklet i Delphi havde paalagt Athenienserne at opsøge deres Nationalhelts, Theseus', Grav paa Skyros og føre hans Ben tilbage til Athen. Man fandt Graven og deri et Sværd og et Spyd af Bronze, og disse Reliquier bleve under store Æresbevisninger førte til Athen. Dette skete før Midten af det 5. Aarh. f. Chr. I Asklepios' Tempel i Nikomedien opbevaredes et Sværd af Bronze, som havde tilhørt Memnon; i Athenes Tempel i Phaselis i Pamphylien gjemtes en Landsespids af Bronze, som sagdes at være Achilles', og i et andet Tempel forevistes en Dolk, der bar Paaskrift om, at ogsaa den havde tilhørt en af Heltene fra den trojanske Krig. For Pausanias var der saaledes ikke nogen Tvivl om, at Bronzen blev anvendt i den fjærne Oldtid, og dette har ogsaa været vel bekjendt for mange romerske Forfattere. *Lucretius* siger saa klart og bestemt, at der ikke kan tages Feil af, hvad han mener: »Mennesket lærte tidligere at anvende Bronzen end Jernet. Bronzen blev dengang brugt til Redskaber og Vaaben, og først senere kom Jernet lidt efter lidt i Brug baade ved Markarbeidet og i Krigen«. Naar *Vergil* skal beskrive, hvorledes de Folk vare rustede, som kjæmpede med Æneas ved Latiums Kyster, saa giver han dem Sværd af Bronze o. s. fr.

Da den klassiske Oldtids Viden efter Middelalderens Afslutning paany kommer frem hos de lærde Naturforskere og Archæologer i det 16. Aarh., møder man strax hos *Mercatus*, *Aldrovandus* o. A. Forestillingen om Tidsforholdet mellem Bronzen og Jernet, støttet til de bekjendte Citater af Hesiodos og Lucretius; men ved Siden af anføres Bibelens Ord til Bevis for, at Jernet dog maatte være kjendt før Syndfloden, og dette Problem er man ikke istand til at løse. Snart efter synes imidlertid Flere at have forstaaet den rette Sammenhæng og da navnlig, naar de henvise til de jordfundne Oldsager, saaledes som det er Tilfældet med den engelske Archæolog *Camden* ved Midten af det 17. Aarh. og, ved Slutningen af Aarhundredet, med *Johannes Daniel Major*, Professor i Kiel, Præsten *Jacobus* i Stiftet Lübeck og Præsten *Rhode* i Barmstedt. I Modsætning hertil kan der dog nævnes andre, iøvrigt fremragende Lærde, som kun rent i Forbigaaende omtale Brugen af Bronzevaaben i Oldtiden, saaledes *Ole Worm* og *Montfaucon*; nogen ganske bestemt Udtalelse om en Bronzeperiode forekommer vel

næppe før ved Midten af det 18. Aarh., da der i det franske Akademi førtes en Diskussion om Bronzealdersspørgsmaalet, der frembyder stor Interesse.

Der var i 1751 ved Veiarbeide blevet fundet 7 Bronzesværd, som gave de lærde Akademikere Anledning til at udtale høist forskjellige Anskuelser. Flere antoge, at det virkelig var Vaaben, men vare kun uenige, om de vare af romersk Arbeide, eller de ikke snarere maatte henføres til de gamle Galler eller til Folkevandringstidens Franker. Andre mente, at disse Sværd slet ikke vare Kampvaaben; de havde enten hørt til en Gladiators Udrustning, eller de havde været anbragte paa en Trophæ. Atter andre mente, at det var Paradevaaben fra det 12. el. 13. Aarh. En af Datidens mest fremragende Archæologer Comte *de Caylus* beviste med stor Skarpsindighed, at det var virkelige, romerske Vaaben. I Modsætning hertil hævdede *De la Ravalière*, at man ikke kunde beraabe sig paa den klassiske Oldtids Digtere. Jernet var ligesaa tidlig i Brug som Bronzen, og Vaaben havde til alle Tider været gjorte af Jern. Endelig forsvarede Abbed *Barthélemy* tre Theses: 1) Grækernes ældste Vaaben vare af Bronze; 2) Jernvaaben kom i Brug før Homer og Hesiod; 3) i de følgende Aarhundreder blev Bronzen ikke anvendt til Vaaben af Grækerne og Romerne, men vel af andre Folk i Europa. — Som det sees, ere disse tre Punkter fuldstændig rigtige og give et godt Udgangspunkt for Forstaaelsen af Bronzealderen.

Paa en langt klarere Maade fremsatte dog en anden fransk Forfatter *A.-Y. Goguet* faa Aar efter Læren om Bronzealderen (i »De l'origine des lois des arts et des sciences« Paris 1758), og der er næppe nogen Tvivl om, at han saa paa disse Forhold næsten ligesaa rigtig som Thomsen. Han viser, at der har været en ældste Tid, i hvilken Mennesket kun betjente sig af Sten, Træ og lignende. De første Metaller, som benyttedes, vare Kobber, Guld og Sølv, og Jernet var længe ukjendt eller dog kun lidet brugt. Dette fremsættes udførlig og paa en saadan Maade, at det tydelig sees, baade hvor sikker Goguet var i denne Sag, og hvor stor en Betydning han tillagde den. Han beraaber sig paa klassiske Forfattere, Homer, Hesiod, Lucretius og Varro, men siger tillige udtrykkelig, at disse Forhold ikke blot fandtes hos Grækerne og Romerne, men ogsaa i Ægypten og Asien og i Amerika, hvor man gjennem Be-

retninger fra Opdagelsernes Tid kjendte Folkeslag, der endnu ikke brugte Metallerne, og andre, i Mexico og Peru, som anvendte Guld, Sølv og Kobber. Goguet anfører fremdeles, at de gamle Vaaben, Smykker og Redskaber af Kobber hyppig findes i England, Tydskland, Schweiz og især i Norden. Han udvikler vidtløftig, hvorledes Mennesket tilfældig maa have gjort Bekjendtskab med Metallerne, og finder det forklarligt, at Kobberet og Guldet først have tiltrukket sig Opmærksomheden, idet disse Metaller forekomme let tilgængelige i Naturen og ere mindre vanskelige at behandle end Jernet.

Goguets Opfattelse vandt imidlertid ikke Tilslutning. Hos den følgende Tids Archæologer træffer man i det høieste nogle ganske ubestemte og vaklende Udtalelser om Forholdet mellem Sten, Bronze og Jern. Og dog var Goguets Værk ikke glemt; det udkom endnu i 1820 i en 6. Udgave.

Kort forinden havde den danske Historieforsker *Vedel Simonsen* udgivet sin »Udsigt over Nationalhistoriens ældste Perioder«, hvis første Bind, som bærer Aarstallet 1813, indeholder en Skildring af Nordboernes ældste Levevis. »Deres Vaaben og Husgeraad«, hedder det, »vare først af Sten og Træ; senere lærte de at bearbeide Kobberet og, som det synes, senest — Jernet. Deres Kulturhistorie kunde altsaa fra denne Side betragtet inddeles i en Sten-, en Kobber- og en Jern-Alder« o. s. v. Dette er en klar og bestemt Udtalelse, navnlig mærkelig ved, at den indeholder særlige Betegnelser for de tre Perioder, som svare baade til Hesiodos' og til Thomsens. Vedel Simonsen maa sikkert nok ansees for den sidste Bærer af den ældgamle Tradition om Bronzealderen; han kan ikke have undgaaet at komme i Berøring med noget af hele den ældre Literatur.

Man har nu betegnet Vedel Simonsen som Grundlæggeren af Tredelingssystemet. Herved maa det strax indrømmes, at de nys anførte Ytringer utvivlsomt have været Thomsen bekjendte. De to Mænd stode i nøie Forbindelse med hinanden og have sikkert ofte udvexlet Tanker om archæologiske Æmner. Vedel Simonsen var Medlem af Kommissionen for Oldsagernes Opbevaring, hvis Sekretair Thomsen blev i 1816, og de arbeidede saaledes sammen indtil 1849, da Kommissionen opløstes. Tilmed stod Vedel Simonsen uafbrudt i Forbindelse med Museet, for hvilket han kraftig virkede ved Indsamling af Oldsager. Men hvorfor nævnte da ikke Thomsen

sin Kilde? Hvorfor anførte han ikke Vedel Simonsens Udtalelser? Sikkert nok af samme Grund, hvorfor Jahn i sit ovenomtalte Værk ikke nævner, fra hvem han har Betegnelserne: »Stenvaabenold« og »Kobbervaabenold«, det være nu Vedel Simonsen eller Thomsen. Det var dengang en altfor bekjendt Sag herhjemme i de Lærdes Kreds, at der gaves en gammel Theori om en saadan Følge af store Kulturperioder, til at man skulde have fundet det nødvendigt at nævne Hjemmelsmanden. Man ansaa det ikke for stort mere end en Hypothese, der ikke lod sig nærmere bevise, og hvis Betydning man ikke ret var klar over. Selve Tanken var ialfald ikke meget værd; den var jo ogsaa gammel nok. Beviserne manglede hidtil, og i en saadan Sag er Beviset Alt. Men Thomsens Bidrag til den var just at bringe Beviserne, nemlig selve de haandgribelige Sager, hvorom man saa længe havde talt; herpaa følte han, at det kom an, og derfor faldt det ham ikke ind at minde om, at Vedel Simonsen forud havde fremsat Tanken. Og ligesaalidt faldt det Samtiden ind. Thomsen blev i sit Fædreland betragtet som Systemets Grundlægger, medens den anførte Passus hos Vedel Simonsen først i 1869 blev funden og fremdragen.

Naar nu imidlertid Thomsen fra dansk Side bestandig og med god Ret bliver nævnet som Grundlæggeren af Tredelingssystemet og Opdageren af Bronzealderen, saa bør det ikke glemmes, at denne Sag har havt en lang Forhistorie, saa lang som Historien overhovedet rækker. Det forstaaes da bedre, at en af den nordiske Forsknings bitreste Fjender, Prof. *Lindenschmit* i Mainz († 1893), i de hæftigste Udtryk protesterer imod, at den danske Archæologi vil hævde sig Æren for denne vigtige og grundlæggende Opdagelse, hvad han betegner som en af: »jene widerliche Aeusserungen nationaler Ueberhebung und Eitelkeit, welche in der neueren Literatur der Dänen so ausnehmend abstossend wirken«. Og det forstaaes da ogsaa, at en af den danske Forsknings bedste Venner, *John Evans*, i sit store Arbeide over Englands Bronzealder end ikke nævner Thomsens Navn. Hellerikke har jo Tredelingssystemet og da navnlig Bronzealderen vundet hurtig eller fuldstændig Tilslutning i Udlandet.

Omtrent for 30 Aar siden begyndte den nysnævnte, iøvrigt høitfortjente Archæolog, Prof. *Lindenschmit*, sine Angreb paa de fra Norden udgaaede Theorier. En Bronzealder skulde ikke have existeret, idet Jernet maatte have været kjendt fra de ældste

Tider af. De i Norden fundne Bronzer maatte være indførte fra Etrurien eller andre Egne i Syden, og intet velforarbeidet Bronzestykke kunde være gjort af de nordiske Barbarer. Disse Anskuelser, som uafbrudt ere gjentagne i Løbet af en Menneskealder, med en stedse stigende Heftighed og paa en mod den nordiske Forskning særdeles nærgaaende Maade, fandt en Tid lang Tilslutning i vide Kredse, navnlig i Tydskland. En Fortegnelse over de Skrifter, som have indeholdt Angreb paa Tredelingssystemet, vilde fylde adskillige Sider. Man er imidlertid i Norden ikke bleven Svar skyldig, og efterhaanden som det archæologiske Stof er blevet forøget, og Beviserne saaledes have vundet i Styrke, er Angribernes Kreds bleven kjendelig indsnævret. Endnu det sidste Tiaar har dog bragt adskillige Arbeider, der væsentlig have til Maal at gjøre det af med Bronzealderen — baade af streng videnskabelig Art og bestemte for den store Læsekreds, og det under de bedste Navne, som *Ludw. Beck*, *Chr. Hostmann*, *Moritz Alsberg* o. A. Til samme Side helde endnu i Frankrig to Videnskabmænd af første Rang, *A. Bertrand* og *Salomon Reinach*.

De fleste af Nutidens betydeligste Forskere have imidlertid fuldstændig optaget Tredelingssystemet. Skulde der anføres enkelte af de Navne, der ere knyttede til store Arbeider, maatte det være *E. Chantre* og *E. Cartailhac* i Frankrig, og hinsides Kanalen *J. Evans* og *R. Munro*. I Nordtydskland have næsten alle sluttet sig til deres nordiske Kollegaer, saaledes navnlig *J. Mestorf*, *O. Olshausen* og *O. Tischler*, i hvem den forhistoriske Archæologi for faa Aar siden tabte en af sine heldigste Dyrkere. En noget reserveret Stilling synes dog endnu de to ledende Berliner-Archæologer *A. Voss* og *R. Virchow* at indtage. I Østerrig har *M. Hoernes* nylig givet en Fremstilling af Bronzealdersstriden, til hvilken man fra nordisk Side fuldstændig kan slutte sig; paa Antagelsen af en Bronzealder hvile *M. Muchs* og *J. Szombathys* Arbeider, og Ungarerne *Joseph Hampel* og *F. Pulszky* have i en Række af Skrifter behandlet denne Periode.

Den Tid er vist ikke fjærn, da de sidste Modstandere ville forstumme. Det synes derfor at være overflødigt indgaaende at gjøre Rede for og i det enkelte at imødegaa de Anskuelser, som staa i den fuldstændigste Strid med hele det Grundlag, hvorpaa det her foreliggende Arbeide hviler. Iøvrigt kan hele den følgende

Behandling af den nordiske Bronzealder siges at være et stort og samlet Modbevis mod Theorien om, at Alt, hvad der sammenfattes under Begrebet Bronzealder i Europa, kun skulde være Exportgods fra den klassiske Kultur.

I Norden har Forholdet staaet ganske anderledes. Thomsens System har her stedse været ubestridt, og navnlig Rigtigheden af at udskille Bronzealderen som en egen Periode er bestandig bleven klarere erkjendt. Det første Afsnit af Bronzealders-Studierne falder i de 20 Aar, indtil 1865, i hvilke de to betydelige Mænd *Thomsen* og *Worsaae* virkede ved Siden af hinanden, den første som ældre og gammel Mand staaende i Spidsen for Museet, den sidste kastende sig allerede som ganske ung Mand med begeistret Iver ind i den forhistoriske Archæologi, hvor han snart, udenfor Museet, vandt en smuk, videnskabelig Plads. Det kan siges, at disse to Mænd skabte det nordiske Bronzealders-Studium, saaledes som det endnu fortsættes. Iøvrigt arbeidede de hver paa sin Maade og høist forskjellig. Thomsen formede Detaillen, Worsaae reiste og drøftede de store Spørgsmaal. Thomsen, som havde udtalt det epokegjørende Ord Bronzealder, kom næsten ikke til at berøre alle de vigtige og vanskelige Undersøgelser, som maatte knytte sig til det nye System. Hans literære Bidrag bestod udelukkende i Fremlæggelsen af det nye Materiale i de Fortegnelser over Museets aarlige Tilvæxt og de andre mindre Publikationer, som i disse Aar fremkom i Oldskriftselskabets Tidskrifter; men ved Beskrivelsen af Sagerne og ved dertil knyttede Smaabemærkninger bidrog han dog ikke lidt til at udarbeide Enkelthederne i vor Kundskab om Bronzealderen. Saaledes indførtes efterhaanden i Literaturen den ene vigtige Art af Oldsager efter den anden: Lurerne, Bronzeskjoldene, Støbeknolde, Støbeformer, Miniatur-Stykker som Efterligninger af forskjellige Brugsgjenstande o. s. v. Fra Thomsen skriver sig en stor Mængde af de Enkeltbestemmelser, der siden ere blevne bevarede som rigtige, og en Del, som efterhaanden har maattet rettes, saaledes: »Diademer« i Stedet for Halssmykker — »Syapparater« for Toiletredskaber — »Pandebaand«, de saakaldte »Guldlad», »Edsringe« og »Hestehale-Prydelser« for Armbaand.

Mere end gjennem Literaturen virkede dog Thomsen som Museumsmand. »Ordningen og Sammenstillingen i Museet var

hans Forfatterskab«, er der rigtig blevet sagt. I Museets Skabe fremstillede han sit System, og der udviklede og begrundede han sine Anskuelser. Thomsen fik saaledes en stor Betydning for selve det archæologiske Studium her i Norden; til en vis Grad kan det vel siges, at han gav det et eget Præg, der senere er blevet bevaret. Han dannede vel ikke Skole, fordi han var en saa eiendommelig Personlighed, og fordi Tilfældet vilde, at hans nærmeste Efterfølger, Worsaae, skulde være en ligesaa udpræget Begavelse, som maatte gaa sine egne Veie. Men fra Thomsen skriver sig dog vistnok det umiddelbare og nøie Forhold til Oldsagerne selv, den grundige og solide Undersøgelse af selve det archæologiske Stof, hvorpaa den nordiske Forskning siden har hvilet.

Fra Thomsen skriver sig ogsaa den i god Forstand populære Retning, som ikke er blevet opgiven, efterat han og de Mænd, der sluttede sig til hans vindende Personlighed, have ophørt at virke. Allerede i 1821 siges der i Thaarups »Kjøbenhavns Mærkværdigheder«: »Torsdagen fra Kl. 11 til 1 forevises Oldsag-Kabinettet for Enhver, som ønsker at se det. Hermed begyndtes 1819, og Hr. Cancelliraad Thomsen har glædet Mange ved sin med Kundskab og Nidkjærhed viste velvillige Bestræbelse for at gjøre Museet saa gavnligt som muligt og med Talent at forevise og forklare, hvad det har.« Saaledes vedblev Thomsen sit Liv igjennem at virke ved mundtlig Meddelelse til Museumsbesøgende, og i lignende nært Forhold stod han til Samlerne.

Det var Privatsamlingernes Tid. Studiet stod endnu paa det første, forberedende Trin, saaledes at alle kunde være med; Stoffet var saa lille, at det var til at overse for enhver, og Erfaringer og Iagttagelser endnu saa faa, at man let kunde skaffe sig Kundskab om dem. Man var ikke kommen videre end, at egentlig enhver kunde danne sig en Mening og deltage i Diskussionen, og ialfald kunde man bidrage sit til det store Hele ved at samle. Kong *Fred. VII.s* varme Interesse for Oldsagerne medvirkede til at vække Samlerlysten. Saaledes arbeidedes der fra mange Sider paa at udvide Kundskaben om Bronzealderen, og Thomsen var Midtpunktet i den store Kreds af Samlere, der mundtlig og skriftlig modtoge Veiledning og Opmuntring fra ham. Først og fremmest virkede dog Thomsen i disse Aar ved Indsamlingen til Museet, hvis egentlige Skaber han maa siges at være. Hans udprægede Samlertalent dannede her det solide Grundlag, hvorpaa Eftertiden har bygget.

Paa ganske anden Maade virkede Worsaae i det samme Tidsrum. Enkelthederne som saadanne interesserede ikke Worsaae, og han stod hele det Detailarbeide fjærnt, hvis Leder Thomsen var, ligesom han, som anført, hellerikke i denne Periode var knyttet til Museet. Worsaae gav sig derimod i Lag med det store Studium af Bronzealderen og førte efterhaanden Undersøgelsen ind

J. J. A. Worsaae, efter A. Jerndorfs Tegning.

paa alle de Veie, ad hvilke den senere er dreven videre. Hertil medbragte han Ungdommens Dristighed, Videnskabsmandens Sands for Maalet og Begavelsens sikre Greb. Der hørte Mod til i 1843 at besvare Spørgsmaalet om Bronzealderens Varighed her i Norden. Det var en stærk videnskabelig Drift, som bragte Worsaae til for første Gang at fremdrage de vanskelige Spørgsmaal om vor Bronzekulturs Oprindelse og første Kilder, om dens Forhold til Ud-

landet, om Indvandringen af en ny Befolkning, om hvorvidt vor Bronzealder virkelig kunde betragtes som en hjemlig Kultur og dens Efterladenskaber som nordiske Arbeider. Er der end meget af, hvad der dengang blev fremsat, som senere har maattet berigtiges, saa gav det dog et Grundlag, hvorpaa der kunde bygges videre. Worsaae formede saaledes det videnskabelige Studium af Bronzealderen, ligesom han i det hele aabnede Veiene for den forhistoriske Granskning. Atter og atter hævder han i denne Periode Oldtidsforskningens Betydning, fremhæver det archæologiske Materiales Værd som selvstændig, historisk Kilde og værner det nye Fag mod den Ligegyldighed og Ringeagt, som det endnu ofte mødte hos Historikere og klassiske Archæologer. Hans vigtigste Arbeide fra denne Tid er »Danmarks Oldtid« (1843), et Skrift, der vakte en berettiget Opmærksomhed, idet det for første Gang gav en samlet Udsigt over, hvad der dengang vidstes. En lignende Betydning havde overfor Udlandet Worsaaes djærve Skrift om »Den nationale Oldkyndighed i Tydskland« (1846), hvori han søgte at fremkalde Studiet af Bronzealderen hos vore Naboer mod Syd, ved i de store Træk at paavise, at der ogsaa der fandtes Minder fra denne Kulturperiode.

Mere indgaaende syslede Worsaae med Bronzealders-Studierne i de næste 20 Aar, i hvilke han, efter Thomsens Død i 1865, var Chef for Landets nationale archæologiske Institutioner og den høit anerkjendte, videnskabelige Fører, indtil han i 1885 bortkaldtes fra sin rige Virksomhed. Hans Deling af Bronzealderen i et ældre og et yngre Afsnit (1859) og hans Behandling af Mark- og Mosefundene (1866) betegnede væsentlige Fremskridt, ligesom de samlede Udsigter over Danmarks hele Forhistorie, hvormed han gjentagende berigede Literaturen, gave ikke faa nye Bidrag til Belysning af de store Spørgsmaal.

Af andre, der samtidig med de to ledende Personligheder eller senere have fremmet Bronzealders-Studierne i Danmark, maa nævnes: *C. Engelhardt*, *L. Zinck*, *E. Vedel*, *Henry Petersen* og *Kr. Bahnson*, som alle indgaaende have behandlet enkelte Fundgrupper, samt *C. F. Herbst*, *V. Boye*, *A. Feddersen*, *F. Sehested* o. fl. A., som have udgivet Fundbeskrivelser. En smuk Publikation af selve Stoffet foreligger i *A. P. Madsens* store Afbildningsværk. Ligesaa meget som disse danske Archæologer have dog Sveriges

Rigsantiqvar Dr. *Hans Hildebrand*, Dr. *Undset* i Christiania og andre nordiske Forskere bidraget til Kundskaben om Danmarks Bronzealder, dels ved at behandle Nabolandenes nærbeslægtede Oldsager, dels ogsaa ved at sysle med selve det danske Materiale; men større Fortjeneste end nogen anden har Prof. *Oscar Montelius* af Bronzealderens vigtigste Spørgsmaal. I en Mængde større og mindre Arbeider, hvis Indhold vil gjenfindes paa mange Punkter i den følgende Fremstilling, har han søgt fra alle Sider at trænge ind til Kjærnen af disse vanskelige Undersøgelser. Det skyldes fornemlig hans energiske Syslen i Løbet af en lang Aarrække med det samme Stof, at Bronzealderens Inddeling og Chronologi nu maa antages at være i det væsentlige fastslaaet. Samtidig, i Løbet af de sidste Aartier, er det lykkedes Udlandets forhistoriske Archæologer fuldt at indhente det Forspring, som Norden tidligere havde. Navnlig er Bronzealderen i dette Tidsrum bleven fremdragen af Jorden, samlet i Museerne og publiceret i store Arbeider af de Mænd, hvis Navne foran ere anførte, og af mange andre. Bronzealders-Studierne staa overalt i Europa i det nøieste indbyrdes Forhold, som dette vil sees af den følgende Fremstilling, der oftere skal berøre Udlandets archæologiske Forhold.

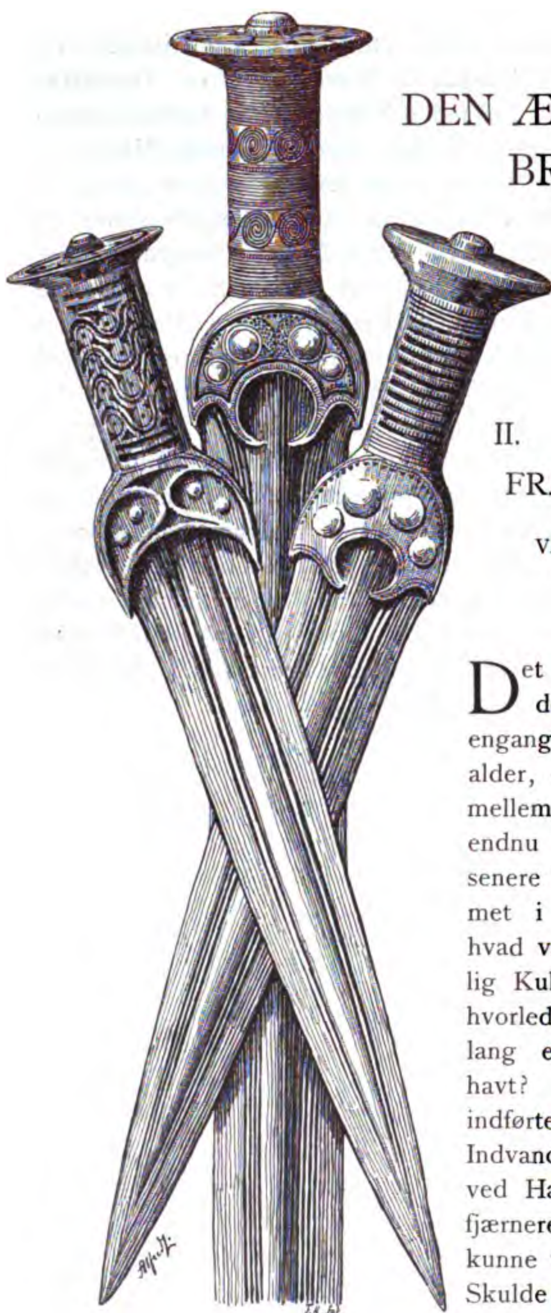

Fig. 107.

DEN ÆLDRE BRONZEALDER.

II. ÆLDRE FORMER FRA MANDSGRAVE,

VAABEN OG SMYKKER.

Det var vel et Fremskridt, da det blev paavist, at der engang har været en Bronzealder, en egen Periode liggende mellem den Tid, da Metallerne endnu vare ukjendte, og den senere Tid, da Jernet var kommet i almindelig Brug. Men hvad var det dog for en mærkelig Kulturperiode; hvornaar og hvorledes begyndte den, og hvor lang en Varighed havde den havt? Vare de gamle Bronzer indførte til Norden enten ved en Indvandring af nye Folk eller ved Handel med nærmere eller fjærnere Egne, eller skulde de kunne være af nordisk Arbeide? Skulde man her i den fjærne Oldtid have kunnet drive en selv-

stændig Metalindustri af en virkelig Betydning — have forstaaet med stor Kunstfærdighed at behandle de Metaller, som ikke findes i disse Lande? Denne Række af vanskelige Spørgsmaal reiste sig truende mod Bronzealderen og krævede en Løsning; thi dersom der ikke kunde svares, dersom Tvivlsmaalene ikke bleve fjærnede ved antagelige Forklaringer, da maatte denne ubegribelige Kulturperiode udslettes af den nordiske Archæologi.

Det Punkt, som først og fremmest skulde klares, var selve Begyndelsen. Hvad var det ældste mellem disse forskjellig formede Bronzer? Samtidige kunde de ikke alle være, dertil var Stilen for afvexlende, og at Perioden havde havt en betydelig Varighed, skjønnedes vel af de meget talrige Fund. Kunde det blot siges, hvilke Bronzer og hvilken Stil der var ældst, da havdes der et sikkert Fæste for videre Undersøgelser.

Man kom nu meget snart paa det rene med, hvilken Gruppe af Sager der maatte være ældst, og herom har der aldrig senere været Tvivl mellem de nordiske Archæologer. Allerede i 1843 udtalte *Worsaae* i »Danmarks Oldtid«, at de Bronzer, der ere prydede med Spiralornamenter, maa antages for at være de ældste i Norden. De svære og kraftige Former og den rene, strenge Stil maatte umiddelbart gjøre Indtryk af at hidrøre fra en tidlig Tid og fra en primitiv Kunst. Der forelaa dengang ikke andet til nærmere at begrunde denne Anskuelse end Overensstemmelsen mellem den nordiske Ornamentik og de Spiralmønstre, som kjendtes fra den store Kuppelgrav ved Mykenæ; men disse Ligheder, der senere have faaet en afgjørende Betydning for Opfattelsen af de ældre nordiske Bronzer, kunde ikke dengang give et sikkert Støttepunkt. Det var væsentlig den fine archæologiske Følelse, der ledede paa rigtig Vei. Paa lignende Maade kom sikkert ogsaa *Lisch* i Meklenburg til at betragte den samme Gruppe som henhørende til den ældre Bronzealder, og først efterhaanden begyndte Beviserne at danne sig, ved *Nilssons* iøvrigt væsentlig forfeilede Undersøgelser (S. 207), ved *Worsaaes* Inddeling af Bronzealderen (i 1859) og senere navnlig ved *Montelius*' Undersøgelser over Forbindelserne mellem de beslægtede Stilgrupper i Norden og Syden. Den Anskuelse, at de Bronzer, som ere udstyrede med de eiendommelige og skjønne Spiralmønstre, tilhøre en egen, tidlig Del af Bronzealderen, har været prøvet i Løbet af 50 Aar og er af en

Række forskjellige Forskere funden at være rigtig. Vi vende os da først til denne Gruppe for at betragte den i sine Enkeltheder, som derefter skulle blive brugte til Besvarelsen af Spørgsmaalet om Bronzealderens Oprindelse i Norden.

Den overveiende Del af de ældre Fund er fremdragen fra Grave, og mellem dem indtage atter de Fund en fremtrædende Plads, i hvilke der forekommer Vaaben. Med disse Sager fra Mandsgrave er det naturligt at begynde Redegjørelsen for Bronzealderens enkelte Former.

Kortere eller længere Haandvaaben, *Sværd* og *Dolke* med bred Klinge og Fæste for Haanden, høre til de hyppigst forekommende Oldsager i denne Gruppe (Fig. 107). Den solide Klinge, som ofte har et hvælvet Parti gjennem Midten eller er prydet med Længdelinier, har baade spids Od og skarpe Ægge gjennem hele Længden. Den skulde saaledes synes at være indrettet baade til Stik og til Hug. Dog turde disse Vaaben fornemlig være førte som Stikvaaben. Sværdet er øiensynlig udgaaet fra Dolken. I Stenalderen havdes kun dette Vaaben — af Sten kunde der ikke gjøres en længere Klinge — og de ældste Metalvaaben, som kjendes fra Syden, ere Dolke. Sværdet maa være dannet lidt efter lidt ved en Forlængelse af Dolkklingen, og man er sikkert vedbleven at føre det paa samme Maade som det ældre, kortere Stikvaaben. Hvor der paa Sager i Schliemanns Mykenæ-Fund er fremstillet Krigere i Kamp, som paa flere Guldfingerringe, der ere Sværdene førte til Stik, og at det er Bronzevaaben, hvormed der kjæmpes, derom vidne de talrige, prægtige Sværd af dette Metal, som foreligge i de samme Fund. Men ogsaa i de ældste græske Vasebilleder bruges de tveæggede Sværd gjennemgaaende som Stikvaaben, og først de enæggede Sværd, der fra mange foreliggende Stykker vides at have været af Jern, sees altid anvendte til Hug. Det beroer saaledes baade paa Sværdets Oprindelse fra Dolken og paa den Maade, hvorpaa det stedse førtes, at Bronzesværdene i Norden som overalt i Europa ere tveæggede; først med Jernet kommer den enæggede Klinge til Hug. Der kjendes vel Bronzesværd af denne Form fra Assyrien og Ægypten, men først fra en Tid, da Jernet allerede var i Brug; i Mykenæ-Fundet foreligger der vel meget lange, enæggede Knive af Bronze, men ikke Sværd, og fra hele det øvrige Europa haves der kun et

eneste enægget Sværd, fundet i Sverige. Bronzen egnede sig hellerikke til et Hugvaaben, idet de rigtignok meget haarde, men tillige sprøde Klinger sikkert let vilde springe, naar de førtes mod hinanden med et Hug; i Æggen paa de talrig foreliggende Sværd sees ingen Hak eller Skaar, som kunne hidrøre fra, at de ere blevne krydsede paa denne Vis.

Fæstet er ofte af Bronze og da næsten altid hulstøbt og mere eller mindre rigt udstyret med afvexlende Ornamenter; eller alene Knappen er af Metal, medens selve Grebet var gjort af Horn, som kun i enkelte Tilfælde er fundet bevaret. Svære Nagler danne Forbindelsen mellem Fæste og Klinge; men iøvrigt er dette Parti formet paa forskjellig Maade, idet Fæstet snart afsluttes i en aaben Bue, snart er rundt udskaaret i Midten med elegante, udskydende Flige. Ved andre Sværd dannes Fæstet af en saakaldet Grebtunge med fremtrædende Sidekanter, mellem hvilke der laa en Beklædning fastholdt ved Nagler (Fig. 108). Det er ofte blevet fremhævet, at Bronzealderens Sværd i Danmark ligesom i det øvrige Europa have paafaldende korte Fæster, hvad man har taget til Indtægt for Theorien om en Indvandring i Bronzealderen af Folk fra Asien. Den rette Forklaring turde dog være, at Fæstet paa et Stikvaaben ikke behøver at være langt; mulig lagdes Tommelfingren ind paa Klingen, hvorved Vaabnet sikrere blev styret.

Sværdene havde ofte en *Skede* af Træ, som i flere Tilfælde er funden fuldstændig bevaret (Fig. 108). Den er gjort af to lange Skinner, prydede med Udskjæringer og oprindelig sammenholdte med Læderbaand. Andre Skeder vare dannede af tynde Træplader udvendig betrukne med Læder og forede med Skind, som vendte Haarsiden indad, hvad der kan sees af de Mærker, som Haarene ofte have efterladt i Bronzens Patina. En Bronze-*Dopsko*, af aflang Form og udvendig dekoreret, afsluttede ofte Skeden nedadtil (Fig. 109). Endelig hørte vistnok til Sværdet en jævnlig forekommende, svær *Krog* af Bronze, pyntelig formet og udstyret med Orna-

Fig. 108. 1/4.

menter (Fig. 110). Den findes i Gravene liggende umiddelbart ved Sværdet; sandsynligvis var den anbragt paa Skeden og tjente til at ophænge Sværdet ved Bæltet eller ved en Skulderrem. Dele af saadant Lædertøi ere oftere fundne bevarede.

Den store Mængde af Sværd og Dolke, som foreligge fra det ældste Afsnit af Danmark Bronzealder, vidner om Befolkningens Tæthed, om den almindelige Anvendelse af Vaaben og om dette Tidsafsnits Varighed; og dog er det kun en af de fire Perioder, som lade sig adskille indenfor den hele Bronzealder. Nærmere Oplysninger giver en Betragtning af de enkelte Former. Visse Sværd (Fig. 111) med kantet Fæste, udstyret med sparsomme Ornamenter, og med en Klinge uden Længdelinier, men kun hvælvet gjennem Midten, forekomme ogsaa udenfor det nordiske Omraade. Enkelte ere fundne i Ungarn, hvor andre nærbeslægtede Former optræde i betydeligt Antal, flere kjendes fra Østerrig, Bøhmen og Baiern, og adskillige ere fundne spredt omkring i Tydskland. De i Danmark fremdragne Sværd kunne saaledes være indførte fra Mellemeuropa, eller ialfald maa Forbillederne være modtagne derfra; thi i det enkelte at afgjøre, om et saadant i Danmark fundet Sværd er indført eller er en hjemlig Efterligning, er næppe muligt. For en fremmed Oprindelse taler det, at denne Form er forholdsvis sjælden i Norden; i Nationalmuseet haves kun en Snes Stykker, og fra Sverige kjendes kun nogle faa Exemplarer. Fremmede og indførte Sager forekomme altid i ringere Antal end, hvad der er tilvirket i Landet selv.

Fig. 109. 1/2.

Fig. 110. 1/4.

Om endnu fjærnere Forbindelser, men i samme Retning, fortælle Sværdene med Grebtunge (Fig. 108). Der er ved *Schliemanns* Udgravninger i Mykenæ fremdraget et saadant Bronzesværd, dog ikke i selve Gravene paa Borgen og sikkert hidrørende fra en noget yngre Tid end disse, hvad ogsaa sees af, at der i Syden er fundet flere ganske lignende Sværd af Jern. Iøvrigt forekommer denne eller dog nærstaaende Former ikke alene i Ungarn og

gjennem hele Tydskland, men ogsaa i det vestlige Europa. De i Norden fundne Sværd af denne Form kunne da være indførte sydfra og ere det sikkert for en stor Del.

Anderledes staaer det med alle de andre rigt varierede og i talrig Mængde foreliggende Sværd og Dolke (Fig. 107). Udenfor den nordiske Gruppe i Skandinavien og det nordlige Tydskland er der kun fundet meget faa Stykker, i Vesttydskland, som nærme sig til de nordiske Former uden dog ganske at stemme med dem i alle Enkeltheder. Form og Ornamentik skille disse Sværd fra den tidlige Del af den nordiske Bronzealder fra alle andre kjendte Bronzesværd. De ere sikkert nok af nordisk Arbeide. Men ligesaa umiskjendeligt er det, at disse Former ere beslægtede med de nys omtalte, fremmede Sværd med fuldt Bronzegreb. Nogle staa dem meget nær, andre fjærne sig noget fra dem, og det vil ikke undgaa den, der med Opmærksomhed gjennemseer de lange Rækker af Sværd, hvorledes man lidt efter lidt fra de simplere, fremmede Former føres til de mere formfuldendte Sværd, som alene træffes i Norden. De maa være fremkomne ved Omdannelse og videre Udvikling af de udenfra modtagne Forbilleder.

Fig. 111. 1/4.

Ved Siden af Sværdet eller Dolken forekommer ofte et svært Bronzeblad med bred Æg og indrettet til at skæftes. Efter den forskjellige Skæftningsmaade kan der adskilles to Hovedformer; enten har Skaftet været indstukket i Bronzestykkets indre Hulhed (Fig. 113), eller dette har været indsat i en Kløft i Skaftet (Fig. 112). Den første Klasse og andre, senere Former af væsentlig samme Indretning kaldes *Celter*, den sidste og andre lignende Former benævnes *Paalstave*, gamle Navne, som, hvor lidet heldige de end ere efter deres Oprindelse, dog maa beholdes, indtil der kan findes noget bedre; tilmed have de engang faaet Hævd i alle Sprog. »Celt« er hentet fra et tvivlsomt, latinsk Ord »celtis«, som kun nævnes en eneste Gang og sandsynligvis er fremkommet ved en Skrivefeil. Det var en tydsk Lærd

i Slutningen af d. 17. Aarh., som først kaldte disse Bronzestykker for Celter; han fandt, at det mærkelige Redskab og det ligesaa mærkelige og uforstaaelige Ord passede godt for hinanden. Saaledes slap dette Ord ind i Archæologien og er senere blevet staaende, navnlig fordi det blev sat i Forbindelse med Kelterne, det Folk, man en Tid lang betragtede som Bærer af Bronzekulturen. Det andet Ord, Paalstav, er islandsk: pálstafr, et Ord, der i Sagatiden betegnede en vis Slags Øxer og nu bruges om et Redskab til at grave med, en smal Spade. Da denne har en vis Lighed med de her omhandlede Bronzestykker, blev Navnet laant i den Tid, da man søgte Forklaringen af forhistoriske Forhold i den islandske Literatur.

Paalstavene og Celterne, som i talrig Mængde og under forskjellige Former, efter de enkelte Egne og efter den ældre eller yngre Tid, de tilhøre, forekomme næsten overalt i Europas Bronzealder, vare i forrige Aarhundrede Gjenstand for mange Forklaringsforsøg, Alt efter Tidens Smag. De bleve snart gjorte til romerske Vaaben, bestemte til at udslynges af Kastemaskiner, snart betragtedes de som Offerøxer eller som de galliske Druiders Redskaber, hvormed den hellige Mistelten blev afskaaren, eller Paalstavene gjordes til Lansesko og Celterne til Taareflasker eller endog til Drikkekar. Men jævnsides løb bestandig den rigtige Opfattelse, at alle disse afvexlende Former maatte paa en eller anden Maade have været brugte som Vaaben og Redskaber. Saaledes have de været betragtede siden Aarhundredets Begyndelse, og der har kun været Tvivl om den nærmere Bestemmelse af de enkelte Former.

Paalstavene fra de ældste Mandsgrave ere oftest af sirlig Form, omhyggelig forarbeidede og rigt udstyrede med Ornamenter; de synes derfor ikke at have været bestemte til Arbeidsbrug. Hellerikke forekomme slidte og opskærpede Exemplarer, som saadanne kjendes af de tilsvarende simplere Former, der bleve anvendte som Redskaber. Endelig optages disse Paalstave regelmæssig i Gravene, sædvanlig i Forbindelse med et Sværd eller endnu oftere med en Dolk, medens Værktøiet i Reglen findes udenfor Gravene. Den maa da sikkert have været et Vaaben. Hvorledes den har været ført, er imidlertid noget tvivlsomt. Det er klart nok, at Skaftet endte i to Flige, som passede ind i Renderne ved Bladets Nakke —

denne Del af Træskaftet er undertiden fundet bevaret tilligemed de Baand af Læder eller Bronze, som dannede en fast Bevikling. Fremdeles foreligger der i et dansk Fund en Paalstav med velbevaret, vinkelbøiet Skaft (Fig. 112); det var altsaa en Øxe. Men paa den anden Side kan man ikke undlade at fæste Lid til forskjellige Beretninger om Paalstavens Stilling i Graven og om Rester af Træ, der bemærkedes ved Optagelsen, efter hvilke det maa antages, at Skaftet var lige som en Spydstage. Paalstaven skulde saaledes snart have været brugt som Stridsøxe, snart som et Stød- eller Kastevaaben. Dette er jo ikke umuligt. Dog er det paafaldende, at de talrige Træskafter til Bronzeøxer, som ere fundne

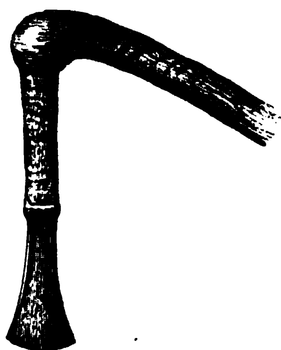

Fig. 112. 1/5.

Fig. 113. 1/5.

i Østerrigs Saltgruber, i Norditaliens og Schweiz' Søer og flere andre Steder, alle ere vinkelbøiede som Øxeskafter. Ligeledes kjendes der en Række Fremstillinger fra Bronzealderen af Krigere, som ere væbnede med Øxer, dels i Norden, blandt Helleristningerne paa Sveriges Klipper, dels i Syden, paa forskjellige Bronzesager, medens der intetsteds sees et Stød- eller Kastevaaben, der er forsynet med et bredægget Blad formet som en Paalstav eller en Celt.

Medens Celterne fra denne Tid ere sjældne, optræde de ornamenterede Paalstave hyppig i de danske Fund. De ere øiensynlig af hjemligt Arbeide, og ganske tilsvarende Stykker ere ikke fundne udenfor den nordiske Gruppe. De nærmest staaende fremmede Former findes i Rhinegnene og i hele Vesteuropa, fra England indtil Spanien.

Det tredie Vaaben, som fuldstændiggjorde Udrustningen i denne Tid, nemlig *Spydet*, skulde efter dets sjældne Forekomst i

Gravene ikke synes at have været almindelig anvendt. Af omtrent halvandet Hundrede Fund fra Mandsgrave fra den ældre Bronzealder i Nationalmuseet indeholde kun tre en enkelt Spydspids. Da der imidlertid ikke sjælden forekommer Spydspidser i de samtidige Fund fra Mark og Mose, maa det snarere antages, at Spydet i Virkeligheden var ret almindelig brugt, men at det af en eller anden Grund ikke blev nedlagt i Gravene. Spydstagen har vel simpelthen været for lang til at faa Plads i Graven, og at medgive den Døde Odden alene uden Skaft eller med halvt afbrudt Stage maatte stride mod den Tanke, som i det hele har ligget til Grund for Gravudstyret i hin Tid, nemlig at det skulde være en virkelig Udrustning for det andet Liv. Meget lange Spydstager kjendes fra forskjellige Dele af Oldtiden. De homeriske Heltes Spyd omtales stedse som lange og vægtige, ja Hektors Spyd havde en Længde af 15 Fod. I Vimose-Fundet fra Fyen er der bevaret Spydstager, der ere indtil 11 Fod lange, og fra selve Bronzealderen haves der i de svenske Helleristninger Fremstillinger af Krigere væbnede med Spyd, der have dobbelt og tredobbelt Mandslængde. Saadanne Spyd kunde ikke rummes i Gravene, der i Reglen kun havde rigelig Mandslængde.

Fig. 114. 1/2.

De ældste nordiske Bronzespyd skille sig fra de senere Former ved, at Bladet er bredest nedadtil, og at det skyder ganske tyndt ud fra den brede og høie Midtribbe (Fig. 114). Have nu disse lidet iøinefaldende Smaatræk noget at sige? De give sikkert et Vink om Oprindelsen; thi paa et tidligt Stadium, da Formerne fremkom ved en gradvis og uforstyrret fortsat Omdannelse, fortælle Enkelthederne ofte om, hvorledes Udviklingen er foregaaet. Enhver der er vant til at sysle med Sager af denne Art, vil nu let ved Betragtningen af disse ældste Spydspidser kunne se, hvorledes Formen er dannet. Det seer ud, som om et tyndt, dolkformet Bronzeblad er stukket tværsigjennem en trind, tilspidset Stang. Skulde Spydspidsen være fremkommen paa denne Maade, idet Enden af Spydstagen er bleven efterlignet i Bronze og da støbt sammen med det Bronzeblad, som oprindelig blev indstukket i

den kløftede Træstage? Dette er utvivlsomt saa. Der kjendes fra Grækenland dolkformede Bronzeblade, som ved Baand, der gik igjennem to Udskjæringer i Bladet, bleve bundne fast til en Træstage, og baade fra det østlige og det vestlige Europa kjendes der Spydspidser med Dølle, der have to smaa Huller ved Siden af Midtribben; de ere ved Traditionens Magt blevne bevarede, skjøndt de ikke længere kunde gjøre Nytte. Disse ældre Former ere ikke naaede til Norden, og i Syden ere de allerede paa Mykenægravenes Tid — ved Midten af det 2. Aartusinde f. Chr. F. — afløste af Spydspidser med Dølle; men begge Steder minder endnu Bladets hele Form om Vaabnets første Oprindelse.

Fig. 115. 1/8.

Der maa sikkert lægges Vægt paa, at *Pilespidsen* ganske mangler i disse Fund fra Mandsgrave, i hvilke Vaaben til Nærkamp forekomme i saa stort et Antal, og overhovedet haves der ingen Pilespidser af Bronze, som med Sikkerhed kunne henføres til Nordens ældre Bronzealder. Det tør vel ikke siges, at der aldrig blev kjæmpet med Pile; men Manglen af Pilespidser i Fundene synes dog at vise, at kun den ædle Nærkamp Mand imod Mand, som er skildret i Iliaden, har havt en egentlig Betydning.

Forsvarsvaaben, navnlig Skjolde af Træ og Læder, have sikkert ikke manglet i den ældre Bronzealder; men intet Skjold er bevaret, og der kjendes fra Norden, ligesom iøvrigt fra hele Europa, kun en eneste, delvis bevaret Hjelm, der kan henføres til denne Tid (Fig. 115). Dette Stykke, som tildels er belagt med Guld og ornamenteret med Spiralmønstre, er fundet i en Mose paa Sjælland. I Gravene er der aldrig truffet Forsvarsvaaben. Krigeren blev altsaa ikke gravlagt i fuld Krigsudrustning, men, som det længere fremme skal omtales, i sin daglige Dragt, kun med de Vaaben, han aldrig skilte sig ved.

Ligesaa vel som Vaabnene fortælle de andre Sager, der hørte til Mandens fulde Paaklædning, om en virkelig Civilisation. Krigeren bar ikke noget af det Slags Pynt, der anvendes næsten overalt paa et lavere Kulturtrin; han havde i Reglen kun et eneste Smykke: en mere eller mindre værdifuld Guldring. De ikke sjælden forekommende, svære *Guldarmringe*, dannede af en vreden Stang eller et fladt Baand, hvis Ender løbe ud i Spiraler (Fig. 116), ere 4 Gange fundne sammen med Mandssager, men ikke i Kvindegrave. Det vilde nu være voveligt af dette lille Antal Fund at slutte, at disse Guldringe alene bleve baarne af Mænd; men naar det bemærkes, at andre lignende, men noget yngre Armringe af Guld i et langt større Antal Tilfælde ere fundne i Mandsgrave, men derimod ikke i Kvindegrave, da tør det sikkert antages, at ogsaa de ældre, værdifulde Smykker vare Udmærkelsestegn alene for Krigeren. Den i modstaaende Fig. 117 afbildede Guldring, som bestaaer af en vreden Stang med glatte, lige afskaarne Ender, er i 18 Tilfælde funden sammen med et Sværd eller med andre Mandssager. Denne Form hører hjemme i den senere Del af den ældre Bronzealder og forekommer ikke udenfor Norden; de ældre Ringe, som ende i Spiraler, ere derimod sandsynligvis indførte fra Siebenbürgen eller Ungarn, hvor der er truffet lignende Former.

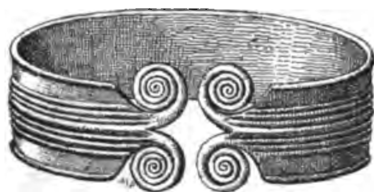

Fig. 116. 2/3.

Fra samme Egne hidrøre sikkert de hyppig forekommende Ringe, som dannes af en trind Guldtraad, der er lagt dobbelt og oprullet i Spiralform med Enderne saa omhyggelig forenede, at det oftest er umuligt at se, hvor Forbindelsen er (Fig. 118). Ogsaa af disse Ringe, som vexle i Størrelse mellem en Fingerring og en Armring, findes der i Mandsgrave sædvanlig kun et enkelt Stykke — dette gjælder om 20 Fund — medens der til mindst 23 Fund fra Kvindegrave hører to Ringe af dette Slags; der ligger sikkert noget til Grund herfor. Sydpaa er denne Form ofte truffen gjennem hele det østlige Tydskland indtil Østerrig-Ungarn, men særdeles sjælden imod Vest, i Donaudalen og Sydfrankrig;

det kan da sluttes, at disse Ringe ere førte til Norden fra de guldrige Egne i Siebenbürgen eller de østerrigske Alper.

Blandt Sagerne fra denne Gruppe af Mandsgrave foreligge de ældste Former af de smukke *Bøilenaale*, der under mange forskjellige Omdannelser forekomme gjennem hele den nordiske Bronzealder. Det eiendommelige ved disse Former er, at de ere sammensatte af to

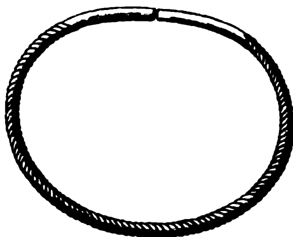

Fig. 117. Aarb. 1886. 1/2.

Fig. 118. Aarb. 1886. 1/1.

Stykker, en Bøile, der er mere eller mindre buet for at give Plads for Tøiet, og en Naal, som ved et Øie er bevægelig forbunden med Bøilens ene Ende, medens dens Spids, naar Spændet er lukket, fastholdes i et Knæ ved Bøilens anden Ende. Af denne Konstruktion ere alle Spænderne fra Nordens Bronzealder. De kunne passende kaldes »Bøilenaale«, en Betegnelse, som maa foretrækkes for det latinske »fibula«, der hos os er det almindelige, men lidet heldige Navn for disse Spænder; de have intet at gjøre med den romerske

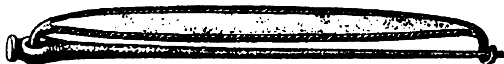

Fig. 119. 2/3.

Kulturkreds. Den ældste Form, som her alene betragtes, idet de senere Udviklinger skulle omtales under de følgende Afsnit, er saa primitiv som muligt (Fig. 119); det er en Naal med trindt Hoved, til hvilken der er føiet en simpel traad- eller baandformet Bøile. Gjennem Tydskland indtil Ungarn og Italien forekommer der Naale af samme Konstruktion, omend noget afvigende i Enkelthederne, og alle tilhørende Bronzealderen. Det er da sandsynligt, at Forbillederne ere komne sydfra til Danmark, hvad der yderligere bekræftes af, at disse Bøilenaale ganske mangle baade i det vestlige Europa, fra Skotland og Irland indtil Spanien, og i det østlige Europa ligesom ogsaa i Asiens Bronze-

alder. De forekomme kun paa et bredt Strøg gjennem vor Verdensdel fra Ungarn og Italien indtil Skandinavien. Naar det fremdeles bemærkes, at der paa flere Steder i Grækenland og paa Sicilien, i Fund, der med Sikkerhed kunne henføres til Slutningen af d. 2. Aartusinde f. Chr. F., er fundet Bøilenaale af væsentlig beslægtet Form, vil det skjønnes at være sandsynligt, at Bøilenaalen først er dannet paa klassisk Grund, og at den efterhaanden under fortsat Omdannelse er udbredt mod Nord ad de samme Veie, ad hvilke Danmark i det hele modtog det væsentlige Grundlag for sin Bronzetid.

Bøilenaalene forekomme baade i Mands- og Kvindegrave; de have da været brugte af begge Kjøn, sandsynligvis til at sammenholde Overklædningen. I en Mandskappe, som optoges i en Egekiste ved Muldbjerg i Hover Sogn, Ringkjøbing Amt, vare to saadanne Naale faststukne tæt indenfor Tøiets Kant, saaledes som man nu stikker en Sikkerhedsnaal fast for ikke at tabe den. I to andre Mandskapper fra Egekister, som udgravedes i Borum Eshøi ved Aarhus, var der paa samme Sted indstukket en lang Naal af Træ. En Bøilenaal eller en simpel Naal har saaledes hørt til Mandens Dragt. Fremdeles tjente en stor og svær *Knap* af Bronze (Fig. 120) eller Træ til at sammenholde Underklædningen, idet den var anbragt i et Bælte om Livet. Naar det endnu tilføies, at der i Mandsgravene undertiden forekommer nogle af de runde Bronzedopper, der nedenfor skulle omtales (S. 249), ere alle de Metalsager nævnte, som kunne henregnes til Mandens Paaklædning og Pynt. De ere lidet fremtrædende i Sammenligning med Vaabnene. Krigeren skjøttede ikke om Smykker; men at han dog ikke forsømte sit Ydre, vise de almindelig forekommende Redskaber til Legemets Pleie, som i det følgende skulle omtales.

Fig. 120. 1/4.

Fig. 121. Kam fra den yngre Bronzealder. ²/₃. Se S. 241.

III. TOILETREDSKABER FRA BRONZEALDEREN.

Sammen med de ældste Mandssager fra Bronzealderen er der undertiden fundet en lille Kniv med udbuet Æg og indbuet Ryg (Fig. 122). Bladet er tyndt og spinkelt, Haandtaget dannes kun af en smal Oprulning af Bronzetraad. Hvortil kan denne lille Kniv have været bestemt? En Kniv kan vel bruges paa mange Maader, og det kan forsaavidt ikke undre at finde den blandt Udstyret for den Døde; men denne spinkle Kniv er dog af en saa egen Art, at den skulde antages at have havt en særlig Bestemmelse. Hvilken denne har været, maa søges i det archæologiske Materiale. Man gjætter sig ikke til Anvendelsen af et saadant Stykke, og det hjælper ikke, at man finder, at Skomageren eller Bogbinderen nutildags bruger en Kniv, som ligner den meget, eller at man henviser til, at det eller det Naturfolk i fremmede Verdensdele anvender lignende Knive. Saadanne Sammenligninger ere altfor vidtstrakte til, at de kunne have nogen Betydning. Hvad disse Knive have været anvendte til, maa først og fremmest søges oplyst af Kilder fra samme eller dog nærliggende Tid og Sted.

Kniven er kun paavist i faa af de ældste Fund; sammen med de yngre Former fra den ældre Bronzealder er den derimod ofte funden, og komme vi ned til den yngre Bronzealder, er den endog særdeles almindelig. Formen undergaaer efterhaanden smaa

Forandringer, saaledes at der, som paavist af *Montelius*, kan opstilles en chronologisk Række af disse Knive, der uden kjendelige Afbrydelser strækker sig gjennem hele Bronzealderen (Fig. 122-5). I det væsentlige er dog Redskabet uforandret, med et bredt og spinkelt Blad, en tynd Æg og et lille Haandtag; først ved Slutningen af Bronzealderen fremkommer en mere afvigende Form, idet Haandtaget mangler, og Bladet bliver mere eller mindre halvkredsformet (Fig. 126). Saaledes ere ogsaa Knivene i den ældste Jernalder, fra hvilken Tid der foreligger mange af Jern. Hermed forsvinder dette Redskab af Fundene; det har altsaa i Danmark været brugt fra Bronzealderens Begyndelse til ind i Jernalderen. Ikke ander-

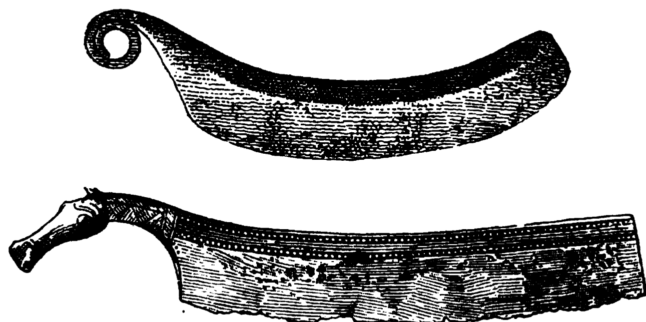

Fig. 122—123. Fra den ældre Bronzealder, ældre og yngre Form. 1/1.

ledes er Forholdet i Udlandet. De halvrunde Bronze- og Jernknive træffes hyppig sydpaa indtil Alperne og i Vesteuropa, og forud for dem er der ligesom hos os gaaet andre Former af Bronze. Fra Grækenland, Ungarn og Italien indtil Frankrig, England og Irland kjendes der talrige, een- og tveæggede Bronzeknive af væsentlig samme Charakter, med spinkelt Blad, buet Æg og lille Haandtag. Det er en almindelig europæisk Form, som det vel er værd at betragte nøiere.

Vor ældre Bronzealders Gravfund lade sig efter Indholdet sikkert adskille i Mands- og Kvindefund. De her omhandlede Knive ere nu 24 Gange forekomne sammen med Mandssager, men ikke i noget Fund, som indeholder de eiendommelige Kvindesmykker. Saaledes synes Forholdet ogsaa at være i Jernalderen; paa Bornholm ere de bredbladede Jernknive, som det er udtalt af *E. Vedel*, jævnlig fundne i Mandsgrave, men ikke i nogen sikker

Kvindegrav. De maa altsaa have været brugte alene af Mænd, og deres hele Form og Indretning gjør det da sandsynligt, at de have været Rageknive. Saaledes opfattes de ogsaa sædvanlig i Udlandet. Det er ikke undgaaet Opmærksomheden, at de stadig findes sammen med Vaaben, og ved Forsøg, foretagne med en Bronzekniv fra en Pælebygning i Schweiz, er det vist, at Ragning kan udføres med et saadant Instrument.

Fig. 124—125. Aarb. 1875. Fra den yngre Bronzealder, ældre og yngre Form. 1/1.

Men er det muligt, at noget saa unaturligt som Ragningen kan have været anvendt hos primitive Folk og allerede i den fjærne Oldtid? Herpaa maa der svares, at en delvis Borttagelse af Skjæget kan paavises selv paa de ældste figurlige Fremstillinger fra Ægypten, og at det samme forekommer hos mange lavtstaaende Folk i andre Verdensdele. Men ogsaa i Europa kan denne Skik spores i en meget tidlig Tid. *Homer* bruger det ordsproglige Udtryk, som ogsaa findes hos senere græske Forfattere: »Det staaer

paa Rageknivens Æg« ɔ: »det kommer an paa en Haarsbred«, og at Ragning var i Brug i det gamle Etrurien og Latium, vides baade af Beretninger og Monumenter. Det samme fortælles, dog rigtignok først fra en sen Tid, om Barbarerne i Vesteuropa. *Diodoros* fra Sicilien, under Augustus, beretter, at nogle af Gallerne afragede Skjæget fuldstændig, andre delvis; de Fornemme ragede Kinderne, men bare langt Overskjæg. Ganske det samme melder *Cæsar* om Britterne. For selve Nordens Vedkommende haves der intet andet positivt Vidnesbyrd end det, som gives af tre Egekiste-fund: ved de velbevarede Skeletter laa Hovedhaaret saaledes tæt

Fig. 126. Fra Slutningen af Bronzealderen. 1/1.

samlet og i oprindelig Tilstand, at det kunde optages og bevares; men af Skjæget fandtes der intet Spor.

Hvad Diodor fortæller om Gallerne, synes at kunne overføres paa den nordiske Bronzealders Folk: det var Tegn paa fornem Byrd at afrage Skjæget, og just fordi Ragningen havde denne særlige Betydning, blev Kniven medgiven den Døde i Graven. Fundene vise, at dette endnu ikke var saa almindeligt i den ældre Bronzealder som i Periodens senere Del, fra hvilken Tid der foreligger Hundreder af Rageknive; derefter aftog atter den gamle Skik og ophørte snart efter Jernalderens første Afsnit.

I de ældste Mandsgrave fra Bronzealderen forekommer undertiden et lille Bronzeredskab formet som en *Syl* med trind og meget fin Spids. En Syl kan jo anvendes til Arbeider af forskjellig Art. Der er i flere Fund bevaret Stykker af Lædertøi, i hvilket der findes Syninger eller Rækker af fint indstukne Huller fyldte

med Bronzestifter; ogsaa Læderet, hvormed Sværdskederne ere betrukne, er syet sammen. Herved har Sylen kunnet anvendes, ligesom ogsaa til Arbeide i Træ og ved Kurvefletning; de Æsker af Træ og Bark, som kjendes fra flere Egekistefund, ere syede sammen med Plantetrevler el. lign. langs ned ad Siden og omkring Bunden. Til saadant forskjelligt Arbeide have utvivlsomt de store og svære Syle eller Bor været bestemte, der navnlig forekomme i Mark- og Mosefundene (S. 252).

De smaa og fine Syle, der sædvanlig findes i Gravene, have dog sikkert havt en anden Bestemmelse. De ere ofte for korte og spinkle til ret at egne sig til Arbeidsbrug; et enkelt Stykke er af Guld, og de korte og sirlig ornamenterede Skafter af Bronze, hvori de af og til ere anbragte, synes ikke at passe for Arbeidsredskaber; undertiden forekommer der skrøbelige Skafter af Rav. Fremdeles er det paafaldende, at Sylen træffes saa særdeles ofte. Vel er den sjælden i den ældre Del af Bronzealderen, men fra de yngre Grave foreligger der Hundreder af Exemplarer. Det vilde være forunderligt, om et Redskab til Arbeide i Læder, Træ o. lign. skulde findes saa overmaade hyppig i Gravene, hvor lignende Redskaber ere sjældne eller ganske mangle. Bemærkes det endelig, at Sylen stadig forekommer i Gravgodset ved Siden af Ragekniven og Pincetten, synes det at ligge nærmest at antage den for et Redskab til Legemets Pleie og Behandling. Mulig kan man dog endnu nøiere bestemme, hvorledes den har været brugt.

Fig. 127. 1/1.

Det er ikke blot i de andre Verdensdele, udenfor den forasiatisk-europæiske Kulturkreds, at den Skik at pryde Legemet med indstukne Figurer og Billeder enten har været fulgt eller endnu følges saa at sige overalt baade hos lavere staaende og hos høit civiliserede Folk som hos Japaneserne. Tatoveringen var ogsaa anvendt i de gamle Kulturlande i Orienten. *Xenophon* beretter ved Aar 400 f. Chr. F. om et Folk i Lilleasien, hos hvilket det var Skik at tatovere Børnene med Blomster paa Brystet. Om Assyrerne siger *Lukian*, under Antoninerne, »at de have for Skik at tatovere sig paa Hænderne og paa Halsen; alle Assyrer ere saaledes tatoverede.« Hvad fremdeles de europæiske Folk angaaer,

synes det at maatte sluttes af en Række af Udtalelser hos ældre og yngre klassiske Forfattere, at Tatovering var almindelig anvendt hos de fleste af de Folk mellem Adriaterhavet og det sorte Hav, med hvilke Grækerne og senere Romerne kom i Berøring. Allerede *Herodot* siger, »at det hos Thracerne ansees for at være ædelt at være tatoveret, og uædelt ikke at være det.« *Cicero* fortæller om en Barbar i Alexander af Pheræs Tjeneste, der var »tatoveret paa thracisk Vis«. *Strabo*, som levede under August og Tiber, beretter om Japoderne, »hvis Land strækker sig fra det adriatiske Hav, hvor Alperne ende, indtil Pannonien og Ister, at de punktere sig ligesom de andre Illyrer og Thracer«. Hos *Plinius* hedder det i hans »Historia naturalis«, at Mændene hos Dacerne og Sarmaterne tatovere sig. *Pomponius Mela*, under Claudius, fortæller, at Agathyrserne (i Siebenbürgen) »male deres Ansigt og Lemmer mere eller mindre efter deres Byrd, men alle med de samme Mærker og saaledes, at det ikke kan afvadskes.« Hos *Dio Crysostomus*, paa Trajans Tid, hedder det om de thraciske Kvinder, at de ere bedækkede med Tatoveringer, som ere rigest og mest brogede hos dem, der ere af fornem Herkomst. Ligesaa bestemt siger *Athenæus*, i 3. Aarh., om de thraciske Kvinder, »at de mærke deres Legeme med en Syl saaledes, at det seer ud, som var det malet.« At Tatoveringen var almindelig udbredt hos mange Folk i Landene omkring Donauens nedre Løb, kan efter alle disse samstemmende Vidnesbyrd ikke betvivles, og det var just med disse Folk, at den nordiske Bronzealder stod i den nærmeste Berøring, som det i et senere Afsnit skal vises. Vel gaa Beretningerne ikke længere tilbage end til d. 5. Aarh. f. Chr. F.; men Bronzealderen var dengang endnu ikke afsluttet i Danmark. Tatoveringen kan ialfald ikke betragtes som uforenelig med de allerede mere civiliserede Tilstande i den nordiske Bronzealder, naar de Folk tatoverede sig, der vare Grækernes og Romernes nærmeste Naboer, og som vare langt stærkere paavirkede af Sydens Kultur end det fjærne Norden. Selv Thracerne tatoverede sig, og det endnu et Par Aarhundreder efter Chr. F., et halvtgræsk Folk, der allerede af Homer bliver skildret som Grækernes lige idetmindste i Udrustning og Kampmaade. Men at male og tatovere Legemet var ogsaa Brug paa andre Steder i Europa, hos Britter, Pikter og Irer, saaledes som det berettes af flere ældre romerske Forfattere,

og dette fortsattes langt ned i den historiske Tid. *Herodian* fra Alexandria, i det 3. Aarh. eft. Chr. F., fortæller, »at Britterne punktere deres Legeme med brogede Billeder af alle Slags Dyr. De dække ikke deres Legeme med Klæder for ikke at skjule disse Billeder«. Omtrent det samme skriver den lærde Biskop Isidorus i Spanien, i første Halvdel af d. 7. Aarh. († c. 635), om Pikterne; »de have deres Navn af deres malede (pictum) Legeme, fordi de med Naale af Jern og med Blæk mærke sig med forskjellige Billeder«. Hvor langt ned i Tiden Tatoveringen er bevaret, fremgaaer af, at den endnu i Aaret 787 maatte forbydes paa et kirkeligt Concilium i Skotland.

Disse mange Vidnesbyrd om Anvendelse af Tatovering hos forskjellige Folk i Europa gjør det ikke usandsynligt, at denne Skik ogsaa er bleven fulgt i Norden. Naar der nu fra Bronzealderen foreligger et Redskab, som navnlig efter Fundforholdene ikke synes at kunne opfattes som et Arbeidsredskab, turde det være berettiget at antage det for et Instrument til Brug ved Tatovering. Sylenes hyppige Forekomst i Gravene vilde, som ogsaa bemærket med Hensyn til Rageknivene, være vel forstaaelig, naar disse Redskaber stode i nøie Forhold til en almindelig Skik, og naar tilmed deres Anvendelse var Tegn paa fornem Byrd og fremragende Stilling i Samfundet, saaledes som dette udtrykkelig siges i flere af de anførte Udtalelser, og som det vides at være Tilfældet hos mange Folk i andre Verdensdele.

Med Syl og Ragekniv følger ofte i Gravene en *Niptang* af Bronze, og ogsaa dette Redskab træffes sjældnere i den ældre Bronzealder, medens det i den senere Del af Perioden hører til de hyppigst forekommende Oldsager. Allerede heri ligger en Antydning af, at det har havt en lignende Bestemmelse som de andre Smaasager af Bronze og været anvendt til Borttagelse af Haar o. lign. Hermed stemmer Redskabets Form og Indretning. Niptangen er oftest omhyggelig forfærdiget, saaledes at Læberne holdes adskilte ved Metallets Elasticitet, men slutte meget nøie sammen under et Tryk, og med en tilsvarende Omhu ere selve Formen og de sirlige Ornamenter behandlede. De Niptænger (Fig. 128), som forekomme i den her omhandlede Gruppe af Grave, skille sig ved deres meget tykke Læber fra de senere Former (Fig. 129); af disse sidste ere flere beviklede med Guldbaand, ja

enkelte ere helt af Guld. I den ældre Bronzealder forekommer Niptangen kun i Mandsgrave, ikke sammen med Kvindesager; den foreligger i mindst 24 Fund. Endelig synes dens hyppige Forekomst i Gravene, som det ytredes med Hensyn til Ragekniv og Syl, vel at kunne forklares af, at en vis Behandling af Ansigtet i denne Periode blev opfattet som en vigtig og væsentlig Sag. Men skulde der, efter hvad der her er fremsat, endnu næres Tvivl om Bestemmelsen af de tre Arter af smaa Bronzeredskaber, da vil man overbevises ved Betragtningen af visse sammenhørende Sæt af disse Redskaber og andre Stykker, der alene kunne være anvendte ved Toilettet (Fig. 130). Der haves fra et dansk Fund en Niptang og en Syl anbragte paa en fælles Bøile til Ophængning ved Klædningen sammen med en Øreske og en i Spidsen kløvet Bronzestang, der sikkert maa opfattes som en Negle-renser, og lignende Sæt af Toiletsager kjendes fra Udlandet.

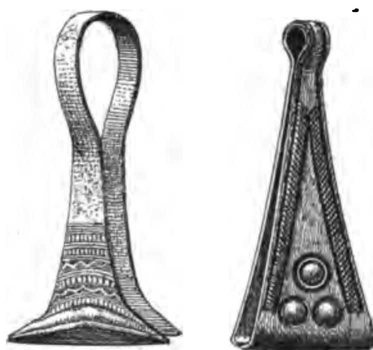

Fig. 128—129. Fra den ældre og den yngre Bronzealder, Bronze og Guld. 1/1.

Der er en anden, ældre Opfattelse af disse Sager, nemlig at de vare Redskaber til Arbeide i Skind og Læder. Med Sylen, mente man, blev der stukket Hul, ved Niptangen blev Traaden trukken igjennem, og Kniven brugtes ved Tilskjæringen. Der er intet andet, som taler for denne Tydning, end det, at en Del Stykker af de her nævnte Arter have kunnet bruges paa denne Maade; men imod denne Opfattelse taler foruden andre foran berørte Forhold navnlig det, at disse Redskaber findes i Mandsgrave, men ikke i Kvindegrave, og det at de foreligge i saa overordentlig stort et Antal. Det kan fremdeles anføres, at det maatte ventes, saafremt de tre Stykker virkelig tilsammen dannede et bestemt Sæt af Syredskaber, at de da stedse fandtes sammen; men der træffes meget ofte i Gravene kun et eller to af dem. Dette har derimod intet paafaldende, naar Talen er om Toiletsager, idet Niptangen vel kunde bruges uden Ragekniven og omvendt, og ligeledes Sylen kunde anvendes til Tatovering, uden at de andre Stykker vare ved Haanden. Det

samme træder endnu stærkere frem i Udlandet, idet der f. Ex. i den britisk-irske Bronzealder næsten ingen Niptænger forekommer, men derimod Syle og Rageknive i ikke ringe Antal, og paa lignende Maade ere Sylene overmaade almindelige i den ældste Bronzealder i Spanien, medens Niptangen og Ragekniven ere ukjendte. Dette synes ikke at forliges med, at disse Sager skulde have hørt til et Sæt af Syredskaber, som maa være samlet for at kunne anvendes, medens det er vel forstaaeligt, at man hos eet Folk kan have havt for Skik at tatovere sig, men ikke at afrage Skjæget, hos et andet at borttage Skjæget med Niptang, men ikke med Kniv eller omvendt. Ved Bestemmelsen af disse Stykker maa det ogsaa erindres, at der overhovedet ikke kjendes Skindklæder fra Bronzealderen, medens der er Vidnesbyrd nok om, at uldne Klæder vare almindelig brugte; men det eneste, som skulde kunne forklare den saa hyppige Forekomst af de formentlige Syredskaber, maatte da være, at der almindelig benyttedes Klæder af Skind. Endelig tyder de omhandlede Redskabers sjældne Forekomst i den ældre Bronzealder, deres overordentlige Hyppighed i den yngre Bronzealder og atter deres store Sjældenhed efter den ældste Jernalder paa, at de stode i Forhold til en vis Skik, der udviklede sig lidt efter lidt, kulminerede, aftog og derefter ophørte, men ikke paa, at de brugtes til et vist, praktisk Arbeide, som altid maatte foreligge væsentlig i samme Omfang.

Fig. 130. 1/1.

En Støtte for Opfattelsen af disse Sager som Toiletredskaber er det iøvrigt, at der i Bronzealderens Grave foruden de alt omtalte Øreskeer og Neglerensere forekommer et utvivlsomt Toiletredskab, nemlig *Kammen.* Den er snart af Bronze (Fig. 121) snart af Horn og findes, som naturligt er, baade i Mands- og i Kvindegrave.

Den rette Opfattelse af de her omtalte Toiletredskaber er ikke ligegyldig, da de spille saa stor en Rolle i Bronzealderens Fund og tillige give eiendommelige Oplysninger om en enkelt Side af Datidens Skik.

Fig. 131. Kvindedragt fra Borum Eshøi.

IV. MANDS- OG KVINDEDRAGTER. DE ÆLDSTE KVINDEFUND. MARK- OG MOSEFUNDENE.

De fuldstændige og velbevarede Mands- og Kvindedragter, som ere optagne af Egekister i jydske og slesvigske Gravhøie, høre til de mærkeligste Levninger fra Oldtiden. Intetsteds udenfor Danmark, hverken i Europa eller i andre Verdensdele, er der fremdraget Klædninger fra en kun tilnærmelsesvis saa fjærn Tid som den ældre Bronzealder.

Manden bar paa Hovedet en høi, rundpullet Hue. Om Overkroppen var svøbt et firkantet Stykke Tøi, der naaede høit op paa Brystet og nedadtil gik omtrent til Knæene (Fig. S. 199). Foroven løb dette Tøistykkes Hjørner ud i Baand eller i Flige til Fastsyning af Læderremme, hvormed Klædningsstykket sandsynligvis blev bundet op over Skuldrene. Om Livet blev det fastholdt med et vævet Baand eller med et Læderbælte, der lukkedes med den store, foran omtalte Knap (S. 232). Over de nøgne Skuldre og Arme

dækkede en løst hængende Kappe af oval Form, indtil over 1 M. lang og saa vid, at den kunde trækkes helt sammen fortil. Her blev den sammenholdt ved en eller flere Naale (S. 232). Benene vare nøgne; Fod og Ankel vare ombundne med Tøistykker og dækkede af Lædersko, af hvilke dog kun mindre Rester ere fundne bevarede.

Dersom Klimaet har været som nutildags, var dette vistnok en temmelig luftig Dragt for det ofte strenge Veirlig i Norden. At der i Vintertiden har været baaret Klæder af Skind, er derfor sandsynligt; men herom vides intet. For haardføre Mænd var denne Paaklædning vel hellerikke utilstrækkelig. Man kommer til at tænke paa den foran anførte Beretning om, at de gamle Pikter ikke dækkede deres Legeme med Klæder for ikke at skjule Tatoveringen; Skotterne bære jo endnu et Skjørt, som lader Benene ubedækkede fra Knæene af. Klæderne ere desuden svære og varme, gjorte af tykt, toskaftet Uldtøi af grov, men ret regelmæssig Vævning som alle Bronzealderens Uldstoffer. Især *Huen* er solid og tyk og i det hele et ganske mærkeligt Stykke (Fig. 132). Den bestaaer af et enkelt eller et dobbelt Lag af det sædvanlige Uldtøi. Pullen er gjort for sig; Siderne dannes af et andet, firkantet Stykke Tøi, der er sammensyet og forbundet med Pullen, hvorhos der ved Rækker af indvendige Syninger er dannet en Forbindelse mellem det indre og ydre Lag. Endelig maa Huerne ved Presning have faaet den jævnt rundede Form, som de endnu bevare. Det eiendommeligste er dog, at der paa Udsiden er virket et tæt, nupret Lag, dannet af fremstaaende Traade, som afsluttes ved en eller to Knuder; det er ikke udfundet, hvorledes dette er blevet udført. I 5 Fund fra den jydske Halvø foreligger der fuldstændige Dragter af denne Art, foruden at mindre Rester ere bevarede i flere Fund. Klædernes Forarbeidning, Snit og Sammensætning er overalt ganske ensartet; det var saaledes en egentlig Nationaldragt.

Kvindedragten er kun kjendt fra et eneste Fund, fremdraget i Borum Eshøi ved Aarhus, og dette blev ikke sagkyndig undersøgt, hvorfor der paa enkelte Punkter er nogen Tvivl om, hvorledes Klæderne bleve baarne. Høien skulde i 1871 afkjøres for at tjene til Gjødning for den omliggende Mark. Da man herved traf paa en Egekiste, blev Laaget i Hast afvæltet og Indholdet undersøgt

med en Ildtang og en Møghakke, og tilsidst blev det hele væltet ud. Havde det historiske Selskab i Aarhus ikke faaet Nys om Sagen og energisk taget sig af at redde de Gjenstande, som Bonden antog for værdiløse, vilde vi maaske for bestandig være blevne i Uvidenhed om, hvorledes Bronzealderens fornemme Kvinde var paaklædt. Nu kan man danne sig et nogenlunde klart Billede heraf (Fig. 131, S. 242).

Fig. 132. Aarb. 1891. 1/5

Et fint og kunstig virket *Haarnet* med udløbende Snore til at fastbinde det har været baaret paa Hovedet (Fig. 133). Kvindens lange Hovedhaar fandtes dels indeni Nettet, dels siddende paa en sirlig Hornkam; det har da sandsynligvis været opsat med Kammen og samlet i Nettet. Til at anbringes fortil paa Hovedet som en Kappe er Nettet for lille, og Snorene vilde ikke kunne naa ned under Hagen. Snarere har det siddet bagtil, idet Snorene bleve bundne op om Hovedet, og det har saaledes hørt til en klædelig Haarsætning, der ikke er ulig den, som blev anvendt af græske Kvinder i Kunstens bedste Tid. Da der til Verdensudstillingen i Paris i 1889 skulde udføres Figurer med nøie Efterligninger af Bronzealderens Dragter, blev det efter en sagkyndig Undersøgelse af Haarnettet erklæret, at det hverken var knyttet, hæklet, fileret, strikket eller overhovedet gjort paa nogen nu kjendt Maade. Det lykkedes dog ved nøie Iagttagelse af Enkelthederne og navnlig, da det var bemærket, at et Par Feil i Maskerne forekom dobbelt, i lige Afstand fra Midten, at udfinde, hvorledes det er gjort (Fig. 134). Imellem to parallelt udspændte Snore er der jævnsides trukket Traade, og de forskjellige Mønstre ere da udførte ved en simpel Fletning af Traadene uden andet Hjælpemiddel end nogle

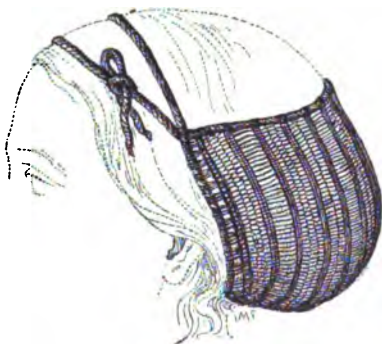

Fig. 133. Aarb. 1891. 1/4.

Pinde. Denne Fremgangsmaade staaer i nøie Forhold til den Fletning og Væving i Ramme, som antages at være Begyndelsen til al Væving.

En stærk Modsætning til dette Haarnet, som er et Mønster paa smukt og omhyggelig udført Haandarbeide, danner den *Trøie*, som har dækket Kvindens Overkrop. Den er gjort af det sædvanlige, tykke Uldtøi, tilskaaret og sammensyet uden Nøiagtighed, end sige Pyntelighed. Trøien er paa eiendommelig Maade udskaaren af eet Tøistykke, medSammensyninger paa Ryggen og ned gjennem Ærmerne (Fig. 135). En Gjennemskjæring danner Halsaabningen. Naar der nu fortil findes en Split, der fra Halsaabningen løber skjævt ned over Brystet, er der Grund til at antage, at denne kun er dannet for at faa Trøien anbragt paa Liget — et Bevis for, at disse Klæder ikke ere gjorte til Gravlægningen, men have dannet den daglige Dragt. Ærmerne ere skraat afskaarne og gaa kun til Albuerne, saaledes at Underarmen, hvor der sædvanlig bares Smykker, var blottet. En Sømning med Knaphulsting findes endelig langs med Kanterne undtagen forneden, hvor der er raat tilsyet nogle Tøistrimler, idet Trøien maa have været for kort.

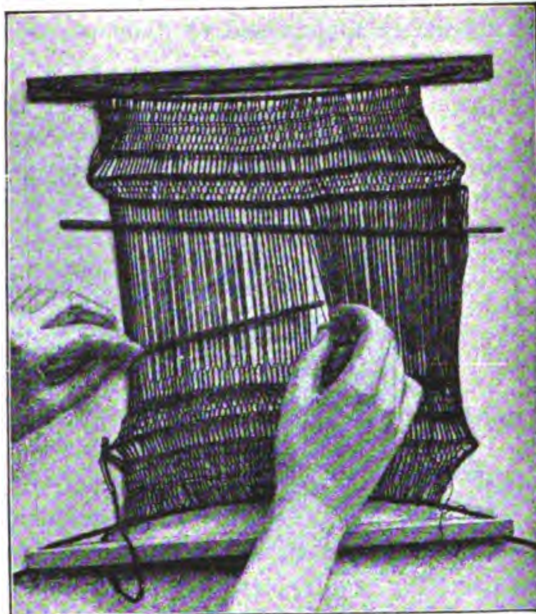

Fig. 134. Aarb. 1891.

Om det vide og folderige *Skjørt* har været bundet uden paa Trøien, eller om denne har hængt løst, er det næppe muligt at afgjøre med Sikkerhed; for det første tale dog de uskjønt tilsyede

Lapper forneden, som næppe kunne have været synlige. Skjørtet har Vævesøm foroven og forneden og er følgelig saa langt, som Væven var bred; Tøistykket er brugt uden videre Tilskjæring, ganske som det toges af Væven, idet det kun er afskaaret efter den Vidde, man vilde give Klædningsstykket. Sammensyningen gjennem Længden er paafaldende skjødesløs, idet Vævesømmen ikke er bortskaaren og endog vendt udad, hvor den med store Sting af grov Uldtraad er kastet sammen med den afskaarne Ende af Tøiet. Skjørtet har en Længde af c. $1,_{15}$ M.; det maa herefter antages, at det har naaet helt ned til Fødderne.

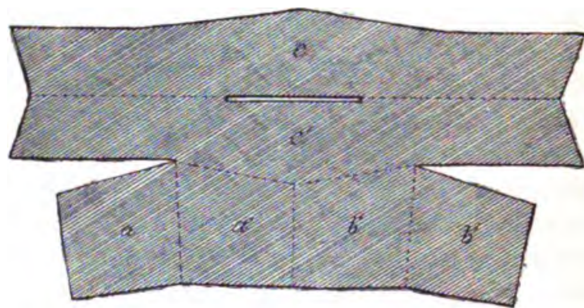

Fig. 135. Det tilskaarne Tøistykke til Trøien fra Borum Eshøi. Bogstaverne angive, hvorledes Tøiet foldedes sammen for at blive syet. Aarb. 1891.

Sammen med de øvrige Klæder blev der fundet to *Bælter*. Det ene, et vævet og mønstret Baand endende i kunstfærdig gjorte Kvaster (Fig. 136), blev baaret som en Prydelse om Livet. Naar nu dette Bælte ligesom Haarnettet maa siges at være et lille Mesterstykke af smukt og omhyggeligt Haandarbeide, medens selve Klæderne ere grove og skjødeløst syede, saa har dette vistnok intet paafaldende. De Dele af Dragten, som tjente til Pynt, kunde vel være anderledes behandlede end de Partier, som først og fremmest vare beregnede paa Nytten. Til en grov Hvergarns Kjole kan der nutildags bæres et pynteligt Halstørklæde. Hermed stemmer det, at det andet Bælte er en simpel, bred Snor; med det blev Skjørtet vistnok fastholdt til Kroppen. Der findes ingen anden, særlig Indretning, Skulderbaand el. lign., til at bære det store og tunge Skjørt, som det iøvrigt maa have været vanskeligt at faa anbragt. Men det kan vel antages, at man ikke som nutil-

dags aflagde Klæderne om Natten. Kvinden bar maaske sin Dragt Nat og Dag, indtil den skiftedes for at renses, paa samme Maade som mange af Bronzealderens Smykker, Armbaand og Halsringe, der ere vanskelige at aftage og anbringe paany, sikkert kun sjælden aflagdes.

De Klæder, som optages af Egekisterne, ere ligesom alle de Tøier, der ere fremdragne i andre Grave fra Bronzealderen, mørkebrune eller næsten sorte, hvad der for en Del skyldes den begyndende Opløsning af Stoffet. Den oprindelige Farve har dog ikke været meget forskjellig. Det er nemlig ved chemiske og mikroskopiske Undersøgelser vist, at der oftest er anvendt Uld af brune eller sorte Faar til selve Tøiet, til Snore og Traade, og saavel til de grovere Klædningsdele som til Haarnettet og Bælterne; hvid Uld er kun sparsomt benyttet. Men det er fremdeles paavist, at man har forstaaet at give Tøiet en kunstig Farve. Kvindens Livbælte har en lys Midtstribe mellem mørke Kanter, og dog er det helt igjennem gjort af sort Uld. Hvilke Farver man har havt, og i hvilket Omfang Klæderne i det hele have været farvede, lader sig imidlertid endnu ikke bestemme. I de finere Klædningsdele, Kvindens Haarnet og det ydre, flossede Lag paa Mændenes Huer, er der udelukkende anvendt Uld, og de smaa Ringe, hvori Kvasterne paa Livbæltet ende, ere overspundne med blank og fin Uld, som den kun findes paa visse Steder af unge Lam. Ved det grovere Tøi er Ulden derimod blandet med flere eller færre Hjortehaar, som ved deres Længde og Bøielighed afgave en god Tilsætning.

Fig. 136. 1/1.

Kvindefundet fra Borum Eshøi med Dragt og Skeletdele — hvilke sædvanlig ikke ere bevarede fra Bronzealderen — har en særlig Betydning, idet det desforuden indeholder adskillige Metalsager, der saaledes med Sikkerhed kunne betragtes som henhørende til Kvindens Udstyr. Den samme Række af Gjenstande forekommer

fremdeles mere eller mindre fuldstændig i mange andre Fund, og det vides tillige fra flere vel undersøgte Grave, hvorledes de enkelte Sager vare anbragte ved Klædningen (Fig. 137).

Fig. 137. Kvindegrav i en Høi paa Ølby Mark ved Kjøge.

Om Halsen hvilede enten en simplere Ring, dannet af en trind, vreden Bronzestang, eller en stor, buet Plade af Bronze, bredest ved Midten og tilspidset mod Enderne, som vare sammenholdte med en Snor. Den er oftest tæt riflet eller dækket med Spiralornamenter, der navnlig ere smukt udførte paa visse særlig brede Stykker fra Bornholm (Fig. 138). Disse eiendommelige Halsprydelser bleve tidligere antagne for Diademer efter den Lighed, de have med et romersk Haarsmykke fra sen Tid. Dog undgik det ikke Opmærksomheden, at de maatte staa i nært Forhold til visse Sæt af Halsringe, der kjendes fra Sydtydskland og Schweiz, og som ogsaa i enkelte Exemplarer ere fundne i Norden, idet de Ringe, der i disse mere primitive Smykker ligge frit ovenpaa hinanden, syntes i Halskraverne at være forenede til en Plade. Et klarere Bevis herfor fremkom, da *F. Sehested* fandt et saadant Smykke liggende ved Skeletdele i en Grav med den større Bue vendende nedad mod Brystet. Det samme er senere ofte blevet iagttaget.

Foran paa Underlivet var der anbragt et ikke mindre eiendommeligt Smykke, nemlig en stor, rund Bronzeplade med fremstaaende Spids i Midten, omkring hvilken der løber Spiralmønstre. Paa Bagsiden findes en Øsken, hvorved Pladen var fastgjort til Klædningen eller til Bæltet, saaledes som dette vides fra Borum Eshøi Fundet, idet der paa Skjørtet tæt indenfor Kanten findes kjendelige Mærker af Bronzepladen, ligesom det ogsaa kan sees,

at Bæltet har gaaet under den. I flere andre Grave er *Bæltepladen* funden i ganske den samme Stilling. Lignende mindre Plader ere fundne indtil fire Stykker sammen tæt omkring Bæltepladen (Fig. 137); i andre Tilfælde ere de fundne ved Halsen eller Skulderen, ligesom de ogsaa ere forekomne i Mandsgrave. De maa antages at have været anbragte paa Klædningen til Pynt, eller mulig for at tjene som Knapper. De store Bælteplader bleve tidligere uden Grund antagne for at være Skjoldbuler, de smaa benævnedes med

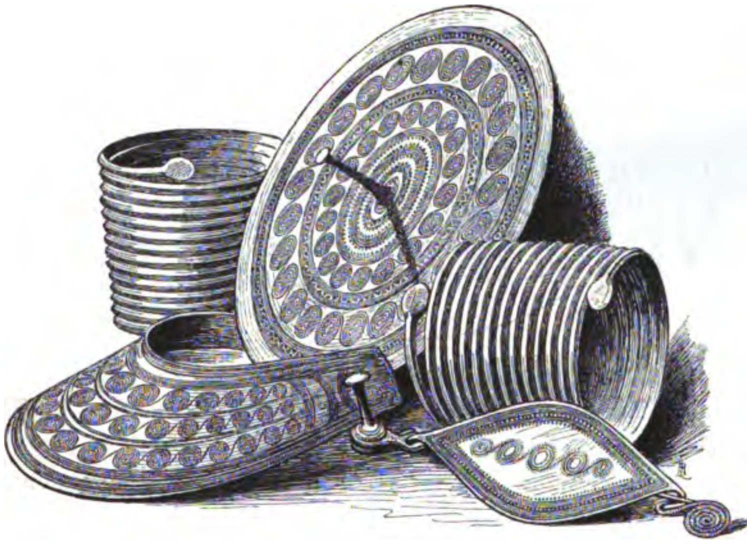

Fig. 138. Kvindesmykker fra bornholmske Fund.

det latinske Ord »tutuli«, en Betegnelse, som der næppe er Grund til at bevare.

Lange Spiralvindinger af Bronze eller brede Baand afsluttede i Oprulninger bares om Armene (Fig. 138), og til Fingrene havdes der spinkle Ringe af tilsvarende Former. Paa selve Klædningen var der anbragt *Fryndser*, omgivne af et Stykke sammenrullet Bronzeblik (Fig. 139); de ere fundne liggende i Rækker til begge Sider af Bæltepladen (Fig. 137). Endelig maa de store *Bøilenaale* nævnes, der have en bred, rhombisk Plade (Fig. 138). De ere hidtil alene fundne paa Bornholm; men lignende Naale forekomme sydpaa gjennem det østlige Tydskland indtil Ungarn. Paa samme Maade

ere de øvrige Smykker nærbeslægtede med fremmede Former. Om Halskraven er der alt talt. Bæltepladen og Dopperne staa i Forbindelse med lignende, runde Smykkeplader med fremskydende Midte, der ikke sjælden forekomme sydpaa indtil Italien, og Spiralringene findes næsten overalt i Europas Bronzealder.

Ved Siden af Kvindesagerne optages oftere enkelte af de Gjenstande, som kjendes fra Mandsgravene, en simpel Bøilenaal, en Kam, Spiralringe af Guldtraad samt en *Dolk*. Denne er funden liggende umiddelbart ved Bæltepladen (Fig. 137) og bares saaledes vistnok indstukken under Bæltet. Vel er der langtfra i alle Kvindegrave optaget en Dolk, men dog saa hyppig — saaledes ogsaa i det ofte nævnte Borum Eshøi Fund — at den maa siges at høre til Kvindens sædvanlige Gravudstyr. Den er et Haandvaaben af samme Art og Indretning som de, der kjendes fra Mandsgravene; men medens disse foreligge i alle Længder, fra ganske korte Dolke til lange Sværd; turde der i ingen ældre eller yngre Kvindegrav være fundet et Stykke, hvis Klinge synderlig overskrider en Længde af 25 Cm. Dog var det et solidt Vaaben, som Bronzealderens Kvinde bar. Det kunde nu heraf sluttes, at hun regelmæssig delte Mændenes Kampliv; men herimod taler det, at Sværd, Spyd og Øxe aldrig forekomme i Kvindegrave. Dolken kan saaledes næppe opfattes som et egentlig Krigsvaaben; under Oldtidens lidet rolige Forhold var det naturligt nok, at ogsaa den fredelig syslende Kvinde var rustet med en Dolk til sin personlige Sikkerhed. I det gamle Ægypten, hvor det vides, at Kvinderne ikke deltoge i Krigen, hørte kostbare Vaaben med til de Sager, som fulgte Dronningen i Graven.

Fig. 139. 2/3.

Det er navnlig ved de talrige og pragtfulde Bronzesmykker, der ikke sjælden findes samlede i fuldstændige Sæt, men dog ogsaa træffes i ringere Antal, at Fundene fra Kvindegrave skille sig fra de samtidige Fund fra Mandsgrave. Der foreligger i Nationalmuseet omtrent 30 Fund af den første og 60 af den sidste Art; kun i faa Tilfælde, naar alle de mere charakteristiske Stykker mangle i et Fund, kan der være Tvivl om Bestemmelsen. Ved denne Sondring mellem Fundene vindes der et Indblik i, hvorledes

Manden og Kvinden vare stillede overfor hinanden. Dragten var af forskjelligt Snit; men Stoffet var det samme, og det øvrige Udstyr var af ikke forskjellig Værdi. Hos Manden blev der lagt stærkest Vægt paa Vaabnene, hos Kvinden paa Smykkerne. Han bar oftest et længere Haandvaaben, hun alene et kort; han havde kun den tarvelige Bøilenaal og de mindre Smykkeplader, hun bar tillige den brede, pyntelige Naal og den store Bælteplade. Udstyret og smykket paa denne Maade har den fornemme Kvinde sikkert været stillet jævnsides med Krigeren og delt hans Liv. Om hendes Andel i Husets Gjerning vides derimod intet.

Følgende 5 Fund kunne tjene som Exempler paa rige Gravudstyr fra den ældste Bronzealders Kvindegrave: Halskrave, Bælteplade, 7 Bronzedopper, 2 store Spiralarmringe af Bronze og en Bronzekam, Alt optaget ved et ubrændt Lig i en Høi ved Buddinge tæt ved Kjøbenhavn. — Halskrave og Bælteplade; omkring denne laa 4 spidse Bronzedopper, nedenfor den 2 Rækker af Bronzefryndser og skraat hen over Pladen en Dolk; ved venstre Overarm laa flere Perler af Rav og blaat Glas. Disse Sager optoges ved Skeletdele i en delvis fortæret Egekiste, der stod i Bunden af en Høi ved Ølby, ikke langt fra Kjøge (Fig. 137). — Halskrave, Dolk og Spiralringe af Bronze til Fingrene, fundne ved Martofte, Odense Amt. — Fra Maglehøi ved Kallundborg hidrøre følgende to Fund: Halskrave, Bælteplade, 2 Bronzedopper og en Dolk — Halskrave, 4 Bronzedopper, to Armringe af Bronze, en Bøilenaal samt Bronzefryndser m. m.

Til Sammenligning med disse Fund fra Kvindegrave anføres følgende Gravudstyr for Mænd. I en Gravhøi under Aabygaard mellem Rønne og Hasle paa Bornholm er der fundet: et Sværd, en Paalstav, en Knap til Bæltet, 2 Dopper og en svær Guldarmring med spiraloprullede Ender. — I en stensat Kiste i en Høi ved Limensgaard i Aaker Sogn paa Bornholm er der optaget: et Sværd og en Dolk (begge disse Stykker findes oftere sammen i Mandsgrave), en Paalstav, en Spydspids, en Knap til Bæltet, 2 Dopper, en Bøilenaal, en Niptang samt en lille Spydspids af Flint. — Paa Tobøl Mark i Ribe Amt fandtes der i en stensat Grav i en Høi: et Sværd, en Paalstav og en dobbeltlagt Spiralarmring af Guldtraad. — I en stensat Grav paa Aagerup Mark i Kjøbenhavns Amt er der fundet: et Sværd, en Dolk, en Ragekniv, 2 smaa Bronzedopper samt et lille Flintspyd. — Fra en stensat Kiste i en Høi i Strandby Sogn i Aalborg Amt hidrører et Fund bestaaende af: Dolk, Spydspids og Paalstav.

Et vigtigt Supplement til, hvad der læres af det personlige Udstyr, som nedlagdes hos den Afdøde, yde de mange udenfor Gravene fremdragne Sager. Saaledes foreligge Arbeidsredskaber og Værktøi næsten udelukkende fra Fund i Mark og Mose.

En hyppig fremdragen Form er *Øxen med Skaftflader* (Fig. 143). Bladet sluttede med hele sin smallere Del ind i en Udskjæring i Skaftet, uden anden Indretning til at støtte dette

end de sædvanligvis lave Sidekanter; en Bevikling med Remme sikrede Forbindelsen. Disse Øxer ere af ret afvexlende Former; nogle af dem ere oftere saa stærkt afslidte og opskærpede, at der ikke kan være Tvivl om, at de have været anvendte til haardt Arbeide. Intet Stykke af denne Art er hidtil fremkommet fra Gravene.

Ikke faa *Paalstave* fremvise et lignende stærkt Slid, hvorfor de ogsaa maa antages at have været brugte som Arbeidsøxer (Fig. 142). Fra de foran omtalte Vaaben af beslægtet Art skille de sig kun ved den mindre sirlige Form og ved Manglen af Ornamenter. De ere fremdragne i stort Antal. Kun ganske enkelte foreligge i Gravfund; de have sikkert været brugte som Vaaben, hvortil de maatte være ligesaa tjenlige som de smukkere formede Stykker.

De samtidige *Celter* ere meget sjældne, hvorfor der for denne Forms Vedkommende ikke sikkert kan skjelnes mellem Vaaben og Værktøi. Ligeledes hører det smalle Ægværktøi, *Meislerne*, til de sjældnere forekommende Oldsager. De bleve ligesom Øxerne skæftede paa en af to Maader, enten blev Træet stukket ind i en Hulhed i Bronzebladet (Fig. 144), eller dette fastgjordes i Skaftets kløftede Ende (Fig. 141). Den første af disse Former har været opfattet som en Lansesko, anbragt ved Stagens nedre Ende, fordi den ligner dette Parti ved senere Tiders Lanser. Bestemmelsen maa dog rettere søges ved en Jævnførelse med samtidige Gjenstande, og det synes da klart, at de have været brugte som Meisler. For at henføre dem til Vaabnene taler det imidlertid, at de flere Gange ere trufne i Grave, omend ikke i Forbindelse med en Spydspids.

Af andre samtidige Redskaber maa endnu nævnes nogle *Støbeformer* til Øxer, en Del lige eller buede *Save* (Fig. 145) — de første undertiden trufne i Grave — store *Syle* eller Bor, samt endelig nogle *Segle* (Fig. 140), der sikkert have været anvendte til at skjære Løv eller Sæd. Det er endelig sandsynligt, at de sjælden forekommende, svære *Bronzeøxer med Skafthul*, der endnu ikke vides at være trufne i Grave, have været brugte som Arbeidsøxer.

Dette er visselig ikke nogen stor Række af forskjelligartet Værktøi, og afseet fra Øxeblade og Paalstave foreligger det kun i et ringe Antal Exemplarer. Modstanderne af Tredelingssystemet

have selvfølgelig ikke undladt at benytte dette Forhold. Disse Redskaber skulle ikke have kunnet tilfredsstille Bronzealderens Behov; det maa da antages, at der havdes mange andre Metalsager henhørende til det huslige Liv og til Haandværket; disse have været

Fig. 140. Segl. 141. Meisel med Skaftflader. 142. Paalstav. 143. Øxe med Skaftflader. 144. Meisel med Dølle. 145. Sav.

af Jern og ere derfor ikke blevne bevarede eller ere undgaaede Opmærksomheden. Hermed — saaledes sluttes der — er det givet, at Bronzealderen aldrig har existeret. Ogsaa fra anden Side hører man af og til ymte om, at det ikke kan hænge rigtig sammen med de faa Arbeidsredskaber fra Bronzealderen, og det

antydes, at der vistnok til dem maa føies et stort Supplement af Stensager, som kunne have udgjort det egentlige, almindelig brugte Værktøi. Saaledes vilde Bronzealderen blive en maskeret Stenalder, idet den daglige Anvendelse af Stenen skjultes bag de Pragtsager og Luxusstykker, som fremdrages af den høiere staaende Befolknings Grave. Men baade den første og den anden Række af Ræsonnementer ere uden den allermindste Støtte fra den Kant, hvorfra vi alene kunne hente Kundskab om, hvad der brugtes eller ikke brugtes i Bronzealderen: der er aldrig nogensinde i alle den ældre Bronzealders Fund fra Grave, Mark eller Mose truffet et eneste Stykke Værktøi enten af Sten eller af Jern. Men overhovedet turde de anførte Gisninger være lidet overveiede. Hverken fra Stenalderen eller fra de ældre Afsnit af Jernalderen kunde der hentes noget Supplement til det Værktøi, som kjendes fra Bronzealderen; thi intet af disse Tidsrum har andre eller flere end de samme simple Redskaber at opvise, som ogsaa haves fra Bronzealderen. Det er fremdeles ingenlunde paafaldende, at Bronzealderens Værktøi forekommer sjælden; thi det var ikke Skik at nedlægge det i Gravene, og dette er Hovedfindestedet for de gamle Bronzer. De svundne Tiders Værktøi er overhovedet sjældent, hvor man saa vender sig hen, og det foreligger hovedsagelig i en enkelt Art af Fund, nemlig fra Hus- og Bytomter. Hvad vidste man om Værktøi og Redskaber fra det gamle Grækenland, fra den romerske Periode, fra de gamle Oldtidskulturer i Orienten og, det kan tilføies, fra hele Middelalderen, om der ikke havdes Bytomter fra de forskjellige Tider, hvori Sager af denne Art vare fremdragne. Men saadanne Pladser kjendes ikke fra den nordiske Bronzealder, og derfor foreligge Redskaber henhørende til Livet i Huset og Virksomheden i Værkstedet kun i ringe Antal. Det kan vel antages, at der i det daglige Liv har været brugt Metalsager af forskjellig Art, som endnu ikke kjendes. Der kunde saaledes henvises til nogle store, massive Bronzestykker i et for faa Aar siden fremdraget ældre Bronzealders Fund fra Randers-Egnen. Deres Bestemmelse kan ikke nøiere angives; men de have tydelig nok hørt til en større, sammensat Gjenstand til praktisk Brug, og man har sikkert havt andet af lignende Art. At de ovenomtalte Redskaber dog i det væsentlige give en rigtig Forestilling om, hvad der i den ældre Bronzealder stod til Raadighed af denne Art,

fremgaaer af, at det just er den samme Række af Redskaber: Øxer, Meisler, Bor, Save og Segle, som kjendes fra hele den øvrige Bronzealder i Europa. Ogsaa med Hensyn til Enkelthederne i Formen svare disse Redskaber fra Ind- og Udland ganske til hverandre. De fleste forekomme i ensartede Exemplarer indtil England og Ungarn; lignende Paalstave som de nordiske findes dog kun i det vestlige Europa, og Øxerne med Skafthul og de buede Save ere ikke blevne fremdragne udenfor den nordiske Gruppe.

Ved Siden af Værktøiet er det væsentlig Pragtstykker og kostbare Sager, som optages i Mark eller Mose. Store og massive Bronzeøxer, rigt prydede med Ornamenter (Fig. 146), og andre

Fig. 146. 1/6.

svære Øxer, der kunne føres tilbage til ungarske Forbilleder, ere hidtil alene trufne udenfor Gravene. Adskillige prægtige Sværd, flere kostbare Ringe og andre Smykker ere fremdragne paa samme Maade. Dog indeholde Mark- og Mosefundene ogsaa den samme Slags Gjenstande, som kjendes fra Gravene, baade Vaaben og Prydelser, saaledes navnlig det Sæt af Bronzesmykker, der bares af Kvinden, men oftest i særlig smukke og store Exemplarer. Det kan i det hele siges, at alle de skjønneste og mest værdifulde Stykker fra den ældre Bronzealder ere optagne udenfor Gravene. De ere dels fundne enkeltvis, dels høre de til større eller mindre, samlede Fund, som foreligge i ret betydeligt Antal; der haves i Nationalmuseet fra denne Del af Bronzealderen henved 70 Mark- og Mosefund, som indeholde flere Gjenstande.

Det største af disse og overhovedet det største danske Bronzealders Fund blev i 1851 opgravet i en Mose ved Smørumøvre, Kjøbenhavns Amt; det indeholdt ialt 163 Stykker, 99 Paalstave, Celter og Meisler af forskjellige Former, 60 Spydspidser, et Sværdfæste, en Dolk, en Naal og en Klump Bronze.

Det vil allerede af, hvad der her er fremsat, skjønnes, at Mark- og Mosefundene danne en egen Gruppe ved Siden af Gravfundene, skillende sig fra dem ikke blot ved de Forhold, hvorunder de fremdrages, men tillige ved Indholdet. Længere fremme vil dette endnu klarere sees ved en Betragtning af de tilsvarende Fund fra senere Afsnit af Perioden; tillige vil det der blive undersøgt, hvad der foranledigede, at saa mange Sager nedlagdes udenfor Gravene, i Mark eller Mose.

Fig. 147. Bælteplade. S. 258.

V. DEN ÆLDSTE ORNAMENTIK I NORDEN OG DENS OPRINDELSE.

Det var længe en Gaade, hvilken Fremgangsmaade der er brugt ved Udførelsen af de fine, for den nordiske Bronzealder saa charakteristiske Linieornamenter. At de ikke ere udførte i Støbningen, var tydeligt nok; dertil staa de altfor skarpt. De kunne ikke være graverede, da Bronzealderen ikke kjendte Jernet; og der kræves tilmed fortrinligt Staal for at skjære den haarde Tinbronze. Modstanderne af Bronzealderen paastode derimod, at Ornamenterne alene kunde være udførte med en Gravstik af Staal. Dette lille Redskab blev saaledes længe et farligt Vaaben, som truede Tredelingssystemet i sin Kjærne; thi havdes der Staal til Udførelsen af Ornamenterne, da maatte jo Forestillingen om en Bronzealder opgives.

Det var en kjøbenhavnsk Haandværker, Guldsmed *Boas*, der løste Gaaden. Han besøgte ofte Nationalmuseet, og det var her ikke undgaaet Opmærksomheden, at han havde et fint Øie for

gammel Metaltechnik. Man fremsatte Spørgsmaalet om Udførelsen af Bronzealderens Ornamenter for ham og opfordrede ham til at udfinde, hvorledes de kunde være gjorte uden Anvendelse af Staal, alene med Redskaber af Bronze. Strax Dagen efter bragte Guldsmed Boas et Stykke Messing, hvorpaa han med en Punsel af samme Metal havde udført de omhandlede Spiralornamenter. Hermed var det Spørgsmaal besvaret, som i en Menneskealder havde i lige Grad interesseret Tilhængerne og Modstanderne af Bronzealders-Theorien: Ornamenterne ere punslede, Bronze lader sig punsle med Bronze. Selve Punslerne fandtes nu ogsaa ved nøiere Eftersyn i flere af Museets Fund (Fig. 148). Disse smaa Redskabers Bestemmelse var ikke tidligere bleven forstaaet; Archæologen havde ikke vidst, at der ved fortsatte, smaa Slag paa Nakken af det lille, meiselformede Instrument, som langsomt flyttes fremad, kan trækkes sammenhængende Linier. Det blev derefter godtgjort ved Forsøg, der foretoges med Metal af Bronzealderens Legering, at alle de mest eiendommelige Ornamenter, deriblandt navnlig Spiralerne, kunde udføres ved Punsling, omend selv en dygtig Haandværker ikke uden Øvelse evnede at drage saa skjønne og regelmæssige Slyngninger som dem, der forekomme paa de bedste af de gamle Bronzer. Samtidig fremgik det af Undersøgelsen af selve Oldsagerne, at Ornamenterne virkelig ere blevne udførte paa denne Maade. Hovedbeviset herfor er, at Ornamentet, naar det er udført paa et tyndt Bronzestykke, f. Ex. en Bælteplade som den under Fig. 147 afbildede, er kjendeligt paa Bagsiden, hvor det staaer svagt ophøiet. Dette kan ikke fremkomme ved en Gravering, men følger simpelt deraf, at Ornamentet er udført ved Slag. Fremdeles ere Linierne sædvanlig bredt afrundede i Bunden, som de maa være, naar de ere gjorte med en Bronzepunsel, hvis Æg efter kort Tids Brug bliver sløv og bred; paa enkelte mindre vel behandlede Stykker er tillige Mærket af hvert enkelt Slag meget kjendeligt, idet den uøvede Arbeider ikke har formaaet at trække en sammenhængende Linie. Endelig sees det ved en Undersøgelse med Loupe, at Metallet ligger tykt og høit langs med Ornamentlinien, idet det er blevet trængt tilside ved Slaget.

Fig. 148. 1/1.

Men denne Technik var hidtil ukjendt. Der blev affattet en Erklæring, underskreven af Nationalmuseets Embedsmænd og af flere Technikere og Haandværkere, gaaende ud paa, at Bronzealderens eiendommelige Ornamenter baade kunde udføres og vare udførte med Tinbronze paa Tinbronze, og tilligemed de anvendte Forsøgsstykker blev denne Erklæring sendt til »Archiv für Anthropologie« i Følge med et nyt Indlæg i den dengang, 1875—77, førte Diskussion om Bronzealderen. Herpaa svarede Dr. *Hostmann* som Ordfører for Modstanderne af det nordiske System, at der muligvis havde været anvendt Punsler og ikke skjærende Redskaber til Fremstillingen af Bronzealderens Ornamenter, men at Punslerne i hvert Fald maatte have været af Staal; at punsle Bronze med Bronze var en Umulighed. Senere har den tydske Archæolog Dr. *Tischler* ved en Undersøgelse af de nordiske Bronzer og ved nye, i Kjøbenhavn foretagne Forsøg overbevist sig om Rigtigheden af det herfra fremsatte; han har flere Gange i særskilte Artikler og paa videnskabelige Møder i Tydskland paany fremstillet Sagen, men uden at den endnu, som det synes, har vundet almindelig Tilslutning.

Bronzealderens Ornamentik har ikke mindst Interesse ved den nøie Forbindelse, den viser mellem Midler og Maal; den er just saadan, som den maatte blive under de forhaanden værende Betingelser. Der skulde arbeides i den særdeles haarde Tinbronze — anden Legering kjendte man ikke —, og der raadedes ikke over Staalet, som alene vilde kunne trænge dybere ind i dette Metal. Som en Følge heraf mangle — bortseet fra de faa støbte Ornamenter, der nedenfor skulle omtales — alle stærkt fremtrædende og dybt liggende Mønstre. Man var henvist til at arbeide med Punslen, der kun formaaede at frembringe en svag Fordybning i Bronzen; hele Ornamentiken blev saaledes en fin og let Flade-Ornamentik. Paa Manglen af Kraft i det enkelte Mønster maatte der bødes ved Mængden af Dekoration; derfor blev Ornamentiken tæt sammentrængt og stærkt fyldende. Fremdeles maatte Punslen naturlig føre til de overalt tilbagevendende, baandformede og fortsat løbende Ornamenter; saaledes lader Punslen sig lettest anvende — den er som et Blyant, hvormed der kan tegnes, naar det undergives et jævnt og fortsat Tryk. Der maatte fremkomme en ren Linie-Ornamentik; thi andet kan der ikke

udføres med Punslen, og selv de saa stærkt fremherskende, buede og svungne Linier ere sikkert nok en naturlig Følge af Instrumentets Art. Det maatte endelig blive Regelmæssighed, Symmetri og omhyggelig Udførelse — dette, som er Kjærnen i al god Linie-Ornamentik —, der i Bronzealderen glædede Øiet; paa dette Grundlag er der mulig intetsteds naaet høiere end i Norden.

Alle de Ornamenter, som forekomme paa de ældste Bronzer, lade sig føre tilbage til de første lineære Elementer: Punktet, den lige Linie, den buede Linie, Cirkelen, Spiralen og Trekanten. Ved Gjentagelse af disse Elementer eller ved en Forbindelse mellem dem ere alle Mønstrene fremkomne. Vel er det ingenlunde Begyndelsen, men snarere Blomstringen af denne Ornamentik, som møder os ved de ældste Bronzer; men man er dog ikke længere fra Udspringet end, at Grundlaget bestandig kan gjenkjendes.

Fig. 149.

Den lige Linie, der er det simplest mulige Ornament, og som er saa let at drage med Punslen, maa for ret at virke anvendes i regelmæssige Systemer af jævnsides løbende Linier. Ved at gjentages for ofte, over større Flader, bliver dette Motiv dog kjedeligt; ved at bruges for sparsomt kommer det ikke til at virke som sammenhængende Ornament. Man har i Bronzealderen vidst at holde den rette Middelvei, idet de hyppig anvendte Liniebaand stedse have en passende Bredde. De bruges tillige paa rette Steder, dels langs med Kanter og fremspringende Partier, dels til en Hovedinddeling af Fladen, der iøvrigt fyldes med andre Ornamenter. Ofte gjøres Baandet mere afvexlende ved indlagte Punktrækker, staaende eller hældende Smaastreger og Zigzaklinier, og til dets Rande føies der atter Rækker af Punkter, Trekanter eller Buer (Fig. 149). Saaledes faaer det tunge Baand en behagelig, let Afslutning.

Ligesom Linien og Punktrækken, der maa opfattes som en opløst, lettere virkende Linie, bliver Buen og Halvkredsen kun til Ornament ved regelmæssig at gjentages. De findes sammenstillede i Rækker paa begge de Maader, hvorpaa de alene lade sig forbinde regelmæssig, nemlig enten stødende sammen med Enderne eller gribende ind i hinanden med Rundingen (Fig. 150—52); ved Gjentagelsen af disse Buerækker frembringes der en større Fladeudfyldning. Buerne ere snart ganske smaa, snart store og

spille da en vigtig Rolle som Kantornament. Naar de ere ordnede om et Midtpunkt, fremkommer der en Stjerne (Fig. 151), der ofte benyttes til Udfyldning af runde Felter, hvorimod den aldrig findes anvendt paa anden Maade eller friere, f. Ex. gjentagen i større Sammenstillinger. Dette viser, at Stjernemønstret er tilfældig opstaaet ved en Forbindelse af Buer.

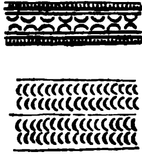

Fig. 150.

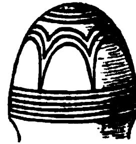

Fig. 151.

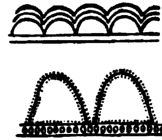

Fig. 152.

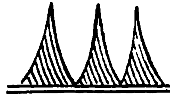
Smaa Trekanter danne fortløbende Rækker som Led af brede Baand. Stilles de med Spidsen mod hinanden, fremkommer der imellem dem Rækker af større, rhombiske Felter (Fig. 153) eller smaa Perler, og anbringes de saaledes, at Spidserne gaa forbi hinanden, dannes der Zikzaklinier (Fig. 154), som under en overordentlig sirlig Udførelse udgjøre et Hovedelement i de sammensatte Baand (Fig. 149).

Fig. 153.

Fig. 154.

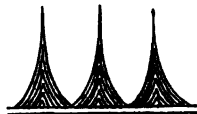

Fig. 155.

Fig. 156.

De kunne ogsaa gjentages jævnsides, indtil fire Rækker sammen. Men foruden disse Smaatrekanter, som ere indslagne med en egen Punsel, findes der større Trekanter udførte med det sædvanlige Redskab. Ordnede i Rækker og skrafferede paa forskjellig Maade for mere at fremhæves (Fig. 155) anvendes de navnlig ofte saaledes, at Spidserne skyde ud i et aabent Felt, idet Ornamentet herved ledes smagfuldt over i Fladen. Store Zikzaklinier (Fig. 156) forekomme sjældnere, sikkert fordi dette er et noget plumpt Motiv.

Meget hyppige ere smaa og sirlig udførte s-Figurer, fremkomne ved, at Punslen under Slaget blev dreiet paa eiendommelig Maade. Atter disse ere stadig ordnede i Rækker, enten saaledes at de slutte sammen efter Høiden, eller at kun Spidserne gribe over hinanden (Fig. 157). Fra dette sidste Mønster er der kun et lille Skridt til den fortsatte Spiralslyngning. En enkelt Spiral, en oprullet Linie med fri Ende, forekommer vistnok aldrig. Det er i denne Ornamentik overalt blevet tilstræbt, at Bevægelsen i de løbende Baand og Linier ikke skulde afbrydes; hvor der har været Brug for en enkelt Spiral, er dens Ende derfor ledet ind til et Felt eller en Kant, i hvilken Liniens Bevægelse blev fortsat. En Figur, som er dannet af kun to sammenhængende Spiraloprulninger, træffes derimod oftere — allerede i denne følger Øiet med Behag den løbende og fuldt afsluttede Linie; og endnu mere gjælder dette om Sammenstillinger af 3, 4 eller flere Spiraler (Fig. 158), efter som der var Plads paa

Fig. 157.

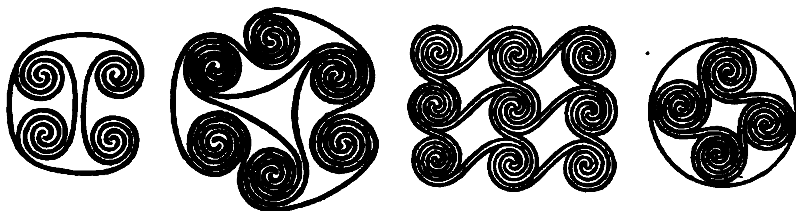

Fig. 158 a—d.

den Flade, der skulde fyldes. Fuldstændig sluttes Kredsen dog først, naar Spiralrækken løber i et rundt eller ovalt Baand, et smukt Motiv, der har fundet den rigeste Anvendelse i den ældste nordiske Bronzealder (Fig. 159). Sluttede Spiralbaand ligge paa Sværdknappen og omkring Fæstet, om Spydspidsens Dølle, paa Knappernes Flade, paa Bælteplader (Fig. 147) og Dopper, paa alle de Gjenstande, der frembyde trinde Partier eller runde Flader. Kun sjældnere er dette Motiv ført endnu videre, idet Spiralerne først ere sammenslyngede to og to, og disse Par derefter ere forenede ved omsluttende Linier (Fig. 160). Hellerikke hyppig træffes en anden, videre gjennemført Kombination, bestaaende i, at flere

Rækker af Spiraler ere ordnede jævnsides og indbyrdes forbundne, saaledes at der fremkommer et stort og overalt sammenslynget Spiralmønster (Fig. 158 c). Sædvanlig nøiedes man med 3, 4 eller 6 indbyrdes forenede Spiraler.

Forbindelser af Kredse, anbragte indeni hinanden om et fælles Midtpunkt, sees ikke sjælden, hvor et rundt Felt skulde fyldes, paa en Knap el. lign., og iøvrigt anvendes de i ganske lignende Sammenstillinger som Spiralerne, kun ikke slet saa ofte. De findes saaledes ordnede 2, 3, 4 eller flere sammen paa et rundt Felt, eller de ere anbragte i jævnsides Rækker for at dække en større Flade (Fig. 161). Kredsornamenterne svare ganske til Spiralmønstrene, og der findes tillige Overgange mellem disse to Klasser, idet Kredsene kunne være forbundne ved Linier (Fig. 162); man kalder dette for falske Spiraler. Som et Mellemled kan man ogsaa betragte de hyppig forekommende, jævnsides stillede Kredsrækker, forenede ved omslyngede Baand,

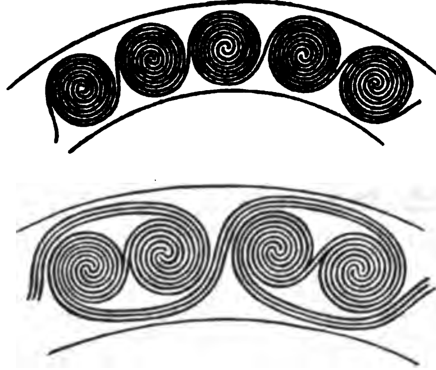

Fig. 159—60.

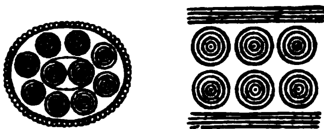

Fig. 161.

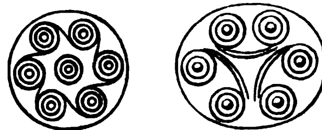

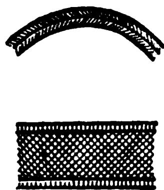
Fig. 162.

der løbe enten horizontalt, vertikalt eller skraat (Fig. 163). Saaledes faa de adskilte Kredsornamenter, der paa større Flader virke tørt og kjedelig, det samme Liv og Spil som de rige Spiralmønstre.

Det er en fuldstændig ren, lineær Ornamentik, der foreligger i den ældste nordiske Bronzealder, og som saadan har den en stor Interesse. Men den har tillige et betydeligt kunstnerisk Værd,

idet den baade er rig og gjennemført. Kombinationerne ere mangfoldige, og det enkelte Motiv er benyttet fuldt ud, man kunde næsten sige, saa vidt som det overhovedet er muligt. Dog overskrides sjælden de Grænser, der maatte afstikkes dels af Skjønhedssandsen, dels af de givne Midler. Naar visse Motiver omend ikke fuldstændig mangle, saa dog sjælden anvendes, da ligger dette vistnok i, at man har fundet dem uskjønne. Dette gjælder om alle de Mønstre, som kunne dannes ved Krydsning og Skjæring af Linier (Fig. 165); man har holdt sig til tangerende Linier og til det fortsat løbende Ornament. Ogsaa Firkant-Mønstre ere meget sjældne; de findes kun paa de svære Arbeidsøxer med Skafthul. Man træffer intet, der kan opfattes som Fletningsmønstre, og overhovedet lader der sig næppe paavise noget Laan fra et andet Stof eller en anden Technik. De smalle, snoede eller skraatriflede Baand kunne ogsaa være hentede fra Metalarbeidet (Fig. 164); thi Bronzestangen lader sig sno og er ofte bleven det; men den lader sig ikke flette. Ornamentiken er helt og holdent fremgaaet af Metalarbeidet, skabt af Punslen og bestandig udført med det samme Instrument, den lille Bronzepunsel med lige Æg; kun til de smaa Trekanter har der været brugt en tresidet Punsel. Disse simple Redskaber ere blevne førte med en beundringsværdig Omhu; kun meget sjælden træffes daarligt og skjødesløst Arbeide. Dygtigheden er ofte saa stor, at vor Tids flinkeste Haandværker næppe vilde være istand til at yde noget lignende. I smaat og stort har Haanden sædvanlig været ledet af en virkelig Skjønhedssands. Ornamentet blev valgt efter Fladens Form; Størrelsen, hvori det udførtes, beregnedes nøie efter Pladsen, og navnlig tog man ikke Feil af Stedet, hvorpaa Siraterne anbragtes. Øiet søger stedse Kanten og Midten af en Flade; derfor slutte Ornamenterne sig altid til Kant og Midte. Findes der herimellem et større, aabent Felt, vil Blikket atter fæste sig ved dettes Midte, og her er der da stedse lagt et Baand. Den sikre Smag, den gjennemførte Behandling og den

Fig. 163.

Fig. 164—165.

fortrinlige Udførelse maa være Resultatet af et længe og uforstyrret fortsat Arbeide.

Men det er en begrænset Stil med bestemte Mangler, hvorpaa der kun delvis kunde bødes. De enkelte Elementer i Ornamentiken ere særdeles spinkle og uden Relief, saa at der kun bliver ringe Afvexling mellem Lys og Skygge. Man søger vel at frembringe mere Kraft ved at udfylde og gjentage — Kreds lægges indeni Kreds og Linie ved Linie —; men en større Virkning opnaaes kun ved den Maade, hvorpaa Grunden udenom Ornamenterne behandles. Den bliver fordybet og dækket med en mørk Masse, i hvilken Siraterne træde frem, et mærkeligt Træk i den nordiske Bronzealders Ornamentik, der vidner om en udviklet Smag og en fuldendt Technik. I Principet er dette egentlig en Emailering som den, der først langt senere, i de sidste Aarhundreder f. Chr. F. blev anvendt af Barbarerne i Vesteuropa, fra hvilke denne Technik gik over til Romerne og arvedes af den ældste Middelalder. Ogsaa i denne *Émail champlevé* er Grunden fordybet til Udfyldning med en indlagt Masse; men denne er rigtignok Glas i forskjellige Farver, medens den nordiske Email er et uædelt og ensfarvet, mørkebrunt Stof. Det er den saakaldte Harpixmasse, sammensat af Harpix og Birkebark, mulig tillige med nogen Tilsætning af Rav; dens forskjellige Anvendelse skal nedenfor omtales. Om den blev lagt paa Metallet nylig tilberedt og endnu blød, eller blødgjort ved Varme, lader sig næppe afgjøre. Denne Indlægning findes bevaret paa mangfoldige Oldsager som en haard, mørk Masse, i Grunden omkring alle de større Ornamenter, Kredsene, Zikzak-, Bue-, Trekantmønstrene og Spiralrækkerne, der i det guldskinnende Metal have hævet sig smukt fra den mørke Grund (Fig. 156 og 163). Det var i Støbningen, at Grunden blev fordybet til Indlægning; man havde jo intet Redskab, hvormed den haarde Bronzemasse kunde bortskjæres. Men paafaldende nok ledes man ikke herved til at udføre Relief-Ornamenter i noget betydeligt Omfang. Ved Støbning dannedes der kun ophøiede Baand og Lister, runde Felter eller Knopper; alle egentlige Ornamenter ere indpunslede.

Vanskeligt at forklare er det, at der i Ornamentiken ved Siden af det sammensatte Stof, Harpixmassen, kun sjælden er benyttet det smukke, nordiske Naturprodukt Ravet, der skulde synes

at egne sig vel til at anbringes paa Sager af Bronze og Guld. Det forekommer kun af og til i mindre Felter; mulig fandt man, at Ravets og Metallets Farvetoner vare for beslægtede til at kunne virke heldig mod hinanden. Dette maatte iøvrigt ogsaa gjælde om Guldet og Bronzen; og dog findes disse Metaller ikke sjælden anvendte sammen, idet større eller mindre Flader ere dækkede med tynde, paalagte Guldplader. En Bevikling med smalle Guldbaand er hellerikke ualmindelig.

Det er en fragmentarisk Kundskab, der vindes om Bronzealderens Ornamentik af de mange foreliggende Metalsager. Hvorledes andre Stoffer, navnlig Træ, Ben eller Horn, dekoreredes, vides kun fra en lille Række af Gjenstande, nogle Træskeder til Sværd og Dolke, et Par Bidsler af Hjortetak, en Del Trækar og nogle enkelte store Granitstene. Ornamenterne ere imidlertid de samme, som kjendes fra Bronzesagerne, og det er troligt nok, at der overalt blev anvendt den Ornamentik, som havde faaet en saa fyldig Udvikling ved Arbeide i Metal. Saaledes er det med de smukke Trækar, der skulle afbildes længere fremme, under Egekiste-Fundene (S. 309). Bunden er prydet med et stort Buemønster dannet ved indslagne Tinstifter — det er Punktrækker ganske som de, der udførtes paa Bronzen ved Hjælp af Punslen — og Grunden udenfor Buerne er sværtet ved Ild, paa samme Maade som der ved Indlægning med Harpixmasse dannedes en mørkere Grund paa Bronzerne. Saadanne Træk vise, hvor sikkert Stilfølelsen raadede overalt.

Men var denne Kunst end hjemlig og rodfæstet i Norden, har den dog havt sin Oprindelse i fjærne, sydlige Egne. Spiralornamenterne, det mest fremtrædende Element i den ældste nordiske Bronzealders Stil, forekomme i Nordtydskland kun indenfor visse Grænser, næppe stort østligere end Meklenburg og mod Vest ikke langt ind i Hannover. Enkelte spiralprydede Bronzer kjendes dernæst fra det østlige Tydskland, flere fra Bøhmen, Baiern og Østerrig og mange fra Ungarn og Galizien. I de sidstnævnte Lande forekomme Spiralerne ikke blot paa Bronzesager, men ogsaa paa Lerkar, enten malede eller udførte i Relief. Dog er det først i Grækenland, at disse Mønstre ere stærkt fremtrædende. I Schliemanns store Fund fra Mykenæs Akropolis sees de paa alle Slags Sager, Vaaben, Smykker og Kar, og tillige anvendte paa forskjelligt

Materiale, Bronze, Guld, Sølv, Træ, Ben og Sten. Meget lignende de nordiske og paa tilsvarende Maade ordnede i Rækker og Systemer udgjøre Spiralerne et Hovedelement i Dekorationen af den store Kuppelgrav ved Mykenæ og af det samtidige Gravkammer ved Orchomenos. De kjendes endvidere fra mange Fund paa Grækenlands Fastland, og navnlig findes de anvendte til Udsmykning af Ler- og Stenkar, der ere fremdragne paa Kreta og flere af Øerne i det ægæiske Hav. Mod Øst ere Spiralerne iagttagne paa enkelte Sager fra Lilleasien, mod Vest ved Monumenter paa Øen Gozzo ved Malta, og meget charakteristisk træde de frem paa to Gravstene fra Pesaro ved Adriaterhavet og andetsteds hist og her i Italien. Endelig forekomme Spiralerne i Ægypten baade som Prydelser paa Kar og andre Gjenstande og i den architektoniske Dekoration navnlig i Nekropolen ved Theben. Efter *Flinders Petries* og *de Morgans* lykkelige Fund fra de sidste Aar vides det, at de i Ægypten gaa tilbage til det 12. Dynasti (indtil Midten af d. 3. Aartusinde f. Chr. F.). I hele Vesteuropa fra Spanien indtil Irland ligesom ogsaa i den russisk-siberiske Bronzealder er Spiralornamentet derimod næsten ukjendt.

Alle de anførte Fund og Monumenter i Sydeuropa hidrøre fra Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr. F. og fra dette Aartusindes sidste Halvdel. I denne Periode blomstrede der en egen Kultur i Landene om det ægæiske Hav, fremgaaet dels af en hjemlig Udvikling dels af en Paavirkning fra de ældre Kulturlande i Orienten, navnlig Ægypten. Spiralmønstrene hørte ret egentlig hjemme i denne Mykenæ-Kultur, som man har kaldt den, fordi den først traadte tydelig frem i Schliemanns Fund; herfra maa de være førte til Danmark ad de Veie tværs igjennem Europa, som betegnes ved Forekomsten af spiralprydede Sager. Naar de samme Mønstre fremdeles træffes paa Gjenstande fra en senere Tid, visse Ler- og Bronzekar fra Etrurien og Grækenland og navnlig paa Vaaben og Smykker fra Kaukasuslandene, da maa de udledes fra de ældre Kilder i den mykeniske Periode.

Men skulde ikke forskjellige Folk uafhængig af hverandre have kunnet danne Ornamenter af denne Art? Der kjendes jo ogsaa Spiralmønstre fra Amerika og Ny-Zeeland, fra saa fjærne Lande, at der ikke synes at kunne tænkes paa en Forbindelse med Oldtidskulturen ved Middelhavet. Muligheden heraf skal

ingenlunde benægtes. Spiralen er et saa simpelt Motiv, at den vel kunde være fremkommen paa forskjellige Steder og til forskjellige Tider. Men de her omhandlede Ornamenter i Norden og i Syden ere for nøie sammenknyttede til, at de ikke skulde være i Slægt med hverandre. De ere geographisk forenede, idet der ikke findes større, mellemliggende Omraader, fra hvilke Spiralerne ikke kjendes; de staa i chronologisk Forbindelse, idet de overalt pege ud over det sidste Aartusinde f. Chr. F.; der findes en Lighed baade i Enkelthederne og i Kompositionen, for stor til at den skulde være tilfældig, og endelig hører Spiralornamentiken, hvor den viser sig fra Grækenland indtil Skandinavien, hjemme i den eiendommelige og i væsentlige Punkter ensartede Bronzekultur. Ligheden maa saaledes antages at skyldes et Slægtskab. Hvorledes dette blev knyttet mellem de vidt adskilte Folk omkring Østersøen og ved det ægæiske Hav skal blive undersøgt i det følgende.

Fig. 166. Se S. 279. 1/2.

VI. DEN ÆLDSTE BRONZEALDER I EUROPA.

Det er ikke en primitiv Metalkultur, der afspeiler sig i de foran omhandlede, danske Fund, ligesaa lidt som den beslægtede, oldgræske Mykenæ-Gruppe kan tilhøre en begyndende Udvikling. Tværtimod maa baade de nordiske og de sydlige Fund med deres fuldendte Technik, deres sammensatte Former og deres gjennemførte Ornamentik betegne et Høidepunkt indenfor en Kulturperiodes lange Forløb. Hvad der laa forud herfor, var vel tidligere ikke ganske ukjendt; men det er først i det sidste Aarti, at heldige Fund have givet en klarere Forstaaelse af den begyndende Bronzealder i Europa.

En afgjørende Betydning havde Brødrene *Henri* og *Louis Sirets* Udgravninger i det sydøstlige Spanien i Aarene 1881—87. Paa et Omraade af nogle faa Kvadratkilometre, indenfor Kysten sydlig for Cartagena, blev der undersøgt 6 forhistoriske Byer, i hvilke der aabnedes 1300 Grave og indsamledes mere end 10,000 Oldsager. Som *Schliemann* ved sine Gravninger ved Hissarlik i Asien fremdrog den ældste Bronzealder imod Øst, saaledes gave disse Fund den første paalidelige Kundskab om den samme Periode imod Vest.

Paa Toppen af Bjerghøider omgivne af steile Skraaninger og yderligere befæstede med solide Stenmure blev der afdækket Fundamenter til tæt sammenbyggede Huse, som havde dannet smaa Byer. Talrige Oldsager optoges mellem Bygningsresterne, men flere i Grave, der vare anbragte i ringe Dybde paa selve Bypladserne og tildels under Husene. Paa et af Stederne, El Argar, aabnedes 950 Grave. Ligene vare nedlagte ubrændte og i sammen-

bøiet Stilling, for største Delen i store Lerkar, andre i stensatte Kister, og Gravgodset var ikke blot rigt, men gav ved sin Ensartethed paa de forskjellige Pladser en sjælden sikker Oplysning om Befolkningens Kultur. Vaabnene vare alle af Kobber eller Bronze. Der fandtes i Mængde simple, kileformede Øxeblade, mere eller mindre tilspidsede mod Nakken og uden Sidekanter til Fastholdelse af Skaftet (jvfr. Fig. 166). Endnu talrigere vare Dolkene, kortere eller længere, alle af primitiv Form, uden Længdestriber og med Nagler til Fæstet. Foruden Pilespidser af forskjellige Former optoges fremdeles adskillige Exemplarer af et eiendommeligt Stridsvaaben: et stort og bredt Bronzeblad, lignende en Dolk, men tiltagende stærkt i Bredde imod Skaftenden og ikke forsynet med Haandgreb, men anbragt som en Øxe i et langt Skaft, til hvilket det var fastholdt med meget svære Nagler (jvfr. Fig. 167 S. 280). Disse Dolkstave, som man kunde kalde dem, skulle vi nedenfor omtale mellem de nordiske Fund. Af Sværd fandtes der, som det er forstaaeligt i en begyndende Metalperiode, kun faa Stykker; i Hovedformen lignede de Dolkene, saaledes at de med Rette kunne betegnes som forlængede Dolke. Til Redskaber var Metallet lidet anvendt; der fremkom kun nogle faa Savblade, men derimod Syle i Mængde ganske som den nordiske Bronzealders Syle og med Skaft af Træ. Smykkerne bestode i Perler af forskjellige Stenarter, Elfenben og Metal, samt i talrige, simple Ringe, større til Armen, mindre til at anbringes som Prydelser ved Hovedet; oftest vare de af Kobber eller Bronze, men desuden fandtes ikke faa af Sølv og enkelte af Guld. Flere Grave indeholdt ogsaa en stor Sølvring med en høit fremskydende Plade; de vare anbragte om Skelettets Hoved. Fælles for Mands- og Kvindegravene vare Dolkene og Smykkerne. Øxerne, baade de kile- og de dolkformede, fandtes derimod alene i Mandsgrave; Sylene synes kun at have tilhørt Kvinder. Endelig optoges baade i og udenfor Gravene et betydeligt Antal Lerkar af forskjellige, smagfulde Former, men uden Dekoration, som dette er Reglen i den tidlige Bronzealder.

Paa nogle af Bypladserne traf man foruden Metalsagerne en Del Gjenstande, der viste, at Stenalderen laa nær eller endnu ikke var fuldstændig afsluttet. Navnlig forekom en Mængde Flintflækker, der maa have tjent som Knive, da saadanne ganske manglede af

Metal. Fremdeles opsamledes mange tandede Flækker — alene ved El Argar 300 Stykker — der benyttedes som Save, Redskaber af Ben i stort Antal og endelig nogle Stenøxer, af hvilke dog de fleste bære Mærker af at have været anvendte ikke efter deres oprindelige Bestemmelse, men til forskjellig anden Brug. Vel forekom disse Stenalders-Sager ikke i Gravene, men kun udenfor i Hustomterne, hvorfor deres Samtidighed med Metalsagerne kan drages i Tvivl; men det Kulturlag, hvori de fandtes, viste sig ved sit øvrige Indhold af Lerkar og Metalgjenstande at være ganske samtidigt med Gravene, og for Undersøgerne var der ingen Tvivl herom. I ethvert Fald viser Afleiringen af Sten- og Metalsager paa de samme Bopladser, at den ældre og yngre Kultur her maa have været i umiddelbar Berøring med hinanden, og hvad der er af Metal, har den begyndende Metaltids Præg; tilsvarende simple Øxeblade, glatte og lidet udformede Dolke samt Smykker dannede af en sammenbøiet Bronzestang eller en oprullet Traad skulle nedenfor oftere nævnes som charakteristiske for denne Tid.

Andre Bypladser skjønnedes at være noget ældre. Der fandtes Stensager i Mængde, ikke blot Flintflækker og Save, men ogsaa Øxer, Spyd og Pilespidser, hvorimod Metalsagerne her kun forekom i ringe Antal. Endelig traf de heldige Undersøgere Grupper af Hustomter uden omgivende Befæstning, i hvilke Stenalderen alene var repræsenteret, dels ved Redskaber, dels ved Fragmenter af Lerkar, der bare fordybede, lineære Ornamenter af den Art, som hører hjemme i den yngre Stenalder. Den hele Række af Fund giver saaledes et tydeligt Billede af, hvorledes Stenalderen lidt efter lidt er bleven afløst af en Metalkultur, i hvilken Bronze og Kobber blev anvendt til Vaaben, Redskaber og Smykker, men Jernet endnu var ukjendt.

At Metalsagerne i det mindste for en Del ere gjorte paa Stedet, fremgaaer af, at der fandtes adskillige Former og Kar til Metalstøbning. I flere Kobbergruber i Spanien er der truffet Køller af Sten, som vise tilbage til en meget fjærn Periode, mulig til den ældste Metaltid; de ere ganske af samme Form som de Stenkøller, der findes i ældgamle Kobbergruber i Nordamerika. Ogsaa Tingruber af lignende Ælde ere paaviste baade i Spanien og i Portugal. Beboerne af de her omhandlede forhistoriske Pladser have i deres eget Land kunnet skaffe sig baade Kobber

og Tin, og Sølvet, der ogsaa andetsteds i Syden optræder samtidig med de to Nytte-Metaller, kunde hentes fra righoldige, sølvførende Lag ved Herrerias, som ligger paa den samme Kyststrækning.

Fra Spanien maa vi vende os til Mellemeuropas Bopladsfund for at træffe ret iøinefaldende Minder fra den ældste europæiske Metalkultur. Det er i Schweiz' og Øvre-Østerrigs Søer, at disse Sager findes, efterladte af en Befolkning, der boede ved Søbredder, som nu ere dækkede af lavere eller dybere Vand. Den østerrigske Archæolog Dr. *M. Much* forstod først Betydningen af disse Fund. Bopladserne maa efter de talrige Kulturlevninger henføres til Stenalderens sidste Tid; men de have desuden ydet et lille Antal Gjenstande af Kobber og enkelte af Bronze. I den af Dr. Much selv undersøgte Mond-See i Øvre-Østerrig er der saaledes fundet c. 2000 Gjenstande, der maa hidrøre fra Stenalderen, og ved Siden heraf 29 Stykker af Kobber og 2 af Bronze. Ligesom i de øvrige schweiziske og østerrigske Søfund ere Metalsagerne væsentlig af samme Art som de nys omtalte fra Spanien: Øxer uden Sidekanter, Dolke, tarvelige Smykker dannede af spiraloprullede Baand o. lign. Ornamenter mangle stedse, og Metallet er sædvanlig ikke afpudset efter Støbningen. Selve Sagernes Art og deres Forekomst sammen med Stenredskaber viser, at de tilhøre den allerældste Metaltid.

Et vigtigt Bevis for, hvor hjemlig denne tidlige Metalindustri var i Mellemeuropa, ligger i, at der i de samme Fund er forekommet Smeltedigler og Støbeskeer, dels fuldstændige, dels i talrige Brudstykker, og tillige med fastsiddende Levninger af det Kobber, som blev smeltet i dem; man har altsaa i disse Egne forstaaet at behandle Metallet. Der er fremdeles truffet gamle Kobbergruber, hvis Drift øiensynlig er begyndt i denne Tid. Allerede i 1827 blev der paa Mitteralp i det Salzburgske opdaget saadanne gamle og fuldstændig glemte Gruber, liggende i en Høide af 1500 M. over Havet; de vare fyldte med Vand, hvorved Resterne fra den gamle Benyttelse vare ligesaa vel bevarede som de mange Sager, der i Syden og Norden ere fremdragne fra Søernes Bund. Dog var det først i 1879, at Dr. Much kom til nøiere at undersøge Forholdene. Sager af Jern eller Staal ere ikke forekomne paa disse Steder. Derimod er der optaget mange

Redskaber af Sten og Træ til Bearbeidelse af Gruberne og desforuden flere af Kobber og Bronze. Man maa have arbeidet sig ind i Bjerget ved Hjælp af Ild, idet der findes Trækul i Mængde, ligesom der ogsaa er Bunker af Slagger omkring Resterne af selve Smelteovnene. I det Indre af Gruberne er der truffet Levninger af Stilladser og af aabne Trærender til Afledning af Vandet, Trug, hvorpaa Materialet blev baaret op, Fyrrespaaner, hvorved Gangene bleve oplyste, o. s. v. Med store Stenkøller er Malmet blevet slaaet i Stykker, hvorefter det blev findelt ved at males mellem Stene. Som Affald fra Maaltiderne henligger der talrige Dyreknogler, udelukkende af Tamdyr, Oxer og Svin af samme Race som den, der kjendes fra de omtalte Stenalders Bopladser ved Søerne. De begge Steder forekommende Lerkarskaar stemme ogsaa ganske overens. Endelig have Analyser af Kobberet fra Gruberne og fra Søerne vist, at Kvaliteten er ganske den samme. Der er saaledes ikke nogen Tvivl om, at disse Gruber ere samtidige med Bopladsfundene fra de ikke fjærntliggende østerrigske Søer.

Til disse store Fund fra Spanien og Mellemeuropa slutte sig mangfoldige spredte Fund og Iagttagelser. Der er paa flere Steder i Spanien truffet Grave, der i Indhold staa de foran omtalte meget nær. Det er aflange, stensatte Kister, c. 2 M. lange og 50 Cm. dybe, indeholdende ubrændte Lig, ved hvilke der er nedlagt Sten- og Metalsager af lignende Art som de, der kjendes fra El Argar og de andre nærliggende Pladser, deriblandt navnlig de simple, kileformede Øxer af Kobber. De samme Metalsager, dog navnlig Dolke, forekomme tillige i Spanien og Portugal i kortere Stenkister, der indeholde en Urne med brændte Ben. Et betydeligt Antal Kobbergjenstande, dog kun mindre Smykkesager, Perler og Ringe, ere optagne i de franske Stengrave og Grotter, som iøvrigt fuldstændig tilhøre Stenalderen (S. 117). I Frankrig og i England findes fremdeles de brede Dolke og flade Øxer af Bronze sammen med Stenøxer og Flintspyd. I Schweiz er der endelig optalt flere Hundrede spredt fundne Kobbersager, og i Ungarn ere saadanne Gjenstande endnu almindeligere. De tilsvarende Fund fra Norden skulle omtales længere fremme.

Der er altsaa Vidnesbyrd nok om en begyndende Metalindustri i Europa. Kobberet og Bronzen forekomme i primitive Former, og Fundene ere ofte i umiddelbar Berøring med Stenalderen. At

de ere talrigst i de Lande, som byde let Adgang til Kobberet, Spanien, Schweiz, Øvre-Østerrig og Ungarn, er fremdeles let forstaaeligt. Et væsentligt Punkt er det endelig, at det er Kobber eller dog kun lidet tinholdig Bronze, der er benyttet til disse ældste Metalsager. Hermed er der altsaa begyndt, og kun lidt efter lidt er man bleven ført til udelukkende at anvende Bronze.

Der er herefter i de senere Aar blevet talt om en Kobberalder som Indledning til Bronzealderen. Intet vilde være naturligere end, at et Stenalders Folk et eller andet Sted har truffet Kobberet i gedigen Tilstand; den mærkelig tunge Sten er bleven betragtet med Forundring, og det er snart blevet opdaget, at den var saa blød, at den lod sig forme ved Hamring. Senere kan et eller andet Tilfælde have givet den Erfaring, at Kobberet kunde smeltes og støbes, og at en vis Tilsætning af Tin gav en Masse, der baade var haardere end Kobberet og tillige lettere at behandle ved Støbning. Store Skovbrande have sandsynligvis medvirket ved disse Opdagelser, idet de efterlode Draaber og Kager af Metal, som vare udsmeltede af Klippefladen. Paa denne Maade vides Malmleier at være opdagede i den klassiske Oldtid og i Middelalderen, og saaledes bleve i forrige Aarhundrede de mægtige Tinleier opdagede paa Banka-Øen.

Til Forstaaelse af denne ældste Metaltid har man med Rette henvist til Amerika. Ved Europæernes Ankomst forfærdigede Indianerne i Nordamerika Øxer, Spydspidser, Pile, Knive og andre Redskaber ligesom ogsaa allehaande Smykker af Kobber uden Tilsætning af Tin. De vare i en virkelig Kobberalder; kun blev Metallet sædvanlig ikke støbt, men koldt udhamret til de forskjellige Former, hvorunder det benyttedes, og ved Siden heraf fortsattes Brugen af Sten. Det var den lette Adgang til Kobberet, der her havde fremkaldt en begyndende Metalkultur. Navnlig i Egnene omkring Øvre-Sø forekom det i gedigen Tilstand og kunde optages paa Jordens Overflade eller vindes ved et simpelt Minebrug. De gamle Gruber ere paaviste, i hvilke der foruden Kobbersager af samme Art som de af Indianerne anvendte henlaa svære Stenkøller til Brug ved Fremdragelsen af Metallet. Naar det fremdeles erindres, at der af de høiere staaende Folk i Centralamerika, i Mexiko og i Peru forud for Berøringen med Europæerne blev anvendt en Bronze bestaaende af Kobber og Tin, maa det siges, at Forholdene i den

nye Verden mærkelig stemme med de nys fremstillede Iagttagelser fra Spanien og Mellemeuropa: paa Grundlag af en Kobberalder synes man at have arbeidet sig frem til en Bronzekultur.

Men skal det da antages, at man et eller andet Sted i Europa, hvor Kobberet forekommer i gedigen Tilstand, først har opdaget og udnyttet dette Metal, saaledes at Grundlaget for en Metalindustri er selvstændig dannet i Europa? Dette Spørgsmaal er i de senere Aar ofte besvaret bekræftende, dog uden at der har kunnet føres noget egentligt Bevis derfor. Hvad der hidtil er fremdraget af Kobber i Europa, er støbt og ikke hamret, som man skulde vente at finde de ældste Sager behandlede, og Bronzen forekommer overalt ved Siden af Kobberet og tillige i de samme Former. Det synes derfor at være uheldigt at tale om en »Kobberalder« i Europa, forsaavidt man hermed vil betegne, at Kobberet længe har været benyttet alene, uden Tilsætning af Tin; men ikke uberettiget er det under denne særlige Betegnelse at sammenfatte de ældste Fund, i hvilke Kobberet indtager en fremtrædende Plads.

Sandsynligere er det, at de ældgamle, høie Kulturer i Forasien og i Ægypten have havt Forspringet ogsaa med Hensyn til Benyttelsen af Metallerne. Lilleasien havde sin store Kultur før det sydlige Europa; Phønicierne vare et fremragende Handels- og Industrifolk, før Grækenlands historiske Tid begyndte; fra Chaldæa foreligger der Sager af Kobber og Bronze, som henføres til det 3. Aartusinde f. Chr. F., og i Ægypten naaer Brugen af disse Metaller tillige til endnu ældre Tider. Kobberet hentedes hovedsagelig fra Sinai-Halvøen, som blev erobret af den første Konge af d. 4. Dynasti — ved 3800 f. Chr. F. — og under denne Regent og hans nærmeste Efterfølgere vides det, at Kobberminerne bleve regelmæssig bearbeidede. At de ældste Metalsager fra Europa ikke gaa tilbage til en ligesaa fjærn eller mulig endnu fjærnere Tid, kan rigtignok ikke bevises; deres Tidstilling kan overhovedet ikke angives. Men der skjønnes hellerikke at være nogensomhelst Grund til at antage, at de have en saadan Ælde. I Tilslutning til hvad *Worsaae* udtalte allerede i 1843, antoges det tidligere af de Fleste, at Kobber og Bronze først maatte være taget i Brug i Forasien. Kjendskabet til Metallerne skulde derfra være meddelt først til de nærmere liggende Egne og derefter videre til det sydlige Europa, hvor man da fandt og benyttede de hjemlige

Kobberleier. Der er med Rette peget paa Bjerglandene mellem det sorte Hav og det gamle Mesopotamien som det sandsynligste Hjemsted for den ældste Bearbeidelse af Metallerne. Naturlige Betingelser for Udviklingen af en Bronzekultur findes i Asien, idet der i Chorasan, i den persiske Provinds Drangiana, forekommer baade Kobber og Tin i Mængde, ligesom jo iøvrigt ogsaa i det østlige Indien, paa Malaka-Halvøen og paa Øen Banka. Fremstillingen af Bronze er selvfølgelig begyndt i Egne, hvor begge Metaller forekomme; men dette er kun Tilfældet paa faa Steder. Kobberet findes vel i mange Lande, men Tinnet kun i det østlige Indien, i Persien, Spanien, Portugal, Frankrig og England.

At man baade i Asien og i Europa, mulig endog paa flere Steder, skulde uafhængig af hverandre have opdaget Kobberet, er i og for sig lidet sandsynligt, og herimod taler det ogsaa bestemt, at der idetmindste er een fælles Bronzealders Form, der i Asien ligesom i Europa forekommer i Fund, der hidrøre fra de fjærneste Tider. Den simple, kileformede Øxe, der findes fra Spanien indtil Storbritanien og fra Mellemeuropa til Italien og Grækenland, optoges ogsaa i de underste Lag, som *Schliemann* undersøgte ved Hissarlik. Denne forhistoriske Borgplads har ved sin hele Beliggenhed ligesom ved sine Hustomter en mærkelig Lighed med de af Brødrene *Siret* undersøgte Pladser i det sydøstlige Spanien, og selve Oldsagerne frembyde lignende Overensstemmelser. Foruden Lerkar af beslægtede Former fandtes der ogsaa ved Hissarlik baade Stenøxer, Flintflækker og Save i Mængde og tillige de samme smaa Dolke og simple Metaløxer, som foreligge i betydeligt Antal i de spanske Fund. Denne Øxeform forekommer fremdeles i Ægypten, paa mange Steder i Asien og endnu saa fjærnt som i Central-Indien, hvor der ved Gungeria er optaget et større Fund af Kobberøxer, der ganske kunne sammenstilles med Øxerne fra det spanske El Argar. Skjøndt dette er en meget primitiv Form, tør den vistnok anføres som Bevis for, at den europæiske og asiatiske Bronzekultur har havt en fælles Oprindelse og da, efter de almindelig historiske Forhold i den fjærne Oldtid, etsteds i Orienten. Det synes herved at være af Betydning, at Benævnelserne for Øxen og for Kobberet ere de samme i alle de indoeuropæiske Sprog og i det ældste Babyloniske. Heraf er det blevet sluttet, at Indoeuropæernes Urhjem maa søges i Asien — sandsynligere turde

det være, at Navnet sammen med Gjenstanden er vandret til Europa.

Vi ere herved naaede til Spørgsmaalet om, hvorvidt Brugen af Kobber og Bronze og Kjendskabet til Behandlingen af Metallet er udbredt ved Meddelelse fra Folk til Folk, eller om ikke dette vigtige Kulturfremskridt er foregaaet i Følge med større eller mindre Folkebevægelser. Det sidste maatte tidligere findes sandsynligt, saalænge de nysomtalte, ældste Fund fra Europa, i hvilke Kobberet træder stærkt frem, og som alle have en meget primitiv Charakter, endnu ikke vare fremdragne eller ret forstaaede. Bronzealderen i Syden kjendtes hellerikke saaledes som nu fra mange og store Fund. Naar der taltes om Bronzealderen, sigtedes der indtil det sidste Aarti væsentlig til Fundene nordenfor Alperne med deres Rigdom af eiendommelige og udviklede Former, der skille sig stærkt fra den forudgaaende Stenalder; man kjendte ikke de mange nu forhaanden værende Overgangsfund mellem de to Perioder. Det maatte da ligge nær at antage, at den store Bronzekultur nordenfor Alperne var medbragt ved Indvandringer, gjennem Kaukasuslandene, fra et endnu ukjendt Punkt i Asien, en Antagelse, der tillige støttedes af Sprogforskernes Theori om de europæiske Stammers Indvandring fra denne Kant. Nu stille Forholdene sig anderledes. Bronzealderen i Europa kan gjennem Fundene i Spanien og andetsteds følges tilbage til sin første Udvikling, og Metallet slutter sig mange Steder nær til Stenalderens Fund og Monumenter. Saaledes er der for Archæologen ikke længere nogen Grund til at antage, at Bronzealderen skyldes en Indvandring af nye Folk. Samtidig have Sprogforskerne ophørt at betragte det som en given Sag, at de europæiske Folk ere indvandrede fra Asien; men paa den anden Side synes heller intet at bevise, at det er i Europa, at det Urhjem er at søge, hvor man tænker sig, at Folkene have siddet nær ved hverandre, og hvor de sproglige og physiske Eiendommeligheder skulle være udviklede, der senere fremtraadte hos keltiske, germanske og slaviske Folk. Den Plante- og Dyreverden, hvorom Ursproget fortæller, findes ligesaa vel i Asien som i Europa, og i det hele ere de Oplysninger, der i denne Henseende kunne vindes ad sproglig Vei »verzweifelt nichtssagend« — som det siges af Prof. *Johannes Schmidt.* Hvad der fra anthropologisk Side er fremført i denne Sag, kan sikkert ikke betragtes som afgjørende,

og naar det i de senere Aar, navnlig af anthropologiske, men dog ogsaa af lingvistiske og archæologiske Grunde, har været fremsat, at Indoeuropæernes oprindelige Hjemstavn skulde være at søge enten i Lithauen eller det sydlige Skandinavien, saa er dette af andre Forskere blevet erklæret for at være fuldstændig ubeviseligt. Fra sproglig og anthropologisk Side maa Spørgsmaalet om Indvandring eller Ikke-Indvandring til Europa af de indoeuropæiske Folk vistnok endnu betragtes som uløst, og paa samme Maade naaer hellerikke Archæologen videre end til at udtale, at der efter det nu forhaanden værende Materiale ikke er nogen Grund til at antage en Indvandring til Europa ved Begyndelsen af Bronzealderen. Ikke stort anderledes staaer Formodningen om en Indvandring i Løbet af Stenalderen (jvfr. S. 187). Det er i de senere Aar fra flere Sider blevet udtalt, at den ariske Vandring, som man bestandig er tilbøielig til at tro paa, maa være foregaaet ved den yngre Stenalders Begyndelse. Nye Folk skulde da være trængte ind i Europa med en Husdyrstand, med bedre og slebne Stenredskaber og tillige med Kjendskab til Kobberet. Hvor dette Metal opdagedes i de nye Boliger, skulde man have givet sig til at udnytte det, og hvor man var langt fra Metallerne, som i Skandinavien, fik Livet Præg af at tilhøre en ren Stenalder. At det kan være gaaet saaledes til, skal ikke benægtes. Men sandsynligere er det, at de sproglige Forskjelligheder ere udviklede i Europa selv, og at Kjendskabet til Metallet lidt efter lidt har udbredt sig fra Orienten.

Afgjørelsen af dette Oprindelses-Spørgsmaal har nu ingen direkte Betydning for Opfattelsen af Nordens Bronzealder; men selve det ældste og indledende Bronzealders-Afsnit, som vi foran have lært at kjende i Vest-, Mellem- og Syd-Europa, er af største Vigtighed for Forstaaelsen af de nordiske Fund. Den første Sammenligning mellem disse og Sagerne fra »Kobberalderen« viser nemlig, at de nordiske Bronzer maa tilhøre en forholdsvis sen Tid. Der er en sildig og afledet Kultur, der afspeiler sig i de rige, nordiske Fund, og forud herfor ligger der baade mod Syd og mod Vest et vidt og bredt, forberedende Stadium. Kun saaledes kan det forstaaes, at Metaltiden i Norden er begyndt med en Rigdom og Fylde, der alene har hjemme paa Høidepunktet af en Kulturudvikling.

Af den ældste Bronze- eller Kobberalder i Syd- og Vesteuropa har Norden imidlertid ikke været fuldstændig uberørt. Ogsaa herfra kjendes de ældste, simpelt kileformede Øxer af Kobber eller af lidet tinholdig Bronze (Fig. 166) og de samme Blade til Dolkstave (Fig. 167), der forekomme i det sydøstlige Spanien. Navnlig denne sidste, eiendommelige Form giver et mærkeligt Vidnesbyrd om vidtforgrenede Kulturmeddelelser fra Folk til Folk i den ældste Bronzealder. De brede, dolkformede Blade forekomme hyppig i den britiske Bronzealder og ikke sjælden i Nordtydskland, og flere Exemplarer ere fundne i Danmark og i det sydlige Sverige. Fra et begrænset Omraade i Tydskland, Brandenburg, Meklenburg og Vestpreussen, foreligger desuden en halv Snes Stykker med Skaft af Bronze, og et enkelt saadant haves fra Skaane.

Men saa har jo Norden havt den samme tidlige Bronzealder som Vest- og Sydeuropa! En saadan første Bronzetid er virkelig af Prof. *Montelius* bleven udskilt ogsaa for Nordens Vedkommende, og det med god Ret, forsaavidt en lille Række enkeltvis fundne Stykker og nogle faa større Fund ere tilstrækkelige til at betegne selv et kort Tidsafsnit. Det maa dog endnu kræves, at der skal kunne paavises idetmindste et lille Antal Grave fra denne Periode. Men hverken de omtalte Øxer eller Dolkene ere nogensinde i Norden fundne nedlagte saaledes; og det kan dog ikke antages, at der mellem Sten- og Bronzealderen har ligget en Tid, i hvilken det ikke var Skik at medgive de Døde Gravgods. Desuden synes de paagjældende Gjenstande hidtil at være fremdragne i altfor ringe et Antal til, at de kunne betragtes som Repræsentanter for en egen chronologisk Mellemgruppe. I Nationalmuseet opbevares c. 15 Øxer af denne Art og c. 7 Blade til Dolkstave. De maa vistnok indtil videre opfattes som spredte Minder om de ældste Berøringer med en fremmed Metalkultur. Først i den foran behandlede Gruppe af Fund fra Mands- og Kvindegrave træder den nordiske Bronzealder saa fyldig frem, at den kan erkjendes som en ny Tid.

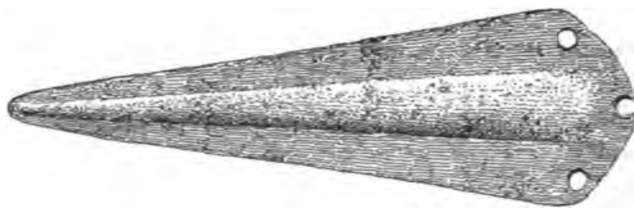

Fig. 167. Se S. 279. 1/4.

VII. BRONZEALDERENS BEGYNDELSE I NORDEN. RAVHANDLENS BETYDNING.

Hvorledes trængte Bronzealderens nye Kultur ind i vort Land, og hvorlangt tilbage ligger det Vendepunkt, da Stenalderen efterfulgtes af en høiere Udvikling? Disse Spørgsmaal skulle nu søges besvarede, efterat den ældste Fundgruppe i Norden og de endnu ældre Bronzealders Fund fra det øvrige Europa ere blevne betragtede i det enkelte. Det vil imidlertid sees, at hvor talrige end Oldsagerne ere, og hvor nøie end mange specielle Forhold kjendes, er Løsningen af de store Spørgsmaal dog endnu bestandig forbunden med særlige Vanskeligheder. Det gjælder da at fastholde, hvad der virkelig kan vides, og vel at skjelne mellem sikkert og usikkert.

I sig selv indeholde de nordiske Bronzer ingen Oplysning om den Tid, de tilhøre. Var man henvist alene til de nordiske Fund, da kunde der kun peges paa de Tusinder af Oldsager og de Tusinder af Grave til Bevis for, at Periodens Begyndelse ligger fjærnt i den dunkle Oldtid. Det er kun gjennem de Forbindelser, som tydelig findes mellem Nordens og Sydens Oldsager, at Tidspunktet for den nordiske Bronzealders Begyndelse kan angives med nogenlunde Sikkerhed.

Som foran vist, ere nogle af de i Danmark fundne Bronzesager indførte fra Mellemeuropa, medens andre staa i nøie Slægtskabsforhold til Bronzealderens Former i de samme Egne. Gjennem andre Sammenligninger mellem Oldsagerne derfra og fra Italien, hvor der atter paa Grund af de tidlige Forbindelser med Græken-

land kan vindes Tidsbestemmelser for meget gamle Fund, vides det, at Jernalderen i Mellemeuropa sandsynligvis begyndte i Løbet af d. 7. Aarh. Da nu de Sager fra disse Egne, der angive Forbindelserne med Norden, navnlig Sværdene (S. 224), tilhøre den rene Bronzealder, og da de tilmed synes at være tidlige Former, tør det antages, at de baade i deres Hjemstavn og ogsaa i Norden ere adskillig ældre end d. 7. Aarh. Hermed føres vi tilbage vistnok til Aartusindets Begyndelse. Mindst ligesaa langt tilbage pege Lighederne mellem Nordens og Sydens Spiralornamentik. Det er i Mykenæ-Gruppen, at de Ornamentmotiver forekomme, der give de ældste nordiske Bronzer deres eiendommelige Præg, og denne sydlige Fundgruppe maa henføres til Tiden omkring Midten af det 2. Aartusinde f. Chr. Fandtes der nu Sager i Norden, som kunde være indførte fra denne sydlige Kulturkreds, vilde Bronzealderens Begyndelse dermed være rykket næsten ligesaa langt tilbage; thi der kunde ikke være hengaaet flere Aarhundreder, inden Brugsgjenstande naaede fra Middelhavet op til Østersøen. Men hidtil er der ikke fremdraget et eneste Stykke i Norden, som med Sikkerhed kan henføres til Mykenæ-Gruppen. Der findes hellerikke en saa nøie Lighed mellem Ornamenterne, at den kan antages at bero paa en umiddelbar Efterligning, der ikke har krævet Tid; tværtimod er det øiensynlig kun et udstrakt Slægtskab med mellemliggende Led, der forener den nordiske og den sydlige Ornamentstil. Hvorledes nu end disse Slægtskabsbaand ere slyngede gjennem Egnene mellem Syd og Nord, saa har det taget Tid at føre dem over de lange Afstande. Den nordiske Ornamentik maa være yngre end den sydlige. Herefter skulde Bronzealderens Begyndelse i Norden sættes til Slutningen af det 2. Aartusinde f. Chr. F. Omtrent saaledes er dette Forhold blevet opfattet i en lang Aarrække. Det kan dog nu belyses noget mere, som dette skal vises længere fremme (Afsnit XI).

Det er altsaa fra Syden, hvor de skriftlige Efterretninger pege tilbage til den Tid, hvorom Talen her er, at Tidsbestemmelsen bliver hentet for Nordens fuldstændig forhistoriske Bronzealder. Paa tilsvarende Maade er det ad Sammenligningens Vei, at Oplysning maa søges om, fra hvilken Kant den nye Kultur er indført i Norden. At Bronzealderen ikke kan være selvstændig fremkommen i Danmark, er paa Forhaand givet, alene fordi den nød-

vendige Betingelse mangler for Udviklingen af en saadan Metalkultur, idet Kobberet og Tinnet ikke kunne vindes i Landet selv.

Det er en indført Kultur. Dette fremgaaer ogsaa af den almindelige Lighed, som findes mellem næsten alle den ældste nordiske Bronzealders Former og samtidige Oldsager fra det øvrige Europa, selv hvor Slægtskabsforholdet ikke i det enkelte kan eftervises. Hvor dette derimod er Tilfældet, pege Forbindelserne sydpaa, som dette foran er omtalt i Afsnit II—IV, oftest gjennem Tydskland til Donauegnene. Det sydlige Tydskland og Ungarn ere de fjærneste Egne, til hvilke den bredere Strøm af Bronzealderens ældste Former kan følges, og derfra strække sig kun smallere Aarer videre mod Syd.

Den gamle Antagelse af en østlig Indførselsvei for den nordiske Bronzealder, gjennem Rusland, har aldrig havt noget for sig, og den engang almindelige Forestilling, at Udspringet var at søge vestpaa, er forlængst bleven opgiven. Det var det irske Guld og Tinnet i Vesteuropa, som ledede Tanken i denne Retning. Saalænge man troede at kunne finde den klassiske Oldtids Tinland i England, laa det nær ogsaa her at søge Udspringet for Bronzealderen. Men Tinnet forekommer ikke paa Scilly-Øerne, og ligesaa lidt kunne Cassiteriderne søges i Cornwall eller i Frankrig, som dette er paavist af *Hans Hildebrand*. Tin findes dog her i stor Mængde; men det blev ikke vundet i saa fjærn en Tid, hvad derimod fandt Sted i Spanien og Portugal, til hvilke Lande det da er naturligst at henlægge Cassiteriderne. Vel var Norden i Bronzealderen ikke ganske uden Forbindelse med det vestlige Europa; men blandt alle de nordiske Bronzesager fra Periodens Begyndelse kan der kun udpeges nogle faa Øxer og enkelte Halssmykker af Guld, der kunne være forfærdigede paa engelsk-irsk Grund, og dette er Stykker af afgjort fremmed Form, uden nøiere Tilknytning til Nordens Bronzealder.

Indførslen maa være foregaaet sydfra og da paa en af to Maader, enten ved en Indvandring eller ved Handel og Samkvem fra Folk til Folk. Det første maa findes at være sandsynligst, naar de to Kulturperioder, Sten- og Bronzealder, stilles overfor hinanden. Modsætningen er iøinefaldende. Det synes umuligt, at den lavere og den høiere Kultur har tilhørt samme Folk; det stiller sig som lidet troligt, at et Stenalders Folk i Norden, langt

fra Metalindustriens Kilder, har tilegnet sig den fuldendte Technik, hvorom saa mange nordiske Arbeider vidne, uden at i det mindste fremmede Læremestre ere indvandrede. Man begyndte derfor med at antage, at Nordens Bronzealder skyldtes en Indvandring. Herimod blev det imidlertid først af *Vedel* og senere af *Montelius* gjort gjældende, at Gravskikke og Gravformer ere ganske de samme ved Stenalderens Slutning og i den ældste Bronzealder, at denne Periodes Høie ofte ligge tæt om Stenalderens Dysser, og at intet er almindeligere end, at Grave fra begge Tidsafsnit ere umiddelbart knyttede til hverandre, hvad der Alt nærmere skal omtales nedenfor. Det kunde ikke ansees for muligt, at forskjellige og maaske indbyrdes fjendtlige Folk havde gravlagt deres Døde paa de samme Steder. Endelig henvistes der til de foran omtalte Undersøgelser af Kranier fra de forskjellige Dele af Oldtiden (S. 189) og til Anthropologernes Udtalelser om, at allerede Stenalderens Grave gjemme de nuværende Nordboeres Forfædre. Saaledes antoges det, at der ikke var foregaaet en Indvandring ved Bronzealderens Begyndelse. Om Spørgsmaalet hermed er afgjort, turde dog være tvivlsomt. Saafremt baade de ældre og de nyindkomne Folk have været af gothisk eller germansk Æt, hvad det er tilladt at antage, vilde en Folkeforøgelse ikke kunne spores i de bevarede Skeletdele, ligesom Overensstemmelsen i Gravskikke og Fællesskab i Gravsteder vilde kunne forstaaes.

Et afgjørende Bevis for eller imod en Indvandring synes kun at kunne vindes af selve Oldsagfundene. Intet Stenalders Folk springer paa engang til at forarbeide Metaller, end sige til fuldt at optage en vanskelig Technik, til ikke blot nogenlunde at efterligne de indførte Sager, men ogsaa fremstille dem under skjønne, ja fuldendte Former og i deres fine og eiendommelige Kunststil. Er Bronzekulturen modtagen ved langsom Meddelelse fra Folk til Folk, da maa der være en Række af nordiske Fund, som afspeile Overgangen fra gammelt til nyt og danne ligesom en Indledning til den egentlige Bronzealder. Der maa være Fund, i hvilke de fremmede og indførte Stykker forekomme enkeltvis Side om Side med Stenalderens Vaaben og Redskaber; andre maa indeholde en fuldstændig Blanding af Sten- og Bronzesager, og atter andre maa frembyde de første Forsøg paa indenlandsk Metalarbeide og vise det fremadskridende Herredømme over Behandlingen af Bronzen.

Saadanne Fund kunne vel ikke siges ganske at mangle; men hidtil have de været faa og lidet afgjørende. Naar der en sjælden Gang er truffet et Bronzestykke i en Stenalders Grav, har det været en lidet charakteristisk Form, og er der omvendt blevet optaget Stensager i Bronzealderens Grave, har det enten været under ganske usikre Forhold, eller deres Tilstedeværelse har kunnet forklares paa særlig Maade. I adskillige Tilfælde er der saaledes i Grave fra den ældre Bronzealder optaget en lille Spydspids af Flint, oftest stærkt slidt i Skaftenden og undertiden delvis indsyet i Læder el. lign.; det ligger nær at antage, at den har været brugt til at slaa Ild med i Forbindelse med et Stykke Svovlkis. Dette Stof er oftere truffet i Bronzealderens Grave liggende umiddelbart ved et Flintspyd fra Stenalderen eller ved en egentlig Ildsten, et mere eller mindre tildannet, aflangt Flintstykke, der bærer tydelige Mærker af Brug. Hellerikke er det usandsynligt, at et og andet Flintstykke i Bronzealderen kan have tjent som en Amulet, idet den almindelig udbredte, overtroiske Opfattelse af Stensagerne mulig allerede dengang var fremkommen (S. 156). Endelig er det jo klart, at der, selv i Tilfælde af en Indvandring, og selv under Forudsætning af en voldelig Erobring af Landet ved fjendtlige Folk, maa have været dog nogen Berøring i Løbet af en vis Tid mellem de stridende Parter; heraf kunde andre Blandinger af Sten- og Bronzesager forklares. Det tør vistnok siges, at der endnu ikke foreligger nogen saadan Række af virkelige Blandings- og Overgangsfund mellem Sten- og Bronzealderen, som man maatte vente at finde, ifald den nye Kultur langsomt og ad fredelig Vei havde udbredt sig over Landet.

Som foran nævnt (S. 279), er der forsøgt at bøde paa, hvad der saaledes mangler, ved at samle en egen Gruppe af tidlige Bronzealders-Sager, liggende forud for de ældste Mands- og Kvindegrave. Men foruden de alt omtalte Øxer og Dolke er det kun nogle faa og sædvanlig enkeltvis forekommende Spyd, Ringe o. lign., som kunne betegne Overgangen mellem Sten- og Bronzealderen. Den mærkelige Kløft mellem de to Perioder synes ikke at kunne fyldes paa denne Maade. Dog skal det ikke hermed være sagt, at det maa betragtes som afgjort, at Bronzealderen er indført i Danmark ved en Indvandring og ikke ved en langsom Kulturmeddelelse. Umuligt er det ikke, at Gravene fra Overgangen

mellem de to Perioder af en eller anden Grund — deres særlige Form og Indretning — hidtil ere undgaaede Opmærksomheden, og at de enkelte Fund, der allerede maatte være fremkomne, ikke ret have kunnet forstaaes. Overalt i den forhistoriske Archæologi er det lettest at faa Tag i de udprægede og fuldt udviklede Stilperioder, medens Overgangene og de indledende Trin ofte længe holde sig skjulte. Spørgsmaalet om Indvandring eller Ikke-Indvandring i Begyndelsen af den nordiske Bronzealder maa saaledes indtil videre henstaa uafgjort.

Bag dette Spørgsmaal ligge imidlertid andre, som det er ligesaa ønskeligt at faa besvarede. Hvad bragte Sydens Bronze og Guld til det fjærne, barbariske Norden; hvad har der kunnet bydes til Vederlag, og hvorfor toge Forbindelserne — de være nu aabnede af fremrykkende Folk eller ved fredelig Handel — just denne Vei tværs igjennem Europa til de vestlige Østersøegne? Svaret paa disse Spørgsmaal er for længe siden blevet givet klart og bestemt: det var Ravhandlen, som bragte Norden i Forbindelse med Syden; det var i Bytte for Ravet, at Metallerne bleve førte mod Nord, og kun det, at Danmark eiede denne i Oldtiden høit skattede Vare, kan ret forklare det sydlige Skandinaviens høie Kulturstilling i en saa fjærn Periode.

Den rette Erkjendelse heraf skyldes fra Begyndelsen af den almindelig historiske og ikke den archæologiske Forskning. Allerede i forrige Aarhundrede blev det fremsat, at det nordiske Rav i Oldtiden tilførtes Syden som Handelsvare tværs igjennem Europa, og i *Werlauffs* fortrinlige Arbeide, fra 1835, om »Den nordiske Ravhandels Historie« bleve de historiske Kilder rigtig fortolkede. *A. v. Humboldt* anførte, i »Kosmos« 1847, »Ravhandlen som et mærkeligt Exempel paa den Betydning, en enkelt fjærn Frembringelse kan have for Aabningen af indre Forbindelser mellem Folkene gjennem store Landstrækninger«. Paa lignende Maade have senere mange Historikere fremstillet Sagen, og *Peschel* begynder sin »Geschichte der Erdkunde« med Ravhandlen, »som fremkaldte den tidlige Kultur ved Østersøkysterne; thi ved denne Handel førtes græske og romerske Mønter og Bronzearbeider op til Norden«. Men at dette Forhold naaer tilbage til det andet Aartusinde f. Chr. F., og at det for en væsentlig Del danner Grundlaget for Nordens tidlige Civilisation, er først blevet paavist fra

archæologisk Side. Det var egentlig *Sven Nilsson*, som i 1862 stærkt fremdrog dette. Han paaviste tillige ganske rigtig gjennem Lighederne i Ornamentiken, hvilken nøie Forbindelse der er mellem Danmarks ældste Bronzealder og Sydens; men hans lidet kritiske Undersøgelse og den fantastiske Ide, at søfarende Phoenicier skulde have koloniseret det sydlige Skandinavien (S. 207), bragte for en Tid de nordiske Archæologer til at være meget tilbageholdne overfor Spørgsmaalet om Ravhandlens Betydning. Vel har det senere bestandig været indrømmet, at Ravet maatte have spillet en Rolle ved Udviklingen af vor Bronzealder; men fornemlig er det dog fremmede Forfattere, der ret have erkjendt dets hele Betydning for dette Tidsrum.

Naar nu *Fr. Lenormant* og navnlig *Helbig* bestemt udtale, at den nordiske Bronzealder skylder Ravhandlen sin Udvikling, og at dette nordiske Produkt allerede i det 2. Aartusinde f. Chr. F. førtes ad Handelsveie tværs igjennem Europa til de gamle Kulturlande i Syden, saa maa det tilstaaes, at dette kun finder ringe Støtte i de skriftlige Kilder. Fra den homeriske Periode kan der nemlig kun anføres to Steder, hvor det tør antages, at der tales om Ravet, og selv disse ere mulig ikke hævede over enhver Tvivl. Til de mange Vanskeligheder, der knytte sig til Undersøgelserne om Ravhandlen og Ravets Anvendelse i Syden, hører nemlig ogsaa den, at det samme Ord, kun med forskjelligt Kjøn, brugtes som Betegnelse for Rav og for en vis Blanding af Guld og Sølv. I den ældre Tid synes Hankjønsformen »Elektros« at have betydet sølvblandet Guld — Metallernes Navne ere paa Græsk Hankjøn —, medens Intetkjønsformen »Elektron« brugtes om Ravet. Da senere det sølvholdige Guld gik af Brug eller dog mistede sin Betydning, holdtes de to Betegnelser ikke bestemt adskilte fra hinanden. Dette medfører megen Vanskelighed for vor Opfattelse af de gamle Forfattere og har sikkert ogsaa foranlediget Misforstaaelser for dem selv. I Odysseen er der dog sikkert paa to Steder Tale om Rav, og navnlig det ene er mærkeligt, idet der nævnes et Ravsmykke i Phoeniciernes Eie. Det er Odysseus' Svinehyrde Eumaios, som fortæller, hvorledes han i sin Barndom blev røvet ud af sin kongelige Faders Gaard. Et phoenicisk Skib laa ved Kysten af Syra for at handle, og en Phoenicier kom efter Aftale med den Kvinde, der fostrede den lille Eumaios, som Kræmmer

til Paladset med et Halsbaand af Guld besat med Rav. Medens Kvinderne i Paladset betragtede det kostbare Smykke, flygtede Ammen med Drengen og bortførtes af Phoenicierne. En anden og ældre Omtale af Ravet skulde efter *Jules Oppert* foreligge i en assyrisk Kileindskrift fra det 9. Aarh. f. Chr. F.; men Læsningens Rigtighed benægtes af *Eberh. Schrader.*

Dette er Alt, hvad de skriftlige Kilder have at melde om Benyttelsen af Ravet i Syden paa en Tid, som ligger vor ældre Bronzealder nær. I Ægypten, siger *Lepsius*, har man ikke fundet Sager af Rav, og der forekommer ikke i gamle Indskrifter nogen Betegnelse for det. Den nyere Forskning synes kun at bekræfte dette. Hellerikke i Chaldæa og Assyrien er der, efter *Perrot* og *Chipiez*, fundet Rav, og overhovedet ikke i det Indre af Asien.

Endnu betænkeligere bliver man overfor den hele Theori om Ravexporten til Syden ved at se, at Ravet kun nævnes sjælden i den græske Literatur fra den klassiske Tid og ingenlunde saaledes, at man faaer Indtryk af, at det spillede nogen vigtig Rolle i Kunstens eller Industriens Verden. Det er kun det smukke Sagn om Phaeton, der bringer det 5. Aarh.s Digtere, *Sophokles* og *Euripides*, til at hentyde til Ravet. For at faa Vished om, at han virkelig er Helios', Solgudens, Søn, overtaler Phaeton sin Fader til en Dag at lade ham kjøre Solvognen over Himlen. Men Hestene lystrede ikke den unge Vognstyrer; Solen kom Jorden for nær, og der opstod en frygtelig Forvirring: mange Floder tørredes ud, og Æthiopernes Hud blev sveden mørk. Tilsidst maatte Jupiter slynge Lynilden mod Phaeton, som styrtede ned i Floden Eridanos. Her begravede Nympherne ham. Hans Søstre, de tre Heliader, brøde ud i ustandselige Klager og bleve forvandlede til Poppeltræer; men ud af dem rinde altid de gyldne Taarer. Disse Taarer ere Ravet, som spredes paa de fjærne Kyster.

Naar Philosopherne og Naturforskerne i det 4. Aarh., *Plato*, *Aristoteles* og *Theophrast*, gjentagende omtale Ravet, saa er det kun for at drøfte dets Oprindelse og den Egenskab, det har, at kunne tiltrække andre Legemer; dette var allerede nævnt af *Thales* fra Milet, c. 600. Saaledes er det ogsaa hos de følgende Aarhundreders Forfattere, *Apollonios Rhodios*, *Polybios*, *Diodorus Siculus*, *Strabo* o. a.; de kjende Ravet og omtale det paa Grund af dets Oprindelse fra fjærne og ukjendte Egne, dets Tiltræknings-

kraft og dets Forbindelse med Phaetons-Mythen; men intetsteds skildres dets Kostbarhed og Herlighed eller dets Anvendelse i Kunstens og Industriens Tjeneste. Og det samme Vidnesbyrd afgive selve de klassiske Antiquiteter. Fra den Tid af, da den græske Kunsts Blomstring begyndte, blev Ravet ikke anvendt til Smykker eller andre Luxussager. Det findes, som *Helbig* har paavist, ikke i græske Grave fra denne Periode, hverken i Italien, i Grækenland eller paa Krim.

Anderledes er det i den romerske Tid, efter Chr. F. Fra nu af spiller Ravet en betydelig Rolle. *Pausanias* fortæller om et Billede af Augustus i Rav, der opbevaredes i Zeustemplet i Olympia. *Vergil* og *Ovid* omtale Ravet som Æmne til Smykker; men især er det dog fra *Plinius*' »historia naturalis«, at vi erfare om dets almindelige Anvendelse i den første Keisertid til alleslags Luxusgjenstande, Smykker, Drikkekar og andet Husgeraad, Billeder o. s. v. Ravet var Tidens Mode: »En nok saa lille Ravfigur var mere værd end et levende Menneske«. Man forstod at farve det saaledes, at det kom til at ligne kostbare Stenarter, og det blev ogsaa brugt som Lægemiddel. Den samme Betydning bevarede Ravet gjennem de følgende Aarhundreder, hvad der sees af mangfoldige Udtalelser hos Forfatterne, og endnu i d. 6. Aarh. bragte et Gesandtskab fra Østersøens Kyst en værdifuld Gave af Rav til Gotherkongen Theodorik i Ravenna.

Det skulde herefter synes, som var det først i den romerske Keisertid, et Aartusinde senere end den ældste nordiske Bronzealder, at Ravet blev en skattet Artikel i Syden. Heldige Fund have imidlertid givet sikre Vidnesbyrd om dets Brug just i de ældste Tider i Grækenland. Det er atter *Schliemanns* vigtige Udgravninger paa Mykenæs Akropolis, som paa dette Punkt have bragt de ønskede Oplysninger tilveie, idet der ved Resterne af fire forskjellige Lig blev fundet en betydelig Mængde Rav; ved to af dem angives det, at der var 400 større og mindre, runde Perler. At disse ere af nordisk Rav, erklærer en anseet Ravforsker Prof. *Helm* i Danzig, hvem Schliemann sendte Prøver af Rav fra Mykenæ. De foretagne Analyser viste nemlig, at det indeholdt en Del Ravsyre, 4—6 %, ganske ligesom Ravet fra Jyllands og Preussens Kyster, medens denne Bestanddel siges at mangle i Ravet fra det

øvrige Europa. Fra anden Side betegnes dette dog som noget tvivlsomt.

Der er ogsaa forekommet Rav i flere andre, samtidige eller kun lidt senere Fund, fra Grave ved Jalysus paa Rhodus, fra Kuppelgraven ved Menidi tæt ved Athen, fra Klippegravene ved Palamidi udenfor Nauplia osv. Tværtimod hvad der skulde antages efter Forholdene i den senere, historiske Tid, har Ravet saaledes havt en virkelig Betydning i den sidste Halvdel af 2. Aartusinde f. Chr. Dette er vistnok forklaret paa rette Maade af *Helbig*. Ravet, der kun virker som Stof og er lidet skikket til at formes af Kunstnerens Haand, kunde ikke hævde sin Plads i den græske Kunsts gode Tid; her maatte det, som det sees af Literaturen og af Fundene, give Plads for ædlere Stoffer, der bedre egnede sig til kunstnerisk Behandling. Ravet hørte i den klassiske Oldtid overhovedet kun hjemme paa de lavere Trin, dels i den forgræske Kunst, dels atter i Decadenceperioden efter Chr. F. Kun i det nordlige Italien, hvor den ældre Kunst ikke ret trængte igjennem, fortsattes Brugen af Ravet, og paa samme Maade spillede det bestandig en vigtig Rolle hos Folkene nord for Alperne.

Der vindes gjennem denne Opfattelse af Ravets Stilling i Oldtiden vigtige Bidrag til Forstaaelsen af en Række Hovedforhold i den nordiske Archæologi. Dette Naturprodukt maa antages at have aabnet Veiene til Norden for Bronzekulturens Udbredelse; ved det blev der mellem de østlige Middelhavslande og den jydske Halvø knyttet Forbindelser, som ikke strakte sig til det vestlige Europa. Vor Bronzealders mærkelige Særstilling overfor de andre barbariske Dele af Europa og dens Slægtskab med den forgræske Gruppe finder saaledes sin Forklaring.

Som den egentlige Basis for den nordiske Bronzealder, Udgangspunktet for den Handel eller den Folkebevægelse, hvorpaa vor ældste Bronzealder hviler, har man peget paa de i archæologisk Henseende endnu lidet kjendte, nordlige Dele af Balkanhalvøen. Folkene i disse Egne vare i Opbrud omtrent ved den Tid, hvorom Talen her er. Nu først leirede de sig, som vi træffe dem i historisk Tid, og sydpaa strakte sig »den doriske Vandring«. Samtidig kunde der være foregaaet Bevægelser mod Nord.

Helbig mener, at Forbindelserne udgik fra phoeniciske Kolonier ved Thraciens Kyster, uden at han dog benægter, at en anden Vei kan have ført fra Adriaterhavet mod Nord. Phoeniciernes Kolonier afløstes af Byer, hvorfra Grækerne herskede, der ikke som deres Forgængere alene forfulgte Handelsformaal. Dette kan have medført Afbrydelsen af de gamle Forbindelser nordpaa, idet tillige Smagen for Ravet, som foran omtalt, efterhaanden tabte sig i den historiske Tid. Saaledes kan det forstaaes, at der i Danmark, som tidligere havde staaet i saa nøie Forbindelse med Syden, kun findes ganske enkelte Sager af græsk Arbeide.

Der aabnedes nu Forbindelser med Italien, hvorom de hos os indførte nordetruriske Sager vidne. I den første Halvdel af Aartusindet f. Chr. F. og vistnok navnlig i de Aarhundreder, der kunne betegnes som den yngre nordiske Bronzealder, d. 8. til d. 5. Aarh., var Ravet stærkt anvendt i Øvre- og Mellem-Italien. Dernæst var det sikkert den samme nordiske Rigdomskilde, som i de følgende Aarhundreder, den ældste nordiske Jernalder, lokkede Sager til vort Land fra de barbariske Dele af Europa; thi her var Ravet nu søgt, medens det forsmaaedes paa klassisk Grund. Først i Keisertiden strømmede atter klassiske Sager i Mængde til Danmark; thi Ravet havde paany vundet Betydning for det romerske Marked. Den vexlende Kurs, hvori Ravet stod hos nærmere og fjærnere Folk, turde saaledes give Nøglen til Forstaaelsen af Hovedbevægelsen gjennem store Dele af vor Oldtid.

Det vilde være en vigtig Støtte for den Anskuelse, at Ravet var den Værdi, hvormed Norden betalte sin Bronzekultur, ifald man i de nordiske Fund, og da navnlig i de ældste, kunde eftervise, at Ravet ogsaa her var skattet eller, at det betragtedes som værdifuldt. Dette kan dog ikke sees at have været Tilfældet. Der kjendes kun et eneste Fund af en større Mængde uforarbeidet Rav nedlagt i Forbindelse med Bronzesager. Ved Kysten mellem Frederikshavn og Sæby er der fundet et Lerkar indeholdende en Halskrave og flere Ringe af den ældre Bronzealders Form, samt 6 Pd. $17^1/_2$ Lod Rav, vurderet til 36 Kr. I det hele træder Ravet kun lidet frem i Fundene, dels benyttet til Dekoration af Bronzegjenstande, som dette foran er omtalt (S. 265), dels anvendt til Perler, runde eller aflange, der nu og da, men stedse kun i ringe Antal, forekomme i den ældre Bronzealders Kvindegrave. Ikke

anderledes var Forholdet senere i Bronzealderen. Naar det til Forklaring heraf er blevet sagt, at Ravet just ikke forekommer i denne Periode, fordi det var en værdifuld Udførselsartikel, da synes dette ikke at være fyldestgjørende. Der findes jo baade i og udenfor Gravene Sager af Guld og Bronze, som have havt en betydelig Værdi. Snarere maatte det siges, at man ikke i Norden har skjøttet om Ravet som Pynt, efterat man havde faaet Smykker af Bronze og Guld.

Ad anden Vei kunde det dog mulig vises, at Ravet var en vigtig Indtægtskilde, dersom det nemlig kunde godtgjøres, at Kostbarheder og især indførte Værdigjenstande eiedes i størst Mængde af den Befolkning, som boede langs Jyllands Vestkyst. Idetmindste med Hensyn til en enkelt Art af Sager lader dette sig virkelig paavise. De foran omtalte Spiralringe af tynd Guldtraad, som ere indførte fra østerrigsk-ungarske Egne (S. 230), foreligge i Nationalmuseet i flere Hundrede Exemplarer, dels fuldstændige dels fragmenterede. En Optælling i 1886 gav 182 Fund. Af disse vare 143 fra Nørrejylland, medens alle Øerne tilsammen kun havde ydet 29 Fund. Fremdeles viste Fundene sig at være langt hyppigere ved Jyllands Vestkyst end ved Østkysten, idet de 3 vestlige Amter (Thisted, Ringkjøbing, Ribe) havde ydet 68, men de 5 østlige (Hjørring, Aalborg, Randers, Aarhus, Veile) kun 28; rigest af alle Egne var Viborg Amt, hvorfra der forelaa 47 Fund. Selvfølgelig kunne ogsaa andre Forhold, Befolkningens Tæthed og dens Velstand, have ligget til Grund for denne kjendelig uensartede Fordeling af Fundene; men usandsynligt er det ikke, at Ravets Forekomst ved Jyllands Vestkyst har været væsentlig bestemmende herved.

Det tør dog ikke lades uomtalt, at man har ment det uberettiget at anføre Ravets Forekomst i Sydens Fund som et Bevis for den nordiske Handel, idet Ravet jo findes paa mange andre Steder end i Norden. Ved Englands og Frankrigs Kyster opsamles en Del Rav; i det Indre af Europa indvindes der nutildags store Mængder ved Gravning, og Ravet kjendes fra Toscana, hvor det fremdrages af Jorden, og fra Sicilien, hvor det paa forskjellige Steder opskylles ved Kysterne. At der allerede i Oldtiden er fundet Rav paa disse Steder, idetmindste hvor det forekommer ved Kysterne, er ikke blot muligt, men ogsaa sandsynligt, og det er da naturligvis ogsaa

blevet benyttet. Men som det fra flere Sider er udtalt, dette Rav maa have spillet en overmaade lille Rolle, da Oldtiden selv har lidet eller intet at fortælle derom.

De ældre klassiske Forfattere fra Æschylos og Euripides af sætte oftest Ravet i Forbindelse med Floden Eridanus; med dette Navn betegnes snart Rhonen, snart Pofloden. Her var det altsaa, at Syden, idetmindste i den historiske Tid, modtog Ravet efter dets lange Vandring fra Folk til Folk ad de store Flodveie indtil Middelhavet. Der var endnu en tredie Opfattelse, som *Herodot* erklærer for urigtig, at nemlig Eridanos skulde være en Flod, der havde sit Udløb i det nordlige Hav. Hermed sigtedes der vistnok til Rhinen, idet Nogle saaledes synes at have vidst, at Ravet for en Del førtes sydpaa langs denne Flod. Herodot kan ikke oplyse andet om Ravet end, at det ligesom Tinnet kom fra det yderste Havs Kyster. En nøiere Kundskab om dets Hjemstavn fik man først i Syden gjennem *Pytheas* fra Massilia, som ved Midten af d. 4. Aarh. f. Chr. F. foretog en Opdagelsesreise tilsøes indtil Norden. Vel har Pytheas' Reiseberetning, der nu kun er bevaret i Uddrag hos senere Forfattere, været Gjenstand for megen Tvivl, ikke mindre i Oldtiden end i den nyere Tid; dog turde det ansees for sikkert, at Pytheas naaede til Nordsøens sydlige Kyster, men ikke længere, og at den Ravø, om hvilken han taler, var et Punkt ved Slesvigs eller Jyllands Kyst. Dette stod for de nærmest følgende Aarhundreder som Ravets Hjemstavn, idet Pytheas' Beretninger bestandig gjentoges. Først *Plinius* har nye Kilder og mere paalidelige Beretninger. Efter at have omtalt mange urigtige Anskuelser om Ravet siger han med stærkt Eftertryk: »Det er sikkert, at Ravet dannes paa det nordlige Havs Øer, og at det af Germanerne kaldes 'glæsum'; derfor kaldte vore Soldater paa Togtet under Germanicus Cæsar en af Øerne 'Glæsaria', som hos Barbarerne selv hedder 'Austeravia'«. Dette sigter til et Togt under Drusus i Aaret 12 f. Chr. F. Men ved Siden heraf fortæller Plinius om et andet Ravland — og det er første Gang, at det findes nævnt — nemlig Preussens Kyster. »Den romerske Ridder«, hedder det, »lever endnu, som blev udsendt af Julianus, der forestod de af Nero foranstaltede Gladiatorlege, idet han fra Carnuntum i Pannonien reiste til Germaniens Kyst for at hente Rav. Han bragte en saa stor Masse med sig, at de Net, der vare udbredte for at afspærre

de vilde Dyr fra Tilskuernes Pladser, vare sammenknyttede med Rav; ja endogsaa Vaabnene, Ligbaaren og hele den ene Dags Udstyr var af Rav.« Denne Beretning, der giver en god Forestilling om den overdaadige Maade, hvorpaa Ravet blev anvendt i den første Keisertid, er, som sagt, den første, der nævner Østersøens Ravkyst. Men dette Findested for Ravet maa snart have vundet stor Betydning; thi Tacitus fortæller, at »Esterne vare de eneste, der opsamlede Rav ved Havkysterne«, og i d. 6. Aarh. var det herfra, og ikke fra den jydske Halvø, at Ravet bragtes til Gotherkongen Theodorik, saaledes som foran er nævnt.

Efter alle disse Beretninger — baade paa Grund af Usikkerheden hos de ældre og den sikre Kundskab hos de senere Forfattere — synes det klart, at Ravet for største Delen maa være tilført Syden fra det fjærne Norden, som man først sent lærte nøiere at kjende. Men ved Siden heraf har man — omend vel ikke i den ældre Tid — kjendt det italienske Rav. En af Oldtidens Naturforskere, *Theophrast*, i d. 4. Aarh., fortæller saaledes, at der findes Rav i Ligurien i Norditalien, men kun sparsomt og paa faa Steder, og andre, senere Forfattere, saaledes navnlig *Strabo*, tale om et Stof fra Norditalien, »lyncurium« eller »langurium«, der af Nogle betragtes som ensartet med Ravet, af Andre skilles fra det som en egen Sten. Ganske ukjendt var det italienske Rav saaledes ikke; men efter de foreliggende Udtalelser hos de gamle Forfattere kan Italien ikke have været Hovedfindestedet for det Rav, der benyttedes i Sydens Oldtid.

Af de anførte Forfattersteder fremgaaer det ogsaa, hvilken Rolle den jydske og den preussiske Kyst har spillet ved Sydens Forsyning med Rav: den jydske Halvø maa antages at have været det ældste Udførselssted, medens de sydlige Østersøkyster først i Keisertiden fik en virkelig Betydning. Efter en Betragtning af Forholdene i vor Tid skulde det tværtimod antages, at de sidstnævnte Strækninger maatte have været den egentlige Ravkyst, idet Ravet nu kun her bliver optaget i større Mængde. I en Opgjørelse fra dansk og tydsk Side af Ravproduktionen for 1869, ere Jyllands og Slesvigs Kyster opførte med kun 5000 Pund, de tydske Østersøprovindser derimod med 130,000 Pund. Hertil maa dog bemærkes, at Ravet mulig i Oldtiden er forekommet i større Mængde ved Nordsøkysten, og at Ravfiskeriet nu kun bliver drevet planmæssig ved

Kurische- og Frische-Haff. De archæologiske Forhold bekræfte fuldstændig det Indtryk, som vindes af de gamle Forfatteres Udtalelser. Østligere end Meklenburg foreligger der næsten ingen Fund fra den ældste Bronzealder, og først fra den tidlige Jernalder og navnlig fra den romerske Periode frembyde Egnene om den østlige Ravkyst store og rige Fund, der vidne om, at Ravet dengang i Mængde udførtes sydpaa i Bytte for fremmed Gods.

Imod Vest brede Fundene af de ældre Bronzer sig ikke stort ud over Elben, og skjøndt de haves fra hele det sydlige Skandinavien, forekomme de dog talrigst paa den jydske Halvø. Fra alle Sider synes saaledes den Anskuelse at støttes, at vor ældste Bronzealder var baseret paa Udførslen af Rav. Ved Siden heraf maa det dog ikke glemmes, at den nye Kultur i det sydlige Skandinavien afløste en fremskreden og høit udviklet Stenalder. Det at mange Egne allerede vare vel befolkede, at Velstand og en vis Civilisation alt havde dannet sig, og at Norden forud i Stenalderen, som ovenfor berørt, havde havt Forbindelser sydpaa, maatte i høi Grad lette Modtagelsen af Bronzekulturen og fremme dens Udvikling.

Fig. 168. Se S. 301.

VIII. GRAVHØIENE. DEN ÆLDSTE BRONZE-ALDERS GRAVE.

De runde, mere eller mindre toppede Høie, som brede deres beskyttende Dække over de Døde samtidig med, at de kneise som synlige Minder, ere byggede til høist forskjellig Tid og paa mange Steder i Verden. I Europa forekomme Gravhøiene fra Ruslands Stepper indtil Portugals Kyst og fra Grækenland indtil Irland og Skandinavien. I Asien findes de fra Siberiens Flader indtil Hindostan og det stille Hav. Indianerne i Nordamerika have opført Gravhøie indtil vore Dage, ligesom Alexander hvælvede Høien over Hephæstion og Achilles over Patroklos. Alyattes, Crøsus' Fader, blev gravlagt i Høi ligesom Angantyr, Hervørs Fader. Høien synes saaledes at være en overalt forekommende Gravform, ved hvilken der ikke kan spørges om Tid eller Sted; og ligesaa lidt som det kan paavises, hvor den første Gravhøi blev bygget, ligesaa lidt kan det fyldestgjørende forklares, hvorfor Høiene i nogle Lande ere meget sjældne, som i Grækenland, Italien og Spanien, i andre særdeles hyppige, som i Irland, Bretagne og Danmark.

Det kan end ikke tilnærmelsesvis angives, hvormange Gravhøie Oldtidens Slægter have efterladt i vort Land. Mange Tusinde findes endnu bevarede fra Landets gamle Grænse imod Syd indtil det nordligste Jylland og fra Vesterhavets Kyster indtil Bornholm; men en rigtig Forestilling om Høienes oprindelige Talrighed og Udbredelse i de enkelte Egne faaer man dog ikke ved at betragte deres nuværende Forekomst. I de mest opdyrkede Egne, navnlig paa Øerne, have de tidligere maattet vige for Landbruget end paa de daarlige Jorder, og oftere ere de fuldstændig fjærnede over store Strækninger. Det er væsentlig kun paa Hederne og i gamle Skove, at baade smaa og store Høie ere bevarede. Paa Morsø er der talt over 900 Høie, i Lysgaard Herred syd for Viborg c. 1000, og Bølling Herred i Ringkjøbing Amt har havt mindst 1500 Gravhøie.

Allerede i Stenalderen hvælvedes Høien over de store Kamre, og endnu ved Christendommens Indførelse reistes der mægtige Høie. Efter det Ydre alene kan det saaledes ikke afgjøres, til hvilken Periode en Gravhøi henhører. Dog maa det efter de talrig foretagne Undersøgelser antages, at den langt overveiende Del af Landets Gravhøie skriver sig fra Bronzealderen. Høiene ere i samme Grad charakteristiske for denne Periode som de store Stengrave for den forudgaaende Tid og Gravpladserne paa flad Mark for Jernalderen. I det hele og store kunne saaledes Høiene betragtes som Minder fra Bronzealderen. Saafremt der nu forelaa fuldstændige Beretninger om alle disse Mindesmærker, vilde vistnok en Undersøgelse af deres Forekomst og Antal i de enkelte Egne give vigtige Oplysninger navnlig om Landets Bebyggelse og Befolkningens Tæthed paa de forskjellige Steder. Hertil mangler dog endnu det tilstrækkelige Stof. Det store Arbeide, som gjennem en Aarrække er blevet foretaget under Nationalmuseet for at beskrive og kortlægge samtlige Oldtidsminder, har endnu kun strakt sig til c. to Trediedele af Landet. Indtil dette Arbeide er fuldendt og Resultaterne ere samlede, maa enhver Behandling af Gravhøiene ansees for ganske foreløbig.

Høiene ligge dels enkeltvis hist og her dels, og dette fornemmelig, samlede enten paa visse Strøg eller tæt ved hverandre i Grupper, hvad der saa ofte giver det jydske Landskab et eiendommeligt Præg. En saadan Høigruppe paa Øster Frederikshede i Frederiks Sogn er fremstillet i Fig. 169; den tæller 28 Gravhøie,

fra 2' til 13' høie. Da der sikkert kan gaaes ud fra, at Gravene ikke have ligget langt fra Bostederne, give de en ret klar Forestilling om, hvorledes Befolkningen var fordelt over Landet, oftest boende samlet i større og mindre Grupper, men dog ogsaa mere spredt over de mellemliggende, iøvrigt ubebyggede Strækninger.

Rent tilfældig er Landets Bebyggelse sikkert ikke foregaaet. Hvor man allerede i Stenalderen havde fæstet Bo, hvor Skovene vare ryddede og mindre Opdyrkninger foretagne, der maatte

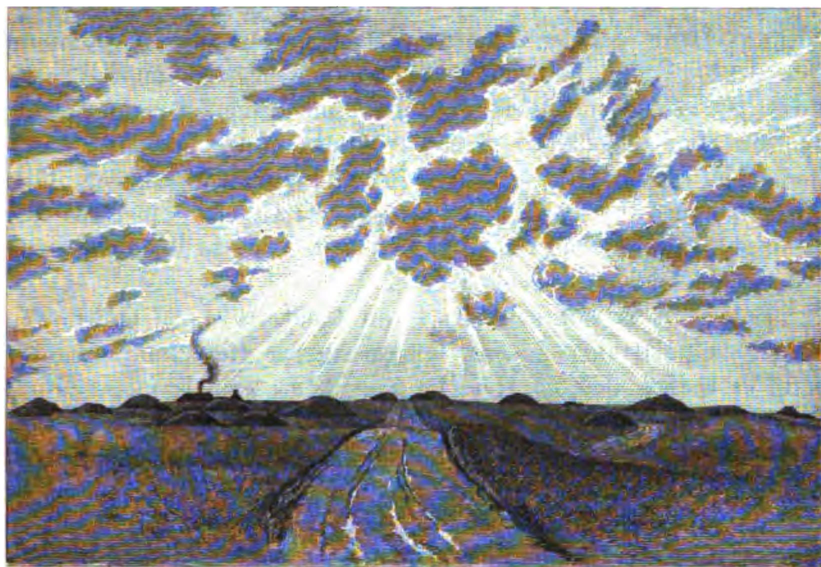

Fig. 169.

Bronzealderens Befolkning naturlig holde til, hvad enten den nu udelukkende bestod af Efterkommere af de ældre Slægter, eller den mere eller mindre var blandet med indvandrede Folk. Og virkelig ligge Høiene mange Steder over de samme Strækninger, hvor Dysserne findes, eller dog paa umiddelbart tilstødende Strøg, som om man i Bronzealderen havde bredt sig videre ud fra den alt i ældre Tider indtagne Grund. Paa andre Steder kan det skjønnes, at visse geographiske Forhold ligge til Grund for Gravhøienes Fordeling. Naar de ofte ere samlede i Grupper eller Rækker langs med eller tæt indenfor Kysterne, eller naar Høiene følge Dalstrøg,

som vandes af seilbare Aaløb, beroer dette sikkert paa, at de her laa ved Veiene for indre Samkvem, som i de Tider, da Skove og ufarbare Lavninger opfyldte store Dele af Landet, naturlig maatte følge Kyster og Aaløb. Ihvorvel der fremdeles kjendes Exempler paa, at Høie ligge lavt, endog umiddelbart ved en Søbred eller ude paa en nu sid Eng, maa det dog siges at være Reglen, at Lavninger ikke ere benyttede som Plads for Høiene, hvad der er naturligt nok, da Jordfugtigheden maatte være lige afskrækkende, hvad enten det gjaldt Opdyrkning eller Sted til Boliger.

De lave og flade Egne vare i Bronzealderen kun lidet beboede. Dette gjælder om store Dele af Hvetbo og Vandfuld Herreder og i det hele om vide Strækninger langs med Jyllands Vestkyst. Paa Hedefladerne længere inde i Landet ligge Høiene ligeledes kun enkeltvis og vidt fra hverandre, medens de tilstødende Bakkeøer ere dækkede med talrige Høie, og ikke sjælden breder der sig en tæt Bræmme af Gravhøie just paa den nærmeste Høining langs med Hedefladen, over hvilken Øiet kun hist og her opdager en enkelt Høi.

Enhver, som har færdedes i vort Land, veed, at Gravhøiene navnlig krone Bakkekammene og vise sig paa Høiderne. Grunden hertil er vistnok den, at Høiderne vare bedst egnede for et primitivt Agerbrug og tillige afgave de gunstigste Betingelser for Anlæget af Boliger. Omkring Bopladsen ryddedes Skoven efterhaanden i større eller mindre Udstrækning. Ved mange Gravhøie kan det skjønnes, at der ikke var Skov paa Stedet, da de bleve byggede; ofte er nemlig just den øverste Bakketop eller en lille fremspringende Høining bleven benyttet, som ikke vilde have tiltrukket sig Opmærksomheden i en Skov.

Der er flere Steder omkring i Landet paavist Rækker af Høie, strækkende sig milevidt, eller Høigrupper, der synes at ligge i Fortsættelse af hinanden sammenknyttede ved mellemliggende, spredte Høie. Saaledes løber der fra Jyllands Vestkyst syd for Bovbjerg en Række af Høie og Høigrupper gjennem Vandfuld, Skodborg, Hjerm og Ginding Herreder indtil Karup Aa vest for Viborg. I denne bugtede Linie er der talt omtrent 900 Gravminder. En anden Høirække kan følges fra den sydlige Del af Funder Sogn vest for Silkeborg indtil Dollerup ved Viborg. Omtrent hvor Jernbanelinien skjærer Funder Aa, ligger der en Gruppe

Høie paa usædvanlig Maade nede i Lavningen paa begge Sider af Aaen; der findes her et Vadested. Fra dette Punkt strækker Høirækken sig imod Nord tværs igjennem det høie Funder Sogn for atter ved dets nordlige Grænse at løbe ned gjennem en Lavning. Den kan derefter følges videre i nordvestlig Retning, dog her kun med mere spredtliggende Høie, ind i Thorning Sogn. Den gaaer over Stenrøgl, Knudstrup og Skræ Jorder holdende sig til den yderste Høide mod den flade Grathehede imod Vest. Længere mod Nord, ved Grænsen mellem Lysgaard og Frederiks Sogne, og just ved den yderste Høide mod Frederiks Hede, samle Høiene sig i en bred Stribe, der tæller over 100 Høie, og fortsættes derefter ind paa Dollerup Bys Jorder. Det hosstaaende Kort viser den tætte Høirække over en 5300 Al. lang og 1300 Al. bred Strækning til begge Sider af Skjellet mellem Frederiks og Lysgaards Sogne; den er indlagt paa Generalstabens Maalebordskort i $^{1}/_{20000}$ Størrelse med 5' Afstand mellem Kurverne. I en anden Kant af Landet, gjennem Bølling Herred, strækker der sig en kjendelig Høirække over Dejbjerg, Lem og Ølstrup Sogne med flere Hundrede Monumenter liggende i lige Linie Bakke op og Bakke ned; Forgreninger udgaa herfra mod Øst og Vest. Der kan næppe gives anden Forklaring paa disse Rækker end, at de betegne Færdselsveie, langs hvilke Befolkningen boede tæt, og hvor man da

Fig. 170.

ogsaa opførte Høiene. De strakte sig fra Bygd til Bygd enten i snorlige Linier eller rettende sig efter Terrainet, Vadesteder o. lign. og berørende de Pladser, som paa Grund af Naturforholdene efterhaanden vare blevne bebyggede.

Dette stemmer omtrent med de Resultater, som *E. M. Dalgas* har vundet ved, for en større Del af Jylland, at sammenligne Antallet af de endnu bevarede Gravhøie og af Skove, Skovrester og Stednavne, der minde om tidligere Skove. Disse Tal staa i Almindelighed i omvendt Forhold til hinanden. Hvor Gravhøiene forekomme i talrig Mængde, findes der faa Rester af gamle Skove og kun et ringe Antal Skovnavne, og omvendt mangle Høiene, hvor Skoven breder sig. Heraf sluttes det, at der er blevet ryddet, hvor Boligerne laa, og hvor tillige Gravhøiene fik deres Plads. Det skulde være Bronzealderens Folk, som efter en stor Maalestok gjorde lyst i Skovene for at skaffe Plads for Ageren; tillige skulde Ødelæggelsen ved Husdyr, Svin, Geder og Heste nu for Alvor være begyndt. Kun med Hensyn til de egentlige Hedeflader i Jyllands Indre og til de nærmeste 3—4 Mile langs med Vesterhavet synes Dalgas' Theori ikke at passe; Gravhøienes Antal er der for lille til, at Skovenes Forsvinden skulde kunne tilskrives Mennesker. Om disse Egne i Bronzealderen vare skovløse, hvorfor man ikke bosatte sig der, eller om man undgik dem, fordi de vare lavtliggende eller uskikkede til Opdyrkning, kan vel næppe afgjøres.

Gravhøiene ere i Almindelighed kredsrunde, med jævnt hvælvet Overdel og af forskjelligt Omfang i Forhold til Høiden. Der kjendes dog ogsaa meget brede, men flade Høie, formentlig bestemte til at forhøies ved senere tilføiede Begravelser. Størrelsen staaer i et vist Forhold til de forskjellige, i Løbet af Bronzealderen raadende Gravskikke. I den ældste Tid, da det var Skik at begrave Ligene ubrændte, maatte der reises ret betydelige Høie for at dække de store, ofte stensatte Grave, hvorimod man i den yngre Bronzealder, da Ligbrændingen var bleven almindelig, kunde nøies med en lav Høi til Dække for Gravurnen. Ligesaa meget afhænger dog Størrelsen af den almindelige Skik at knytte senere Begravelser til et ældre Gravsted, hvorved Høien ofte forøgedes. Endelig har det vel beroet paa Pietetsfølelsen hos de Efterlevende, om der blev

reist et mægtigt kneisende Minde eller kun bredt et lavt Jorddække over den Døde.

Fra en Høide af 1—2' reise Gravhøiene sig indtil nogle og tyve Fod, og Tværmaalet kan naa 130'. Hyppigst ere de af Middelstørrelse, 5—7' høie og 50—70' i Tværmaal; en Bredde af mere end 100' træffes meget sjælden. Fig. 168 S. 295 viser en saadan mægtig Høi, c. 130' bred og over 20' høi, i Sem Sogn, Onsild Herred. Af lignende Størrelse, men paa Grund af den høie Beliggenhed mere imponerende er Ho-Høi ved Mariager. Selv de største af vore Bronzealders Høie overgaaes dog langt af Jordmonumenter fra andre Tider og andre Lande. Gorms Høi ved Jellinge er c. 220' bred, nogle og tyve Fod i lodret Høide. »Thors Høi« ved Uppsala, som aabnedes i 1874, er 190' bred og 32' høi. Over den dobbelte Bredde naaer »Ujek Tepeh«, saaledes benævne Tyrkerne den største af de Gravhøie ved Dardanellerne, der i gammel som i ny Tid sættes i Forbindelse med den trojanske Krig, og fem Høie som Gorms kunne ligge paa Række og ligesaa mange ovenpaa hinanden i »Bin Tepeh« ved det gamle Sardes; den reistes over Alyattes, Krøsus' Fader, ved Midten af d. 6. Aarh. f. Chr., altsaa i den Tid, som i Danmark kaldes den yngre Bronzealder. For en ikke ringe Del skylde dog de sidstnævnte Høie paa klassisk Grund deres betydelige Størrelse det, at de ere anlagte paa en naturlig Høining, der er inddragen under Monumentet, ligesom man iøvrigt ogsaa i Danmark ofte byggede Høien over en isoleret Top for at gjøre den mere anseelig.

Der findes dog ogsaa aflange Høie. Undertiden ere disse fremkomne ved, at man sammenbyggede to eller tre runde Høie, enten saaledes, at det kan sees, at de ere opførte hver for sig, eller fuldstændig forenede til en sammenhængende Langhøi, hvis særegne Bygning først kan iagttages ved Undersøgelse. Langhøien »Muldbjerg« i Hover Sogn, Ringkjøbing Amt, 138' lang og 12' høi, viste sig at bestaa af to ved Foden sammenstødende Rundhøie, der ved senere tilført Jord vare samlede til een Høi. Den indesluttede 3 Grave, een i hvert Parti af Høien. Ikke ganske sjælden træffes dog kortere, aflange Høie, om hvilke det maa antages, at de fra først af have faaet denne Form. Ligeledes er der undertiden fundet Grave fra Bronzealderen i meget lange og smalle Gravhøie, formede som Stenalderens Langdysser, men uden Randstene.

Høienes Indre frembyde meget forskjellige Forhold, efter som de rumme een eller flere Grave. Der gives store Høie, — endog af den betydeligste Størrelse, som overhovedet kjendes, — der kun have indeholdt en eneste Grav. Dette var Tilfældet med »Garderhøien« ved Jægersborg, der blev sløifet ved Anlæget af det Fort, som nu bærer dens Navn. Høien var noget over 100′ i Tværmaal og c. 20′ høi. Den indeholdt over 400 Kubikfavne Jord, og der medgik ialt c. 350 Arbeidsdage til Sløifningen, foruden at der anvendtes Hestekraft paa Skinneveie, som vare lagte ind til begge Sider af Høien. Disse Talstørrelser give en god Forestilling om, hvilket betydeligt Arbeide det har krævet at bygge dette Gravmæle, der kun rummede en eneste Grav, anlagt netop i Midten ovenpaa det oprindelige Jordsmon.

Andre baade mindre og større Høie have vist sig at indeholde mange Grave, snart fra samme, snart fra forskjellige Afsnit af Bronzealderen. Forholdene ere saa afvexlende som vel muligt. Undertiden kan det af Gravgodset skjønnes, at en Høi er bleven benyttet uafbrudt gjennem en større eller mindre Del af Bronzealderen; men oftere ligger der et langt Tidsrum mellem Begravelserne i Bunden og i Overfladen. Det har været særdeles almindeligt i den yngre Bronzealder at knytte Gravene til en gammel Høi, medens det var Reglen i den ældre Tid at anlægge en ny Høi ved hver enkelt Begravelse; dog kjendes der ogsaa Exempler paa, at man i denne Tid har benyttet en Grav fra Stenalderen endog saaledes, at en Egekiste er funden nedsat i en Jættestue (S. 97). Imidlertid er der ogsaa truffet Grave fra den yngre Bronzealder i umiddelbar Forbindelse med Stenalders Grave. For Benyttelsen af ældre Høie til senere tilføiede Grave gives der saaledes hverken Regel eller Lov. Ofte findes der saadanne sekundære Grave, ofte ikke; de ældre og yngre Grave kunne slutte sig nær til hverandre i Tid, eller de ere skilte ved lange Tidsrum.

I den Høi ved Ramløse i Frederiksborg Amt, som er fremstillet hosstaaende, fandtes der tre stensatte Grave over hinanden, af charakteristisk Form for hver af de tre store Perioder. I Bunden af Høien laa en aflang Gravkiste af sædvanlig Form fra Slutningen af Stenalderen, 10′ lang, 1′ 9″ bred og 2′ dyb, indeholdende Rester af et Lig i udstrakt Stilling, ved hvilket der fandtes en Dolk og et Spyd af Flint; i Kistens ene Ende var der fremdeles ophobet Dele af 3 andre Skeletter, og Rester af 3—4 Individer laa umiddelbart udenfor den. I en Høide af 6½′ over Bunden af Gravkisten fandtes en 10′ lang, stenindfattet Grav, som saadanne kjendes fra Bronzealderen, og deri en Dolk og en Øxe af Bronze foruden andre Sager; det ubrændte

Lig var fuldstændig opløst. Endelig var der i Toppen af Høien gravet et 3' dybt og bredt Hul, udforet og dækket med Sten og indeholdende brændte Ben og Skaar af et Lerkar fra Jernalderen. Allerede mellem de to første Grave har der ligget en længere Tid, og den sidste er tilføiet mange Aarhundreder senere.

Der kan saaledes ikke gaaes ud fra, at det er Medlemmer af samme Slægt, Kreds eller Stamme, der ere høilagte paa samme

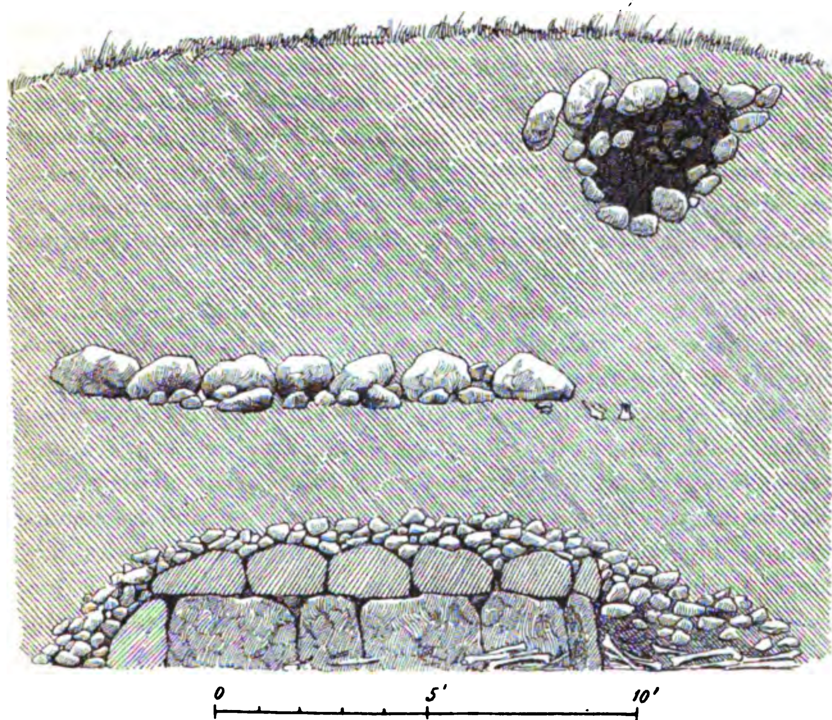

Fig. 171.

Sted — skjøndt det vel ikke sjælden var saa. Man er ofte tyet til en gammel Gravhøi, alene fordi den var et ærværdigt og fredlyst Hvilested for henfarne Slægter, og mulig tillige fordi maa saaledes let og uden Arbeide kunde skaffe et anseeligt Gravmæle. Gode Analogier for denne Benyttelse af ældre Gravsteder kunne findes overalt, ikke mindst i nyere Tider, idet Gravhvælvingen efter faa Slægtled er gaaet over til andre Familier, og selve Gravstenen er bleven dækket med en ny Indskrift.

Af disse Forhold flyde mange Vanskeligheder for en rigtig Forstaaelse af Høienes Indre, naar Udgravninger blive foretagne, og det saameget mere, som de senere Grave kunne være føiede til de ældre paa høist forskjellig Maade. Snart har man gravet ned i Høien, enten kun i det øverste Jorddække, som ved den nysnævnte Jernaldersgrav i Høien ved Ramløse, eller dybere, saa at Grave, der ere skilte fra hinanden ved Aarhundreder, ere komne til at ligge Side om Side. Snart er den sekundære Grav bleven indrettet ved Foden, paa Siden eller Overdelen af Høien, hvorefter der er paaført et nyt Jordlag; Høien ved Ramløse er saaledes bleven forøget med et 7' tykt Jordlag, da Bronzealdersgraven blev dannet. Paa denne Maade ere mange Høie voxede betydelig i Bredde, som dette tydelig fremgaaer af, at der findes indre, jorddækkede Stenkredse uden om hinanden, der hver en Tid lang have betegnet Høiens Omkreds.

Høiene ere sammensatte paa forskjellig Maade. Der er ofte benyttet Græstørv, afskrællet af Jordfladen og sammendynget lagvis, saaledes at Vegetationsfladen vender nedad. En afglattet Nedskjæring i en saadan Høi viser en kjendelig flammet Tegning med mørke, buede Linier. Tydeligst sees dette, naar der, som i mange jydske Høie, er anvendt Lyngtørv, idet Lyngen har efterladt sorte eller mørkegraa Striber, der fortone sig over i den mindre humusholdige, blygraa eller graagule Jord. I andre Høie findes ikke denne flammede Jordfyld, idet de væsentlig ere dannede af Jord fra Undergrunden; undertiden sees der tæt ved Høien et Hul, hvorfra Fylden er tagen. Mange jydske Høie ere byggede af Sand, det Materiale, som Stedet bød, og som tillige var lettest at haandtere. Ved Bunden findes der ofte Stenlægninger af forskjellig Form, fuldstændige Kredse eller buede Gjærder, som gribe ind i hverandre, eller Stendynger og opstablede Volde; disse Anlæg maa have spillet en Rolle ved Gravlæggelsen. En Stenkreds om Foden af Høien forekommer ikke almindelig og stedse kun bestaaende af mindre Stene; endnu sjældnere træffes et flere Fod høit Stengjærde indenfor Foden og dækket af Høifylden. Mange, især mindre Høie bestaa udelukkende af Sten, kun dækkede af et ringe Jordlag, der mulig oftest ikke er paalagt i Oldtiden, men dannet lidt efter lidt i Tidens Løb; Fig. 172 viser en Høi paa Refsnæs med Stenkjærne, hvori Urner fra den yngre Bronzealder. Disse Stenhøie findes

navnlig ved Kyster, hvor Strandstene forekomme i Mængde, og paa andre stenrige Steder. De ere særdeles almindelige paa Bornholm, navnlig af en ringe Størrelse, de saakaldte »Røser«, som efter *E. Vedels* omfattende Undersøgelser bleve dannede i alle Afsnit af Oldtiden, fra Stenalderen af indtil den yngre Jernalders Slutning. Især fra den yngre Bronzealder kjendes der paa Bornholm et betydeligt Antal af disse lave, kredsrunde Dynger af Sten, lagte saaledes, at de ved Overfladen danne et fladthvælvet Kuglesegment.

Der kjendes vel Exempler paa, at Graven i den ældre Bronzealder blev anlagt paa flad Mark uden dækkende Høi, kun lidet

Fig. 172.

nedgravet under Jordfladen og indrammet med Stene eller dækket af et tyndt Sten- eller Jordlag. Den almindelige Regel var dog, at Graven blev indrettet i en Høi. Det første Gravsted, det for hvis Skyld Høien blev dannet, ligger sædvanlig i Midten, kun sjælden til Siden, og enten umiddelbart ovenpaa den naturlige Jordflade eller, mindre hyppig, nedgravet et Par Fod under denne. Udenom og høiere oppe ligge de senere tilføiede Grave. Der er truffet Grave fra den ældre Bronzealder, som meget ligne Stenalderens Gravkister (S. 103), aflangt firkantede Rum af Mandslængde eller oftere noget derover, saa brede og dybe, at et enkelt Lig kunde faa rigelig Plads (Fig. 186, S. 320). Siderne dannes af Stene, der ere stillede paa Høikant med Fladerne indad, sædvanlig 2—4 i hver Langside og 1—2 for Enderne. Dækket over Graven dannes

af 3—4 Stene, der undertiden have sluttet saa godt, at den omgivende Jord ikke har kunnet trænge ned i Rummet; ved Undersøgelsen viser det sig ganske jordfrit, som da Graven blev lukket for henved tre tusinde Aar siden. Det langt overveiende Antal Grave, med Bronzesager af de ældste Former, bestaaer dog ikke af en lukket Kiste med Side- og Dækstene, men af et aflangt, trugformet Leie for Liget, dannet af mindre Stene og lignende de foran omtalte Enkeltgrave fra Stenalderen. Længden er sædvanlig 5—8', Bredden vexler mellem $1^1/_2$ og 3', Dybden mellem 1 og 2'. Der er ogsaa fundet smaa Stensætninger af denne Art, der kunne opfattes som Barnegrave. I andre Tilfælde har Gravstedet Form af en Indhegning eller Ramme om Liget, indenfor hvilken det fordybede Rum kan være brolagt i Bunden, eller Graven er sænket under den naturlige Jordflade og da oftest atter belagt indvendig med Stene. Kun meget sjælden er der truffet Grave uden Stene og umiddelbart omgivne af Høiens Jordfyld. Ved alle disse Former er der ikke noget Dække af store Stene, men ofte et Lag af mindre Stene eller en høiere eller lavere Stendynge af oval eller rund Form. Ikke sjælden er der dog fundet Levninger af Træ, hvorfor det kan formodes, at Liget var beskyttet opadtil af Planker. I enkelte Tilfælde har der ogsaa kunnet spores Træ ved Siderne, og sandsynligvis har der paa mange af de Stenleier og under de Stendynger, der kjendes i saa stort Antal fra denne Tid, været nedsat Egekister som de, der ere fundne velbevarede i andre samtidige Høie.

Disse Kister ere dannede af et Stykke af en svær Stamme, der er lige afhugget for begge Ender, kløvet efter Længden og udhulet, saaledes at Halvdelene danne Bund og Laag; i ikke faa Tilfælde have de holdt sig saa fuldkomment uskadte, at de enkelte Mærker af Øxen, hvormed de ere tildannede, endnu tydelig skjelnes. Kisten henstaaer i Høien afstivet for Enderne med Pæle eller støttet forneden med Stene, og med Laaget betynget med Stene eller helt dækket af en større eller mindre Stendynge. Naar Afstanden fra Strandbredden ikke er stor, kan Kisten, som det har været Tilfældet med flere i det nordlige Sjælland undersøgte Høie, være dækket med et tykt Lag af Tang; i to store Gravhøie ved Jægersborg og Buddinge, som bleve sløifede ved Kjøbenhavns Befæstning, vare disse Tanglag endnu fuldstændig bevarede. Kistens ydre Længde

er oftest 8—10', og den indre Aabning er da en Del længere end nødvendigt for at optage Liget; Pladsen er gjort saa rigelig stor, forat der kunde nedlægges forskjellige, tildels større Gjenstande hos den Døde. Mindre Kister kjendes imidlertid ogsaa, endog saa smaa, at de kun have kunnet rumme et Barn. En saadan, indvendig kun lidt over 3' lang Kiste fandtes i hver af de to Høie, Treenhøi og Kongshøi, paa Havdrup Mark ved Vamdrup, som bleve undersøgte i 1861—62 paa *Fred. VII.'s* Befaling, og som gave de første nøiere Oplysninger om denne Art af Grave.

Fig. 173.

Begge disse Høie viste sig at indeholde fire Kister; to af dem i Kongshøi, en Mands- og en Barnekiste vare dobbelte, idet en mindre var indsat i en større. Ligesom i disse Høie er der ogsaa i Borum Eshøi, Borum Sogn ved Aarhus, blevet opgravet flere Kister, indeholdende Ligene af to Mænd og en Kvinde (S. 243). I andre Tilfælde, som ved en Høi paa Ølby Mark, Høielse Sogn ved Kjøge, og Store Høi paa Barde Mark, Vorgod Sogn øst for Ringkjøbing, fra hvilke der haves smukke Fund, blev derimod kun truffet en enkelt Kiste, over hvilken hele Høien maa antages at være opført. I en foran (S. 301) omtalt Høi, Muldbjerg, i Hover Sogn ved Ringkjøbing, udgravet i 1883, fandtes en Egekiste af sædvanlig Art overdækket med et mægtigt Laag; det dannedes af en Egestamme, der var afkløvet efter Længden i noget over Stammens halve Tykkelse og udhulet helt ud til Enderne; ved Hjørnerne var der udhugget et firkantet Hul. Dette Dække var 9' 10"

langt og ved den bredeste Ende 3' 9" bredt; Fig. 173 viser Kisten med det indre og ydre Laag afløftede. For Høiens Størrelse ved denne Art af Grave er der ikke nogen Regel; Borum Eshøi og Kongshøi hørte til de betydeligste Gravhøie, som kjendes fra Bronzealderen, c. 24' høie og 120' i Tværmaal; mange andre have ikke været over Middelstørrelse.

Fra Egekisterne skrive sig de mærkeligste Fund, som kjendes fra hele Bronzealderen, idet den Fugtighed, der sivede ned gjennem Høien og blev staaende i Kistens Bund, har bidraget til at bevare Tøier og Træsager, der ikke kunne forblive saa uskadte i Bronzealderens andre Grave. Og Kistens Indhold er rigt paa Grund af den herskende Skik at gravlægge den Døde paaklædt, med Vaaben, Smykker og forskjelligt Udstyr. I Muldbjerg-Kisten laa Manden paa et Dyreskind, med Hue paa Hovedet og iført Underklædningen, der har været sammenholdt med et Læderbælte, hvortil en stor Træknap har hørt. I høire Arm hvilede Sværdet i en velbevaret Skede af Træ. Det bares sikkert nok ved venstre Side; men ved Gravlæggelsen er det oftere blevet lagt op i Krigerens Arm, snart tilhøire snart tilvenstre. Over hele Kisten var den store Kappe bredt, og øverst laa et firkantet Tæppe, c. 7' langt og 4' bredt. Det skulde siges, at Manden er gravlagt, som han hvilede om Natten, liggende paa Dyreskind og med Kappen og Tæppet trukne over sig. Ganske lignende vare Forholdene i Treenhøi. Øverst i Kisten saa man, da Laaget var aftaget, Levninger af en Dyrehud, der var henlagt som Dække. Derunder var Mandens Kappe udbredt over hele Kisten indtil Huen, som havde dækket Hovedet. I Midten laa Underklædningen, tilvenstre Sværdet i en Træskede foret med Skind, og ved Fodenden stod en rund Æske. Den indeholdt en Hue, der synes medgiven i Reserve, samt en Ragekniv og en Kam, de Toiletsager, der spille saa stor en Rolle i Bronzealderens Fund. Ved Fødderne laa der nogle Stykker Uldtøi og Levninger af Læder henhørende til Fodbeklædningen. Omtrent den samme Anordning fandtes i de to Mandskister, som udgravedes i Borum Eshøi i 1875. Ligene vare iførte Underklædningen; det ene af dem havde Hue paa Hovedet, og over begge var Kappen udbredt. Fra disse og andre Egekister haves der en Række smukt forarbeidede Træsager (Fig. 174), navnlig større og mindre Skaale, prydede med indslagne Tinstifter, Skeder

til Sværd· og Dolke, og Spaanæsker med Laag. En Egekiste, der i 1891 blev fremdragen i Guldhøi ved Vamdrup, indeholdt foruden andre Sager en stor Ske af Horn, en Paalstav med velbevaret Skaft (S. 227) og en lav Foldestol (Fig. 174).

Kun i de tre Kister fra Borum Eshøi vare Skeletterne fuldstændig bevarede; ved det ene af dem fandtes der endnu ikke lidet af Kjøddelene. Paa alle de andre Steder har Fugtigheden i

Fig. 174.

Forbindelse dels med Egetræets Garvesyre dels med Stoffer fra de ovenfor liggende Jordlag hæmmet eller fremmet Opløsningsprocessen paa en høist forskjellig og forunderlig Maade. I en af Treenhøi-Kisterne og i de ovenfor omtalte Grave i Store Høi og Guldhøi vare alle Bendelene næsten fuldstændig opløste, medens Hjernen endnu var saa vel bevaret, at den kunde optages og undersøges. I Muldbjerg-Høien fandtes foruden Underkjæben kun det tykke og lange Hovedhaar, der blev optaget samlet; ligeledes

var Hovedhuden med Haarbeklædningen bevaret i en Kiste, som udgravedes i Lille Dragshøi ved Vester Arnum sydøst for Ribe, medens Resten af Legemet var fuldstændig opløst.

Det meste af, hvad der haves til Kundskab om Bronzealdersfolkets Legemsbygning, hidrører fra Egekisterne; i de øvrige Grave fra den ældre Bronzealder har der kun været bevaret faa Skeletdele, og Gravene fra den senere Tid indeholde kun de Rester, som Ligbaalet har efterladt. Materialet er saaledes meget lille. Der haves Kranier og andre Skeletdele af en halv Snes Individer, hvis Bygning kan erkjendes i de vigtigste Træk. Det var, ifølge *Søren Hansens* Undersøgelser, meget store Folk. De to Mænd, som hvilede i Borum Eshøi-Kisterne, have været 68" og 70" høie. Rester af kvindelige Skeletdele fra Tinghøi ved Kallundborg vise en Høide af 64"; dette er Middelhøiden for den nuværende mandlige Befolkning i Danmark. Fremdeles har det, som foran berørt (S. 189, 283), efter Kraniernes Bygning kunnet udtales, at det sandsynligvis er en germansk Befolkning, som hviler i Bronzealderens Grave, og nylig er det lykkedes *Bille-Gram*, ved Undersøgelsen af Rester af Haarvæxten fra 6 forskjellige Egekister, at konstatere, at Haaret, som nu er sort eller mørkt brunligt, oprindelig var lyst brunligt eller blondt.

Hermed synes de historiske Beretninger at stemme. De klassiske Forfattere fra de første Aarhundreder efter Chr. F. ligesom ogsaa Pytheas fra Massilia, i det 4. Aarh. f. Chr. F., anføre kun gothiske eller germanske Navne paa de Folk, som boede i Norden. Da der nu i de nærmeste Aarhundreder før Chr. F., ligesom ogsaa længere tilbage i Tiden, ved Jernalderens Begyndelse og i Løbet af Bronzealderen, ikke kan være foregaaet nogen Indvandring, som dette med Sikkerhed fremgaaer af de archæologiske Forhold, saa maa det antages, at Landet allerede i den ældre Bronzealder havde sin nuværende Befolkning.

Der kjendes over 40 Fund af Egekister, for største Delen fra den tidligere, kun enkelte fra den senere Del af den ældre Bronzealder, et ingenlunde ringe Antal i Forhold til samtlige Fund fra denne Tid, naar det erindres, at Egekisten ofte er saa stærkt opløst, at Resterne let kunne undgaa Opmærksomheden ved en ikke sagkyndig Undersøgelse. Vel ere de fleste og mest charakteristiske Fund hidtil blevne fremdragne i Nordslesvig og i de

nærmest tilstødende Egne nord for den nuværende Landsgrænse; men tilsvarende Fund kjendes ogsaa fra andre Dele af den jydske Halvø og fra Sjælland. Der er saaledes Grund til at antage, at denne Begravelsesmaade har været ret almindelig anvendt hele Landet over, navnlig i den ældre Bronzealders tidligere Del. I det væsentlige skille Egekisterne sig hellerikke fra de andre samtidige Grave, de lukkede Kister af store Sten og de stensatte Leier. Graven er stedse indrettet til kun at optage et enkelt Lig, som nedlagdes ubrændt i udstrakt Stilling, vel udstyret og omhyggelig dækket. Hvorledes Ligbrændingen spores allerede i den ældste Bronzealder og derefter tiltager i Hyppighed, skal nedenfor blive omtalt.

IX. DEN ÆLDRE BRONZEALDERS SENERE DEL.

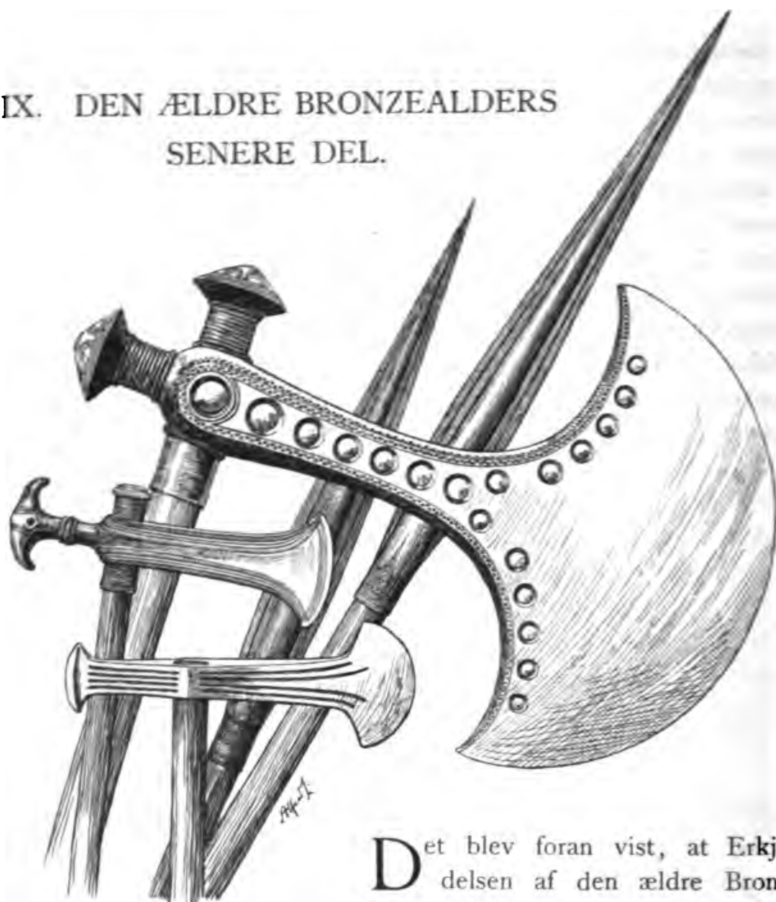

Fig. 175.

Det blev foran vist, at Erkjendelsen af den ældre Bronzealders tidligere Gruppe hviler paa de mange samlede Fund og paa hele Stilcharakteren; thi hvad der stadig findes forenet, og hvad der har samme Stilpræg, maa være samtidigt. Dernæst bestemtes denne Gruppes chronologiske Stilling gjennem dens Forbindelser med andre, bedre oplyste Fundgrupper i Syden.

Paa lignende Maade behandles Fundene fra den ældre Bronzealders senere Del. En vis Række Sager, prægede af samme Stil, forekommer stedse i indbyrdes Forbindelse; de maa da tilhøre samme Tid. Fundgruppens chronologiske Plads angives dernæst af dens Berøring med de ældre, allerede bestemte Sager, og endelig paavises det i det enkelte, at Oldsagformer og Ornamenter ligesom ogsaa Gravskikke tilhøre en egen, senere Tid.

Som for den ældre Gruppes Vedkommende er det først og fremmest Gravfundene, der tiltrække sig Opmærksomheden. Hovedstykket fra Mandsgravene er det kortere eller længere Stikvaaben, *Sværdet* eller *Dolken* (Fig. 176). Klingen er sædvanlig prydet med fine Længdestriber, og Fæstet er fuldstændig beklædt med Bronze eller har en Grebspids, ofte besat med afvexlende Skiver af Horn og Bronze, eller det har været af Horn, kun afsluttet ved den lille, firkantede Bronzeknap, der er fælles for alle disse Former. Baade som Helhed og i Enkelthederne ere disse Vaaben kjendelig forskjellige fra de ældre Sværd og Dolke (S. 220). Formen er elegantere, mere slank og spinkel; de tidligere fremtrædende Partier i Fæstet ere sænkede og glattede, og dets forskjellige Dele ere sammensmeltede til et lidet artikuleret Hele. Dernæst ere de ældre, tunge Ornamenter, navnlig Spiralerne, vegne for en finere Dekoration; hele Arbeidet er præget af en ny Stil. Paa den anden Side findes der et umiskjendeligt Slægtskab med det ældre, paaviseligt gjennem Mellemformer, der saa fuldstændig udfylde Afstanden mellem den ældre og yngre Række, at det er umuligt bestemt at angive, hvor Grænsen skal drages imellem dem. Den hele Suite af Vaaben fra det tidligere og det senere Afsnit af den ældre Bronzealder tilhører øiensynlig en sammenhængende og fortløbende Stiludvikling. Hertil kommer, at de yngre Sværd vel i enkelte Tilfælde ere optagne i Forbindelse med Former af den ældre Gruppe, men som Regel træffes sammen med andre, yngre Sager, der staa i et ganske lignende Forhold til de ældre som Sværdene. Endelig viser der sig ofte ved de yngre Sværd en ny Gravskik, Ligbrændingen, og en væsentlig forandret Gravform — de maa da antages at tilhøre en anden, senere Tid.

I et lignende Forhold til de ældre Former staa mange af de øvrige Sager fra disse Grave; kun for enkelte Arter af Oldsager synes der ikke at kunne paavises Forudsætninger indenfor den ældre Gruppe. Dopskoen til Sværdskeden er nu stedse firkantet, medens den tidligere var aflang. Spydene, der ligesom de ældre kun undtagelsesvis træffes i Gravene, medens de iøvrigt ikke ere særlig sjældne, have en slankere og elegantere Bygning (Fig. 175). Til denne Tids Vaaben høre fremdeles nogle ikke tidligere forekommende Øxer med Skafthul, af skjøn Form (Fig. 175).

Fig. 176. 1/2.

De eneste virkelige Smykker, som findes i disse Mandsgrave, ere den vredne Guldring med glatte Ender og Spiralringen af tynd Guldtraad, der begge foran ere omtalte (S. 230). Til Klædningen hørte de hyppig forekommende, sirlige Bøilenaale (Fig. 181), medens de ligesaa almindelige, flade eller toppede Knapper snarere vare anbragte i Bæltet eller Sværdremmen. Begge Slags Sager ere formede i den yngre Tids Smag og udstyrede med dens charakteristiske Ornamentik.

Af Toiletsagerne er Sylen ganske af ældre Form, hvorimod den dekorerede Ragekniv, hvis Skaft er afsluttet i et Hestehoved (Fig. 123, S. 234), og den smalle Niptang med tynde Læber væsentlig skille sig fra de ældre. Ved Siden af disse Sager forekommer nu ofte en lille, enægget Kniv med Skaft af Bronze eller med en Grebspids, der var beklædt med Træ.

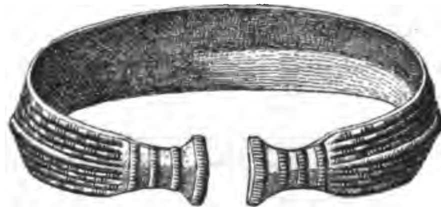
Gravgodset er saaledes omtrent af samme Art som i den ældre Tid. Der kan kun nævnes en enkelt ny Form, nemlig en lille *Fiskekrog* af Bronze (Fig. 177), et Stykke, som det iøvrigt er paafaldende at træffe i Krigergrave, der ellers ikke indeholde Jagtrequisiter, saalidt som Redskaber eller Værktøi. Enkelte større Fiskekroge af Bronze ere fundne udenfor Gravene.

Kvinden bar ligesom tidligere en iøinefaldende Pynt af Bronze, der foreligger i mange Gravfund. Det er nu mest større og mindre *Ringe*, trinde, firkantede eller baandformede, brede eller smalle og meget afvexlende i Enkeltheder og Dekoration. De ere ikke sluttede; men Enderne ere sædvanlig bøiede tæt sammen, og de største Ringe, som have været baarne om Halsen, ere undertiden lukkede ved Hager, der gribe om hinanden. Af de mindre kunne mange efter Størrelsen bestemmes som Armringe, og

undertiden ere de ogsaa trufne i Gravene liggende ved Armenes Plads. Andre, som have en ganske tilsvarende Form, synes med et indre Tværmaal af 9—10 Cm. at være for store til at bæres om Armen, hvorimod de vel kunde passe om Ankelen (Fig. 178). En sikker Bestemmelse af disse Ringe vil dog først kunne vindes, naar de engang findes ved Resterne af et ubrændt Lig. Alle de mindre Ringe forekomme oftest parvis. Halsringene ere fundne indtil fire sammen; de maa da have været baarne ovenpaa hverandre som et samlet Smykke.

Fig. 177. Aarb. 1886. 1/1.

De simpleste af disse Ringe, trinde og lidet dekorerede, gaa vistnok tilbage til de ældre Formers Tid, idet de danne Udgangspunktet for de andre, pynteligere og afvexlende Former. Med mere Sikkerhed kunne dog de større og mindre, runde Smykkeplader (Fig. 179—180) med fremskydende Midtparti og med en Tværstang paa Bagsiden føres tilbage til de ældre *Bælteplader* og runde *Bronzedopper* (S. 249). Vel skulde de største Stykker, der have en Bredde af indtil 19 Cm., og hvis Midte træder stærkt frem med en bred, afsluttende Knap, synes lidet egnede til at bæres som Smykke. Deres Lighed i Form og Bygning med de ældre Smykkeplader ligesom det, at de ikke ere optagne i Mandsgrave, men oftere i Forbindelse med Kvindesager, synes dog ikke at tillade nogen anden Opfattelse.

Fig. 178. 1/2.

Ved Siden af disse Smykker træffes der ofte ligesom i den ældre Tid en Dolk. Kvindens Udstyr svarer saaledes ligesom Mandens væsentlig til det tidligere, og ligeledes er Forholdet mellem Mands- og Kvindesager ganske det samme. Hos Manden have Vaabnene, hos Kvinden Smykkerne Overvægten, og fælles for begge Kjøn ere forskjellige mindre Brugsgjenstande, de sædvanlig forekommende Bøilenaale (Fig. 181), de sjældne Naale med lige Stilk og Hoved,

smaa Knapper og Bronzedopper indtil en Bredde af 5 Cm., samt de ovenfor nævnte Smaaknive.

I Fundene fra denne Tid, oftest sammen med Kvindesager, kun en enkelt Gang i Forbindelse med Mandsgods, forekommer ikke sjælden en lille, sædvanlig smukt dekoreret ***Bronzedaase*** med lige Side, flad, noget hvælvet, eller spidst udskydende Bund og med

Fig. 179. 1/2.

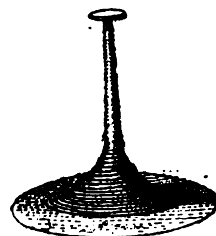

Fig. 180. 1/2.

et Laag, der passer nøie ind i Karret (Fig. 182—83). Ved Overkanten og midt paa Laaget findes tre brede Øskener, bestemte til at optage en Skyder af Træ, som fastholdt Laaget. Nogle af disse Æsker ere fundne tomme; andre have indeholdt forskjellige Smaasager, nogle Guldringe o. lign. De synes saaledes at have været brugte som Beholdere for Smaasager og at svare til de i de ældre Gravfund forekommende Spaanæsker (S. 309).

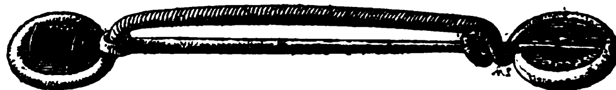

Fig. 181. 1/1.

Flere saadanne Bronzedaaser foreligge i de lidet talrige Mark- og Mosefund, der hidrøre fra denne Del af Bronzealderen. Disse bestaa iøvrigt dels af Smykkeplader, Ringe o. lign., dels af Pragtstykker som den under Fig. 175 afbildede, store ***Øxe***, der sammen med en anden er funden c. 2' dybt under Jorden i Brøndsted Skov ved Veile. To lignende Øxer ere fundne sammen i Sverige. De ere alle meget tyndt støbte over en Lerkjærne, der fylder det

Indre, saaledes at de ere for skrøbelige til at have været anvendte som virkelige Vaaben.

Ligesom i det forudgaaende Tidsafsnit udgjøre Sagerne fra Gravene Hovedmassen af Fundene. De her omhandlede Former foreligge i mindst 170 vel oplyste Fund, af hvilke 100 efter Indholdet maa antages at hidrøre fra Mandsgrave, 70 fra Kvindegrave. Flertallet af disse Fund bestaaer udelukkende af de Gjenstande, som her ere henregnede til det senere Afsnit af den ældre Bronzealder; men nogle indeholde tillige ældre Sager og enkelte visse Gjenstande, der væsentlig tilhøre en senere Tid. Herved er den hele Fundgruppes Stilling angiven; den slutter sig umiddelbart til de

Fig. 182—83. Aarb. 1876. 1/1.

foran omtalte, ældste Fund og betegner den senere Del af den ældre Bronzealder.

Hermed stemmer Stilen og Ornamentiken. Som det foran er paapeget for Sværdenes Vedkommende, ere ogsaa de andre Sager fine og spinkle i Sammenligning med de ældre. I Stedet for det sunde og oprindelige i Bygning og Sammensætning, som spores overalt i den ældre Gruppe, have Formerne her ikke sjælden et overudviklet Præg, som det vil sees af de forskjellige i dette Afsnit anbragte Figurer. Leddelingen er udvisket, Fladerne reise sig i fremskydende Spidser — selv Knapper og Dopper have en Top paa et Par Tommers Længde (Fig. 184), og øverst findes en ganske unyttig Skive (Fig. 180). De støbte Ornamenter trænge sig mere frem; Fladerne dækkes fuldstændig af riflede Baand, og Uddybningen af Grunden til Indlægning med Harpixmasse vinder kjendelig Overhaand (Fig. 176, 179, 182).

Spiralen, den ældre Gruppes mest eiendommelige Motiv, er ganske forsvunden; den findes ikke paa en eneste af de talrige

Smykkeplader, Sværd og Øxer, der ligesaa vel som de tilsvarende ældre Former kunde have modtaget dette Ornament. Intet viser bedre, at disse Sager tilhøre en anden Tid. De gamle Spiralslyngninger ere fjærnede under den ustandsede Bevægelse, som raader for alt menneskeligt, og som først og fremmest, under Navn af Smag og Mode, hersker over, hvad der mere eller mindre henhører til Kunstens Verden. Det gamle Motiv var saa at sige opslidt under den idelige Anvendelse; man vilde se noget nyt, og mulig vilde man tillige have noget, der var mindre kunstigt og mindre vanskeligt at udføre; thi ved Siden af den almindelige Forfinelse af Smagen spores der ikke sjælden en Tilbagegang i Omhu og Hengivelse ved Arbeidets Udførelse.

Fig. 184. 1/1.

Alle de andre, simplere Elementer ere bevarede fra den ældre Tid, men under en væsentlig forskjellig Behandling. Kredsornamenterne spille endnu en vigtig Rolle; men de kunstige Systemer med fortløbende Baandslyngninger ere opgivne. Større og mindre Trekanter, Linie-Forbindelser med Zikzak- og Perlebaand, Punkt- og Trekantrækker forekomme ofte i en endnu rigere Udførelse end tidligere, og navnlig træder den fortsatte Buerække frem som et Hovedmotiv (Fig. 182—84).

Der træffes vel et og andet nyt, et Fjerornament indeni Buen (se Sværdfæstet Fig. 176), visse lige og skraat liggende Skrafferinger o. lign.; men det nye ligger dog ikke saameget i Enkelthederne som i den forandrede Behandling af alt det gamle. Ornamenterne ere finere, udførte i mindre Maalestok end forud, men ogsaa mindre kraftige og ikke sjælden behandlede med ringere Akuratesse. Det primitive i de forskjellige Motiver og i deres Anvendelse findes ikke længere. Trekanterne skyde frem i lange Spidser og fortsætte sig i en enkelt, fin Linie. Stjernemønstret er ikke længere kjendelig sammensat af Halvbuer, men er nu en virkelig Stjerne med fine Straaler udgaaende fra spidse Vinkler (Fig. 185). I Modsætning hertil er Buerækken ofte opløst i sine enkelte Led med indskudte Mellemrum, hvad der tidligere var ukjendt, eller Buerne

Fig. 185. 1/1.

forhøies, saa at de ligne lange Straaler, eller der sættes Kredse indeni dem (Fig. 179) og paa deres Spidser — Kombinationer, hvori der ikke er rigtig Mening. Den nye Stil er rigere, men mindre ren og af et noget ringere Kunstværd end den ældre. Den kunde kaldes den ældre Bronzealders kunstneriske Blomstring i Modsætning til den tidligere, strenge Stil.

Mange Arbeider maa vække Beundring ved deres Skjønhed; men de lide dog under en mærkelig Mangel paa Afvexling og Phantasi. Det er en forunderlig begrænset Stil. I de Hundreder eller Tusinder af Stykker, som findes bevarede, træffes atter og atter de samme Motiver uden nogen væsentlig Forandring. Det under Fig. 179 afbildede Stykke indeholder næsten alle de Motiver, som brugtes i dette Tidsafsnit. Der er noget livløst over alle disse Arbeider, som viser, at man er ved Slutningen af en lang Stiludvikling og ved Grænsen til det nye, der møder i den yngre Bronzealder.

Fig. 186. Annaler 1848.

Den hele Gruppe slutter sig, hvad enten man betragter Fundenes Sammensætning eller de enkelte Sagers Form og Ornamentik, nøie til den ældre som en videre Fortsættelse. Nogen Afbrydelse i Udviklingen spores ikke, og en bestemt Grænse kan ikke drages nogetsteds. Det nye er naturlig fremgaaet af de givne Forudsætninger. Ingen nye Indflydelser udenfra spores hverken i Formerne eller i Ornamentiken. Bortseet fra de omtalte Guldsmykker (S. 230) og enkelte indførte Bronzekar er det en fuldstændig nordisk Gruppe, som kun har bredt sig lidet ud over det Omraade i det nordlige Tydskland og det sydlige Skandinavien, hvor den ældre Stil havde hjemme. Den ældre og den yngre Stil betegne saaledes kun to Afsnit af en i det hele ensartet Kulturperiode: den ældre Bronzealder. Dette Tidsafsnits Grænse og den yngre Bronzealders

Begyndelse kan, som det længere fremme skal vises, med Sandsynlighed sættes til det 8. Aarh.

Ved Siden af selve Oldsagerne give Gravenes Bygning og de ledsagende Gravskikke et vigtigt Bidrag til Opfattelsen af denne Tid. Mange Grave have vist sig at være dannede ganske som de ældre (S. 306), enten som mandslange Kister med Sider og Dække af store Sten, eller som Leier eller Dynger af sammenhobede Sten; men undertiden have de frembudt det væsentligt nye, at de ikke have indeholdt et ubrændt Lig, men Resterne fra Ligbaalet.

Fig. 187. ²/₃.

Den første Grav af denne Art blev truffen i 1845 ved Sløifningen af en Høi paa Hvidegaardens Mark i Nærheden af Lyngby (Fig. 186). Omtrent midt i Høien og paa dens Bund var der dannet en indvendig 3 Al. 10" lang, 17—22" bred og 18" dyb Kiste, med flade Sidestene og tre store Dækstene. Der var her tilstrækkelig Plads til et ubrændt Lig; men paa Gravens stenlagte Bund fandtes ovenpaa et udbredt Dyreskind en 1 ½ Al. lang Dynge brændte Ben af en fuldvoxen Mand, helt overdækket med det brune Uldtøi, der kjendes fra saa mange af Bronzealderens Grave. Til den ene Side, halvt indstukket mellem Folderne af Tøiet, laa et Bronzesværd i Skede og herved tillige Rester af Læderremme med isiddende Bronzeknapper, sikkert Bæreremme til Sværdet. Midt i Graven optoges fremdeles en lille Bøilenaal af Bronze, og tæt op til Sværdet laa et rundt Hylster af tykt, ornamenteret Læder, indrettet til at aabnes paa Siden og lukket ved en Bronzenaal, der gaaer gjennem en Række Øskener (Fig. 187). Ved Naalens Hoved er der anbragt et Baand af Læder, hvorved den kunde trækkes ud, og et bredere Baand, der løber gjennem to Øskener, har tjent til at ophænge Hylsteret, sandsynligvis ved Bæltet. Det mærkelige Indhold af denne Beholder skal nedenfor blive omtalt.

Dette Fund af brændte Ben i en mandslang Grav, som dengang vakte stor Forbauselse, er senere ikke blevet enestaaende. Ved Sløifningen af en 60—70' bred Høi paa Gundsømagle Mark, Frederiksborg Amt, stødte man paa en stor, oval Stendynge, der laa omtrent i Midten af Høien og paa dens Bund. Denne Dynge dækkede over en aflang, stensat Kiste, c. 7' lang, dannet af kantstillede Sidestene og opadtil lukket med fladtliggende Dækstene, over hvilke der laa et tykt Lag af Tang. Kisten var saa omhyggelig sat og alle Mellemrummene saa nøiagtig udfyldte med mindre Stene, at det indre Rum var frit for nedfalden Jord. Dette havde ogsaa været Tilfældet med Hvidegaards-Graven; Indholdet laa derfor begge Steder, da Overliggerne bleve aftagne, fuldstændig jordfrit og uforstyrret. Paa Bunden af Graven, som var dækket med Smaasten, saaes der over en 3 ⅔' lang Strækning mod Gravens

ene Ende Resterne af en Dyrehud og det sædvanlige, tykke Uldtøi. Derunder var der spredt et tykt Lag af hvidbrændte Knogler uden Indblanding af Kul eller Aske fra Ligbaalet. I en Fold af Tøiet laa en Dolk af samme Hovedform som Sværdet fra Hvidegaards-Graven og ved dens Fæste en Bronzeknap med paasiddende Rester af en Læderrem. Dolken stak i en Skede af Træ og Læder omviklet med Baand af Birkebark og afsluttet med en Dopsko af Bronze.

Fra andre Dele af Landet kjendes ganske lignende Grave. »Ørnehøien« paa Bønnerup Mark i Randers Amt var en betydelig Gravhøi, over 100' i Tværmaal og 17' høi. Den var omsat ved Foden med en Stenkreds, og 25' indenfor fandtes en anden Kreds eller rettere et Gjærde, idet Stenene vare stablede ovenpaa hinanden indtil en Høide af 5'. Tæt udenfor denne Stensætning, altsaa i den yngre Del af Høien, afdækkedes en aflang Kiste, med 2 Sten i hver Langside, 1 i hver Ende og 3 flade Dækstene. Den indvendige Længde var 6 1/2', Bredden 20—22",

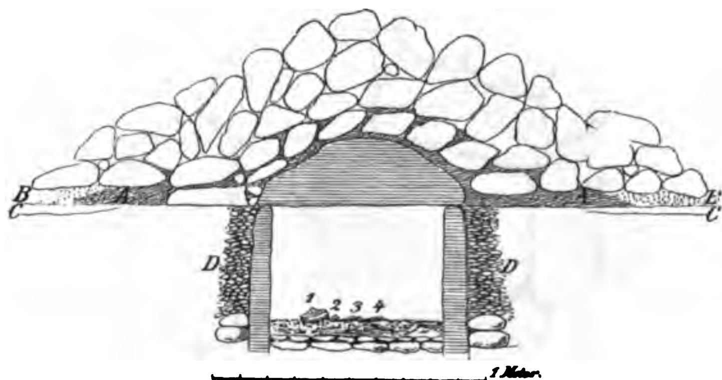

Fig. 188. Aarb. 1889.

Dybden 1', og Kisten var saa omhyggelig tættet med mindre Stene mellem de større, for en Del tilkløvede Stene, at næppe en Haandfuld Jord var trængt ind i Graven fra den omliggende Høi. Gravens Bund dannedes af et Lag Strandstene. Paa dem laa en Dynge brændte Ben overdækket med Uldtøi. En Bøilenaal syntes at være indstukken i Tøiet, og ovenpaa det laa et Bronzesværd i en næsten fuldstændig bevaret Skede af Træ og med Dopsko af Bronze, samt to Bronzeknapper. Den ældre Grav, over hvilken den indre Del af Høien var dannet, laa lige i Midten; der fandtes her Rester af en Egekiste, men ingen Oldsager. Alle Sagerne fra de tre her beskrevne Grave henhøre til den ældre Bronzealders senere Former.

Oftere end disse mandslange Grave træffes imidlertid smaa Grave, ligeledes indeholdende brændte Ben og med Gravgods, der hidrører fra den senere Del af den ældre Bronzealder. Det er endnu aflange Stenleier som i ældre Tid eller stensatte Kister med Dæksten, men betydelig kortere, 2—4' lange, med en Bredde af 1—2' og en Dybde af 1/2—2'; eller Graven er nu formet som en lille, firkantet Beholder, kun tilstrækkelig stor til at optage

de brændte Ben. Med den forandrede Gravskik har saaledes ogsaa selve Graven skiftet Form.

Som et Exempel paa Grave af denne Art kan anføres Centralgraven i den 62' brede og 13' høie »Maglehøi« ved Frederikssund (Fig. 188). Graven var anlagt i en Uddybning i den oprindelige Jordflades Ler (B) og Sand (C), og dannedes af 4 Sidestene og 1 Dæksten, over hvilken der først var bredt et tykt Lag af Tang (A) og derefter en stor Dynge Sten; udenfor Sidestenene fandtes en Opstilling af mindre Stene (D). Den firkantede Kiste maalte indvendig kun 2' i Længde, 1 1/4' i Bredde og 1 2/3' i Dybde. Da den var fuldstændig jordfri, laa Indholdet synligt, saasnart Dækstenen var afløftet. Over en Brolægning i Bunden fandtes der et tæt Lag af brændte

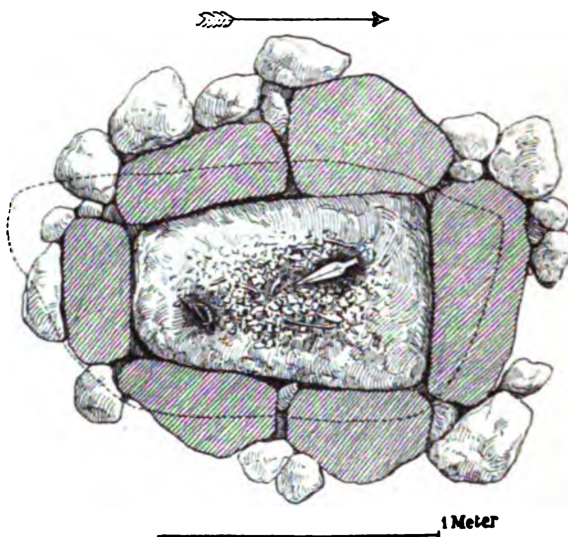

Fig. 189.

Menneskeben, mellem hvilke smaa Stykker Kul af Fyr og Eg, sikkert hidrørende fra Ligbaalet. Over og under Benene sporedes Rester af Tøi, hvori de havde været indsvøbte, og desuden forekom der hist og her ovenpaa Benene smaa Stykker Lindebast, som ogsaa er iagttaget i andre Grave. Et Bronzekar med Laag (1), hvis eiendommelige Indhold skal omtales længere fremme, fandtes liggende ovenpaa Benene og tæt ved det en stor Knap (2), medens en Kniv (3) og en Bøilenaal (4), Alt af Bronze, laa noget derfra.

Ganske lignende Forhold traf man i »Baunehøi« paa Lyngby Mark, Voldborg Herred, en betydelig Høi, 90—100' bred, 12—13' høi og omsat ved Foden med en Kreds af Stene. Midt i Høien fandtes en aflang, stensat Kiste (Fig. 189), der var nedgravet under den oprindelige Jordflade; den var dannet af 6 Sidestene og 1 stor Dæksten, og i Bunden laa en anden stor, flad Sten. Ogsaa her var det indre Rum ved Undersøgelsen jordfrit, idet Mellemrummene mellem de store Stene vare

omhyggelig udfyldte. Graven var 3' 3" lang, 2' 3" bred og 1' dyb. Midt paa dens Bund laa en Dynge brændte Ben uden indblandet Kul eller Aske. Ovenpaa fandtes en Bronzedolk og ved Kanten af Dyngen en Bøilenaal liggende paa Resterne af det Uldtøi, som oprindelig havde dækket det hele. Midt i Dyngen laa fremdeles en lille Kniv. Alle Sagerne fra disse to Kvindegrave høre til de foran omtalte fra den senere Del af den ældre Bronzealder.

Men Graven afviger ofte endnu mere fra den ældre Form. De fleste af de i dette Afsnit nævnte Oldsagformer, dog ikke større Stykker som Sværd og Spyd, ere trufne dels i Urner, dels i andre smaa Grave af en mere eller mindre tilfældig Form, saaledes som de indrettedes i Slutningen af Perioden. Der kan altsaa i den senere Del af den ældre Bronzealder paavises en fuldstændig jævn Overgang fra de ældre, mandslange Grave med ubrændt Lig til det lille Gjemme for de brændte Ben. Ligbrændingen, som kun i ganske enkelte Tilfælde er truffen i Grave, der indeholdt de tidligere Former, er særdeles almindelig ved de yngre, og bliver almindelig herskende Gravskik i hele Slutningen af Perioden. Baade Formen af de Grave, hvori de her omhandlede Oldsager forekomme, og den ledsagende Gravskik vise saaledes, at disse Sager strække sig til Grænsen mellem Bronzealderens to Hovedafsnit.

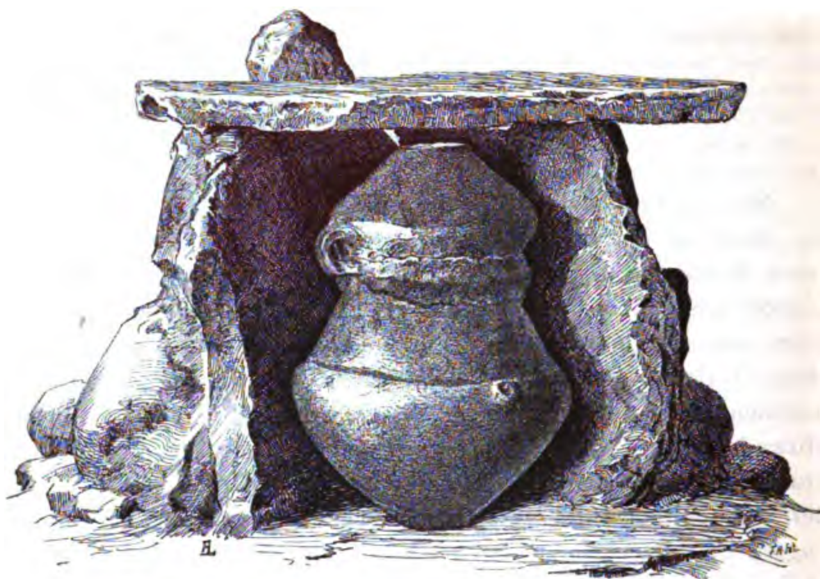

Fig. 190. ¹/₈.

X. LIGBRÆNDINGEN.

SKIKKENS OPRINDELSE, FOREKOMST OG BETYDNING.

I den senere Del af den ældre Bronzealder afløstes den Skik at nedlægge Liget ubrændt i Graven af en ny og vidt forskjellig Fremgangsmaade ved Gravlæggelsen. Liget blev nu brændt, og kun Knoglerne, der vare levnede fra Ligbaalet, bleve opsamlede og gjemte i Graven. Medens der tidligere vistes den største Omhu for Bevaringen af Legemet, idet det indhylledes i Klæder og Skind og nedlagdes i den tykke Egekiste eller i et Gravrum af Sten, der var tættet og dækket, forat intet skulde forstyrre den Dødes Hvile, blev det nu overgivet til Baalet for fuldstændig at tilintetgjøres. Et saadant Omslag paa et Felt, hvor Skik og Brug pleier at fastholdes med den største Haardnakkethed, synes at maatte være foranlediget af ganske særlige Forhold.

Det blev tidligere antaget, at den nye Gravskik stod i Forbindelse med Bronzekulturens Indførelse i Norden. De særdeles

talrige Fund af Gravurner fra den yngre Bronzealder tiltrak sig nemlig først Opmærksomheden, og man troede fra disse Fund at kunne hente Vidnesbyrd om, hvad der var almindelig Gravskik i hele Perioden. Dette er imidlertid blevet fuldstændig opgivet, efterat Fundene fra den ældste Bronzealder ved ubrændte Lig efterhaanden ere komne til at foreligge i stort Antal. Ligbrændingen viser sig vel allerede i Periodens Begyndelse; der er ved Fund af de ældste Former iagttaget brændt Lig i 5, ubrændt i 37 Tilfælde. Først i den ældre Bronzealders senere Del er dog den nye Gravskik bleven almindelig — ved 52 Fund, mod 21 med ubrændt Lig. Endelig bliver Ligbrændingen gjennem hele den yngre Bronzealder næsten eneherskende; der kjendes kun et eller to Fund, som danne en Undtagelse herfra. At lægge Liget paa Baal er saaledes kun lidt efter lidt i Løbet af Bronzealderen blevet almindelig Skik i Landet. Dette er det vigtigt at fastholde ved Undersøgelsen om Ligbrændingens Oprindelse.

Man har troet at kunne udlede den nye Gravskik af en delvis Brænding, der skulde være forekommen i Stenalderen. I Lighed med hvad der kjendes fra visse Indianerstammer i Nordamerika, skulde man i denne Periode have fjærnet Kjøddelene fra Benene for alene at nedlægge disse i de store Gravbygninger. Herved skulde der være anvendt Ild, og man kunde da efterhaanden være gaaet over til at brænde Liget fuldstændig. Der er dog, som foran berørt (S. 93), intet der taler for, at man i Europas Stenalder har behandlet Ligene paa denne Maade; følgelig kan Ligbrændingen i Bronzealderen ikke opfattes som en videre Udvikling af en ældre Gravskik. Iøvrigt maatte Tanken herom opgives alene ved Betragtningen af de ældste Bronzealders Fund, fra Egekisterne og de stensatte Grave, ved hvilke der ikke er iagttaget noget, der kunde opfattes som en delvis Ligbrænding.

Det er fremsat af *Jac. Grimm*, at Ligbrændingen kunde have udviklet sig af Brændofret. Hos de fleste Oldtidsfolk i Europa og i Orienten bragtes der Guderne Offer gjennem Ilden. Hvorledes skulde man ellers gjøre dem delagtige i Ofret? Naar Røgen fra Baalet steg op mod Himlen, fulgte Dampen af de ofrede Sager med til Glæde for Guderne. Saaledes spillede Røgelse-Ofret en vigtig Rolle i de religiøse Ceremonier hos Ægypterne. I Babylon, fortæller Herodot, blev der ved den aarlige Fest for Bel paa

Templets store Alter brændt for 1000 Talenter Røgelse foran Gudens gyldne Billede. Phoenicierne bragte Solen og Ilden, som tilbades under forskjellige Navne, regelmæssige Brændofre, navnlig af nyfødte Børn, og paa lignende Maade vides det, at Brændofre, ublodige eller blodige, af Dyr og Mennesker, anvendtes af forskjellige Folk i Europa. Ilden mentes desuden af Oldtidens Folk at være hentet fra Gudernes Kreds; den var jo beslægtet med Solen og Lynet. Saaledes antog Grimm, at det maatte have ligget nær at overgive den Døde til Ilden som et Offer til Guderne.

Det har dog sikkert ikke været denne Tanke, der oprindelig har fremkaldt Ligbrændingen. Det døde Legeme kan ikke være betragtet som et Offer, der var Guderne til Behag. Døden og Alt, hvad der stod i Forbindelse med den, blev sædvanlig i Oldtiden opfattet som noget urent. Enhver Berøring hermed krævede omhyggelige Rensninger. Hverken Phoenicierne eller Perserne, som tilbade Solen og Ilden, brændte de Døde. Det var for ikke at besmitte den hellige Ild, at Siva-Dyrkerne i Indien ikke brændte Ligene, men udsatte dem i Ganges. Hos flere af de Folk, saaledes Grækerne og Romerne, der anvendte Ligbrænding, tænktes hellerikke Livet hinsides tilbragt i Selskab med Guderne, til hvilke Sjælen kunde føres med Offerrøgen, men tværtimod paa et eget og afsondret Sted i Underverdenen. Intet synes at pege paa, at man er kommen til Ligbrændingen gjennem Ofret til den hellige Ild. *

Men skulde der ikke kunne vindes Oplysning om det foreliggende Spørgsmaal fra de gamle Skrifter, hvor det maa antages at være fremsat, hvad man i Oldtiden tænkte sig ved at brænde de Døde?

Vende vi os først til den oldnordiske Literatur, da faa vi sikkert baade vigtige og fyldige Oplysninger om Gravskikkene og de til dem knyttede Forestillinger; men tillige er det klart, at disse Beretninger ikke naa tilbage til den fjærne Bronzealder. I »Ynglinge-Saga« hedder det, at enhver skulde føre det Gods med sig til Valhal, der lagdes hos ham paa Ligbaalet; men de Sager,

* Indholdet af dette Afsnit blev fremsat i Forelæsninger 1891, og samtidig blev det nedskrevet i den her foreliggende Form. Senere har *Erwin Rohde* i sit fortræffelige Skrift: Psyche, Leipzig 1894, fremsat væsentlig overensstemmende Anskuelser.

der findes i Bronzealderens Grave, ere ikke mærkede af Ild. I Indledningen til »Heimskringla« siges der, at Høialderen, i hvilken Ligene begravedes ubrændte, fulgte efter Brændalderen. Dette stemmer saa temmelig med de virkelige Forhold i Jernalderen, idet Begravelse blev mere og mere almindelig fra Folkevandringstiden af, medens der forud laa et langt Tidsrum, i hvilket det udelukkende var Skik at brænde Liget. Det er saaledes om et sent Afsnit af Oldtiden, at *Snorre* veed at fortælle, men ikke om det Tidspunkt, da Ligbrændingen først blev indført. Naar Kong Ring, i »Fornaldar sögur«, efter Braavalla-Slaget sætter Harald Hildetands Lig paa hans Vogn og lader ham kjøre ind i Høien, og ydermere lægger sin egen Sadel hos den Døde, forat han enten kunde kjøre eller ride til Valhal, saa passer dette vel til de archæologiske Forhold, der kjendes fra Vikingetiden, men ikke til Bronzealderens Fund. Ligesaa naar *Saxo* lader Harald blive brændt paa Baalet med sit Skib, medens Høvdingene gaa omkring det og kaste Vaaben, Guld og det bedste, de eiede, ind i Flammerne. De store Baalfærd, der omtales i de oldnordiske Skrifter, med det flammende Skib, hvorpaa Baldur lægges og hos ham hans Hustru Nanna, hans Hest o. s. v., eller paa Landjorden som Sigurds og Brynhilds, med Ofre af mange Mennesker og Dyr og af meget Gods, svare ganske til Fundene fra Vikingetiden, men ikke til de Forhold, som ere iagttagne i Bronzealderens Grave.

Der kan da ikke fra Oldskrifterne søges Kundskab om de Tanker, med hvilke man et Par Tusind Aar forud tændte de første Ligbaal her i Norden. Og paa samme Maade gaaer det med de noget ældre Beretninger, der findes hos græske og romerske Forfattere, om Thracer, Germaner og Galler. De fortælle om langt mere udviklede Gravskikke end dem, som herskede i Nordens Bronzealder, hvorimod de ganske stemme med de archæologiske Iagttagelser vedrørende Gravene fra Aarhundrederne nærmest omkring Chr. F.

Men Oplysninger skulde man vente at kunne faa fra den klassiske Literatur, der rækker tilbage mod Tider, fra hvilke ingen Overlevering haves om Barbarernes Tanker og Forestillinger. At søge her er fuldt berettiget efter de mange Overensstemmelser, der i væsentlige Punkter findes mellem Syden og Norden i denne fjærne Tid, og navnlig fordi der begge Steder og omtrent samtidig er

skeet en Overgang fra Begravelse til Ligbrænding. Dette er et høist mærkeligt Forhold. I Grækenland vides det fra Gravene paa Mykenæs Akropolis, fra Kuppelgravene og de noget yngre Klippegrave, at Begravelse var eneherskende i den mythiske Tid, omkring Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr. F.; men de homeriske Digte, fra 9. til 7. Aarh. f. Chr. F., kjende ingen anden Gravskik end Ligbrændingen. Der er altsaa i Grækenland omkring Aar 1000 fremkommet en fra den ældre vidt forskjellig Gravskik, ganske som det skete i Norden i Løbet af den ældre Bronzealder. At der i den ældste Tid alene begravedes, vidste Grækerne senere meget vel; en Række Beretninger om Aabningen af mythiske Heltes Grave lyder paa, at Ligene vare nedlagte ubrændte. Og det samme var Tilfældet i Italien. *Cicero* og *Plinius* sige begge udtrykkelig, at Ligbrænding ikke var gammel Skik hos Romerne, men at Liget dækkedes med Jord.

Der maa da vel i den klassiske Literatur være meddelt, hvad der laa til Grund for denne Forandring, hvorom der havdes en sikker, historisk Overlevering. Det synes imidlertid ikke at være saa. *Homer* skildrer ofte Ligbrændingen; han fortæller omstændelig om Patroklos', Achilleus' og Hektors Baalfærd, men nævner ikke, hvorfor just denne Gravskik er valgt. Og kommer man længere ned i Tiden, omtales stadig Begravelse og Ligbrænding som to sideordnede Gravskikke, uden at det nogensinde træder tydelig frem, hvad man tænkte sig som den egentlige Forskjel imellem dem. I de 12 Tavlers Love lyder det simpelt, at man hverken maa begrave eller brænde Liget inde i Byen. *Sokrates* faaer i Platons Phædon, kort før han skal tømme Giftbægeret, det Spørgsmaal af Vennen Kriton, hvorledes han vil begraves, og svarer da ganske kort: »Som I ville, enten brændt eller jordfæstet — det er jo kun Sokrates' Legeme, som I enten brænde eller begrave, men ikke Sokrates selv«. I *Lukians* træffende, satiriske Skrift om Sorgen over de Afdøde, hvori saamange Enkeltheder belyses udførlig, siges der kort og godt: »Hellenerne brænde de Døde, Perserne begrave dem«; Grunden dertil angives ikke. *Cicero* kommer i sine »Disputationes Tusculanæ« ind paa at omtale Gravskikkene hos de forskjellige Folk; der var her god Anledning til at udtale, hvad man tænkte sig som Forskjellen mellem Ligbrænding og Begravelse; men nogen Antydning heraf gives ikke.

Saaledes er det gjennemgaaende,. hvor de to Skikke nævnes ved Siden af hinanden. Hvad der oprindelig laa til Grund for Ligbrændingen, maa altsaa være gaaet fuldstændig af Minde.

En Bekræftelse mere herpaa er det, at der enkelte Steder antydes en Forklaring, som øiensynlig er urigtig. Nestor opfordrer i Iliaden Grækerne til at brænde de Faldnes Lig, »forat deres Ben kunne føres hjem til Børnene, naar vi atter vende tilbage til Fædrelandet«. Fra dette Sted blev der hentet en Forklaring paa Ligbrændingens Oprindelse, der er fremført af *Plinius* o. a. Man skulde have begyndt at brænde Ligene, naar man var paa Krigstog fjærnt fra Hjemmet, forat idetmindste Benene kunde føres hjem til et sikrere Gravsted, end det kunde beredes i Fjendeland. Det er klart, at dette ikke kan være Gravskikkens Begyndelse. Af sildig og spekulativ Oprindelse er en anden, af *Cicero* fremsat Forklaring vedrørende Jordfæstelsen: »Dette var den ældste Gravskik, fordi Legemet saaledes blev givet tilbage til den moderlige Jord«. De skjønne Gravskrifter fra den senere græske Tid: »Jorden gjemmer Legemet, men Sjælen vendte tilbage til Ætheren, hvorfra den kom«, ere øiensynlig paa lignende Maade udgaaede fra Philosophernes Kreds og kunne ikke være Udtryk for primitive Forestillinger.

Men lader altsaa den klassiske ligesaa vel som den nordiske Literatur os i Uvished om Ligbrændingens Oprindelse, da kunne vi endnu forsøge at spørge de Folkeslag i andre Verdensdele, der have anvendt Ligbrænding indtil Berøringen med Europæerne og for en Del endnu bevare denne Gravskik. Det vil saaledes erfares, hvad Folk paa et tidligt Udviklingstrin tænke, naar de lægge Liget paa Baalet, og dette kunde give Vink om, hvilke Forestillinger Bronzealderens Folk i Europa forbandt med denne Skik. Rigtignok maa allerede det første Blik paa de mangehaande Gravskikke, der i broget Blanding have været fulgte i ældre og senere Tider omkring paa Jorden, vække en vis Tvivl om, at der i Amerika eller Afrika kan eftervises en ren og primitiv Forestilling, som skulde kunne overføres til den fjærne Oldtid i Europa. Der gives ikke den Maade, paa hvilken man ikke har behandlet Ligene; man har tyet til ethvert af Elementerne, Jord, Vand, Luft og Ild for at skille sig af med de Døde. Alle disse forskjellige Fremgangsmaader skulde siges at udtrykke Menneskets fortvivlede Forsøg

paa at løse det første og sidste, store Problem, hvorledes man skal forstaa Døden og affinde sig med Beviset for dens Herredømme: det livløse Legeme. Og saa brogede som selve Gravskikkene ere, saa mangfoldige ere Forestillingerne om Livet efter dette. Benyttelsen af naturlige Huler, Overdækning med Jord eller Sten, kunstfærdige Gravbygninger — Fjærnelsen af Kjøddelene, forat alene Benene kunde bevares — Nedsænkning i Vand, Udsættelse i en Baad — Ophængning i Træer eller Anbringelse paa Stilladser — Brænding af visse Dele af Legemet eller af det hele — Henkastelse for særlig dertil underholdte Hunde, vilde Dyr eller Rovfugle — Fortæring af Liget eller Nydelsen af pulveriserede Dele af det, alle disse og mangfoldige andre Skikke ere Udtryk for ligesaa mange forskjellige Forestillinger om Døden og Livet hinsides. Dertil kommer, at Gravskikke, der maa kaldes simple og naturlige, paa uberegnelig Maade forekomme Side om Side med de unaturligste og mest komplicerede hos lavere og høiere staaende Folk i Oldtiden og endnu i vore Dage. Der synes saaledes at være liden Udsigt til at finde en Grundforestilling, der kunde overføres fra et Folk til et andet.

Og dog frembyder Ligbrændingen ret simple og klare Forhold. Hos Naturfolkene i Afrika findes denne Gravskik ikke, eller ialfald kun hos Zuluerne; for Australnegrene er Ligbrændingen vel ikke ukjendt, men dog kun særdeles sjælden anvendt. Bestemt fastholdt forekommer Ligbrændingen derimod hist og her omkring i Amerika hos noget høiere staaende Folk, eller dog hos Folk, der kunne have modtaget denne Gravskik fra videre fremskredne Kulturer, og fremdeles paa mange Steder i Asien hos mere eller mindre civiliserede Folk. Det synes herefter, som følger Ligbrændingen i andre Verdensdele ligesom i Europa med en noget høiere Udvikling. Hvilke Forestillinger der hos lavtstaaende Folk forbindes med denne Gravskik, maa fremdeles kunne erfares i Amerika, hvor Europæerne have havt god Leilighed til at iagttage dens Anvendelse. Det synes nu, efter *Kr. Bahnsons* Paavisning, at det af Folkene i Amerika ved Ligbrændingen ligesom ved andre eiendommelige Fremgangsmaader i Behandlingen af Ligene har været tilsigtet ved Tilintetgjørelsen af Legemet at befri Sjælen, at løsgjøre den, forat den saaledes kunde finde Fred i det andet Liv.

Tør vi nu tro, at dette ogsaa i Europa har været Tanken ved Indførelsen af den nye Skik? Utvivlsomt var dette Tilfældet i den homeriske Tid. »Naar Livet forlader Legemet«, hedder det i Odysseen, »holde Senerne ikke længere Kjødet og Benene sammen; Ilden tilintetgjør dem, men Sjælen flyver bort.« Det siges paa mange Steder, at Baalet frigjør Sjælen, der hidtil forpint og jamrende ikke ganske har kunnet forlade det døde Legeme; derefter begiver den sig i Fred til Hades, hvorfra den ikke vender tilbage. Og vende vi os til Norden, da lader denne Opfattelse af Ligbrændingen sig ialfald fortræffelig passe ind i den fremadskridende Udvikling af Gravskikke og Forestillinger om Livet efter dette, som kan spores Oldtiden igjennem.

De herhenhørende Forhold ere foran delvis blevne fremstillede. I den ældre Stenalder (S. 24), fra hvilken Periode Gravene endnu ikke kjendes, maa det antages, at Liget er blevet nedlagt uden særlig Omhu, ialfald uden større Apparat, og hertil maa der have svaret meget usikre Forestillinger om Livet hinsides. Et Gjennembrud af nye Ideer om Sjælelivets Fortsættelse skete i den yngre Stenalder (S. 70, 88). Den Døde antoges at føre sin Tilværelse i det faste Gravhus, hvori han nedsattes vel udstyret paa alle Maader. Naar kun Legemet bevaredes, mentes Sjælens Existens at være sikret. Men Erfaringen viste, at Legemet ikke for bestandig kunde skjærmes mod Opløsning. Gravhuset blev nu ikke længere indrettet. I Slutningen af Stenalderen (S. 107) og den ældste Bronzealder (S. 308) blev den Døde kun henlagt, som til Hvile, i en fuldstændig lukket Grav; den ældre Tro om Sjælelivets Fortsættelse synes at være opgiven, uden at man havde noget at sætte i Stedet. Som et Udtryk for nye Forestillinger trængte da Ligbrændingen frem. »Sjælen døer ikke«, lød det paany, men med en dybere Betydning og med større Kraft end i hin Tid, da Livet tænktes fortsat i Gravhuset; »ved Baalfærden befries den fra det forgængelige Legeme; frigjort ved Ilden begiver den sig i Fred til de Dødes Bolig«. I Løbet af Bronzealderen bredte denne Tro sig bestandig mere og blev i Periodens sidste Halvdel ganske fremherskende. Det skal længere fremme blive paavist, til Bestyrkelse af det her fremsatte, hvorledes de nye Forestillinger efterhaanden bleve afgjørende for Gravudstyrets Sammensætning i Bronzealderen, ligesom ogsaa for Gravenes Anlæg og Indretning (jfr. S. 322). Endelig vil det under

Jernalderen sees, hvorledes Ligbrændingens Grundide blandedes med nye Forestillinger for derefter ned igjennem Oldtiden at tabe sit oprindelige Værd, ganske som dette skete paa klassisk Grund.

Der skulde saaledes i Norden af tydelige og bestemte Forhold kunne følges en Udvikling af Forestillingerne om Livet efter Døden. Der skulde her kunne aflæses en Udvikling, som kun stykkevis og uklart spores hos Folkene i andre Verdensdele. Dette giver vort archæologiske Materiale ikke ringe Betydning, og en saa meget større, som det synes, at der i store Dele af Europa er foregaaet en lignende Bevægelse; kun ere Forholdene, som det er Tilfældet paa andre Punkter, oftest mindre klare og Materialet ikke saa rigt som i Norden. Saameget er dog sikkert, at der i den ældste Stenalder i Europa intetsteds blev indrettet særlige Gravsteder for de Døde, men at Ligene henlagdes uden videre Omhu og kun let tildækkede. De store Stengrave, byggede paa samme Vis som i Norden, tilhøre et videre fremskredet Standpunkt, og derpaa følger en Tid, ved Stenalderens Slutning og Bronzealderens Begyndelse, da Gravene, idetmindste i Vesteuropa, vare et jorddækket og lukket Gjemme af lignende Art som de foran beskrevne (S. 109). Først derefter fremkom Ligbrændingen, der i andre Lande som i Norden blev den ialfald langt fremherskende Gravskik i Slutningen af Bronzealderen. Bestemt at angive Tiden for Ligbrændingens Begyndelse i de enkelte Lande er vel endnu ikke muligt; det synes dog overalt at have været i de nærmeste Aarhundreder omkring Aar 1000.

Denne Overgang fra Begravelse til Ligbrænding har en saa meget større Interesse, som det vides, at den ikke var indskrænket til Europa, men ogsaa er foregaaet hos den asiatiske Gren af de indoeuropæiske Folk. Hos Hinduerne siges der, at Ligbrændingen lidt efter lidt trængte frem ved Siden af den i ældre Tid anvendte Begravelse og længe var eneherskende; senere bleve kun Brahmanerne og Krigerne brændte, ligesom Ligbrændingens Udøvelse ogsaa paa anden Maade blev indskrænket. Høist mærkeligt er det, at Indoeuropæerne altsaa baade i Asien og Europa ved Anvendelsen af Ligbrænding have staaet i afgjort Modsætning til de ældste Kulturfolk i Orienten. Hvilken Vægt der hos Ægypterne lagdes paa Legemets Bevaring, er bekjendt nok; Ligbrændingen blev aldrig indført hos dem. Phoenicierne begravede Ligene ubrændte

undtagen i en sen Tid, da Ligbrændingen hist og her blev optagen fra den græske Verden. Hos Hebræerne, i Assyrien og Chaldæa gravlagdes Liget ubrændt, og denne Gravskik gik i Arv til Arabere og Muhamedanere, ligesom den orientalske Forestilling om Legemets Betydning for Livet hinsides er bevaret i de Christnes Lære om Kjødets Opstandelse. Hele det gamle Kulturomraade i Forasien og Afrika kjendte alene Begravelse, hvorimod de ariske Folk fra Atlanterhavet til Indien mere eller mindre fuldstændig gik over til Ligbrændingen.

Vel kan det første Udgangspunkt for denne Skik endnu ikke paavises i det dunkle Tidsrum før Aar 1000; men saameget turde være klart, at den er udgaaet fra høiere og renere Forestillinger om Livet hinsides, der grundede saa dybt i Troen paa Sjælens Bestaaen trods Legemets Forgængelighed, at man skred til fuldstændig at tilintetgjøre dette for at lette Sjælen dens Fart til de Dødes Hjem.

DEN YNGRE BRONZEALDER.

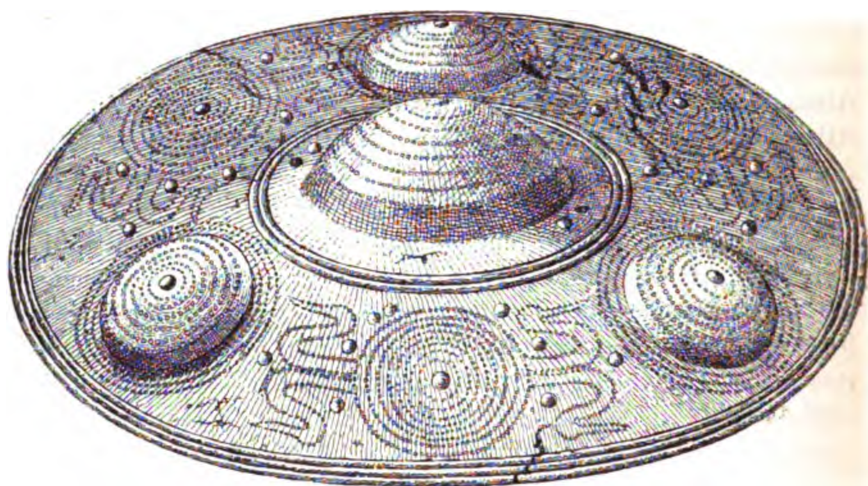

Fig. 191. 1/4.

XI. INDDELING, TIDSBESTEMMELSE OG FUND.

Den nordiske Bronzealder naaer i sin Begyndelse tilbage til det 2. Aartusinde, og dens Afslutning falder efter Midten af Aartusindet f. Chr. F. I Løbet af denne lange Tid foregik der kjendelige Forandringer i Skikke og Forestillinger, i Kunststil og Brugsgjenstande, som dette sees af de talrige Gravminder og Oldsager, der ere bevarede fra de forskjellige Tider. Herefter falder Perioden i flere Afsnit. Vel skjønnes det, at Tidens Strøm har flydt jævnt og rolig gjennem hele den nordiske Bronzealder, uden større Standsninger eller Afbrydelser, fremkaldte ved Ind- eller Udvandringer, eller ved Nødstilstande paaførte udenfra eller opstaaede indenfor Kulturens Grænser; intetsteds lader der sig derfor drage ganske bestemte Skjel mellem ældre og yngre Tilstande. Men Forskjellighederne ere dog ikke mindre fremtrædende end f. Ex. mellem Middelalderens romanske og gothiske Tid; det maa da

synes ligesaa berettiget og tillige nødvendigt for Opfattelsen af de enkelte Phænomener og for Oversigten over den hele Udvikling at skjelne mellem chronologiske Afsnit i den fjærne Forhistorie som i de Tidsrum, der ligge os nær.

Først skjelnes der saaledes mellem en ældre og en yngre Bronzealder. Overfor den ældre Bronzealders store Grave, som for den overveiende Del indeslutte et ubrændt Lig, overfor dens eiendommelig formede Oldsager og dens særegne Stil, de mangfoldige rige Gravfund og de forholdsvis faa og mindre vigtige Mark- og Mosefund staa den yngre Bronzealders Urnegrave og de øvrige smaa Grave med brændte Ben, dens fra de tidligere afvigende Oldsagformer og nye Stil, det i Almindelighed tarvelige Gravgods og endelig de særdeles talrige og betydningsfulde Fund fra Mark og Mose. Ligesom der fremdeles indenfor den ældre Bronzealder, som dette foran blev vist, kan skjelnes mellem tidligere og senere Former med deres eiendommelige Kunststil, saaledes kan der ogsaa for den yngre Bronzealder adskilles en tidligere og en senere Gruppe. Den hele Periode falder i fire Afsnit, der atter to og to forenes under Betegnelserne: den ældre og den yngre Bronzealder.

Under disse chronologiske Delinger foretages atter Inddelinger efter andre Forhold. Efter Fundomstændighederne skjelnes der saaledes mellem Gravfund og Fund fra Mark og Mose; der skjelnes mellem Lokalgrupper, mellem Mands- og Kvindegods og endelig, efter Sagernes Art, mellem Vaaben, Redskaber, Smykker o. s. v. Inddelingen fører saa vidt, som det foreliggende Stof og de forhaanden værende Iagttagelser maatte tillade.

Den hele Række af Over- og Underinddelinger danne Bronzealderens System eller den Ordning, hvori alle Enkelthederne have deres rette Plads. Systemet indeholder saaledes Forskningens Hovedresultater i sammentrængt Form. Det er dannet lidt efter lidt under Studiernes fortsatte Udvikling, og det vil fremdeles modtage Berigtigelser, saalænge der arbeides i den forhistoriske Archæologi.

Den første Begyndelse til et System skyldes *J. J. A. Worsaae*, som i 1859 fremsatte en væsentlig paa Gravformer og Gravskikke bygget Deling af Bronzealderen i et ældre og et yngre Afsnit. Hertil føiedes i 1866 den vigtige Adskillelse mellem Fundene efter

de Forhold, hvorunder de fremdrages, i Gravene eller i Mark og Mose. En videre Gjennemførelse af Worsaaes System forsøgte derpaa *Oscar Montelius* i 1871—73, idet han henførte selve Oldsagerne til en ældre og en yngre Gruppe. Nogle Aar efter, i 1876, paaviste *Sophus Müller* Manglerne i denne Ordning, foretog en ny Deling af Bronzealderen bygget paa forskjellige Oldsagformers geographiske Udbredelse og indførte samtidig Adskillelsen mellem Mands- og Kvindesager. Det sidste har senere vundet ny Støtte, hvorimod Uholdbarheden af den geographiske Inddeling er bleven klart paavist af Prof. Montelius i 1885 paa Grundlag af det nu betydelig forøgede Materiale.

Vel spores der en ikke ringe Forskjel i Fordelingen af Bronzealderens Sager over de nordiske Egne. Paa det vestlige Omraade ere de ældre Fund overveiende i Antal, i Nordtydskland fra Meklenburg-Schwerin indtil Hannover og paa den jydske Halvø, hvortil slutte sig de nordligere Dele af Fyen og Sjælland samt Bornholm; paa den anden Side ere den yngre Bronzealders Fund hyppigere fra Meklenburg-Strelitz imod Øst, paa Lolland, Falster og Sjælland samt i det sydlige Sverige. Nogen bestemt Grænse kan dog ikke drages mellem de to Omraader. At den ældre Gruppe har Overvægten imod Vest, kan forstaaes af, at Ravhandlen først ledede Forbindelserne med Syden i denne Retning; den stærke Fremtræden af de ældre Former paa visse andre Steder, navnlig paa Bornholm, maa da vise, at man ogsaa her tidlig blev inddragen under den nye Kultur. Paa den anden Side kunne de yngre Formers Talrighed i østlige Egne forklares af, at Bronzealderen her blev sent afsluttet; det stemmer hermed, at Bornholm, hvor den ældste, førromerske Jernalder er repræsenteret af en betydelig Mængde Fund, kun har ydet lidet fra den yngre Bronzealder. Ogsaa bortseet fra de store chronologiske Grupper har den geographiske Forekomst af de enkelte Former dog en ikke ringe Betydning. Det er foran nævnt, at visse Oldsager væsentlig høre hjemme paa et snævert Omraade (S. 224, 249, 291), og ikke faa andre kunne betegnes som Lokalformer med en mere eller mindre begrænset Udbredelse.

Et afgjørende Fremskridt i Opfattelsen af Udviklingsgangen indenfor Bronzealderen betegnede Prof. Montelius' i 1885 fremsatte chronologiske System. Dr. *O. Tischler* har for det østligere,

Dr. *R. Belz* for det vestligere Nordtydsklands Vedkommende i alt væsentligt sluttet sig hertil, og Dr. *S. Müller* for Danmarks Vedkommende. Da der saaledes er opnaaet Enighed i denne tidligere stærkt omstridte Sag, turde Undersøgelsens Hovedresultater, som de fremstilles i det her foreliggende Arbeide, betragtes med Tillid.

Af mere underordnet Betydning er det, at man endnu ikke er enig om Inddelingens Enkeltheder; dog kan det her ikke undgaaes at nævne, hvori Differenserne bestaa. Prof. Montelius opstillede i 1885 sex forskjellige Perioder indenfor den nordiske Bronzealder. Det er ovenfor fremsat (S. 279, 284), at der indtil videre ikke synes Grund til at udskille den første af disse Perioder, hvad iøvrigt Prof. Montelius selv, i 1892, ikke turde være fjærnt fra at tiltræde (Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VIII S. 138). De følgende 4 Perioder svare til de i »Vor Oldtid« fremstillede 4 Stilperioder, kun at Grænselinierne tildels ere anderledes dragne. De under den 6. Periode samlede Former maa endelig for en Del henføres til Jernalderen, for en Del lade de sig vanskelig adskille fra Bronzealderens sidste Afsnit. Forskjellen mellem Montelius' og Müllers System er saaledes ikke stor. I visse Retninger er Uoverensstemmelsen dernæst bleven afdæmpet ved, at Prof. Montelius i 1892 endnu har tvedelt 4 af sine Perioder, saaledes at han i det hele har 10 Afsnit. Herimod er der forsaavidt intet at bemærke, som disse Afsnit angive den rigtige Rækkefølge for en stor Del Former og Fund; men indvendes maa det dog, at dette er en unaturlig, altfor vidt dreven Inddeling, bygget paa visse ofte ganske ubetydelige Forskjelligheder i Oldsagernes Former og Ornamenter, men ikke paa væsentlige og gjennemgribende Omdannelser af det hele Kulturindhold. Ligesaa unaturligt vilde det være, om man indenfor den gothiske Periode eller Renaissancetiden efter visse Stilnuancer skjelnede mellem en Række Perioder, der skulde kunne paavises over hele det Omraade, hvor der blev arbeidet i disse Stilarter. Som foran udtalt i anden Sammenhæng (S. 45), faaer det chronologiske Skjel først ret Betydning i den forhistoriske Forskning, naar det drages, ikke mellem enkelte Oldsagformer eller Ornamentdetailler, men mellem hele og virkelig særprægede Grupper, der ere charakteriserede ved mange og betydningsfulde Enkeltheder. Til den vidt førte Deling har hverken Tischler eller Belz kunnet

slutte sig; den første opstiller 3, den sidste 4 Tidsafsnit. Müller har i sin »Ordning af Danmarks Oldsager« og »Ordning af Bronzealderens Fund« (begge Skrifter 1891) søgt at paavise, at der kun lader sig erkjende 4 væsentlig forskjellige Tidsgrupper, saaledes som dette her paany er fremstillet.

At den Fundgruppe, som henføres til den yngre Bronzealders første Afsnit, er tilstrækkelig særpræget, vil strax skjønnes ved en Betragtning af nogle af de vigtigere Oldsager. Tillige vil Sammenstillingen dels med de umiddelbart forudliggende, dels med de efterfølgende Former give Vished for Gruppens rette chronologiske Stilling.

Fra Slutningen af den ældre Bronzealder hidrøre flere Halsringe som den under Fig. 192 afbildede, dannede af en trind Stang, tilspidset mod de glatte Ender, der ere ombøiede til Hager; Ringene vare elastiske og kunde aabnes ved, at Hagerne førtes fra hinanden. Ornamenterne bestaa af stærkt fremtrædende Tværrifler, der ere punkterede i afvexlende Striber. Disse Ringe optages sammen med de foran behandlede senere Former fra den ældre Bronzealder (Afsnit IX).

Nøie knyttede til dem ved Enkelthederne, kun prægede af en længere fortsat Udvikling, ere de *Halsringe*, der ofte træffes i Fundene fra den yngre Bronzealders første Afsnit (Fig. 193). Det er gaaet her som paa saa mange Punkter; man har uafbrudt udvidet det modtagne Grundlag, indtil en væsentlig ny Form er dannet. Smykket skulde være mere iøinefaldende; derfor gjordes Bøilen tykkere. Den blev da tillige hulstøbt af Hensyn til Tyngden eller mulig for at spare Metal. Derved gik imidlertid Elasticiteten tabt, og der maatte da gjøres en ret kunstig Indretning, forat Smykket kunde anbringes om Halsen. Ringen deltes i to Stykker. Naar det mindste løsnedes, fremkom der en Aabning af 8—12 Cms. Bredde, tilstrækkelig stor til, at Ringen kunde smøges om Halsen; det bragtes derefter paa sin Plads, hvor det blev fastholdt i den ene Ende ved en Hage, i den anden ved en Tap, som greb ind i den indre Hulhed. Den hele Form er dog endnu som ved de ældre Ringe, kun svulmet op; de to Hager ere bevarede, og Ornamenterne ere som tidligere, idet Bøilen er skraatriflet med afvexlende glatte og punkterede Baand.

Det næste Skridt i Udviklingen fører derimod betydelig længere bort (Fig. 194). Man lod ikke Ringens Ender naa helt sammen; der levnedes mellem dem en Aabning, stor nok til, at Smykket kunde anlægges, og dette Mellemrum fyldtes med et særskilt Baand, der ved begge Ender var leddet sammen med Ringen. Fremdeles forenedes 3 saadanne Ringe til et anseeligt, samlet Smykke, ligesom iøvrigt ogsaa de ældre vare blevne baarne flere over hinanden.

Fig. 192—94. 1/2.

Formerne Fig. 193 og 194 kjendes i 25 Exemplarer; de ere eiendommelige for den yngre Bronzealders første Afsnit og forekomme hverken sammen med ældre eller med yngre Sager.

En lignende Forandring fra den ældre Form sees at være foregaaet ved de hyppig fremdragne *Bøilenaale*. I den ældre Bronzealder var Bøilen, som det foran er omtalt (S. 231 og 316), langstrakt og lige, kun buet ved Enderne og afsluttet i en lille Ombøining eller i smaa Spiraloprulninger. Sidst i Rækken staa Former som Fig. 195, ved hvilke Bøilen er kortere og hvælvet i en Bue; Oprulningerne ere tillige bredere, og Naalehovedet er

ringformet. Den saaledes begyndte Bevægelse fortsættes videre. Gjennem mange Led kan den følges til den under Fig. 196 fremstillede Form, der er eiendommelig for den yngre Bronzealders første Afsnit. Bøilen er nu kort og høit buet; Skiverne ved dens Ender dannes ikke længere af en oprullet Traad, men Vindingerne ere voxede sammen til runde, noget hvælvede Plader; endelig er Naalehovedet blevet til en bred Ring eller en rund Skive. Men Grundformen er endnu som i den ældste Tid; de enkelte Led ere bevarede, og Naal og Bøile ere gjorte hver for sig og bevægelig forenede. Det fra ældre Tider modtagne er kun omdannet, og denne Proces bliver fortsat i den følgende Tid, saaledes som det længere fremme vil sees (S. 349).

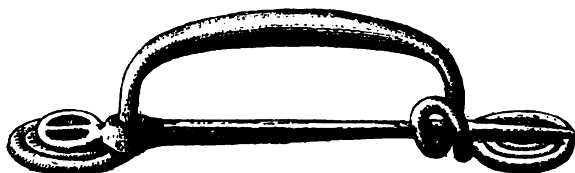

Fig. 195. 1/1.

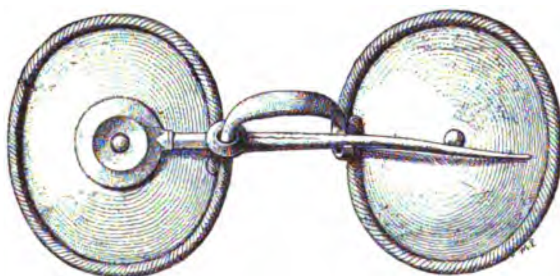

Fig. 196. Aarb. 1886. 1/2.

Paa lignende Maade ere *Hængekarrene* i denne Fundgruppe (Fig. 197) at opfatte som Udviklinger af de ældre (Fig. 182—83). Hovedformen er den samme; men Overdelen er lavere, Underdelen større og hvælvet, hvorved disse Kar, ligesom iøvrigt ogsaa ved Ornamentiken, nærme sig til Bronzealderens yngste Former af denne Art (S. 347).

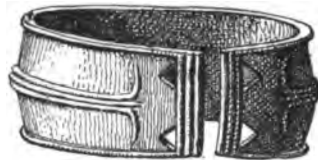
Fig. 197. 1/2.

De runde, ornamenterede *Bronzeplader* med et fremskydende Midtparti, som allerede i den ældste Bronzetid udgjorde Kvindernes mest eiendommelige Smykke (S. 249), skille sig fra de i Tid

nærmest forudliggende Stykker (S. 316) ved at være koniske eller rundt hvælvede (Fig. 198), en Form, som yderligere bliver udviklet i den paafølgende Periode (S. 347). Fra Midten af Bagsiden udgaaer en Stang, afsluttet i en Knap, hvorved Smykket maa antages at være blevet fastgjort paa Klædning eller Bælte.

Fig. 198. 1/1.

Og paa samme Maade er det gaaet med de øvrige Arter af Sager. De tidligere anvendte Former bleve afløste af andre, kjendelig afvigende, men dog beviselig af samme Slægt, idet Formudviklingen oftest lader sig erkjende Træk for Træk, ligesom Omdannelsen ogsaa kan følges videre i Periodens sidste Afsnit. Til Exempel kan endnu tjene den under Fig. 199 afbildede Armring. Der haves 44 Stykker hørende til 13 Fund, som iøvrigt indeholde de alt nævnte og andre samtidige Sager, medens ingen er truffen enten i ældre eller i yngre Fund. Formen maa antages at være afledt af de noget ældre Ringe, af hvilke et Exemplar er gjengivet S. 315. Hellerikke Smaagjenstande som Rageknive og Niptænger ere undgaaede den fortsatte Omdannelsesproces; Stykker fra denne Tid ere afbildede foran S. 235 og 240. Mange andre Sager, Sværd, Lurer, Guldkar, Arbeidsredskaber, skulle blive omtalte nedenfor. Men iøvrigt er dette det mindst formrige Afsnit af Bronzealderen og tillige det mindst interessante. Det staaer som en Overgangstid fra et Høidepunkt i den ældre Bronzealder til en ny Kulmination i det sidste Afsnit.

Fig. 199. Aarb. 1876. 1/1.

En lignende Decadence viser Ornamentiken. Man har vendt sig fra de gamle Motiver uden fuldstændig at opgive dem, og nyt er forsøgt, som endnu ikke er blevet helt udformet. Mange af de ældre Elementer ere bevarede, dog i usikker og ofte ringere Form, og derimellem stikker det nye frem overalt, men uden ret at gjøre sig gjældende. Fig. 200—202 gjengive nogle af de i

denne Tid hyppigst forekommende Ornamenter; et lignende fast Schema af Motiver som i det foregaaende Afsnit kan ikke opstilles. Bevægeligheden er større; sjælden træffes saaledes som tidligere en ganske ensartet Gjentagelse.

Jævnsides løbende Linier findes ofte anvendte, navnlig i buede Liniebaand (Fig. 200); de holde sig nu ikke længere til Kanterne og Inddelingslinierne, men bøie sig ud over Fladen som Hovedmotiv, hvad der videre udviklet giver den paafølgende Stilgruppe sit eiendommelige Præg. Fra Stjernemønstrets Spidser begynde buede Linier at skyde frem (Fig. 201), hvad der senere fører til høist eiendommelige Motiver (Fig. 216—18), og Armene i de fortløbende Buerækker forbindes ogsaa ved deres Grund med buede Linier (Fig. 202). Indlægningen med Harpixmasse træffes nu sjælden; i Periodens sidste Afsnit er den fuldstændig gaaet af Brug.

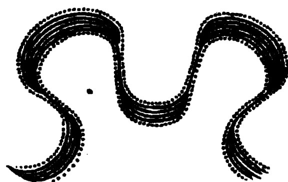

Fig. 200. 2/3.

Som Afslutning paa Rageknivenes Greb anvendes i den ældre Bronzealder ofte et Hestehoved (S. 234). Det kan være ret naturmæssig behandlet, med fremstaaende og adskilte Ører; omstaaende

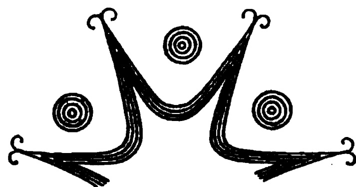

Fig. 201. 2/3.

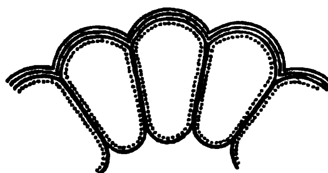

Fig. 202. 2/3.

er der afbildet et saadant Hoved (Fig. 203). Lignende forekomme endnu i den her omhandlede Tid, men mere stiliserede og med Ørene forenede til en Tap (Fig. 204); de vige dog snart Pladsen for et langveisfra hidført Fuglehoved, som strax nedenfor skal omtales.

Dette er kun enkelte Exempler paa, hvorledes den kunstneriske Bevægelse ytrede sig i Begyndelsen af den yngre Bronzealder. En fyldigere Erkjendelse heraf vindes kun ved i et stort Museum at følge alle Overgange mellem gammelt og nyt. Det vil da skjønnes, hvorledes det først og fremmest var det indre Liv, som

medførte Stilforandringen, her som overalt i den nordiske Oldtid. Stillestaaen har der ikke været paa noget Punkt. Men ved Siden af have ydre Faktorer bestandig udøvet en væsentlig Indflydelse, og dette ikke mindst ved det her omhandlede Tidspunkt.

Beviserne herfor afgive uimodsigelig de fremmede og indførte Sager, som findes i Norden ved Siden af de hjemlige. Det er en Import af en egen Art og fra en egen Kant, fra det nordlige Italien og tillige fra de mellemste Donauegne. Begyndelsen falder ikke nøiagtig, hvor Skjellet ligger mellem ældre og yngre Bronzealder; men hinsides dette staa kun enkelte Fund, der bebude de kommende nye Forbindelser med Syden. Drevne Bronzekar af hosstaaende afbildede Form (Fig. 205) ere to Gange fundne i Mandsgrave fra Slutningen af den ældre Bronzealder, hvorimod de ikke ere trufne i senere Fund. Tilsvarende kjendes fra andre Lande nord for Alperne. Dette var de første etruriske Fabrikvarer, som naaede til Danmark.

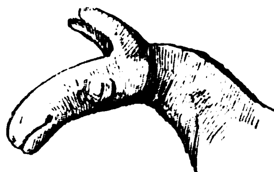

Fig. 203. 1/1.

Fig. 204. 1/1.

Men efter dem fulgte en talrig Række af andre Sager. Først og fremmest store, tohankede Spande og Vaser prydede med Hjulfigurer og derfra udgaaende Fuglehoveder, der ere tegnede med indenfra uddrevne Punktlinier, — mindre Spande med opstaaende Ører til bevægelige Hanke, — smaa Skaale, hvis Side er dækket med opdrevne Buler. Vel ere ikke alle de forskjellige Former, af hvilke nogle ere afbildede i Fig. 206, hidtil fremkomne i Italien; men i ikke ringe Antal ere de trufne over hele Landomraadet nord for Alperne indtil Østersøen, og at de ere udgaaede fra etruriske Værksteder, er sikkert nok. Her hørte denne Art af Metalarbeide ret egentlig hjemme. Bronzen er med fuldkommen Dygtighed tyndt udhamret og derefter, ved de større Stykker, samlet med Søm. Der foreligger ialt c. 30 etruriske Kar

Fig. 205. 1/3.

i de danske Fund. Af samme Arbeide og af samme Oprindelse ere 4 store Bronzeskjolde, af hvilke et er gjengivet S. 334; tilfældigvis kjendes hellerikke disse i tilsvarende Exemplarer fra Italien, hvorimod meget lignende ere fremdragne andetsteds, navnlig i Sverige og Tydskland. Hertil komme enkelte Sværd og mange Smaagjenstande, navnlig Knive og Naale. Det hele Antal af indførte Stykker er dog meget ringe i Sammenligning med de hjemlige Arbeider, i Forbindelse med hvilke de fremdrages. En be-

Fig. 206. 1/8.

stemtere Henførelse til den yngre Bronzealders tidligere eller senere Afsnit er derfor endnu vanskelig. Ældst synes de større Stykker at være, og først derefter kommer Strømmen af Smaagjenstande. Forbindelserne med Italien have øiensynlig strakt sig gjennem hele den yngre Bronzealder, og sammen med de saa langveisfra hidførte Sager fulgte meget fra de mellemliggende, barbariske Omraader. Til Vederlag herfor afgaves der Rav, som dette foran er vist (S. 290). Ravhandlen vendte sig i denne Periode fra de østlige Middelhavslande til Italien og dannede det Grundlag, hvorpaa den nordiske Metalindustri i Løbet af den yngre Bronzealder kunde reise sig til en ny Blomstring.

Ved denne Import blev det hjemlige Metalarbeide gjennemsprængt med nye Elementer i videre Udstrækning, end det her kan opregnes. Fig. 207 viser et Sværdfæste fra Bornholm, afsluttet med to store, mod hinanden vendende Spiraloprulninger. Der er i Danmark kun fundet tre Stykker af denne Art; men Formen er vel kjendt sydpaa lige til Etrurien, hvorfra utvivlsomt det her afbildede Stykke er indført. I Norden var det almindeligt i den sidste Halvdel af Bronzealderen, at Sværdfæster og Knivskafter afsluttedes i ganske lignende Spiraler; dette er et tidligere ukjendt og fra de indførte Stykker optaget Træk. Fig. 208 viser et Miniatur-Sværd af denne Art. Længere fremme, S. 376, skal det omtales, hvorledes Sværdene i dette Tidsrum bleve fremstillede *en miniature*. Det sammesteds afbildede Sværd med flad, afrundet Fæsteknap er et nyt Exempel paa Optagelsen af en fremmed, men her barbarisk Form; tilsvarende Sværdfæster kjendes fra Alpelandene, Donauegnene og det nordligere Tydskland, hvorfra Formen er naaet til Danmark.

Fig. 207. Aarb. 1876. 1/1.

Ved Guldkarrene (se S. 388) træffes en eiendommelig Bægerform, der ellers er fuldstændig ukjendt i Norden gjennem hele Bronzealderen; derimod er den almindelig i Syden allerede fra Slutningen af d. 2. Aartusinde f. Chr., ligesom den træffes almindelig ved de etruriske Lerkar fra den fjærneste Halvdel af det sidste Aartusinde. At de kostbare Guldkar skulde være hidførte fra Italien, kan nu ikke antages; de ere utvivlsomt gjorte i Norden efter en indført Model. Kniven Fig. 209 er sikkert nordisk Arbeide, men Bladets hele Bøining, som først træffes ved den yngre Bronzealders Knive, skyldes en Efterligning af fremmede Forbilleder, der af og til ere trufne i Norden; et saadant Stykke, fra Sjælland, er afbildet under Fig. 210. Om den nye og fremmede Form, som Rageknivene antage i Slutningen af Bronzealderen, er foran talt (S. 234). De fremmede Øxer med Skaftflige (S. 384) indfinde sig nu først mellem de nordiske Sager. Ved samme Tid viser Ornamentiken sig gjennemvævet med klassiske Elementer. Det

Fig. 208. Aarb. 1876. 1/1.

mæanderagtig foldede Baand (Fig. 219) er hentet fra Syden; i de fortløbende S-Figurer (Fig. 215) har man seet en Efterligning af den antike Tougstav, og hinanden endnu nærmere staa den klassiske og den nordiske Bølgelinie (Fig. 214).

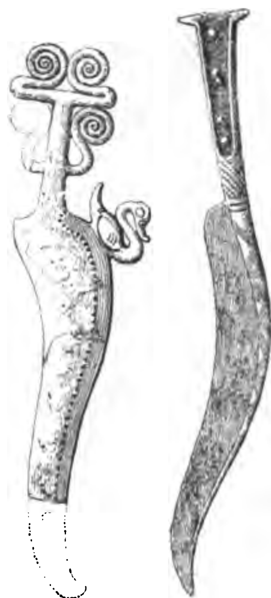

Fig. 209. 1/2. Fig. 210. 1/3.

Et godt Exempel paa Optagelsen af antike Motiver i den yngre nordiske Bronzealder afgiver det nysnævnte Fuglehoved. Det har et paa eiendommelig Maade opadbøiet Næb, der ved plastisk Fremstilling er bredt og fladt, fortil afrundet eller tilspidset. Øinene ere oftest fremstaaende, og Hovedet bæres stedse af en lang, S-formet bøiet Hals (Fig. 211). Det skyder sig frem overalt i Ender og Afslutninger og holder sig under forskjellige Omdannelser gjennem hele den yngre Bronzealder (Fig. 218, 220). Hele Fuglebilleder træffes ogsaa af og til (Fig. 209). Disse Fugle ere fløine op til Norden paa de indførte Bronzesager og have her slaaet sig ned og forplantet sig i den indenlandske Metalindustri. Paa det S. 334 afbildede, etruriske Skjold og paa de store Kar S. 344 stikke tilsvarende Hoveder frem; paa et i Sverige fundet Skjold af italisk Arbeide staa Fuglene efter hinanden, Kredsen rundt. De ere fremdeles vel kjendte i Syden i 1. Halvdel af Aartusindet nærmest f. Chr.; i den saakaldte Dipylon-Gruppe i Grækenland og i de talrige etruriske Fund spille de samme Gjæs- eller Svane-lignende Figurer en fremtrædende Rolle. Ikke usandsynligt stamme de oprindelig fra Ægypten. Særlig det paa de her afbildede Stykker, Skjoldet og Karrene, forekommende Motiv, der ogsaa findes paa andre Sager, Hjulfiguren med de til hver Side udgaaende Fuglehoveder, er ikke uden Grund blevet sammenstillet med et helligt Symbol i det gamle Ægypten, Solskiven mellem to Uræus-Slanger. Naar det nu fremdeles er gjort gjældende, at disse Vandfugle, de være nu

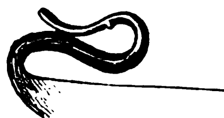

Fig. 211. 1/1.

FRA DEN NORDISKE BRONZEALDERS SIDSTE TID.

oprindelig Gjæs eller Svaner, saa hyppig forekomme i det ældste Grækenland, fordi de vare helligede en Gudinde, der senere omformedes til den græske Artemis, da ligger det nær at spørge, om der ikke ogsaa til de nordiske Fugle kan være knyttet religiøse Forestillinger, hidførte sammen med de fremmede Sager. Der er dog næppe Grund til at antage dette. Modellerne ere tilførte Norden ad hurtig Vei med Importsager, hvorimod religiøse Forestillinger udbrede sig langsomt, fra Folk til Folk, — Forskjellen paa disse to Meddelelsesmaader skal strax nedenfor nærmere omtales; de forskjelligartede Elementer kunne saaledes ikke være naaede samtidig til Norden. Billederne forsvinde med Ophøret af den fremmede Import; de vare i Norden væsentlig kun dekorative Motiver, der vise, hvorledes langveisfra komne Bestanddele i den yngre Bronzealder bleve optagne i den nordiske Industri.

Langt eiendommeligere end den yngre Bronzealders første Afsnit staaer det paafølgende Slutningsafsnit i hele det lange Tidsrum. Nydannelserne ere talrigere; hvad der er fremgaaet af det ældre, er ofte saa vidt omformet, at det maa kaldes fuldstændig nyt; i Ornamentiken er den Bevægelse kommen til fuldt Gjennembrud, der kun spores i den umiddelbart forudgaaende Tid. En Del af de mere fremtrædende Former er paa den hosføiede Tavle gjengiven i c. $^1/_6$ af den virkelige Størrelse, idet der til Afbildning er valgt de smukkeste, største og tillige bedst bevarede Stykker, som hidtil ere fremdragne.

Bronzekarrene fra denne Tid (se Tavlen øverst) ere ligesom de ældre indrettede til at ophænges i Øskener; men Bunden er mere hvælvet, indenfor Mundingen findes ofte en fremspringende Kant med gjennembrudt Mønster, og Størrelsen er betydelig tiltagen. De to største hidtil i Danmark fremdragne Stykker have en Bredde af 30 og 33 Cm. Disse Hængekar, af hvilke der er optaget henved 60 Stykker, ere oftere sande Mesterstykker i technisk Henseende, og ligesaa beundringsværdig er den rige og omhyggelig udførte Ornamentik.

Af lignende, fortræffeligt Arbeide ere de eiendommelige, halvkugleformet *hvælvede Bronzestykker* med fremskydende, hult Midtparti, oftest afsluttet med en Knap (se Tavlen). De ere stedse indrettede til at fastgjøres, de mindre ved en under Midten anbragt

Knap ganske som ved Fig. 198, de større ved to modstillede Udskjæringer eller Øskener ved Kanten eller ved en indvendig anbragt Bøile og overfor denne en Knap; der maa saaledes have været anbragt en bred Rem eller et Baand ved dem. Udsiden er stedse rigt ornamenteret. Disse Stykker, der foreligge i et Antal af c. 25, med en Bredde af 7—16 Cm., ere blevne opfattede som Laag til Hængekarrene, fordi de ofte ere optagne sammen med dem, rigtignok sædvanlig ogsaa med mangehaande andre Sager. Dog passe de aldrig i Størrelse, idet Bredden stedse er en god Del mindre end Karrets Munding. Hellerikke er det let at afgjøre, hvorledes Forbindelsen skulde have været mellem det formentlige Laag og Hængekarret. Man har fremdeles ment at kunne bestemme disse Sager som en Slags Hængelamper, med den over dem anbragte Hætte. Men forskjellige Enkeltheder tale derimod. Tilfældige Støbehuller eller Beskadigelser i Karrene findes saaledes af og til udbedrede med den oftere omtalte Harpixmasse (S. 265), der er brændbar og blødgjøres ved Varme; man vilde sikkert ikke have anvendt dette Stof paa et Ildbækken. Hellerikke kan det just siges, at et saadant sammensat Apparat passer vel ind i det her omhandlede Kulturhele. Men først og fremmest maa det indvendes, at det ikke er heldigt at søge Forklaringen af Oldtidens gaadefulde Stykker mellem Nutidens eller andre fjærnt liggende Sager, og dette saameget mindre, naar ganske nærliggende Former kunne give sikker Oplysning. De her omhandlede Bronzestykker ligne i høi Grad de noget ældre, hvælvede Smykkeplader, som ere omtalte S. 341 og oplyste ved en Afbildning. Kun er den ældre Form nu bleven videre udviklet og forstørret. Det maa nødvendigvis antages, at de yngre Stykker af denne Art ere afledte af de ældre; men da disse sidste, ligesom alle de forudliggende og beslægtede Stykker fra den ældre Bronzealder maa opfattes som Kvindesmykker, saa maa ogsaa de store, hvælvede og høie Stykker fra Bronzealderens sidste Afsnit have havt denne Bestemmelse, hvor lidet troligt dette end synes at være efter deres hele Form. De staa som det sidste Led i Rækken af de Kvindesmykker, der kjendes under særegne Former fra alle fire Afsnit af Bronzealderen.

Mange andre Sager fra denne Tid ere iøvrigt ligesaa urimelig overdrevne i Formen. Man betragte de indtil 14 Cm. brede *Armringe* med fremstaaende Øskener og Klapreblik (se Tavlen, nederst.

tilhøire). Da de først bleve fremdragne, fik de Navn af »Hestehalesmykker«, saa lidt tilkjendegav disse brede og stive Metalbaand sig ved deres Form som Armringe, hvad der nu er klart efter deres Slægtskab med mere moderate Stykker. Det skulde benægtes, at den nederst paa Tavlen gjengivne, kolossale Ring ligeledes har tjent som Armsmykke, hvis der ikke havdes tilsvarende Stykker af en beskeden og saa at sige fornuftig Størrelse. Forelaa nu disse overdrevne Stykker kun i et enkelt Exemplar, da havde de liden Interesse; de kunde da skylde et eller andet tilfældigt Forhold deres Tilblivelse, et Indfald hos et enkelt Individ el. lign. Men de sidst omtalte store, hule Ringe, hvis Ender ofte ere dreiede skjævt for hinanden, foreligge fra Danmark i en halv Snes Exemplarer, og andre kjendes fra det øvrige Norden. Det extravagante i Formen og det overdrevne i Størrelsen er Tidens Smag. Man se de forskjellige paa Tavlen gjengivne Smykkenaale, som naa en Længde af 30 Cm., og hvis tværstillede Hoved kan være 15 Cm. bredt. Ogsaa af disse Former kjendes Stykker i beskeden Størrelse. Andre Naale have en Længde af indtil 70 Cm., medens den sædvanlige Længde er 10—15 Cm.

Der er i Bronzealderens sidste Afsnit en mærkelig Fylde og Kraft i det hjemlige Metalarbeide. Alt, det være smaat eller stort, er i Væxt. Rageknivene blive baade længere og bredere — man kaste et Blik paa de S. 235 afbildede Stykker. Ogsaa det andet til Toilettet hørende Redskab, Niptangen, overgaaer i Størrelse alle de ældre Former. Bøilenaalene (se Tavlen nederst tilvenstre) skille sig fra de ældre ved, at selve Bøilen er bleven tyk og bred, og Pladerne ved dens Ender ere høit hvælvede og ornamenterede. Iøvrigt afvige disse Naale, der danne Afslutningen paa den lange Formudvikling, som kan følges fra den ældste Bronzealder, alene fra de nærmest forudliggende (Fig. 196) ved, at Naalehovedet er bortfaldet.

Det var en produktiv Tid med Nydannelser af forskjellig Art. Foroven paa hosfølgende Tavle sees en bred Ring, dannet af en riflet Bøile, der afsluttes i to aflange Plader, som ere forenede ved store Spiraloprulninger. Dette er en i Bronzealderens sidste Afsnit almindelig forekommende, men i de ældre Fund ganske ukjendt Form. Alene fra Danmark haves over 100 Exemplarer, af hvilke dog intet kan maale sig med det afbildede Stykke; mange ere

spinklere, med smalle Plader, og lukkes kun ved to om hinanden gribende Hager. At dette er *Halsringe* og ikke, som tidligere antaget, Hovedprydelser, erkjendes først og fremmest af Slidet paa Ringenes Underside, der stedse viser sig saaledes, som det maatte falde, naar Ringen hvilede om Halsen med Pladerne anbragte i Nakken og Spiralslyngningerne vendende opefter. Hermed stemmer Ringenes Vidde, idet de ofte ere enten for smaa eller for store til at omslutte Hovedet, medens dog ingen er for lille til at passe om et Barns Hals og ingen for stor for en fuldt udviklet og kraftig Figur. Til denne Anvendelse svare fremdeles alle Enkeltheder i Formen under dens forskjellige Variationer. Naar Ringene ere spinkle, ere de kredsrunde som mange andre Halsringe fra Bronzealderen, massivt støbte og dermed elastiske; de kunde da lægges om Halsen ved, at Enderne førtes fra hinanden. Bliver Bøilen derimod tykkere, er den oftest hulstøbt for ikke at blive for tung og kostbar. Hermed bortfaldt Elasticiteten; Ringen blev da ikke indrettet til at aabnes; men i Stedet for gav man den en større Bredde og en oval Form — stedse i samme Retning som Pladerne — saaledes at den kunde tages paa ved at føres ned over Hovedet. Saadanne sammensatte og kunstfærdig indrettede Former ere stedse fremkomne gjennem en lang Udvikling. Begyndelsen er sikkert at søge i de ældre og simplere, vredne Ringe, der lukkes ved Hager (f. Ex. Fig. 192). Man er faldet paa at gjøre Partiet nærmest ved Lukket fladt, forat det bedre kunde hvile paa Halsen, og man er da ved videre kunstnerisk Behandling af Formen kommen til et saa extravagant Smykke som det her fremstillede.

En lignende Dannelseshistorie have andre samtidige Ringe. Øverst tilhøire paa anførte Tavle er der afbildet to svære Ringe, bestaaende af en Bronzestang, der ved Støbningen har faaet fire tykke, fremspringende Lister og derefter er vreden afvexlende tilhøire og tilvenstre. Formen og det ofte meget kjendelige Slid vise, at dette Slags Ringe har været *Halssmykker,* baarne parvis over hinanden med de sammensluttende Kroge vendende opad mod Nakken. De ere fremgaaede af de nys omtalte, gjennem hele Bronzealderen hyppig forekommende, spinkle Halsringe, der i den fulde Længde ere vredne i samme Retning. Man fandt, at det saa bedre ud eller gav en større Elasticitet at lade Vridningerne løbe afvexlende i modsat Retning. Samtidig gjorde man Ringen saa

tyk, som det nogenlunde kunde gaa an ved et Smykke af massivt Metal; et Ringpar naaer den betydelige Vægt af 1203 grm., og en enkelt Ring, der efter Slidet skjønnes at have været baaren sammen med en anden, har endog en Vægt af 919 grm. Endelig førtes man til det paa Tavlen øverst tilvenstre gjengivne, i mange Exemplarer foreliggende Smykke, der ret viser, hvor excentrisk og dog smukt man arbeidede i denne Tid; de fire ganske tynde, høie og skarpe Længdebaand sno sig i kunstfærdige Vridninger regelmæssig mellem hverandre med rigt Spil af Lys og Skygge paa det guldlignende Metal.

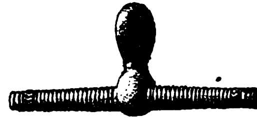

Fig. 212. 1/1.

Nogle af de mange smaa Nydannelser maa endnu nævnes. *Stangknapperne* (Fig. 212) vise sig nu først, men blive snart ganske almindelige; de ere af Bronze, kun enkelte af Guld eller delvis beklædte med Guldblik. Oprindelsen er ganske klar. Man opfandt en ny Art af Lukke bestaaende af en Stang med et tilknyttet Baand; dette blev saa efterlignet i Metal. Stangknapperne forekomme oftest parvis og have da sandsynligvis været anvendte ved Klædningen. Ved andre er der fundet anbragt mindre Brugsgjenstande, f. Ex. en Niptang, der saaledes har været fastknappet til Bæltet. Denne nye Form gav paany Anledning til Dannelsen af Naale, hvis Hoved ganske ligner Tværstangen paa Knapperne, og herfra kom man atter til de kunstfærdige Naale med Tværhoved, som ere afbildede paa den tidtnævnte Tavle. *Hængeplader* af Bronze, bestaaende af en aflang, oftest dekoreret Plade, fra hvis smalle Ende der udgaaer en Stang med Øsken, kjendes ikke fra de tidligere Afsnit af Bronzealderen. I denne Tid findes de almindelig anbragte til Pynt ved Enden af Knivskafter (Fig. 213), paa Naale (se Tavlen), Armbaand o. lign. Man har øiensynlig herved villet efterligne Tøikvaster, der tidligere

Fig. 213. 1/2.

anvendtes paa samme Maade; saadanne kjendtes jo allerede i den ældre Bronzealder (S. 247). Ved Mundstykket af Lurerne (S. 388) er der fundet Levninger af en Bevikling, der sandsynligvis har været prydet med Kvaster, og ved andre Lurer findes disse erstattede af Metal (Fig. 235). Man syntes desuden godt om Klangen af de frithængende, klaprende Plader. Bagpaa den store Skive, som omgiver Lurernes Lydaabning, er der ophængt Klapreslænger endende i en lille Kugle, og tilsvarende lod man klirre paa Armbaandene (se Tavlen).

Det spores overalt, hvorledes man i Bronzealderens Slutningsafsnit har bestræbt sig for at nydanne eller dog oppynte de ældre Former. I Ornamentiken er denne Retning endnu kjendeligere. Ved Opgivelse af en Del af de gamle Elementer, ved en særdeles kraftig Udvikling af andre og navnlig ved en fyldig Anvendelse af mange hidtil ukjendte Motiver er der skabt en ny og eiendommelig Stil. De fordybede Ornamenter med Indlægning ere, som alt nævnt, fuldstændig glemte; Punsel-Ornamenteringen breder sig derimod med ny Fylde. Hovedbestanddelen er Baand, dannede af fintpunslede, jævnsides løbende Linier, ofte kantede med Rækker af Punkter, Spidser eller S-Figurer (Fig. 216). Ved Siden heraf forekomme fortsatte Tvær- og Skraabaand, Rækker af Buer, Kredse samt de nedenfor nærmere omtalte Skibsbilleder, Alt tegnet med de samme jævnsides følgende Punsellinier. Der findes en rig Afvexling af smukke Mønstre. Bølgelinier (Fig. 214), S-Slyngninger (Fig. 215), enkelte eller dobbelte Skjoldmønstre (Fig. 216) vexle med Buer, hvis Spidser løbe ud i slyngede Baand (Fig. 217—18); Mæandertegningen er nu bleven almindelig (Fig. 219). Oftest er Ornamentet fortsat i lange, sluttede Baand; men naar dette ikke passer til det Felt, som skal fyldes, griber man til store Slyngninger afsluttede i Dyrehoveder eller til hele og halve, phantastisk formede Skibsbilleder. Den omstaaende (Fig. 220) afbildede Ragekniv afgiver et godt Exempel paa denne Tids Ornamentik. Paa Bladet sees to Skibe med Kjølen vendt mod Æg og Ryg; Rummet imellem dem er fyldt af en Slyngning med Dyrehoveder. Langs Haandtaget løber et Baand afsluttet i en Skibsstevn og et Dyrehoved.

Udførelsen er ofte saa fin og sirlig som muligt; men Punslen har dog tumlet sig let og frit. Sædvanlig arbeidedes der dygtig og sikkert, som vilde man vise, at der nu raadedes over en

Færdighed, der var uddannet gjennem Bronzealderens mange Aarhundreder. Men ved Siden heraf forekommer ikke sjælden en uskjøn Tegning og en skjødesløs Udførelse. I den ældre Bronzealder var dette ikke Tilfældet; med den større Udvikling er der fulgt en ringere Soliditet.

Fig. 214—15. ²/₃.

Lad Øiet kun eengang opmærksomt blive fæstet paa de Tegninger, der brede sig paa alle Slags Sager, de store Hængekar, Halsringene med ovale Plader, Sværdklinger, Knivsblade og Pin-

Fig. 216—17. ²/₃.

cetter, paa stort og smaat, som det maa ske under Indflydelse af en virkelig levende Kunst, og man vil ikke være i Tvivl om, at Bronzealderens Slutningsstil er ligesaa eiendommelig og i sin Art

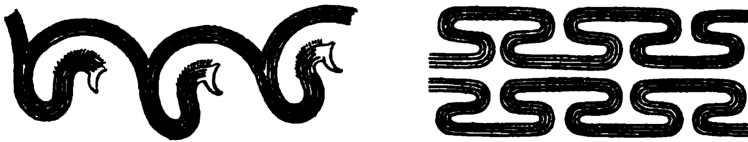

Fig. 218—19. ²/₃.

ligesaa tiltrækkende som dens ældste Stil. Det er ikke den gamle, strenge Kunst, der tilbageholden vogtede paa hver en Snørkel — ikke den derpaa følgende rige og fine Stil med dens bevidste Pyntelighed — ikke det tredie Afsnits Blandingsstil med dens halve Opgiven af det ældre og usikre Søgen fremad; det er en ny, fuldt udfoldet, livsfrisk Stil, mere bøielig og afvexlende, mere

fyldig og sammensat end dens Forgjængere, men præget af først at være fremkommen efter en lang Kunstudvikling. I Overensstemmelse med de forud givne Betegnelser for de forskjellige Stilperioder indenfor Bronzealderen: den strenge Stil, Blomstringstiden og Decadencetiden skulde dette Afsnit kaldes en Efterblomstring.

Den yngre nordiske Bronzealder har sit Hjem paa det Omraade, der fra Stenalderen af havde dannet et Kulturhele, i de vestlige Østersølande og det sydligete Skandinavien (S. 190, 266, 294), dog nu, som foran berørt, med nogen Forskydning imod Øst (S. 336). Allerede i Oderegnene træffes imidlertid saa mange nye Træk, at man halvveis føler sig paa fremmed Grund. Hellerikke mod Syd turde Grænsen ligge fjærnere end forhen; men den er mere usikker end tidligere, udjævnet af de gjennem det yngre

Fig. 220. 1/1.

Tidsrum tiltagende Forbindelser med tilstødende og fjærnere Lande. Mange Enkeltheder, der ret egentlig kunne kaldes nordiske, træffes nu paa videre Omraader. Af de paa sidst omtalte Tavle gjengivne Former have de vredne Halsringe med omskiftende Vindinger ogsaa hjemme i hele Mellemtydskland og tilgrænsende Dele af Frankrig; den svære, hule Bronzering nederst paa Tavlen kan følges, omend i en noget forandret Skikkelse, indtil Bøhmen; Naalene med to store Spiralokprulninger ved Hovedet forekomme endnu i Mellemeuropa; Halsringen med ovale Plader er truffen i et enkelt Exemplar i Baiern, og et Par Fund af ganske nordisk Præg ere optagne ved Corcelettes, ved Neuchâtel-Søen i Schweiz, og ved Petit-Villatte, i Depart. Cher i Frankrig (S. 409). Berøringerne med Omverdenen ere saaledes tiltagne; de Forbindelser ere allerede indledte, der snart skulde inddrage Norden under Jernalderens Kultur.

Den nye Tid staaer allerede for Døren. Flere Sager, som i Norden endnu tilhøre den rene Bronzealder, forekomme sydpaa i

Jern eller i Forbindelse med Jernalders Former. Dette gjælder saaledes de ofte nævnte, vredne Halsringe og forskjellige Former af Smykkenaale. Sværdene, hvis Fæste er afsluttet i Spiraler (S. 345), have i Italien undertiden en Klinge af Jern, og nærstaaende Former fra Donaudalen kunne have Fæstet prydet med Indlægninger af samme Metal. Fremdeles træffes undertiden Bronzesager, som egentlig høre hjemme i Jernalderen, indblandede i de nordiske Fund fra Bronzealderens sidste Afsnit, og enkelte Gange er der ogsaa fundet Jern. Kun et eneste ældre Fund vides at have indeholdt en Gjenstand af Jern, nemlig en lille Kniv med Grebspids af usikker Form; dette Fund, som nedenfor skal omtales (S. 401), tilhører den ældre Bronzealders sidste Afsnit. Fra Periodens Slutning hidrører derimod det righoldige Fund fra Røgerup Mose, Sjællands Horns Herred, med en Række Armringe, der ere forarbeidede af Jern, men formede som de samtidige Bronzesmykker. I et samtidigt Fund fra Wennbüttel i Ditmarsken med mange charakteristiske Stykker var der en Kniv med Skaft af Bronze, men med Blad af Jern. Et Fund fra Kölpin i Bagpommern indeholdt Sager af Jern og Bronzer fra Periodens Slutning. Paa mange Maader skjønnes det saaledes, at den yderste Grænse mod Jernalderen er naaet.

Hermed er Udsigten over hele Perioden afsluttet. Den ligger nu for os i sin fulde Udstrækning, begyndende med de spiralprydede Bronzer og afsluttet med de vidt forskjellige, men ligesaa eiendommelig ornamenterede Sager. Om Rækkefølgen af Tidsgrupperne og hele Udviklingsgangen skulde der efter det ovenfor fremstillede ikke være Tvivl. Mere vanskeligt stiller sig derimod Spørgsmaalet om Periodens og de enkelte Afsnits Varighed, om Tidspunktet for deres Begyndelse og Afslutning.

Med de ovenfor herom foreløbig givne Antydninger (S. 267, 281) kunne vi ikke længere nøies, efterat vi nu have vundet Kjendskab til Bronzealderens Indhold. Sagen maa nærmere fremstilles — ikke i alle sine Enkeltheder, hvad der hører hjemme under den mest specielle Archæologi, ligesom dette kræver mange Forudsætninger og et stort Apparat; men Spørgsmaalet om Bronzealderens Chronologi maa fremlægges i sin Almindelighed, saaledes at det kan skjønnes, hvorledes Dateringer tilveiebringes og, hvilken Sikkerhed de have.

Man søger at finde Tidsbestemmelser for Bronzealderen ved at regne tilbage fra et senere, chronologisk fæstnet Punkt. Et saadant haves i den romerske Periode, der begynder med det første christelige Aarhundrede. Forud herfor ligger den førromerske Tid og atter forud Bronzealderens fire Afsnit. Et Udsyn over Fund og Oldsager, over Stiludviklingen og den hele Kulturbevægelse i disse forskjellige Grupper vilde give, at der maatte anvises hver af dem 2—3 Hundrede Aar. Herefter skulde Bronzealderens Begyndelse falde hinsides Aar 1000.

En saadan Beregning er næppe ganske uden Basis. Vi kjende en Række Stilgrupper fra Nordens Jernalder, der frembyde en lignende Indholdsfylde som Bronzealderens enkelte Tidsafsnit, og de have alle havt en Varighed af et Par Aarhundreder. Der kunde henvises til de vel kjendte klassiske Stilperioder, den græske, den hellenistiske, den ældre og den yngre romerske Tid, ja, der kunde endog peges paa den romanske og den gothiske Periode for at skaffe Exempler paa lignende Tidslængder som den, der her er ansat for Bronzealderens Afsnit. Det synes næsten at gjælde for det europæiske Kulturhele, at en fjærntliggende Stilperiode, der ved sine efterladte Monumenter træder frem som et Hovedafsnit, har havt en Varighed af 2—3 Aarhundreder. Som det let vil sees, ere dog disse Betragtninger ingenlunde uangribelige, og den her fremstillede Beregningsmaade tør kun siges at hvile paa et vist Skjøn.

Man kunde da vende sig til Oldsagformer og ornamentale Elementer, som vides oprindelig at være udgaaede fra Syden og derefter ere vandrede fra Folk til Folk for endelig at optages i Norden (S. 267). Dersom disse Elementer lade sig sikkert datere i deres første Hjemstavn, kunde det antages, at de ogsaa lod sig tidsætte i Norden; det maatte kun vides, hvor lang Tid der medgaaer til en saadan Forplantning fra Syd til Nord.

At dette dog er en meget lang Tid, kan hurtig sluttes af vel bekjendte Forhold. Christendommen behøvede 900 Aar for at naa til Danmark, Bogstavskriften var omtrent ligesaa lang Tid underveis fra Grækenland, Brugen af Jernet naaede sandsynligvis ikke meget hurtigere frem, Møntprægningen brugte c. 1700 Aar, og det oprindelig græske, ornamentale Bladværk kom først hid i den carolingiske Tid. Saa ofte der i den fjærne Fortid er foregaaet

en virkelig Kulturmeddelelse fra Syden, er den baaren frem gjennem den hele Kjæde af mellemliggende Folk, og hertil er der medgaaet en betydelig Tid, af indtil halvandet Tusinde Aar eller mere. Tilegnelsen ad saadan langsom Vei kalde vi *Kulturmeddelelse* i Modsætning til *Importen* af Gjenstande, ved Handel eller paa anden Maade, hvorom nærmere nedenfor. Herimellem maa der nøie skjelnes. Importen foregik forholdsvis hurtig; de saaledes modtagne Sager efterlignedes, og denne Optagelse af nye Elementer krævede ringe Tid; en saadan Tilegnelse betegner dog ikke et Kulturfremskridt, der kan jævnstilles med Optagelsen af en vis Metaltechnik, en ny Kunststil, Møntprægning, Bogstavskrift o. lign.

Men tager en virkelig Kulturmeddelelse saa lang Tid, som de anførte Exempler lade formode, da vil det strax sees, at Dateringer søgte fra denne Side ingen videre Betydning kunne have for Bronzealderen. De fra Syden optagne Elementer, som falde indenfor denne Periode, ville nemlig have begyndt deres Vandring langt tilbage i det 2. Aartusinde; men ved denne Tid ere Forholdene i Syden ikke stort bedre kjendte end i Norden og Tidsbestemmelserne næsten ligesaa usikre. Vi se ogsaa, at næsten alle de i chronologisk Henseende sikkert bestemmelige Elementer, som klart vise sig at være oprindelig udgaaede fra Syden og at være hidførte ved langsom Meddelelse fra Folk til Folk, først træffes i den nordiske Jernalder; der skal nedenfor paa sit Sted fremføres Vidnesbyrd om denne Tilførsel, til hvilken der er medgaaet indtil 1000 Aar.

Fremdeles vil det skjønnes af de anførte Exempler, ligesom det følger af Sagens Natur, at Afgivelsen af Kulturelementer fra Haand til Haand vel altid maa antages at have krævet en betydelig Tidslængde, men ingenlunde endog tilnærmelsesvis den samme. Saaledes kunne vi ganske opgive at forsøge Dateringer ved Hjælp af Elementer, der ere tilførte Norden paa denne langsomme Maade, hvor nøie vi end maatte kjende deres Tid i Syden.

Det eneste virkelig brugelige Middel til Dateringen af den nordiske Bronzealder afgiver Importen af fremmede Sager, hvis Tid er kjendt i det oprindelige Hjemland. Men kan nu et Bronzekar eller et Sværd, som vides at være fabrikeret f. Ex. i d. 8. Aarh. i Etrurien, sættes til samme Tid i Norden? Naturligvis kan det tænkes, at særegne Forhold have ført et saadant Stykke tværs-

igjennem Europa i Løbet af et Aar eller to; men i Reglen kan dette ikke være skeet. Efter Antallet af de i Norden fundne etruriske Sager og efter den Regelmæssighed, hvormed de forekomme i Fundene, kan det vel antages, at der ialfald periodisk har været en temmelig uafbrudt Tilførsel sydfra; men en direkte Import har det selvfølgelig ikke været. En saadan kunne vi antage for den romerske Periodes Vedkommende, idetmindste til Tydskland, og i Vikingetiden kunne fremmede Sager direkte og altsaa hurtig være naaede til Danmark. Men i Aartusindet f. Chr. F. ere Varerne sikkert kun meget langsomt gaaede fra Folk til Folk. Mangehaande Enkeltheder ere at tage i Betragtning, naar der skal udtales et Skjøn om den Tid, der er medgaaet ved Tilførselen af fremmede Sager, saaledes navnlig deres Beskaffenhed og Stedet, hvorfra de ere komne, enten Mellemeuropa eller Italien. Nogen sikker Regel kan ikke gives; men der feiles næppe meget ved at antage, at der sædvanlig er hengaaet et halvt Aarhundrede. Fremdeles ere de indførte Sager i Almindelighed ikke blevne nedlagte i Jorden samme Aar eller kort efter, at de vare naaede til Østersølandene. Det er jo Sager, som indførtes til Brug og ikke for at nedgraves. Atter herved maa der beregnes en vis Tid, idet der paany tages Hensyn til Sagernes Art, den Stand, hvori de findes — enten nye eller opslidte —, Fundets hele Charakter o. s. v. Det kan vistnok udtales, at der i Almindelighed maa lægges henved 100 Aar til Fabrikationstiden for at finde Nedlægningstiden i Norden.

Selv om man nu ikke skulde ville antage dette som en Regel, maa det dog indrømmes baade, at alle Dateringer ved Hjælp af indførte Sager lide af en Usikkerhed paa Grund af Forskjellen mellem Fabrikationstiden og Nedlægningstiden, og tillige, at denne Usikkerhed kan anslaaes til c. 100 Aar. Men hertil kommer en anden Usikkerhed af ligesaa stor en Betydning, idet Fabrikationstiden i Syden kun sjælden kan angives nøiere. Sikkerhedsgraden varierer noget efter Gjenstandenes Art og Fabrikationssted; oftest maa der vistnok ved Sager ældre end Aar 500 f. Chr. regnes med en Usikkerhed paa 100 Aar, og det dobbelte for Sager ældre end Aar 1000.

Et Exempel herpaa afgive de foran fremstillede etruriske Bronzekar prydede med Hjulfigurer og Fuglehoveder (S. 344).

Dels ganske tilsvarende, dels lignende Kar ere fremdragne spredt omkring i Tydskland og Ungarn; nær beslægtede Stykker kjendes tillige fra Norditalien. Her er der fremdeles fundet andre Sager, Hjelme og store Bronzeplader til Lukke for Bæltet, der ere udstyrede med de samme Ornamenter, Alt foreliggende i store og veloplyste Fund. Hvor nøie kan nu denne etruriske Fundgruppes Tid bestemmes? I hvert Fald ikke nærmere end paa et Aarhundrede. De Fleste vilde vistnok for Øieblikket henlægge dette til begge Sider af Aar 800, mulig endog med Tilføiende af, at de for denne Gruppe eiendommelige Sager idetmindste for en Del kunne strække sig gjennem hele d. 8. Aarh. Efter som nu Udførselen af de i Norden fremdragne Kar har fundet Sted i Begyndelsen eller i Slutningen af dette hundrede Aar, til hvilke de henføres i Hjemstavnen, have vi ved Dateringen i Norden en Usikkerhed af 100 Aar. Paa lignende Maade gaaer det selv med de bedste af de andre foreliggende Tidsmaalere, de øvrige foran afbildede Bronzekar og Sværdene, hvis Fæste er afsluttet i store Spiraler (S. 345).

Hertil kommer endnu, at det ikke med Sikkerhed kan afgjøres, om de fremmede Importvarer berøre Indledningen, Midten eller Afslutningen af et vist Tidsafsnit i Norden — atter Mulighed for 100 Aars Feilregning eller mere. Vistnok kan det oftere, under Afveining af alle Enkeltheder i Oldsagernes Form og Stil, med nogen Sandsynlighed angives, om et Fund eller et Stykke henhører til en tidligere eller en senere Del af et af de 4 Hovedafsnit. Men forat Dateringen herved skulde vinde i Sikkerhed, maatte der tilføies Beregninger vedrørende Findestedet, der vilde være af et høist tvivlsomt Værd. Der vides nemlig endnu meget lidt om den enkelte Egns Stilling til Kulturbevægelsen i det hele, om den var forrest eller bagest i Udviklingen. Kun saameget vide vi, at hele det nordiske Omraade ikke fulgtes nøie ad; men hvormeget det nordlige Tydskland var forud for de danske Øer, og atter f. Ex. Fyen forud for Sjælland eller omvendt, det er saa temmelig ubekjendt. Forskjelligheder paa 100 Aar forekom sikkert mange Steder — en ny Kilde til Usikkerhed af samme Omfang som de alt nævnte.

Af det sidst anførte fremgaaer det, at alle Tidsangivelser for den nordiske Bronzealder maa betragtes som Middeltal, og efter

Alt ovenfor bemærket vil det skjønnes, at der i bedste Fald ikke kan opnaaes nøiere Dateringer end til et Aarhundrede og tilmed sædvanlig under Mulighed af en Feilregning, der kan anslaaes til andre hundrede Aar. Fremdeles vil det sees, at de chronologiske Bestemmelser bero paa Overveielser og Kombinationer af en stor Mængde enkelte Fakta, tildels af meget speciel Natur, og det vil forstaaes, at Anskuelserne kunne differere alt efter Vurderingen af disse Enkeltheder. Sandsynlighedsberegninger af denne Art have de Fleste iøvrigt liden Lyst til at bringe paa Papiret; i hvert Fald vil man da afholde sig fra alle mere specielle Bestemmelser, alene benytte de sikreste og brugeligste Midler og fremfor Alt gjøre Tidsangivelserne saa rummelige, som de efter Sagens Natur maa være.

Vende vi os, for dog at bestemme visse Hovedpunkter, først til Overgangstiden mellem den ældre og den yngre Bronzealder, da maa denne angives væsentlig paa Grundlag af de ovenfor omtalte, etruriske Importsager. De ikke faa fra barbarisk Omraade, navnlig fra Donauegnene indførte Gjenstande ere mindre anvendelige, idet Fabrikationstiden er usikrere end for de italiske Sager. Disse maa i deres Hjemstavn henføres til Aarhundredet omkring 800; de optræde i Norden ved Siden af den yngre Bronzealders tidligere Former. Herefter skulde Periodens yngre Afsnit antages at være begyndt i Løbet af d. 8. Aarh.

For Spørgsmaalet om Bronzealderens Afslutning maa Opmærksomheden navnlig fæstes ved de foran omtalte Halsringe med tynde, fremspringende Vindinger (S. 351). De tilhøre i Norden stedse Periodens sidste Del og ere enkelte Gange trufne i Berøring med Jernalders Sager. En saadan Ring er ved Primentdorf i Posen funden nedlagt i et fremmed Bronzekar af egen Form, en Spand af tyndtdrevet Blik, med lige Side og prydet med ophøiede Baand, saaledes at Spanden helt igjennem er tæt riflet. Af disse saakaldte Cistaer er ingen naaet til Norden, medens mange ere trufne spredt i Tydskland og Ungarn. I det nordlige Etrurien ere de fremdeles i betydeligt Antal optagne paa store Gravpladser og sammen med Sager, hvis Tid kan bestemmes. Det er ingen Tvivl underkastet, at disse Gravpladser skrive sig fra Tiden, før de fremtrængende Galler bosatte sig i det nordlige Etrurien, hvad der sandsynligvis fandt Sted omkring Aar 400. Cistaerne maa da antages at tilhøre

senest d. 5., mulig dog tillige d. 6. Aarh. I Posen skulde de saaledes tilhøre d. 5. eller 4. Aarh., og de skandinaviske Fund fra Bronzealderens Slutning, som indeholde Halsringe identiske med den ved Primentdorf fundne, maatte da tilhøre d. 4. Aarh.

At dette maatte blive Tiden for Bronzealderens Afslutning, er vel forstaaeligt. Gjennem Periodens yngre Afsnit, d. 8.—5. Aarh., havde Norden forsynet det etruriske Omraade med Rav og havde i Bytte herfor modtaget de fremmede Bronzesager. Saaledes blev det i Norden muligt at fortsætte Metalarbeidet i det hele paa det gamle Grundlag, omend for en Del under Indflydelse af den etruriske Import. Men i d. 5. Aarh. trængte galliske Skarer ned i Italien; de gamle Forbindelser bleve afbrudte, og Handelen førte ikke længere imod Nord. De keltiske Stammer herskede nu i Mellemeuropa. Det var deres barbariske Kultur, som dannede Grundlaget for Nordens Jernalder, saaledes som dette længere fremme skal vises.

Vi vende os endelig paany til det vanskelige Spørgsmaal om Bronzealderens Begyndelse i Norden. Midlerne hertil ere foran fremlagte; her skulle de kun benyttes, navnlig under Forbindelse med de to nys indførte Kategorier: Kulturmeddelelse og Import.

Hvis Spiralornamentiken er afgiven fra Mykenæ-Kredsen omkring Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr., — saaledes som hidtil forudsat, i Tilknytning til det sikkert kjendte (S. 221, 267, 281), — da har den, hidført ved Kulturmeddelelse, ikke kunnet naa til Østersølandene før langt ned i det sidste Aartusinde f. Chr. Men allerede i d. 8. Aarh. falder, som strax foran udtalt, Overgangen mellem den ældre og den yngre Bronzealder. Forud herfor ligger hele den ældre Bronzealder med dens to Afsnit, som i hvert Fald maa have spændt over flere Aarhundreder. Der vilde altsaa ikke have været Tid nok til, at Spiralornamentiken kunde være afgiven fra Haand til Haand. Følgelig maatte den være hidbragt ved Import, og da enten gjennem Handel, hvad der er uantageligt (S. 282), eller ved nye, sydfra kommende Folk.

Hvis derimod Spiralornamentiken havde begyndt sin Vandring imod Nord i en langt ældre Tid, omkring Aar 2000, da kunde den langsomt meddelt være naaet frem henimod d. 2. Aartusindes Slutning, og der vilde da blive tilstrækkelig Plads for den ældre nordiske Bronzealder. Saaledes behøvede man ikke nødvendigvis

at antage en Import ved nye Folk (S. 282, 289). At Spiralornamentiken paa det græske Omraade har havt en saa høi Ælde, er ikke usandsynligt. Hvor langt den gaaer tilbage i Ægypten — indtil Midten af d. 3. Aartusinde — er foran nævnt (S. 267). Mange Fund af spiralprydede Sager fra de græske Øer kunne utvivlsomt ligge forud for den egentlige Mykenæ-Gruppe. Ved Butmir i Bosnien er der fundet Lerkar prydede med Spiraler i nær Forbindelse med Stenalders Sager, og lignende Stykker foreligge fra Ungarn og Galizien.

Den nye Kunststil skulde da langsomt Aartusindet igjennem have bredt sig mod Nord indtil Skandinavien. Sammen med den fulgte den mere udviklede Bronzetechnik; hist og her var vel Grunden beredt allerede i en ældste Bronze- eller »Kobberalder« til Modtagelsen af disse nye Kulturelementer (S. 274). Fra Tid til anden indhentedes den langsomme Meddelse fra Folk til Folk af Gjenstande, som førtes frem ved hurtig Import sydfra. De efterlignedes og omdannedes, og de nye Former førtes videre mod Nord for atter at omformes. Saaledes nærmede Bevægelsen sig lidt efter lidt til Norden baaren frem af ind i hinanden skydende og over hinanden gribende Kulturmeddelelse og Import, indtil først enkelte Bølger og endelig den brede Strøm naaede Østersølandene.

At den nye Kultur paa denne Maade er naaet til Danmark, synes at angives af, at den nordiske Bronzealder frembyder en mærkelig Blanding af ældre og yngre Træk. Ved Siden af de ældgamle Spiralornamenter optræde Sværdene med Grebtunge (S. 224) og Bøilenaalene (S. 231), der i Syden ikke ere ældre end Slutningen af d. 2. Aartusinde. Førte til Norden ved Kulturmeddelelse vilde disse sidste Elementer sikkert først være naaede frem i Slutningen af det første Aartusinde f. Chr. De vise sig imidlertid allerede i den ældste nordiske Bronzetid. Disse Former maa altsaa være blevne hjulpne hurtig paa Vei ved Import, og saaledes kunde de indhente de langt ældre Spiralornamenter, der forud langsomt vare dragne samme Vei og nu forlængst vare gaaede af Brug i Grækenland. Men ere disse Former for Sværd og Bøilenaale hidførte ved Import, da vise de, at vor ældste Bronzealder ligger i Slutningen af d. 2. Aartusinde f. Chr. F.

Det skal ikke forsøges at give nøiere Tidsbestemmelser, eller videre førte, til de enkelte Afsnit og de forskjellige Former. Man maa sikkert endnu indskrænke sig til at udtale, at Bronzealderen

sandsynligvis har varet 7—8 Hundrede Aar, at hvert af de to Hovedafsnit, den ældre og den yngre Bronzealder, da vilde have omfattet 3—4 Aarhundreder og de fire kortere Afsnit henved 200 Aar. Et Udsyn over den hele Fundrække og de forskjellige Stilarter, som vel tildels grundede paa Indflydelser udenfra, men dog væsentlig skyldtes en hjemlig Udvikling, turde vise, at disse Tidslængder ere meget sandsynlige.

Det maa dog herved fremhæves, at Prof. *Montelius*, som har publiceret høist værdifulde Arbeider over Bronzealderens Chronologi, er kommen til ikke lidet afvigende Resultater. Periodens Slutning sættes til 6. Aarh. f. Chr., Overgangen fra det ældre til det yngre Afsnit henføres til 10. Aarh., og Bronzealderens Begyndelse til 17. Aarh. Her er derimod angivet henholdsvis 4., 8. og — for at nævne et bestemt Tal — 12. Aarh. At Montelius skyder alle Tidspunkter saa langt tilbage, ligger væsentlig i, at han ikke blot ikke beregner nogen synderlig Tid til Importen af fremmede Sager, men ogsaa antager, at nordiske Elementer, der ere modtagne ved Kulturmeddelelse, ere omtrent samtidige med de tilsvarende i Syden. Der siges f. Ex.: »Ligheden mellem Spiralerne paa de nordiske Arbeider og paa de i Mykenæ fundne er saa stor, at de alle maa være omtrent samtidige; de nordiske kunne ikke være *meget* yngre end de græske«. De sidste angives at være nogle Menneskealdre ældre end 1400 f Chr.; de første antages derfor at gaa tilbage til 1450 (Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Stockholm, VIII, 138 flg.). Prof. Montelius arbeider fremdeles under den Forudsætning at kunne give endog skarpe Dateringer og med en betydelig Sikkerhed. Hvad der taler herimod, er foran fremsat. Hvor den hele Undersøgelses Princip er saa forskjelligt, maa Resultaterne selvfølgelig blive indbyrdes afvigende.

Fig. 221. 1/5. Se S. 367.

XII. GRAVENE, DERES FORM OG UDSTYR.

Den yngre Bronzealders Grave, deres Indretning og Udstyr, staa i nøie Forhold til Tidens Gravskik, Ligbrændingen, og til det at denne Skik endnu ikke, som senere i Jernalderen, ved at gaa i Arv fra Slægt til Slægt igjennem Aarhundreder, var bleven dels videre udformet og forfulgt i sine Konsequenser, dels opløst og forstyrret under Berøringen med nye Ideer. Mange Enkeltheder synes først at blive forstaaelige, naar det fastholdes, at Ligbrændingen i sin simpleste og mindst sammensatte Form for ikke længe siden, i Løbet af den ældre Bronzealders senere Del, var trængt frem ved Siden af Begravelsen for derefter at blive den ene raadende Gravskik (S. 325).

I den yngre Bronzealder er Graven i Reglen lille, kun stor nok til at rumme de brændte Ben, eller ikke meget større. Forekommer der af og til aflange, stensatte Grave, lignende Kisterne fra Slutningen af den ældre Bronzealder (S. 321), da fremgaaer det oftest af Gravgodsets Art, at de skrive sig fra en tidlig Del af den yngre Bronzealder; at man endnu i denne Tid hist og her efter gammel Skik er vedbleven at gjøre Graven større, er vel forstaaeligt. Saadanne længere Grave ere imidlertid særdeles sjældne i d yngre Bronzealder, og fra Periodens Slutning turde de være ful stændig ukjendte.

Sædvanlig er Graven kun en lille Beholder for de brændte Be og i Reglen er der ikke ofret meget Arbeide paa dens Indretnir

Ikke sjælden er der dannet en lille, firkantet Kiste eller Kasse, 1—1½ Fod bred, sat op af 1 Sten i hver Side, 1 Bund- og 1 Dæksten; men langt oftere ere Benene nedlagte i et Lerkar, som da atter kan være anbragt i et lille, stensat Rum (se Fig. 190 S. 324) eller omgivet og overdækket med nogle Sten. Ligesaa almindeligt er det imidlertid, at Resterne fra Ligbaalet findes uden anden Beskyttelse end et Par uordentlig liggende Smaasten eller endog anbragte i den blotte Jord. I sidste Fald have Benene dog mulig oftere været indesluttede i en Kasse af Træ, af hvilken der undertiden er fundet Rester.

Der er altsaa hellerikke anvendt synderlig Omhu. Dog maa det nævnes, at Urnen kan staa ompakket med Tang eller være tæt omgiven paa alle Sider af en Pakning af Smaasten. Oftere maa Benene have været indviklede i Tøi, som delvis findes bevaret, hvor Bronzesager have været i Berøring dermed. Dette gaaer dog ikke ud over en pietetsfuld Bevaring af Resterne fra Ligbaalet. Men videre skyldtes der ikke den Døde. Hele den simple Indretning af Graven viser, at de sidste Rester af Legemet ikke mentes at have nogen videre Betydning for den frigjorte Sjæl og ikke heller for de Efterlevende.

Et lignende Indtryk faaer man af selve Gravkarret. Kun i ganske enkelte Tilfælde er der taget et smukt og kostbart Bronzekar af fremmed Arbeide til Gjemme for de brændte Ben. I Reglen ere Urnerne af Ler, sikkert oftest gjorte alene for at tjene som Gravkar. Dette maa navnlig antages om de hyppigst forekommende, krukkeformede Kar med en snæver Aabning, der et lukket med et egentligt Laag med bred Kant eller Fals (se Fig. 222, tilhøire). De øvrige, mere aabne Kar, som kun findes dækkede af et Laag af tilfældig Art, en flad Sten, Bunden af et Lerkar eller et tilpasset Potteskaar, de sjælden forekommende Kar, som have Form af Kander og Kopper, og de flade Skaale, der undertiden findes anvendte som Laag (se Fig. 222 tilvenstre), have derimod sikkert for en Del været Madkar, der tilfældig ere tagne til Brug i Graven. Sædvanlig findes der kun 1 Kar i hver Grav. I ganske enkelte Tilfælde har der været nedsat Bikar, enten som Gravgods eller mulig med Fødemidler, hvad der senere blev almindelig Skik gjennem en stor Del af Jernalderen.

Som en Følge af de egentlige Gravkars ensartede Bestemmelse er Formen ikke meget afvexlende. Det er Krukker af simple og lidet udprægede Former. Ornamentering forekommer sjælden og sparsomt. Paamalede Farver anvendtes ikke; men efter den forskjellige Behandling af Leret og Fremgangsmaaden ved Brændingen træffes der mange forskjellige sorte, mørkt brunlige, graa og rødlige Farvetoner. Der er ligeledes en rig Afvexling mellem omhyggelig glattede og blankt afpudsede Kar og Stykker med ujævn Flade,

Fig. 222. Gravkar fra den yngre Bronzealder. 1/8.

ligesom ogsaa mellem vel dannede og formløse eller slet forarbeidede Urner. Alt dette stemmer vel med den ringe Betydning, som Gravapparatet i det hele havde for denne Tid. Men af de egentlige Gravkar kan der saaledes ikke vindes nogen klar Forestilling om, hvad der dengang kunde ydes paa Keramikens Omraade. De sjældnere forekommende Kar, der efter Formen utvivlsomt maa bestemmes som henhørende til Husgeraadet, ere for en Del vel forarbeidede og af gode, ret afvexlende Former; ved flere er Leret, Formen og Ornamenteringen behandlet baade med Omhu og Smag. Pottemagerkunsten har saaledes i denne Periode ingen-

unde staaet saa lavt, som det er blevet antaget efter en Betragtning alene af de almindelige, simple Kar, der kun ere gjorte til at nedsættes i Jorden.

Blandt de forskjellige Former kan der udskilles visse Grnpper, som øiensynlig ere i nær Slægt med de Lerkar, der almindelig forekomme i sydligere Egne. Dette gjælder navnlig om en stor Række af Kar, hvis Over- og Underdel skilles ved en bestemt Indsnøring, ved hvilken der findes 1 eller 2 Ører (se Fig. 222, i Midten), og om andre, hvis Over- og Underdel mødes i en mere eller mindre stærkt fremtrædende Kant (se Fig. 222, tilvenstre). Til de bedre og stærkere profilerede Kar af disse Former findes der nøie tilsvarende Sidestykker sydpaa idetmindste indtil Mellemtydskland, hvorfra Hovedformerne atter kunne følges indtil Italien. De svagere udprægede og mere afslebne Former forekomme derimod ikke udover Nordtydskland. I Keramiken spores altsaa de samme Forbindelser sydpaa, der træde saa kjendelig frem i Metalarbeidet. Den hele Forandring, som de fremmede Forbilleder ere undergaaede i Norden, bestaaer kun i en Udjævning af Profileringen og en Omdannelse af mere sammensatte Former til simple, rummelige Beholdere for de brændte Ben.

De samme Former optræde i høist forskjellig Størrelse; i Reglen falder Høiden mellem 20 og 40 Cm., medens ganske smaa og meget store Urner ere sjældne. Det største hidtil fundne Gravkar har en Høide af 68 Cm. Sjældne ere ogsaa aflange, firkantede eller ovale Lerkar med Laag (S. 364), sikkert Efterligninger af saadanne Træbeholdere, hvoraf der, som nys omtalt, er fundet Rester, og ikke hyppigere forekomme runde Gravkar, lukkede opadtil og med en firkantet Aabning paa Siden, hvori der slutter en Lerplade, fastholdt ved en Tværstang (Fig. 223). Sammenlignede med en Række Gravkar fra Tydskland og Italien, formede som en Hytte, der er omhyggelig efterlignet, med Tag, Spærværk og Dør, maa sikkert ogsaa de nordiske Lerkar betragtes som »Husurner« — det almindelige Navn for denne Form, skjøndt Ligheden med Huset kun er meget ringe.

I Gravkarrene ligge de oftest stærkt brændte Ben, hvide og sprungne i mange Stykker. Det er øiensynlig blevet omhyggelig undgaaet at medtage andet fra Baaltomten end just Benene af den Afdøde, og kun yderst sjælden er der, sikkert af en Feiltagelse,

indblandet enkelte Smaasten og smaa Kulstykker. Med samme Omhu, fortæller Homer, at Patroklos's Ben bleve opsamlede, uden at Resterne af de ofrede Dyr og Mennesker kom med; Heltens Ben bleve kjendte ved, at de laa for sig i Midten af Baalpladsen. Ogsaa senere hos Grækerne og Romerne var den omhyggelige Opsamling af Benene en egen, vigtig Del af Ligbegængelsen. I Indien bleve de brændte Ben sigtede i et Sold, forat saaledes Asken og fremmede Indblandinger kunde fjærnes. Benenes Rensning er altsaa et gjennemgaaende Træk, der maa have staaet i nøie Forhold til Ligbrændingens Ide. Længere ned i Tiden blev dette glemt. I Jernalderen ere de brændte Ben sædvanlig smudsige og blandede med de øvrige Rester fra Ligbaalet.

Fig. 223. 1/5

Naar Opsamlingen var endt, og Benene lagdes i Karret, tilføiedes de Gravgaver, som strax nedenfor skulle omtales, idet de snart fik Plads paa Bunden af Karret, snart midt i Benmassen, men dog oftest øverst. Kun Ragekniven findes omhyggeligt indsvøbt, i Tang, eller indlagt i et Stykke Læder, der er omviklet med Baand, en enkelt Gang indesluttet i en net udskaaren Trææske med Laag — saaledes bar man sikkert denne skrøbelige Kniv hos sig, hvis fine Æg maatte saavidt muligt skaanes. Tilsidst sattes Laaget paa Karret, idet det ofte blev tilklinet omhyggelig med den i hele Bronzealderen saa almindelig anvendte Harpixmasse (S. 265). Denne Tætning sees paa det S. 324 afbildede Kar. Pieteten fordrede, at intet maatte blandes med Resterne af det tilintetgjorte Legeme. Saa bar man Karret til Gravhøien, sikkert ofte en længere Strækning, hvorfor det sædvanlig er forsynet med Ører til Bærebaand eller med fremspringende Knopper for saaledes bedre at kunne holdes.

Som der i den yngre Bronzealder ikke er anvendt meget Arbeide paa selve Graven, saaledes hellerikke paa dens ydre Omgivelser. Det er vel i Reglen saa, at Graven fremdeles, ligesom i den ældre Bronzealder, er indesluttet i en Høi; men kun sjældnere synes der nu at være opført et nyt Gravminde (S. 304). Langt oftere

er der benyttet en ældre Høi. Det kan siges næsten at være en Regel, at Høie, som i Bunden indeholde en eller flere Grave fra den ældre Bronzealder, høiere oppe eller tæt under Overfladen have flere, undertiden mange Gravsteder fra den senere Del af Perioden (S. 302). Snart har man gravet et Stykke ned i den Høi, der laa som et velbekjendt og ærværdigt Minde fra ældre Tid, og har nede i Stenkjærnen indrettet et nyt Gravsted; snart er der kun gravet 1 eller 2 Fod dybt i det løse Jorddække, saaledes at Urnen just kunde staa beskyttet; snart er Graven anbragt ovenpaa Høien og dækket med et nyt, paaført Lag. I alle saadanne Tilfælde har man kun opsøgt et ældre Mindesmærke for paa let Maade at slippe til et fredeligt Hvilested for den Døde.

Opførtes der nye Høie, havde de kun sjælden en betydeligere Størrelse (S. 300). Som Exempel paa et Gravminde af denne Art kan anføres Lydshøi i Blidstrup Sogn, Frederiksborg Amt.

Den havde en Høide af c. 6 Alen og indesluttede kun en enkelt Grav, der laa midt i Høien og paa dens Bund. Det var en Kiste dannet af 4 flade Stene, stillede paa Høikant om en 1 1/2 Al. lang og 1 Al. bred Bundsten med jævn og glat Overside. Kisten var 10" dyb og saa nøiagtig dækket med en enkelt Sten, at den ved Undersøgelsen viste sig at være fuldstændig jordfri. Paa Bundstenen laa en Dynge brændte Ben og ved dem et prægtigt Sværd og et Beslag til et Foderal el. lign., fremdeles en Ragekniv, en Niptang og en Naal, Alt af Bronze, samt en Knap af Guld. Alle Formerne henhøre til den tidligere Del af den yngre Bronzealder.

Sædvanlig ere de Høie, der kun rumme en enkelt eller faa Grave fra den yngre Bronzealder, ganske lave eller middelstore, ikke over 3 Al. høie, og den første Grav er da ofte anlagt et Par Fod dybt under den naturlige Jordflade. Indeholde Høiene derimod talrige Grave, kunne de naa en større Høide, dog vist næppe over en halv Snes Fod; men saadanne Gravminder maa tænkes at være blevne til lidt efter lidt, idet Høien ved hver ny Begravelse blev noget forøget. Der kan være indtil 30 Grave i disse Høie — sikkert rummende Individer, der hørte til samme Slægt eller samme Kreds. Afbildningen S. 305 viser et Gjennemsnit af en saadan Høi, opført af Sten, hvad der, som foran omtalt, ikke er sjældent i denne Tid.

Omkring den yngre Bronzealders Høie, der ofte ligge samlede i større eller mindre Grupper ved Siden af anseeligere Gravhøie fra den ældre Tid, er der af og til anlagt Grave under den

naturlige Jordflade og ikke dækkede af nogen Høi. Der kjendes i det hele ikke faa Exempler paa, at man i den yngre Bronzealder har begravet paa flad Mark uden nogen dækkende Høi; men hidtil have dog saadanne Grave, afseet fra Bornholm, ikke været trufne samlede i saa stort et Antal, at de kunne siges at danne Gravpladser af lignende Art, som almindelig forekommer baade i og udenfor Danmark fra den ældste Jernalder. Alene paa Bornholm, hvor de sydfra fremtrængende nye Ideer i denne Del af Oldtiden gjøre sig mærkelig stærkt gjældende, har man allerede i Slutningen af Bronzealderen benyttet samlede Gravpladser uden Høie. Denne nye Skik skal nærmere omtales under Jernalderen. Her maa dog bemærkes, at naar man ved Bronzealderens Slutning i Norden begyndte at begrave udenfor Høie paa flad Mark, saa var dette i god Overensstemmelse med de Ideer, der oprindelig laa til Grund for Ligbrændingen. Resterne af Legemet havde nu ikke nogen videre Betydning. Lysten til at opføre større Høie som i ældre Tid maatte da efterhaanden svinde. Arbeidet ved Gravene indskrænkedes til det mindst mulige, og man endte med kun at nedgrave Urnen under den naturlige Jordflade. Der stod den dækket og i Fred; andet behøvedes ikke.

Der haves en overordentlig stor Mængde Fund fra den yngre Bronzealders Grave, saaledes at mange af denne Periodes Oldsager foreligge i langt betydeligere Antal end nogen anden Art af Sager fra Nordens Oldtid. Det skulde saaledes antages, at der maatte kunne vindes sikker Kundskab om disse Gjenstandes Bestemmelse, om hvilke Sager det var Skik at nedlægge hos Mænd, og hvad der tilhørte Kvinder, om det forskjellige Gravgods hos Børn, Unge og Gamle, om Tidsforholdet mellem de forskjellige Former o. s. v. Men tværtimod er her Alt langt dunklere end i den ældre Tid. Dette beroer ene og alene paa, at Ligbrænding nu er den herskende Gravskik. Der mangler da først ganske den Støtte til Bestemmelsen af Sagerne, som haves, naar de optages ved det ubrændte Lig, hvis Kjøn kan angives, og paa deres rette Plads ved Hals, Haandled eller Klædning. Fremdeles — og dette er Hovedsagen — aftager Gravgodset baade i indre Værd og i Fylde med den overhaandtagende Ligbrænding, og hermed svækkes følelig det Materiale, hvoraf Kundskab skulde øses.

Der foreligger vel en Del Fund, som indeholde kostbare Sager, en Armring, en Naal eller en Niptang af Guld, og i adskillige Tilfælde har et enkelt Fund indeholdt en hel Række Gjenstande.

Saaledes er der ved Snedsted, Thisted Amt, i en Urne optaget et Miniatur-Sværd, en Ragekniv, Niptang og Syl, en Naal med Hoved, 3 runde Knapper, en Stangknap og 2 Beslag til et Skaft, Alt af Bronze. Et Lerkar med brændte Ben, der stod omsat med Sten dybt i en Høi ved Strærup paa Fyen, indeholdt af Guld en bred Armring og en smuk Naal med Hoved, af Bronze en Ragekniv, en stor Kniv med Skaft, en Stangknap og en lille Ring, og fremdeles et Stykke Rav. Begge disse Fund maa utvivlsomt henføres til Mænd. Fra en Kvindegrav hidrører et Fund fra Ydby, Thisted Amt, indeholdende en Halsring, 2 Armringe, 2 Fingerringe, en Stangknap samt en lille Ring, Alt af Bronze og nedlagt i en Urne.

For den langt overveiende Del indeholde dog disse Grave enten slet intet Gravgods eller kun et enkelt eller ganske faa Stykker, og sædvanlig er det kun Smaasager, Toiletredskaber, mindre Brugsgjenstande eller tarvelige Sager henhørende til Paaklædningen. Rageknive og andre Knive, Niptænger, Syle, Synaale, Knapper, Naale, smaa Ringe forekomme atter og atter. Flere af disse Gjenstande ere foran afbildede, S. 235—41, 346—54. Nogle af de smukke Knapper fra den yngre Bronzealders tidligere Del ere her gjengivne under Fig. 224—26; de ere henholdsvis af Guld, Bronze og Ben, og alle af hjemligt Arbeide. Fig. 227—28 vise et Par af de hyppig forekommende, indførte Naale af Bronze, der ligeledes i talrige Exemplarer ere fremdragne sydpaa indtil Mellemeuropa. De ere vistnok udgaaede fra Italien og tilhøre i Norden Bronzealderens Slutningstid.

Store og mere charakteristiske Stykker træffes derimod yderst sjælden i den yngre Bronzealders Grave, saaledes navnlig Sværd, der ere saa almindelige i den ældre Tid. De foran omtalte, store Bronzesmykker af forskjellig Art, som foreligge i de samtidige Mark- og Mosefund, optages næsten aldrig i Gravene. En saa kjendelig Forandring af de ældre Forhold har sikkert sin gode Grund. Det er forstaaeligt, at man, efterat Ligbrændingen var trængt igjennem, ikke kunde bevare den gamle Anskuelse, at selve de Sager, som nedlagdes i Graven, kom den Døde til Gavn. Legemet blev jo fuldstændig tilintetgjort; hvortil da Vaaben og Smykker? Vel vedblev man efter nedarvet Skik at medgive et og andet; men det behøvede kun at være af ringe Værd; thi egentlig var det uden Betydning.

Denne Sparsomhed i Gravgodset er et Forhold af Interesse; men den begrænser følelig vort Kjendskab til mangt og meget. Dertil kommer, at det for dette Tidsrums Vedkommende er vanske-

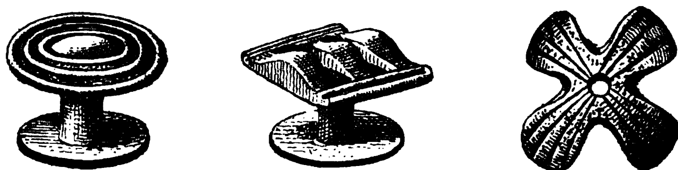

Fig. 224—26. 1/1.

ligt at tilveiebringe tilstrækkelig mange og vel oplyste Fund. De fleste ere, ialfald hidtil, fremkomne ved tilfældige Gravninger af Ikke-Sagkyndige. Jo mere anseeligt nu Gravstedet er og jo rigere Indholdet, des bedre vil sædvanlig Finderen være istand til at give paalidelig Besked. For de ældre Tiders Vedkommende ere Oplysningerne derfor oftest gode; Interessen vækkes af den omhyggelig dannede Kiste eller den store Stendynge, som man kun med Besvær har opbrudt, og Iagttagelseslysten anspores af de tiltrækkende, store Vaaben og Smykker. Om de Smaasager, der optages i den yngre Bronzealders uanseelige Grave eller mellem Skaarene af itubrudte Lerkar, modtages derimod sædvanlig kun daarlig Oplysning. Man ved ikke andet at fortælle end, at Sagerne laa i Urner, og man sammenblander Indholdet af flere, nær ved hinanden liggende Grave og bereder saaledes særegne Vanskeligheder for Studiet af Gravgodset og for dets nærmere Bestemmelse. Der maa haves et meget betydeligt Antal af fuldt paalidelige Beretninger, før man rolig kan se bort fra mange nu foreliggende, sandsynligvis sammenblandede eller mangelfulde Fund.

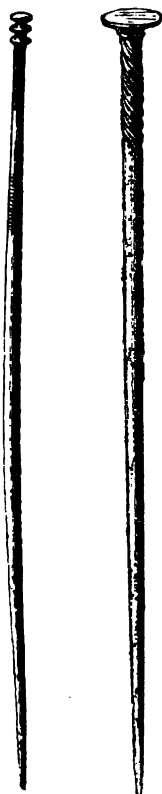

Fig. 227—28. 1/1.

Som Følge heraf har det hidtil ikke været muligt i det enkelte at skjelne mellem Mands- og Kvindefund. Dog synes visse gjennemgaaende Træk at give forstaaelige Vink. Et Antal af 26 Fund har indeholdt et Sværd, en Dolk eller et af de

strax nedenfor omtalte Miniatur-Sværd i Forbindelse med Ragekniv, Niptang og Syl, hvortil kommer en Naal, nogle Knapper o. a.; Smykkeringe af Bronze mangle derimod ganske. At slutte fra Forholdene i den ældre Bronzealder maa disse Fund utvivlsomt hidrøre fra Mandsgrave. I Modsætning hertil indeholde 17 Fund en eller flere Smykkeringe til Hals eller Arm, et Ringpar til Fingeren foruden andre Sager, Kniv, Naal, Knapper o. s. v., men derimod ikke de anførte særlige Mandssager; denne Række af Fund skulde da henføres til Kvinder.

I det hele er dog Gravgodset i denne Tid sammensat paa en mærkelig afvexlende og tilfældig Maade; snart findes Sager ved Siden af hverandre, som man ikke skulde vente at finde nedlagte sammen, snart synes Udstyret for den Døde at være meget fragmentarisk og utilstrækkeligt. Der forekommer oftere to Stykker af samme Slags, to Rageknive, to Niptænger, to Syle, et Miniatur-Sværd ved Siden af et virkeligt Sværd. En lignende Dobbelthed i Gravgodset kjendes ikke for den ældre Tids Vedkommende og kunde vel ikke forekomme, saalænge Gravgodset opfattedes som et virkeligt Udstyr for Livet hinsides. Ofte er det kjendeligt, at det blot har været Meningen ifølge gammel Skik at medgive den Døde *Noget*, uden at der er lagt Vægt paa, at det var af Betydning eller overhovedet brugeligt. Det er ikke sjælden en ren Ubetydelighed, en lille Syl, en spinkel Ring, et Fragment af et Knivblad, en Stump af en Sav, indtil 2 Cm. kort, eller en anden lille Stump Bronze. Nøglen til Forstaaelsen af alle disse Forhold synes at være, at Gravgodset ikke længere som i den ældre Tid blev opfattet som et Gravudstyr, men som et Slags Gave fra de Efterlevende. Mangehaande forskjellige Omstændigheder og den forskjellige Grad af Pietetsfølelse foranledigede da den store Afvexling mellem et mindre Antal af virkelig rige og en langt overveiende Mængde af ubetydelige Fund, sammensatte paa høist forskjellig Maade. Ved den Blanding af Ideer, der saa ofte findes paa Omraader, som staa i Forbindelse med det Religiøse, kan tillige den ældre Opfattelse af Gravgodset være fastholdt af Nogle, opgiven af Andre og halvt eller uklart bevaret hos Mange. Dette vilde det ikke være paafaldende at træffe i den Tid, som fulgte umiddelbart paa Indførelsen af den nye Gravskik. De forandrede Forestillinger om Livet efter Døden havde ikke ret faaet Tid til at

fæstne sig, og endnu mindre havde de kunnet udvikles i deres Konsequenser. Dette fremgaaer klarlig af andre Forhold.

Det var Reglen i den yngre Bronzealder, at Gravgodset ikke kom paa Ligbaalet, men først henlagdes ved de brændte Ben, efterat disse vare opsamlede paa Baalpladsen. Kjendes der end Tilfælde, i hvilke Sagerne have været udsatte for Ild, ere disse ganske faa, og de henhøre vistnok alle til Periodens Slutning. Først længere ned i Tiden, i Jernalderen, blev det idetmindste til visse Tider og paa visse Steder almindelig Skik, at Gravgodset brændtes; først da synes Forestillingen om at tilintetgjøre i Ilden for saaledes at berede for den kommende Tilværelse at have strakt sig til Alt, hvad der medgaves den Døde. Denne Behandling af Gravgodset bevaredes senere i Norden indtil Hedenskabets Slutning. »Enhver skal have det i Valhal, som lægges paa hans Ligbaal«, hed det dengang i Ynglingasaga. Dette er utvivlsomt at opfatte som en Konseqvens af de Forestillinger, der oprindelig laa til Grund for Ligbrændingen.

Mærkeligt er det, at flere Naturfolk under den længe fortsatte Udvikling af Forestillingerne om Livet hinsides ere førte til en lignende Ødelæggelse af Eiendelene, forat de kunne følge den Døde. Chippewayerne i Nordamerika skaane intet af, hvad der har tilhørt den Afdøde; de ødelægge Alt: Telte, Klæder og Vaaben. Det samme finder Sted hos Chomancherne og andre Folk. Saaledes ogsaa hyppig i Afrika. Hos Bagoerne paa Guinea-Kysten brændes Alt ligetil Fødemidlerne, saa at Familien bliver næsten forarmet. Som en videre Udvikling heraf brænde Chineserne Efterligninger i Papir af Huse, Meubler, Baade, Bærestole, Tjenere o. s. v. I Modsætning til alle disse vidtdrevne Skikke maa Bronzealderens Brænding alene af Liget opfattes som Udtryk for, at Forestillinger og Skikke endnu dengang havde deres første simple Form.

Paa en lignende Maade forholder det sig med Ofringen af Dyr og Mennesker. Der er vel i ganske enkelte Urner mellem de brændte Menneskeben fundet Knogler af ofrede og brændte Dyr; saaledes indeholdt et Lerkar fra en Høi ved Veileby i Frederiksborg Amt en Del Dyreben, mellem hvilke der var 5 Knogler af Hund og 2 af Faar. Muligt er det ogsaa, at det ved en videre Undersøgelse af Urnernes Indhold vilde findes, at Ofringer af Dyr have havt et større Omfang, end det efter det hidtil foreliggende

skulde antages. Men ialfald kjendes der endnu ikke fra Nordens Bronzealder Exempler paa saadanne store Ofringer, som alt omtales hos Homer. Achilleus lægger først mange Faar og Oxer om Patroklos's Lig; derefter kaster han 4 Heste paa Ligbaalet; han skjærer Halsen over paa to af Patroklos's 9 Hunde og kaster dem bagefter, og endelig ofrer han 12 unge Trojanere. Lignende store Ofringer idetmindste af Dyr forekomme i Norden, saavidt endnu vides, først i Hedenskabets sidste Tid og andetsteds kun under lignende, mere udviklede Tilstande. Cæsar omtaler de store Ligbaal hos Gallerne, paa hvilke der brændtes Dyr, Slaver og Alt, hvad den Afdøde havde havt kjært. Hos Angelsaxerne, Russerne og andre Folk i Europa foretoges lignende store Brændinger af Dyr, Mennesker og Gods. Hos Thracerne dræbtes Hustruen ved Mandens Begravelse og brændtes tilligemed Gods og Vaaben. Hos de gothiske Heruler lagdes Hustruen paa Mandens Ligbaal, ganske som det skete hos de indiske Hinduer indtil ned imod vor Tid og — det kan tilføies — tillige i Oldtiden; thi dette findes omtalt allerede hos Cicero og hos andre af Oldtidens Forfattere. Naar nu intet af dette kan spores i den nordiske Bronzealders Gravfund, naar det hele Gravapparat her er saa tarveligt og nøgtern, saa beroer atter dette vistnok paa, at Ligbrændingen endnu ikke var udviklet i sine Konsequenser.

Selve Gravgodsets Sparsomhed maatte iøvrigt ogsaa paa anden Maade naturlig følge med Indførelsen af den nye Gravskik. Sagerne skulde indesluttes i det lille Gravrum eller i Urnen; de maatte efter Datidens Forestillinger være i umiddelbar Forbindelse med Levningerne af den Døde — saaledes ligge de næsten uden Undtagelse. Men nu større Sager, som det lange Sværd, der ikke kunde faa Plads i den lille Grav? Kun ganske enkelte Sværd — men alle fra Ligbrændingens første Tid, fra Slutningen af den ældre Bronzealder — ere fundne ved Siden af en Urne. Der maatte dog Sværdet synes at være for fjærnt fra den Døde. Man kunde da sammenbøie de større Gjenstande, saaledes at de kunde faa Plads i Graven, og virkelig er der af og til fundet et sammenbøiet Vaaben eller en lang, sammenrullet Naal. Oftest er man imidlertid gaaet en anden Vei, idet man har medgivet den Døde, ikke det virkelige Sværd, men en kortere Efterligning af Vaabnet, og dette er blevet saa almindelig Skik, at det maa siges at være

Reglen, at der i den yngre Bronzealders Grave kun findes Miniatur-Sværd eller saakaldte symbolske Sværd, medens de tilsvarende virkelige Vaaben optages i Mark og Mose. Hvorledes dette har udviklet sig, kan saa at sige følges Tomme for Tomme, idet der foreligger alle Overgange mellem længere Stykker, som vel kunde kaldes Dolke eller korte Sværd, medens dog deres hele Form viser, at de kun ere Efterligninger, og ganske smaa Stykker, hvis Klinge kun er c. 2 Cm. lang. Foran S. 345 er der afbildet et saadant Miniatur-Stykke af den ene af dette Tidsrums almindelige Sværdformer. Hosstaaende (Fig. 229—30) sees dels et virkeligt Sværd, dels en Efterligning i den anden, samtidige Hovedform, med stor, afrundet Fæsteknap. Mod at opfatte saadanne Stykker som symbolske Sværd kunde der vel indvendes, at de som oftest have en omhyggelig formet og skarpægget Klinge, der forsaavidt nok kunde bruges som Kniv; dog foreligger der enkelte Stykker, ved hvilke ogsaa Bladet er saaledes, at de kun kunne opfattes som Repræsentativer.

Fig. 229. 1/8.

Fig. 230. 1/8.

Ogsaa ad anden Vei kunde man være kommen til at nedlægge Miniatur-Stykker i Gravene i Stedet for virkelige Sager. For mange hedenske Folk har det ligget nær at sætte et Repræsentativ i Stedet for det virkelige Offer. Naar det hos en romersk Forfatter fra Oldtidens Slutning, *Servius* (ved Aar 400), hedder, at »ved Ofringer gjælde Efterligninger ganske som virkelige Sager«, da udtales hermed, hvad Grækerne og Romerne havde gjennemført konsequent. Saaledes vare de ogsaa blevne førte til ikke sjælden at medgive de Døde Miniatur-Sager, der ganske svare til dem, som forekomme i den nordiske Bronzealder. Udgangspunktet kunde da have været det samme hos de forskjellige barbariske Folk nord for Alperne, hvor lignende Miniatur-Stykker forekomme, og endelig her i Norden. Herimod maa dog indvendes, at det i Danmark navnlig er de store Stykker, som

findes efterlignede, i Reglen kun Sværdene. Gravrummets Lidenhed skulde da antages at have været det første bestemmende ved Anvendelsen af Miniatur-Stykker.

Eller skulde det have været de Efterlevendes praktiske Sands, som forbød dem at ofre særlig værdifulde Ting? Ved alle andre Sager end Sværd spores en kjendelig Vaklen. Oftest ere Smykkeringene erstattede af Miniatur-Stykker, medens de tilsvarende virkelige Smykker foreligge i Fundene udenfor Gravene; sjældnere forekommer der Efterligninger af Knive som de to under Fig. 231—32 afbildede Stykker, hvis korte Greb gjøre dem uskikkede til virkelig Brug, og endnu sjældnere af Bøilenaale og Kamme. Hovedmassen af Smaasagerne fra disse Grave er derimod virkelige Brugsgjenstande, der ikke ere gjorte til at nedlægges hos den Døde. De ere ofte meget slidte, hvad der navnlig kan sees paa Knivene, hvis Æglinie er stærkt forandret ved Slid og Opskærpning, og paa Niptængerne, hvis Ornamenter kunne være næsten udviskede ved gjentagen Pudsning. Ligeledes ere Knapperne ofte meget afslidte og trukne ganske skjæve ved Brug. Snarest hidrører den hele Vaklen mellem Brugsgjenstande og Efterligninger fra, at man paa dette som paa andre Punkter stod ved Begyndelsen til noget nyt, der endnu ikke var ret udformet.

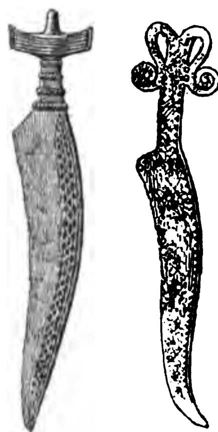

Fig. 231—32. Miniatur-Knive, den første fra den yngre Bronzealders ældre, den anden fra dens senere Afsnit. 1/2.

Flere af de Forhold ved Gravenes Bygning og Indhold, der her ere fremstillede som en Følge af den Skik at brænde Ligene, ere tidligere blevne opfattede som Vidnesbyrd om, at Hovedmassen af den yngre Bronzealders Grave skulde rumme en lavere og fattig Befolkning. Enkelte Grave af samme simple Form og Indretning som de øvrige have imidlertid indeholdt mange og undertiden kostbare Sager. Vel er det muligt, at en Udvikling og Forandring af de sociale Forhold i Løbet af hele den lange Periode har medført, at en større Del af Befolkningen i den yngre Tid er bleven gravlagt saaledes, at Gravene ere bevarede indtil vor Tid, medens der for den ældre Bronzealders Vedkommende øiensynlig kun kjendes den høiere Befolknings Gravsteder (S. 401).

Dog kan sikkert de yngre Graves gjennemgaaende tarvelige Indhold ikke tilskrives den Dødes eller Familiens Fattigdom eller ringe Stand. Det skal ikke benægtes, at et fyldigere eller sparsommere Gravgods kan staa i et vist Forhold til Rigdom og Stand, ligesom til de Efterlevendes Pietet og andre særlige Forhold; først og fremmest maa dog Gravenes simple Indretning og ringe Udstyr opfattes som Tidens almindelige Skik og som et Udtryk for de raadende Anskuelser om Livet efter Døden.

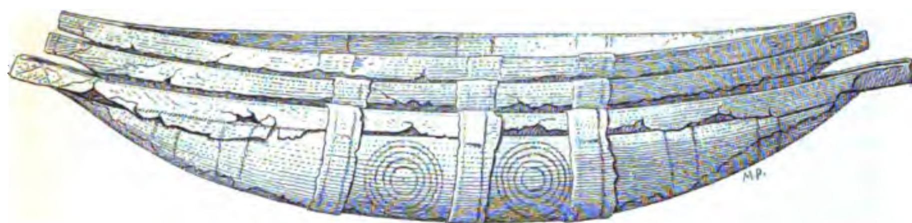

Fig. 233. 1/1. Se S. 387.

XIII. MARK- OG MOSEFUNDENE.

FORSTAAELSEN AF DISSE FUND. PRAGTSTYKKER OG VÆRKTØI.

En vigtigere Rolle ved Gravfundene spille i den yngre Bronzealder de udenfor Gravene, i Mark og Mose fremdragne Fund, ganske modsat af, hvad der er Tilfældet for den ældre Bronzealders Vedkommende. De ældre Fund af denne Art yde vel et vigtigt Supplement til Gravfundene, idet de indeholde dels visse Pragtstykker, dels Arbeidsredskaber, som ikke pleie at forekomme i Gravene; men de ere dog kun faa og lidet fyldige i Sammenligning med de store og rige Fundrækker fra Gravene. For den yngre Bronzealder maa Studiet derimod væsentlig bygges paa de mangfoldige, indholdsrige Fund fra Mark eller Mose. Der tælles c. 160 yngre Fund, eller mere end dobbelt saa mange som fra Periodens første Halvdel (S. 255), og just de anseeligste og mærkeligste Sager fra den yngre Tid foreligge i hele Rækker endnu udelukkende i disse Fund, eller ere dog kun yderst sjælden trufne nedlagte hos den Døde. Hvad der fremdrages i og udenfor Gravene, danner to indbyrdes saa stærkt forskjellige Grupper, at der maa sees nøie til, forat Berøringen mellem dem og navnlig Samtidigheden kan bemærkes (S. 335).

Hvad er nu den egentlige Aarsag til denne Forskjel? I Gravene forekomme Sager, der ifølge gammel Skik ere medgivne den Døde; hvilken Tanke har i Modsætning hertil været ledende ved Henlægningerne i Mark og Mose? Dette maa vides, forat baade Fundene som Helhed og de enkelte Sager ret kunne for-

staaes. Allerede foran ved Fremstillingen af den ældre Bronzealder berørtes dette Spørgsmaal (S. 256); men Besvarelsen udskødes, indtil alle disse Fund fra samtlige Tidsafsnit kunde omtales under eet, og paa samme Maade blive de tilsvarende Fund fra Stenalderen (S. 50, 155) først nu behandlede, idet de væsentlig bidrage til Opfattelsen af den hele Art af Nedlægninger.

Der tales her kun om Sager, som med Forsæt ere henlagte, ikke om tilfældig tabte eller bortkastede Gjenstande; disse henhøre ikke til *Mark- og Mosefundene* efter denne Betegnelses egentlige Betydning. Allehaande Brugsgjenstande ere i Oldtiden gaaede tabt og fremdrages nu atter. Ringen kan glide af Armen, og Naalen skyder sig ud af Klædningen; Sværd eller Spyd kan tabes i Vand; alle saadanne Fund behøve ingen særlig Forklaring. Hellerikke handles her om Fund, som tilfældig indeholde flere Gjenstande; der kan i Aarenes Løb være tabt forskjellige Sager paa samme Sted, saaledes at de ere komne til at ligge ved Siden af hverandre og derfor nu optages sammen. Til Mark- og Mosefundene henregnes kun Sager, som efter deres Art og efter Fundomstændighederne skjønnes at være forsætlig henlagte, hvad enten det er mange eller kun et enkelt Stykke.

Hvad der er gjemt eller skjult i Tanken om, at det paany under andre Forhold skulde tages frem, har man kaldet *Depotfund*, idet Jord eller Vand kun har modtaget Sagerne som et Depositum. Hvad der derimod er henlagt saaledes, at man for bestandig gav Afkald paa det, som et Offer til Guder eller til Afdøde, betegnes som *Offer- eller Votivfund*. Under disse to Grupper henhøre alle Mark- og Mosefundene.

Der foreligger fra Bronzealderen en stor Mængde Fund med flere eller færre Sager af forskjellig Art, som det ligger nær at opfatte som Depotfund. Til alle Tider har man betragtet Jord og Vand som gode Gjemmesteder, og særlig paa et lavere Kulturtrin, under usikre og lidet fredelige Forhold, opbevarede man saaledes de værdifulde Sager, som man under en høiere Civilisation vilde henlægge bag sikker Laas, i Kjældere, Skabe og Skrin. De ældste historiske Beretninger fortælle om, hvorledes man tyede til Skove og Sumpe med sine Værdisager, naar Fjenden kom i Landet. Om Odin hedder det, at han kjendte Stederne, hvor Skatte laa

skjulte, og i den islandske Lovbog Grágás var det udtrykkelig forbudt at nedgrave Penge i Jorden.

Fundforholdene stemme fuldstændig hermed. Sagerne blive oftest fundne i Moser, ved Tørveskjæring eller ved Kultivering af Overfladen, eller dog paa sid og sumpet Grund — saaledes lyde Beretningerne om over Halvdelen af ialt 130 Depotfund fra hele Bronzealderen. I henved en Snes Tilfælde hedder det, at Fundet er optaget ved eller under en stor Sten, oftere en særdeles stor Sten, som skulde sprænges eller nedgraves, fordi den hindrede Markarbeidet. Paa et saadant Sted, tænktes der, maatte Kostbarhederne kunne ligge uforstyrrede — de have jo virkelig været det indtil vore Dage. Mulig skulde Stenen tillige være et Kjendingsmærke for Pladsen, saa at man var sikker paa at finde sine Eiendele igjen, naar den Frygt, hvorunder man skjulte dem, var hævet. Ikke sjælden ere dog Sagerne henlagte, som det synes, ganske tilfældig hist og her paa den flade Mark eller i en Banke, undertiden i Udkanten af en Gravhøi, i et enkelt Tilfælde indeni Gangen til en Jættestue — Alt som Forholdene have medført det.

De ligge ikke spredt og henkastede, men omhyggelig anbragte og tæt sammenpakkede. Bronzekarrene staa paa deres Bund, det mindre sat indeni det større; Smaasager ligge indeni Karrene eller indstukne i andre, hule Gjenstande, og de større Sager ligge tæt op til hverandre. Ofte ligger Alt indesluttet i et Lerkar, der er dækket med en flad Sten eller med et Lag af Sten; en enkelt Gang har Fundet været indsvøbt i Birkebark. Ved at betragte alle de enkelte Træk ved disse Nedlægninger faaer man det Indtryk, at Sagerne ere omsigtig nedlagte saaledes, at de vare sikrede mod at opdages eller tilfældig at findes, og tillige saaledes, at man var vis paa uden Vanskelighed at kunne optage dem igjen.

Ogsaa efter deres Indhold lade disse Fund sig opfatte som midlertidig hengjemte Sager. Mange af dem indeholde just, hvad man skulde antage, at mere eller mindre velhavende Folk i Bronzealderen have havt Anledning til at gjemme. Oftest er det større Smykker, gode og værdifulde Sager, nye eller brugte, af alle de forskjellige Former, som anvendtes i Periodens ældre og yngre Afsnit, dog kun undtagelsesvis af Guld; saa kostbare Smykker vare jo overhovedet sjældne. Ved Siden heraf findes ofte et Par Redskaber, Kniv, Segl, Sav eller Øxe — saadanne Stykker havde jo ialfald

Metallets Værdi —, og hertil komme oftere nogle Brudstykker af forskjellige Bronzegjenstande, mindre Stænger og Barrer; Bronzen var et saa kostbart Metal, at der vel var Grund til at passe paa Stumper og Stykker. Sjældnere forekomme Vaaben; dem gjemte man ikke hen. Den meget afvexlende Sammensætning af disse Fund tillader vel at give dem Navn af *Skattefund*, der maa indeholde, hvad snart den enkelte Mand eller Kvinde, snart hele Familien kunde finde Anledning til at hengjemme under mange forskjellige Forhold.

Som Exempel kan anføres Fundet fra Fjellerup, Svendborg Amt, indeholdende et stort Hængekar, to Halsringe med aflange Endeplader og Spiraler, en hvælvet Smykkeplade, Alt af de paa sidstomhandlede Tavle gjengivne Former, fremdeles 14 spinkle, vredne Halsringe, 13 Armringe, en Ragekniv, 2 Syle, en Kniv med Skaftspids, 2 Celter, adskillige Naale med Hoved o. fl. Sager. Alt var anbragt paa en i en Mose horizontalt liggende Egestamme, de mindre Gjenstande indeni Hængekarret, de større tæt op til det.

En anden Række af Fund indeholder i broget Blanding Brudstykker af flere eller færre Gjenstande af alle Slags, Vaaben, Redskaber og Smykker, og dernæst oftere raat støbte Barrer, Støbeknolde og Stykker af Bronzemasse. Undertiden forekomme alle Delene af en enkelt Gjenstand; men oftest mangler der noget, eller der findes kun et eneste lille Brudstykke — et helt og tilsyneladende brugeligt Stykke, en Celt eller en Ring, træffes kun som en Undtagelse i disse Fund. Men hvad der særlig fortjener Opmærksomhed, er den vidtdrevne Sønderbrydning. Sværdet er ikke blot overbrudt paatværs i mange Smaastykker; men disse ere atter itubrudte efter Klingens Længderetning. De tynde Save ere delte 3—4 Gange, og Celterne ere baade overbrudte og derefter delvis knuste i ganske smaa Stykker.

Det største Fund af denne Art er optaget i et Lerkar, der stod i Grøftekanten ved Landeveien mellem Roskilde og Frederikssund ikke langt fra Ryegaard. Det bestaaer af 14 større og mange mindre Brudstykker af 12 Celter, mindst 8 Brudstykker af Knive, c. 150 større og mindre Stykker af Save, en Stump af en Synaal, adskillige Stykker af Barrer og Bronzekager, 22 Brudstykker af Sværd og Dolke, 6 Dele af Spydspidser, mindst 12 Fragmenter af Halsringe og 15 af Armringe, 11 Dele af Bøilenaale, flere Brudstykker af Knapper, Dopper og andre Bronzegjenstande, samt to smaa Bronzekar, de eneste Stykker, der ere i brugelig Stand.

Denne vidtdrevne Sønderbrydning, som møder i en Række af Fund, synes at maatte forklares af, at Bronzefragmenterne have tjent som Betalingsmiddel paa lignende Maade som senere i Oldtiden sønderbrudte Smykker, Kar o. a. af Sølv og Guld. De mange

Brudstykker, der kunde benyttes og vel ofte længe vare benyttede til Betaling, udgjorde en Værdi, som der vel var Anledning til at gjemme. Denne Art af Depotfund kaldes med et særligt Navn: *Metalfund.*

Atter andre Fund indeholde Redskaber til Metalarbeide, Støbemasse, flere eller færre Brudstykker af gamle Bronzesager og ved Siden heraf sædvanlig en Del nyforfærdigede, ofte endnu ikke afpudsede Sager.

Et Fund fra Frenderupgaard paa Møen indeholder saaledes 2 Redskaber til Metalarbeide, 7 ikke fuldt afpudsede Paalstave, samt mindre Brudstykker af et Sværd, en Bæltekrog, en Armring, en Kniv o. s. v. Sagerne laa tæt sammenpakkede c. 1' dybt. Herhen hører ogsaa det store, foran omtalte Fund fra Smørumøvre (S. 255).

Det er øiensynlig Metalarbeideres Eiendele, som foreligge i disse *Støbefund*, som man har kaldet dem: Vareforraadet, Redskaberne og Materialet til nye Støbninger. Disse Sager have havt en ikke ringe Værdi, og Smeden har ofte været i den Situation midlertidig at maatte hengjemme, hvad han eiede.

Naar disse tre Klasser af Fund betegnes som Depotfund, indeholdende hengjemte Sager, da stemmer dette altsaa vel overens baade med deres Sammensætning og med de Forhold, hvorunder de fremdrages. Hvorvidt der idetmindste for en Del af disse Fund kan søges en anden og dybere Forklaring, skal drøftes længere fremme, under Jernalderen, hvor de her fremførte Betragtninger skulle følges videre i ny Retning. En egen Bekræftelse vinder dog det her fremsatte ved, at de tre Fundklasser, Skattefundene, Støbefundene og Metalfundene, have deres Tilsvarende baade i den forudgaaende og i den paafølgende Periode. For Jernalderens Vedkommende skal dette blive vist længere fremme. Hvad Stenalderen angaaer, da kjendes der, om end ikke mange, saa dog nogle Fund af fuldt færdige og gode Redskaber og Vaaben af forskjellig Art, blandede paa lignende tilfældig Maade som Sagerne i Bronzealderens Skattefund. Fremdeles kunde mulig ogsaa de talrige Ravfund, som optages i Mark eller Mose, oftest indesluttede i et Lerkar (S. 50), opfattes som skjulte Værdigjenstande; snarere maa de dog betragtes som Samlinger af Betalingsmidler. Det er i Virkeligheden ikke usandsynligt, at Ravperlerne i Stenalderen ved Siden af at bruges som Smykker, have tjent som Omsætningsmiddel, et Forhold, der kan støttes ved gode Analogier hentede fra forskjellige lavtstaaende Folk. I denne Retning peger det store

Antal af Stykker, som oftere forekomme i disse Fund, idet de ikke kunne have udgjort et enkelt Individs Smykker. Men saaledes vilde Ravfundene ganske svare til de nys omtalte Metalfund. Endelig kjendes der fra Stenalderen enkelte Fund med nyforarbeidede eller endnu ikke fuldt færdige Sager i Forbindelse med Flintmateriale, altsaa væsentlig overensstemmende med Bronzealderens Støbefund. Den samme Aarsag, som maa antages altid at have været tilstede, Frygten for at miste værdifulde Sager, synes altsaa under de i det hele ensartede Forhold gjennem Oldtiden stedse at have fremkaldt lignende Virkninger.

Det er i Depotfundene, at Kundskab væsentlig maa søges om Bronzealderens Værktøi, som dette foran er bemærket (S. 250), hvor tillige den ældre Tids Redskaber ere omtalte. De samme Hovedarter af Værktøi foreligge i den yngre Bronzealders Fund. De simpleste Redskaber, Segle og Syle eller Bor, skille sig ikke kjendelig i Formen fra de ældre. Dette er derimod Tilfældet med *Bronzesavene* (Fig. 234, øverst), idet de ere smallere og af samme Bredde gjennem hele Længden, med Tapper ved Ryggen til at fastholde Skæftningen. De ere altid mere eller mindre stærkt buede, med udbuet Ryg og indbuet Æg, og at denne krumme, som det skulde synes, lidet formaalstjenlige Æglinie ikke er fremkommen ved Slid og Opskærpning, som iøvrigt ofte har mærket Æggen stærkt, sees af flere Støbeformer, i hvilke der er udskaaret Former til saadanne krumme Save (S. 403). Man har med Savblade af denne Art ikke kunnet skjære igjennem, men kun frembringe et Indsnit af ringe Dybde. Dog maa de have været almindelig anvendte, idet de ofte forekomme i Gravene, men rigtignok kun i smaa Brudstykker (S. 373). Fuldstændige Exemplarer kjendes næsten udelukkende fra Mark- og Mosefundene. Foruden en Del simpelt formede Knive, Synaalene (S. 371) og Redskaberne til Metalarbeide, som ville blive omtalte nedenfor (S. 406), kjendes der fremdeles af Arbeidsredskaber kun Meisler og navnlig Øxer, som foreligge i meget stort Antal og under forskjellige, dels ældre, dels yngre Former.

Den ældre Bronzealders Øxer med Skaftflader og Paalstave afløses af Øxerne med Skaftflige (Fig. 234, i Midten), stærke, store og tunge Bronzeblade med fire fremstaaende, rundt afskaarne Ombøininger til Fastholdelse af Skaftet. Denne Form forekommer

ikke ofte i de nordiske Fund, medens den er almindelig sydpaa indtil Italien og i det vestlige Europa, saa at der ikke kan være Tvivl om, at det er en oprindelig fremmed Form i Norden. Den synes her kun at have været i Brug en kortere Tid, sammen med den yngre Bronzealders tidligere Former. At disse Øxer have

Fig. 234. 1/1

været anvendte til Arbeidsbrug, kan sikkert sluttes af den hele Form, af Manglen af Ornamenter og af det stærke Slid, hvoraf de ofte ere mærkede.

Mere tvivlsom er Anvendelsen af de mange forskjellig formede Celter (Fig. 234), med eller uden Øsken til Skaftets Fastbinding, der henhøre dels til det tidligere, dels til det senere Afsnit af den

yngre Bronzealder. At de have tjent som Værktøi, synes vel sikkert; de forekomme ofte i stærkt beskadiget Stand, med knækket Æg, og der kjendes fra Periodens Slutning overhovedet ikke andre Øxer. Men det tør ikke benægtes, at de ved Siden heraf kunne have været anvendte som Skærpe for Kastevaaben el. lign. De synes ofte lidet brugelige som Arbeidsøxer, idet Tyngden og Størrelsen kun er ringe — de mindste ere 5 Cm. lange —, og den indre Hulhed, hvori der undertiden er bevaret Rester af Træskaftet, naaer tæt hen til Æggen, saa at en ofte fortsat Opskærpning ikke har kunnet foretages. En enkelt af disse Former (Fig. 234, nederst tilvenstre) er fremdragen i paafaldende stort Antal — over Hundrede — oftest enkeltvis i Mark eller Mose. Af de tilsvarende Meisler med smal Æg og ikke meget forskjellige fra den ældre Bronzealders Meisler (Fig. 234, øverst tilhøire) haves derimod kun faa Stykker. Ogsaa disse Former staa i nær Forbindelse med Udlandets Celter og Meisler, og navnlig de Variationer, som forekomme sjælden i Norden, ere sikkert for en Del af fremmed Arbeide.

Der opfindes altsaa ikke nye Redskaber i Løbet af Bronzealderen; de ældre Former blive ikke forbedrede; men den vexlende Smag og Mode, navnlig fremkaldt ved nye Forbindelser med Udlandet, giver Værktøiet særegne Detailformer i de forskjellige Tidsafsnit.

Fra Depotfundene vende vi os til Mark- og Mosefundenes anden Gruppe: *Offerfundene*. Mange af de herhen hørende Sager ere alt foran omtalte, saaledes først Halsringene med omskiftende Vindinger (S. 350 og Tavlen øverst tilhøire). Der er c. 30 Gange fundet et Ringpar af denne Art i Mark eller Mose, ved eller under en stor Sten. Tabte kunne Ringene ikke være, da de ikke glide af Halsen, selv om Lukket gaaer op. De vilde desuden ikke være tabte parvis, og der tabes ikke under en Sten. Til Depotfundene kunne Ringene hellerikke henregnes. Disse Fund have nemlig ikke Charakter af Vareforraad, idet Ringene ofte ikke ere nyforfærdigede, men endog stærkt slidte, og ligesaa lidt kunne de betragtes som midlertidig skjulte Værdisager; thi det vilde dog være forunderligt, om de nordiske Kvinder i saa mange Tilfælde — og det i Løbet af det ikke lange Tidsafsnit, fra hvilket alle disse Fund skrive sig, omtrent en Fjerdedel af hele Bronzealderen — skulde have været i den Situation at maatte skjule to Ringe og intet andet. Snarere

synes disse Fund at maatte være Udtryk for en bestemt Skik, ifølge hvilken Kvinderne gave Afkald paa, ofrede, deres bedste Smykke til Guderne.

Denne Formodning styrkes af et mærkeligt Fund fra Nors, Thisted Amt, af c. 100 smaa Guldbaade, som laa indstukne i hinanden i et Lerkar, der var dækket med en flad Sten og nedgravet 2' dybt i en Grusbanke. Disse Miniatur-Baade (Fig. 233) have Ræling og Spanter af tynde Bronzebaand, der ere bøiede om hinanden, og indenfor dette Skelet af Bronze er der lagt Stykker af tyndt Guldblik, hvis Kanter gaa over hinanden i Bunden af Baaden og foroven ere bøiede om Bronzebaandet, saaledes at dette dækkes. Ligeledes ere Spanterne udvendig skjulte under Baand af Guldblik. Baadene ere alle sirlig og omhyggelig dannede og delvis ornamenterede med koncentriske Kredse; men gjorte af spinkle Baand og tynde Plader ere de selvfølgelig meget skrøbelige.

Hellerikke dette kan være et Depotfund. De smaa Guldbaade kunne hverken opfattes som værdifulde Brugsgjenstande, som Vareforraad eller som Betalingsmidler; de maa være, hvad der med et archæologisk Udtryk betegnes som Votivsager — Gjenstande, der ikke ere bestemte til virkelig Brug, men kun ere gjorte for at ofres til Guderne ifølge et Løfte. Intet var almindeligere i Hedenskabet end saadanne Gaver til Guderne, til Tak for en eller anden opnaaet Fordel, som antoges at skyldes deres Gunst, og disse Gaver vare snart virkelige Brugsgjenstande, Sager der vare tagne ud af det daglige Liv, snart særlige Pragtstykker, gjorte alene for at ofres, snart kun Efterligninger af de virkelige Gjenstande, enten gode og værdifulde, eller tarvelige og slette, kun et Slags Repræsentanter for, hvad der virkelig var lovet. Opfattede som Votivsager blive Guldbaadene fra Nors forstaaelige. De maa være ofrede til Guderne ligesom de alt omtalte Halsringe og som en Mængde andre Sager fra Mark og Mose, der alle have det tilfælles, at de kun indeholde Gjenstande af een og samme Art.

Først og fremmest de prægtige Blæsehorn af Bronze, de saakaldte Lurer, der ere de største Metalsager fra Nordens Bronzealder. Der er siden Slutningen af forrige Aarhundrede i forskjellige Landsdele, Jylland, Fyen, Langeland, Sjælland og Falster, fremdraget 25 Stykker, hvortil komme nogle i Slesvig fundne Fragmenter.

9 Gange ere 2 Stykker fundne sammen, 1 Gang 6 Stykker — i Brudevælte Mose, Frederiksborg Amt — og stedse i Moser. De ere ikke blot fundne parvis, men udgjøre efter Størrelse og Ornamentik sammenhørende Par; som det nedenfor skal omtales, ere de ogsaa stemte sammen. Røret er stedse bøiet paa eiendommelig Maade (Fig. 235) og krummer ved to sammen optagne Lurer i modsat Retning, hvad der minder om Oxens Horn; de første Blæsehorn vare jo utvivlsomt Oxehorn.

Foruden de nævnte Lurer ere adskillige fundne i Sverige, hvorhos Brudstykker af nærstaaende Former foreligge fra Meklenburg og Hannover. Hvad der kjendes af Blæsehorn fra det øvrige Europa, er væsentlig afvigende. Det er altsaa en nordisk Form, og disse kunstfærdig dannede og fortræffelige Musikinstrumenter ere af hjemligt Arbeide. I Nationalmuseet opbevares 21 Lurer. De største naa en Længde af 2,38 M. Røret er støbt i flere Led, som enten ere tappede sammen eller forenede ved Ringe. Ved disse Tværbaand findes der Øskener til Bæreremme eller til Bronzekjæder, som undertiden ere bevarede. De ved Mundstykket anbragte Hængeplader og Klaprestængerne ere foran omtalte (S. 351 flg.). Omkring Lydaabningen ligger en bred Skive oftest prydet med ophøiede Bukler og med andre Ornamenter, hvorefter de forskjellige Stykker kunne henføres dels til den yngre Bronzealders første, dels til dens andet Afsnit.

En Række Fund indeholder udelukkende Kar, der ere gjorte af tyndtdrevet Guld og udstyrede med Ornamenter i den yngre Bronzealders Stil, glatte eller riflede Baand, runde Felter, koncentriske Kredse o. lign. (se hosføiet Tavle). Der er nord for Eideren fremdraget 7 Fund med 33 Stykker. At ogsaa de ere af nordisk Arbeide, er sandsynligt. Saa kostbare Kar vilde ikke i stort Antal være førte vide om Lande, og hvor skulde de være forfærdigede? Sikkert ikke i Italien, hvor lignende ikke ere fundne. Der er vel i Sydtydskland og i Vesteuropa fremdraget adskillige Guldkar af samme Arbeide; men Formerne ere afvigende. De Hanke, som ere tilnittede ved mange af Karrene, maa ialfald være gjorte i Norden, idet det afsluttende Hestehoved med den stivt fremstaaende Pandelok er ganske i nordisk Stil (S. 342); men Arbeidet ved dette Parti er ligesaa fortræffeligt som ved selve Karret og kræver ikke ringere Dygtighed. Formen er forskjellig, snart som en lille Vase

eller Flaske med smal Hals, snart som et Bæger med bredere Overdel og en smal, underneden flad Fod, snart som en større,

Fig. 235. Aarb. 1893.

aaben Skaal — af hver af disse Former haves der to ensartede Stykker i tre forskjellige Fund. Alle de øvrige ere dannede som

en lille Skaal, til hvilken der ofte er føiet en Hank. Lignende, dog uden Greb, ere fundne i Sverige og Nordtydskland.

De paa hosfølgende Tavle afbildede Kar ere fundne tæt under Jordfladen i en Banke, »Borgbjerg«, ved Boeslunde mellem Slagelse og Korsøer. De store Skaale bleve oppløiede i 1842; de øvrige Kar fandtes i 1874 ligeledes ved Pløining staaende umiddelbart sammen og tæt under Jordfladen. Den samlede Guldværdi af disse Kar var noget over 2000 Kr. Særlig Interesse have Øsekarrene med det vel udformede, stiliserede Hestehoved. Elleve lignende Øsekar fandtes i 1862 nedsatte i den foran S. 344 afbildede etruriske Bronzevase; saaledes bestemmes Formen som henhørende til den yngre Bronzealders første Afsnit. Dette Fund blev fremdraget 1½ Fod dybt i Lavindsgaards Mose, Rønninge Sogn, paa Fyen, af en fattig Husmand, som havde faaet Lov af en Gaardmand til at grave Tørv i hans Mose. Metalværdien var 2200 Kr. Sex lignende Skaale, dog med afbrudte og manglende Haandtag, ere for mange Aar siden, i 1685, fundne paa Avernakø syd for Fyen; de laa dækkede af en stor Sten. Tre lignende ere oppløiede paa Eilby-Lunde Mark, Odense Amt. Tre ere fra Gjerndrup, Ribe Amt; to ere fundne ved Haderslev. De ovennævnte, vaseformede Kar laa i en Lerkrukke opgravet i Kallehave Sogn, Præstø Amt.

Til de værdifuldeste Fund fra Bronzealderen høre ligeledes to Fund med 2 og 3 ensartede Armbaand fra Bronzealderens sidste Afsnit, dannede af en massiv Bøile, hvis Ender mødes i en fremspringende Knop, de tidligere saakaldte Edsringe (S. 215). De to, der ere opgravede sammen i en Mose ved Buskysminde i Sorø Amt, veiede 35 15/16 Lod C. V., og Guldets Metalværdi erstattedes Finderen med 1072 Kr. De tre Ringe ere fremdragne i en Sandgrav ved Slotsbjergby i Nærheden af Slagelse; de havde mere end den dobbelte Vægt.

Fremdeles foreligge Bronzearmringe af samme og af andre Former, for en Del særdeles store og pragtfulde, i en Række af Fund, der hellerikke indeholde Sager af anden Art, og som ere optagne under ganske lignende Forhold. Ikke mindre end 11 Fund bestaa udelukkende af de foran omtalte Spiralringe til Finger eller Arm, dannede af en dobbeltlagt Guldtraad (S. 230). De ere optagne 2—8 Stykker sammen ved Siden af en Sten eller under den, ved Tørveskjæring, ved Harvning paa Eng eller Mose eller ved andet Markarbeide. Endelig maa nævnes de store, parvis fundne Pragtøxer (S. 316) og 7 Fund af Sværd, dels fra den ældre, dels fra den yngre Bronzealder, hvert med 2—4 Stykker.

I Modsætning til disse Fund have mange andre indeholdt Sager af ringe Værdi. Saaledes er der i forskjellige Moser optaget 4 Fund med indtil 10 Stykker af de saakaldte Harpixkager (Fig. 236), tykke, runde Skiver med et Hul i Midten af den eiendommelige

DET NORDISKE FORLAG.

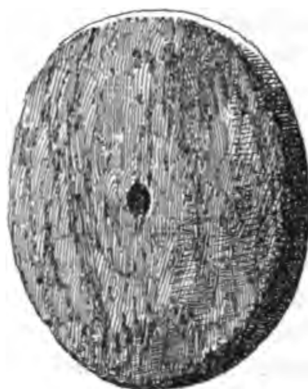
GULDKARRENE FRA BOESLUNDE, SJÆLLAND.

F. HENDRIKSENS REPR. ATL.

THIELES BOGTRYKKERI.

Masse, der saa almindelig blev anvendt i Bronzealderens Industri som en udfyldende Kit eller som Bindemiddel o. lign. (S. 265). Tre Gange er der opgravet sammen nogle tynde Savblade af Bronze — et almindeligt og tarveligt Arbeidsredskab (S. 253, Fig. 145); 2 af Fundene indeholdt fire Stykker, det tredie nogle flere — og to af disse lidet værdifulde Nedlægninger vare overdækkede med en stor Sten. I det hele kjendes der, foruden de først omtalte c. 30 Fund af Ringpar, over 90 Fund fra den ældre og den yngre Bronzealder, der alene indeholde Sager af en enkelt Art.

Denne Fundgruppes Eiendommeligheder træde imidlertid endnu stærkere frem, og den opstillede Tydning vinder i Sandsynlighed, naar det bemærkes, at der fra Stenalderen foreligger et ikke ringere Antal tilsvarende Fund, der kun indeholde Sager af een og samme Art. Der kunde opregnes langt over 100 Fund.

Fig. 236. 1/4.

Oftest forekomme Øxer, tyndnakkede eller tyknakkede, Ret- eller Tværøxer, snart Stykker, som høre til de største og bedste, der overhovedet kjendes, snart ganske simple Redskaber. Sædvanlig bestaaer Fundet kun af 2—3 Stykker; men mange frembyde et større Antal, indtil 11. Andre Fund indeholde alene Rygsave af Flint, 2 eller flere, indtil en Snes Stykker. I en Række Fund forekommer der fremdeles alene Spydspidser — 30 velforarbeidede Spyd bleve fremdragne ved Pløining paa lavtliggende Kjærjord ved Skræm i Hjørring Amt; 19 Stykker ere opgravede ved Høierup i Stevns, liggende tæt sammenpakkede. Mange Fund indeholde andre Vaaben, udmærkede Dolke, Stridsøxer, Pilespidser, eller Arbeidsredskaber, Meisler af Flint eller Bén, Skiveskrabere og Flækkeknive. Atter andre Fund have alene ydet Flintplanker eller Flintflækker, og disse ere da enten saa lange og velformede, som de overhovedet forekomme, eller daarlige og næsten ubrugelige.

Ogsaa Flintsagerne ere for den langt overveiende Del fundne i Moser eller Kjær, sjælden ved eller under en stor Sten; oftest er det dog kun erfaret, at de ere opdagede ved forskjelligt Mark-

arbeide. De frembyde dernæst den samme Modsætning som Bronzealderens Fund mellem Pragtstykker og tarvelige eller endog slette Sager. Den længste Øxe, som hidtil er funden i Norden, de største Planker, de længste Flækker høre til disse Fund. Snart ere Sagerne fuldt færdige til Brug, snart mere eller mindre ufærdige. Øxen er usleben eller kun delvis sleben; ofte er Æggen ikke skærpet, og paa Spydene er selve Spidsen efterladt utilhuggen. Alle forskjellige Trin i Tildannelsen ere repræsenterede i disse Fund, fra den første Begyndelse til den sidste og mest omhyggelige Afpudsning. Undertiden bestaa Fundene af Forarbeider, der ere saa lidet udformede, at ikke engang Æggene ere komne frem. Af 6 saadanne Stykker, der ere fundne sammen i en Mose, kunne vel 2 betegnes som Spydspidser, skjøndt langt fra at være fuldt tildannede; men de øvrige ere saa lidet formede, at de kun have en vis Lighed med Spyd. I et Fund paa 20 Flintflækker, som optoges tæt op til og ind under en stor Sten, maa nogle siges at være næsten ubrugelige, korte og tykke Flækker, medens andre ere omdannede til meget tarvelige Flækkeknive. Sædvanlig skjønnes det, at alle Stykkerne i Fundet ere huggede af samme Flint, og efter Enkelthederne i Formen og Maaden, hvorpaa Afspaltningen er foretagen, skulde det oftest siges, at de alle ere gjorte af den samme Mand; i andre Tilfælde er det dog ligesaa sikkert, at baade Flintmassen og Arbeidsmaaden er forskjellig. En lignende Forskjel findes der med Hensyn til den Stand, hvori Sagerne ere nedlagte; oftest ere de nye og ubrugte, men der forekommer dog ikke faa slidte eller paany opskærpede Stykker. Alt dette svarer saa nøie til, hvad der er iagttaget ved Bronzealderens Fund, at der ikke kan være Tvivl om, at jo alle disse Fund ere af samme Art, og at de maa forklares paa samme Maade.

Kunne nu alle disse Bronze- og Stenalders Sager opfattes som Depotfund? Har det ligesom ved de først omtalte Nedlægninger af blandede Sager været Meningen, at ogsaa disse Samlinger af ensartede Gjenstande engang under forandrede Forhold atter skulde tages frem? Ja! sees der alene paa Maaden, hvorpaa de ere nedlagte, er der ingen Grund til at forkaste denne simple og naturlige Forklaring. Men anderledes stiller Sagen sig, naar man seer paa Fundenes Indhold. Til Skattefundene, vil det strax sees, kan denne Gruppe som Helhed ikke henregnes. Vistnok bestaa disse

Fund for største Delen af særdeles gode og værdifulde Sager; men dette gjælder ikke om alle Fundene. Nogle Skrabere vilde man dog ikke falde paa at hengjemme som en Skat; nogle smaa Bronzesave, nogle Benmeisler eller Flintflækker, som bleve dannede ved et Par Slag, kunne ikke have havt nogen synderlig Værdi. Og saa de daarlige og vel næsten værdiløse Ting, raat tildannede Stensager, Forarbeider paa det første Stadium og ufærdige Bronzegjenstande? Alt dette blev sikkert ikke skjult paa Grund af Værdien. Og hvorfor skulde der saa ofte være hengjemt Sager just af samme Art? De Kostbarheder, som skjules i Jorden, ere sædvanlig af forskjellig Art, hvad Skattefundene fra senere historiske Tider noksom vise; men de mange Fund af et Par Lurer, de henved 40 Fund af Flintsave, de over 70 Fund af Stenøxer og alle de andre Fund med ganske ensartede Sager have et helt andet Udseende, der ikke lader sig forlige med Tanken om hengjemte Værdier. Det er vel sandt, at Omsætningsmidlet under primitive Forhold ofte er Redskaber og Smykker, og man vilde maaske være tilbøielig til at forklare Sagernes Ensartethed heraf; de kunde være ensartede Værdi-Repræsentanter og saaledes udgjøre en virkelig Skat. Atter dette er tiltalende med Hensyn til mange Fund. Det er høist sandsynligt, at man i Sten- og Bronzealderen ofte har betalt med en Øxe eller en Kniv, og en Række af disse Redskaber kunde saaledes vel udgjøre et større Beløb, som man kunde føle sig opfordret til at skjule. Men atter her er der visse andre Fund, dels af kostbare Sager, som Lurerne, de store Bronzeøxer og Guldbaadene, dels af tarvelige eller næsten ubrugelige Stykker, som nøde til ganske at afvise denne Forklaring.

Men nu Vareforraad? I tidligere Tid forfattedes der en lille Historie, naar man traf paa et af disse Fund: det var Kjøbmandens vel gjemte Lager, eller her havde den reisende Handelsmand forsigtig skjult sine Varer for de lurende Stimænd. Sligt lod sig vel til Nød høre om enkelte Fund, af 30 Flintspyd, af 9 tunge Bronzeøxer eller af 6 store Lurer — skjøndt det dog vilde være paafaldende, om Datidens Handelsreisende kun havde forhandlet en vis enkelt Slags Brugsgjenstande; men de mange smaa Fund med et Par enkelte Stykker eller med rent ubetydelige Sager lade sig ikke saaledes kommentere.

Mere synes ved første Blik at tale for, at denne Gruppe indeholder selve Arbeiderens Eiendele, som han af en eller anden Grund har skjult. Det at Sagerne ere af samme Form og ofte øiensynlig dannede af samme Haand, det at de sædvanlig ere nye og ubrugte, at de undertiden ikke ere fuldt færdige, synes at føre direkte til Fabrikationen. Men om hele Rækken af Fundene gjælder hellerikke dette; der forekommer jo ogsaa brugte, stærkt slidte og udbedrede Sager. Mærkeligt vilde det fremdeles være, om Arbeideren, nødt af Forholdene, i saa mange Tilfælde skulde have skjult et Par Lurer i en Mose, just som han havde faaet dem færdige, og det to Lurer, hvis lange Krumning vender til modsat Side, som for at de skulde svare til hinanden og bruges sammen. Ikke ret forklarligt vilde man finde det, at Fabrikanten saa særdeles ofte skulde have gjort en lille Række Sager af samme Art for umiddelbart derefter at gjemme dem, færdige eller i ufærdig Stand.

Seer man paa den hele Række af Fund, synes de ikke at kunne opfattes som Depotfund. De maa snarere være Udtryk for en bestemt Skik, og det ligger da nær, som foran fremsat med Hensyn til Halsringene og til Guldbaadene, at opfatte ogsaa alle de øvrige Henlægninger som et Slags Offergaver.

Hvad der ofredes, maatte være høist forskjelligt; thi det beroede paa Løftet, paa den Enkeltes Fromhed og paa den Iver, hvormed han søgte at vinde de høiere Magters Gunst. At det oftest blev gode og værdifulde Sager, er naturligt nok, og de maatte helst være nye og ubrugte; thi dette forøgede Værdien, og denne Fordring stilledes der i Oldtiden ofte til det, som skulde vies til Guderne. Men det at Sagerne ikke ere helt færdige og saaledes ikke saa gode, som de burde være — at der er enkelte brugte Stykker mellem lutter nye — at der forekommer saakaldte Forarbeider, som kun i den raa Form minde om et bestemt Redskab, og rentud daarlige og værdiløse Ting? Hellerikke dette strider mod at betragte dem som Votivsager, men støtter tværtimod denne Opfattelse. Thi, som alt berørt, gjorde man sig i Oldtiden ofte skyldig i et religiøst Bedrag; man opfyldte kun Løftet tilsyneladende, efter Ordlyden, men ikke saaledes som det var ment. For kun at nævne et enkelt Exempel paa denne almindelige Omgaaelse af det religiøse Offer mindes her om, hvorledes det engang

gik i det gamle Grækenland, da to stridende Parter kappedes om, hvem af dem der først kunde opstille 100 Trefødder om Jupiters Alter for saaledes efter Oraklets Udsagn at vinde Seier. Det ene Parti vilde gjøre Trefødderne af Træ, fordi der ikke var Raad til som sædvanlig at støbe dem af Bronze; men de Andre kom dem i Forkjøbet og opstillede 100 smaa Trefødder af Ler. Saaledes narrede man Guden og seirede, sikkert ganske i Overensstemmelse baade med Hedenskabets hele religiøse Opfattelse og tillige med almenmenneskelig Betragtningsmaade. Saaledes lyder jo Fortællingen om Fiskeren ved Jyllands Vestkyst, at han i Havsnød lovede Vorherre et Alterlys saa stort som Kirketaarnet for sin Frelse; men da han nærmede sig Land, blev det til et Lys af Størrelse som Masten, og da Faren var overstaaet, mente han, at Kirken maatte være glad ved at faa et Lys saa langt som Roerpinden.

Under dette Synspunkt kunne de ufuldendte og daarlige Stykker i vore Fund forstaaes, og mange dels udmærkede, dels slette Sager, der ikke synes at være bestemte til virkelig Brug, kunne være Votivsager i dette Ords egentlige Betydning, blot gjorte til at ofres. Enhver har vel efter sin Stand og Stilling givet, hvad der passede for ham; Høvdingen har ofret Guderne de Lurer, som havde kaldt hans Mænd til Strid; Kvinden har paa et vist Punkt af sit Liv ofret sit bedste Smykke, Haandværkeren gav sine Redskaber o. s. fremd.

Det at Fundene indeholde flere Stykker af samme Slags, kan vel forklares som en vis Rigelighed i Ofret, idet Skik og Brug kan have fordret, at der skulde ydes ikke blot eet, men flere Stykker af samme Art. Noget lignende kommer oftere frem ved det hedenske Offer. Blandt mange Fund af ensartede Sager fra Udlandet er der ialfald et Par, der ganske kunne sammenstilles med de nordiske, idet en Række af ensartede Votivsager ere fundne henlagte i Jorden. Der er i Norditalien paa eet Sted optaget over 100, paa et andet Sted 6—7 store Bronzespænder, alle af den samme Form fra den ældste Jernalder, nedlagte i Jorden alene, uden nogen Forbindelse med Grave eller med andre Oldsager. Det er ikke virkelige Spænder, men kun Midtstykker, slet støbte og med store Huller, fyldte med Støbekjærne, uafpudsede og med paasiddende Støberande, i det hele fuldstændig ubrugelige, baade som de fandtes og betragtede som Forarbeider. Den italienske

Archæolog *Castelfranco*, som har beskrevet disse Stykker, opfatter dem da ogsaa som Efterligninger af virkelige Spænder, der ere ofrede i Stedet for selve de lovede Sager.

Det kunde ogsaa tænkes, at Ensartetheden indenfor det enkelte Fund beroede paa det foran nævnte Forhold, at det i Oldtiden var Brug at benytte Vaaben, Redskaber og Smykker som Betalingsmiddel, som dette har været Tilfældet hos mange Folk til forskjellig Tid og i forskjellige Verdensdele. En Gjenklang af dette Forhold findes hos Homer, som ved Gaver og Kamppriser stadig taler om 7 Trefødder, 10 Øxer, 20 Kjedler o. s. v. Hvis Brugsgjenstande ogsaa i den nordiske Oldtid betragtedes som Værdi-Repræsentanter, kan dette vel have ført til, at der blev aflagt hellige Løfter om at give Guderne et vist Antal Stykker af samme Slags, 6 Øxer, 3 Meisler eller 7 Flintknive.

At der i saa stort et Antal Fund alene forekommer Sager af samme Art, bliver iøvrigt mindre paafaldende, naar det bemærkes, at mange af Sten- og Bronzealderens bedste og værdifuldeste Sager ere fundne enkeltvis under ganske lignende Forhold som de større Fund, nedlagte ved eller under en Sten, i Mose eller i den blotte Jord. De største og smukkeste Bronzesværd, som kjendes, ere fremdragne i Moser — de største Bronzeøxer, massive og sikkert for tunge til virkelig Brug, ere opgravede enkeltvis (S. 255) — mange kostbare Guldringe fra Bronzealderen ere fundne paa lignende Maade — en Række af særlig store Flintøxer ere fremdragne enkeltvis, oftere dækkede af en stor Sten — de foran omtalte Harpixkager ere ikke blot optagne samlet i større Antal, men ogsaa enkeltvis. Alle disse Sager kunne ikke være tabte; de ere sikkert henlagte ifølge en religiøs Skik ligesaavel som de større Fund. Efter Alt her fremsat tør det vel siges, at Offerfundene dels bestaa af kun et enkelt Stykke, dels af flere Stykker af samme Slags.

Imod det her udviklede har man søgt at gjøre gjældende, at alle disse Fund naturligere og simplere kunne betragtes som skjulte Værdier. Fundenes ensartede Indhold skulde bero paa en Deling af Arbeidet; den enkelte Haandværker gjorde kun Sager af en vis Art og kunde derfor ogsaa kun hengjemme ensartede Gjenstande. Men ingen vilde dog kunne antage en saa vidt ført Arbeidsdeling i Bronzealderen, at een Mand kun forfærdigede Spyd, en anden

kun Øxer. Visse Fund, som Guldbaadene, de tyndtstøbte Bronzeøxer og Guldkarrene, siges at være nedgravede Tempelskatte; men, bortseet fra den sikkert urigtige Forestilling, at man i den nordiske Sten- og Bronzealder skulde have havt Templer, vil det ikke godkjendes, at disse Fund se ud som Tempelskatte.

I nyere Tider kjendes der sikkert ingen anden Grund til at foretage saadanne Henlægninger end den, at man vil skjule sine Eiendele under Frygt og Fare; men der haves bestemte Beretninger om, at hedenske Folk have hengjemt Sager i religiøst Øiemed. Ifølge Ynglingesaga mente man at kunne medtage til Valhal, hvad man selv havde nedgravet i Jorden. Hos Bjarmerne modtoge Arvingerne kun en Del af den Dødes Gods, medens Resten blev nedgravet, og Lapperne nedgravede tidligere Penge som Gave til Jorden, eller for at de skulde komme dem selv tilgode i det kommende Liv. Det synes urigtigt at bestemme de her omhandlede Fund alene ved en Sammenligning med senere, historiske Tider og alene ved en Betragtning af Fundforholdene. Fundenes Indhold har nok saa meget at sige, og dette er det, som ikke tillader at ty til den nærliggende Forklaring, at Alt kun skulde være skjulte Sager.

Naar det har været udtalt, at den hele Fundgruppe overhovedet ikke bør søges forklaret paa samme Maade, idet Menneskenes Motiver ere saa forskjellige, da maa det sikkert hævdes, at alle disse Fund have i saa høi Grad et fælles Præg, at det ikke kan antages, at mange forskjelligartede Tilstande og Stemninger kunne have raadet for dem. Men navnlig maa der lægges Vægt paa, at Antallet af Votivfund — med ensartede Sager — er saa betydeligt i Sammenligning med Depotfundene — af blandet Indhold. Det kan ikke siges, at der af den hele Række af Mark- og Mosefund er udpillet de Fund, der ganske tilfældig indeholde Sager af een og samme Art, for, overfor denne kunstig samlede Gruppe, at opstille en søgt og unaturlig Forklaring. At det særdeles store Antal Fund er sammensat paa ganske eiendommelig Maade, er sikkert nok; det er da tilladt, indtil en bedre Forklaring heraf fremsættes, at antage, at disse Fund indeholde ofrede Sager, hvad der giver en tilfredsstillende Forklaring baade af hele Gruppen og af alle de hidtil iagttagne Enkeltheder.

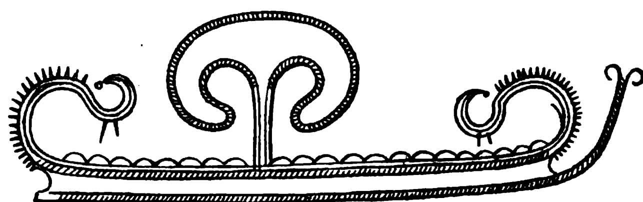

Fig. 237. 1/1. Se S. 399.

XIV. INDRE FORHOLD. HAANDVÆRK OG AGERBRUG. KUNST OG RELIGION.

Ordet Bronzealder har nu en anden Betydning end for 60 Aar siden, da *Thomsen* første Gang brugte denne Betegnelse. Dengang rummedes saa at sige Alt, hvad der vidstes om denne fjærne Tid, i selve Ordet og i den korte Forklaring, at Bronzealderen var den Periode, da Vaaben og skjærende Redskaber forfærdigedes af Bronze; kun paa et saare ringe Antal Minder var denne Viden grundet. Nu kræves der, som det foran er seet, en Række af lange Afsnit for kun i Hovedtrækkene at fremstille, hvad der vides om denne Tid.

Massen af Kjendsgjerninger vedrørende saavel de store Hovedforhold som de fineste Smaatræk er tiltagen i en forbausende Grad. Gjennem Monumenter og Oldsager kan man nu virkelig danne sig et fyldigt Billede af Datidens Kultur og paa mange Punkter trænge frem til det indre Liv. Til Alt, hvad der foran er anført, kan der endnu føies en Del vigtige Træk.

Det er først og fremmest *Krigeren*, vi have lært at kjende i Bronzealderens Fund, med hans smukke og tjenlige Vaaben og den kostbare Guldring om Armen. Staaende paa sin *Vogn* kjørte han i Kampen som en homerisk Helt. En Fremstilling heraf er udhuggen indvendig i en Grav fra den ældre Bronzealder ved Fiskerleiet Kivik paa Skaanes Østkyst. Andre svenske Stenbilleder vise tohjulede Vogne forspændte med to *Heste* (Fig. 248) og for-

tælle om, at Hesten tillige blev brugt som Ridedyr, idet de fremstille Kampe mellem Ryttere og Krigere tilfods (anf. Fig.). Enkelte smukt udstyrede Bidsler kjendes fra den ældre og den yngre Bronzealder, dels af Hjortetak med udskaarne Ornamenter, dels af Bronze, og den hyppige Benyttelse af Hestehovedet som dekorativt Motiv viser, hvilken Rolle dette Dyr i det hele spillede. Enkelte Fund have ogsaa indeholdt Levninger af Hesten (S. 422); i Bronzealderen er den altsaa fuldt indført i Norden, medens dens Tilstedeværelse i Stenalderen endnu er tvivlsom (S. 185).

Krigstogt tilsøes og Søfart maa have hørt til Dagens Orden. *Skibsbilleder* findes navnlig i talrig Mængde udhuggede i svenske og norske Stenflader, store og smaa imellem hverandre, ofte dannende hele Flaader. Undertiden bære de Figurer med Vaaben i Hænderne (Fig. 248); det var altsaa Krigsskibe. Oftere er Mandskabet dog kun angivet ved en Række Streger endende i en rund Fordybning. Der kan være over 30 saadanne Streger, hvoraf tør sluttes, at Skibene havde en betydelig Størrelse. En stor Mængde Rageknive fra den yngre Bronzealder vise tilsvarende Billeder af Skibe i en omhyggelig Udførelse, saa at man kan danne sig en ret tydelig Forestilling om deres eiendommelige Form. Fig. 238 viser et saadant Billede fra en Rageknív. Skibet er her ganske nøgtern gjengivet uden noget af den ornamentale Behandling, som møder ved de fleste andre. Begge Stevnene skyde høit op; under Bagstavnen rager Kjølen kort frem, og foran Forstavnen skyder den op i en lang Spids. Saaledes er Hovedformen overalt; undtagelsesvis er der her tillige indlagt Spanter i Skroget. Sjælden findes Mast og Seil, som det sees paa det Fig. 237 afbildede Skib, hvis For- og Bagstavn tillige bære Dyrehoveder. Mere forstaaelige ere disse Hoveder i Fig. 220 (S. 354), medens de i Fig. 125 (S. 235) ere stærkt ornamentalt behandlede efter Tidens Stil, uforholdsmæssig store og snørklede; i dette Skib sees to Figurer med oprakte Arme.

Man har fundet en nøie Lighed mellem disse nordiske Skibsbilleder og de ældste kjendte Fremstillinger af den klassiske Oldtids Fartøier. Dette var et af Hovedmomenterne i Sven Nilssons uheldige Theori om Phoeniciere i Norden (S. 207). Vistnok er der flere overensstemmende Træk. Baade i Norden og Syden førtes Fartøiet utvivlsomt væsentlig fremad ved Roning. En enkelt Mast

kunde reises midt i Skibet, og denne bar da et eneste, stort Seil. Stevnene reiste sig høit og buet, ofte prydede med Dyrehoveder. Dog kan der af disse Ligheder, der ikke ere af mere speciel Art, næppe sluttes andet end, hvad der kjendes paa saa mange Punkter, at den nordiske Bronzealder hørte med til det europæiske Kulturhele, hvis Centrum dengang laa i Landene omkring det østlige Middelhav. Om en umiddelbar Efterligning kan der ikke være Tale, navnlig fordi de nordiske Skibe have en meget fremtrædende Eiendommelighed, der bestemt skiller dem fra det klassiske Sydens, nemlig den langt fremskydende Kjøl under Forstavnen. Selv ved de ældste Billeder paa de foran omtalte Pesaro-Stene (S. 267), der iøvrigt komme de nordiske nærmest, findes dette Træk ikke. Nilsson tog Feil af For- og Bagstavn og sammenstillede den kort afskaarne Kjølende med det antike Krigsskibs Snabel (rostrum). Men hvad der er Forstavnen paa de nordiske Skibe, fremgaaer blandt andet deraf, at Mandskabet, naar det er tydelig fremstillet med Vaaben i Hænde, stadig sees vendt imod den Stavn, under hvilken Kjølen er stærkt forlænget (se f. Ex. Fig. 248). Saaledes bortfalder den mere specielle Lighed med det antike Krigsskib. Men øiensynlig have den nordiske Bronzealders Skibe ikke staaet kjendelig tilbage for de samtidige i Syden.

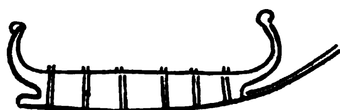

Fig. 238. 1/1.

Kvinden indtog en anseet Stilling i Bronzealderen; hun var udstyret med kostbare Smykker, bar Vaaben og gravlagdes med samme Hæder som Manden. Det antydes fremdeles af Fundene, at der var et *Ægteskab* mellem een Kvinde og een Mand. Undertiden er der i Bunden af en Høi Side om Side fundet to Grave, den ene med Mandssager, den anden tom eller med Udstyr for en Kvinde. Enkelte Gange har en Grav været delt ved et Skillerum, og Gravgodset har vist, at de to Rum vare bestemte for et Individ af hvert Kjøn.

Som et Exempel herpaa, hentet fra Overgangstiden mellem den ældre Bronzealders tidligere og senere Del, kan nævnes Fundet fra Visby i Thisted Amt. C. 6' under Toppen af en Høi fandtes to mandslange, stensatte Kister, den ene liggende fra Høiens Midte mod Nord, den anden mod Sydvest. I den første Grav laa kun et langt Bronzesværd med Dopsko, i den sidste en Halskrave, to Halsringe, to Armringe og en Naal med Hoved, Alt af Bronze. Til den ældre Bronzealders senere

Del henhører et fra Aaker Sogn paa Bornholm indsendt Mands- og Kvindefund, nemlig: et kort Sværd, en Ragekniv, en Niptang og en simpel Bøilenaal samt en kort Jernkniv af ubestemmelig Form (se S. 355) — og: en Halsring, en spiralopvunden Armring, en Kniv og en stor Bøilenaal af den alene af Kvinder brugte Form, hvortil sandsynligvis endnu kommer en Fingerring, der angaves optagen sammen med den først anførte Række Gjenstande. Mands- og Kvindesagerne laa, hver Gruppe for sig, tilligemed brændte Ben i to Rum i en lille Gravkiste, der var delt gjennem Midten ved en Skillevæg.

Naar disse Fund ere komne til at foreligge i større Antal, kan det sluttes, at man i Bronzealderen var vidt fjærnet fra det Forhold, som almindelig forekommer hos lavtstaaende Folk, at Kvinden er Mandens Eiendom og Trældyr, hvis Vel og Ve alene afhænger af hans Luner, hvormed det sædvanlig følger, at den enkelte skaffer sig flere eller mange Kvinder for en væsentlig Del med det Formaal, at de skulle gjøre Nytte og arbeide for ham. Under mere civiliserede Tilstande mildnes efterhaanden Kvindens Kaar, og samtidig hermed skabes ofte den fastere Forbindelse mellem Mand og Kvinde.

Men hvor Kvinden i Oldtiden ikke var Mandens Træl, havde man en egen *Trællestand*, som dette vides om de fleste Folk i Europa, saa langt man kan trænge tilbage ved Hjælp af historiske Beretninger. Saaledes synes Forholdet ogsaa at have været i Norden allerede i den ældre Bronzealder. Ved Siden af de fremragende Slægter, som gravlagdes i den anseelige Mindehøi rigt udstyrede med Gravgods, maa der have været en anden og lavere Befolkning, hvis Grave vi ikke kjende. At dette var ufrie Folk, tagne i Krig, erhvervede ved Kjøb eller fødte som Trælle, er troligt nok, og paa dem har sikkert det groveste Arbeide hvilet, som maatte udføres i Hus og Mark, det tungeste Tryk, som skulde bæres i Krigen. Dette var Maaden, hvorpaa Arbeidets Spørgsmaal løstes i Oldtiden. Som hele den høie og glimrende Udvikling af Aands- og Kulturlivet i Grækenland fra de ældste Tider af kun lader sig forstaa, naar det huskes, at dette Liv alene blev ført af de frie Slægter, for hvilke Trællenes talrige Skarer møisomt stred og virkede, saaledes lader det Billede, som efter de nordiske Fund maa dannes af Bronzealderens Mænd og Kvinder, sig kun forstaa under Antagelse af, at der bag dem har levet en anden, lavere og arbeidende Befolkning.

Naar Værktøi og Redskaber som en Regel ikke forekomme i Bronzealderens Grave, da ligger det nær at antage, at det egentlige *Haandværk* og Industrien i denne Periode for en væsentlig Del har været denne lavere Befolknings Sag. Det skulde endog, om der virkelig tør sluttes saaledes, kunne skjønnes af Fundene, at Dannelsen af en egen Klasse af Ufrie og tillige Udviklingen af Haandværket som en egen Livssyssel allerede er begyndt i Slutningen af Stenalderen; det er nemlig i Gravene fra denne Tid, at Værktøiet først begynder at forsvinde (S. 107), medens det spiller en fremtrædende Rolle i Fundene fra de noget ældre Jættestuer. Kun maa det ikke tænkes, at Haandværk og Industri allerede dengang paa bestemt og gjennemført Maade, som i Nutidens Samfund, skulde være udskilt fra de høiere Klassers Liv. Herimod tale baade Forholdene i langt senere Tider i Norden, og i selve Bronzealderens Dage finde vi andetsteds, at den fremragende Høvding undertiden ombyttede Vaabnet med Værktøiet. Paris deltog selv i Opførelsen af sit Hus i Troja; Odysseus byggede sit Sovekammer af Sten og forfærdigede sin rigt udsmykkede Seng, og dog fandtes der dengang i Grækenland, som det fremgaaer af de homeriske Digte, fagmæssig stillede Haandværkere, Tømrere, Murere, Snedkere, Smede o. a.

I hvert Fald lader det sig ikke afgjøre, hvorledes Arbeidet var fordelt mellem det egentlige Haandværk og *Husindustrien*. Denne har selvfølgelig spillet en betydelig Rolle ved Behandlingen af Landets egne Raastoffer og ved Forfærdigelsen af daglige Brugsgjenstande. Fra Kar, Trææsker, Sværdskeder, Naale og Knapper vides det, hvorledes Træet blev behandlet og udstyret med Ornamenter. Læder og Skind findes anvendt til Bælter, Sværdskeder, Remme o. lign., sammensyet med Traad og Læderbaand og undertiden dekoreret med indsatte Nagler og Baand af Bronze. Leret benyttedes til Husgeraad og Gravkar. Ravet brugtes til Indlægning paa Bronzesager og sjælden som Smykke, Horn og Hjortetak til Sværdfæster, Bidsler og Skeer, Dyreknogler til Naale og Ulden til Klæder. Mærkeligt nok kan der ikke i Bronzealderens Fund med Bestemthed eftervises noget Spinderedskab, idet Haandtenen med Spindehjulet først kjendes fra Jernalders Fund. Det er muligt, at Traaden blev spunden ved en »Krog«, et simpelt Redskab, der

paa visse Steder i Sverige indtil vore Dage har været anvendt til at gjøre Snore og Toug.

En egen Rolle spiller den allerede omtalte Harpixmasse (S. 265). Den har en brun Farve, lysere eller mørkere, vistnok omtrent som oprindelig, brænder med en klar, blaa Flamme og udvikler da en tyk, vellugtende Røg. Denne Masse forarbeidedes og opbevaredes til Brug i Form af tykke, runde Skiver med et Hul i Midten for at kunne trækkes paa en Snor (S. 391). Naar den skulde bruges,

Fig. 239—41. 1/3. Støbeformer til Save (yngre Bronzealder), Paalstave (ældre Bronzealder) og Celter (yngre Bronzealder).

blev den blødgjort ved Varme og æltet i Fingrene; Mærker heraf sees ofte. Foruden ved Bronzens Ornamentering (S. 265) blev den anvendt paa mange Maader, som Bindemiddel eller udfyldende Kit. Den lagdes i Mellemrummet mellem Gravkarrets Rand og Laaget (S. 368) og om Enden af Spydstagen for at fæstne Bronzespidsen; den lukkede Huller, som Støbningen havde efterladt, og tættede Sammenføiningen mellem Trææskernes Bund og Side; den fylder den indre Hulhed paa de S. 339 afbildede Halsringe og andre lignende Sager. Ogsaa i det øvrige Skandinavien, i Nord- og Vest-

tydskland findes denne Masse ofte anvendt; den forekommer allerede i Stenalderen, om end sjælden, og ialfald et lignende Stof brugtes endnu i Jernalderen.

Kun med Hensyn til *Metalarbeidet* kan det siges, at selve de nordiske Oldsager vise, at dette Haandværk blev drevet fagmæssig som en særlig Syssel. Et ret udviklet Kunsthaandværk maa ubetinget forudsættes ved denne vanskelige Technik, ved den fuldendte Dygtighed, hvormed den ofte blev udøvet, og den skolede Sikkerhed, hvormed Formningen og Dekorationen findes gjennemført. Den kunstneriske Side af Metalarbeidet, som har Krav paa den største Opmærksomhed, er foran fremdraget; men ogsaa selve Techniken frembyder megen Interesse.

Fig. 242. 1/1.

De fleste Bronzesager ere ikke smedede men støbte. I det hele kan det vist siges, at Støbningen er anvendt saa ofte, som dette var muligt. At der blev brugt Former dannede i Sand, er lidet sandsynligt og ialfald ubeviseligt, da saadanne selvfølgelig ikke have kunnet bevares. Derimod er der i Danmark fundet en Del Former af Bronze eller udskaarne i en blød Sten (Fig. 239—41), og fra Sverige, Holsten og fjærnere Egne kjendes desuden Former af brændt Ler. Der støbtes i saadanne Former navnlig simplere Gjenstande, Paalstave, Celter, Knive og Save. For at lette Støbningen er der oftere udskaaret flere Former umiddelbart ved hverandre, som dette stedse er Tilfældet med Savene (Fig. 239), eller dog paa de forskjellige Sider af Stenen. Formerne ere omhyggelig dannede; de to Halvdele slutte nøiagtig sammen; Kanaler ere indrettede, gjennem hvilke Luften fra Formens Indre kunde undslippe, naar den skulde give Plads for den indstrømmende Bronzemasse (Fig. 240), og Kanalen fra Formens Aabning til dens Indre er saa snæver som muligt, forat den Del af Støbemassen, som størknede i Aabningen, let kunde brydes af. Saadanne Støbeknolde forekomme ofte i Metal- og Støbefundene (Fig. 242). Ved Gjenstande, der skulde have en indre Hulhed, og som helst, om ikke af andet Hensyn, saa for at spare Metal, maatte støbes saa tyndt som muligt, dannedes Formen paa anden Maade, saaledes navnlig ved Sværdfæster, der ikke støbtes massive, ved Lurer og Kar. Der

gjordes først en Kjærne af Ler — den indre Form — af den Størrelse, som Hulheden skulde have i det støbte Stykke. Denne Kjærne dækkedes med Vox, hvori den Gjenstand, som skulde støbes, blev omhyggelig modelleret, og det hele omgaves atter med et Lerdække — den ydre Form —, hvorigjennem der kun førte en smal Kanal ind til Voxet. Naar dette derefter ved en let Brænding af Formen var blevet udsmeltet, var Formen færdig til Brug. Ved Støbningen kom Bronzen til at indtage den Plads mellem den indre og den ydre Form, som Voxet tidligere havde havt, idet Formerne bleve holdte fra hinanden ved smaa og tynde Bronzestykker stukne gjennem Voxlaget og gribende ind i begge Former.

Denne sammensatte og vanskelige Fremgangsmaade, der senere blev almindelig anvendt i den klassiske Oldtid, og som, om end sjældnere, bruges endnu i vor Tid, forstod man i Bronzealderen at benytte med en saadan Dygtighed, at det er tvivlsomt, om der i vore Dage kunde opnaaes noget lignende. Man maa have beredt den Masse, hvoraf Formerne gjordes, med stor Omhu og paa en egen Maade. Undertiden er der støbt saa tyndt som Papir, og det over ikke lidet profilerede Flader, som ved Sværdknappen, og ved store Gjenstande som de rundbundede Hængekar fra Slutningen af Bronzealderen (S. 347). Det skulde efter Formen og Størrelsen snarere antages, at disse Kar vare drevne med Hamren. At de ere støbte, sees dog af de ikke sjælden i Karrenes Indre efterladte Rester af de tynde Bronzeblade, som holdt den indre og ydre Form ude fra hinanden; de samme Bronzeblade eller dog Stederne, hvor de have siddet, kunne eftervises ved mange andre Sager, f. Ex. ved Lurerne. I det Indre af Sværdhefterne sidder sædvanlig hele Lerkjærnen, og i Spydspidserne en Rest af den, medens det øvrige er fjærnet for at give Plads for Træstagen. I et enkelt stort Bronzekar, som er mislykket i Støbningen, findes endnu største Delen af den indre Lerkjærne. Alle disse og andre Enkeltheder vise, at Støbningen virkelig er udført paa den angivne Maade.

Fordelen herved er, at der kan støbes tyndt; men ved hver Støbning gaaer hele Formen tabt, idet den maa sønderbrydes for at frigjøre Stykket. Denne Fremgangsmaade fulgtes derfor navnlig ved finere Sager med en indre Hulhed, hvorimod mere dagligdags og tillige massive Gjenstande støbtes i de dobbelte Former, som

ikke beskadigedes, naar Stykket udtoges. Forskjellige spinkle og tillige sammensatte Gjenstande, som f. Ex. Bøilenaalene med Spiraloprulninger, synes dog ikke at være gjorte paa nogen af disse Maader; de ere sandsynligvis smedede, og i det hele har vistnok Smedningen spillet en større Rolle i Bronzefabrikationen end hidtil antaget.

Bronzen lader sig med Lethed udsmede. Ved Hamring bliver den vel haard og sprød og saaledes ikke skikket til videre Behandling; men ved Ophedning taber dette sig atter. Herved sinkes Smedningen vel en Del; men iøvrigt frembyder den ingen særlige Vanskeligheder. Smaa Hamre af Bronze, massive og tunge, med Slagfladen formet paa forskjellig Maade, ere i adskillige Exemplarer fundne i Danmark, og fra Udlandet kjendes sirlige Ambolte af Bronze optagne sammen med Bronzealders Sager. Paa mange Gjenstande seer man desuden tydelige Mærker af Hamrens Slag, og ved en nøiere Undersøgelse af forskjellige Sager skjønnes det tydelig, at de ere mere eller mindre overarbeidede med Hamren efter Støbningen. Ved Æggene paa Øxer, Sværd og Knive var en Tildannelse ved Smedning fuldstændig uundgaaelig, idet der i Støbningen ikke kunde dannes en endog nogenlunde skarp Æg; denne fik saaledes tillige en større Haardhed. Ved Guldarbeidet har endelig Hamren spillet en vigtig Rolle; Guldkarrene ere drevne i eet, og Guldet findes ofte tyndt udhamret til Anvendelse som Belægning paa Brugsgjenstande af forskjellig Art.

Fig. 243. 1/1.

Af andre Redskaber til Metalarbeide kjendes der fra danske Fund kun enkelte Stykker, et Par Meisler og et Redskab til at slaa Huller med. Hertil komme fine Sandstene til den sidste Afpudsning af Metallet; saadanne ere undertiden fundne i Forbindelse med Bronzealderens Sager. For andre Redskaber har man næppe havt Brug. Man var fuldstændig Herre over Støbningen, og hermed hjalp man sig. Naglehuller o. lign. ere beviselig ofte ikke borede, men støbte. Saavidt muligt blev Gjenstanden støbt hel og holden, saaledes at en Sammensætning blev undgaaet; kun store Stykker, som Sværd og Lurer, var man nødt til at støbe i flere Partier. De forskjellige Dele bleve da møi-

sommelig naglede og tappede sammen; thi Lodning synes ikke at have været kjendt. Derimod har man forstaaet at samle to Bronzestykker ved Ophedning af Metallet, ligesom der ikke sjælden til et alt støbt Parti er føiet et nyt Stykke ved Støbning, for saaledes at lukke et Hul, bøde paa et Brud el. lign.

De her fremdragne Enkeltheder ved de i Danmark fundne Bronzearbeider have ikke blot Interesse som oplysende dels om den Dygtighed, hvormed Metallet behandledes, dels om den primitive Arbeidsmaade; de give tillige vigtige Vidnesbyrd om, at Fabrikationen af Bronzesager virkelig havde hjemme her i Landet. Fuldt op af Beviser for en indenlandsk Metalindustri ligger der sikkert nok i de paa mange Steder foran fremstillede Forhold: at de nordiske Bronzer ere prægede af en egen Smag og forarbeidede i en egen Stil, der ikke kjendes andetstedsfra, — at der i alle Enkeltheder kan paavises en gjennem hele Perioden uafbrudt fortsat Udvikling af Former og Ornamenter, — at Forholdet mellem fremmede Forbilleder og hjemlige Efterligninger paa mange Punkter ligger klart for Dagen. Men vil man, som det længe har været Tilfældet indenfor en Kreds af fremmede, navnlig tydske Archæologer (S. 214), vægre sig for at anerkjende de mange Beviser, som kunne fremføres af denne Art, saa kan man dog ikke overse de umiskjendelige Minder om nordisk Metalarbeide, der foreligge i de omtalte Støbeformer, Støbeknolde, Redskaber til Metalarbeide og i de udbedrede eller halvt færdige Sager, der ere uafpudsede, eller ved hvilke Støberandene endnu ikke ere fjærnede.

Men som den nordiske Bronzekultur i det hele, saaledes var ogsaa selve Fabrikationen af Bronzesagerne baade grundet paa og bestandig afhængig af Forbindelserne med Udlandet; *Materialet* modtoges derfra, navnlig gjennem det østlige Tydskland, hvorhen de fleste Forbindelser pege. En Del blev sikkert indført i forarbeidet Stand, idet det maa have været mere lønnende at afgive Brugsgjenstande end Bronzemasse. De fremmede Sager bleve efterhaanden opslidte og afgave da Materiale for den nordiske Haandværker. Saaledes forstaaes det, at de indførte Sager foreligge i overordentlig ringe Antal sammenlignet med de nordiske Arbeider. At Metallet tillige blev indført i Barrer, er høist sandsynligt. Bevises kan det dog ikke, at de undertiden fremdragne Barrer og Stænger af Bronze ere indførte; de kunne være sammen-

støbte her i Norden ligesom de i de samme Depotfund foreliggende Skiver og Klumper af Bronze, der kunne sees at være størknede i Smeltediglen. Tinnet vides dog undertiden at være indført rent og ikke sammensmeltet med Kobber, idet der er fremdraget flere lange Stænger af dette Metal oprullede i Ringform, ganske den samme Form, hvorunder Tinnet er fundet oparbeidet i Mellem-europa.

Bronzen er i Norden som overalt i den gamle Bronzekultur sammensat af i Almindelighed 1 Del Tin til 9 Dele Kobber. Tinholdigheden svinger dog overalt betydelig ved de gamle Bronzer, ikke sjælden mellem 6 og 16 %. Der kan have været en øieblikkelig Mangel paa Tin; man har ikke ret været Herre over Legeringen, eller Tinholdigheden er formindsket ved en gjentagen Benyttelse af Massen, idet der ved hver Omstøbning tabes noget Tin. Oftere er vel ogsaa Bronzen bleven fremstillet af Malme, som indeholdt Kobber og Tin, og Produktet maatte da faa en vexlende Sammensætning. Herfor taler den Omstændighed, at de fleste Bronzer indeholde en Del andre Metaller ganske i de Forhold, hvorunder de forekomme i Naturen, især Jern, Nikkel, Kobolt, foruden Svovl og Phosphor. I de ringe Mængder, hvori disse Indblandinger optræde i Bronzerne, siges de snarere at forbedre end at forringe Massen.

Med en Tinholdighed af 10 % er Bronzen et fortræffeligt Materiale, der har en lignende Seighed og Haardhed som Staalet, hvorhos den er lettere at behandle og fordelagtigere under Brugen end andre Legeringer. Med en ringere Tinmængde støbes Bronzen vanskelig og er tillige mindre haard og derfor mindre tjenlig til Vaaben og skjærende Redskaber. Forøges derimod Tinmængden kjendelig udover 10 %, tiltager vel Haardheden; men samtidig bliver Massen mere sprød og derfor mindre anvendelig til Brugsgjenstande, som let ville brække og springe itu. Der var saaledes god Grund til, at Bronzealderen holdt fast ved den erfaringsmæssig kjendte, fortræffelige Legering, der i vore Dage har faaet en ny Betydning, idet den under Navn af Kanonmetal bliver anvendt til Forfærdigelse af Skyts. En Egenskab ved Tinbronzen, der sikkert ogsaa har havt sin Betydning, er den smukke, guldlignende Farve. Man har havt Øie for den og glædet sig over den, det viser den Omhu, hvormed Fladerne ere blankt polerede, og hele det Arbeide,

der blev anvendt paa ved en Indlægning at frembringe Modsætning mellem mørke og lyse Felter.

Andre Bronzelegeringer vare vel ikke ganske ukjendte. Det foran omtalte, etruriske Skjold fra Sverige (S. 346) viser en Blanding med Zink. Ved adskillige Bronzer fra det østlige Tydskland er der iagttaget en betydelig Tilsætning af Nikkel, og lignende Stykker ere fundne i Danmark. Men det er hermed som med Bronzealderens Anvendelse af andre Metaller end Kobber, Tin og Guld, f. Ex. af Bly, der er truffet ved en Del Sager fundne i Tydskland: dette har været uden Betydning for den almindelige Produktion. Kun i Sydeuropa og Asien forekommer Sølvet i Bronzealderens Fund (S. 272). Jernet viser sig i Danmark, bortseet fra et enkelt foran omtalt Fund (S. 355), først i Bronzealderens sidste Tid (anf. St.), og saaledes er det ogsaa i de omliggende Lande.

Som oftest har sikkert *Handlen* i Bronzealderen ikke strakt sig længere end til de nærmest boende Folk, hos hvem Landets Produkter, navnlig Ravet, blev ombyttet med ofte langveis fra hidførte Sager. Mulig gik dog ogsaa Nordboen paa Langreiser til fremmede Lande. Et Vidnesbyrd herom har man seet i de foran omtalte Fund i Schweiz og Frankrig af nordiske Sager (S. 354). Anden Forklaring synes ialfald næppe at kunne gives, idet der ikke kan være Tale om en Udførsel af nordiske Bronzevarer til disse Egne, der laa aabne for den etruriske Import.

Til *Omsætningsmiddel* ved Handel med Naboer og i Landet selv blev der ved Siden af Bronzen (S. 382) sikkert ret almindelig benyttet Guld. De hyppig fremdragne Spiralringe af Guld (S. 291), der almindelig bares som Smykker, ere i betydeligt Antal forekomne i mindre Brudstykker opvundne i Ringform, ligesom der ogsaa hyppig findes næsten fuldstændige Ringe, af hvilke et lille Stykke er afhugget, hvorefter Enderne oftest ere bøiede om hinanden, forat Ringene paany kunde bæres. Af den første Art forelaa i 1886 ikke mindre end 70 Fund med 1—3 Stykker, af den sidste ialt 20 Exemplarer. Sønderdelingen af de smukke Ringe er utvivlsomt skeet for at tilveiebringe Betalingsmidler; ganske det samme træffes senere, i Jernalderen. Det synes saaledes, at man i Nordens Bronzealder med Hensyn til Brugen af Metal som Betalingsmiddel har staaet omtrent paa samme Standpunkt som i

Mellemeuropa, hvor Pengeringe af Bronze vare almindelig brugte ved Bronzealderens Slutning.

At *Kvægavl* maa antages at have spillet en vigtig Rolle i Bronzealderen, er tidligere udtalt (S. 300). I det hele minde Fundene langt oftere om Husdyrene end om Vildtet. Det er altid Oxens Skind, som træffes i Egekisterne paa den Dødes Leie; det er dens Horn, som danner Grebet paa Sværdet, og baade de enkelte fuldstændig bevarede Dragter og de mange Rester af uldne Klæder, som haves fra Bronzealderen, vidne om et fast og almindeligt Faarehold. Men om Vildtet mindes man dog ved, at der sædvanlig i de grovere Stoffer er indblandet en Del Hjortehaar (S. 247), og ved Siden af de talrige Billeder af Oxer, som findes udhuggede paa de svenske Klippeflader, forekomme ogsaa enkelte Jagtscener. At Fiskeriet hellerikke var foragtet, vise de Medekroge, der ikke sjælden ere fundne i og udenfor Gravene (S. 315).

Af væsentlig Betydning for Kvægholdet maatte de udstrakte Skove være, som dengang dækkede store Dele af Landet, hvad der forklarer det ellers paafaldende Forhold, at Bronzealderens Befolkning, som Gravhøiene vise, var talrig og velhavende i jydske Egne, der nu høre til de magreste og fattigste i Landet. Om Tilværelsen af prægtige Skove paa disse Steder fortælle Fundene af Kister, dannede af svære Egestammer. Andre Oplysninger om Bestanden i Datidens Skove kunne vindes af de Kulstykker, som tilfældig ere indkomne mellem de brændte Ben i den yngre Bronzealders Grave, og af de Træsager, som findes bevarede fra den tidligere Del af Perioden. Det er Hassel, Bævreasp, Birk, El, Fyr, men navnlig Eg, som træffes forkullet i Urnerne.

Det maatte vel allerede tidligere antages, at Skoven paa mange Steder blev ryddet og afbrændt for at give Plads for Bronzealderens Plov, der findes afbildet i de svenske Stenudhugninger, og forat Kornet kunde skjæres med Bronzeseglen (S. 252); men af hvor stort et Omfang *Agerdyrkningen* var, og hvilke Kornsorter der havdes, derom kunde lidet oplyses. Hvede og Hirse forelaa i et Fund fra Nagelsti Mark paa Lolland, som foruden andre Sager indeholdt et Hængekar fra den yngre Bronzealder, til hvis indvendige Side der var fastirret Avner og Korn af de to nævnte Arter. Fremdeles var der fundet flere halvtforkullede Bygkorn indblandede mellem de brændte Ben i en Urne fra Jylland. Disse

Bestemmelser vare foretagne af *E. Rostrup*, som tillige havde udtalt, at Arterne nøie sluttede sig til dem, som kjendtes fra Pælebygningsfundene i Schweiz. At ogsaa Hørren blev dyrket her i Landet, kunde dernæst sluttes af, at der, rigtignok kun i et enkelt Fund fra den yngre Bronzealder, var truffet Rester af et fint, linned Stof.

Paa uventet Maade bleve imidlertid de hidtil saa sparsomme Iagttagelser udvidede i 1894. Skolelærer *Frode Kristensen* i Tørring tilsendte Nationalmuseet et forkullet Hvedekorn udtaget af Overfladen paa et Bronzealders Lerkar fra Vor Herred, og tillige nogle Skaar af samme Lerkar med Aftryk af Korn. I Anledning af dette mærkelige Fund foranstaltede Museet strax ved *G. Sarauw* en omfattende Undersøgelse af Lerkarrene fra Oldtiden, forat der mulig kunde opdages andre Rester af Korn. En Del var allerede bleven fundet, da de ovenfor, S. 185, fremførte Ytringer om Agerdyrkning i Stenalderen bleve nedskrevne; men senere have G. Sarauws Iagttagelser faaet en meget betydelig Tilvæxt. Der er paavist over 100 Aftryk af Korn paa Lerkarrenes Overflade og tillige fundet enkelte hele Korn i forkullet Tilstand. De ere indkomne i Leret enten ved tilfældig at henligge, hvor Massen æltedes, eller ved at Leret har været tildækket af Straa, som dette endnu finder Sted i det jydske Pottemageri. Kornene ere blevne brændte med Karret og ere da blevne siddende i det, eller have idetmindste efterladt et Aftryk. De endnu ikke afsluttede Undersøgelser synes at ville give det Resultat, at Hveden har været almindelig dyrket her i Landet fra den yngre Stenalder af. Med Bronzealderen begyndte tillige Byg og Hirse at vise sig. Derimod have de talrige Skaar af Lerkar fra den ældre Stenalder ikke ydet noget Vidnesbyrd om Agerbrug — et vigtigt Træk at føie til de mange ovenfor anførte vedrørende Forskjellighederne mellem den ældre og den yngre Stenalders Kultur. Ligesaa betydningsfuldt er det, at hverken Rug eller Havre er truffet mellem de mange Aftryk af Korn paa Lerkar fra alle enkelte Tidsafsnit lige indtil Oldtidens Slutning.

Efter disse mærkelige Oplysninger om Kornavlen i Oldtiden kan man vente at finde Sporene af de gamle Opdyrkninger. En og anden dyrket Plads maa sikkert være bleven forladt og kan derefter atter være bleven overgiven til Skoven eller Heden, hvor den

endnu henligger uforstyrret. *Saxo* taler om gamle, forladte Opdyrkninger i Skovene; nogle af disse kunne være bevarede indtil vor Tid. Denne Sag har gjentagende været undersøgt, allerede i 1823 af *C. Olufsen* og senere af *P. E. Müller* til hans Udgave af Saxo. Gamle Dyrkningspladser kjendes vel; men endnu er det tvivlsomt, hvorledes Tidsforholdet er mellem de forskjellige Anlæg, og hvor langt de i det hele gaa tilbage i Tiden.

Fra Oldtiden hidrører dog sikkert en saadan Plads, der af *F. Sehested* er truffen i Addit Skov i Silkeborg Egnen, syd for Salten Langsø. Der findes her over et Areal af c. 50 Tdr. Land en stor Mængde smalle og flade Stenlægninger, lignende sammenfaldne Gjærder og strækkende sig snart lige, snart i Bugter om firkantede, stenfrie Pladser, som de omgive delvis eller fuldstændig. Rester af gamle Gjærder kan dette dog ikke antages at være. De større og mindre Stene, der ligge uordentlig i Lag over hverandre, dække ofte smalle Skraaninger omkring de jævne Pladser, og der findes foruden de lange, sammenhængende Stenlægninger ogsaa isolerede Dynger, der ofte ere samlede omkring store, jordfaste Stene. Det synes utvivlsomt, at alle disse Samlinger af Sten ere dannede for at berede Stedet til Opdyrkning, og samtidig ere de Pladser, som ere rensede for Sten blevne udjævnede, hvorved de omtalte Skraaninger ere fremkomne. Ved Sehesteds Undersøgelse fandtes der dels ved, dels mellem Stenene en Del Potteskaar og enkelte andre Sager fra forskjellige Afsnit af Oldtiden, men intet fra senere Tider. Flere nærliggende Gravhøie viste sig at tilhøre Bronzealderen. Lignende Stendynger ere trufne mange andre Steder. Paa Kaathede i Asfærg Sogn, Randers Amt, findes talrige, 5—10' brede Stenhobe, kun dækkede af et tyndt Jordlag; Formen er rund eller oval, Høiden sjælden over et Par Fod, og under Dyngerne træffes det gamle Muldlag. At dette er Levninger fra en gammel Opdyrkning, er sikkert nok, og Tiden angives mulig af de talrige stensatte Grave og Jordhøie, som, nu dog stærkt forstyrrede, sees over den samme Hedestrækning.

At ogsaa de paa mange Steder forekommende, smalle og høiryggede Langagre gaa tilbage til Oldtiden, er ikke usandsynligt. De findes i ganske tilsvarende Form indtil det sydlige Tydskland og betragtes der som tilhørende den germanske Oldtid. I Jylland findes Langagrene f. Ex. nordlig paa Egsmark Bymark i

Draaby Sogn, Mols Søndre Herred. Med en Bredde af c. 16' strække Agerbedene sig jævnsides i lange, lige Rækker fra Foden af en lyngklædt Banke op imod Toppen, adskilte ved dybe Furer. Paa Sjælland sees tilsvarende Agre i de rigtignok i ny Tid anlagte Plantager ved Lorup og Brumme i Sorø Egnen; de have her efter Sigende en Længde af 1200', en Bredde af 16' og mellemliggende 2—4' dybe Furer.

Endnu maa nævnes nogle høist eiendommelige Anlæg, som forekomme i flere jydske Hedeegne, saaledes tæt syd for Ribe, østlig i Aal Sogn, Ribe Amt, og i »Danerlyngen« syd for Viborg. Over en større eller mindre Strækning sees en Mængde kortere eller længere Jordvolde et Par Fod høie, snart fortløbende, snart med Afbrydelser, oftest stødende vinkelret sammen, men i det hele dannende et høist uregelmæssigt Mønster som Indfatning om talrige større og mindre, firkantede Pladser. De synes at kunne opfattes som indhegnede Dyrkningsstykker, idet der, efterhaanden som Behovet steg, er blevet tilføiet Stykke efter Stykke tilligemed en Indhegning, der i stenfattige Egne maatte blive af Jord. I umiddelbar Nærhed findes der ofte en Del Gravhøie. Der er hidtil kun foretaget mindre Gravninger paa disse Pladser og ganske uden Resultat.

Om *Huset* i Bronzealderen give de foran omtalte »Husurner« (S. 367) ikke megen Oplysning. Et nylig i Skaane fundet Kar af denne Art er dog mere udformet. Det viser en Aabning i Taget, hvori der slutter et Laag; Døraabningen og den ydre Inddeling af Væggen er paamalet med sort og gul Farve. Boligen havde en rund Form; det var vistnok dette Forhold, som gav Anledning til, at visse Enkeltheder fra Huset bleve overførte paa Gravkarret. Fra mange andre Steder i Europa vides det, at den ældste Bolig var rund. Det skjønnes imidlertid, at Hytten ligesom i den yngre Stenalder og idetmindste den tidligere Del af Jernalderen har været delvis nedsænket i Jorden, eller i hvert Fald maa Arnestedet have været indrettet saaledes. *F. Sehested* har nemlig i en Fordybning eller Hyttetomt af den Art, som foran er omtalt under Stenalderen (S. 182), og som atter nedenfor skal nævnes under Jernalderen, fundet Bronzegjenstande af den i Bronzealderen anvendte Legering. Der trænges i høi Grad til flere Iagttagelser paa dette Punkt.

Hellerikke om større Samlinger af Hytter eller Landsbyer, om befæstede Pladser o. lign. haves noget at berette. Paafaldende nok har den Tid, i hvilken de mægtige Gravhøie bleve opførte, ikke efterladt sig Værker af anden Art. Dog maa det nævnes, at der i Bronzealderen, om end ingenlunde almindelig, blev opreist utilhugne Stene, *Bavtastene*, som man pleier at kalde dem med et islandsk Ord, til Minde og Hæder for den Døde. Af og til er der truffet en saadan Sten paa Toppen af en Bronzealders Høi; undertiden er der i det Indre af Høien og paa dens Bund fundet en lignende Sten, der sandsynligvis oprindelig har staaet frit paa eller ved den inderste Del af Høien og da senere, ved gjentagne Begravelser, er bleven dækket af paaførte Jordlag. Hellerikke er det usandsynligt, at visse Rækker af store, reiste Stene og Kredse, i hvis Midte der kan findes en fritstaaende Sten, hidrøre fra denne Periode. Sjældent som Alt dette er, seer det ud som en Begyndelse, der kan spores fortsat i de nærmest følgende Tidsrum, medens det først i Vikingetiden træder stærkt frem tildels i en ny Form.

Vende vi os til Aandslivet i Bronzealderen, da er det nylig fremgaaet af *Angul Hammerichs* Undersøgelser, hvad der har kunnet ydes paa *Musikens* Omraade. De interessante Resultater gjengives her tildels med Forf.s egne Ord.

De 6 bedst bevarede Lurer i Nationalmuseet (S. 388) bleve underkastede en Reparation, der dog kun angik rene Ubetydeligheder, smaa Utætheder hidrørende fra Støbefeil, der oprindelig maa have været tættede f. Ex. med den i Bronzealderen almindelig anvendte Harpixmasse (S. 403). Lurerne kunde nu blæses og viste sig at være Instrumenter af en ganske mærkelig Godhed. For at frembringe en baade blød og stærk Tone udvider Røret sig konisk helt igjennem fra Mundstykket til Lydaabningen. For Tonens Renhed er der sørget ved, at Røret indvendig er gjort jævnt og glat. Jo tyndere Metalinstrumentets Vægge ere, desto klarere bliver Klangen. I denne Henseende kunne Lurerne ikke maale sig med Nutidens Horn, idet Tykkelsen er 1—1½ Mm.; men at opnaa dette ved Støbning er allerede en særdeles vanskelig Opgave. Det har forgjæves været forsøgt at fremstille en nøiagtig Kopi af en Lur ved Støbning; der synes ikke at findes nogen i Kjøbenhavn, som tør paatage sig dette. Mundstykket er formet omtrent som

paa en moderne Tenor-Basun, kun noget mere tragtformet, hvad der giver en blødere Tone. De forskjellige sammen optagne Par stemme nøie indbyrdes; de ere stemte i Tonerækken C, D, Es, E og G. Naar Luren blæstes, blev den holdt som angivet i Afbildningen S. 389, med Lydaabningen opad; den var da i Balance, let at haandtere, og Tonen kastedes frit ud. Saaledes holde Lurblæserne i de svenske Helleristninger deres Horn.

»De Toner, Lurerne indeholde, ere de saakaldte Naturtoner, der frembringes alene ved Blæserens Læbeansættelse. Toneomfanget er betydeligt. Lurerne spænde over 12 Toner i 3½ Oktav, og denne Række kan yderligere udvikles til 22, naar de harmoniske Undertoner i Bassen medtages. For en dygtig Basunist er et Omfang af 22 Toner let tilgængeligt; men om man i Bronzealderen har formaaet at faa dem alle frem, er usikkert. Klangfarven er metallisk og klar, snarest mild; men Luren kan ogsaa gjalde stærkt igjennem og udvikles til en meget betydelig Styrke. Tonen ligner i Charakter nærmest den moderne Alt-Basun. Den Omstændighed, at Lurerne optages parvis og ere brugte parvis, vækker Formodning om, at de have været blæste tostemmig. Om dette end maa lades uafgjort, vidne i hvert Fald disse Instrumenter om en mærkelig Udvikling, idet de besidde Alt, hvad selv vor Tid fordrer af Renhed og Vellyd, Klarhed og Volubilitet, samtidig med Styrke og Blødhed.«

Hvorledes dette høie Standpunkt paa Musikens Omraade egentlig er at forstaa, skal indtil videre lades uafgjort. Sikkert er det, at Dr. Hammerichs Vurdering af Lurerne fører ikke lidet udover de Grænser, som i andre Retninger findes dragne fra Bronzealderens Kultur. Nærmest frembyder den bildende Kunst sig til en Sammenligning. At Ornamentiken vel naaer en tilsvarende Høide, vil skjønnes af, hvad der herom er fremsat foran under de forskjellige Tidsafsnit. Men Ornamentet er en Ytring af den primitive Kunstvirksomhed, det Grundlag hvorpaa den egentlig frie Kunst bygger, og end ikke nogen Tilnærmelse til denne spores i Bronzealderen. Tydeligst sees dette paa *Plastikens* Omraade. Forsøgene paa at forme Billeder af Dyr (S. 343) staa ved deres store Ubehjælpsomhed i afgjort Modsætning til den fint gjennemførte og fuldt beherskede Ornamentik. Kun lidet findes til Bevis for, at man har indladt sig paa plastisk Behandling af det menneskelige

Legeme. Hovedet paa en Naal, Skaftet paa en Kniv (Fig. 244) og en lille, raat formet Figur er væsentlig, hvad der haves fra Danmark af denne Art, og stort mere kjendes ikke fra tilstødende Egne. I Holsten er der fundet en Kniv, hvis Skaft er formet som en Kvindefigur, der holder en Skaal foran sig; den staaer i kunstnerisk Henseende ikke over de andre nævnte Stykker, der alle hidrøre fra Bronzealderens senere Del. Det vil ogsaa bemærkes, at disse plastiske Frembringelser væsentlig optræde paa visse Steder, hvor en foreliggende Form gav Anledning til Dannelsen. Det er da ornamental Kunst, ikke fri Plastik.

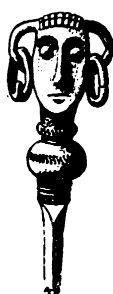

Fig. 244. 1/1. Aarb. 1871.

Med noget mere Held er det forsøgt paa Bronzens Flader at danne lineære Fremstillinger, paa samme Maade som Ornamenterne bleve udførte; men Punslen, som tegnede Ornamentet med sandt Mesterskab, formaaede dog kun daarlig at udføre Billeder af Mennesker og Dyr. Saadanne Fremstillinger kunne hellerikke have været ret almindelige, hvad der fremgaaer af, at de næsten udelukkende kjendes fra en enkelt Art af Gjenstande, nemlig Rageknivene, og det alene fra den yngre Bronzealder; først da synes man at have givet sig i Lag med Opgaver af denne Art. Fra saadanne Knive ere de hosstaaende Billeder (Fig. 245) hentede: en Fugl, en Fisk og et firføddet Dyr, der ved en Sammenligning med andre lignende Billeder maa bestemmes som en Hest, til Trods for den langstrakte Krop og de korte Ben. Hvorledes det menneskelige Legeme behandledes, sees af Fig. 246, som afslutter en fremspringende Spids i et Ornamentbaand. Den krummede Krop, den langt fremstrakte Arm og de tre lange Fingre skulde snarere siges at være underlige Snørkler end Billedet af et Menneske. Paa lignende Maade blev der, som foran nævnt, meget almindelig i Slutningen af Bronzealderen knyttet Hoveder, dels af Fugle, dels med Manke og Ører, og da sikkert at opfatte som Hestehoveder, til udskydende Ender af Ornament-

baand. Hele Figurer ere derimod sjældne, og en større Fremstilling findes kun een Gang, paa en Ragekniv. I en Baad med Dyrehoveder anbragte ved begge Stævne sidde to Figurer med Horn ved Hovederne og holdende en Øxe foran sig. Ved Bagstavnen staaer en større Figur, med meget tykke Lægge, som det synes uden Arme og omgiven af nogle uforklarlige Slyngninger. Alle disse punslede Billeder ere stærkt ornamentalt behandlede.

Skibet, der er det eneste hyppig forekommende indpunslede Billede, udgjør tillige et Hovedelement i de mange og store Fremstillinger, som findes udhugne paa Stenflader. Fra Danmark kjendes der kun faa Udhugninger af denne Art. Den mærkeligste af disse sees paa den under Fig. 247 afbildede Sten, c. 3' stor, der

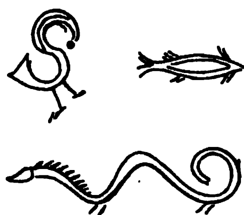

Fig. 245. 1/1.

Fig. 246. 1/1.

er funden indsat i et Stengjærde i Grevinge Sogn, Odsherred. Midt paa Fladen er der udhugget to Skibe over hinanden. Ovenover sees en staaende Figur, hvis Hoved dannes af en rund Fordybning; bagved det store Skib staaer en anden Figur og under det endnu to, imellem hvilke der sees en Kreds. Den sidste Gruppe gjenfindes i omtrent samtidige, vel udførte Billeder fra Alpelandene, som vise to Mænd, der holde et Hjul imellem sig. Paa en anden Sten, funden i en Mergelgrav i samme Sogn, er der udhugget 5 Skibe over hinanden, og Grupper af Skibsbilleder ere fundne paa Bornholm, navnlig i Olsker Sogn og ved Allinge.

Det er dog kun i Sverige og Norge, at — som det synes — Tilstedeværelsen af mange glatte og vandrette eller lidet skraanende Klippeflader har givet Anledning til, at disse Udhugninger, de saakaldte *Helleristninger*, ere blevne udførte baade i betydelig Mængde, med et fyldigt Indhold og med en mærkelig Udstrækning for den enkelte Gruppe af Billeder. Almindeligst ere Hellerist-

ningerne i Bohuslehn og den nærmeste Del af Norge, Smaalenenes Amt, i Østergötland og det sydøstlige Skaane; men ikke faa ere dog trufne ogsaa i andre svenske Landskaber og nordpaa i Norge indtil Throndhjemsfjorden. Som det maatte ventes, have disse Oldtidslevninger, der baade i sig selv ere af en høist eiendommelig Art, og som give et vigtigt Bidrag til Kundskaben om den nordiske Bronzealder, været Gjenstand for mange Undersøgelser; et sikkert Grundlag baade for Kjendskabet til Billederne og for Opfattelsen af dem er dog først givet af *L. Baltzer*, *Hans Hildebrand* og *Oscar Montelius*.

Fig. 247. Aarb. 1875.

Billederne forekomme snart enkeltvis, snart samlede i større eller mindre Grupper, som kunne dække mere end 35 □ M. De findes altid paa jævne Klippeflader, mere eller mindre dybt udhuggede. Oftest have de enkelte Billeder ikke nogen betydelig Størrelse; Menneskefigurerne ere saaledes sædvanlig 40—50 Cm. høie og Skibsbillederne 0,50—1,50 M. lange. Kun undtagelsesvis træffes større Billeder, menneskelige Skikkelser, der have en Høide af indtil 2,30 M., og Skibe af en lignende Længde. Fremstillingerne ere for største Delen af temmelig ensartet Indhold, men noget forskjellige i de enkelte Egne (Fig. 248). Hyppigst sees Skibe, bevæbnede eller ikke bevæbnede Mænd, tilfods eller tilhest, firføddede Dyr med eller uden Horn; sjældnere er der fremstillet en tohjulet Vogn med Forspand, enkelte Vaaben, Skjold, Sværd eller Øxe, et Træ o. s. v., og imellem Alt dette sees der Fodsaal-lignende Figurer, Hjul og Kredse, og navnlig i Mængde saadanne skaalformede Fordybninger, som ere omtalte foran under

Stenalderen (S. 151). Meget af dette er omhyggelig og klart formet, men andet maa siges at være i høi Grad skjødesløst udført, og imellem de forstaaelige Billeder forekommer der ikke sjælden Sammenstillinger af Figurer, Linier og Fordybninger, der skulde antages at være uden Mening, og som tilsyneladende danne et fuldstændigt Virvar. Kunstnerisk Værd have disse Fremstillinger ikke. Det bedste, som kan siges om dem, er, at der undertiden er et vist godt Snit paa Skibsbillederne, at Dyrefigurerne ere nogenlunde naturmæssige og Menneskeskikkelserne ikke ganske slette i Proportionerne. Alt svarer saaledes til de Billeder, som fore komme paa Bronzesager og Stene i Danmark.

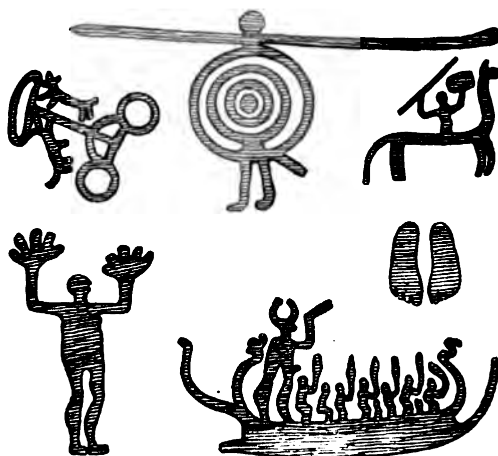

Fig. 248. Enkelte Billeder fra forskjellige svenske Helleristninger, gjengivne efter L. Baltzer, Glyphes des rochers du Bohuslän, Gothembourg 1881: En tohjulet Vogn med Aag og to Heste; en gaaende Kriger med Skjold, Spyd og Sværd; en Rytter med Skjold og Spyd; staaende Figur med oprakte Arme; bemandet Skib; to Fodsaalfigurer.

Men hvad betyde alle disse Fremstillinger fra Nordens Bronzealder? De synes at gjengive, hvad man dengang levede for og tænkte paa: Vaaben og Kampe, Skibe og Togter, Kvæg og Heste, nu og da ogsaa Jagt og fredelig Agerdyrkning. De fortælle vel ogsaa om bestemte Forhold og Tildragelser hjemme og ude, om Høvdingen paa Skibet med sine Mænd, om faldne og fangne Fjender, om det Kvæg, der var røvet, og om virkelig foregaaede Kampe; meget, som for Nutidens Betragtning seer meningsløst ud, har sikkert nok dengang havt sin Betydning. Men paa den anden Side synes det klart, som det er udtalt af *Hans Hildebrand*, at disse Udhugninger, hvori de enkelte Figurer og Tegn ere kastede saa planløst imellem hverandre, hverken kunne opfattes som en egentlig, dog nogenlunde fæstnet

Billedskrift, eller, hvad der antoges af *Worsaae*, som et Slags symbolske Fremstillinger af religiøst Indhold.

Den sidste Opfattelse synes forsaavidt at være berettiget, som der sikkert nok forekommer hellige og symbolske Tegn, ikke blot i de store Helleristninger paa den skandinaviske Halvø, men ogsaa mellem de samtidige, mere knappe Fremstillinger, der kjendes fra Danmark. De skaalformede Fordybninger, Kors- og Hjulfigurerne, som anvendtes allerede under Stenalderen, ere foran omtalte (S. 151); men hertil kommer nu for Bronzealderens Vedkommende de hyppige Fodsaal-lignende Mærker og navnlig Hagekorset, et ligearmet Kors med fire buede Arme (Fig. 249), og et lignende Kors med tre Arme (Fig. 250), den saakaldte Triskele (Græsk: »Figuren med tre Ben«).

Fig. 249—50. Hagekors og Triskele, ornamentalt behandlede, som Midtdekoration under Bunden af Hængekar af Bronze fra den yngre Bronzealder. 1/2.

Det er paavist, at de to sidstnævnte Tegn bleve anvendte af alle ariske Folk baade i Indien og Europa, men derimod ikke af Ægypter og Assyrer eller oprindelig af Phoenicierne. Ganske mærkeligt er deres Omraade omtrent det samme som det, hvorpaa Ligbrændingen forekommer (Afsnit X). Hist og her kunne de følges tilbage til en meget fjærn Tid. I *Schliemanns* Fund fra Hissarlik forekomme disse Tegn paa Sager fra de dybeste Lag; i Grækenland og Italien kjendes de fra Begyndelsen af d. 1. Aartusinde f. Chr. F.; kun fra en noget senere Tid kunne de paavises hos Inder og Perser, og hos de barbariske Folk i Europa optræde de til noget forskjellig Tid, men dog aldrig under Forhold, som tillade at henføre dem til Bronzealderens første Begyndelse eller dens ældre Tider. Hermed stemmer det fuldstændig, at begge Tegn først vise sig i Norden i den yngre Bronzealder, for derefter, ligesom andetsteds, at bevares indtil Hedenskabets Slutning, ja, endnu længere, ind i den ældste Middelalder. Om Tegnenes senere Anvendelse og Betydning skal der tales længere fremme. Med Hensyn til deres første Optræden synes kun saameget at kunne siges med Sikkerhed, at de have været hellige Tegn eller Gudesymboler, der efterhaanden, og mange

Steder omtrent samtidig med Ligbrændingens Udbredelse, ere blevne optagne af alle de ariske Folk.

Naar nu Hagekorset og Triskelen, stedse under den samme Form, med buede Arme, undertiden træffes i Helleristningerne, ligesom de, omendskjøndt ikke ret ofte, forekomme paa Bronzesager fra Danmark, paa Knivene ved Siden af Skibsbilleder, og dekorativt anbragte, paa Fladen af Knapper og under Bunden af Hængekar (Fig. 249—50), og naar der samtidig blev anvendt andre Tegn, Fodsaalerne, Hjul og skaalformede Fordybninger, der ligeledes synes at maatte have en symbolsk Betydning, da ligger det vel nær at antage, at ogsaa visse andre Dele af de større Fremstillinger ere Udtryk for Gudetro og religiøse Forestillinger. At dette for en Del kan være Tilfældet, lader sig vistnok hellerikke benægte. De meget store Skikkelser, som ofte paa en særegen Maade ere anbragte imellem de smaa Figurer, kunde vel forestille Guder; Dyrene kunde være de til Guderne helligede Dyr, Skibene mulig Symboler for Solen o. s. v. Det vilde sikkert være vel forstaaeligt, om der mellem Fremstillingerne af, hvad der var Gjenstand for Datidens Tanke og Interesse, mellem Fortællingerne om virkelige Tildragelser og Oplevelser, forekom mange Billeder og Tegn af en hellig Betydning. Men som Helhed kunne Billederne dog ikke, efter deres almindelige Charakter og Sammensætning, tilfredsstillende forklares paa denne Maade.

Paa visse Punkter synes det ogsaa sikkert at kunne skjønnes, at de figurlige Fremstillinger ifølge deres Oprindelse og Anvendelse i det mindste først og fremmest maa have havt en rent kunstnerisk og ikke en symbolsk Betydning. Naar Dyrehovederne, saaledes som det foran er nævnt, alene forekomme ved visse enkelte Arter af Gjenstande fra den yngre Tid, og da stadig anbragte paa samme Maade, i Enden af Skafter og Haandgreb, saa kan man ikke undlade deri at finde et Vidnesbyrd om, at de ere fremkomne ved en ornamental Omdannelse af en forud given, ældre Form, og at deres Bestemmelse saaledes idetmindste væsentlig har været en rent dekorativ. Naar Skibsbillederne stadig forekomme paa Ragekníve fra en sen Tid, men ikke paa andre Arter af Gjenstande — der kunde fra Danmark foruden disse kun anføres et eneste Stykke, en Niptang, paa hvilket Billedet af en Forstavn er anvendt som et ornamentalt Motiv —, saa ligger det nær at antage, at de dekora-

tive Baand, der stadig ved de ældre Knive løbe langs med Ryggen, have givet Anledning til at danne Skibsbilledet. Enderne af Baandet ere af kunstneriske Hensyn blevne bøiede op i en Bue; ved en ringe Omdannelse heraf er da Skibsbilledet fremkommet. Naar Dyrehovederne stadig afslutte den yngre Bronzealders mangfoldige, bugtede Ornamenter med deres overalt fremskydende Spidser og Flige, da maa dette skyldes en kunstnerisk Trang til at omdanne en given, livløs Form til et levende, figurligt Motiv. At der andre Steder og til forskjellig Tid er fremkommet dekorative Dyrebilleder ved en saadan rent ornamental Omdannelse af givne Former, skal omtales længere fremme under Jernalderen. Men ikke usandsynligt er det dog, at just disse Dyrehoveder, Hestens og Fuglens, og just Skibsbillederne bleve dannede og derefter fastholdte som bestemte Motiver, fordi netop disse Billeder havde en særlig, muligvis ogsaa en religiøs Interesse.

Bestemte Vidnesbyrd om Bronzealderens religiøse Liv synes endnu alene at kunne sees i den nævnte, lille Række af hellige Tegn. Andre Sider af Forholdet til Guderne ere behandlede under Fremstillingen af Gravskikkene og af den Skik at henlægge Offergaver. I umiddelbar Berøring med de religiøse eller overtroiske Forestillinger bringe endelig nogle foran omtalte Fund. Mellem Sagerne fra Maglehøi (S. 322) fandtes saaledes et lille, smukt dekoreret Bronzekar af den Art, der oftere træffes ved Slutningen af den ældre Bronzealder, omhyggelig lukket med et tætsluttende Laag og indeholdende følgende brogede Blanding af Dyre- og Plantelevninger m. m.: en Fortand af en Hest, der er sprængt paa langs, og hvis Rodparti er afbrudt; et lille Brudstykke af Kronen af en meget slidt Tand, sandsynligvis af en gammel Hest; nogle Knogler af en Væsel; et Stykke af et Kloled af et til Katteslægten hørende Dyr, maaske af en Los; et Stykke Knogle af et ungt Pattedyr; et lille Stykke af en Fugls Luftrør; flere Hvirvler af en Slange (Snog); et Par smaa, brændte Knoglestumper — fremdeles af Plantelevninger: et 2" langt Stykke af en Rønnekvist og et lille Stykke Kul — af Mineralier: et Par smaa Sten og to smaa Stykker Svovlkis — samt: et Par Bronzefragmenter. Et lignende Indhold havde den S. 320 afbildede Lædertaske i Hvidegaards Fundet, nemlig: Halen af en Snog; en lille Konchylie, som kun lever i Middelhavet; et lille, tilskaaret Træstykke; et Brudstykke af en

Ravperle; et Stykke af en rød Sten; en lille Flis af Flint; en Falke-klo, samt et $1\frac{1}{2}$'' langt, sammensyet Læderhylster, hvori laa Underkjæben af en Egernunge og en Del Smaastene indsvøbte i et Stykke Blære. Gjenstande af noget lignende Art kjendes endnu fra et tredie Fund. Alle disse Sager bar man hos sig som beskyttende Amuletter ligesom man andetsteds i ældre Tider har tillagt slige i og for sig ubetydelige Gjenstande en overtroisk Betydning for at afværge Ondt, helbrede for Sygdomme o. lign.

Endnu i vore Dage er dette ikke ganske forsvundet hos den uoplyste Del af Befolkningen. Men kan Traditionen fra Oldtiden strække sig saa vidt, da kan det ikke undre, at der ved de i Bronzealderen anvendte, hellige Tegn kan spores Overleveringer dels fra forudliggende Tider, dels fra fjærne Lande. Paa det religiøses Omraade som i andre Retninger udgjorde den nordiske Bronzealder kun en Del af den almindelige Bronzealder i Europa, og denne nordiske Periode dannede kun et Led af en fortsat, jævnt fremskridende Udvikling knyttet til de forudliggende og førende over i de efterfølgende Tilstande.

LITERATUR-FORTEGNELSE TIL BRONZEALDEREN.

I.

S. 199. *Rasmus Nyerup:* Oversyn over Fædernelandets Mindesmærker fra Oldtiden, Kjøbenhavn 1806.

S. 200 flg. *T. Hindenburg:* Bidrag til den danske Archæologis Historie, i Dansk Maanedsskrift 1859, I S. 183.

S. 203. *Johannes Steenstrup:* Historieskrivningen i Danmark i d. 19. Aarhundrede, Kjøbenhavn 1889.

S. 204. *Danneil,* i Förstemann: Neue Mittheilungen des Thüringisch-Sächsischen Vereins, II, Halle 1836.

— *Lisch,* i Meklenburgische Jahrbücher, Schwerin 1865, S. 7 og i Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, Berlin 1885, S. 551.

— Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, Berlin 1885, S. 263; 1886, S. 18, 357.

S. 207. Sveriges Historia, I, Stockholm 1877, S. 90 flg.

S. 208 flg. Société archéologique de Bordeaux 1889, XIV S. 20.

S. 211. Histoire de l'Académie Roy. des inscriptions et belles-lettres, Paris 1759, XXV S. 109.

S. 213. *L. Lindenschmit:* Handbuch der deutschen Alterthumskunde, Braunschweig 1880—89, S. 29.

S. 214. *Hans Hildebrand:* De förhistoriska folken i Europa, Stockholm 1880, S. 496.

— *Christian Hostmann:* Studien zur vorgeschichtlichen Archæologie, Braunschweig 1890.

— *Moritz Alsberg:* Die Anfänge der Eisenkultur (Sammlung gemeinverständlicher Vorträge), Berlin 1886.

— *Ludwig Beck:* Geschichte des Eisens, Braunschweig 1890, S. 585.

S. 217. *Sophus Müller:* Mindetale over J. J. A. Worsaae, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886.

II.

S. 221. *J. J. A. Worsaae:* Om en ny Deling af Sten- og Bronzealderen, i Oversigt over Kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandl., Kjøbenhavn 1859.

S. 223. *G. de Mortillet:* Origine du Bronze, i Revue d'Anthropologie, Paris 1875, Nr. 4.

S. 224. *Ingvald Undset:* Études sur l'âge de bronze de la Hongrie, Christiania 1880

S. 225. Mittheilungen d. Anthropologischen Gesellschaft, Wien, XXIV S. 84.

S. 225. *John Evans:* The ancient bronze implements of Great Britain and Ireland, London 1881, S. 27.
— Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, X S. 140.
S. 230. *Sophus Müller:* Ordning af Bronzealderens Fund, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.
S. 231. *Oscar Montelius:* Spännen från bronsåldern, i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, VI.
— Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, XXI S. 31.
— *Perrot et Chipiez:* Histoire de l'art dans l'Antiquité, VI, Paris 1894, S. 591.

III.

S. 235. *Flouest:* La haute antiquité en Bourgogne, Semur-en-Auxois, 1872.
— Revue archéologique, Paris 1874, XXVII S. 215.
— *W. Helbig:* Das Homerische Epos, Leipzig 1887, S. 248.
S. 237. *W. Joest:* Tätowiren, Berlin 1887, og i Verhandlungen d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, Berlin 1888, S. 413.

IV.

S. 242 flg. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, S. 97.
— *Vilhelm Boye:* Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, Kjøbenhavn 1894 (ikke sluttet).
S. 248. *N. F. B. Sehested:* Archæologiske Undersøgelser, Kjøbenhavn 1884.
S. 255. *J. J. A. Worsaae:* Fund af en Metalarbeiders Forraad fra Bronzealderen, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1853.

V.

S. 257 flg. Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, VIII—X, Artikler af Hostmann, Lindenschmit, Genthe, Sophus Müller.
S. 266. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1882, S. 302, 315.
S. 267. *W. M. Flinders Petrie:* Illahun, Kahun and Gurob, London 1891, S. 14.
— *J. de Morgan:* Fouilles à Dahshour, Wien 1895, S. 62, 109.

VI.

S. 269. *Henri et Louis Siret:* Les premiers âges du métal, Anvers 1887.
S. 272. *M. Much:* Das vorgeschichtliche Kupferbergwerk auf dem Mitterberg, Wien 1879, i Mittheil. d. Anthropol. Gesellsch., Wien, V, og Die Kupferzeit in Europa, Jena 1893.
S. 273. *John Evans:* The ancient bronze implements of Great Britain and Ireland, London 1881, S. 456.
— *E. Cartailhac:* Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal, Paris 1886, S. 274.
S. 274. *E. Reyer:* Die Kupferlegirungen, ihre Darstellung und Verwendung bei den Völkern des Alterthums, i Archiv für Anthropologie, Braunschweig, XIV.
— Archiv für Anthropologie, Braunschweig, XI S. 65.
— Museum of American Archæology of the University of Pennsylvania 1890, I Nr. 1.
— Journal of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia, X S. 213.

S. 275. Society of Antiqvaries of London, Archæologia, London 1892, LIII S. 83.

S. 276. *Alexandre Bertrand,* i Revue archéologique, Paris 1873, XXVI S. 365. *Cartailhac* anf. St. S. 198. *Chantre:* Age du bronze, Paris 1875—76, II S. 280 flg., 302. *Evans* anf. St. S. 477.

— Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad, 1880, S. 139 (Øxer).

— Congrès internat. d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Stockholm 1876, S. 346.

S. 277. *Johannes Schmidt,* i Abhandlungen d. Königl. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1891.

S. 279. Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad, 1880, S. 144 (Dolke).

— *Oscar Montelius:* Finnas i Sverige minnen från en kopparålder, i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VIII.

VII.

S. 282. *Hans Hildebrand:* Kassiteriderna och tennet i forntiden, i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, V S. 181.

— Revue archéologique, Paris 1881, XXI S. 331. *Cartailhac* anf. St. S. 208.

— *Oscar Montelius:* Förbindelse mellan Skandinavien och vestra Europa, i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VII.

S. 286. *W. Helbig,* i Annali dell' Instituto 1875, S. 251. Das Homerische Epos, Leipzig 1887, S. 9, 33, 106, 268.

— *Fr. Lenormant:* Premières civilisations, Paris 1874, I S. 156, og Manuel etc. S. 99.

S. 287. *Jules Oppert:* L'ambre jaune chez les Assyriens, i Recueil de travaux relatifs à la philol. et à l'archéol. égyptienne et assyrienne, Paris 1880, II.

— *Eberh. Schrader,* i Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1885, S. 65, 306, 372.

— *Lepsius:* Die Metalle in den Ægyptischen Inschriften, i Abhandl. d. Königl. Academie d. Wissenschaften, Berlin 1871, S. 130.

— *Olshausen,* i Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1890, S. 270; 1891, S. 286.

— Congrès internat. d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Stockholm 1876, S. 777.

— *W. Helbig:* Osservazioni sopra il commercio dell' ambra, Roma 1877, i Atti dell' Accademia dei lincei 1876—77.

— *F. Waldmann:* Der Bernstein im Alterthum, Fellin 1883.

S. 288. *A. B. Meyer:* Gurina, Dresden 1885, S. 78.

— *Schliemann:* Tiryns, Leipzig 1886, S. 425.

— *Otto Helm,* i Schriften d. naturforsch. Gesellschaft in Danzig, 1891, VII 4, S. 189.

S. 291. *Sophus Müller:* Ringguld og andre Betalingsmidler i Bronzealderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886.

VIII.

S. 298. Samlinger til jydsk Historie og Topographi, Aalborg, IX S. 88.

S. 300. *E. M. Dalgas,* i Hedeselskabets Tidsskrift, Aarhus 1884, S. 45.

S. 301. *C. Engelhardt:* Langhøie fra Oldtiden, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877.

S. 306. *Oscar Montelius:* Grafkistor af urhålkade stockar, i Svenska fornminnesfören. tidskrift, Stockholm, IX. *V. Boye* anf. St.

S. 310. *Søren Hansen,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1893.

— *Bille-Gram,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.

IX.

S. 312. *Oscar Montelius:* Om den nordiska bronsålderns ornamentik, i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad, Stockholm 1881, S. 17.

— *Kr. Bahnson:* Bronzealderens Mands- og Kvindegrave, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886.

S. 320. *C. F. Herbst:* Hvidegaardsfundet, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1848.

S. 321. *V. Boye:* Maglehøi-Fundet, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1889.

X.

Olshausen: Leichenverbrennung, i Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1892, S. 129.

Erwin Rohde: Psyche, Leipzig 1894.

Jac. Grimm: Ueber das Verbrennen der Leichen, i Kleine Schriften, II, Berlin 1865.

W. Helbig: Das Homerische Epos, Leipzig 1887.

Karl Weinhold: Die heidnische Todtenbestattung, Wien 1859.

Hans Hildebrand: Folkens tro om sina döda, Stockholm 1874.

S. 325. *E. Cartailhac:* L'incinération des morts à l'âge de la pierre, i Matériaux pour l'histoire de l'homme, Paris 1888, XXII S. 1.

— Archiv für Anthropologie, Braunschweig 1875, VIII S. 287.

S. 330. *Kr. Bahnson:* Gravskikke hos amerikanske Folk, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1882.

S. 332. Zeitschrift d. morgenländischen Gesellschaft, Leipzig 1854 og 1855, VIII og IX.

XI.

S. 336. *J. J. A. Worsaae:* Om nogle Mosefund fra Bronzealderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1866.

— *Oscar Montelius:* Bronsåldern i norra och mellersta Sverige, Stockholm 1871—73.

— *Sophus Müller:* Bronzealderens Perioder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876.

— *Oscar Montelius:* Om tidsbestämning inom bronsåldern, i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handl. XXX.

— *O. Tischler,* i Schriften d. physik. ökonom. Gesellsch. zu Königsberg, 29 S. 6.

S. 337. *R. Belz,* i Meklenburgische Jahrbücher, Schwerin, 54 S. 102.

S. 346. Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad, Stockholm 1889, S. 136.

— Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1891, 23 S. 244.

S. 347. Journal of Hellenic studies, 1892—93, 13 S. 195.

S. 350. *Sophus Müller:* Nogle Halsringe fra Slutningen af Bronzealderen, i Nordiske Fortidsminder, I.

S. 354 flg. *Oscar Montelius:* Tidsbestämning o. s. v. S. 163, Tillæg S. 326.

S. 360. Congrès internat. d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Stockholm 1876, S. 522. *Montelius:* Tidsbestämning o. s. v. S. 117.

XII.

S. 367. *Ingvald Undset:* Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, Kristiania 1881, S. 330.
S. 370 flg. *W. Dreyer:* Oldtidsminder i Rinds og Gislum Herreder, i Samlinger til jydsk Historie og Topographi, Aalborg, X.
— *E. Vedel:* Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886, S. 29.
S. 374. *Herbert Spencer:* Principes de Sociologie, Paris 1880, S. 274, 365.

XIII.

Sophus Müller: Votivfund fra Sten- og Bronzealderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886.
— Ordning af Bronzealderens Fund, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.
— Ordning af Danmarks Oldsager, Kjøbenhavn 1888—95.
Henry Petersen: Religiøse Offer- og Votivfund, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890.
E. Chantre: Age du bronze, Paris 1875—76, II S. 144.
Olshausen: Vorgeschichtliche Trompeten, i Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1891, S. 847.
— Die goldenen Gefässe, Die goldenen Eidringe, anf. St. 1890, S. 290.

XIV.

S. 400. *Sven Nilsson:* Feniciska Kolonier i Skandinavien, i Svenska fornminnesfören. tidskrift, III.
— Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1883, S. 209.
S. 404. *Christian Hostmann* og *Sophus Müller,* i Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, IX og X.
S. 408. *R. Virchow,* i Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1891, S. 354.
— *Reyer,* i Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, XIV S. 357.
S. 411. *E. Rostrup,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877, S. 78.
S. 412. *F. Sehested:* Archæologiske Undersøgelser, Kjøbenhavn 1884, S. 117.
— *M. Much:* Ackerbau der Germanen, i Mittheil. d. anthropolog. Gesellsch. Wien, VIII.
S. 414. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876, S. 135; *E. Vedel* anf. St. S. 42.
— *Angul Hammerich,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1893.
S. 418. *Henry Petersen:* Om Helleristninger i Danmark, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875.
— *Hans Hildebrand:* De lägre naturfolkens konst, Stockholm 1884, og i Antiqvarisk tidskrift f. Sverige, VI S. 5.
— *L. Baltzer:* Glyphes des rochers du Bohuslän, Gothembourg 1881.
— *Oscar Montelius:* Sur les sculptures des rochers de la Suède, i Congrès internat. d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Stockholm 1876.
— *Rygh:* Om Helleristninger i Norge, i Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1873, S. 455.
— *J. J. A. Worsaae:* The industrial arts of Denmark, London 1882.
S. 420. *L. Müller:* Det saakaldte Hagekors's Anvendelse og Betydning i Oldtiden, Kjøbenhavn 1877.
— Society of Antiqvaries of London, Archæologia, London 1885, S. 293.
— Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, XIX S. 173.

TREDIE TIDSRUM

JERNALDEREN

DEN ÆLDRE JERNALDER.

Fig. 251. Se S. 450.

I. JERNALDERENS BEGYNDELSE I EUROPA.

Med nogen Grund har det været sagt, at »Jernalderen« ikke er fuldt saa god en Betegnelse som »Sten«- og »Bronzealderen«; i hvert Fald maa den opfattes paa noget anden Maade. De to første Tidsrum af Oldtiden have hvert for sig, som Helhed betragtede, et ensartet Præg; det er egne, afsluttede Kulturperioder, og de to Ord »Sten« og »Bronze«, som ere indgaaede i deres Navne, ere ogsaa de første og sidste, der møde, hvor man vender sig hen indenfor disse Tider. Jernet er derimod ikke i samme Omfang en Basis for hele Kulturen i Oldtidens sidste Tidsrum, og Jernalderen har et væsentlig forskjelligt Indhold ved sin Begyndelse og sin Slutning. Den omfatter i Norden en Række vexlende Kulturafsnit, den førromerske og den romerske Jernalder, Folkevandringstiden, den efterromerske Tid og Vikingetiden, og rækker

saaledes fra fjærne, forhistoriske helt ind i historiske Tilstande. Det kunde ogsaa siges, at baade Grækenlands Kunst og Afrikas Barbari falde ind under Jernalderen, ja, at først vort Aarhundrede, med dets Bygninger, Skibe og Veie af Jern, ret egentlig kan kaldes en Jerntid. Og denne vil fortsættes indtil Verdens sidste Dag, hvis der ikke fremstilles et nyt Metal, efter hvilket en ny »Alder« kan opkaldes.

Dog vil »Jernalderen« findes at være en god og træffende Betegnelse, naar det blot erindres, at den kun bliver brugt om forhistoriske Tider og alene gjælder for Omraader, hvor der forud ligger en Bronze- og Stenalder. Saaledes er den først og fremmest anvendelig overfor det sidste Afsnit af Nordens Oldtid, i hvilket Jernet var det væsentlige Nyttemetal ligesom tidligere Bronzen og forud derfor Stenen, og dernæst navnlig for store Dele af Europa, hvor der ligesom i Norden følger en forhistorisk Jerntid efter en Bronzetid. Dersom det blev klart forstaaet, at »Jernalderen« kun ret egentlig har hjemme, hvor den historiske Tidsregning glipper, vilde allerede en betydelig Del af Modstanden imod det nordiske Tredelingssystem svinde (S. 214).

En anden Del vilde fjærnes, dersom det ret blev fastholdt, at kun den Kultur bliver kaldt en Jernalder, i hvilken Jernet afgav Stof til Livets vigtigste Midler, Vaaben og skjærende Redskaber. Det er et Begreb, som maa forstaaes i Overensstemmelse med Betegnelserne Sten- og Bronzealder. Udvides det derimod til at omfatte alle Tider, i hvilke Jernet vel var kjendt, men ikke benyttet i nævneværdigt Omfang, da bliver Nytten af Betegnelsen Jernalder særdeles ringe, Tredelingssystemet bliver værdiløst, og samtidig svinder Forstaaelsen af Hovedleddene i det Kulturforløb, som danner det første Grundlag for den moderne Civilisation. Thi herfor spiller Bronzens og Jernets Brug som Nyttemetal en meget vigtig Rolle. En Udsigt herover og navnlig over den ældste Anvendelse af Jernet maa indføres paa dette Sted, ikke for at fremstille en Del af den almindelige Kulturhistorie, som ikke har hjemme i dette Skrift, men for at vinde en egentlig Forstaaelse af Jernalderens sene Begyndelse i Norden. Der medtages kun de nødvendigste Enkeltheder og navnlig saadanne, som ogsaa andetsteds ere berørte.

Da Jernet kom i Brug i Norden, sandsynligvis i det 4. Aarh. f. Chr., havde dette Metal været kjendt af Mennesket allerede i et Par Aartusinder. Vende vi os strax til den fjærneste Kilde, baade geographisk og chronologisk seet, for den Kulturstrøm, hvis sidste Udløb traf vort nordlige Hav, til de gamle Riger i Euphrat- og Tigrisegnene, da vides Jernet at have været anvendt der allerede i d. 3. Aartusinde. De umaadelige Gravhøider ved Warka og Ur ved Euphrats nederste Løb have ydet Beviser herfor. Dog er Jernet kun blevet truffet her i ringe Mængde, forarbeidet til Ringe og Armbaand, ikke i Form af Vaaben og til større Sager. Ved Siden heraf brugtes baade Sten, Kobber og Bronze. Hvorledes Forholdet var i de nærmest følgende Tider, vides ikke med Sikkerhed. I d. 14. Aarh. blev Bronzen endnu brugt til Vaaben; der haves et assyrisk Sværd med Indskrift fra denne Tid. I d. 12. Aarh. maa Jernet allerede have havt en vis Betydning, idet det nævnes som Krigsbytte i en Indskrift. Snart efter Aar 1000 var det i almindelig Brug, anvendt i Masse og til store Gjenstande, medens Bronzen nu var bleven Luxusmetal. Dette fremgaaer af *Place's* Fund i Khorsabad af et helt Jerndepot fra d. 9. eller 8. Aarh., med Hakker, Plovjern, Kjæder, Skibsankere, Barrer o. s. v. opstablede i Mængde som en tyk Mur ved en af Væggene i Paladset. Forraadet var saa stort, at man brugte 3 Dage for at skaffe det ud. Dette vidner om en tidlig, udviklet Jernindustri, sandsynligvis i Bjergegnene mellem det sorte Hav og Mesopotamiens Fladland, de Strækninger, som man mere og mere bliver tilbøielig til at betragte som Udgangspunktet for den første Benyttelse af Metallerne.

Efter hvad der hidtil foreligger, maa det saaledes antages, at Jernet først har været almindelig brugt i Mesopotamien i den sidste Halvdel af d. 2. Aartusinde, dog at Bronzen endnu spillede en væsentlig Rolle. Forud var Jernet vel ikke ukjendt, men lidet brugt, idet man foretrak Kobberet og den gode Tinbronze af lignende Sammensætning som i Europas Bronzealder. Med disse Forhold stemme omtrent de endnu kun spredte Iagttagelser vedrørende den ældste Anvendelse af Bronze og Jern, til den ene Side i Persien og Kaukasusegnene, til den anden Side i Syrien.

Hvad Ægypten angaaer, har *Flinders Petrie* ved sine omfattende Udgravninger i Løbet af det sidste Tiaar givet vigtige og vel

næsten afgjørende Bidrag til Spørgsmaalets Afgjørelse. Naar han intetsteds har fundet Jern, har det ikke været brugt.

Man vil nu ikke fortsætte den gamle Strid om, hvorvidt de Farver, hvormed Redskaberne ere gjengivne i de ægyptiske Væggebilleder, kunne tale for eller imod en Benyttelse af Jernet i de ældste Tider; efterhaanden synes man iøvrigt at være bleven enig om, at de forskjellige Farver ikke ere blevne konstant anvendte. Nu vil man ikke som stedse tidligere lægge et sprogligt Studium af Stoffernes Navne til Grund for den archæologiske Undersøgelse af Metallernes Brug. Iøvrigt har det vist sig, at man ingenlunde kan gaa ud fra, at det Ord, som i den senere Tid betød Jern, ikke tidligere er blevet anvendt om Kobber; der kan saaledes intet oplyses ad denne Vei. Man vil fremdeles ophøre med at paastaa, at der har behøvedes Staal til Forarbeidningen af de haarde Stenarter, Granit og Basalt, som i Ægypten bleve anvendte til figurlige Fremstillinger og i Architekturen; dette syntes dog tilstrækkelig modbevist ved Forsøg, som godtgjorde, at Arbeidet kunde udføres ved Hamring med Sten og ved Bronzeredskaber. De enkelte, tidligere foreliggende Iagttagelser af Jernstykker, oftest af ubestemmelig Form, i eller ved de gamle Monumenter, men aldrig i selve Gravkamrene, have nu tabt deres Betydning; dette var hidtil det vigtigste Moment blandt de mange, som idelig drøftedes under de bestemteste Udtalelser fra forskjellig Side for eller imod en tidlig Anvendelse af Jern. Endelig maa det opgives at udlede Manglen af Jernet i Gravene fra et religiøst Hensyn, idet dette Metal skulde være betragtet som urent; thi hellerikke i de store af Flinders Petrie undersøgte Bytomter eller paa selve de afdækkede Arbeidspladser har der været Jern at finde.

Først i Kulturlag fra d. XXIII. Dynasti er der truffet Sager af Jern, hvorimod Flint, Kobber og Bronze ere forekomne i Mængde paa de ældre Pladser. I sin Publikation fra 1891 sammenfatter Petrie sine Erfaringer saaledes: Kobber og Flint bleve brugte ved Siden af hinanden indtil Slutningen af det mellemste Rige; med d. XVIII. Dynasti ophører Brugen af Flint, og Bronze træder i Stedet for Kobber. Overgangen fra en Flint- og Kobber- til en Bronze-brugende Tid falder altsaa ved Midten af det 2. Aartusinde f. Chr.

Man er fremdeles enig om, at Anvendelsen af Kobberet gaaer tilbage til d. 4. Aartusinde. Har der ogsaa i disse ældste Tider været Indblandinger i Kobberet af Tin eller andre hærdende Stoffer, enten forsætlig eller hidrørende fra selve Malmene, saa har dette dog ikke spillet nogen væsentlig Rolle; en regelmæssig Tilsætning af Tin i det for Bronzealderen sædvanlige Forhold forekommer derimod fra d. XVIII. Dynasti.

Fra samme Tid, omkring 1500, synes det afgjort, at Jernet var kommet i Brug. Som Bronzen dog ved denne Tid blev anvendt til Vaaben, — hvad der vides fra en Række prægtige Stykker, der bære Kongens eller Dronningens Navn —, saaledes vedblev man at bruge denne Metalblanding vistnok til Aartusindets Slutning. Ogsaa senere, indtil den romerske Tid, spillede Bronzen bestandig en fremtrædende Rolle i Ægypten overfor Jernet.

Alle disse Forhold ere nylig blevne udredede under en Discussion fremkaldt af Prof. *Montelius*' Arbeider over den ældste Anvendelse af Jernet i Ægypten og andetsteds. Det eneste, der ved en første Betragtning strider herimod, er fremført af *Maspero*. I Unas Pyramide ved Sakkara (c. 3500 f. Chr.), som aabnedes i 1881, fandtes der, ikke i Kongens dekorerede Gravrum, men i et Sidekammer, 5—6 Jernmeisler til Arbeide i Sten henliggende sammen med Farvepotter og Affald af Kalksten og Alabaster; det syntes Alt at være bragt derhen umiddelbart før Gravlæggelsen, idet man i Hast har fjærnet de sidste Spor efter Arbeidet i Graven. Under lignende sikre Forhold har Maspero truffet Jern i selve Murværket i en anden Pyramide.

Ere disse Iagttagelser paalidelige, hvad der ikke tør betvivles, da har Jernet ikke været ganske ukjendt i det gamle Rige, saa lidt som dette var Tilfældet samtidig i Mesopotamien. Men, som foran udtalt, derom er Sagen ikke. At Jernet idetmindste indtil Midten af d. 2. Aartusinde ikke var i almindelig Brug, men tværtimod ganske uden Betydning i Sammenligning med Flinten og Kobberet, navnlig som Materiale til Vaaben og skjærende Redskaber, derom kan der efter Flinders Petries Undersøgelser næppe være Tvivl.

Ikke væsentlig anderledes staaer det i andre østlige Middelhavslande. Hvor større Undersøgelser ere foretagne, der have afdækket Fund, som skjønnes at gaa tilbage til d. 2. Aartusinde

f. Chr., paa de cypriske Gravfelter, paa Santorins ældste Bopladser, spredt omkring paa de græske Øer, dybest i de af Schliemann udgravede Bytomter i Troas og paa Peloponnes, er Jernet aldrig blevet truffet, men derimod Vaaben og Redskaber af Bronze i Mængde. De ældste Sager ere oftest enten af lidet tinholdigt Metal eller af Kobber, og samtidig findes Stenen ofte at være anvendt i større eller ringere Omfang. Væsentlig er Forholdet altsaa som i Østerlandene; kun er Alt noget senere.

Hvornaar Jernet først kom i almindelig Brug i Grækenland, kan ikke angives med Sikkerhed; sandsynligvis var det dog før Aar 1000. Iliaden skildrer en Tid, da Jernet allerede var almindelig benyttet (S. 208). Agerdyrkeren og Hyrden havde nu Redskaber af Jern, og af samme Metal var Tømmermandens og Brændehuggerens Øxe. Det var det simple og almindelig anvendte Metal; til Vaaben brugtes derimod fortrinsvis Bronzen. Man var altsaa endnu ikke fjærnt fra den ældre Bronzetid. Iøvrigt vedblev man ved Traditionens Magt endnu indtil Midten af det sidste Aartusinde f. Chr. ofte at gjøre Spyd- og Pilespidser af det gamle, smukke Metal. Det veg saaledes i Vaabenudstyret kun langsomt Pladsen for Jernet, og til mangehaande andre Sager, Laase og Nøgler, alslags Smaainstrumenter, Dør- og Meubelbeslag, Huskar o. s. v., blev Bronzen overveiende benyttet hele Oldtiden igjennem. I selve Fundene træder Jernalderen først ret tydelig frem i d. 8—7. Aarh. i Dipylon-Gruppen, som man kalder de Sager, der slutte sig til det først kjendte Fund af denne Art fremdraget tæt udenfor Athens Dipylon (S. 346). Sværdene med Grebtunge og Spydene ere her af Jern, men af Former, som ogsaa findes i Bronze (S. 224, 362). Ogsaa i det store Olympia-Fund træder det tydelig frem, hvorledes Bronzen ved Fabrikationen af Vaaben kun langsomt fra d. 8. til d. 5. Aarh. blev afløst af Jernet.

Senere end i Grækenland kom Jernet i Brug i Italien. Det først opdagede store Fund fra den begyndende Jernalder, fremdraget 1853 paa en Gravplads ved Villanova sydøst for Bologna, er man enig om at henføre til d. 9. el. 10. Aarh. Øxen er her snart af Bronze, snart af Jern, Rageknivene derimod endnu alle af Bronze. Ikke meget yngre, sandsynligvis naaende tilbage til det 8. Aarh., ere de Gravpladser i det egentlige Etrurien syd for Apenninerne, f. Ex. ved Corneto-Tarquinii, som have ydet Fund af Sværd

og Spyd, der snart ere af Bronze, snart af Jern, men af ganske de samme Former. Ogsaa i disse Egne følger Jernet efter Bronzen, men ligesom i Grækenland kun langsomt udbredende sig gjennem en Overgangstid.

Et Skridt videre imod Nord i Øvreitalien er den ældste Jernalder fremdragen navnlig paa Gravpladserne ved Este, sydvest for Padua og ved Sta Lucia tæt nordenfor Grænsen mellem Italien og Østerrig. Disse Fund have en kjendelig yngre Charakter end de noget sydligere. Tillige er dette det første Omraade, hvor der findes en mere iøinefaldende Modsætning mellem Jernalderens og Bronzealderens Fund. De sidste foreligge i Norditalien i Terramarerne, disse mærkelige Opdyngninger paa de lavtliggende Bopladser, hvis frugtbare Fyld gav Fundene deres Navn.

Atter længere ned i Tiden viser den ældste Jernalder i de østlige Alpelande, blandt hvilke navnlig Krain har ydet talrige Fund. Efter en Lokalitet i Nedre Østerrig har denne chronologiske Gruppe, hvor den end træffes i Mellemeuropa, faaet sit Navn. Det var nemlig ved Hallstatt, en lille Bjergby i Salzkammergut, at det første Fund af denne Art blev opdaget i 1846; dog varede det 20 Aar, inden det fandt Vei til Literaturen. Indholdet af over 1000 Grave, der ere undersøgte paa denne Plads, som ialt har rummet det dobbelte Antal, giver et tydeligt Billede af den første Jernalder. Vaaben og Redskaber, Sværd, Dolke, Spyd, Øxer og Knive ere for den langt overveiende Del af Jern; men Anvendelsen af Bronze er ikke ganske opgiven, og begge Metaller findes benyttede under de samme Former. Efterhaanden blev det seet, at tilsvarende Fund, hidrørende fra en tidlig Jernalders Kultur, der byggede paa Meddelelser fra Italien, forekom baade mod Øst og Vest gjennem Mellemeuropa. I disse Egne kan Hallstatt-Tidens Begyndelse sættes til d. 7. Aarh. f. Chr.

Endnu noget senere ere utvivlsomt de videre Forgreninger, som Hallstatt-Gruppen har udsendt til den ene Side gjennem Rhinegnene og det østlige Frankrig, til den anden Side mod Nord over Østtydskland indtil Weichselen. Kun svagt og tillige sent have derefter Indflydelserne fra Hallstatt-Jernalderen gjort sig gjældende over den nordtydske Slette, og endelig i det sydlige Skandinavien synes de ikke at have afsat noget kjendeligt og særskilt, chronologisk Lag. De fra Mellemeuropa indførte Hallstatt-Sager

henligge i den danske Bronzealders Fund. Her i Norden findes tillige Bronzen og Jernet skilte ved meget tydelige Grænser. Sydpaa indtil Italien taber Modsætningen sig bestandig mere imellem den ældre og den yngre Kultur; paa det græske Omraade er Grænselinien bred og flydende, og i Orienten saa vi ovenfor, at den intetsteds kunde afstikkes. Nord for Østersøen indtræder Jernalderen brat og sildig, først i det efter Hallstatt-Tiden følgende Kulturafsnit efter Aartusindets Midte, den saakaldte La Tènetid, som nedenfor skal omtales.

Fra Mesopotamien ere vi naaede til Norden, og fra d. 3. til Midten af d. 1. Aartusinde f. Chr. Uden denne Helhedsbetragtning af Jernets første Fremtræden paa dets lange Vei fra Østerlandene indtil Norden kan Jernalderens sildige Begyndelse i vort Land ikke ret forstaaes; i det hele er den nødvendig for Opfattelsen af Bronze- og Jernalderens indbyrdes Forhold i Europa. Kjendskabet til Jernet og dets Behandling er hidført langveisfra, ligesom det tidligere var gaaet med Bronzen. Derfor indtræder Jernalderens Begyndelse senere og senere, jo længere man fjærner sig fra det første Udgangspunkt i Østerlandene. Ved Midten af d. 2. Aartusinde blev Jernet anvendt i Ægypten; i Begyndelsen af Aartusindet f. Chr. træder det frem i Italien, først i d. 4. Aarhundrede indføres det i Danmark.

Disse Tidslængder have intet paafaldende; thi Jernet blev udbredt ad langsom Vei, ved Kulturmeddelelse fra Folk til Folk (S. 356). Hvor det tidlig naaede frem, i Grækenland og Italien, blev Bronzealderen kortvarig; Efterladenskaberne fra dette ældste Stadium have derfor længe kunnet unddrage sig Opmærksomheden. Ogsaa hvor Hallstatt-Kulturen bredte sit tykke Lag, i Sydtydskland og Frankrig, bleve Bronzealderens Minder kun faa i Sammenligning med, hvad der foreligger fra Norden; derfor have betydelige Forskere i Udlandet længe kunnet benægte Tilværelsen af en saadan Periode. Hvor Hallstatt-Tiden derimod mangler eller kun har efterladt sig svagere Spor, der har Bronzekulturen været længe bevaret under en paa de andre Omraader ukjendt fyldig Udvikling. Saaledes var det i de vestlige Østersoegne, paa de britiske Øer og i Bretagne, Lande, som alle laa fjærnt fra Kulturens Hovedløb, og det samme var Tilfældet i Schweiz og Ungarn, der ligeledes lodes mere uberørte af den ældste Jernalder i Mellemeuropa. Paa

alle disse Steder er Bronzealderen tidlig bleven erkjendt og forstaaet; men i Skandinavien, paa det mest periferiske Sted for Datidens Kultur, hvor derfor Bronzealderen længst stod ved Magt, maatte naturlig denne Periodes Eiendommeligheder først blive iagttagne.

Vel have Terramara-Fundene i Italien og Schliemanns store Fund i Grækenland godtgjort, at der ogsaa her var en Periode, i hvilken Bronzen, men ikke Jernet var kjendt og brugt. Disse Lande have saaledes havt deres Bronzealder. Og dog kan der vel sympathiseres med, at man kun ugjærne anvender denne Betegnelse navnlig paa det græske Omraade. Et og samme Navn passer kun daarlig for den Tid i Grækenland, der har efterladt stolte Klippeborge, en udviklet Architektur, figurlige Fremstillinger af kunstnerisk Værd, Arbeider i Sølv, Elfenben og Alabaster, og for den nordiske Tid, hvis bedste Frembringelser ere de Bronzesager, der fremdrages af Moser og af primitivt formede Grave. Saa forskjelligt som hele Kulturindholdet er, saa lidet falde selve Tidspunkterne sammen; i Grækenland nærmede Bronzetiden sig sin Slutning, dengang den først ret indtraadte i Norden. Endelig staa Bronzen og Jernet ikke som i Norden skarpt afgrænsede mod hinanden, saaledes at de fra Metallerne hentede Tidsbetegnelser blive mindre træffende. Hvor gode de end ere i Mellemeuropa og i Norden, ville de dog næppe faa fast Fod paa oldklassisk Grund.

Endnu mere gjælder dette for Østerlandene. Saa sikkert det er, at Stenen, Kobberet, Bronzen og Jernet i denne Rækkefølge ere efterhaanden blevne tagne i Brug, saa lidet kan der herpaa grundes en Tidsdeling, idet Stenen brugtes jævnsides med Kobberet, dette med Bronzen og denne atter med Jernet lange Tider igjennem. Og hvad mere er, hverken Orientalisten eller Ægyptologen, som begge have en historisk Tidsregning efter Aar, har Brug for den forhistoriske Inddeling; desuden er Anvendelsen af det ene eller det andet Metal paa disse Omraader en Sag af mere underordnet Betydning. Det skulde saaledes ikke forsøges at paatvinge Østerlandene disse Betegnelser, der ere dannede for en vidt forskjellig Kulturgrund.

Endnu vanskeligere lade Betegnelserne Sten-, Bronze- og Jernalder sig anvende udenfor den fororientalsk-europæiske Kulturkreds. I Afrika har der udenfor Ægypten ikke været nogen Bronzetid.

De forskjellige Befolkninger i denne Verdensdel ere gaaede umiddelbart over fra Benyttelsen af Stenen til Jernet, og endnu i vor Tid anvendes Kobberet kun i ringe Omfang. Sandsynligvis beroer dette paa, at Kjendskabet til Metallerne er udbredt over Afrika, vel fra samme Kant som over Europa, men først paa et senere Tidspunkt, efterat Jernet allerede var kommet i fuld Brug i Ægypten. Negeren maatte da lære at smedde Jern, ligesom Europæeren forud havde lært at støbe Kobber og Bronze. Forskjellige Ligheder i Formerne for Musikinstrumenter, Redskaber og Vaaben tyde paa, at der er udgaaet en saadan tidlig Paavirkning fra Ægypten.

Over Asien synes derimod Kjendskabet til Bronzen at være udbredt fra det samme Centrum, hvorfra Europas Bronzekultur i første Instans udgik og tillige i samme fjærne Tid. Foran er det nævnt (S. 276), at Bronzeøxer af den ældste og simpleste Form ere fundne i Indien, hvorfra der ogsaa foreligger adskillige Fund af andre Kobber- og Bronzesager. I Siberien er der fremdraget talrige Bronzer, som for en Del frembyde nære Ligheder med den europæiske Bronzealders Former. Fra Kambodja, China, Japan og endelig fra Java haves der ældgamle Bronzeredskaber og Vaaben. For disse udstrakte Omraader synes der at kunne tales om en Bronzealder, saameget mere som det ved historiske Efterretninger oplyses, at Jernet først kom i Brug i China c. 300 f. Chr.

At der ogsaa for Amerikas Vedkommende paa en vis Maade kan tales om en Kobberalder og en begyndende Bronzetid, er foran nævnt (S. 274); kun ophørte ikke Brugen af Sten. Meget tiltalende er denne første Metaltid bleven opfattet som fremkaldt ved Indflydelser fra Asien og altsaa som et sidste Udslag af Kulturbevægelsen i Østerlandene. Ganske udenfor Verdensudviklingen laa derimod Australien og Sydhavsøerne. Befolkningerne vare her overladte til sig selv og forbleve derfor i en Stenalder.

Efter denne Udsigt vil Bronze- og Jernalderen i Europa rigtig blive opfattet som en Udstraaling imod Vest fra den ældste Civilisation i Forasien, der tidligere eller senere har fremkaldt en Metalindustri ogsaa i andre Verdensdele. Anvendelsen af Bronzen i Europa forud for Jernet var begrundet i det faktiske Forhold, at Kobber og Bronze i Mesopotamien og Ægypten indtil Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr. var det fortrinsvis anvendte Nyttemetal. At Jernet senere kom i Brug i Europa, beroede paa samme

Maade paa, at dette Metal efterhaanden var blevet almindeligere i Østerlandene.

Et Kulturfremskridt betegnede Jernet i og for sig ikke, ligesom der overhovedet ikke er nogen indre Forbindelse mellem Civilisation og Anvendelse af et vist Metal. Negeren, som er en udmærket Smed, kan ved Siden heraf være en raa og nøgen Kanibal. Men Jernet fremtræder i Europa overalt i Følge med en samlet Række af andre Elementer modtagne fra nærmest boende, allerede videre fremskredne Folk; derfor er Jernets Optræden her et vigtigt Tidskjel ligesom forud Bronzens.

Medens de efter hinanden optrædende Metaller i Orienten, hvor de først kom i Brug, gribe saa langt over hinanden, at enhver Grænse er udvisket, skilles de i Europa ved bestemtere Linier, der tiltage i Skarphed, jo mere Afstanden forøges. Saaledes gaaer det med de store Bevægelser. Hvor de fremkomme, hæve de sig næsten umærkelig op; hvor de sidst naa hen, der komme de brat og med fuld Kraft. I Syden brugte Christendommen 300 Aar for at udbrede sig; i Danmark indførtes den nye Lære i Løbet af en eller to Generationer.

Vel forstaaelig synes efter det her bemærkede baade Bronzens langvarige Anvendelse og Jernets sene Optræden i Europa og da navnlig i Norden. Men i mange og nye Skrifter findes Alt opfattet i andet Lys (S. 213). Jernet siges at have været det ældste Metal i Menneskets Haand, i Danmark som andetsteds, medens Bronzen kun har havt en sekundær og sildig Anvendelse. Det er dog tvivlsomt, om denne Opfattelse synderlig længe vil blive forfægtet.

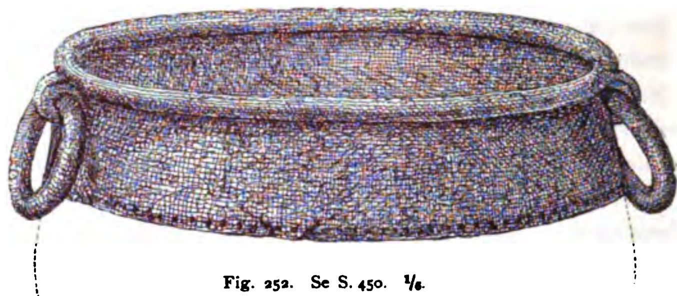

Fig. 252. Se S. 450. 1/6.

II. DEN FØRROMERSKE TID. EN FREMMED GRUPPE.

Saalænge det varede i Syden, inden man fandt Bronzealderen, næsten ligesaa lang Tid tog det i Norden at finde Jernalderen, og meget staaer endnu tilbage at opdage eller i hvert Fald at forstaa. At der i Aarenes Løb skulde vindes et fyldigt Kjendskab til de to ældste Perioder i vort Land, Sten- og Bronzealderen, kunde vel anes, da *C. J. Thomsen* i 1836 først adskilte de tre Tidsrum (S. 204); thi Stenen og Bronzen vare allerede repræsenterede i talrige Fund. Men hvad der efter et Par Menneskealdre skulde ligge bag Ordet Jernalder, kunde dengang ikke forudsees. Det stod som Overskriften til et Kapitel, der endnu ikke kunde udfyldes.

Da *J. J. A. Worsaae* i 1843 udgav sin »Danmarks Oldtid« (S. 218), det Skrift, som første Gang anviste Oldforskningen sit Maal — den sammenhængende og fuldstændige Fremstilling af vort Lands Forhistorie efter Mindesmærker og Oldsager, — antog han, at Jernalderen først ret var trængt igjennem i d. 8. eller 9. Aarh. eft. Chr., altsaa ved den historiske Tids Begyndelse. Saaledes maatte der sluttes fra, hvad der dengang forelaa; Efterladenskaberne fra Jernalderen vare kun faa, mest Guld- og Sølvfund, og endnu ikke grupperede efter Tid. Vidstes det end, at der var fundet romerske Sager i Norden, saa maatte disse dog antages at have været uden videre Betydning for den indre Udvikling. Siden

da er Jernalderen lidt efter lidt bleven fremdragen ved fortsat Arbeide i Løbet af 50 Aar, medens Sten- og Bronzealderen samtidig saa at sige have givet sig selv. Intet viser bedre, hvad der kan naaes ved at søge, grave og samle end, at den Mand, som i sin Ungdom med god Grund kunde antage, at Jernalderen var begyndt i d. 8.—9. Aarh., i Slutningen af sit Liv havde seet, at dette Tidspunkt laa over tusinde Aar længere tilbage.

Efter i mindre Arbeider at have behandlet de romerske Fund, som tydede paa, at Jernet havde en høiere Ælde i Norden, end hidtil antaget, fremsatte Worsaae i 1854 og følgende Aar sin Tvedeling af Jernalderen i et ældre og et yngre Afsnit, hvorved Periodens Begyndelse efterhaanden skødes tilbage til Christi Fødsels Tid. Det næste Skridt foretoges af *E. Vedel,* som i 1870 og 1872 publicerede sin Opdagelse af den atter forud herfor liggende førromerske Jernalder.

Efterhaanden fik desuden det tiltagende Kjendskab til Perioden sit Udtryk i en videre gjennemført Sondring mellem de enkelte Tidsafsnit. I 1865 kunde Worsaae paany dele den yngre Jernalder i to Afsnit; i 1874 blev Skjellet draget mellem den romerske Periode og Folkevandringstiden. Endnu i 1892 og 1894 blev der udsondret nye, mindre Tidsgrupper. Sandsynligvis har Inddelingen af Jernalderen saaledes endnu ikke antaget sin endelige Form. Enkelthederne i den her fulgte Tidsdeling skulle efterhaanden blive drøftede længere fremme:

Den ældre Jernalder:
Den førromerske Tid: fra d. 4. Aarh. til Chr. F.s Tid,
Den romerske Tid: fra Chr. F.s Tid til d. 3. Aarh.,
Folkevandringstiden: fra d. 3. til d. 5. Aarh.

Den yngre Jernalder:
Den efterromerske Tid: fra d. 5. til d. 8. Aarh.,
Vikingetiden: fra d. 8. til d. 10. Aarh.

Det var paa Bornholm, at Minderne fra Jernalderens Begyndelse først bleve fremdragne i saa stort Antal, at de kunde opfattes som en egen Gruppe, om hvis chronologiske Stilling der ikke kunde være Tvivl. Bornholm fik i 1866 en ny Amtmand, og hermed vandt den nordiske Archæologi en ny Forsker. Allerede faa Aar efter publicerede *E. Vedel* sit første archæologiske Skrift, »Born-

holmske Brandpletter« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1870), hvori der gjordes Rede for Udbyttet af c. 600 Gravundersøgelser, foretagne i Løbet af to Aar. Vel forflyttedes Amtmanden Aaret efter til en anden Del af Danmark; men under næsten aarlige Besøg paa Bornholm vedblev han senere planmæssig at opsøge og fremdrage Øens forskjellige archæologiske Minder, som han samtidig i en Række Afhandlinger publicerede og bearbeidede videnskabelig, saaledes at hans afsluttende Arbeide, »Bornholms Oldtidsminder og Oldsager« 1886, kunde give en fuldstændig og udtømmende Fremstilling af den lille Øes i saa mange Retninger mærkelige og rige Oldtidshistorie. Blandt Alt det hidtil ukjendte, som Vedel har fremdraget af Jordens Skjød, blandt alle de vigtige Bidrag, han har givet til Forstaaelsen af Kulturudviklingen gjennem Oldtiden ikke blot paa Bornholm, men i Danmark og i Norden i det hele, maa det dog vistnok siges at være det vigtigste, at han først fremdrog og paapegede Minderne fra Jernalderens Begyndelse, der hidtil haardnakket havde unddraget sig Opmærksomheden, og som det for det øvrige Danmarks Vedkommende endnu bestandig, trods al energisk Søgen, kun er lykkedes at samle i sparsom Mængde.

Hvad Vedel gav sig til at undersøge, skulde ikke paa Forhaand give Haab om stort Udbytte. Det var sorte, kulholdige Pletter, som viste sig i Siderne af Grusgrave, i Veiskrænter og Brinker ved Havet eller ved Bækkeløb, eller som man af og til traf paa ved Grøftegravning eller andet Markarbeide. Disse Brandpletter, som Vedel kaldte dem, viste sig imidlertid at være Grave, der strakte sig gjennem lange Tidsrum, fra Jernalderens Begyndelse indtil Folkevandringstiden. De findes i Tusindtal paa Øen, og Vedel har i Aarenes Løb i Forbindelse med sin dygtige Hjælper, Lærer *J. A. Jørgensen*, undersøgt over halvtredie Tusinde.

Hvad enten Brandpletten hidrører fra en ældre eller fra en yngre Tid, er Indretningen væsentlig den samme. Det er en kredsformet Klump af sort Jord, $^1/_2$—1 Alen i Tværmaal og med en Tykkelse af sædvanlig 4—10 Tommer, simpelthen nedlagt i en gravet Fordybning. Bunden er undertiden ved de ældste Brandpletter udlagt med Sten, og over Indholdet kan der ligge en flad Sten; men andet Arbeide er der ikke ofret paa disse simple Grave. Ovenover breder Mulden sig med en Tykkelse af nogle Tommer

eller indtil 3/4 Alen, og intet forraader, at der nedenunder ligger en Brandplet; oprindelig har Stedet dog sikkert været mærket paa en eller anden Maade, idet man næsten aldrig finder, at den ene Brandplet gaaer ind i eller blot berører den anden.

Graven er fyldt med samtlige Rester fra Ligbaalet, ikke blot de brændte Ben, men ogsaa Kul, Aske, Smaasten og forbrændte Jordklumper, som maatte komme med, naar Alt, hvad Baalet havde efterladt, blev skrabet eller feiet sammen. Dette er det eiendommelige ved Brandpletterne, det som giver disse Gravsteder et saa forskjelligt Udseende fra Bronzealderens Grave, hvori de brændte Ben oftest ere nedlagte rene og hvide, som om de vare vadskede, og i hvert Fald uden Indblanding af Kul og andre Sager fra Baalpladsen. Brandpletten danner derimod en mørk, sortagtig Klump, hvoraf de brændte Ben altid udgjøre den ringeste Del. Hvor der findes Oldsager, ligge disse oftest ganske tilfældig, som de ere feiede sammen med de andre Rester fra Ligbaalet og derefter tilligemed det øvrige heldte ned i den gravede Fordybning.

Der findes Brandpletter rundt omkring paa Øen, der saaledes maa have været jævnt befolket overalt, kun med Undtagelse af Høilyngen i det Indre, som næsten var ubeboet. Saaledes har denne Strækning ogsaa senere henligget, indtil vor Tid, da Udskiftningen af Jorderne foregik, og Opdyrkningen derefter strakte sig videre frem. Mange Steder ligge Brandpletterne enkeltvis eller i smaa Grupper, men oftest dog samlede paa fælles Gravpladser. Saadanne Pladser med nogle Snese Grave ere trufne paa over Hundrede Steder; oftere har der imidlertid været flere Hundrede, undertiden over Tusinde Brandpletter liggende tæt ved hverandre; kun enkeltvis træffes der mellem dem en benfyldt Urne. Ved Kannikegaard, den største Gravplads af denne Art, i Bodilsker Sogn, 1/2 Mil sydvest for Nexø, taltes der paa en Strækning af 260 □ Alen henved 90 Brandpletter; men undertiden kan der være endog store Mellemrum.

Hvorledes Gravene ere fordelte paa en saadan Plads, kan sees af omstaaende Kort over Kannikegaards Gravplads, laant fra Vedels Arbeider, som i det hele ligge til Grund for, hvad der her er meddelt om de archæologiske Forhold paa Bornholm. Undersøgelsen strakte sig gjennem 8 Aar, og over Halvdelen af den store Mængde Oldsager fra de tidligere Afsnit af Bornholms Jernalder, som i Aarenes Løb ere indsendte til Nationalmuseet,

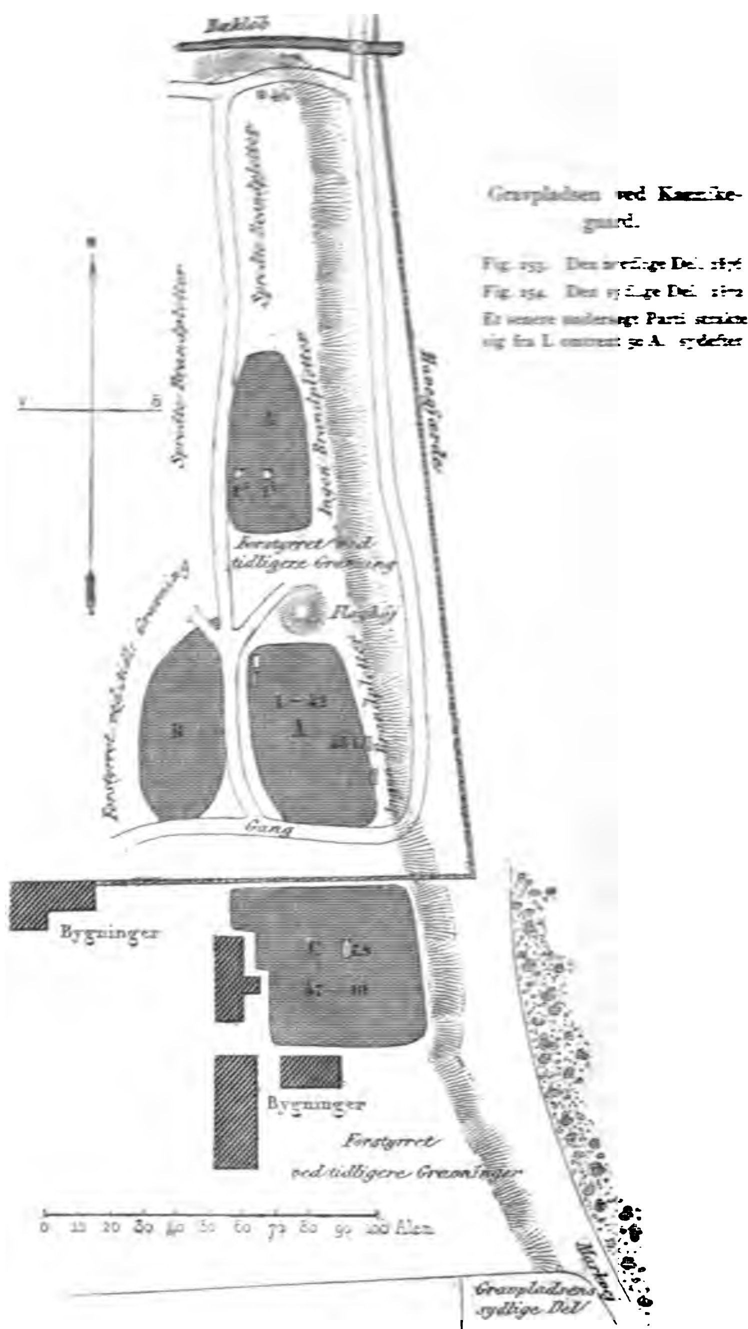

Fig. 253. Efter Vedel.

skriver sig fra denne Plads, der tillige havde den Betydning, at den gav Vedel det Grundlag, hvorpaa han kunde bygge sin Opfattelse af Kulturudviklingen paa Øen i de samme Tidsrum

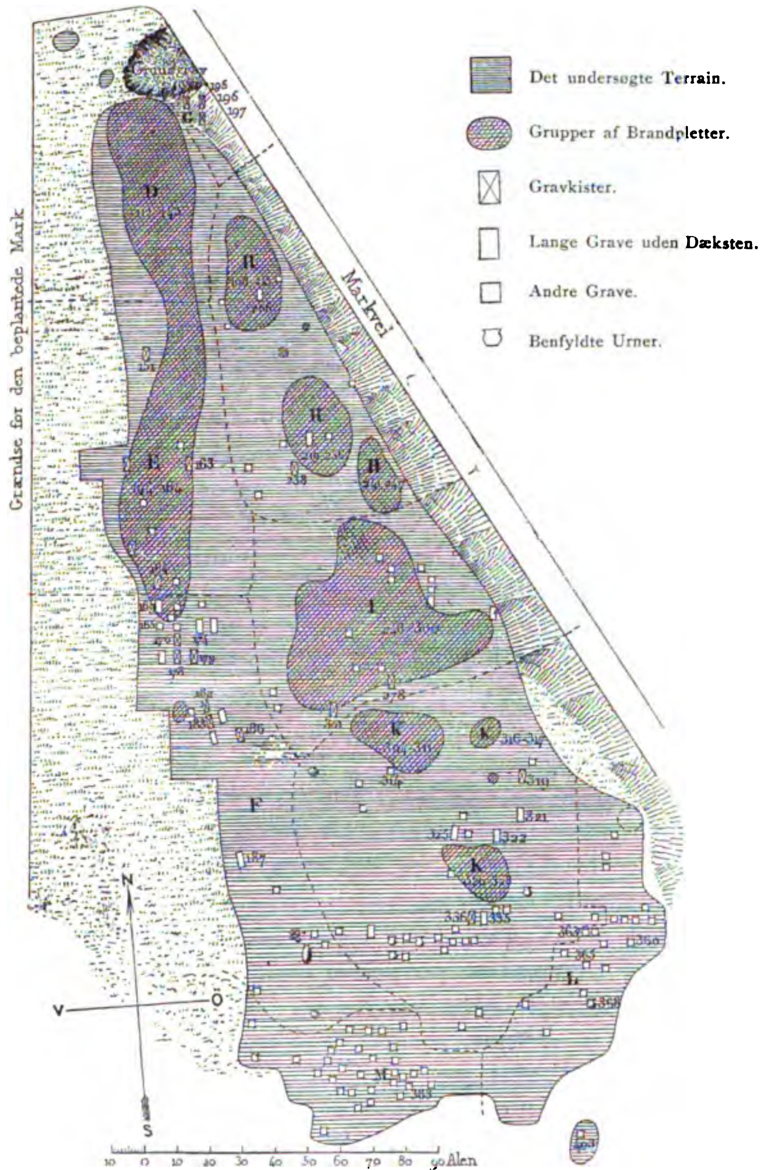

Fig. 254. Aarb. 1878.

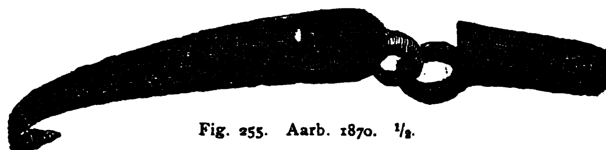
Gravpladsen strakte sig over en Længde af mere end 750 Alen, og endda er der fundet spredte Grave videre baade mod Syd og Nord. Imod Øst har Pladsen en naturlig Grænse i en lav Skrænt imod et sumpet Terrain, maaske en tidligere Havbugt; imod Vest blev Undersøgelsen standset, hvor Gravene ophørte at vise sig. Der blev afdækket c. 800 Brandpletter, 44 Grave med ubrændte Lig fra Folkevandringstiden og 120 uregelmæssige Grave, der tildels skrive sig fra en endnu senere Tid. Fremdeles antages der dels at have været, dels endnu at være bevaret adskillige Hundrede Grave. Pladsen har altsaa været benyttet gjennem lange Tidsrum. Mod Nord, hvor Gaardens Have er anlagt (se Planen, Fig. 253), og hvor Gravpladsen saaledes var delvis forstyrret, indeholdt de allerfleste Brandpletter kun Sager fra den førromerske Tid. Paa Pladserne B, C, D fandtes der Brandpletter fra den romerske Periode. Ved H, I, K og E viste der sig en mere og mere fremtrædende Blanding med Brandpletter fra Folkevandringstiden, og der blev tillige oftere truffet Grave med ubrændte Lig fra samme Tidsrum (Fig. 254). Disse tiltage dernæst i Antal syd for Pladserne E og K, og endelig haves der længst mod Syd Grave af anden Art, fra den sidste Tid, i hvilken Pladsen overhovedet blev benyttet. Vel viste der sig paa mange Steder en Blanding af Grave fra de forskjellige Tider; men i det hele vare Forholdene saadanne, at Pladsen i sin lange Udstrækning fra Nord til Syd gav et Billede af det hele Forløb fra den førromerske Tid indtil Folkevandringstidens Slutning.

Lignende Forhold ere trufne paa mange andre Steder; kun sjældnere har en Gravplads vist sig at tilhøre en kort, bestemt afgrænset Tid. Som oftest ligge vel ældre og yngre Grave fra det lange Tidsrum, — fra den førromerske Tid indtil Folkevandringstidens Slutning, — gjennem hvilket Brandpletten var den sædvanlige Gravform paa Bornholm, umiddelbart ved og tildels imellem hverandre. Dog har den hele Fordeling af Gravene paa de største Pladser, som ved Kannikegaard, Sammenligningen mellem Oldsagerne fra mindre Pladser, der kun have indeholdt Grave fra en mere begrænset Tid, og endelig Iagttagelsen af, hvad der stadig findes sammen i een Grav, og hvad der ikke træffes saaledes, givet et sikkert Grundlag for Tidsbestemmelsen af de enkelte Oldsagformer og derefter for Erkjendelsen af, hvad der betegner hvert af de store Tidsafsnit.

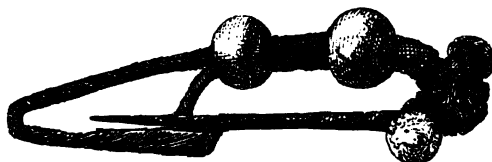
Særlig for Kjendskabet til den førromerske Tid var Undersøgelsen af Gravpladsen ved Kanegaard, i Knudsker Sogn, $^1/_3$ Mil øst for Rønne, af megen Betydning, idet denne store Gravplads, hvor der blev afdækket henved 300 Brandpletter, viste sig udelukkende at tilhøre denne Tid.

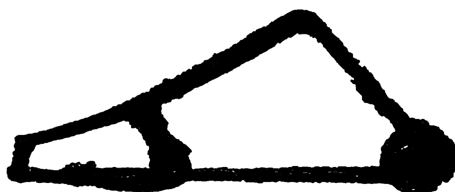
Til de hyppigst i disse Grave forekommende Oldsager hører *Bæltehagen,* altid af Jern (Fig. 255). Den tjente til Lukke for Livremmen, idet den lange, smalle og svagt buede Plade i den ene Ende var fast-

gjort til Bæltet og med den anden Ende, som er tilspidset og ombøiet til en Krog, greb ind i Remmen. Det var et almindeligt Smykke baade for Kvinder og Mænd; ved Kanegaard optoges der over Hundrede Stykker. Ved Siden af dem fandtes simple Naale med Hoved, ligeledes af Jern, og navnlig Bøilenaale (Fig. 256—257) i mange Variationer af de samme Hovedformer, der nærmere skulle

Fig. 255. Aarb. 1870. 1/2.

omtales nedenfor. Ogsaa disse ere i Reglen af Jern. Føies hertil de sjælden forekommende, enæggede Sværd og Metalkar, som længere fremme skulle behandles, endvidere Skaar af store, grove Lerkar, samt Smaakar, der ligeledes oftest kun ere tilstede i Brudstykker, da ere de Sager nævnte, som regelmæssig forekomme ved Kanegaard og paa andre bornholmske Gravpladser fra den før-

Fig. 256. Aarb. 1870. 2/3.

Fig. 257. Aarb. 1870. 2/3.

romerske Jernalder. Sædvanlig have alle Gjenstandene været paa Ligbaalet, hvorfra Beskadigelsen af Lerkarrene hidrører, og ligeledes Jernsagerne ere medtagne af Ilden foruden af, at de i et Par Tusind Aar have henligget for Paavirkning af Regnvand og den vexlende Temperatur i de ubeskyttede Gruber tæt under Jordfladen.

Tarvelige og utiltrækkende kunne mulig disse Sager fra de bornholmske Grave kaldes; men betydningsfulde Minder ere de om et eget Tidsafsnit, der er dybt mærket af Kulturudviklingen andetsteds i Europa, og tillige vigtige for Opfattelsen af en Række senere fremdragne Fund fra det øvrige Danmark. Ere disse end lidet talrige og spredte, saa indeholde de til Gjengjæld Sager, der væsentlig udvide Kjendskabet til denne Gruppe.

Fra Sjælland med omliggende Øer haves der kun et eneste Gravfund fra denne Tid. Paa Amager er der ved St. Magleby optaget et Lerkar, hvori brændte Ben og to Bøilenaale af Form som de bornholmske. Et Par tilsvarende Fund hidrøre fra

Fig. 258—59. Aarb. 1892. 1/4.

Fyen, kun enkeltvis staaende Lerkar indeholdende Resterne fra Ligbaalet og Bøilenaale. Een- og toørede Lerkar af Form som de under Fig. 258 og 259 afbildede, begge fra Jylland, forekomme jævnlig i Fundene fra denne Tid. En egentlig Gravplads af bornholmsk Art er truffet paa Langaa Mark i det sydøstlige Fyen, dog kun med c. 15 Brandpletter. Ogsaa her vare de lagte under flad Mark; men 4 af dem indeholdt et stort Metalkar. Mellem disse var en rundbundet Bronzekjedel af smukt etrurisk Arbeide fra Tiden ved Aar 400, med to Hankbeslag prydede med et Silenhoved; et af disse er afbildet foran S. 431. De andre vare store Kjedler, hvis Mundingskant og Overdel var af tykt Jern, medens den nedadtil afrundede Underdel, der fandtes sammentrykt og næsten opløst, var gjort af ganske tynd Bronze (Fig. 252). Fremdeles ydede Langaa-

gravene en Mængde Sager, Sværd, dels af enægget Form, som det under Fig. 260 afbildede fra Bornholm, dels tveæggede som Fig 262, — Skjoldbuler af Jern med spidstoppet Midte, som Fig. 261 fra Slesvig, — Spyd, — to høist eiendommelige og smukke Fingerringe af Guld, — Lerkar, Knive o. a. I en af Kjedlerne laa desuden talrige Beslag af Jern og Bronze til en firhjulet Vogn ganske svarende til de nedenfor S. 469 omtalte Vogne fra Deibjerg Mose.

Vaaben af samme Art ere i Slesvig og Jylland baade trufne i nogle spredt liggende Grave og paa

Fig. 261. 1/4.

Fig. 260. Aarb. 1870. 1/4

enkelte Steder, hvor der har været flere Grave, dog aldrig et betydeligere Antal som paa Bornholm. Tillige findes der oftest Urner blandede mellem Brandpletterne; men nogen dækkende Høi over Gravene findes hellerikke her. Saadanne Pladser ere paaviste ved Fæsted, Hygum Sogn i Slesvig, ved Ulbjerg i Viborg Amt og ved Sønder Badbjerg nord for Limfjorden, i Aalborg Amt, altsaa gjennem hele Halvøen.

Endelig maa der hertil føies en Del enkeltfundne Stykker fra samme Tid. Et fuldstændig bevaret, tveægget Sværd er optaget i en Mose ved Lindholmgaard i Frederiksborg Amt (Fig. 262). Ligesom ved de øvrige samtidige Stykker har Haandgrebet været indskaaret mod Klingen i en stor Bue, som fyldes af en tilsvarende Udvidelse af Skeden. Denne dannes af to tynde

Fig. 262. 1/5.

Jernplader, den ene gribende om den anden langs Kanten; forneden er den lige afskaaren, og sirlige Øskener tjente til Anbringelse af Remmen. Et smukt, græsk Bronzekar med Palmetornamenter udskaarne under Øskener til Hankene er oppløiet ved Kjeldby paa Møen (Fig. 263). Fremdeles er der hist og her fundet en Bøilenaal af Bronze af samme Form som de bornholmske.

Ved denne Række af Fund fra Bornholm indtil Jylland og Slesvig maa Opmærksomheden fæstes dels paa selve Oldsagerne, dels paa Gravenes Anlæg uden dækkende Høi og i større eller mindre Samlinger, dels paa den eiendommelige Gravform, Brandpletten, som gjør sig mere eller mindre gjældende i de forskjellige Landsdele, dels endelig paa det endnu ikke nævnte, gjennemgaaende Træk, at Sværd og Spyd efter at have været paa Ligbaalet sædvanlig ere forbøiede eller endog sammenrullede. Alt dette var ukjendt i den forudgaaende Tid, den sidste Bronzealder. Det skyldes nye Meddelelser modtagne udenfra. Her som paa saa mange Punkter maa derfor Udspringet for Bevægelsen i Norden opsøges paa fjærne Steder. Det findes i Mellemeuropas Kultur fra Tiden mellem 400 og Chr. F., den saakaldte La Tène-Tid, der fulgte umiddelbart efter den foran omhandlede Hallstatt-Periode (S. 437).

Hidtil i denne Fremstilling have vi maattet nøies med historiske Streiflys, hyppigere dog og stærkere, efterhaanden som vi bevægede os fremad i Tiden. Her møde vi for første Gang Sager, der saa at sige bære Aarstal paaskrevet med Historiens Griffel.

I Aaret 52 f. Chr. førtes den afgjørende Kamp, hvorved Gallien blev underlagt det romerske Herredømme. Under Høvdingen Vercingetorix havde 80,000 Galler indesluttet sig i Alesia, det nuværende Alise Sainte-Reine i Côte-d'Or, der beleiredes af Cæsar. For at undsætte Byen strømmede Krigere sammen fra hele Gallien, 240,000 Mand Fodfolk og 8000 Ryttere, saa at Romerne bleve nødte til at beskytte sig ved en dobbelt Befæstningslinie, den ene vendt mod Byen, den anden mod de omringende Fjender. I Gravene

om disse Forskandsninger, hvis Plads har kunnet paavises, er der i stor Mængde fremdraget Vaaben og andre Sager efterladte af Gallerne ved tilbageslaaede Angreb. Herimellem findes tveæggede Sværd i Metalskeder, der ere bredt afsluttede forneden, spidse Skjoldbuler af Jern og Bøilenaale, Alt svarende til, hvad der foran er omtalt fra danske Fund.

I Cæsars Beretning om Galliens Erobring læses fremdeles ofte om Byen Bibracte, Aeduernes gamle Hovedstad. I Nærheden af Autun har man fremgravet denne galliske By, liggende paa en Klippeflade og omgiven med Mur og Grav. Der er afdækket talrige Hustomter med Efterladenskaber af mangehaande Slags, derimellem Bøilenaale af samme Art som de nysomtalte danske og navnlig lignende Fig. 257 ved, at de fortil ved Naaleskeden vise et aflangt, aabent Parti. Saaledes ere de nordiske Fund knyttede til den galliske Kultur og til d. 1. Aarh. f. Chr.

Fig. 263. 1/4.

Men nærbeslægtede Sager ere fremdragne over hele Mellemeuropa. Hovedfindestedet er La Tène, dette er Navnet paa en tidligere overskyllet Grund ved den nordre Ende af Neuchâtel-Søen i Schweiz. Allerede i 1858, og navnlig efterat Søens Vandstand i 1876 var bleven sænket, saaledes at Stedet var tørlagt, er der her optaget store Mængder af Oldsager, Vaaben og Redskaber af alle Slags, Kar, Hestetøi, Vognrester, Smykker og Mønter. I mange Retninger kan Fundet sammenstilles med de store, danske Mosefund fra Folkevandringstiden; men dette tilhører de nærmeste Aarhundreder f. Chr. Paa Grund af sin Righoldighed, og da det var det første store Fund, som blev bekjendt fra denne Tid, har det givet den hele Kulturperiode Navn. Her forekomme atter de lange, tveæggede Jernsværd i Metalskeder, der ere bredt afrundede forneden, Bøilenaale med Spiralvinding og Kugler anbragte ved

Bøilen, ganske lignende det fra Bornholm, Fig. 256, afbildede Stykke, samt store *Kjedler* af Jern og Bronze som de nys omtalte. Dette er det fjærneste Sted, hvor denne Form er truffen. Den kjendes desuden fra Rhinegnene og fra Nordtydskland; et enkelt Stykke er optaget paa Øland og endelig flere paa Bornholm og ved Langaa paa Fyen. Atter her sees de nordiske Former knyttede til et keltisk Fund, hvis Grænse nedad i Tiden falder omtrent ved Chr. F.

Den yderste Grænse tilbage i Tiden angives af flere Fund i Italien. Der er paa de foran kortelig omtalte, etruriske og norditalienske Gravpladser, som væsentlig tilhøre Tiden før 400 (S. 436 flg.), fundet adskillige Krigergrave, hvis Indhold falder under den keltiske Gruppe, der først og fremmest kjendes fra Alesia, Bibracte og La Tène. Enkelte Sager ere dog af ældre Form; navnlig skille Sværdene sig fra de yngre ved, at Od og Skede ere spidst tilløbende og ikke bredt afsluttede. Disse Grave have rummet fremmede, keltiske Krigere og kunne ikke naa tilbage over det 4. Aarh. Ved denne Tid var det nemlig, at keltiske Stammer gjorde sig til Herrer i Norditalien. Paa den anden Side kunne Kelternes Grave i Etrurien ikke være yngre end Aar 200; kort forud vare disse Egne blevne en romersk Provinds. Ogsaa i Mellemeuropa maa Grænsen mellem Hallstatt- og La Tène-Formerne sættes til Tiden ved 400. Herefter kunne de tilsvarende danske Fund paa ingen Maade føres tilbage over d. 4. Aarh.; sandsynligvis ere de dog en Del yngre. Sværdet er nemlig her ligesom ogsaa overalt i Nordtydskland af den yngre, aldrig af den ældre La Tène-Form. Den spidse Skjoldbule henhører ligeledes til La Tène-Tidens Slutning, og de ældste Bøilenaale af denne Gruppe ere hidtil kun en eneste Gang blevne trufne i Danmark.

Der fandtes to ensdannede Stykker (Fig. 265) ved Ulbjerg, Viborg Amt, nedlagte tilligemed andre Sager ved de brændte Ben i et Lerkar. Formen ligner meget de ældste Naale fra La Tène-Tiden, som disse kjendes fra Frankrig og Italien; Fig. 264 viser et ved Marzabotto i Bologna-Egnen fundet Stykke. Men i Konstruktionen er der en væsentlig Forskjel. Ved de fremmede Stykker udgaaer Naalen fra en Spiralvinding, som giver den Fjederkraft; ved de danske hænger den løst paa en Stang, som gaaer gjennem Bøilens Hoved. Det er saa at sige en Oversættelse fra det

fremmede Sprog med halv Forstaaelse. Formen er vel opnaaet; men Konstruktionen, hvorpaa det egentlig kom an, er gaaet tabt. Alle de øvrige Bøilenaale fra Danmark ere af de yngre La Tène-Former, ved hvilke Foden er bøiet helt tilbage til Bøilen og fastholdt til denne ved Knopper (Fig. 256), eller af de yngste, ved hvilke den tilbagebøiede Traad er fuldstændig sammensmeltet med Bøilen (Fig. 257).

Det er disse *Bøilenaale*, som i Danmark afløse den tidligere, i Bronzealderen, anvendte Form for derefter at bevares under bestandig vexlende Skikkelse i mange følgende Aarhundreder. De dannes stedse af en »Bøile«, som ved den ene Ende, »Hovedet«, bærer en Spiralvinding med lige mange Omgange til begge Sider, hvorved Naalen faaer Fjederkraft, og ved den anden Ende, »Foden«, har en »Skede« til at fastholde Naalens Spids. Konstruktionen er utvivlsomt bedre end ved den nordiske Bronzealders Bøilenaale, saa at det let forstaaes, at man opgav den gamle Form for den ny.

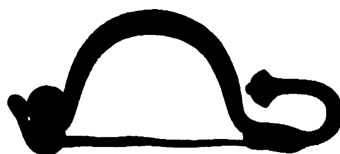

Fig. 264. ²/₃.

Fig. 265. Aarb. 1892. ²/₃.

Saaledes fik man for anden Gang sydfra tilført Modellen for den daglige, uundværlige Brugsgjenstand, Naalen til Klædningen. Første Gang var det i den ældre Bronzealder (S. 231). Siden da havde man i Syden uafbrudt omformet den ældste Bøilenaal, som foreligger i de græske Fund fra Slutningen af d. 2. Aartusinde f. Chr. Konstruktionen forblev dog i det væsentlige uforandret indtil den første La Tène-Tid. Man fandt da paa den lille Forbedring at lægge Spiralvindingen ligelig fordelt til begge Sider af Bøilen, som dette sees af Fig. 256—257 og 264, medens man tidligere kun lagde et Par Vindinger til den ene Side. I den ældste Skikkelse er »Sikkerhedsnaalen« bleven gjenoptagen i vor Tid efterat have været ude af Brug i saamange Hundrede Aar.

Paa talrige Steder i Mellemeuropa er der fremdraget ganske lignende Fund som de her nævnte fra Frankrig, Schweiz og Italien.

Ved St. Michael, i Nærheden af Adelsberg i Krain, er der afdækket en stor Gravplads, hvor der meget oplysende ligger Grupper af ældre Grave fra Hallstatt-Tiden og yngre fra La Tène-Tiden sondrede hver for sig. De sidste indeholdt keltiske Bøilenaale, tveæggede Sværd og ved Siden heraf lignende *enæggede* og let krummede *Sværd*, som ovenfor ere omtalte fra Danmark. Dette er iøvrigt en i La Tène-Tiden hyppig optrædende Form og af gammel Oprindelse. I sine Forudsætninger er den allerede repræsenteret i Hallstatt-Tiden af visse lange, enæggede Knive; men den peger ogsaa sydpaa til det klassiske Omraade. Lignende Sværd sees ofte i græske Vasebilleder fra Tiden omkring 500, og de tilsvarende Vaaben ere fundne dels i selve Grækenland, dels i Spanien (jvfr. S. 222). Disse Sværd forraade saaledes den dobbelte Kilde, hvoraf La Tène-Kulturen randt, dels den ældre, barbariske Jernalder i Mellemeuropa, dels den klassiske Kultur, og de samme Strømme var det, som i deres sidste Løb berørte Norden i den førromerske Jernalder.

Disse Bemærkninger føre til Betragtningen af *Bæltehagerne*, den sidste af de i de danske Fund nævnte Former, som endnu ikke er omtalt i de sydlige Fund. I Norden tilhøre de La Tène-Tiden, i Mellemeuropa Hallstatt-Tiden og i Italien gaa de tilbage til Aartusindets Begyndelse. Efter Alderen vexler Formen. I Nord- og Mellemtydskland have Bæltehagerne ganske lignende Skikkelse som paa Bornholm; i Sydtydskland og Østerrig ere de allerede kjendelig forskjellige og endnu mere i Italien, hvor de forud ere nævnte (S. 359) blandt Sagerne fra etruriske Grave, der tilhøre Tiden omkring Aar 800. En saa høit opstigende Anerække have de fremmede Former, som i denne Tid bleve indførte i Norden.

De vigtigste keltiske Oldsagformer, som kjendes fra de danske Fund, ere nu fulgte gjennem Mellemeuropa fra Vest til Øst, tillige under kortelig Omtale af deres første Oprindelse. De kunne paa samme Maade følges mod Nord, især fra Ungarn og Bøhmen, gjennem det østligere Tydskland indtil Østersøen. Overalt paa denne Vei, ad hvilken den nye Kultur naaede frem til Norden, foreligger der talrige, beslægtede Fund.

De fortælle om det historiske Forhold, at Kelterne i d. 4. og 3. Aarh. indtoge en betydelig Magtstilling i Mellemeuropa; saaledes

vandt, om ikke deres Vaaben, saa deres Smag og Stil næsten fuldstændig Herredømme over de mod Nord boende Barbarer, indtil England og det sydlige Skandinavien. Mægtige, galliske Skarer viste sig gjennem hele Donaudalen; røvende og plyndrende gjennemstreifede de store Dele af Italien, Grækenland og Lilleasien. De spillede i disse Lande den samme Rolle som senere de germanske Folk, idet de snart optraadte som Fjender, snart som velkomne Hjælpere i Fyrsternes Sold. Flere Steder grundede de tillige for lange Tider selvstændige Riger ved eller indenfor de gamle Kulturlandes Grænser. Ganske naturligt fulgte der med denne store Kraftudfoldelse paa det politiske Omraade en stærk og selvstændig Udvikling af Industri og Stil; dette var ogsaa Tilfældet ved den anden store, germanske Folkevandring. Dette keltiske Herredømmes Tid er det, der betegnes som La Tène-Tiden, den keltiske Tid eller »den yngre Jernalder i Mellemeuropa«. Grundlaget for den nye Kultur afgav, som alt antydet, dels »den ældre Jernalder«, Hallstatt-Tiden, dels og det i betydeligt Omfang Alt, hvad der tidligere og senere modtoges fra de klassiske Lande. Hvor keltiske Sager findes, træffes tillige græske eller etruriske Arbeider. Navnlig fra Rhinegnene foreligger der en Række af rige og prægtige Fund indeholdende malede, græske Kar, skjønne Bronzevaser og andre Metalarbeider af klassisk Oprindelse, men ved Siden heraf tillige Barbarernes Frembringelser af fortrinligt Arbeide og god Stil. I Danmark er der ialt kun fundet 4 Bronzekar af klassisk Arbeide fra de sidste Aarhundreder f. Chr. F. De ere mulig gjorte til Bytte af galliske Krigere i Italien for derefter ad lange Omveie at havne i Norden.

I hvert Fald høre de til de Minder, som den keltiske Magtperiode har efterladt sig. Hvor forskjellige ere ikke disse i Norden og i Syden? I den klassiske Kunst fik Kelterne en blivende Plads, men kun som det beseirede Folk. Der opreistes Billedværker i Delphi til Minde om Frelsen fra Barbarernes Overfald; selve Guderne vare her fremstillede som deltagende i Kampen. »Den belvederiske Apollo« og den saakaldte »Diana med Hinden« ere, som *Salomon Reinach* har vist, Gjentagelser af disse Arbeider. I Pergamon saaes en Række Kunstværker, der mindede om Seirene over Gallaterne i Lilleasien; nogle af disse ere gjentagne i »den døende Fægter« paa Capitol og i den herlige Gruppe »Arria og

Pætus« i Villa Ludovisi: den slagne Helt, der giver sig selv Døden efterat have dræbt den Kvinde, han holder i sin Arm, forat hun ikke skal komme i Seirherrens Vold. Saaledes fremstillede man i Syden de Folk, der vare Nordboernes Ledere og Læremestre. Galleren afgav Typen for den overvundne Barbar, der hyppig fremstilledes af Sydens Kunstner. Som Trophæer udhuggedes de keltiske Vaaben i Athenetemplet i Pergamon fra det 2. Aarh.

Ganske anderledes mod Nord. Der seirede de keltiske Vaaben over Bronzesværdet. Det keltiske Lag, der breder sig til Irland, England og Skandinavien, med dets mangehaande indførte Sager og fremmede, optagne Oldsagformer, minder om, at den keltiske Kultur for lang Tid vandt Magten over de lavere staaende, barbariske Folk. Ogsaa herhen forfulgte dog den overlegne, klassiske Civilisation sin Fjende. Efterat Kelterne vare beseirede sydpaa, sidste Gang af Cæsar ved Alesia, afsluttedes den førromerske, keltiske Periode hos de nærmere boende Folk og i Norden, og den romerske Tid begyndte.

Saa langt førtes vi fra de bornholmske Gravpladser for ret at forstaa det keltiske Præg i de danske Fund. Der vil nu fremdeles spørges, om ikke ogsaa den nye Gravform, Brandpletten, der indfinder sig ved den Tid, og det hidtil ukjendte Anlæg af Graven under flad Mark og i større Samlinger, vil være at udlede fra samme Kilde som selve Oldsagfundene.

At dette er Tilfældet, har *Ingvald Undset* o. A. vist. Allerede henimod Begyndelsen af Aartusindet f. Chr. blev der i Etrurien anlagt samlede Gravpladser, hvor de brændte Ben bleve nedlagte uden dækkende Høi (S. 436). Denne Skik bredte sig lidt efter lidt til Folkene nord for Alperne, mod Øst indtil Skandinavien, mod Vest indtil England. Den indførtes til forskjellig Tid og blev mere eller mindre fremherskende i de enkelte Egne; i det hele sees det dog, at Tidspunktet bestandig falder senere, jo længere man fjærner sig imod Nord og henimod Yderpunkterne for de gamle Forbindelser. I England tilhøre disse Gravpladser det sidste Aarhundrede f. Chr., i Østpreusen hidrøre de fra den romerske Tid. Mod Vest, i Frankrig og Rhinegnene, gaa de næppe tilbage over Midten af Aartusindet f. Chr., og der synes her alene at forekomme Urnemarker, ikke egentlige Brandpletpladser. Mod Øst har den nye Gravskik derimod tidlig bredet sig, allerede i Hallstatt-

Perioden, Aartusindets fjærnere Halvdel, og ved Siden af Urnegrave forekomme der Brandpletter af lignende Art som paa Bornholm, ofte i betydeligt Antal og med de eiendommelig sammenbøiede og beskadigede Vaaben. Skridt for Skridt kunne disse Gravpladser følges fra de østlige Alpelande og Østerrig, over Bøhmen og Mähren indtil Nordtydskland, ligefra Weichsel til Weser, denne Landstrækning, som var det nærmeste Forbindelsesled mellem Skandinavien og det øvrige Europa. Saaledes er Forholdet i faa Ord. I det enkelte findes der rig Afvexling i den Maade, hvorpaa den nye Gravskik optræder, navnlig i de fjærnere Egne, hvorfra Bevægelsen udgik. I det nordlige Tydskland, i Vestpreusen som i Holsten, svarer Alt saa nøie som muligt til Forholdene paa de bornholmske Gravpladser.

Paa Gravpladsen ved Villanova, der foran nævntes som en af de ældste i det nordlige Etrurien (S. 436), indeholdt næsten samtlige henved 200 Grave et stort Lerkar med de brændte Ben, nedsat under flad Mark; omkring Urnen fandtes Bikar og Baalrester, det Hele oftest omgivet med Stene. Lignende Beholdere for Baalresterne eller et skjærmende Dække af anden Art træffes stedse paa de store, samtidige eller noget senere Gravpladser i Etrurien og Norditalien; intetsteds findes en opkastet Høi over Graven. Egentlige Brandpletter forekomme ved det ovenfor nævnte Sta Lucia (S. 437). Der er her aabnet over 5000 Grave under flad Mark indrettede paa forskjellig Maade, snart med Beholdere for de brændte Ben, snart med samtlige Rester fra Ligbaalet anbragte i en Fordybning, der ofte er dækket med en Sten. Ved St. Michael i Krain (S. 456) er der saavel i de ældre Grupper, fra Hallstatt-Perioden, som i de yngre, fra La Tène-Tiden, anvendt snart Urner, der indeholde baade Kul og brændte Ben, snart Brandpletter. Disse, som ere overveiende ved de yngre Grave, dannes af 1—2' brede og dybe, kjedelformede Huller fyldte med Kul og Aske, hvori kun faa brændte Ben. De her nedlagte Vaaben ere ofte sammenbøiede. Paa en anden Gravplads i Krain, ved Nassenfuss, hvor ligeledes de ældre og yngre Grave ligge sondrede i Grupper, dannes Brandpletterne af 1 1/2' dybe og 1' brede Huller i Jorden. De indeholde alene brændte Ben, ved hvilke der ofte optages sammenbøiede Sværd og Spydspidser. Ogsaa ved Hallstatt (S. 437), hvor Halvdelen af Gravene indeholdt brændte Ben nedgravede under Jordfladen, vare disse ikke blandede med Kul; de laa snart i den blotte Jord, snart paa et Underlag af forskjellig Art.

Den nye Gravskik har langsomt nærmet sig til Danmark i Løbet af Aarhundreder. Kun paa Bornholm træffes allerede i Slutningen af Bronzealderen Urnegrave paa flad Mark i større Mængde (S. 370); men baade her og i det øvrige Danmark er det Jernet og de fremmede La Tène-Former, som ret egentlig ere betegnende for de samlede Gravpladser med Brandpletter. Hvad der samtidig med denne langsomme Kulturmeddelelse fra Syden blev tilført

ved hurtig Import, maatte ile langt forbi. Det er foran omtalt hvorledes de indførte Sager fra Italien og Donauegnene ældre end Aartusindets Midte ligge i Høigravene, og hvorledes de nordiske Efterligninger af de indførte Sager ligeledes tilhøre Bronzealderen. Bagefter og langsomt kom de religiøse Ideer, som have faaet deres Udtryk i Gravpladserne med Urner og Brandpletter.

At en ny Gravskik ved Meddelelse fra Italien er indført hos Barbarerne nord for Alperne indtil saa fjærne Egne, er en af de smukkeste Paavisninger i den forhistoriske Archæologi. Den sammenfatter paa forstaaelig Maade de utallige Iagttagelser fra en stor Del af Europa, den angiver rigtig Forholdet mellem Syden og Norden og yder en ligesaa fuldt tilfredsstillende som mærkelig Forklaring paa det ellers uforstaaelige Forhold, at Gravhøien overalt i den ældste Jernalder afløstes af samlede Gravpladser paa flad Mark.

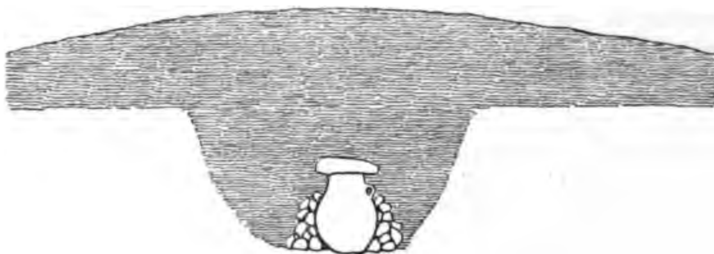

Fig. 266. Aarb. 1894.

III. DEN FØRROMERSKE TID. TO HJEMLIGE GRUPPER.

I det foregaaende er det vist, at den førromerske Jernalder rummer en fremmed Gruppe. Hvor denne træffes, er det næppe muligt at paavise noget, der har et hjemligt Udspring eller en særlig nordisk Form; endog Gravenes Anlæg og Indretning er af fremmed Oprindelse. Men det samme Tidsrum omfatter tillige to andre Grupper, der have et afgjort nordisk og hjemligt Præg, den ene dannet af Gravfund, den anden af Fund fra Mark og Mose.

Det er kun faa Aar, siden man først fik Øie paa Gravfundene. Den store Gravplads, der i 1892 blev afdækket i Aarre Sogn, c. $1^1/_2$ Mil øst for Varde, fortalte dog saa omstændelig og tilforladelig om sin Tid og Art, at den hele Gruppe dermed var sikret for Opfattelsen. Fundet blev i 1894 publiceret af *A. P. Madsen* og *Carl Neergaard.*

Oprindelig havde det været en udstrakt Gravplads, 5—600 Al. bred og dækkende over 10—11 Tdr. Land. Paa dette Areal maa der have ligget henved Tusinde Grave. Kun den midterste Del, c. 4 Tdr. Land stor, var endnu væsentlig uforstyrret. Der laa her 253 Smaahøie, ganske tæt ved hverandre, saaledes at de undertiden med Foden greb ind over de nærmest tilstødende. De vare alle runde, oftest med et Tværmaal af 12—24' og en Høide af 1—2'; kun enkelte vare lidt større eller mindre. I Reglen fandtes der kun een Grav i hver Høi, paa dens Bund eller noget nedgravet under Markfladen. Den indeholdt et stort Lerkar med de brændte Ben og ofte omsat med Stene og dækket med en flad Sten (Fig. 266). Under disse Forhold vare mange Kar trykkede itu; dog ere 75 omtrent fuldstændige.

Gjennemgaaende ere de godt forarbeidede og af en eiendommelig, omend meget varierende Form, med en kort Hals adskilt fra den brede Bug ved en Indsnøring, et Par Linier eller et Bueornament (Fig. 267). I det hele afvige de ikke meget fra visse Bronzealders Former; enkelte skulde endog efter Formen siges at tilhøre Bronzealderen. Kun sjældnere var der nedlagt Sager ved de brændte Ben — gjennemsnitlig i hver tredie Grav — og da kun Smaagjenstande henhørende til Klædning og Pynt.

Lignende Gravpladser ere trufne paa adskillige Steder i de tilstødende Egne af det sydvestlige Jylland; dog havde de ikke en tilsvarende Størrelse og viste sig tillige stedse at være mere eller mindre forstyrrede. Mod Nord er der i Nærheden af Limfjorden fundet en Gravplads af samme Art, og sydpaa ere de trufne ved Meilby og Uldal i Slesvig. Allerede tidligere vare tilsvarende Gravpladser blevne undersøgte i Holsten. Endelig findes de for disse Grave eiendommelige Oldsager spredt over hele Halvøen.

Fig. 267. Aarb. 1894. 1/5.

Hvad der skiller disse Gravpladser fra den forudgaaende Periode, Bronzealderen, er Høienes ganske ringe Størrelse og det, at de ligge tæt samlede i større Antal. Det sidste Træk omtaltes allerede i det forudgaaende Afsnit under den keltiske Gruppe. I Efterligning af fremmed, sydlandsk Gravskik har man ogsaa ved Aarre og paa de beslægtede Pladser lagt Gravene tæt sammen i Gruppe. Men den fra ældre Tid tilvante Gravhøi har man ikke givet Afkald paa; kun er Størrelsen bleven særdeles ringe. Ret heldig har man betegnet denne Gravform som »Tuegrave«. Endnu lægges Benene i Urne, rene og skilte fra de andre Baalrester ligesom tidligere; men paa den anden Side ere de medgive Sager oftest mærkede af Ild. Disse Grave frembyde da en Overgang fra den gamle Gravskik i Bronzealderen til den nye, som træder fuldt kjendelig frem i den keltiske Gruppe med dens Brandpletter under flad Mark. Tuegravene betegne et Mellemstadium i det vestlige Danmark, ligesom der mod Øst, paa Bornholm, findes et tilsvarende Mellemled repræsenteret af Røser og Urnegrave paa flad Mark, kun at de indeholde Sager fra Bronzealderens Slutning (S. 305, 459).

At de lave Gravtuer tilhøre Periodens første Begyndelse, fremgaaer tillige af, at de ofte ligge samlede omkring Bronzealderens Høie, og af Lerkarrenes Former, der undertiden komme de ældre meget nær. Til samme Tid henvise ogsaa de i Urnerne nedlagte Sager, der dog hidtil kun have henhørt til visse faa Arter, men til Gjengjæld ere fremkomne i stort Antal.

Den eiendommeligste Form er *Øskenringen*, en kredsrund Ring af Jern eller Bronze, oftest med en enkelt stor, enten bevægelig eller fast anbragt Øsken (Fig. 268). Den har været anvendt ved Dragten, sandsynligvis til at sammenholde Bæltet; undertiden er den stærkt slidt og trukken skjæv ved Brug. Den optræder enkeltvis i Urnerne. Paa Gravpladsen ved Aarre fandtes mindst 16 Stykker; ialt foreligger der fra Nørrejylland over 50. I Slesvig og Holsten ere de ret hyppige, og endnu i Mellemeuropa forekomme beslægtede Former, baade mod Vest i Schweiz og mod Øst i Ungarn; her tilhøre de Slutningen af Bronzealderen og den ældste Jernalder. Formen er altsaa fremmed i Norden; men den synes intet andet Sted at have været saa almindelig anvendt, og, at slutte efter forskjellige Eiendommeligheder, maa de fleste Stykker antages at være forarbeidede her.

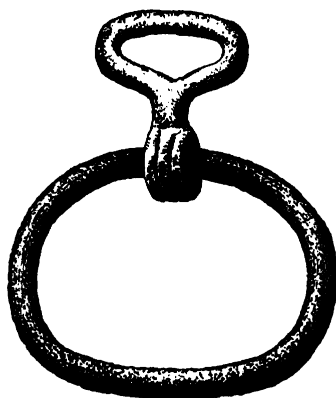
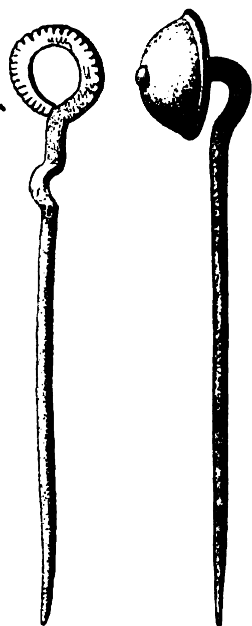

Fig. 268. Aarb. 1894. ²/₃.

Ved Siden af Ringene er det kun *Naale*, som foreligge i større Antal fra disse Grave (Fig. 269—70). De ere af Jern — kun een af Bronze — med Hovedet dannet paa forskjellig Maade, som en lille Ring, en Oprulning, en hvælvet Plade o. s. v.; men Stilken frembyder stedse den Eiendommelighed, at den danner en lille Bue, sandsynligvis for bedre at fæste i Tøiet. Ved fine Kjæder forbindes de ofte to og to. Vel ikke de samme, men dog beslægtede Former forekomme sydpaa indtil Italien; de gaa tilbage til en ligesaa fjærn Tid som Øskenringene og have været de ældste Forbilleder, fra hvilke de langt yngre Stykker i Norden ere udgaaede.

Det lidet, som iøvrigt foreligger i disse Fund, peger paa lignende Maade langt tilbage og sydpaa. Ret oplysende i saa Henseende er det lille under Fig. 271 afbildede *Dobbeltkar*. Den Arm, som forbinder de to smaa Bægre, er hul, saaledes at Drikken maatte staa lige høit i dem begge. Meningen hermed er kun at danne et kunstigt og morsomt Bæger. Dette Stykke, som hører til Aarre-Fundet, er hidtil det eneste, der kjendes fra Norden. Men lignende Bægre sammensatte af flere Smaakar forekomme sydpaa gjennem Nord- og Mellemtydskland indtil Schweiz, Ungarn og Italien, hvor de gaa tilbage til Begyndelsen af Aartusindet.

Fig. 269—70. Aarb. 1894. ²/₃.

Som det fremgaaer heraf, er det ingenlunde saa, at denne Gruppe, der, i Modsætning til den keltiske, er betegnet som hjemlig, alene indeholder rent nordiske Elementer. Tværtimod er ogsaa her meget, mulig endog det meste i sit Udspring fremmed. Men som det staaer med Gravformen, Tuegraven, saaledes er det ogsaa med Oldsagformerne; det fremmede optræder i nordisk Omdannelse, det er lidt efter lidt forandret underveis og endelig omarbeidet i Norden. Paa denne Maade kan det ret vel betegnes som hjemligt. Baade Gravform og Oldsager ere fremdeles væsentlig begrænsede til det vestlige Danmark. Kun enkelte Gange er Øskenringen truffen paa Øerne, men da i Bronzealderens Fund, og aldrig paa Bornholm, i Sverige eller Norge. Det er altsaa en Lokalgruppe, vi her have betragtet, der paa det lille Omraade, hvor den hører hjemme, vel falder forud for La Tène-Tiden, men som paa ingen Maade kan betegnes som den almindelige, første Indledning til Jernalderen i hele Norden.

Fig. 271. Aarb. 1894. ¹/₃.

Den anden hjemlige Gruppe i den førromerske Tid er sammensat af Former, der enten udelukkende eller dog langt overveiende forekomme i Fund fra Mark og Mose. Herhen høre først og fremmest de under Fig. 277 afbildede Halsringe med Tværbaand eller Takker paa den opadvendende Side. Der haves af disse Former c. 40 Stykker, af hvilke ingen er funden i en Grav. En anden Række Ringe af ligesaa eiendommelig Form, afsluttede ved to Kugler og frembydende den samme Overgang fra en simpel til en meget sammensat Form, foreligger i 10 Exemplarer, alle fra Mark eller Mose. Hertil kommer en Del store Bronzeplader, runde eller firkantede, med en Naal anbragt paa Bagsiden og ofte af gjennembrudt Arbeide

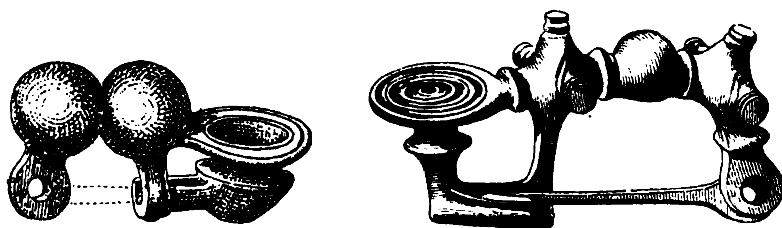

Fig. 272—73. Aarb. 1881. 1/1.

(Fig. 275), adskillige Bøilenaale (Fig. 272—73), samt nogle Naale med Hoved af egne Former (Fig. 274).

Alle disse Sager ere forenede ved den Eiendommelighed, at de ikke have hjemme i Gravfundene. Men de ere tillige øiensynlig i Slægt med hinanden. De ere alle gjorte af svært støbt Bronze, prægede af en egen tung og bred Stil og ornamenterede i samme Smag. Fremdeles er det klart, at de tilhøre den førromerske Tid; de skille sig stærkt baade fra Bronzealderens og fra den romerske Periodes talrige, vel bekjendte Sager. Men paa den anden Side kunne de ikke gjennem de samlede Fund ret sammenknyttes hverken med den hjemlige eller med den fremmede Gruppe af gravfundne Sager fra det Afsnit, til hvilket de uimodsigelig høre. For at faa at vide, hvorledes det hænger sammen med disse Sager, maa der sees nøie til.

Indførte ere de ikke. Der kjendes ikke nogen Gruppe i Udlandet, hvortil de kunne henføres. De takkede Halsringe foreligge

i størst Antal fra Jylland; men enkelte ere fundne østpaa indtil Sverige og nogle i Nord- og Mellemtydskland, indtil Polen og Galizien. De nysnævnte Halsringe med Kugler ved Enden ere derimod hyppigst i Sverige og Østtydskland. De runde og firkantede Bronzespænder findes spredt i det sydlige Skandinavien. De herhen hørende Bøilenaale træffes hellerikke sønden for Østersøen. De eiendommelige Naale med svært Hoved og bøiet Stilk (Fig. 274) ere derimod egentlig en holstensk Form, som kun sjældnere træffes i omliggende Egne mod Nord og Syd. Det er altsaa lutter nordiske Former, men af meget spredt Forekomst.

Fig. 274. Aarb. 1881. 1/2.

De bære tydeligt Præg af at høre hjemme i Norden. Som en Arv fra Bronzealderen kan man betragte Anvendelsen af Bronze til disse store og svære Prydelser. I de forskjellige Former kan der vel paavises fremmede Elementer, men kun fuldstændig omdannede og næsten ukjendelige. Man sammenligne hosstaaende Figur med de foran S. 464 fremstillede; den runde Bøining paa Stilken viser, at disse Naale ere i Slægt med hverandre; men iøvrigt er Forskjellen betydelig. Bøilenaalene Fig. 272—73 vise tilbage til La Tène-Formen Fig. 256. Knopperne i Bøilen røbe Forbindelsen; men iøvrigt fortælle alle Enkelthederne om den hjemlige Oprindelse. Formen er tung og bred; det Hele er støbt i eet Stykke, saaledes at Konstruktionen er udvisket, og de forskjellige Partier ere fast forbundne. Fremdeles ere disse i Jylland og Slesvig fundne Naale af det gamle, vante Materiale, Bronzen, medens de fremmede La Tène-Naale fra Bornholm ere af det nyindførte Metal, Jern. Der er i Jylland kun fundet en eneste Bøilenaal af Jern fra denne Tid og da ganske af bornholmsk Form.

Saaledes staaer det ogsaa med de øvrige Sager i denne Gruppe. De ere fremgaaede af det hjemlige Metalarbeide, som dette blev drevet i den førromerske Tid, dels paa Grundlag af Traditioner fra Bronzealderen, dels under Optagelse af mangt et fremmed, snart ældre, snart yngre Motiv. Hist og her er det endnu ikke muligt at paavise, hvorledes Formen er fremkommen, saaledes

ved det under Fig. 275 baade fra For- og fra Bagsiden afbildede *Spænde*. Det synes dannet ved en Forening af Lister og runde Felter; paa Bagsiden findes en Øsken, hvori der var anbragt en Naal af Jern, og en Krog fastholdt Spidsen. Det er altsaa et Spænde. Midten af Pladen løfter sig, forat Tøiet kunde faa Plads nedenunder. Lignende Plader ere oftere fundne to eller fire sammen og have saaledes dannet et stort og pynteligt Smykke. Hvorledes denne meget sammensatte og udviklede Form er dannet, vil først blive oplyst ved kommende Fund.

De takkede *Halsringe* S. 469 kunne derimod allerede nu fortælle deres Udviklingshistorie. Halsringen Fig. 276 er dannet af et Rør

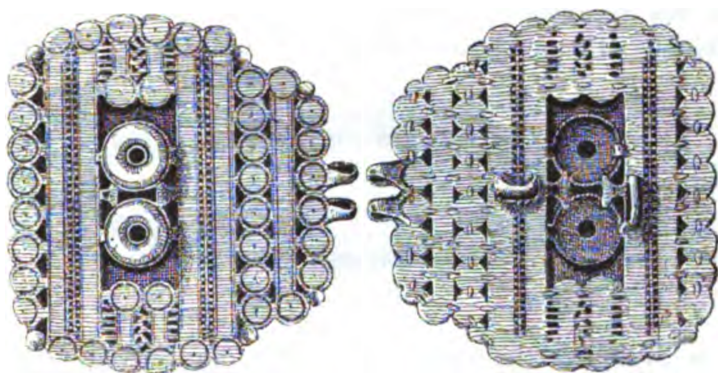

Fig. 275. Aarb. 1892. 1/1.

af tyndt dreven Bronze, elastisk og paa den opadvendende Side prydet med Tværbaand. Lignende Ringe forekomme i Mellemeuropa, hvor de tilhøre Hallstatt-Tiden, før Aar 400. Fra denne fremmede Form, som er truffen i Danmark i 4 Exemplarer, maa de nordiske, takkede Ringe være afledte. De ere alle massivt støbte og derfor ikke elastiske saaledes som det fremmede Forbillede. Ringen maatte da gjøres i to Stykker, et større og et mindre, forbundne ved et Hængsel; naar det mindre Stykke blev svinget ud, var der tilstrækkelig Aabning for Halsen. Hermed vare tillige alle de Elementer givne, hvormed der bestandig arbeidedes videre; selve Ringen blev sværere, Tværbaandene reiste sig i Takker, Hængslets Tap løftede sig til en Roset. Man endte med de mærkelige, kronelignende Halsringe, af hvilke en er afbildet

nederst i Gruppen. Der er foran oftere givet Exempler paa en lignende Klimax i Udviklingen af Oldsagformer (f. Ex. S. 339). Hertil har der altid behøvedes en vis Tid. Disse Metalarbeider i hjemlig Stil maa utvivlsomt spænde over et ikke saa lille Aaremaal, sandsynligvis over en stor Del af det Tidsrum, som i det hele indtages af den førromerske Periode.

Det er blevet sagt, at denne Gruppe fra Mark og Mose skulde i Forbindelse med de foran omtalte Sager fra Gravene repræsentere tre særskilte Tidsafsnit indenfor den førromerske Periode, og at man over hele det nordiske Omraade skulde efterhaanden have bevæget sig frem ad disse chronologiske Trin. Fund og Former optræde endnu altfor spredt og lokalt til, at denne Antagelse nogenlunde kan begrundes. I hvert Fald synes der ikke i Danmarks førromerske Tid at kunne skjelnes mellem de to store, foran

Fig. 276. 1/2

omtalte sydlige Tidsgrupper, Hallstatt- og La Tène-Gruppen, før og efter Aar 400. Der modtoges vel Elementer fra begge; men de afleiredes ikke overalt i chronologisk Orden og i særskilte, vidtrækkende Lag. De ældre Elementer synes at være hidførte langsommere og stærkt omformede underveis, saaledes at de ikke længere ret havde Hallstatt-Præg, naar de, ofte samtidig med de yngre, hurtigere og i uforandret Skikkelse fremførte La Tène-Elementer, naaede til Norden.

De tre Grupper, som her ere udskilte, vise de forskjellige Bevægelser, som have gjort sig gjældende i vor førromerske Jernalder, snart samtidig, snart efter hinanden. Tilmed træde Fundene kun ret kjendelig frem imod Øst og mod Vest. Paa Sjælland med omliggende Øer, hvor de førromerske Fund endnu kun ere fremdragne i ringe Antal, maa Bronzealderen antages at være bevaret gjennem en god Del af dette Tidsrum (S. 336). Naar dets Begyndelse sættes til d. 4. Aarh. f. Chr., er dette sikkert den

fjærneste Tid, hvortil man kan gaa tilbage selv for de ældste jydske Fund.

Iøvrigt maa det aabent tilstaaes, at der endnu mangler meget i, at der paa dette Punkt kan siges at være opnaaet fuld Forstaaelse. Den førromerske Tid er øiensynlig kun stykkevis kjendt; visse forenende Led synes endnu at mangle. Dette vise baade de mange Smaasager, som hidtil ere betragtede, og de enkelte store Stykker, som haves fra denne Tid.

De prægtige *Vogne fra Deibjerg* Præstegaardsmose, c. 2 Mil syd for Ringkjøbing, bleve tilfældig opdagede ved Tørvegravning i 1881, hvorefter de i dette og følgende Aar bleve fremdragne ved en af *Henry Petersen* for Nationalmuseet foretagen Undersøgelse.

Fig. 277. 1/2.

Skjøndt der mangler en Del, kan man dog danne sig en tydelig Forestilling om Vognenes oprindelige Udseende, og en af dem har kunnet opstilles i sin hele Sammenhæng. Den er gjengiven i Fig. 278, dog i saavidt muligt restaureret Skikkelse. En eiendommelig formet, lav Stol, som blev funden sammen med det øvrige, er anbragt i Vognen som Agestol. Til Forstaaelse af de enkelte Partier bidrager det meget, at de to Vogne ere i det væsentlige overensstemmende. Hele Understillingen efterlader ikke nogen Tvivl; den er fuldstændig bevaret, med sit Forparti, hvorfra den lange Vognstang udgaaer, og Bagpartiet, der er forbundet med Forstillingen ved en svær Bolt. Af Vognkassen findes begge Siderne samt For- og Bagstykker; men Forbindelsen mellem disse Dele er usikker. Hellerikke kan det paavises, hvorledes Understillingen og Vognkassen have været forenede.

Enkelthederne ere behandlede med Omhu og Dygtighed. Siderne i Vognkassen dannes af jævnsides lagte Lister af Asketræ, hvis Ender ere fastholdte i runde

Stokke. Udvendig ere de prydede med tynde Bronzebeslag, og fra Overkanten reise sig to Opstandere, der ere udstyrede med charakteristiske Mandshoveder med Overskjæg; Pupillerne i Øinene ere udborede til Indlægning. Endestykkerne, Understillingen og Vognstangen ere ligeledes forsynede med rige Bronzebeslag, hvori dels gjennembrudte, dels drevne Ornamenter. Mellem disse sees de foran omtalte hellige Tegn med buede Arme (S. 420). Hjulnaver og Fælger ere af Asketræ, de første omsluttede af solide Bronzebøsninger indvendig og udvendig, de sidste dannede af et enkelt langt Stykke Træ, der er bøiet sammen under Ophedning og derefter omgivet med en solid Jernskinne, der er lagt paa i glødende Tilstand. Vognstangen afsluttes af et tykt støbt Bronzestykke med et Hul til Fastgjørelse af Aaget.

De gjennembrudte Mønstre ere i Slægt med La Tène-Stilen og altsaa af fremmed Oprindelse; men Arbeidet er utvivlsomt nordisk. Ganske tilsvarende Ornamenter kjendes ikke fra Udlandet, og de mange Vogne, af hvilke der er fundet mindre Rester i Frankrig, Rhinegnene, Schweiz og Ungarn, ere ikke lidet afvigende baade i Hovedform og Enkeltheder. Meget usandsynligt er det ogsaa, at der langveisfra skulde være kjørt tre ensartede Vogne op til Jylland og Fyen.

Det blev foran nævnt (S. 451), at der i en Brandplet paa Langaa Mark er fundet samtlige Jern- og Bronzedele til en Vogn af ganske samme Art som Kjøretøierne fra Deibjerg Mose. I det fyenske Fund er Vognen bleven brændt paa Ligbaalet, og derefter ere Resterne nedlagte i en stor Jernkjedel sammen med et rigt Gravudstyr. Det tør vel heraf sluttes, at alle disse Vogne have været til Brug i Livet og ikke bestemte til Tjeneste ved Templet, til Optog med Gudebilleder el. lign. Paa Vognen blev Liget ført til Baalpladsen, og det laa da nær at sætte det Hele paa Baalet. Ikke usandsynligt forbandt man hermed Forestillingen om, at den Døde kunde have Brug for den i det kommende Liv eller paa Reisen til de Dødes Hjem. Disse Tanker laa nær i Hedenskabet. I Norden træde de senere i Oldtiden stærkt frem i Gravfundene af Vogntøi og Hesteskeletter. De nysnævnte Vognfund fra Grave i Vesteuropa vise, at ikke meget fjærntboende Folk havde for Skik at udstyre den Døde med et Kjøretøi. Enestaaende som Langaa-Fundet er, kunde det skyldes en Efterligning af denne fremmede Skik.

Bedre end noget andet give de bronzebeslagne Vogne en Forestilling om, hvad den nordiske Haandværker formaaede at frembringe i denne Tid. Mange foran omtalte Enkeltheder have allerede vist, at baade Jernet og Bronzen bleve forarbeidede til

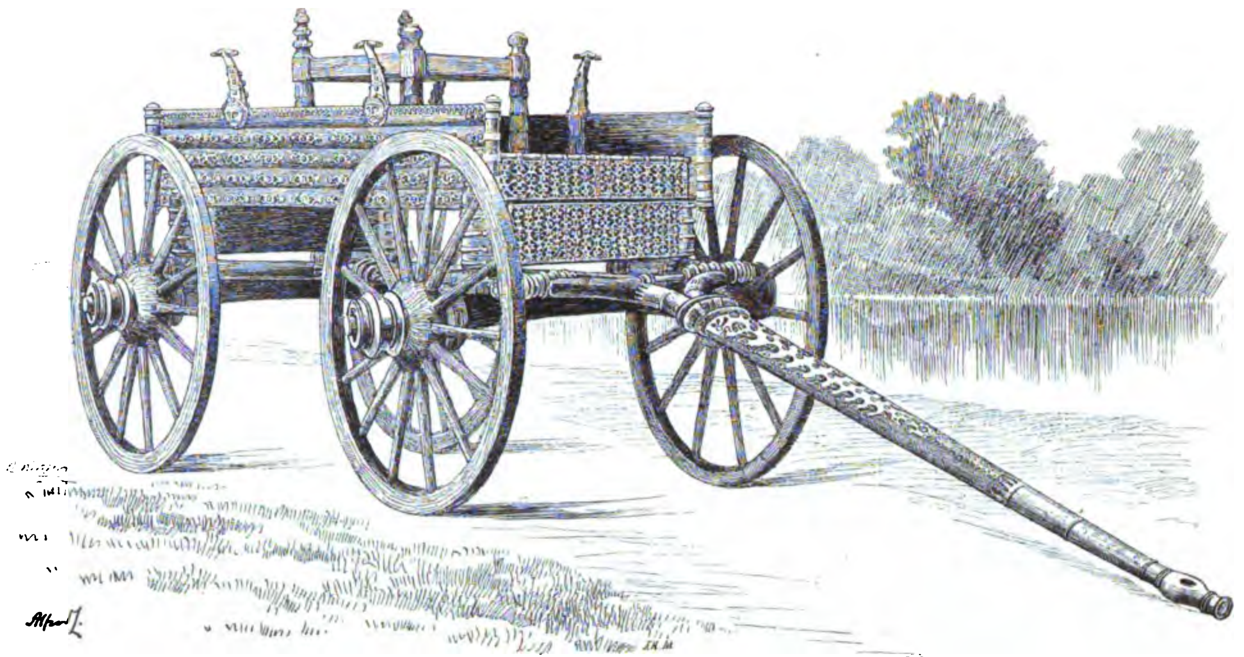

Fig. 278. En af de to i Deibjerg Præstegaardsmose ved Ringkjøbing opgravede Vogne.

mindre Sager; men noget ganske andet er dog disse store og sammensatte Gjenstande, som Arbeideren har behandlet med fuldt Herredømme over Materiale, Technik og kunstneriske Motiver. Den hjemlige Industri har altsaa havt en virkelig Betydning. Uforstaaeligt vilde det da ogsaa være, om de Folk, som forud vidste at behandle Bronzen saa mesterlig baade i Støbeformen og med Hammeren, skulde have lagt Værktøiet bort, fordi de fik et nyt Metal at arbeide med og nye Modeller.

At det ikke her som for andre Tiders Vedkommende er let at faa Øie for den indenlandske Metalindustri, beroer for en Del paa, at Gravene gjennemgaaende ere tarvelig udstyrede. Det er blevet sluttet heraf, at det var en Tid, som kun frembragte lidet og eiede lidet. Sagen er dog utvivlsomt en anden. Naar man ikke medgav den Døde et egentligt Udstyr, kom dette af, at det ikke var Skik. Man lagde ham paa Baalet fuldt paaklædt og med de Spænder og Naale, som hørte til Dragten; mere fordredes ikke, og kun undtagelsesvis blev der medgivet mere. Saaledes var det ogsaa i det umiddelbart forudgaaende Tidsafsnit i Norden (S. 364 flg.). Fremdeles stemmer det med almindelig Skik i keltisk Tid; hvor man vender sig hen i Udlandet, gjør den langt overveiende Del af Gravfundene et fattigt Indtryk, ædle Metaller mangle, og de fleste Grave ere uden Udstyr. Dette er sikkert nok at forstaa i Overensstemmelse med hele den Opfattelse af Gravlægningen og Livet efter Døden, som ovenfor er belyst (S. 364).

Den førromerske Tid med dens fyldige Modtagen og selvstændige Omarbeidning af det fremmede kan ikke siges at have været en kraftløs og fattig Tid. Men Guld synes man kun at have eiet i sparsom Mængde; 5 Guldsmykker ere Alt, hvad der foreligger fra hele dette Tidsrum, de fleste dog ret værdifulde og smukt forarbeidede. Hvor lidt dette er, føles bedst, naar Blikket rettes paa de talrige Guldfund fra Bronzealderen og til den anden Side paa den bestandig tiltagende Guldmasse i Fundene fra de efterfølgende Tidsrum. Manglen paa Guld er dog vel forstaaelig: Ravet førtes ikke til Syden i disse Aarhundreder (S. 289 flg.). Handlen var desuden bleven afbrudt eller dog forstyrret ved Kelternes Krigsfærd i Mellemeuropa. Under saadanne Forhold kunde Guldbeholdningen ikke forøges. Ved Hjælp af Sværdet var man vist ikke istand til at skaffe sig Rigdom. En fredsommelig

Retning synes at have gjort sig gjældende; dette tør vel sluttes af, at Vaabenfundene ere overmaade sjældne i Sammenligning med, hvad der var Tilfældet baade i Bronzealderen og i den senere Del af Jernalderen. Tillige forekomme Vaaben almindeligere, jo mere man nærmer sig de Egne, hvor de krigerisk herskende Kelter havde deres Sæde. Vort Land laa vistnok ganske udenfor det Omraade, hvor Tidens historiske Tildragelser foregik.

Kun nølende drager man Slutninger af denne Art, der lede fra de foreliggende Oldsager over til indre Tilstande og Aandsliv i den svundne Tid. Et sikkert Udgangspunkt giver dog Optagelsen af den fremmede og langveisfra hidførte Gravskik. Indretningen og Anlæget af Gravene kan ikke importeres paa samme Maade som Bøilenaale og Kar; men Overensstemmelsen med det fremmede er i begge Retninger lige stor. Den fremmede Indflydelse har da havt andet og mere at betyde end, at der blev tilført Norden nye Brugsgjenstande og nye Forbilleder; den har sikkert nok trængt dybt ind i Nordboens Tanker og Forestillinger. Paa et enkelt Punkt bydes der Træk, som endog bringe i umiddelbar Berøring med de udenfra modtagne, nye Ideer.

Et paafaldende stort Antal Urner fra Gravpladserne ved Aarre og ved det nærliggende Gunderup manglede et eller to Ører. Af ialt 25 Kar med to Ører havde kun 4 Ørerne hele; 14 af dem manglede begge Ører; ved 7 var det ene afslaaet. Af 16 eenørede Kar havde kun Halvdelen bevaret Øret. Dette kunde synes at være ganske tilfældigt. Men paa flere samtidige Gravpladser i Holsten er det samme iagttaget, og her har man eengang fundet Karrets to afslaaede Ører henlagte indeni det, øverst mellem de brændte Ben, og en anden Gang under Bunden af Karret. Det var da ikke gamle Lerkar med afstødte Ører, som bleve benyttede. Og søger man længere bort, da møder det samme Træk ved store Urnefund fra Tydskland og Bøhmen. Endnu ved Villanova i Etrurien (S. 436) omtales det endog som en Regel, at toørede Kar mangle det ene Øre. Man ledes til at tro, at der ligger en fælles Tanke til Grund for dette Forhold; mulig er Øret paa en vis Maade ritualmæssig blevet afslaaet for symbolsk at betegne, at Gravkarret ikke mere skulde bæres og flyttes, men henstaa urokket med Levningerne af den Døde, og man kan ikke vægre

sig ved at tro, at denne Enkelt-Forestilling er bleven udbredt fra Folk til Folk imod Nord.

Men har den fremmede Indflydelse raadet saaledes i det Smaa, da har den sikkert nok ogsaa paa væsentlige Punkter havt en indgribende Betydning for Kulturlivet i Norden. Her som andetsteds hos de barbariske Folk nord for Alperne betegner den keltiske Periode Indledningen og Begyndelsen til den langt fyldigere og betydningsfuldere Paavirkning fra den klassiske Verden, som modtoges i den paafølgende, romerske Tid.

Fig. 279. S. 490.

IV. DEN ROMERSKE TID. OLDSAGER OG INDUSTRI.

Skulde der virkelig kunne tales om en romersk Tid i et Land, hvis Grænser ingen romersk Soldat har betraadt, og som var skilt fra Verdensriget ved mange Folk og vide Egne? Fundenes Vidnesbyrd lader sig ikke afvise. Der var en Tid, da indførte, romerske Sager vare i almindelig Brug, da Landets egen Industri fik et nyt Præg under den fremmede Paavirkning, og da ogsaa aandelige Indflydelser sees at være modtagne.

Naar forud kun enkelte Sager fra klassisk Grund vare naaede til Norden, medens der nu begyndte en regelmæssig Import, naar Meddelelser sydfra hidtil kun vare modtagne langsomt og i forandret Skikkelse, medens de nu tilførtes hurtigere og kun lidet omformede, da har dette intet forunderligt. Afstanden til Omkredsen af den klassiske Kultur var kjendelig formindsket, og i Stedet for at skilles ved Bjerglinier mødtes Barbarer og Romere nu ved vidtstrakte, aabne Grænser. I den nærmeste Tid før Christi Fødsel var Romerriget udvidet indtil Rhinen og Donau i næsten hele deres Løb. Langs disse vide Strækninger var Adgangen aaben for den romerske Kjøbmand til det indre Germanien.

Det var jo ikke raa Barbarer, der boede her, men Folk, som bestandig i vidt Omfang havde modtaget Udstraalingerne fra Sydens Kultur. Om Pannonierne hedder det, da de faa Aar f. Chr. F. stillede sig paa Marbods Side imod Romerne, at de ikke blot havde tilegnet sig romersk Krigstugt, men ogsaa romersk Sprog, og at de fleste vare lige øvede i boglig og i krigersk Syssel (Velleius Paterculus, Hist. Rom. II, 110). Adskillige Aar før Brittanien blev erobret af Romerne, siges frie Fyrster at have søgt Forbindelse med Augustus og allerede at have gjort hele Øen næsten til et Hjem for Romerne (Strabo, Geogr. IV, 5, 3). Fremdeles var det en Verdensmagt, der nu rykkede tæt ind paa Barbarerne, med en civilisatorisk Kraft og en materiel Produktionsevne, som ingen af de tidligere, mindre Statsdannelser i Syden havde havt. Saaledes forstaaes det, at Germanien blev halvt romaniseret. Indtil Østersøen og Weichselegnene have Fundene et fremtrædende romersk Præg, og ikke anderledes er Forholdet i Norden. Der fandtes overalt i den romerske Periode en væsentlig fælles Kultur. Men i Danmark tale de talrig indsamlede Minder fra det lille Omraade vistnok et tydeligere Sprog end de mere spredte Fund i de germanske Lande.

Bedre end andetsteds sees det ogsaa her, hvor hurtig og overvældende den nye Tid gjorde sig gjældende. Kun faa ere de Oldsagformer, i hvilke ældre Elementer ere bevarede; endnu færre bleve fastholdte uforandrede, og blandede Fund med Sager fra begge Tidsrum træffes sjælden. Sandsynligvis naaer den romerske Periode i Danmark tilbage til Christi Fødsel, og dens Grænse fremad i Tiden maa antages at falde i d. 3. Aarh. Dette Afsnit skulde saaledes have havt en Varighed af 2—3 Aarhundreder.

Tidsgrænserne maa her som ellers sættes med en vis Rummelighed. Ikke blot have de vexlende Stilperioder selvfølgelig ikke afløst hinanden med eet Slag eller ganske samtidig paa alle Omraader; men selve de Udgangspunkter, som haves for Dateringer, ere lidet præcise. De bestaa navnlig i de nys berørte historiske Tildragelser og i, at adskillige af de i Danmark trufne, indførte Sager have den ældre Keisertids faste og sluttede Stilpræg, ligesom de kjendes fra Fund i selve Italien; i Modsætning hertil synes de senere i Folkevandringstiden forekommende, indførte Sager at hidrøre fra Fabriker i de romerske Grænseprovindser, hvor tilsvarende Former træffes.

Et noget fastere Holdepunkt give de i tre forskjellige Fund, fra Jylland, Sjælland og Falster, foreliggende Bronzekasseroller, som paa Haandtaget bære Fabrikstemplet: P·CIPI·POLIBI — dette var den første Bogstavskrift, som man fik for Øie

Fig. 280. Aarb. 1881. 1/6

i Danmark. Det samme Mærke sees paa ganske tilsvarende Kar, der ere fremdragne i de af Vesuv i Aaret 79 eft. Chr. dækkede

Fig. 281. Aarb. 1881. 1/5.

Byer, Herculanum og Pompeii. Samme Fabrik, muligvis ogsaa samme Mand, *Publius Cipius Polibus*, har altsaa arbeidet for det sydlige Italien og for Danmark — ligesom iøvrigt ganske lignende Kar med samme Stempel ere fremdragne mange Steder, fra Ungarn indtil England. Heraf kan dog ikke sluttes nærmere end, at den

danske Fundgruppe, hvori disse Bronzekar høre hjemme, sandsynligvis gaaer tilbage til det 1. Aarh. eft. Chr.

Et Kar af denne Art sees bagest i den S. 475 fremstillede Gruppe. Det er Kasseroller med langt, fladt Haandtag, i hvilket der er udskaaret et Hul, forat Karret kunde ophænges. Under den flade Bund findes sædvanlig dybt inddreiede, koncentriske Kredse, og indvendig er Karret fortinnet, med horizontale Linier til Maalsangivelse. Der er i Danmark fundet over 30 saadanne Kar; blandt de romerske *Bronzekar*, som væsentlig bidrage til at give Fundene fra denne Tid deres eiendommelige Præg, er dette den hyppigst forekommende Form. Ialt foreligger der henved 100 Kar, derimellem store Kjedler og Spande med Fødder og bevægelige Hanke (Fig. 280), aabne Fade med Bæreringe (Fig. 281) og Øsekar med en indsat Si og langt, spinkelt Haandtag (S. 475), hvortil kommer et Par smukke Kander (Fig. 282). Det er hverken Pragtstykker eller Kostbarheder, men tværtimod ganske almindelige, romerske Mad- og Drikkekar; dog ere de af ædel Form og fortræffeligt Arbeide, omhyggelig gjorte helt igjennem og dertil solide og praktiske. Bedre Husgeraad er der vel aldrig gjort. Forstaaeligt er det da, at de gjærne modtoges i Norden ligesom overalt, hvorhen den romerske Handel naaede. Blanktskinnende med den smukke Bronzefarve, kunstnerisk udstyrede med Masker og Ornamenter, som man aldrig havde seet Mage til, maatte de vække Nordboens største Beundring. Men sligt har man hverken tænkt eller forsøgt paa at efterligne; høist er et affaldet Hankbeslag blevet erstattet og en Beskadigelse dækket med en paasat Lap.

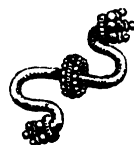

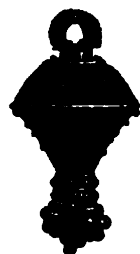
Fig. 282. Aarb. 1892. 1/3

Anderledes med Hensyn til Smykkerne. Det fremmede er her saa fuldt tilegnet, at selve Smagen er undergaaet Forandringer. Der spores ingen Lyst til at dække sig med mange og iøinefaldende Smykker af stort Omfang og liden Værdi — dette er jo Barbarernes Særkjende. Tværtimod ere Smykkerne faa i Antal og af ringe Størrelse, men værdifulde ved Metallets Formning og om-

hyggelig Behandling. Større Hals- og Armringe bar man ikke; de tilhøre de forudgaaende og efterfølgende Tider, hvis Smag var mindre fintfølende. Fingerringe forekomme sjælden og kun af beskeden Størrelse. Hvad der haves fra denne Periode er hovedsagelig fine Perler og elegante Naale.

Romerske Glasperler, der vel ere nydelige, men af ringe Værdi, bleve først almindelig anvendte i Folkevandringstiden; de forekomme af og til i den romerske Periode, dog stedse kun i ringe Antal. Almindelige ere derimod de værdifuldere *Guldperler* til at trække paa Halsbaand og Hængesmykker af Guldblik med Filigran og kornet Arbeide; en sirlig, lille Krog sammenholdt Enderne af Baandet (Fig. 283). Alt dette er ofte af smuk Form og ypperligt Arbeide, og der sees ingen Grund til at antage, at disse Prydelser ikke skulde være gjorte i Norden, hvor de hyppig findes, dels i Skandinavien, dels i Nordtydskland; men oprindelig ere de utvivlsomt afledte fra klassiske Forbilleder. Hængeprydelser af samme Form som Fig. 284 ere i Danmark fremdragne i et Antal af mere end 30; de ere hule og formede som en lille Vase, med kort, aaben Hals, hvorover en Øsken til Snoren. Perler af Guldblik foreligge i talrig Mængde; alene paa Bornholm ere de trufne i c. 40 Fund. Et Antal af 35 smukt forarbeidede Perler, 3 Hængesmykker og Hovedet til en Naal, alt af Guld, samt to spinkle Armbaand af Sølv — de eneste Armringe, som haves fra den romerske Tid, — bleve i 1783 opgravede sammen i en Mose ved Frøslev i Stevns under Grevskabet Bregentved. Den daværende Besidder skjænkede i 1807 hele Fundet til det nyoprettede Museum.

Fig. 283. 1/1

Fig. 284. 1/1.

Blandt *Naalene* træffes mange smukke Former, for en Del af Sølv og enkelte med Hoved af Guld. De ere ganske afvigende fra de ældre Naale fra førromersk Tid, ikke afledte af disse, men kjendelig prægede af romersk Smag. Det karnisformede Profil, hvori Hovedet afsluttes ved Fig. 285, er saaledes et bestemt romersk Træk (S. 486).

Almindeligere forekomme dog Bøilenaale eller, som man pleier at kalde disse Smykker, *Fibulaer*. Forsaavidt er et romersk Navn

her ganske paa sin Plads, som Formerne for en Del ere helt romerske, ligesom mange Naale utvivlsomt ere indførte, og alle, selv de i Norden forarbeidede, ere oprindelig udgaaede fra romerske Forbilleder. Det er tillige fuldstændig internationale Former. Overalt hos Barbarerne, hvorhen de romerske Forbindelser strakte sig, bleve de ældre La Tène-Former (S. 455) i Tiden omkring Chr. F. afløste af disse Fibulaer. De tilhøre væsentlig de nærmeste Aarhundreder efter Chr. F. og vege først i det 3. Aarh. Pladsen for nye Led i den lange Række af Bøilenaale, der strækker sig indtil Oldtidens Slutning.

Fig. 285. 1/1.

De i Danmark fremkomne Fibulaer fra den romerske Tid gaa næsten alle tilbage til de her afbildede Hovedformer (Fig. 286—87). Selve disse to Stykker ere utvivlsomt ogsaa af romersk Arbeide. Den smukt krummede Bøile har ved Midten en Knop; ved Enden er den lige afskaaren, eller den bærer en anden Knop. I Hovedsagen ligne disse Naale de ældre (S. 449 og 465); ved Hovedet findes Spiralen, hvorfra Naalen udgaaer, og dennes Spids fastholdes i en Skede under Foden. Bøilens Knopper, der senere afløses af smalle Kamme, minde om de tilsvarende Led ved La Tène-Naalene. De ældre og yngre Former ere organisk forbundne med hverandre; men i Danmark forekomme Mellem-Formerne ikke; de ere at søge paa romersk Grund og i de nærmeste, barbariske Egne. De nye Former ere fuldt udviklede komne til Norden og ere da blevne Grundlag for de mange hjemlige Variationer, der, efterhaanden som Tiden gik, fjærnede sig mere og mere fra Originalerne. En og anden af disse i Enkelthederne meget afvexlende Former kan siges at være dansk eller nordisk; om mange andre er det endnu usikkert, hvor de først ere fremkomne.

Fig. 286. Aarb. 1874. 1/1

Fibulaerne træffes sædvanlig parvis i Kvindegrave, ofte i Forbindelse med en tredie af afvigende Form. Kun i faa Tilfælde er der truffet et enkelt Stykke i en Mandsgrav. Ogsaa paa romersk Grund

bare Mændene i denne Periode, som det vides fra Stenbilleder, fremdragne i Grænseprovindserne, kun en enkelt Fibula fæstet ved Skulderen, Kvinden derimod tre. De to ere anbragte oppe paa Brystet overfor hinanden med Foden vendende opad; den tredie er fæstet længere nede, midtfor og efter sin Længde. I Norden bares de sandsynligvis paa lignende Maade, ved Overklædningen eller Kappen.

Fibulaerne synes ganske at have fortrængt Knapperne fra Klædedragten. De i Bronzealderen almindelig forekommende Metalknapper kjendes ikke fra den romerske Tid. Ved Bæltet afløstes de ældre, aflange Hager og Øskenringene (S. 448, 463) af *Spændet*, atter en Form, som modtoges fra Romerne. Et smukt formet Remspænde af Bronze er afbildet Fig. 288; sædvanlig ere dog Spænderne af Jern og ganske simple, firkantede eller fortil afrundede som de nutildags brugte.

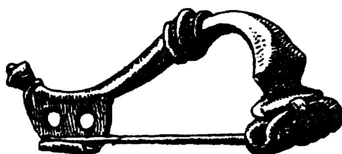

Fig. 287. 1/1.

Ogsaa Fibulaerne ere ikke sjælden af Jern. Dette Metal havde altsaa en saadan Værdi, at det kunde benyttes, ikke blot til Sager, der halvt vare Nyttegjenstande, som Remspænder og Naale, men ogsaa til egentlige Smykker; dette taber sig mere og mere ned igjennem Oldtiden. Iøvrigt var Sølvet i den romerske Tid kommet i ret almindelig Brug til Smykker og blev oftest anvendt massivt; i den forudgaaende Periode var dette Metal næsten ukjendt. Guldet var endnu sparsomt, omend almindeligere end forud; det brugtes alene til egentlige Smykker og sædvanlig tyndt udhamret. Ved Siden af de øvrige Metaller blev endelig Bronzen almindelig benyttet til Smykker og mindre Brugsgjenstande, men ikke længere i samme konstante Legering som i Bronzealderens Dage. Man maatte følge med Udviklingen i Syden, hvorfra Metallerne modtoges, og forlængst var Tinnet hos de klassiske Folk traadt tilbage i Bronzelegeringerne, skjøndt det ingenlunde var ganske forsvundet. Oftest erstattedes det i større eller

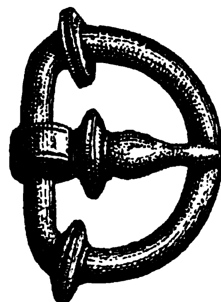

Fig. 288. Aarb. 1892. 1/1.

mindre Omfang af Bly, og i de første Aarhundreder eft. Chr. navnlig af Zink. Mangehaande vanskelig paaviselige og ofte sikkert tilfældige Forhold gjorde sig gjældende paa dette Punkt; ialtfald vise de foretagne Analyser en saa stor Afvexling, at deres Betydning kun er ringe. For Danmarks Vedkommende er dette Forhold ikke blevet undersøgt.

Der indfinder sig i denne Tid adskillige Sager, som kun med ringe Forandring bruges endnu den Dag idag, et Vidnesbyrd om, at Verdens-Civilisationen havde naaet vort Land. De ældste *Nøgler* forekomme nu, alle af Jern og dannede som vore Dirke af en lang, spinkel Stang med en dyb Bue ved den ene Ende; ved den anden findes en lille Ring til et Baand. De bares sikkert ophængte ved Bæltet. Alene fra Bornholm foreligger der c. 50 Stykker fra den romerske Tid og Folkevandringstiden; Nøgler maa da have været almindelig anvendte. De findes ofte parvis og stadig i Grave, der efter det øvrige Indhold maa henføres til Kvinder, et ikke uvigtigt Træk, idet Nøglerne til Husets Gjemmer saaledes sees at have været hende betroede. Dette er første Gang, vi i Oldtiden træffe et bestemt Tegn paa, at Kvindens Syssel var som i senere, historisk Tid.

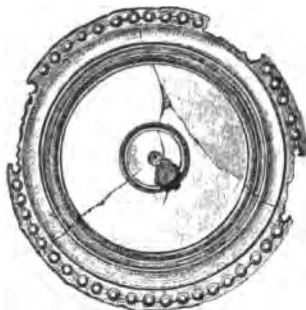
I samme Retning peger *Haandtenen*, der fra nu af og indtil Oldtidens Slutning hyppig findes nedlagt i Kvindernes Grave. Det er foran omtalt (S. 402), at Spindehjulet ikke kan eftervises i de ældre Fund, skjøndt det i Mellemeuropa synes at forekomme allerede i den senere Stenalder. Umuligt er det vel ikke, at man i Norden har gjort Spindehjulet af Træ, og at det saaledes ikke er blevet bevaret; indtil videre maa det dog snarere antages, at dette Redskab er blevet forsinket paa sin Vei til Norden. Det viser sig først paa Bornholm, i den førromerske Tid, og derefter almindelig hele Landet over. Formerne ere mangfoldige ligesom Stoffet, for en Del beroende paa skiftende Brug i Tidens Løb. Tenstenene ere kugleformede, halvkugleformede, af ovalt Gjennemsnit, cylindriske, koniske, dobbeltkoniske eller af mere sammensat Form, dannede af Ben, Horn, Rav, brændt Ler, Sten, Bronze eller Bly, større, naar de ere af lettere Materiale, mindre, naar Stoffet er tungere, men alle med et Hul i Midten til Optagelse af en smækker Træstang, hvorom den tvundne Traad blev slynget. En Del af Træet er bevaret i den under Fig. 289 afbildede Tensten fra Folke-

vandringstiden. Ikke afvigende i Form og Indretning ere de Tenvægte, som endnu flere Steder i Europa blive anvendte ved Haandtenen.

Fremdeles træffes *Saxen* nu først i de danske Fund; fra den klassiske Verden var den allerede i Aarhundrederne f. Chr. bleven optagen af de nærmest boende Folk. Den er af samme Form som de Saxe, der nutildags anvendes til Klipning af Faar, med to lange og spidse Blade udgaaende fra en Bøile med Fjederkraft. Oftest er den af Jern, stor og plumpt formet; flere ere dog sirlige og af Bronze. Saxen forekommer baade i Mands- og i Kvindegrave, undertiden omgiven af Resterne af en Trææske, hvori den opbevaredes. Den tjente utvivlsomt til Klipning af Haar og Skjæg.

Fig. 289. 1/1.

Blandt andre Sager, som man nu først lærte at kjende, kan nævnes en saadan Luxusartikel som Haandspeilet; til to fyenske Fund hører der et lille, romersk Speil, gjort af en blank Bronzelegering (Fig. 290). Den første Ske af Metal foreligger i et jydsk Fund fra den romerske Tid; den er af Jern, med fladt Blad og snoet Skaft, ikke ulig moderne Skeer. Romerske Glaskar begynde nu at vise sig. To prægtige Skaale, mørkeblaa med hvide Flammer og med udvendig fremspringende Ribber sees i det S. 475 afbildede Fund. De første Sølvkar ere fra denne Tid, to ensdannede Bægre af smukt, romersk Arbeide, med Palmetter under de udskydende Hanke.

Fig. 290. 1/1. Romersk Speil, afbildet fra Bagsiden.

Der er saaledes nye Elementer nok at finde blandt de mere værdifulde Sager fra denne Tid; men ikke færre træffes ved Lervarerne, disse mest nationale, for ikke at sige ganske lokale Frembringelser, der tilhøre det jævne og daglige Liv, og som altid sidst og svagest blive paavirkede udenfra. Selv en flygtig Betragtning viser, at man i den romerske Periode var undergiven Indflydelser fra en overlegen Kultur. Her er de bedste Lervarer, der haves fra hele Nordens Oldtid, naar da Blikket rettes paa de jydske Kar,

som foreligge i meget betydeligt Antal. I hosstaaende Gruppe (Fig. 291) er der sammenstillet nogle af de bedste, forhaandenværende *Lerkar fra Jylland*, det store Fad og den lille, aabne Skaal, den brede Krukke og Karrene med snæver Hals, Bægrene med Fod, det middelstore Hankekar, Kopperne med og uden Hank — alle disse Former, som idelig forekomme under mangfoldige Variationer. Dertil er føiet nogle af de sjældnere Kar, som ret vise, hvor af-

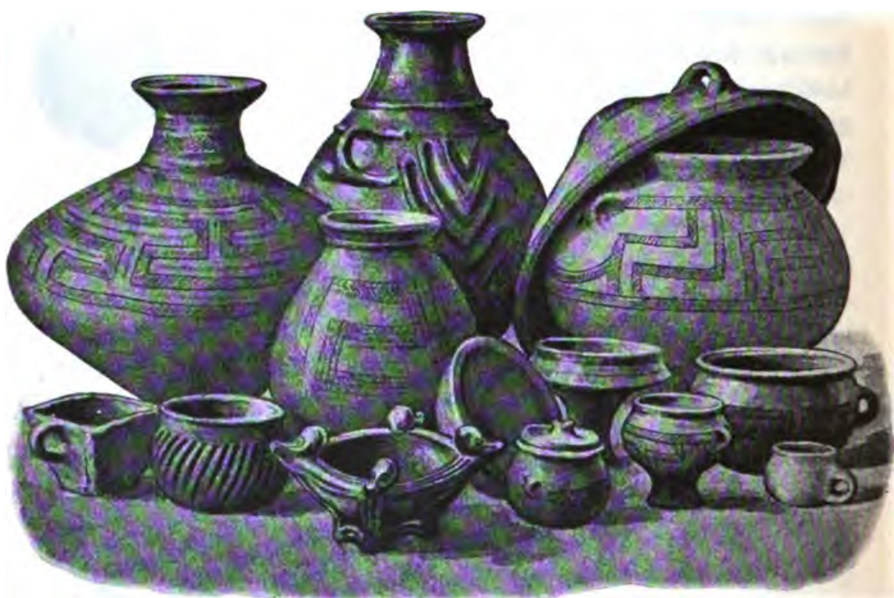

Fig. 291. Jydske Lerkar fra den romerske Tid.

vexlende Fabrikationen var, en firkantet Skaal med Fuglehoveder i Hjørnerne, en lille Krukke med Laag og et kvadrativt Hankekar. Rigdommen paa Former er større end til nogen anden Tid; Arbeidet er ofte udført med megen Omhu; Hovedformerne ere gode og sunde — ikke fjærnende sig fra det solide og hensigtsmæssige, men dog tilfredsstillende Skjønhedssandsen. Leret er godt behandlet og Overfladen vel glattet eller blankt afpudset, hvad der i Forbindelse med den almindelig anvendte sorte Farve giver disse Kar et eget pynteligt Udseende. Dertil kommer, at der nu

for første Gang siden Stenalderens Dage er anvendt fyldigere Ornamenter. Noget langt Register af Motiver har man vel ikke kjendt; men det er godt benyttet. Sædvanlig ere Ornamenterne udførte med fint og let indridsede Linier. Brede Baand dannede af jævnsides løbende Linier, mellem hvilke Rummet er udfyldt med Tværstreger eller Punktrækker, strække sig horizontalt og vertikalt over Karret, festonagtig buede eller vinkelbøiede, ofte i Mæander-lignende Anordning. Hellerikke sjælden ere Fladerne dybt profilerede i forskjellig Tegning eller inddelte ved fremspringende Lister og Baand. De jydske Lerkar fra denne Tid fortjene al Respekt.

De samtidige Kar fra Fyen frembyde derimod kun et afbleget Billede af, hvad der kjendes fra Halvøen, og Sjælland med omliggende Øer har hidtil kun ydet faa Kar. Jo mere man fjærner sig mod Øst, desto sjældnere er der anvendt Ornamenter; Overfladen bliver mat og graalig, og Formerne tabe i Kraft. Kjendeligst ere Afvigelserne paa Bornholm. Et vist Fællespræg og gjennemgaaende Overensstemmelser forene dog Lervarerne fra denne Periode, hvor de end findes; kun er det den jydske Fabrikation, som viser, hvad man har villet og evnet.

Der spores her en mærkelig Forskjel fra den nærmest forudgaaende Tids og fra hele Bronzealderens kun sjælden og lidet ornamenterede Lerkar, og næsten ligesaa stor er Modsætningen til den anden Side. Folkevandringstidens Lerkar mangle Holdning og Sikkerhed, og længere ned i Tiden træffes oftest kun tarvelige Kar. Den sunde Smag, den gode Stil, den ærlige Omhu og det sikre Greb, hvormed der er taget paa Leret i denne Tid, staaer sikkert i inderlig Forbindelse med den hele samtidige Industri i Landet, og det tør vel siges, med det aandelige Liv. Der kan heri sees et Udtryk for Indflydelserne fra den store, romerske Industri og fra den endnu sunde Kultur i den ældre Keisertid. Med dem fremkommer den gode Keramik, og med deres Ophør falder den.

Det er da hellerikke paafaldende — om man skal søge at eftervise dette i det enkelte — at det store, romerske Bronzefad, som er afbildet foran S. 477, har fremkaldt Ønsket om at gjøre lignende, store Fade af Ler (se Fig. 291), at de romerske Kasseroller, der findes saa almindelig i Danmark (S. 478), have tjent som Mønstre for Hankekarrene af Ler, der ligne dem i Profil og i

Størrelse, at de fremmede Drikkekar af Sølv og Glas have været Forbilleder for Lerbægre og Skaale. Ved enkelte Stykker er Ligheden slaaende. Snart er dog Formen bleven ændret efter Lerets Krav og Nordboens Smag, saa at der kun sporadisk træffes Enkeltheder, der ganske umiskjendelig ere hentede fra romerske Forbilleder. Af og til forekommer der brede, koncentriske Kredse under Lerkarrets Bund; herved har man sikkert efterlignet de høit profilerede Kredse under Bunden paa de fremmede Bronzekar (S. 478). Det er charakteristisk navnlig for de jydske Lerkar, at Mundingsranden er tyk og skarpt profileret; dette, som hverken træffes før eller senere, kan være fremkommet som Efterligning af den svære og bredt udfaldende Rand paa de romerske Kar. De ikke sjælden forekommende vertikale Kanneleringer (Fig. 291) ere tydelig hentede fra romerske Forbilleder. De brede, horizontalt stillede Hanke, hvormed kun denne Tids Kar ere udstyrede, minde om romerske Karhanke, der ere stillede. paa samme Maade.

Fig. 292. Aarb. 1880. 1/1.

Ved en anden Klasse hjemlige Arbeider, de hyppig forekommende *Drikkehorn*, findes der et tydeligt Laan af tilsvarende Art. Hornet bærer en Endedop, der har et mere eller mindre rent, romersk Profil, dannende en karnisformet, ud- og indbøiet Linie (Fig. 292); det samme sees f. Ex. i Enden af Hankene paa den S. 477 afbildede Bronzekjedel med Herkules-Masker. Disse Drikkehorn høre til de mest fremtrædende Sager fra den romerske Tid; de foreligge i mere end 30 Fund, oftest parvis (Fig. 279). Det tilskaarne og udvendig glattede Kohorn er udstyret med pyntelige Bronzebeslag. Under Mundingen ligger et Baand, og om selve Randen griber en Ring (Fig. 293); henad Siden er der ofte tilnittet Lister, og Enden afsluttes i den nævnte Dop eller sjældnere i et Oxehoved; endelig ere Hornets Ender forenede ved Kjæder, enten af Bronze eller dannede af Læderstykker, der ere samlede ved Bronzeringe. Det er pyntelige Drikkehorn af umiskjendelig nordisk eller dog

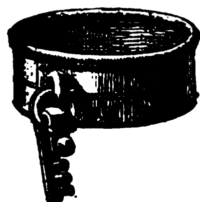

Fig. 293. 1/2.

barbarisk Arbeide; ganske tilsvarende findes sydpaa indtil Bøhmen. Have klassiske Forbilleder end oprindelig ligget til Grund for denne Form, er den dog bleven fuldt hjemlig i Norden.

Det var ikke en lavtstaaende Befolkning, blandt hvilken den romerske Handel spredte sine Varer. Vel forberedt gjennem en lang Udvikling nøiedes Nordboen ikke med at gjøre Brug af dem paa rent ydre Maade. Han forstod at opfatte det fremmede og at gjøre det til sit eget. Det er da ikke et falskt Navn, man har givet denne Periode i Danmark, naar man kaldte den romersk.

Fig. 294. S. 490.

V. GRAVE OG FUND FRA ROMERSK TID.

Fra Mark og Mose haves vel mange enkeltvis fundne Stykker hidrørende fra den romerske Tid, en Del mindre Fund og flere særlig mærkelige Gjenstande, der nedenfor skulle omtales i Forbindelse med de tilsvarende Fund fra Folkevandringstiden. Dog er Graven Hovedfindestedet for denne Periodes Sager, der nogle Decennier tilbage hørte til de sjældnest forekommende og mindst kjendte, medens de nu danne en af de fyldigste Grupper fra hele Oldtiden.

Hvad der nedlagdes i Gravene, var for en Del af samme Art som de Sager, der i den nærmest forudgaaende Periode bleve medgivne de Døde (S. 472). Det er først og fremmest Gjenstande henhørende til Paaklædning og Pynt, Fibulaer, Naale, Guldsmykker og Perler, Bæltespænder og den i Enden af Bælteremmen anbragte Dop af Bronze. Alt dette maatte naturlig følge den Døde, naar han paaklædt og med sine sædvanlige Prydelser blev lagt i Graven eller paa Baalet. Hertil komme mange forskjellige Smaasager, navnlig Nøgler, Haandten, Sax, Kniv, Synaal og Hvæssesten, samt

undertiden visse andre Gjenstande, der skulle nævnes under Folkevandringstiden, idet de først da kom i mere almindelig Brug. Hellerikke disse Smaaredskaber kunne opfattes enten som Gaver til den Døde eller som et Udstyr for Livet hinsides; nu som tidligere synes der i Reglen ikke at være tænkt herpaa. Det er dagligdags brugte Ting, der paa en vis Maade hørte til Paaklædningen, idet man stedse bar dem hos sig, vistnok ofte anbragte ved Bæltet.

Ikke anderledes staaer det med Toiletsagerne, den ret hyppig forekommende, store, halvrunde Ragekniv af Jern, den sjælden trufne, fine Jernsyl og Niptangen, ligeledes af Jern, der hidtil kun er funden paa Bornholm. Disse Sager repræsentere en Tradition fra Bronzealderen. De slutte sig i Form ganske til de yngste tilsvarende Gjenstande af Bronze, ligesom de ogsaa træffes i Fund fra den førromerske Periode. Først med Folkevandringstiden indtræder en Forandring; nye Former optræde, og Ragekniven forsvinder ganske af Fundene. Den er mulig bleven afløst af Saxen, eller man er nu ophørt at afrage Skjæget.

Ligesom i den forudgaaende Periode træffes Vaaben yderst sjælden i Gravene. Dog kjendes idetmindste fra nogle af de romerske Fund baade Ringbrynie, Skjold, Spyd og Sværd samt Sporer, Bidsel og andet Hestetøi — hele den Udrustning, der nærmere skal betragtes under Folkevandringstiden, som i de store Mosefund har efterladt baade talrige og vel bevarede Stykker af dette Slags. I Gravene holder Jernet sig vel daarlig, og for nogen Del kan det bero derpaa, at Vaabenudstyret træder saa lidt frem i Fundene. Væsentlig maa dette dog have en dybere Aarsag, som strax nedenfor skal søges; dette fremgaaer klart deraf, at der er en enkelt Landsdel, som danner en Undtagelse fra den almindelige Regel, nemlig Bornholm. Paa denne Ø høre Vaaben til det jævnlige Gravgods i den romerske Tid; *E. Vedel* har fremdraget ialt c. 60 enæggede Sværd af foran, S. 451, omtalt Art, for en væsentlig Del i Grave fra det her omhandlede Afsnit. Fra hele det øvrige Danmark foreligger der i de samtidige Fund kun ganske enkelte Sværd. Denne Forskjel viser, at Manglen af Vaaben ikke kan forklares af, at de vare af Jern og derfor ikke kunde bevares.

Til den rette Forstaaelse veiledes vi af et andet Hovedforhold ved denne Periodes Gravudstyr, nemlig den hyppige Forekomst af

talrige Mad- og Drikkekar. Der er foran talt om de mange indførte Bronzekar og den overvældende Mængde jydske Lerkar, som haves fra denne Tid. De hidrøre næsten alle fra Gravene, hvor de findes nedsatte i større Sæt; naar Ligbrænding er foregaaet, træffes jævnlig Rester af ligesaa talrige Kar, der have været anbragte hos den Døde paa Baalet. Dette er et ganske nyt Træk. En sjælden Gang træffes der vel i Bronzealderen et lille Kar ved Siden af Urnen med de brændte Ben, og det samme møder undertiden i den førromerske Tid; men fra nu af danne romerske eller indenlandske Kar ofte et rigt Gravudstyr, og dette Forhold bevares ind i det følgende Tidsafsnit.

De ovenfor, S. 475, i restaureret Skikkelse afbildede Gjenstande høre til et Fund fra Espe, Svendborg Amt, tilfældig truffet og optaget uden Omhu, saaledes at Sagerne beskadigedes og ingen videre Oplysning kunde gives om Fundforholdene end, at Alt laa samlet under en Stendynge. Fundet indeholder en stor Bronzekasserolle med bredt, fladt Haandtag, hvori et Hul til Ophængning, og et Øsekar af samme Metal, med langt, smalt Greb, to prægtige Glasskaale (S. 483), to Drikkehorn med Kantning, Kjæder og Endedopper af Bronze, samt et lille Lerbæger med Øre, foruden flere andre Lerkar, af hvilke der kun er bevaret mindre Fragmenter. Fremdeles fandtes en Jernkniv, et Remspænde af Bronze og en Del Smykker, nemlig to smukke Fibulaer, den ene af Sølv, den anden af Bronze, en nydelig, rund Guldberlok, flere Perler af Glas og Rav og endelig en Hængeprydelse bestaaende af en forstenet Musling omgiven af Bronzebaand, der danne en Øsken til Halsbaandet.

I de bornholmske Brandpletter, hvorfra Iagttagelser foreligge i saa stor en Mængde, findes der i den førromerske Tid i Reglen kun Skaar af et enkelt større Kar og foruden dette hist og her et lille, raat og daarlig brændt Lerkar (S. 449). Saaledes fandtes der paa den foran, S. 448, nævnte Gravplads fra denne Tid ved Kanegaard 49 Gange foruden Brudstykker af et stort Kar en enkelt lille Kop, 1 Gang et noget større Kar og 3 Gange 2 Kar sammen, men aldrig flere. I Brandpletterne fra den romerske Tid vise sig derimod flere Kar, ligesom Forarbeidningen og Ornamenteringen er bedre; derefter tiltager Antallet indtil 6; men atter ved Slutningen af Folkevandringstiden blive Lerkarrene sjældnere for senere paany at indtage en ganske underordnet Plads i Gravudstyret. Det sees her, hvorledes den Skik at nedsætte mange Kar i Graven indføres, efterhaanden bliver almindelig raadende og atter taber sig. I Brandpletterne fra Folkevandringstiden træffes der sædvanlig et bestemt Sæt af Kar, fremstillet i Fig. 294. »I en fuldt udstyret Grav findes en stor, flerøret Krukke, en Kande eller en Flaske, et

middelstort Hankekar samt en Kop, i Reglen kun et Kar af hver Sort, men jævnlig dog flere ensdannede, uden at noget af de øvrige Kar derved fortrænges.« I ikke mindre end 42 Grave har det hele System af fire Slags Kar været iagttaget.

Ikke synderlig anderledes er Forholdet i det øvrige Danmark. Om der findes hjemlige Lervarer eller romerske Bronzekar, kan ingen væsentlig Forskjel gjøre; den ledende Tanke ved Nedsættelsen maa have været den samme. Den store Bronzespand, Fadet eller en anden stor Beholder svarer til de store bornholmske Krukker; heri maa Drikken have været opbevaret. Med Kasserollen, Øsekarret eller Hankekarret af Ler er den bleven heldt op; en Bronzekande eller et Lerkar med snæver Hals har været Skjænkekar ligesom de bornholmske Kander; endelig bliver Drikkestellet fuldstændiggjort ved Bægre, Horn og Kopper. At Karrene ikke ere blevne nedsatte tomme, kan sluttes af, at der undertiden er fundet Rester af Fødevarer.

Ved Elev, c. 1 Mil fra Aarhus, blev der 3' dybt i en Grusbanke truffet en c. 5' lang og $2^1/_2$' bred Grav omsat med større Sten og dækket i Bunden med Smaasten. Ved det ubrændte Ligs Hoved stode 6 Lerkar, en stor, udbuget Krukke, en Kande, et større Hankekar, en Kop, et Bæger og indsat deri et lille Hankekar. Ved Fodenden af Graven laa et stort Fad og indeni dette et aflangt Øsekar. Tæt op hertil stod et større Hankekar, hvorved der fandtes Knogler af et Faar. Den gravlagte var en gammel Mand.

Den Døde blev altsaa gravlagt med et Sæt af Mad- og Drikkekar, en hidtil ganske ukjendt Skik. Utvivlsomt er den indkommen udenfra som de andre nye Elementer, der spores i denne Tid. De mange Kar i Gravene træffes sydpaa gjennem Tydskland i samtidige og ældre Fund, i Donaudalen allerede i Hallstatt-Tiden (se S. 437), i Italien i Fundene fra Begyndelsen af Aartusindet f. Chr., saaledes f. Ex. ved Villanova (se S. 459). I Grækenland frembyde Gravene fra d. 8. Aarh. ved Athens Dipylon (se S. 346 og 436) et talrigt Sæt af allehaande Mad- og Drikkekar, der ganske kan sammenstilles med Gravudstyret i Nordens romerske Tid.

En vigtig Støtte for Henførelsen af disse Phænomener til ét Sammenhæng er det, at Mæandertegningerne med vinkelret bøiede Baand, som ere charakteristiske for de jydske Lerkar fra denne Tid (Fig. 291), ogsaa findes ved de yderste Punkter imod Syd og paa alle mellemliggende Steder. De samme Mæanderbaand sees paa Karrene fra Dipylon-Gravpladsen, fra Villanova, Este og Sta Lucia — for

kun at nævne de alt foran omtalte Pladser (S. 436 flg.), og ligeledes gjennem Østerrig og Tydskland indtil Danmarks Grænse følge de bestandig med de gruppevis optrædende Kar. Den blanksorte Overflade paa de jydske Lerkar (S. 484) kan nævnes som en anden Eiendommelighed, der betegner denne samlede Meddelelse fra Syd til Nord; en lignende Overflade frembyde Mæanderkarrene fra Etrurien, Schlesien og Hannover — og da ogsaa Lerkarrene fra Frankrig, som have tilsvarende Tegninger.

Men denne Meddelelse har bestaaet i noget mere end det, at visse Ornamenter ere blevne afgivne fra Folk til Folk, at man har lært hinanden at behandle Leret paa en vis Maade, og at man paa rent ydre Maade har efterlignet nærmeste Nabo ved at nedsætte mange Kar i Graven. Naar man optog en ny Skik og gravlagde den Døde med Mad og Drikke, da skete dette utvivlsomt, fordi man havde modtaget nye Forestillinger om Livet hinsides.

De mange Kar betragtes sædvanlig som hidrørende fra et Gravoffer eller som mindende om en festlig Sammenkomst, der ledsagede Gravlæggelsen. Dette synes dog ikke at være den rette Opfattelse. Hvad der findes i selve Gravene, maa antages at staa i Forbindelse med Livet hinsides. Det kan ikke oversees, at Karrene danne hele Spise- og Drikkesæt, en hel Opdækning, som den hørte sig til, med parvis opstillede Drikkehorn, to ensdannede Glasskaale, to Sølvbægre af samme Form. Den Døde lagdes i Graven, som man ønskede og tænkte sig, at han skulde have det i det kommende Liv. Han blev paaklædt, pyntet og henlagt omgiven af Mad og Drikke som til et Gjæstebud. Saaledes har man tænkt sig Tilværelsen fortsat hinsides, i idel Nydelse. Om Kampliv og Seire, om Ære og Bedrift har der ikke været Tale. Derfor fik den Døde i Reglen ingen Vaaben med sig; dette foran berørte Forhold finder saaledes en rimelig Forklaring.

Men hvad Gravapparatet her viser med Hensyn til Forestillingen om Livet efter Døden, er vidt forskjelligt fra Indholdet af Valhalslæren, som denne kjendes fra Oldtidens Slutning. Vikingens Kampliv blev ikke afbrudt ved Døden. Ganske i Overensstemmelse hermed fik han sit hele Vaabensæt med sig i Graven, medens Mad- og Drikkekar ikke længere indtog en fremtrædende Plads i hans Udstyr. Dette er et nyt Exempel paa den Vexlen af Anskuelser, der spores paa saa mange Steder i Oldtiden, og til-

lige et ret klart Vidnesbyrd om, at Vikingetidens Troessætninger ikke gaa synderlig langt tilbage i Tiden (jvfr. S. 327).

Fremstillinger af det yppige Maaltid ere i Syden ofte knyttede til Graven. Paa talrige græske og hellenistiske Relieffer sees den Døde liggende ved det velbesatte Bord med Hustruen siddende ved Siden af og opvartet af Slaver. Saaledes traadte ældgamle, sikkert delvis fra Orienten overførte Forestillinger frem i Kunsten; men allerede tidligere havde de gjort sig gjældende i Gravudstyret, som dette kjendes baade fra Grækenland og fra Italien. Lignende Forestillinger synes udtrykte i den nordiske Gravlægning, som den foregik i den romerske Periode og i Folkevandringstiden.

Religiøse Forestillinger skulde saaledes gjennem mange Mellemled være udbredte fra Syd til Nord, og en Aandspaavirkning have fundet Sted til Trods for de lange Veie. Men hertil var der ogsaa medgaaet lange Tider. Hvad der i Etrurien viser sig i Begyndelsen af Aartusindet f. Chr. træder i Danmark frem ved Begyndelsen af Aartusindet eft. Chr., et nyt og slaaende Exempel paa, hvor langsomt *Kulturmeddelelsen* virkede i den fjærne Oldtid. Som foran udviklet (S. 357) var det denne Faktor, der raadede paa Aandslivets Omraade — med Hensyn til Gravskikke og religiøse Forestillinger, ved Optagelsen af en Ornamentstil — her Mæandertegningerne, ved techniske Færdigheder — her Lerets Behandling og Farvning. I Modsætning dertil træder den hurtigvirkende *Import* (S. 357) tydelig frem i de samme Fund; fra den hidrøre de romerske Fabrikvarer, de enkelte ornamentale Træk og de enkelte Former, som ere dannede efter indførte Forbilleder. De to Kategorier ere her som ved Bronzealderen ganske nødvendige for Forstaaelsen af, at Elementer, der i Syden ere skilte fra hinanden ved mange Aarhundreder, indfinde sig samtidig i Norden (S. 362). Den her omhandlede Gravskik, Mæandertegningerne og Lerkarrenes blanksorte Overflade ere i Syden et Tusinde Aar ældre end de romerske Sager, sammen med hvilke de optræde i Norden.

Imod det her fremstillede kan det næppe indvendes, at mæanderagtige Baand allerede vise sig i den yngste Bronzealders Ornamentik (S. 352). De have der stedse en anden Charakter, idet Hjørnerne ikke ere vinkelbøiede, men afrundede; de forekomme kun paa Metalsager, aldrig i Ler. Til Forklaring af denne tidlige og kun kortvarige Optræden af Mæandertegningen kan det antages,

at den er overført fra importerede Bronzekar; paa de i Fig. 206 afbildede, etruriske Spande med korsformede Hankbeslag sees ikke sjælden en Mæander. Ganske paa samme Maade viser det oldklassiske Bæger med Fod sig en enkelt Gang i Bronzealderen, men da i Metal og formentlig knyttet til Importen (S. 345); først i den romerske Periode bliver det almindeligt og helt hjemligt, og træder da frem i Ler (Fig. 291 og Fig. 295). Denne Form er nu for anden Gang, men ad langsom Vei og med et Forbrug af henved tusinde Aar, naaet frem til Danmark.

Ogsaa naar vi vende os til en nærmere Betragtning af Gravenes Form og Indre er der Brug for de to Kategorier, Kulturmeddelelse og Import. Der findes nemlig ved Gravene en fremtrædende Uoverensstemmelse mellem de forskjellige Landsdele, medens derimod Industrien gjennemgaaende er ensartet fra Jylland indtil Bornholm. Den sidste beherskes væsentlig af Importen, som arbeider hurtig og derfor overalt har omtrent samtidige Virkninger. Gravformen er derimod afhængig af Kulturmeddelelse, som trænger langsomt frem og derfor ytrer sig til forskjellig Tid paa de enkelte Punkter. For en ikke ringe Del beroer det vistnok herpaa, at Gravene i den romerske Periode har et saa høist afvekslende Præg; de nye Elementer træde i de enkelte Egne frem med forskjellig Styrke.

Fig. 295. Aarb. 1892. 1/4.

Ligbrændingen fortsattes fra Bronzealderen gjennem den førromerske Periode og udøvedes mange Steder endnu i den romerske Tid. Men ved Siden heraf træder Gravlægningen af ubrændte Lig nu stærkt frem. Vel kjendes der, som foran omtalt, nogle faa Exempler herpaa fra Slutningen af Bronzealderen (S. 325), ligesom enkelte kunne anføres for den førromerske Tid. Men disse undtagelsesvis trufne Tilfælde maa skyldes en Vedhængen hos enkelte Slægter ved gammel Skik, som dette historisk kjendes hos Romerne, efterat man forlængst almindelig havde vendt sig til Ligbrændingen. I disse enkelte Tilfælde kan man ikke søge den Grund, hvorfra Begravelsen af ubrændt Lig nu paany skød frem. At dette skete, maa udledes fra nye, udenfra modtagne Impulser.

Ogsaa sydpaa i de germanske Lande træder Begravelsen samtidig frem i forskjellige Egne, medens Ligbrændingen andetsteds bevaredes. At angive Udgangspunktet for den nye Skik er næppe muligt; utvivlsomt maatte der søges længere tilbage end til Romerne, som først senere ret almindelig indførte Begravelse af ubrændt Lig. Endnu maa man nøies med at paavise det nye Træk og i det hele den brogede Mangfoldighed, som møder i denne Tid, i stærk Modsætning til den tidligere Ensartethed. Ligbrænding og Begravelse med alle dermed følgende Forskjelligheder i Gravens Form, Høi eller Anlæg under flad Mark med meget afvexlende Indretning af Gravene, Alt findes samtidig i samme eller forskjellige Egne, kun med en Tendens til en, snart lokal, snart temporær Fastholden af visse Egenheder. Ikke anderledes er Forholdet egentlig indtil Oldtidens Slutning, dog at Begravelse af ubrændt Lig i det hele efterhaanden vinder en større Udbredelse.

Man var nu langt fra de primitive Tilstande med deres ensartede Gravskikke, i hvilke den ledende Tanke træder tydelig frem. Fra den romerske Periode af spores der en Opløsning af det gamle, en Blanding med nye Elementer, en Usikkerhed og Vaklen, der ganske stemmer med, at Landet nu var mere aabent for fremmede Ideer, at Udviklingen var videre fremskreden, og at Hedenskabet allerede hældede mod sin Slutning (S. 332). Ligbrænding og Begravelse betød fra nu af intet, ganske som i Grækenland og Italien, hvor forlængst de herfor til Grund liggende Ideer vare glemte (S. 328), og hvor man saa ganske sorgløst paa den Modsætning mellem de to Fremgangsmaader ved Ligets Behandling, som engang havde havt en væsentlig Betydning. Først med Christendommen fik Gravskikken paany et religiøst Grundlag. I Jernalderen have Gravene saaledes ikke den samme Interesse som for de ældre Perioder; de lære os ikke meget, langt mindre end selve Oldsagerne. Dog have de bestandig en vis Betydning som samtidige Vidner fra de fjærne Tider, og tillige maa de betragtes, ialtfald i deres Grundtræk, fordi de ere Hovedfindestedet for Oldsagerne.

I Jylland forekommer i den romerske Tid en egen Art af Grave, bestaaende af større, stensatte Kister, hvori der i Reglen findes nedlagt et enkelt, ubrændt Lig; kun undtagelsesvis er der truffet brændte Ben. Disse Stengrave, som nu kjendes fra mindst 40 Steder, alle fra det nordligere Jylland og mange i de to nord-

ligste Herreder, Horns og Vennebjerg, ligge snart under flad Mark, kun et Par Fod dybt, snart i en Høi, der dog ofte var opført allerede i ældre Tid. Der kan være anvendt store Sidestene, eller mindre Stene ere stillede op til en Væg, og over dem ligge 2—3 store Dækstene; eller disse mangle, og Overdækningen kan da bestaa af et Stenlag. Dimensionerne ere ret anseelige, idet Længden er 6—9', Bredden 3—6' og Dybden mellem $1^1/_2$ og $4^1/_2$'. Ofte er dog Graven mindre regelmæssig bygget eller den er skreden sammen og

Fig. 296.

gjør da Indtryk af en uordenlig Stenhob. Der er oftere fundet flere Grave af denne Art — indtil 7 — i ringe Afstand fra hverandre, og der kan være flere Kister i samme Høi, saaledes at der kan tales om et fælles Gravsted. Udstyret af Metalsager er fattigt og ensartet i disse Grave; det er Fibulaer af den Fig. 286 afbildede Hovedform, andre mindre Smykker, Knive og lignende Smaaredskaber samt undtagelsesvis Vaaben. Af Lerkar findes derimod sædvanlig et rigt Sæt, indtil 10 Stykker sammen, af alle de foran omtalte Former, Fade, Krukker, Hankekar, Kopper o. s. v., ofte flere af samme Slags. Lignende Sæt ere undertiden ogsaa fundne nedgravede uden omgivende Stensætning.

Til disse Lerkargrave henhører den foran S. 491 omtalte, paa Elev Mark ved Aarhus. En anden, paa Thorsager Mark, Randers Amt, er afbildet under Fig. 296. I Overfladen af en jævnt skraanende Bakke var der dannet en indvendig 6' lang, $3\frac{1}{2}$' bred Grav omsat med Sten, der vare stablede over hverandre $1\frac{1}{4}$' høit. Paa Gravens Bund fandtes Rester af et ubrændt Lig, en Bronzefibula af Hovedform som Fig. 286, en Naal af Bronze, en Jernkniv samt 8 Lerkar. I et Hjørne stod et bredt Fad og indeni dette et større Hankekar. Ved den modsatte Ende fandtes en høi, mæanderprydet Krukke med snæver Hals, umiddelbart ved denne et Hankekar, et Bæger og indsat i dette en Kop, fremdeles i ringe Afstand en større Krukke og Brudstykker af endnu et Lerkar. Over Graven havde der været bredt et Lag af Haandstene, saaledes at det hele maa have dannet en svag Høining over Bakkefladen. Efterat Dækket, der sandsynligvis oprindelig fandtes nærmest over Liget, var fortæret, vare de overliggende Stene skredne ned og havde knust Lerkarrene. De ere i Afbildningen gjengivne i restaureret Stand.

Samtidige med Kisterne ere Høigravene med brændte Ben, som træffes almindelig baade i nordligere og sydligere Dele af Halvøen. Er der undertiden dannet nye Høie i den romerske Tid,

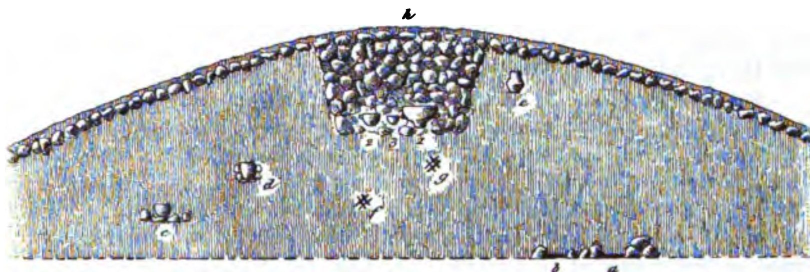

Fig. 297. Efter Sehested, Archæologiske Undersøgelser.

have disse ikke været af betydelig Størrelse, vistnok ikke over 6'. Undertiden skjønnes det klart, at man har gravet sig ned i en gammel Høi. Saaledes var det med den Høi paa Vinding Mark, Svendborg Amt, hvoraf et Tværsnit er gjengivet under Fig. 297.

Ved Bunden (a og b) fandtes en Grav fra den ældre Bronzealder med Kvindesmykker og umiddelbart ved denne en Barnegrav; de vare anlagte samtidig og have sandsynligvis rummet en Moder med sit Barn. Noget høiere oppe (ved c) fandtes en Mandsgrav med Paalstav, to Dolke og en Bøilenaal, Alt af Bronze, samt ved Fodenden et Lerkar. Denne Grav er bleven senere anlagt end de to førstnævnte, men tilhører omtrent samme Tid. Fremdeles fandtes (ved d og e) to Urner og (ved f og g) to Hobe med brændte Ben, sandsynligvis alle fra den yngre Bronzealder. Endelig var der ved en dyb Nedskjæring fra Toppen indrettet en Grav, hvori 5 Lerkar fra den romerske Jernalder, derimellem et stort Fad, en mindre Skaal, et Hankekar med Mæandertegning og en Kop, Alt af de almindelig forekommende Former. Herved optoges en Kniv og en Synaal af Jern; det har saaledes været en Kvindegrav. Hullet var fyldt med Sten, og brændte Ben vare spredte over Bunden.

Disse Høigrave indeholde snart kun et enkelt Lerkar med brændte Ben, snart flere, af hvilke da atter enten kun et eller et Par indeholde Ben, medens de øvrige ere tomme. Oftere ere dog Benene ikke nedlagte i Kar. Romerske Bronzekar forekomme af og til ligesom ogsaa de øvrige for denne Tid eiendommelige Sager. En omgivende Stensætning kan findes eller mangle.

Atter andre Forhold frembyde de under flad Mark anlagte Grave. Snart enkeltvis, snart flere sammen, med eller uden andre ledsagende Kar, ere de benfyldte Lerkar nedgravede et Par Fod dybt under Overfladen, ofte omgivne med Stene eller dækkede med en flad Sten. Dette er omtrent som i den forudgaaende Tid. Der er ogsaa truffet egentlige Gravpladser med talrige Urnegrave. Mellem disse kan der forekomme Brandpletter (S. 444) og desuden ogsaa ubrændte Lig udstyrede med de samme Sager, som regelmæssig findes ved de øvrige Arter af Grave. Saadanne Pladser maa antages at være ret almindelige i Jylland; men kun en enkelt, ved Bjergelide, 1 Mil sydøst for Horsens, er omhyggelig undersøgt.

Enkelte Grave vare her særdeles rige paa Oldsager. Et stort Lerkar med Mæandertegning indeholdt foruden brændte Ben en saadan Blanding af Mands- og Kvindesager, at den maa antages at have indeholdt Resterne af et Individ af hvert Kjøn. Indholdet bestod af et sammenrullet, tveægget Sværd, en Skjoldbule og en Spydspids, Alt af Jern, et Par Sporer af Jern og Bronze. en Jernkniv, to Fibulaer, den ene af Jern, den anden af Bronze, et Remspænde, flere Bæltespænder, en Synaal og Brudstykker af en Benkam. Lignende rige Gravudstyr haves ogsaa fra andre Steder. Paa Brokjær Mark, Ribe Herred, opgravedes en stor Kjedel at tyndtdreven Bronze, med Mundingskant og Bæreringe af Jern, en egen Form, som længere fremme skal omtales. Nedlagt i denne Kjedel fandtes: et romersk, tveægget Sværd med Dopsko og Beslag af Jern til Skeden, en sammenrullet Ringbrynie, flere Sporer, en Kniv og en Sax, en Guldfingerring, et meget stort, sammenbanket Bronzekar, Dele af et andet større og adskillige mindre romerske Kar, Brudstykker af et Øsekar med deri sluttende Si, fremdeles af Bensager: Brudstykker af en Kam, en Naal, Brikker og Tærninger til Brædtspil, endelig Tøistykker o. a. m.

I *Slesvig* ere Forholdene omtrent som i de sydligere Dele af Nørrejylland. Urner og Kar findes nedsatte i ældre Høie eller under flad Mark og da atter enkeltvis eller i større Samlinger. Men hellerikke disse Pladser ere omhyggelig undersøgte. Charakteristiske og smukke Sager, derimellem Perler og Berlokker af Guld, som Fig. 284, foreligge navnlig fra Skjærsbjerg ved Kværn, øst for Flensborg.

Et temmelig afvigende, men i sig selv ikke mere ensartet Billede frembyde de samtidige Grave paa *Fyen*; der træffes her

baade Brandpletter, Urner med brændte Ben og Resterne af ubrændte Lig. Kun Høigrave synes ikke at forekomme; man har mere afgjort end i Jylland vendt sig fra de gamle Gravsteder. Paa den anden Side har Begravelse uden Ligbrænding ikke vundet samme Indgang som i det nordlige Jylland. Mange Exempler herpaa kjendes vel; men Ligbrænding maa dog siges at være Reglen paa Fyen baade i den her omhandlede Periode og endnu i Folkevandringstiden. Fundene ere ikke fremkomne i lignende Antal som i Jylland; men til Gjengjæld ere de ofte rigere i deres Sammensætning. Dette sees dog kun ret, hvor Liget er blevet nedlagt ubrændt, som ved det foran omtalte Fund fra Espe (S. 490). Hvor derimod Ligbrænding har fundet Sted, ere Sagerne ødelagte af Baalet og det rige Udstyr kun bevaret i sammensmeltede og halvtfortærede Rester.

Ved Ellerup i Svendborg Amt oppløiedes et Bronzekar fyldt med brændte Ben og henstaaende paa et tykt, kulblandet Lag, hvori der fandtes baalbrændte Rester af et tveægget Sværd med Dopsko af Bronze, flere Spydspidser, Øxe, Skjoldbule, 2 Sporer og en Kniv. Karrene bestode af mindst 2 romerske Bronzespande med riflede Sider og Bærehanke, Øsekar med deri siddende Si af Bronze og med langt Greb, Beslag af Bronze til to Drikkehorn, et lille, ornamenteret Lerkar og Skaar af flere andre Lerkar. Af Smykker indeholdt Graven kun en bred Fingerring af Guld.

Saadanne rigt forsynede Grave høre dog til Undtagelserne. Tarvelig udstyrede Urner staaende enkeltvis eller i ringe Antal ere forekomne paa mange Steder, og flere store Gravpladser have gjennemgaaende ydet et ringe Udbytte af Oldsager; navnlig Vaaben mangle næsten ganske.

Ved Herregaarden Broholm i det sydøstlige Fyen afdækkede *F. Sehested* efterhaanden 380 Grave uden dermed dog at udtømme Pladseu. Over Halvdelen indeholdt kun Lerkar, og de øvrige som oftest kun faa Sager, der tilmed vare stærkt beskadigede paa Ligbaalet. Af Vaaben fandtes kun 1 Spyd og 1 Øxe. Hovedmassen af de Grave, som kun indeholdt en Jernkniv eller vare ganske blottede for Oldsager, maa vistnok betragtes som Mandsgrave. I 75 Grave var der en Kam, eller rettere Smaastykker af Benkamme; desuden fandtes 4 Kamme af Jern. 41 Fund indeholdt Glasperler, og i ligesaa mange var der Fibulaer. Alle disse Sager skrive sig utvivlsomt fra Kvindegrave, ligesom Nøgler, Tenstene og Hængedopper til Bælteremme. Flere andre Sager, Bæltespænder og Drikkehornsbeslag, synes at have været Gravgods for begge Kjøn. Der blev her ikke truffet Grave med ubrændte Lig. Af Brandpletter ganske som de foran omtalte bornholmske fandtes et stort Antal — henved 100 — for den langt overveiende Del tilhørende den ældste Tid, i hvilken Gravpladsen er blevet benyttet, nemlig den romerske Periode; dette angives bestemt af de i disse Grave ofte forekommende Fibulaer af Hovedform som Fig. 286. Urnerne vare i det hele yngre; for en Del tilhørte de Folkevandringstiden. Ældre og yngre Grave laa

spredte imellem hverandre, idet man fra Begyndelsen af har begravet over hele det store Terrain paa c. 3 Tdr. Land og senere har opsøgt de ubenyttede Steder.

Ganske tilsvarende vare Forholdene paa Gravpladsen ved Oregaard, Odense Amt. Foruden Brandpletter og Urner fandtes dog ogsaa fritliggende Hobe af brændte Ben, rensede fra Kul og Aske. Lerkar og andre Sager henlaa ved Benene, og over det hele var der et Dække af talrige Lerkarskaar. Ogsaa denne Gravplads viste sig at være benyttet langt ud over den romerske Periode.

Ved Skrillinge i Nærheden af Middelfart er der fremdraget talrige Grave, dels Brandpletter, dels indeholdende ubrændte Lig, men ingen Urner. Oldsagerne vare af sædvanlig Art, alle hidrørende fra den romerske Tid; kun var der her den Eiendommelighed, at næsten alle Lerkarrene henhørte til to bestemte Former, den aabne Skaal og det middelstore Hankekar. Særdeles ofte indeholdt Graven et Stykke af hvert Slags. De skulde siges at repræsentere Drikkestellet i dets simpleste Form.

Paa den sjællandske Øgruppe forekommer atter Begravelse af ubrændte Lig mindst ligesaa hyppig som i Jylland. Fundene foreligge dog i ringere Antal; naar der for faa Aar siden kunde tælles c. halvandet Hundrede jydske Fund i Nationalmuseet, havdes der fra Sjælland og omliggende Øer kun c. 30. De ubrændte Lig ere oftest nedgravede i Grusbanker og ikke sjælden rigt udstyrede med de for denne Tid eiendommelige Sager. Undertiden er der truffet en lille Gravplads med indtil 7 Grave. Ved Siden heraf har der dog enkelte Steder været Grave med brændte Lig, og paa Lolland er der fundet mindre Gravpladser med Urner og Brandpletter, saaledes væsentlig af samme Præg som de nys nævnte, store Fund paa Fyen. Der kjendes endog Exempler paa, at der ganske samtidig er blevet opført betydelige Høie. To saadanne, der havde en Høide af c. 12' og et Tværmaal af henved 80', aabnedes ved Himlingøie i Nærheden af Vallø. I hver af dem fandtes ved Bunden og i Midten en enkelt Grav med et romersk Bronzekar, som indeholdt brændte Ben.

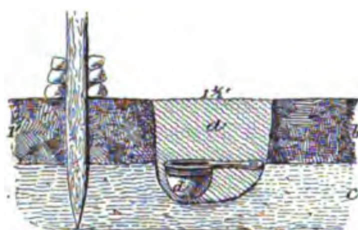

Fig. 298. Aarb. 1877.

Fig. 298 viser Gjennemsnittet af en af disse Grave. Igjennem det gamle Muldlag (*b*) er der blevet gravet et rundt Hul ned i den faste Lergrund (*c*). Paa Bunden er Bronzekarret (*d*) hensat, indsvøbt i Tøi, hvis Levninger vare fastrustede til Karrets Udside. Over Mundingen laa endnu bevaret en tyk Træplade; derover var der atter et fast Lerlag (*a*). Tæt ved fandtes Levninger af en tilspidset Træstang, der var rammet fast ned i Undergrunden og støttet ved Siderne med Sten; den var ved Udgravningen bleven bemærket øverst i Høien og fulgt helt ned til Graven. Karret indeholdt Rester af talrige Sager, ødelagte ved Ligbrændingen: to store, romerske Spande med

massive Fødder og Bærehanke, to Øsekar med deri sluttende Si, Dele af Sølvbægre og Lerkar, sammensmeltet Glas, utvivlsomt af Kar, halvsmeltede, tynde Guldplader, tre Bronzesporer, Fragmenter af en Fibula, en Bennaal og en Kam o. a. m.

Atter Bornholm danner et nyt Led i den hele vexlende Række af Gravformer. Der træffes her næsten udelukkende Brandpletter af samme Art som de ældre, fra den førromerske Tid (S. 444). De nye Ideer træde paa den afsides liggende Ø først senere frem i Gravskikkene; men Industrien har den hurtige Import givet ganske det samme Præg som i det øvrige Danmark.

En lignende Vexlen fra Sted til Sted af Gravform og Gravskik, som her er bemærket ved Fundene fra Jylland indtil Bornholm, kan paavises i det øvrige Skandinavien og i Tydskland fra Romerrigets Grænser indtil Weichselegnene og Østersøen; de forskjellige Omraader have deres mere eller mindre fremtrædende Eiendommeligheder. Paa den anden Side har Gravenes Indhold baade af fremmede og af hjemlige Sager gjennemgaaende et ensartet Præg. Over hele det store Omraade er det en fælles Kultur, som afspeiler sig i Fundene fra de første Aarhundreder eft. Chr. Det fra Fortiden modtagne Grundlag, hvorpaa der byggedes, var jo ikke væsentlig forskjelligt, og de romerske Indflydelser vare overalt de samme, kun at de større eller mindre Afstande fra Romerriget maa have havt noget at sige; ved en Sammenligning mellem de danske og de germanske Fund træder dette dog ikke kjendelig frem.

Det skjønnes klart af det archæologiske Materiale, at den romerske Paavirkning overalt har havt baade Omfang og Dybde. End tydeligere vilde dette vise sig, dersom Sprogforskeren og Litteraær-Archæologen kunde tidsætte de Optagelser fra den klassiske Verden, som vides at være skete — af Aarets Inddeling, Betegnelsen af Ugedagene ved Gudenavne i Analogi med den romerske, af mange enkelte Begreber — og dersom Mythologen formaaede at eftervise tilsvarende Laan. Men allerede Dateringen, som falder sikker for Archæologen, stiller paa de andre Omraader næsten uovervindelige Vanskeligheder.

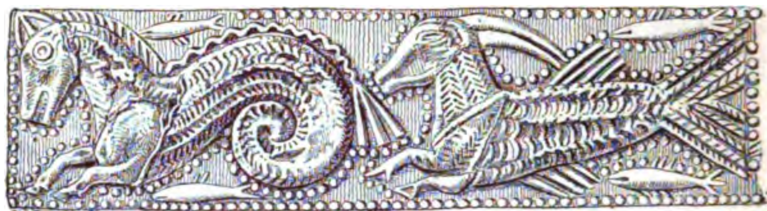

Fig. 299. Aarb. 1880. 1/1. S. 515.

VI. FOLKEVANDRINGSTIDEN.

FREMMEDE OG NORDISKE ELEMENTER.

Vi vende os fra den romerske Tid til de nærmest paafølgende Aarhundreder. Hvor forandrede Forholdene ere, siger det første Blik paa de rige Fundgrupper fra Grave og Moser, nye i Art og i Sammensætning. Kun langsomt og stykkevis udpeger derimod Pennen de nye Træk; men til Gjengjæld skulde den give en Forstaaelse baade af Helhed og Enkeltheder, som Øiet ikke umiddelbart finder.

Det var Folkevandringstiden, fra d. 3. til d. 5. Aarh. Den germanske og den romerske Verden brødes paa Liv og Død. Barbarerne trængte ind over Romerrigets Grænser, tilegnende sig dets Rigdomme og dets Grund, men dog som Seirherrer bøiende sig for den gamle Kultur. Gjennem disse Aarhundreder ville Tilstandene i Danmark findes, som de maatte være hos et Folk, der vel boede langt fra Kamppladsen, men dog ikke fjærnere end, at Tidens Grundbestemmelser, baade de gamle klassiske og de nye barbariske, kunde gjøre sig gjældende i eiendommelig Blanding.

Meget betegnende er det, at fremmed Mønt først nu finder Vei til Norden, men da i betydelig Mængde. Intet dansk Fund fra den romerske Periode eller fra ældre Tider har indeholdt en eneste Mønt. Vel er der i Danmark fundet 1 græsk Mønt, 2 romerske fra Republikens Tid og 17 fra d. 1. Aarh. efter Chr. F.; men disse ere sikkert for største Delen komne til Norden længe efter deres Prægeaar, i Følge med yngre Mønt. Det 2. Aarh.s

romerske Sølvpenge, *Denarer*, ere derimod naaede frem i bred Strøm, dog aftagende i Aarhundredets sidste Aarti; fra Begyndelsen af det næste Aarhundrede haves kun faa, og næsten ingen ere slagne efter Alexander Severus' Død, Aar 235. Hvorledes det hermed hænger sammen, skal nedenfor omtales. Fra hele denne Tid foreligger der kun 3 Mønter af Guld og meget faa af Bronze; i ikke ringe Antal haves derimod Guldmønt fra den paafølgende Tid indtil Begyndelsen af d. 6. Aarh.

Der er fremdraget 5540 Denarer i Skandinavien, deraf dog kun 1060 i det nuværende Danmark og næsten Halvdelen heraf paa Bornholm. Gotland alene har ydet et Antal af 3748. Det kan vel antages, at denne Forskjel i Afleiringen hidrører fra Handelsforhold. De to østlig beliggende Øer, udfor Weichselen, der vistnok var en Hovedvei imod Syd, kunne i denne Periode have drevet en udstrakt Skibsfart, hvorved Rigdom er samlet. I Norge er der kun fundet 5 Denarer; dette Land laa altsaa væsentlig udenfor de regelmæssige Forbindelser.

Men var denne romerske Mønt kun Metal, der veiedes paa Vægtskaal, som saadanne foreligge i enkelte Fund, eller kurserede den som Betalingsmiddel Mand og Mand imellem? Dette vilde næst efter Indførelsen af Bogstavskrift, hvorom nedenfor tales, være det bedste Vidnesbyrd om Betydningen af den romerske Paavirkning. Flere Forhold tyde herpaa. Ikke sjælden er der fremdraget store Møntfund; i 1782 opgravedes der ved Slagelse 428 Denarer; i 1893 fandtes der 255 paa Bornholm — for her kun at nævne det ældste bekjendte og det yngste Fund; paa Gotland er der samlet optaget 1500 Stk. Saa store Antal maa betragtes som egentlige Pengebeholdninger. Det er udelukkende møntet Sølv, som er samlet til disse Skatte, men ikke sammensmeltede Barrer eller Brudstykker af Smykker o. lign., saaledes som det er Tilfældet til Tider, naar Metallet tages efter Vægt. Ogsaa de mange enkeltfundne Mønter tale for Anvendelsen som Penge; brugte saaledes maatte de let tabes enkeltvis. Gjennemgaaende ere desuden de i Norden fundne Denarer meget stærkt slidte.

Importen af romerske Varer gjør sig vel langt mindre end tidligere gjældende i Fundene ved Siden af den nu fyldigere hjemlige Industri; dog har den i og for sig ikke havt et ringere Omfang. Mest iøinefaldende ere endnu de romerske *Bronzekar*,

som foreligge i henved 100 Exemplarer. Men de gamle Former træffes ikke mere; den ædle Stil og det solide Arbeide ere svundne. Man sammenligne Øsekarrene med deri sluttende Si, af hvilke et er afbildet i Fig. 301, med de ældre Kar af lignende Form, som omtaltes S. 478. I Stedet for det svære Metal, det smukt formede Greb, den tykke Mundingskant og de dybt inddreiede Kredse er nu traadt en tyndt uddreven Bronze, et flygtig dannet Greb, en spinkel Rand og lette Cirkelslag under Bunden. Dette Slags Kar, stedse Øsekar og Si forenede, med ganske det samme Greb, hvis Sider vise fremstaaende Flige, foreligger i over 30 Gravfund. Intet af dem er, som de ældre, mærket med Navn. Har Fabrikanten ikke havt nogen Fordel af at mærke disse ringere Varer, eller vare de væsentlig Exportgods til fjærne Barbarer, for hvem et romersk Navn dog var uden Betydning?

Fig. 300. Aarb. 1873. 1/4.

Der var udenfor Romerriget et stærkt Forbrug af saadanne Sager, og Udførslen maa være foregaaet stadig og regelmæssig. De omtalte Øsekar ere fremdragne i betydeligt Antal hele Tydskland over. Det samme gjælder de andre Former af Kar, som høre til de i Norden hyppigst forekommende. Af de pyntelige Spande Fig. 300 haves der fra Danmark 15 Stykker, for en Del i noget ældre Fund. Den store Spand med glatte Sider og hul Fod (Fig. 301) foreligger i samme Antal; ved de ældre og bedre formede Stykker er Hanken trind og tværriflet, ved de yngre og ringere derimod flad. I færre eller kun i et enkelt Exemplar foreligge andre Former af Spande, samt forskjellige store Fade og Skaale.

Blandt de indførte Sager gjøre *Glasvarerne* sig nu stærkt gjældende. Fra den romerske Periode haves kun to Skaale (S. 490), fra Folkevandringstiden ialt 45 fuldstændige eller væsentlig bevarede Glaskar, foruden Dele af mange andre, navnlig sammensmeltede paa Ligbaalet. Glasfabrikationen i Romerriget var bleven almindelig, Lysten hos de omboende Folk til at eie disse Luxus-

 P. G. PHILIPSENS FORLAG.

ROMERSKE GLASKAR,

OPTAGNE I SJÆLLANDSKE GRAVE FRA FOLKEVANDRINGSTIDEN.

REPR. ATL.

THIELES BOGTRYKKERI.

gjenstande var tiltagen, og Forbindelserne vare efterhaanden blevne sikrere — disse Betingelser maa forudsættes ved Tilførslen af saamange fine og skrøbelige Sager. Det største paa hosføiede Tavle afbildede Glas, 14,4 Cm. høit, er tyndt som Papir. De mindre Skaale af vandklart Glas med paamalede Fremstillinger (se Tavlen) maa have været kostbare, idet de kunstnerisk udførte Billeder og den vanskelige polychrome Fabrikation gave dem Værdi. Der er i Danmark fremdraget en Række saadanne Skaale, alle fra Grave paa Sjælland.

To høre til et nedenfor (S. 525) omtalt Fund fra Nordrup ved Ringsted (Fig. 302); tre ere i 1861 fundne ved Varpelev i Stevns; tre andre indsendtes i 1870 fra Thorslunde ved Roskilde, og ét foreligger i et rigt Fund, som 1894 opgravedes ved Himlingøie i Nærheden af Vallø.

Farverne have holdt sig godt og ere sikkert væsentlig uforandrede. Fremstillingerne ere oftere hentede fra Circuslegene; man seer Dyrene blive hidsede mod hinanden eller to Gladiatorer kæmpende foran Vandorgelet, der spiller imedens. Andre vise Dyrebilleder, Fugle, Løver o. s. v. i forskjellig Sammenstilling. Stilen er ikke den samme, og utvivlsomt hidrøre Glassene fra forskjellige Fabriker; men hvor i Romerriget disse laa, maa lades ganske uafgjort. Der kjendes fra Udlandet kun enkelte lignende Glas, fremdragne i Frankrig og Nordafrika.

Enestaaende er det smukke, mørkeblaa Glas, dækket med Bladværk og Perlestave i gjennembrudt Sølv. Under Indfatningen om Randen læses en græsk Indskrift: »Til Lykke«, en paa Drikkekar almindelig forekommende Hilsen; i en noget afvigende Form er den indsleben paa et andet Glaskar. En tredie græsk Indskrift — en magisk Formel — findes indgraveret paa en stor, sleben Krystalkugle, der hører til et fyensk Fund. Velbekjendte fra Udlandet ere derimod de smalle Bægre med Fod og de smaa, vaseformede Kar af let grønligt Glas, hvorpaa der ved Paasmeltning er anbragt hvide og blaa Glastraade i bugtet Mønster (se Tavlen). Tre Glas have Form af store, krumme Horn; ganske lignende kjendes fra Rhinegnene. De to afbildede Kar med indslebne Ovaler, fra Begyndelsen af Folkevandringstiden, høre til en Klasse, der er vel kjendt baade fra danske og fremmede Fund, dog oftest i grønligt Glas, af ringere Arbeide og hidrørende fra Slutningen af Perioden eller fra den nærmest paafølgende Tid. I det hele vise Forskjellighederne i

Form og Fabrikation, at alle disse Kar ikke ere ganske samtidige, og at de ere udgaaede fra forskjellige Værksteder.

I betydeligt Antal forekomme indførte *Glasperler*, der kun sjælden træffes i den forudgaaende Periode (S. 479). Baade Fundenes Hyppighed og tillige Mængden af de Perler, som findes i den enkelte Grav, tiltage kjendelig ned igjennem Tiden. En Kvindegrav ved Nyrup i Odsherred, fra Slutningen af Folkevandringstiden, indeholdt 734 Glasperler og desuden 484 af Rav. Den romerske Industri maa i Glasperlerne have havt en meget lønnende Ud-

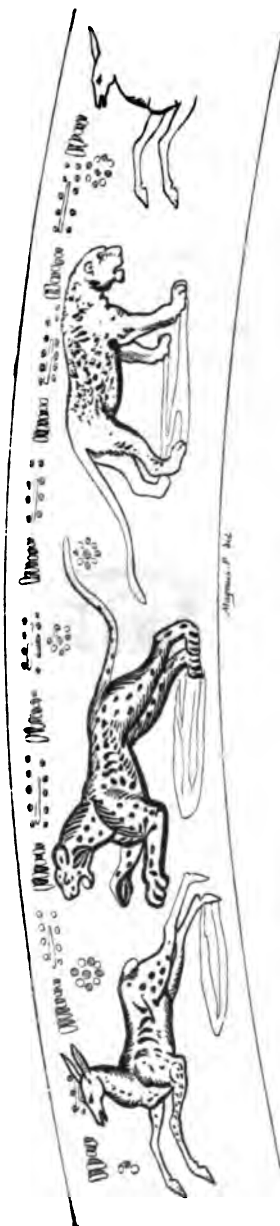

Fig. 301. 1/8.

førselsartikel, og ogsaa senere, i den efterromerske Tid, bevaredes, ja endog tiltog Smagen for denne Pynt. Fra Bornholm, hvor *E. Vedel* stadig har optalt de fremkomne Glasperler, foreligger der henved 1000 fra Folkevandringstiden og c. 4000 fra den efterromerske Tid. Tusinder og attér Tusinder af Exemplarer ere fundne indenfor Romerrigets Grænser og udenfor, fra Kaukasus indtil England. Form, Farve og Tegning vexle med Tiden; men den overvældende Mængde og de talrige Variationer have hidtil vanskeliggjort en nærmere Klassifikation. De synes alle at være udgaaede fra Fabriker paa klassisk Grund; i hvert Fald er dette sikkert for Folkevandringstidens Vedkommende. Senere kan der

vel være forarbeidet Glasperler i de nye, germanske Riger; men Alt, hvad der af denne Art er fundet i Norden, er utvivlsomt indført. Ganske de samme Variationer træffes i Udlandet paa meget fjærne Steder.

Perlerne vare i Norden udelukkende Kvindepynt. Oftest bleve de baarne paa Halsbaand; men undertiden viser deres Stilling i Graven, at de vare anbragte ved Haandledet eller paa Haaret. At de maatte tiltale i disse Tider, er vel forstaaeligt. De vare jo virkelig smukke og dertil billige, saa at de passede godt for den tiltagende Lyst til Pynt og Pragt. Farverne ere meget afvexlende, snart matte, snart gjennemskinnende, ofte i brogede Sammenstillinger og smukke Mønstre. Mange bestaa af Millefiori-Glas, som dette endnu paa gammel Vis fabrikeres i Italien. Der dannedes Stænger, i hvilke Bundter af forskjellig farvede Traade vare forenede, eller som bestode af tynde Stifter eller Rør, over hvilke der var smeltet Lag paa Lag i vexlende Farver. Disse Stænger tværdeltes derpaa, og de saaledes fremkomne Plader, der alle viste den samme Tegning, halvsmeltedes og rulledes til Perler eller samledes med andre til større Kugler. Fig. 303 viser nogle Exempler paa saadanne Millefiori-Perler; den største er dannet af Plader, brudte af to forskjellige Stænger, den ene sammensmeltet af fine Traade, den anden med koncentriske Lag.

Fig. 302. Nord. Forntidsm. I.

Ved Siden af disse Sager, hvormed den romerske Fabrikant i denne Periode til Stadighed forsynede

Norden, fandt meget andet Veien herhen paa mere tilfældig Maade. De store Mosefund (Afsnit VIII) vise, hvor ofte romerske Vaabendele, Hjelm, Sværd og Skjold, vare indblandede i Krigerens Udstyr. Hyppig forekomme Luxussager som runde Glasbrikker til Brædtspil, underneden flade og let hvælvede opadtil, hvide og sorte eller sjælden af Millefiori-Glas. Fremdeles tarvelige Prydelser og alslags Smaagjenstande. Kun sjælden fik man derimod Sager af Værdimetal, saaledes enkelte Fingerringe af Guld og nogle Smykkenaale af Guld og Sølv. Enkeltvis og paa forskjellige Steder er der fremdraget en Række romerske Bronzestatuetter, de fleste Gudebilleder, Mars, Jupiter, Venus og Lar; de tilhøre hovedsagelig denne Tid.

Det var saaledes ikke lidt, som modtoges fra den romerske Industri; men denne var en anden end forhen. Der er et eget

Fig. 303. 1/1.

flovt og charakterløst Præg over alle disse Sager. De kunne være fine og sirlige nok; men svage og slappe ere de i Form og Ornamenter. Den techniske Færdighed er vistnok ikke ringere end forud; men en hastig og fabriksmæssig Afglatning er traadt i Stedet for det tidligere, solide Arbeide.

Ganske det samme Præg har den hjemlige Industri. Saa tynde og spinkle ere mange af de nordiske Arbeider, at de ikke skulde synes at være bestemte til virkelig Brug. Randbeslagene paa de i Moserne fremdragne Skjolde kunne være af et saa blødt Metal som Sølv og ikke sværere end, at et Barn kan bøie dem mellem Fingrene. Sølvblik, der ikke er stort tykkere end Papir, og altsaa hurtig gjennemslidt, dækker Træfæstet paa Sværdene og Bronzebeslagene til Hestetøiet. Skjoldbrædderne, der skulde afværge Hug og Stik, ere ikke tykkere end Træet i en Cigarkasse, og Staverne i Træspandene ere ligesaa tyndt afhøvlede. Søm og Nagler, der sammenholdt Vaabendele og daglige Brugsgjenstande,

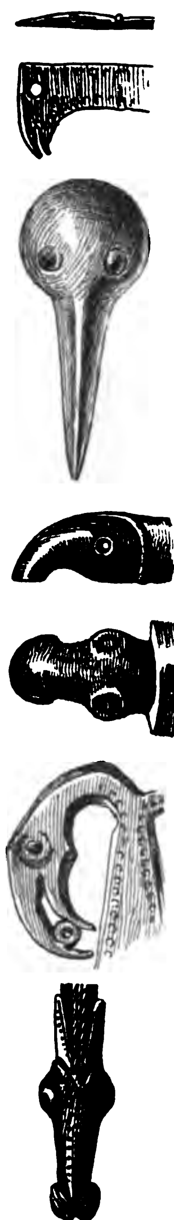
ere ofte ikke sværere end en Knappenaal. En mærkelig Forfinelse viser sig overalt, dobbelt iøinefaldende, naar en Sammenligning anstilles med de svære og solide Sager fra den forudgaaende og den paafølgende Tid. Grunden er sikkert nok alene den, at den udtyndede, romerske Industri var en Rettesnor for Barbarerne.

Saa forfinede og udglattede ere Former og Ornamenter, at man næsten er i Forlegenhed ved at skulle udpege bestemte Træk. Let fordybede Linier, Kredse, Halvbuer, Tremolerstik danne en net, men flygtig Dekoration. Ganske tyndt udhamrede Plader af Sølv og Guld give Vaabendele, Hestetøi, Drikkekar og Smykker en blankt skinnende, men særdeles usolid Overflade. I denne tynde Metalbelægning er der rask og flygtig indpresset allehaande Ornamenter, Rosetter, Perlestave og flettede Baand, og tætstillede, fine Stifter med smaa runde, fremspringende Hoveder fastholde dem til Underlaget (Fig. 304). Saaledes efterlignede og erstattede man det fine Filigran- og kornede Arbeide, der udførtes saa fortræffelig i den romerske Tid. De pressede Ornamenter kunde fremstilles hurtigere og billigere, og overfladisk seet gave de lignende Virkning som den ældre og bedre Technik.

Fig. 304. Aarb. 1877. 2/3.

Særlig Interesse har et andet Stilelement, skjøndt aldrig synderlig fremtrædende og ofte kun at iagttage ved en noget omhyggeligere Betragtning. Engang seete ville dog de mange smaa Dyrehoveder ikke undgaa Opmærksomheden, som stikke frem paa alle Slags Sager, mere spredt i Gravfundene, men særdeles hyppig i de store Mosefund (Fig. 305). De ere af ganske eiendommelig Art. Saa defekte ere de ofte, saa sparsomt udstyrede med Enkeltheder, at man næsten betænker sig paa at kalde dem Dyrehoveder, og selv fuldt udformede ere de saa lidt natur-

Fig. 305. 1/1.

mæssige, at det maa lades ganske uafgjort, hvilke Dyr det har været Meningen at fremstille. Og dog ere disse Billeder ikke af daarligt og skjødesløst Arbeide; tværtimod er Tegningen stedse fin og skarp, Formningen udført med en begyndende Kunststils hele Omhu. Det skulde siges at være de allerførste Forsøg paa at gjøre Billeder af denne Art. Heraf kommer det sikkert, at Dyrehovederne kun træde frem paa bestemte Steder. De sees aldrig paa større Flader, men kun ved Spidser og Flige, i Hjørner og Ender eller paa smaa, afgrænsede Felter. Alle disse Partier forekomme desuden baade med og uden Dyrehoveder, og der findes alle Overgange mellem det næppe antydede Hoved og den mere komplette Form, som løfter sig i høit Relief. Aflange Felter og Afslutninger staa endnu tomme, andre ere ved et Par Kredse blevne forsynede med Øine; den krummede Flig er spaltet, og Naglen, der fastholder den til Underlaget, gjør Tjeneste som Øie; de tilspidsede Ender ere forvandlede til Hoveder, idet to Prikker danne Øinene og den afsluttende Knop forestiller Snuden. Om ellers nogetsteds er det her at se, at Dyrehovederne ere fremkomne ad ornamental Vei, ved Omdannelse af en forud given Form (jvfr. S. 421).

Og dette levende Ornament bryder frem overalt, hvor Formen tillader det, ikke blot paa visse Slags Gjenstande, men hvorsomhelst der er en Flig eller en Spids, paa Sværdknapper, paa Mundblik, Sidebeslag og Dopsko til Skeder, paa Bidsler, paa Karhanke og Spandbeslag, ved Fibulaernes Fod og i Tornen paa Remspændet — overalt med den Form, som Sted og Rum betinge. Der er saaledes en mangfoldig Afvexling i disse nye Skabninger, der endnu kun løfte Hovedet op af den Grund, hvori de ere dannede. Og dog spores

det allerede i denne begyndende Kunstretning, at der tilstræbes fastere Former, de samme, som fuldt udviklede træde frem i den følgende Periode. Man maatte naturlig fæste sig ved og gjentage visse mere udformede og derhos tiltalende Træk. Saaledes fremkom det lange Hoved med et Baand henover Midten, til hvilket de ovalt tilspidsede Øine slutte sig, og med et Tværbaand, der afgrænser Snudepartiet (Fig. 306); mulig har der været tænkt paa Hestehovedet med dets Remtøi. Et andet Hoved — atter til en vis Grad mindende om Hestens — er charakteriseret ved de runde, fremstaaende Øine og den store, kløftede Snude (Fig. 305 nederst). Hertil kommer Fuglehovedet, stedse seet fra Siden, med stærkt krummet Næb, bag Øiet ofte et nedadtil forlænget Baand og ved Hovedets Underkant en fremtrædende Vinkel (Fig. 307).

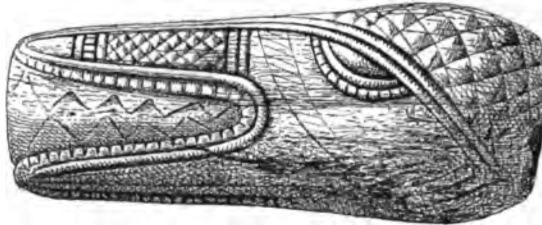

Fig. 306. Aarb. 1867. 1/1.

Ogsaa hele Dyrebilleder træffes i denne Tid, omend meget sjælden. Snart er kun Forpartiet udført, medens Bagkroppen er ubestemt holdt, snart er det helskabte Dyr, en Fugl, en Fisk eller et firføddet Dyr, stadig seet fra Siden og derfor kun med ét Forog ét Baglem. En nærmere Bestemmelse af Dyrearten er altid umulig, selv ved det fuldstændigste og mest charakteriserede af samtlige Billeder (Fig. 309). Vare de hentede fra Naturen, forestillede de Husdyr eller hellige Dyr, det sædvanlige Jagtbytte eller det stadige Offer til Guderne, maatte disse Dyr dog vel kunne gjenkjendes. Vare de Phantasiens og Overtroens Skabninger, maatte de antage fastere Form. De ere som de forskjelligartede Dyrehoveder Kunstens Frembringelser, dekorative Former, dannede over ganske almindelige Forestillinger om Dyr. Deres Opgave er at ornamentere; de ere Udtryk for en halvt ubevidst kunstnerisk Trang og frembragte mere af Arbeiderens Haand og Værktøi end af hans Aand og Tanke.

En saadan Kunstretning kan hellerikke have undladt at forsøge sig paa Menneskefiguren. Undertiden træffes der et enkelt Hoved (Fig. 310) eller rækkevis ordnede Masker; en eneste Gang sees en fuldstændig Figur anbragt mellem Dyrebilleder (Fig. 311). Alle disse Fremstillinger ere udførte i tynde Sølvplader, ofte forgyldte og anbragte paa Smykker eller Kar, sikkert ligesom Dyremotiverne alene for at glæde Øiet. Egentlig Betydning have de

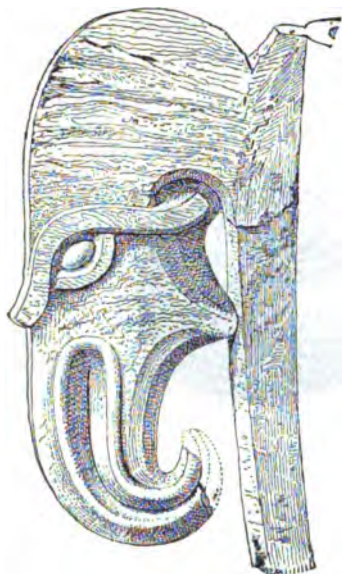

Fig. 307. Aarb. 1880. 1/1.

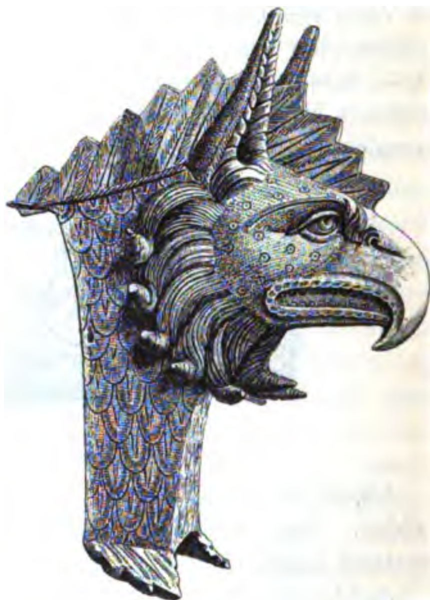

Fig. 308. Engelhardt, Vimose-Fundet. 2/3.

vist ikke. Anderledes staaer det dog med de rige og sammensatte Fremstillinger paa Guldhornene fra Gallehus, der, som nedenfor fremsat, hidrøre fra Slutningen af dette Tidsrum.

Den kunstneriske Bevægelse, hvis Ytringer her ere omtalte, spores allerede noget længere tilbage i Tiden. I et Fund fra Slutningen af den romerske Periode foreligger der en Række Menneskehoveder drevne i tyndt Sølvblik, og endog i ældre Fund træffes en sjælden Gang et Dyrebillede eller et Hoved af den her omtalte Art; den foran S. 484 afbildede, firkantede Lerskaal er saaledes ved Hjørnerne dekoreret med Dyrehoveder. Der kan

ogsaa mindes om de i Enden af Drikkehornene hyppig forekommende Oxehoveder (S. 486).

Begyndelsen var altsaa gjort i den romerske Tid; men først i Folkevandringstiden tog Bevægelsen Fart. Det er som en Gjentagelse af, hvad der engang tidligere var foregaaet. Allerede i

Fig. 309. Aarb. 1880. 1/1.

Fig. 310. Aarb. 1867. 1/1.

den ældre Bronzealder blev der anvendt dekorative Hestehoveder, dog udelukkende ved Rageknivenes Skaft; først i den senere Bronzealder skød Hoveder frem i Mængde, dels af Fugle, dels af firføddede Dyr, og alt imellem viste sig henimod Periodens Slutning fuldstændige Billeder af Fugle, Fiske, firføddede Dyr og Mennesker. I Bronzealderen som i Jernalderen vare Hovederne

Fig. 311. Mémoires 1866—71. 1/1.

knyttede til Ender og Afslutninger som rent ornamentale Elementer uden særlig Betydning (S. 342, 346, 352, 416, 421). Der er en ganske mærkelig Overensstemmelse mellem disse Phænomener. Om en direkte Forbindelse mellem den ældre og den yngre Gruppe kan der nu ikke være Tale; dertil er Afbrydelsen gjennem den førromerske og den romerske Tid altfor lang og kjendelig. Men

de to adskilte Figurgrupper synes at maatte være fremgaaede fra samme Grund, af samme kunstneriske Trang til at danne figurlige Fremstillinger og da navnlig Dyrebilleder. I Bronzealderen naaede dog denne Bevægelse ikke til fuld Udvikling; den afbrødes ved den stærke Tilførsel udenfra af nye Elementer i den ældste Jernalder. Anden Gang seirede derimod den barbariske Kunst, idet den lodes uforstyrret, saaledes at den kunde faa sin mærkelige Fuldendelse i den efterromerske Tid.

I et særligt Afsnit skal det længere fremme blive vist, hvorledes hele denne Kunstretning egentlig maa opfattes. Her nævnes det kun, at man har misforstaaet dens første Stadium i Folkevandringstiden ved at opfatte dette som udelukkende grundet paa Laan fra den romerske Kunst. Dyremotiverne skulde være kopierede efter romerske Forbilleder. Vistnok anvendtes Dyrehoveder ikke sjælden i den græsk-romerske Verden til at afslutte og dekorere; paa Skeer og Kander, ved Stole og Borde findes Dyrehoveder anbragte paa denne Maade. Det er den hele Dyrerække, som forekommer her: Løve, Svane og And, Hund, Hest, Æsel og Vædder, ethvert plastisk Dyr maatte afgive sit Hoved til Dekorationen. Men et Blik paa de ovenfor afbildede Dyrehoveder fra Norden vil sige, at de ikke, som man har ment, kunne gjengive romerske Løver og Griffer. Hvor særdeles ringe Ligheden er, vil fremgaa af Sammenstillingen under Fig. 307—308 af et romersk Grifhoved af Bronze og et nordisk, træskaaret Fuglehoved, der af alle de foreliggende Billeder kommer det nærmest. Begge disse Stykker hidrøre fra det store Vimose Fund paa Fyen, som nedenfor omtales; det første har prydet en Hjelmkam, det sidste dannede Grebet paa et Kar. De ere ganske samtidige og have været i Hænde paa de samme Folk. Forsaavidt kunde de være Forbillede og Efterligning; men nogen virkelig Slægtlighed frembyde de ikke. De have kun en ganske almindelig Lighed, idet de begge indeholde de Træk, som betegne det kraftige Rovfuglehoved. Og paa samme Maade staaer det med alle de øvrige Figurer. De nordiske Dyr ere af en egen, barbarisk Æt og ikke hentede fra den romerske Verden. Det vil tillige bemærkes, at saafremt Dyrene skulde være laante fra Romerne, da maatte ogsaa Menneskebillederne være det. Men ingen vil i dem finde nogen Enkelthed, der kunde være afledt fra den romerske Kunst.

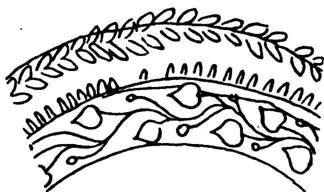
Hermed skal dog ikke være sagt, at denne var ganske uden Betydning for Udviklingen af den nordiske Stil. Den gav vistnok Impulser, men kun ikke Modeller. Dyrehoveder, Masker og hele Figurer, som prydede de Sager, der tilførtes Barbarerne, kunne have vakt Lysten til at frembringe noget lignende. Modet til at danne helskabte Figurer, Ideen til at opstille dem i Række paa dekorative Baand kan være øst fra romerske Billeder. Men væsentlig har den nordiske Kunstner hjulpet sig selv fra Grunden af; lidt efter lidt har han dannet sine egne Kunstformer. Just fordi de saaledes virkelig vare hans Eiendom, fik de en saadan Levedygtighed, at de fuldt dannede i den følgende Periode kunde bevares indtil d. 8. Aarh.

Saameget mindre er der Anledning til at tvivle om det nationale Udspring for de hidtil omtalte Billeder, som der ved Siden af dem findes let gjenkjendelige, romerske Fremstillinger. Naar der paa en forgyldt Sølvplade i Thorsbjerg Mosefund (Fig. 299) sees en Hippokamp og en Havbuk, paa Guldhornene fra Gallehus to Centaurer; naar Delphiner sees paa en med Billeder dækket Smykkeplade fra Thorsbjerg Mose (Fig. 312) og paa Sølvbægret fra Nordrup (Fig. 301); naar Rovfuglen med en Fisk i Kløerne træffes i forgyldt Sølv, dels i et slesvigsk, dels i et meklenburgsk Fund, da ere alle disse Billeder utvivlsomt laante. De kunne være tagne fra indførte Sager. Men disse romerske Fremstillinger ere forsvindende faa i Sammenligning med de hjemlige; de kunne ikke afgjøre Sagen for alle de Billeder, til hvilke der ingen Sidestykker kjendes i den romerske Kunst, og tillige vise de ved deres hele, særegne Stil og ved den stærke Omformning, som det romerske Motiv er undergaaet, at der i denne Periode fandtes en egen, barbarisk Kunst.

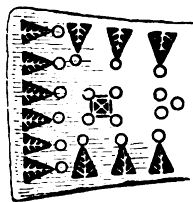

Fig. 312. 1/1.

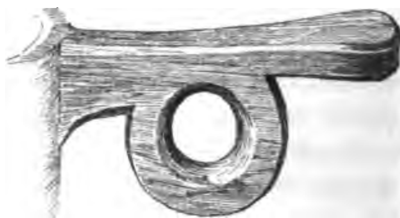
Fremmede og optagne Enkeltheder af lignende Art træffes hist og her i den hjemlige Industri. Den tidligere Overførelse af enkelte Træk fra romersk Grund er uafbrudt bleven fortsat, og samtidig har man skilt sig af med Detailler som det karnisformede Profil (S. 486), der hellerikke længere benyttedes af Romerne selv. Høist mærkeligt er det, at der kan paavises Exempler paa, at man i Norden har efterlignet det romerske, dekorative Bladværk. En Lerplade, funden ved Slesvig, viser mellem Ornamenter

af barbarisk Præg, to kredslagte Bladranker, inderst Efeu og derom Laurbær (Fig. 313). De svare ganske til det sædvanlige, stiliserede Bladværk i den romerske Kunst, og dog er der ingen Tvivl om, at dette og et Par andre lignende Stykker fra Slesvig og Holsten ere hjemligt Fabrikat. Det er store og svære Plader, flade og ikke ornamenterede paa den ene Side, hvælvede og med indtrykkede Tegninger paa den anden Side, i hvis Midte der findes en svær Knop, der har tjent til Greb. De antages at have tjent til Dække over Røgaabningen i Hytten, hvad der er meget sandsynligt. Ved dette Rankeværk er der en virkelig Forstaaelse af Naturformen.

Fig. 313. Globus 1895.

Dette gjælder derimod ikke om det lille, trekantede og fintribbede Blad, som en sjælden Gang findes indslaaet paa Metalsager; dog afviger det ikke meget fra de Blade, der almindelig findes indtrykkede paa romerske Lerkar og i lignende Anordning, Side om Side. Fig. 314, der viser dette Ornament, er den ene Ende af en svær Guldring henhørende til Mosefundet fra Porskjær. I det store Fund fra Vimose er der en Hank til et Trækar dannet af en udskydende

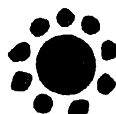

Fig. 314. Aarb. 1880. 1/1.

Fig. 315. 1/2.

Plade, hvorunder der ligger en Ring (Fig. 315); det er en ret nøiagtig Gjengivelse af de ved romerske Metal- og Lerkar almindelig forekommende Hanke, saaledes f. Ex. ved den blaa Skaal med Sølvbelægning, der er afbildet paa Farvetrykstavlen med Glaskar. Lignende Enkeltheder sees i det samme Mosefund ved andre Træskaale, om hvis nordiske Herkomst der ikke kan tvivles; Træsager ere ikke blevne indførte fra Romerriget. Det samme gjælder om Ler-

varer — kun en eneste romersk Lerskaal er funden i Norden; men ogsaa ved disse Sager træffes der Enkeltheder, som ere at føre tilbage til den romerske Industri. Visse traadformet paalagte Ornamenter gjengive de paasmeltede Traade paa Glasbægrene; ovale Fordybninger i Karrets Side ere laante fra Glassene med indslebne Ovaler; de idelig tilbagevendende kredsstillede Punkter om et større, rundt Midtfelt, et alene i denne Periode forekommende Ornament (Fig. 316), gjengiver utvivlsomt den klassiske Roset. En ganske tilsvarende Figur træffes almindelig paa samtidige romerske Sager, f. Ex. paa de malede Glaskar (se Fig. 302), ligesom den kan følges mange Aarhundreder tilbage i Tiden.

Men denne Opregning i det enkelte af romerske Laan skal ikke fortsættes; den maatte kun føres et Stykke frem, for at det skulde staa klart, at der overfor de figurlige Ornamenter, som ikke kunne erkjendes at være af romersk Oprindelse, staaer en Række Motiver, hvis fremmede Udspring er utvivlsom. Hvormeget der i det hele skyldes den romerske Industri, vil fremdeles sees af den i næste Afsnit følgende Udsigt over de hjemlige Frembringelser; men tillige vil det skjønnes, at disse ingenlunde ere blottede for Selvstændighed. Det fremmede er nu ganske anderledes sammensmeltet med det hjemlige end tidligere, ofte saa fuldstændig, at de forskjelligartede Træk næppe kunne adskilles. Alt som man fulgte Bevægelsen i den romerske Industri gjennem den senere Keisertid, fjærnede man sig mere og mere fra den fremmede Indflydelse. Det nordiske Haandværk fik efterhaanden en vis Eiendommelighed og fandt den Grund, hvorpaa der byggedes videre i den efterromerske Periode.

Fig. 316. 1/1.

En mærkelig Parallel til den hele Udvikling paa Haandværkets Omraade frembyder Indførelsen af Bogstavskrift i Norden*. I det forudgaaende Tidsafsnit vise sig de første Indskrifter; men disse ere romerske i Indhold og Form. Her ere de fremmede Skrifttegn tilegnede, omdannede for at passe for den nordiske Haand, og Sproget har hjemlig Klang; senere hen i Tiden skriver Nordboen sine egne Runer, som ikke kjendes af andre.

Det er navnlig de store Mosefund (Afsnit VIII), som indeholde

* Prof. L. Wimmer har vist dette Skrift den Interesse at gjennemse det paafølgende, runologiske Afsnit.

de ældste Runeindskrifter. Tre Stykker fra Vimose, en Høvl af Træ, en Benkam og et Remspænde, bære en saadan Indskrift; to fra Thorsbjerg, en Skjoldbule og en Dopsko til et Sværd; i Nydam-Fundet sees Runetegn paa flere Pilskafter, og fra Kraghul foreligger en Del af en Indskrift paa et Knivskaft og den længste af dem alle, paa en Lansestage. I de samtidige Gravfund er der truffet Runeskrift paa et Sølvspænde fra Himlingøie ved Vallø. Hertil kommer en stor Halsring af Guld fra Straarup syd for Kolding, det nu tabte Guldhorn fra Gallehus og de saakaldte Guldbracteater fra den efterromerske Tid, som Alt skal omtales længere fremme.

Det er saaledes ikke noget betydeligt Materiale af denne Art, der foreligger fra Danmark, og Benyttelsen frembyder store Vanskeligheder. De fleste af disse ere dog nu fjærnede, navnlig ved den norske Sprogforsker Prof. *Sophus Bugges* og Prof. *Ludvig F. A. Wimmers* Undersøgelser. Som vist af den sidstnævnte Forsker, i »Die Runenschrift«, Berlin 1887, er der til disse ældste Indskrifter benyttet et fælles, germansk-nordisk Alphabet, hvoraf det yngre, udelukkende nordiske Runealphabet fra Vikingetiden blev dannet. I de *ældre Runer* kjendes der fra Norge og Sverige en Række Indskrifter paa Sten, medens der i Danmark ingen Runestene haves fra denne Tid; fra England foreligger der en Del Indskrifter med de samme Runetegn og fra Fastlandet ialt 15 Indskrifter paa Smykker og Vaaben, fundne spredt i Nord-, Vest- og Sydtydskland, i Walachiet, Volhynien og Ungarn mod Øst og i Bourgogne mod Vest. Runetegnene ere overalt væsentlig de samme; men Sproget er forskjelligt, gothisk, germansk, angelsaxisk og i Skandinavien nordisk, i det hele ensartet i alle tre Lande. Denne fælles Bogstavskrift hos de beslægtede, barbariske Folk antages af Wimmer at være dannet tidligst i Slutningen af d. 2. eller i Begyndelsen af d. 3. Aarh. efter Chr. F. hos en af de sydlig boende germanske Stammer, hvorefter den efterhaanden udbredtes til alle Sider.

Fig. 317. Aarb. 1874. 1/1.

Det var ikke et nydannet Alphabet, men opstaaet ved Efterligning af den romerske Bogstavrække i den Form, den havde i den første Keisertid. Afvigelserne ere navnlig fremkomne ved,

at Runerne bleve indskaarne i Træ, hvorved de buede og retvinklet sammenstødende Linier saavidt muligt maatte undgaaes af Hensyn til Træets Struktur. Endnu minde selve Ordene »Bogstav« og »Bog« om denne ældste Skrift paa Tavler af Træ (Bøg), og saadanne findes udtrykkelig omtalte, i Slutningen af d. 6. Aarh. af en Biskop i Poitiers, Venantius Fortunatus, og senere af Saxo.

Selve Runealphabetet er bevaret i tre gamle og for Runestudiet høist vigtige Indskrifter, paa en Guldbracteat fra Vadstena, hvor Tegnene ere anbragte langs Kanten, i omvendt Stilling og ordnede fra Høire til Venstre (Fig. 317, Begyndelsen ved den niende Rune tilvenstre), paa et Spænde fra Charnay i Bourgogne og paa en stor Kniv, der er optagen i Themsen, i Nærheden af London. Fremdeles findes Runerækken i flere engelske Manuscripter fra 9.—11. Aarh., som tillige give Nøglen til Tegnenes Betydning, idet disse ere ledsagede af de tilsvarende, romerske Bogstaver og af deres gamle, særlige Navne. Der var 24 Runetegn, ordnede paa anden Maade end Bogstaverne i det romerske Alphabet og inddelte i 3 Grupper, hver paa 8 Bogstaver. Efter Lyden af Runerne i den første Gruppe kaldes dette Alphabet ofte Futhark (se nedenfor).

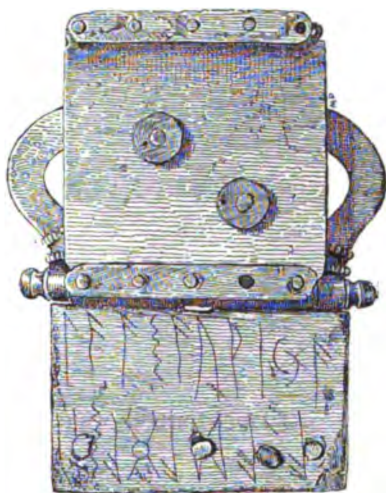

Fig. 318. Aarb. 1874. 1/1.

Indskrifterne ere sædvanlig korte. Adskillelsestegn mellem Ordene findes sjælden anvendte. Tegnene ere skarpt og spidst

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ : ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ : ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ᛚ ᛜ ᛟ ᛞ

f u þ a r k g w h n i j · p z s t b e m l ŋ o d

Det ældste fællesgermanske Rune-Alphabet efter L. Wimmer, Die Runenschrift S. 139.

indridsede i Metal eller Træ, som dette sees af Fig. 318, der gjengiver den endnu ikke tolkede Indskrift paa Bagsiden af Remspændet fra Vimose. Indholdet bestaaer sædvanlig kun i et Navn, en magisk Formel el. lign. Exempelvis anføres, at der paa Guld-

ringen fra Straarup og paa Spændet fra Himlingøie læses to Kvindenavne: Leþro og Hariso. Fyldigere er Indskriften paa Guldhornet fra Gallehus, som lyder: Ek HlewagastiR HoltiðaR horna tawiðo; »Jeg Lægjæst Holtingen (fra Holt) gjorde Hornet«.

Disse Indskrifters store Betydning er, at de gjengive det nordiske Sprog fra en Tid langt forud for nogen Optegnelse paa Pergament og i en oprindelig Form, som ikke kjendes andetsteds fra. Fra nu af kan Sproget gjennem de yngre Indskrifter følges Skridt for Skridt i sin Udvikling indtil den historiske Tid.

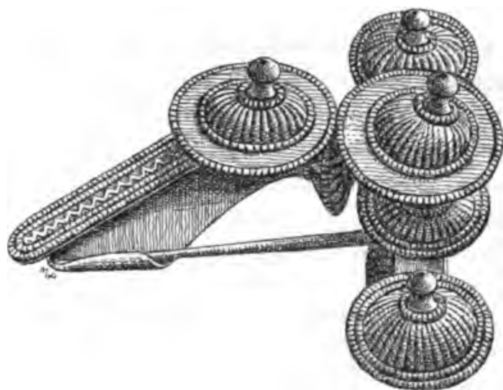

Fig. 319. 1/1. Se S. 523.

VII. GRAVFUNDENE FRA FOLKEVANDRINGSTIDEN.

For at betragte de mange hjemlige Arbeider fra denne Periode vende vi os helst til det Sammenhæng, hvori de foreligge, til selve Fundene. Som de optages i Gravene eller i Moserne, gaa Sagerne umiddelbart fra Fortidens Haand til Nutidens; vi se dem paa en Maade i Brug og paa deres Plads. Vel lære vi dem saaledes kun langsomt at kjende, Stykke for Stykke; men de opfattes bedre som Led af det store Kulturhele, og herfor ofres gjærne den Overskuelighed, som vindes ved strax at sammenfatte de forskjellige Sager efter deres Hovedart. Iøvrigt vil Stoffet ogsaa saaledes til en vis Grad blive inddelt, idet Mosefundene, der i det følgende Afsnit skulle betragtes, fortrinsvis frembyde Vaaben, Hestetøi og Værktøi, medens Gravfundene, til hvilke vi først vende os, fornemlig indeholde Smykker, mindre Redskaber og Kar.

Bedst undersøgt er Gravpladsen ved Nordrup en Mils Vei sydøst for Ringsted, i hvis Omegn der er fremdraget en Mængde Fund fra denne Periode. Stedet var flad, kun noget stigende Mark, og intet Mærke angav, at det i Oldtiden var benyttet som Gravsted. Saaledes er det overalt. Man træffer disse Grave tilfældig, og det skyldes kun deres mærkelige Indhold, at saamange have kunnet nøiere undersøges. De træffes navnlig ved Grus-

tagning, idet man ved sædvanligt Markarbeide ikke naaer ned til de ofte dybtliggende Grave. Men iøvrigt synes det, at fortrinsvis Grusleier, mere eller mindre høitliggende, men ingenlunde altid egentlige Banker, ere valgte til Gravsted, vistnok fordi saadanne Strækninger endnu dengang henlaa udyrkede.

Der var allerede tidligere fundet Skeletter paa denne Plads; men først i 1873 traf man en rigere udstyret Grav (Fig. 320).

Fig. 320. Aarb. 1875.

Skelettet laa c. 4' dybt, paa høire Side, med bøiede Ben og Arme. Ovenfor Hovedet (a) stod en Gruppe romerske Kar af foran omtalt Art, en riflet Bronzespand som Fig. 300, Øsekar med indsat Si (se Fig. 301) og to Glasbægre med paasmeltede hvide og blaa Traade, det ene afbildet paa foranstaaende Planche. Ved Brystet (d) laa en Klump af 25 Glasperler og en lille, spandformet Hængeprydelse (se S. 531), ved Halsen et stort, hagekorsformet Sølvsmykke (som Fig. 304) og en lille Fibula, ligeledes af Sølv (Fig. 321).

Ganske tilsvarende og lignende *Fibulaer* kjendes fra mangfoldige Grave omkring i Landet, og i det hele anvendtes Bøilenaalen nu ligesaa hyppig eller endnu almindeligere end i den forudgaaede Tid. Men Formerne ere ikke de samme. Hos Romerne og hos de germanske Folk havde man under den fortsatte Fremstilling af disse Smykkesager arbeidet sig frem til andre Former, der bedre tilfredsstillede de nye Tiders Smag. Det var dog kun det Ydre, som forandredes; Konstruktionen var den tidligere, en hvælvet Bøile, Spiralvinding med Naal og en Skede til dennes Spids. I Norden fulgte man den almindelige Bevægelse. De nye Modeller, som fremkom paa romersk og germansk Grund, bleve snart tilførte, efterlignede og omformede paa eiendommelig Maade. Ikke faa ere vistnok saaledes af fremmed Arbeide; væsentlig lignende Former træffes indtil Rhin- og Donauegnene, nogle endog dybt ind i Romerriget. Hovedmassen er dog sikkert gjort i Norden; at man har været istand til at forarbeide Sager af denne Art, fremgaaer uimodsigelig af, at flere og det de rigest udstyrede Former alene træffes her. Fibulaerne ere mangfoldig varierede, som naturligt er under de nu udstrakte Forbindelser, der tilførte Modeller fra mange forskjellige Steder.

En egen Gruppe har som Fig. 321 en langt nedhængende Naaleskede; herhen høre ogsaa rigt udstyrede Stykker, der ere eiendommelige for Norden, med Plader og Rosetter af tyndt, for-

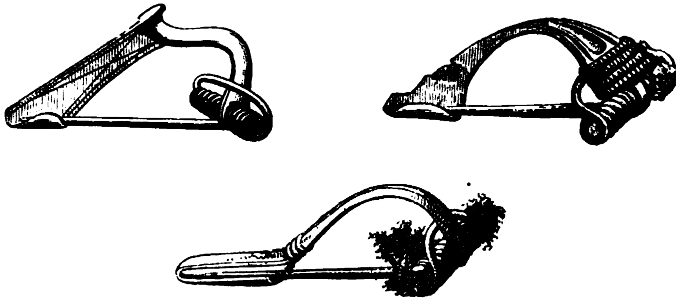

Fig. 321—323. Aarb. 1875, 1877, 1872. 1/1.

gyldt Sølvblik. Der haves fra Jylland og Øgruppen 10 Fibulaer som den under Fig. 319 afbildede. En anden Gruppe kjendes paa den lille, trekantede Naaleskede (Fig. 322). Ogsaa disse høre til de almindeligst forekommende; de foreligge i mere end 30 Fund fra alle Landsdele. Det er spinkle og sirlige Naale, altid af ringe Størrelse.

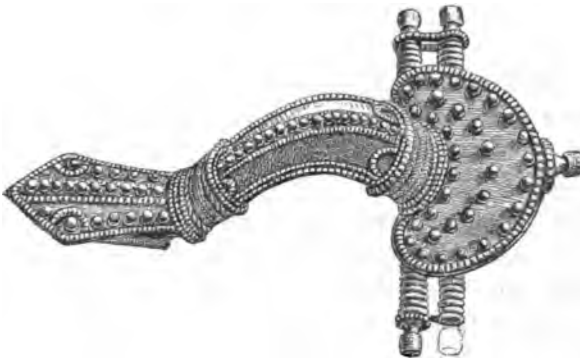

Fig. 324. Aarb. 1877. 1/1.

Det samme forfinede Præg har en tredie Række, kjendelige ved den langt fremskydende Naaleskede (Fig. 323), atter en særdeles almindelig Form baade i Norden og i andre Lande. Afvigende i Form og af noget anden Charakter er den fjerde Række, der tilhører Periodens Slutning. En Plade er tilføiet ved Fibulaens Hoved

og Fod og undertiden ogsaa paa Bøilen. Det er store og iøinefaldende Smykker, oftest af Sølv, enkelte af Guld (Fig. 324) og ikke sjælden besatte med slebne Stene eller med Glasflusser. Den følgende Periodes mere fordringsfulde Smag gjør sig saaledes allerede gjældende; tillige er Bronzen sjælden anvendt og aldrig Jern. Ved de ældre, spinkle og smaa Naale træffes derimod ikke Guld og kun sjældnere Sølv; den tarvelige Bronze er almindelig og Jern ikke sjælden.

Ved Siden af Smykkerne blev der i Nordrup-Graven (ved d) optaget en lille, rund Bronzeæske med Laag, indeholdende en størknet Substans, vistnok Salve eller Sminke. Fra Tydskland kjendes ganske tilsvarende Stykker og i samtidige Fund. At der træffes

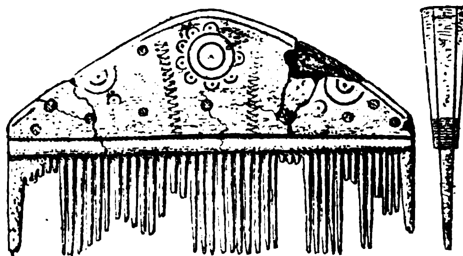

Fig. 325. Nord. Fortidsm. I. 1/1.

Toiletsager af denne Art i Gravene, har intet paafaldende; sligt hørte ogsaa i den klassiske Verden til den Dødes Udstyr. Det er foran seet, at Redskaber til Legemets Pleie alt i ældre Tider bleve almindelig nedlagte i Gravene; endnu fra Folkevandringstiden og den derefter nærmest følgende Periode kjendes *Niptangen* og *Øreskeen*, dels fra Gravfundene, dels fra Moserne. De ere af Bronze, Sølv eller Jern og bares sammen ophængte paa en lille Ring. Om *Saxen* til Klipning af Haaret er foran talt (S. 483); men hertil kommer endnu et særdeles almindeligt anvendt Redskab, nemlig *Kammen*. Ogsaa i den her omhandlede Grav fandtes den, henliggende bag Hoftebenene (ved e) tilligemed et Par Smaasager af ukjendt Bestemmelse. Den er af Ben med en enkelt Række udskaarne Tænder og tyk, bred Ryg, som lignende, fuldstændige eller fragmenterede, foreligge fra over 100 Gravfund foruden mange i de store Mosefund (Fig. 325). Tænderne ere sædvanlig udskaarne

i flere Stykker og sammenholdte mellem Plader, der ere fastgjorte fra begge Sider ved Hjælp af Metalstifter. Tilsvarende Kamme træffes almindelig i samtidige Gravfund fra Ungarn, Tydskland og England. Stort ud over Folkevandringstiden bevaredes denne Form ikke, og fra den romerske Tid haves kun enkelte. Sjældnere træffes Kamme af Jern, men af lignende Form; de forekomme ogsaa i Nordtydskland. Kammen er baade Mands- og Kvindegods. I Nordrup-Graven har den tilhørt en Kvinde af middel Alder, som dette kunde angives efter de ret vel bevarede Skeletdele.

For at betragte Indholdet af en Mandsgrav gaa vi til en Gruppe af 8 Grave liggende i en Afstand af c. 100' fra den alt omtalte Grav og ligeledes tilfældig opdaget i 1881. De tre af disse Grave ydede rige Fund, den, som her skal omtales, endog særlig mærkelige Sager (Fig. 326). Omtrent 1½' under Overfladen fandtes en Dynge hovedstore Sten som Dække over Liget. Der forekommer ofte i denne Periode et Lag af endog store Sten over Graven; men ligesaa hyppig mangler et saadant Dække. Nærmest over Liget har der vistnok altid været anbragt en Beskyttelse ved Træ, af hvilket der undertiden har været bevaret mindre Rester.

Fig. 326. Nord. Fortidsm. I.

Ligesom i Kvindegraven fandtes der her en Del Kar, dog ikke anbragte samlede, men hensatte omkring Liget, hvor der bedst var Plads til dem. Tilhøire, ved Knæet (9), stod den store Beholder, repræsenteret ved en romersk Bronzespand som den i Fig. 301 afbildede. Øsekarret med den deri sluttende Si af sædvanlig Form (se Fig. 301) laa ved venstre Albu (5). Indeni Sien stod et Glasbæger og tæt op til Bronzekarrene et andet (6—7), begge med paamalede Fremstillinger og fortræffelig bevarede. Det ene er afbildet paa foranstaaende Planche; Tegningen paa det andet er gjengivet S. 507: en blaa, brunplettet Leopard forfølger en Hind, som løber henimod en Tiger eller Hunløve af mørkegul Farve. En stærk Modsætning til disse smukke Frembringelser af den romerske Kunstindustri danne de nordiske Lerkar: en aaben, flad Skaal, som henstod ved Ligets Hoved (3) og et middelstort Hankekar ved høire Albu (8). De ere iøvrigt af ret god Form; men den graalige, ru Overflade og de tarvelige Stregornamenter vise, hvor langt man allerede var kommen fra den gode Keramik i den forudgaaende Tid.

Gjennemgaaende kan det samme udtales om de øvrige *Lerkar*, der foreligge fra Folkevandringstiden. Den store Rigdom af bestemt udprægede Former, som havdes i den romerske Tid, findes ikke længere; man nøies med en lille Række af Krukker, Skaale, Kander og mindre Hankekar (Fig. 327—30). Vel er det paa en vis Maade de gamle Former, men uden den tidligere Charakter og

Sikkerhed. Profileringerne ere udviskede og Hovedlinierne mangle Fasthed og Holdning. En særlig Omtale fortjene kun de eiendommelige Kar, hvis Hank er gjennemboret fra Bugen indtil det Punkt, hvor den bøier ind imod Mundingen, saaledes at Karrets flydende Indhold kunde heldes ud gjennem Hanken. Disse Skjænkekander foreligge i 7 Exemplarer, dels mindre som Fig. 330, dels saa store som den i Fig. 294 afbildede Kande. De ere fremkomne i alle Landsdele fra Jylland indtil Bornholm, og lignende kjendes fra Nordtydskland og Norge. I det hele frembyde denne Tids Lerkar mange nøie Overensstemmelser med de samtidige Kar fra andre nordiske og fra de germanske Lande.

Fig. 327—28. Nord. Fortidsm. I og Aarb. 1873. 1/2 og 1/4.

Selve Fabrikationen er undertiden bedre end i den forudgaaende Tid; Lermassen er finere, Karvæggen tyndere og Formen elegantere. Ikke sjælden træffes dog, navnlig mod Periodens Slutning, grove og tarvelig forarbeidede Krukker, ikke synderlig forskjellige fra Bronzealderens Kar. Man har allerede fjærnet sig fra den romerske Indflydelse og er slaaet ind paa den ringere Behandling af Leret, som fortsættes indtil Oldtidens Slutning. Den smukke, blankt sorte Overflade fra den ældre Tid er oftest afløst af matte, brunlige Toner. Mæanderen sees ikke længere, og i Stedet for de ældre, fint indridsede Tegninger træde nu bredt indtrykkede Baand, fremspringende Lister og runde, fordybede Felter i forskjellig Sammenstilling. Sikrest skjelnes denne Tids Kar fra de ældre ved Mundingsranden; den smalle, tykke og facetterede Rand er afløst af en bred, skraat udfaldende Kant eller en svagt indbuet Hals, hvis Rand ikke er sværere end de øvrige

Partier af Karret. Fabrikationen er væsentlig ensartet i Jylland og paa Øerne; men Antallet af de hidtil fremdragne Kar er ikke betydeligt og i hvert Fald ringe i Sammenligning med den forudgaaende Gruppe. Fra Bornholm haves derimod talrige Kar, der ligesom tidligere skille sig ret kjendelig fra de øvrige. En Gruppe bornholmske Lerkar fra denne Tid er afbildet foran S. 488.

Af Smykker indeholdt den sidst omtalte Grav ved Nordrup en Sølvfibula som Fig. 321 liggende umiddelbart ved Underkjæben (1) og en smuk Guldring lignende Fig. 337; den sad paa første Led af høire Haands fjerde Finger (»Guldbrand«), hvor Ægteskabsringen endnu bæres. Dette Forhold kan man ikke undlade at tillægge Betydning, da det samme er iagttaget i to andre Grave.

Fig. 329—30. Aarb. 1868. 1/4.

Fremdeles optoges i Nærheden af den romerske Spand (11) en Hank og nogle Beslag af Bronze til et Træskrin, som disse kjendes fra samtidige Grave, og ved Fødderne (12) 41 Spillebrikker, 18 af rødligt, de øvrige af Millefiori-Glas (S. 508). Enkelte Fund vise, at *Brædtspillet* ikke var ganske ukjendt i den forudgaaende Tid; som saameget andet var det indført fra den romerske Verden. Først i Folkevandringstiden er det dog blevet almindeligere. Brikkerne ere af Glas, Ben eller Rav, indtil 70 Stykker fra samme Grav. Der spilledes med Tærninger af Ben, dels kubiske, som de nu brugte og mærkede paa de forskjellige Sider med 1—6 Øine, dels aflange af to Størrelser, der brugtes sammen, begge med 3, 4 og 6 inddreiede Kredse paa de 3 Sider (Fig. 331). I Vimosefundet er der bevaret Dele af flere Spillebrædter af Træ; de ere af Form og Størrelse som de nu til Dags anvendte Dambrædter, kvadrerede paa den ene Side og med runde Felter paa den anden Side bestemte til et særligt Spil.

De bevarede Skeletdele viste, at den gravlagte var en Mand, fuldt udvoxen, men i sine tidlige Manddomsaar. Og dog var han ikke ledsaget af Vaaben; Udstyret af Graven var ikke meget forskjelligt fra det, som optoges i den først omtalte Kvindegrav. For at skjelne mellem Mands- og Kvindefund maa Opmærksomheden altsaa fæstes ved andre Sager. Iøinefaldende og dertil forholdsvis billig Pynt blev alene baaren af Kvinder: Halsringe, Perler, Naale med stort ornamenteret Hoved, to ensdannede Fibulaer og dertil

Fig. 331. Aarb. 1867. 1/1.

undertiden en eller flere af anden Form, og navnlig det alt foran ved Kvindegraven nævnte *Sølvspænde* (gjengivet i Afbildning S. 509). Det har Form af det ældgamle, hellige Symból Hagekorset (S. 420), med fire Arme udgaaende fra et Midtparti. Paa Bagsiden er der anbragt en Naal med Fjeder og en Skede til at fastholde dens Spids. Forsiden er dækket af tynde, forgyldte Plader, hvori pressede Ornamenter og fæstede ved smaa, rundhovedede Søm. Disse anseelige og pyntelige Spænder ere af nordisk Arbeide; der er i Danmark fundet 14 Exemplarer, 10—12 Cm. store. Enkelte ere fremdragne i Sverige, Norge og Meklenburg.

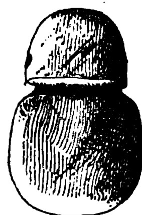

Fig. 332. 1/1.

Ved det S. 420 afbildede Stykke er Midtpartiet dannet af en stor, hvælvet Ravskive. Det hører til et Fund fra Varpelev i Stevns, der ogsaa efter sit øvrige Indhold maa henføres til en Kvinde. Det frembyder nemlig først en Række af 47 Perler, dels af Glas, dels af *Rav*. Dette Stof, som havde været næsten ganske forsmaaet i den romerske Periode, blev nu almindellg anvendt til Smykker; det afgav jo en iøinefaldende og billig Pynt. Ravperler træffes i Mængde; som foran nævnt har en enkelt Grav indeholdt 484 Perler af Rav foruden halvottende Hundrede af Glas. Størrelsen er oftest maadeholden; de fleste Perler ere fine og af lignende Former som Glasperlerne. Man benyttede Ravet som en Erstatning for Glasset. En egen Form, med svær, rund Underdel og gjennemborede foroven (Fig. 332), hører til de almindeligst forekommende

og træffes hverken før eller efter denne Periode; den er utvivlsomt opstaaet ved Efterligning af tilsvarende Guldprydelser, som foreligge i Fund fra den romerske Tid. Ganske de samme Hængesmykker træffes i Meklenburg og Thüringen. Om de ere indførte fra de danske Ravegne, er dog tvivlsomt. Nu var Østersøens Kyst blevet Hovedfindestedet for Ravet (S. 293), og de her omhandlede, eiendommelige Perler træffes i stor Mængde paa Gravpladserne i Østpreussen.

Fremdeles indeholdt Varpelev-Graven en c. 8" lang Naal af Sølv med rigt forsiret Hoved af Guld, hvorved Hængeplader i Kjæder og afsluttet med en Skive af Karneol. Lignende foreligge enkeltvis i flere andre Fund; de have utvivlsomt været anvendte af Kvinder som *Haarnaale*. Dernæst fandtes her to værdi-

Fig. 333—34. Engelhardt, De danske Mosefund. 1/6 og 1/3.

fulde Fingerringe af Guld, den ene af romersk, den anden af nordisk Arbeide (Fig. 339). Endelig var der som sædvanlig et Sæt af Kar, et Glasbæger, et Par Lerkar og en *Træspand* med tynde Baand, Mundingskant og Bærehank af Bronze (se Fig. 301).

I et stort Antal Fund træder en saadan Beholder i Stedet for den store Bronzespand eller Fadet af romersk Oprindelse. Det er vel forarbeidede Stykker. Træet i Staverne er tyndt og glat afhøvlet; Beslagene vise, hvor godt man i Norden forstod at behandle Bronzen til saadanne mindre Arbeider. At de ere gjorte her, er nemlig ikke tvivlsomt efter deres hele Art og Præg; tilmed indeholde over 30 Gravfund fra alle forskjellige Landsdele et eller to Stykker. Men atter denne Form er af klassisk Oprindelse og tidligere end i Norden, allerede i de sidste Aarhundreder f. Chr. F., optagen af de nærmest boende, barbariske Folk. I og navnlig efter Folkevandringstiden forekommer den særdeles almindelig over det vidtstrakte Omraade, hvor gothiske og germanske Folk havde

hjemme, lige fra det sorte Hav indtil England, og Traditionen har overgivet den praktiske Træspand med Metalbaand i næsten uforandret Skikkelse til vor Tid.

Trækar have i det hele spillet en større Rolle i Folkevandringstiden, end det skulde formodes efter en Betragtning af Gravgodset. Der er i de store Mosefund bevaret mange Trækar, fra store Trug udhulede i en hel Stamme til smaa Skaale med Hank, runde Æsker og firkantede Kasser med Skydelaag. Vel ere disse Beholdere oftest tykvæggede og dannede med Kniven (Fig. 333); men andre ere særdeles fint og nydelig uddreiede (Fig. 334). Det er ret paafaldende, at Afdreining blev anvendt ved Træ, medens Metallet næppe blev forarbeidet paa denne Maade, og Dreieskiven hellerikke synes at være kommen i Brug ved Leret.

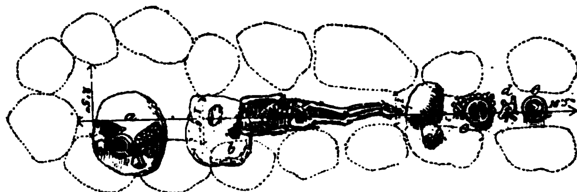

Fig. 335. Aarb. 1877.

Bronzekar har man næppe forsøgt at fremstille; man blev jo tilstrækkelig forsynet hermed fra den romerske Industri. Derimod blev der gjort pyntelige *Drikkebægre af Sølv.* I tre forskjellige, sjællandske Grave er der fundet ialt 5 Sølvbægre af Form som det Fig. 301 afbildede Stykke. De ere alle gjorte paa ensartet Maade, af tyndt drevet Sølv, med en særskilt, paaloddet Fod og med et forgyldt Baand under Randen, hvori forskjellige figurlige Fremstillinger. Disse Bægre ere af hjemligt Arbeide; men Formen er sikkert laant fra et romersk Forbillede.

Fra den samme Gravplads ved Varpelev skriver sig det rigeste af alle disse Fund. Graven laa ualmindelig dybt, mindst 9' under Overfladen af den jævne Grusbanke, omsat og delvis dækket med større Sten (Fig. 335). Saaledes have gjennemgaaende de rigest udstyrede Grave været indrettede, idet man naturlig maatte anvende mere Arbeide paa den høitstillede Mands Grav, der tillige fik det kostbareste Udstyr. Af de bevarede Skeletdele skjønnedes, at det var en sværlemmet, stærkt udviklet Mand, som her var gravlagt.

Der sporedes Levninger af Klæder, som dette ogsaa har været iagttaget i andre Grave, og Smykkerne laa paa de Steder, hvor de maa antages at være baarne.

Ved Halsen optoges en kort Guldnaal, sandsynligvis til Kappen, og tæt derved en svær Guldring (Fig. 338), der vistnok har siddet om Overarmen; ved Bæltestedet laa to Remspænder af Sølv med et dertil hørende Beslag; en Spiralring af Guld sad paa Ringfingren og en anden Guldring paa Tommelen. Omtrent ved høire Øre henlaa en Guldmønt fra Keiser Probus (276—282) forsynet med Øsken til Ophængning. Den sædvanlige Træspand med Metalbeslag og et stort, romersk Bronzefad stode nedenfor Fødderne, ovenfor Hovedet derimod, i den modsatte Ende af Graven, en Samling af mindst 6 Glaskar, et eller flere Lerkar og nogle Beslag af Sølv, som have hørt til et Drikkehorn; her som andetsteds i Graven havde en nedskreden Sten delvis beskadiget Sagerne. De to paa foranstaaende Tavle afbildede Bægre med indslebne Ovaler og den blaa Skaal med Sølvbeslag, ere fra denne Grav (S. 505). Et 20 Cm. langt, rørformet Glas, udvidet ved Midten og tilspidset mod begge de aabne Ender, kan ikke opfattes anderledes end som en Hævert til Vin; lignende kjendes fra romersk Grund. Endelig fandtes der paa Bunden af Bronzefadet en Kam, og over 50 Spillebrikker af Ben — dette ofte i Mandsgravene forekommende Udstyr — laa umiddelbart ved Træspanden.

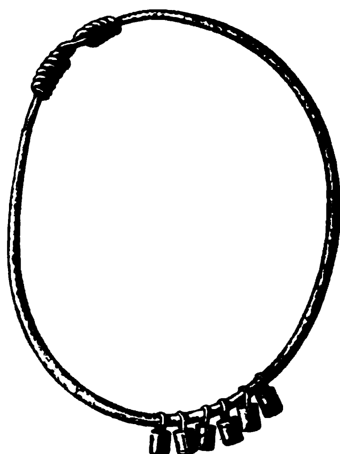

Fig. 336. Engelhardt, Vimose Fundet. 1/2.

Af alle disse Sager er alene Guldringen ikke bleven foran omtalt. Større Smykkeringe havde ikke været anvendte i den forudgaaende Tid; de kom nu i Brug, idet man nærmede sig den mere pragtlystne Tid efter Romerrigets Fald. *Halsringene* vare dog endnu spinkle og kun af Bronze eller Sølv, ikke som i den efterromerske Tid af Guld og svære. De tjente ofte kun til at bære Perler og forskjellige Hængesmykker, navnlig en Række smaa, spandformede Prydelser af Sølv, Bronze eller Jern (Fig. 336); disse kunstløse Smykker havde afløst de ældre, sirlige Guldberlokker. Af godt Arbeide og værdifulde ere derimod *Armringene*, alle af massivt Guld, men endnu sjælden forekommende. Der haves kun 6 Stykker, deraf 4 i Gravfund. Den i Varpelev-Graven fundne (Fig. 338) maa paa Grund af den elegante Form og den dygtige Behandling regnes til de bedste Metalarbeider, som haves fra Nordens Oldtid.

Særdeles hyppig optages *Fingerringe* af massivt Guld. Nogle ere sluttede og glatte som vore Forlovelsesringe; andre bestaa kun af et spirallagt Guldbaand; men mange ere af samme smukke Form som den nysomtalte Armring, med to eller tre aflange Plader forenede ved et trindt Baand, Fig. 337, eller det hele er samlet til en enkelt stor Plade, Fig. 339. Af disse Ringe foreligger der over 50 Exemplarer i danske Fund, og mange lignende ere fremdragne i det øvrige Skandinavien. De afgive et godt Exempel paa, hvorledes man ved Omdannelsen af en simpel Form som det spirallagte Baand er kommen til et saa eiendommeligt Smykke som Fingerringen med den store, ornamenterede Plade, og tillige vise de, hvorledes Dyrehovedet er udviklet lidt efter lidt ved Omformning af Ringens Endepartier. Armringen Fig. 338 repræsenterer det første Stadium; der er her endnu ikke tænkt paa et Dyrehoved. Ved Fig. 337 er dette angivet i sin ydre Form; men først ved Fig. 339 er det blevet udstyret med Øine.

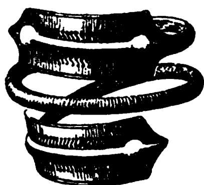

Fig. 337. Nord. Fortidsm. I. 1/1.

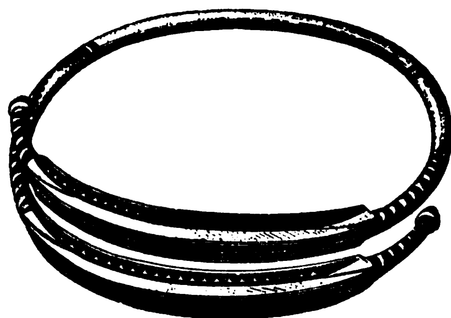

Fig. 338. Aarb. 1877. 1/2.

Ved de her anførte 4 Exempler, dels paa Mands-, dels paa Kvindegrave, ere flere af de Træk allerede berørte, som maa fremhæves ved Skeletgravene fra denne Tid. Der ligger oftest flere sammen, dog kun i Smaagrupper. Begge Kjøn ere repræsenterede, og Kvindens Grav er ligesaa rigt udstyret som Mandens og væsentlig paa samme Maade; hun har da ligesom i ældre Tider ikke staaet tilbage i Anseelse.

Fig. 339. Aarb. 1877. 1/1.

En enkelt Slægt eller Husstand synes at hvile paa disse fælles Gravpladser, og med dens forskjellige Medlemmer stiftes et interessant Bekjendtskab. Her er det en gammel, gigtsvag Kone med en Række af Smykker,

hvorimellem et stort, hagekorsformet Sølvspænde og Guldfibulaen Fig. 324 (Sanderumgaard, Fyen), hist en ung Mand af høi Væxt med et dybt Hugsaar i Panden. Det har forgjæves været forsøgt at redde hans Liv ved at bortsave den ved Hugget frasplintrede Benplade i en Længde af 7 Cm.; han er død kort efter Operationen (Varpelev-Gravpladsen). Barnegrave træffes ikke sjælden. Et Barn, der endnu ikke havde skiftet alle Tænderne, var gravlagt med et Lerkar, en Benkam og en Bronzefibula (Raa Mølle, Lolland). Ved et Barneskelet, vistnok af en lille Pige, fandtes nær Hovedet en Benkam og et Lerkar, paa Brystet to Fibulaer og en Del Perler (Vridsløsemagle, Sjælland). Det var Alt Sager af samme Art og Størrelse som de, der træffes i de Voxnes Grave.

Paa Sjælland findes Liget, naar Graven ligger dybt og indeholder de for Folkevandringstiden charakteristiske Sager, i Reglen med Hovedet i sydlig Retning. Hvad dette har at sige, kan dog foreløbig ikke afgjøres. Det skal længere fremme omtales, at der paa de samme Gravpladser forekommer andre, sandsynligvis yngre Grave, i hvilke Ligene indtage den modsatte Stilling. Dette er ogsaa Tilfældet paa Bornholm ved de ofte rigt udstyrede Grave fra Folkevandringstiden. I Jylland, hvorfra der rigtignok kun kjendes faa samtidige Grave, findes Skelettet derimod liggende i Øst—Vest. Gravene ere paa Sjælland stedse fordybede under Jordfladen; opkastede Høie forekomme ikke. Liget er sædvanlig henlagt paa Ryggen, med noget bøiede Ben og med den ene Arm lagt hen over Brystet; dog træffes det ogsaa liggende paa Siden og mere sammenbøiet. Den Døde blev gravlagt i sin fulde Dragt og med sine Smykker. Desuden er der medgivet de omtalte Toiletsager, mange Smaaredskaber, som allerede træffes i Fundene fra den romerske Tid, Kniv, Sax, Syl, Hvæssesten, Synaal, Tensten og tillige andre, som nu først ret komme i Brug eller fremtræde under ny Form, Brædtspil, Skrin og Bronzenøgler samlede paa en stor Ring.

Gravens mest charakteristiske Indhold er dog Karrene, medgivne ifølge en bestemt Skik, der allerede nu var gammel i Norden, idet den var arvet fra den romerske Tid. Om dens Oprindelse og Betydning er foran talt; men Mad- og Drikkestellet træder her frem paa en fyldigere og mere forstaaelig Maade end tidligere. Levninger af Dyr træffes ofte, især Knogler af Faar og Svin. I

den ovenfor omtalte Mandsgrav ved Varpelev (S. 530) fandtes mange Skeletdele af en Gris, som skjønnedes at have ligget paa et Træfad; i og omkring det lille Glasbæger med slebne Facetter laa talrige Rester af en Aborre. I den først omtalte Nordrup-Grav laa i Vinkelen bag Knæene (Fig. 320 f) Rester af et ungt Lam, som maa antages at have været helt tilstede, samt Dele af andre Lam og af en Gris. Et samtidigt Fund fra Jylland indeholder Knogler af en Høne. Drikkestellet er, som det er seet ved de enkelte nærmere omhandlede Grave, og som det tillige ovenfor er udtalt for Bornholms Vedkommende (S. 490), i det hele fastere i sin Sammensætning end tidligere.

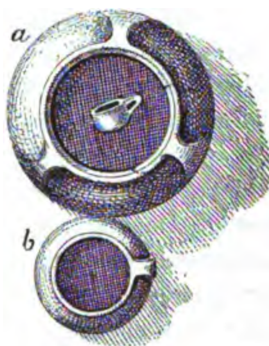
Men hvad var det for en Drik, som opbevaredes i det store Kar, og ved hvis Tilberedning der regelmæssig anvendtes et Øsekar af Bronze med deri stikkende Si? De kostbare Glasbægre og af ringe Størrelse skulde antages bestemte til en stærk og ædel Drik. Det er jo egentlig et romersk Vinstel, som findes i de nordiske Grave; oprindelig tjente den store Beholder til at blande Vinen, de mindre Bronzekar til at si og ophælde den. Havde Sien af Nordboerne været anvendt ved en hjemlig Drik, da maatte der vel haves Siskaale af Ler; saadanne ere imidlertid næsten ukjendte. Den nævnte Hævert vækker endelig en bestemt Formodning om, at der har været tilført Nordboerne romersk Vin, ligesom dette vides at have været Tilfældet med Germanerne.

Det hele Kulturpræg var i denne Periode ensartet nord og syd for Østersøen, og ogsaa Gravskikkene og Gravenes Anlæg frembyde nære Overensstemmelser. Ubrændte Lig, rigt udstyrede og henliggende nær hverandre, ere fra den ældre Del af Folkevandringstiden navnlig trufne i Meklenburg, Østpreussen og Schlesien, medens der fra Periodens Slutning og den paafølgende Tid kjendes talrige tilsvarende Gravpladser i Vest- og Sydtydskland. Dette var Tidens almindelige Gravform; men i Danmark træder den ingenlunde lige stærkt frem i de enkelte Landsdele. De ældre lokale Forskjelligheder, som foran ere omtalte, gjøre sig fremdeles gjældende.

Paa *Sjælland*, hvor Begravelse af ubrændt Lig var fremherskende i den romerske Periode, ere Skeletgrave fra Folkevandringstiden trufne i saa stort Antal og med saa fyldigt et Udstyr, at denne Fundgruppe hører til de rigeste fra hele Old-

tiden. Ogsaa fra de nærmest omliggende Øer haves adskillige, tilsvarende Fund.

Kun faa Gravpladser med ubrændte Lig ere derimod trufne paa *Fyen*; men til Gjengjæld høre Fundene fra Sanderumgaard og Aarslev til de mest charakteristiske af denne Art. Iøvrigt fortsattes Ligbrændingen paa Fyen uforandret som i ældre Tid, og Urnerne nedsattes fremdeles under flad Mark og paa større Gravpladser, som dette foran er omtalt.

Forholdsvis endnu færre Skeletgrave kjendes fra Jylland, tildels med stensatte Rum af foran beskrevne Art (S. 496). Ligbrændingen var endnu almindelig, og Høigraven træffes ikke sjælden ligesom i ældre Tid (S. 497). Paa samme Maade gjør Traditionen sig gjældende i *Slesvig*; man holdt sig vedblivende til Urnegrave, anbragte under flad Mark og sædvanlig i større Samlinger. Ved Borgsted, ½ Mil nord for Rendsborg er der optaget talrige Urner med Gravgods fra Periodens senere og sidste Del.

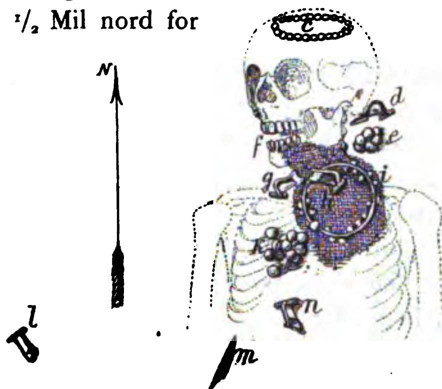

Fig. 340. Aarb. 1885.

Nu som tidligere indtager endelig *Bornholm* en Særstilling. Brandpletter have efter nedarvet Skik været dannede gjennem hele Perioden; men ubrændte Lig træffes ogsaa og synes efterhaanden at være blevne almindeligere. De ere ofte nedlagte i Kister satte af store Sten og dækkede med flere Lag Sten. Hvor Gravene ligge paa udyrket Terrain har der tillige oftere i Jordfladen eller tæt under Grønsværen været en Brolægning, en Stenkreds eller en enkelt stor Sten til Kjending for Stedet. Udstyret er ofte rigt, omend ikke paa Bronze- og Glaskar.

Fig. 340 viser Indholdet af en af disse Grave, der var dækket af en stor, kredsrund Stendynge. Ovenfor Hovedet, ved c, laa en sammenfalden Krands af 38 Glasperler, ved e og k to Klumper af Perler, og 57 andre laa tæt omkring en Halsring af Sølv, i, og følgende dens Runding; Ringen var dækket og omgiven af Tøi. Paa forskjellige Steder ved Bryst og Hoved laa 4 Fibulaer, som Fig. 321 og 323, af Sølv eller Bronze. Ovenfor Hovedet stod endelig en stor Krukke, indeni den en Kop og umiddelbart ved den et Hankekar.

I det hele afspeiler Gravformen i de forskjellige Landsdele saaledes en Tradition fra ældre Tid, og Uensartetheden i Ligets Behandling er ikke mindre fremtrædende end tidligere. I Udstyret af Graven er der derimod en gjennemgaaende Lighed, eller ialtfald ikke større Forskjelligheder end, at de vel kunne forstaaes. Naar Vaaben træffes i de bornholmske Grave og dog af og til i det vestlige Danmark, men kun ganske undtagelsesvis paa Sjælland og omliggende Øer, da stemmer dette ret vel med Forholdene i den forudgaaede Tid; der holdes bestandig fast ved gammel Skik. Naar de sjællandske Fund hæve sig stærkt frem ved deres talrige, smukt bevarede og værdifulde Sager, da kan dette dels hidrøre fra, at Gravgodset her ikke blev tilintetgjort paa Ligbaalet, dels fra, at denne Landsdel indtog en høi og blomstrende Stilling. En større Magt og Velstand maatte begunstige Industriens Udvikling og fremme Forbindelsen med Udlandet.

Det staaer endnu tilbage at besvare Spørgsmaalet om, hvorlænge denne Periode varede, om Tiden for dens Begyndelse og for dens Afslutning? Archæologisk seet er Svaret allerede delvis blevet givet ved Fremstillingen af den forudliggende Fundgruppe, delvis vil det blive givet ved Skildringen af den paafølgende Tid. Naar de for den romerske Periode eiendommelige Sager udgaa af Fundene, begynder Folkevandringstiden, og den slutter, naar den efterromerske Tids Stilpræg gjør sig fuldt gjældende. En historisk Datering for det sidste Vendepunkt gives af de germanske Erobreres Gravpladser paa romersk Grund; det maa sættes til d. 5. Aarh. Kun efter et vist Skjøn kan derimod Overgangen mellem den romerske Tid og Folkevandringstiden sættes til d. 3. Aarh. Perioden skulde altsaa have havt en Varighed af c. 200 Aar. Skarpere Tidsbestemmelser kunne næppe gives. Det er Stil- og Kulturperioder, som Fundene skildre, og disses Grænser kunne ikke afstikkes efter Aartier. Et andet er det, at der indenfor selve Perioden kan foretages visse chronologiske Adskillelser. Righoldige Fund kunne ofte

med megen Sikkerhed henføres til en tidligere eller senere Tid, som dette nedenfor skal vises for Mosefundenes Vedkommende. Fremdeles skjønnes visse Fund og enkelte Former tydelig at tilhøre Periodens sidste Del. Indførte Bronzekar mangle i disse Fund; mange romerske Værksteder vare allerede standsede, eller Forbindelserne vare blevne afbrudte. Glaskarrene blive efterhaanden af ringere Form og af daarlig Masse; forskjellige Former optræde, som bebude den følgende Tid.

Men ønskeligt vilde det sikkert være, om nøiere Tidsbestemmelser kunde findes. Som foran udtalt opnaaes disse dog kun paa een Maade, nemlig ved Hjælp af fremmede, sikkert daterede Sager. Men de i talrig Mængde indførte, romerske Kar af Glas og Bronze, Fibulaer, Perler o. s. v. bære ikke et finere afmærket Tidsstempel. Anderledes kunde det synes at staa med Mønterne (S. 503). Disse have Ord for at være gode Tidsbestemmere. De romerske Mønter udprægedes tilmed Aar efter Aar. En Mønt i et samlet Fund skulde synes at være ligesaa godt som et paaskrevet Aarstal.

Vistnok vilde der være ringe Tvivl om Tiden, dersom ikke Afstanden til de Steder, hvor Mønterne først bleve satte i Omløb, var saa betydelig, og hvis den ikke tillige var behæftet med Forhindringer af forskjellig Art. Altfor mange Tilfældigheder have raadet for Tilførslen af Mønten og for dens tidligere eller senere Nedlægning til, at Afleiringen skulde være foregaaet nogenlunde regelmæssig Aarti for Aarti. Mangen en Mønt maa have været meget gammel, da den kom i Jorden; dens Tidsangivelse fortjener da liden Tiltro. Det vides tilmed, at den romerske Mønt var længe i Omløb. Thorsbjerg Mosefund indeholder 37 Mønter fra Aar 60—194 og Nydam Fundet 34 Stk. fra 69—217; to andre større Fund paa 60 og 255 Stk. spændte over 100 og 150 Aar o. s. fremd. Mindst saa stor fortælle allerede disse Fund, at en Mønts Feilvisning kan være. Men meget større kan den blive paa Grund af det særegne Forhold, at den romerske Sølvmønt fra Slutningen af d. 2. Aarh. udprægedes saa slet, at dens Gehalt kun blev c. 50 °/₀. Denne daarlige Mønt fandt vanskelig Indgang, navnlig hos de germanske Folk; til Norden er den som ovenfor angivet (S. 503) ikke naaet. Den gamle Mønt vedblev derimod at være i Omløb. Paa de germanske Gravpladser ved Rhinen og Donau, som ikke naa ret langt tilbage i d. 5. Aarh., findes der romerske Mønter fra d. 1. Aarh.

I Frankerkongen Childerics Grav († 481) optoges 40 Mønter, der vare prægede c. Aar 50—200. Naar disse Mønter træffes i et nordisk Fund, kan der altsaa vel sluttes, at dette ikke er ældre end den yngste Mønt, men ingenlunde, at det ikke er betydelig yngre. Sandsynligt er det, at der altid maa lægges en Del til Prægeaaret for at træffe Fundets Nedlægningstid; men om der skal lægges 50, 100 eller 200 Aar til, maa bero paa et rent Skjøn. Hertil kommer, at de Fund, som indeholde romerske Mønter, ere særdeles faa. Stod det anderledes, vilde et gjentaget Sammentræf mellem visse Oldsagformer og Mønter fra en vis Tid vække Tiltro til Dateringen. Men foruden de nævnte Mosefund have hidtil kun 6 Gravfund fra Danmark indeholdt Mønter og oftest kun 1 Exemplar, og endnu færre ere de tilsvarende Fund fra det øvrige Skandinavien. Som det endnu staaer, have gjentagne Sammentræf været meget faa, og for en Del have de netop vist, at nøiere Dateringer ikke kunne opnaaes ved Hjælp af Mønterne. Saaledes er et hagekorsformet Sølvspænde som Fig. 304 i Bennebo-Graven (Holbæk Amt) fundet sammen med en Mønt fra Antoninus Pius (mellem 145 og 147) og i Nyrup-Graven (Odsherred) med en Mønt fra Constans (337—50). Tidsbestemmelsen svinger saaledes 200 Aar. Men dersom det skulde siges, at begge Mønterne tale sandt, og at disse Spænder ere brugte i Løbet af 200 Aar, saa gives dermed kun et nyt og mulig det bedste Bidrag til Støtte for den Anskuelse, at alle Forsøg paa at finde nøie, archæologiske Tidsbestemmelser ere af meget ringe Værd. Mønten kan i det høieste kun bestemme det enkelte Stykke, men ikke Oldsagformen i hele dens Levetid paa alle forskjellige Omraader.

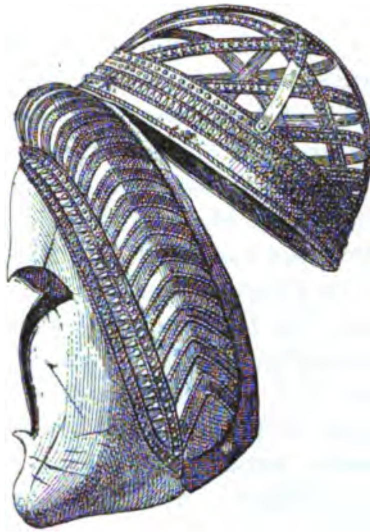

Fig. 341. Aarb. 1875. 1/4. Se S. 544.

VIII. DE STORE MOSEFUND FRA FOLKE-VANDRINGSTIDEN.

Maa Gravfundene fra Folkevandringstiden, som dette foran er vist, efterlade Uvished om Datidens Vaaben og større Redskaber, da give de samtidige Mosefund mere end rig Erstatning. Det er de største Fund, som overhovedet ere fremdragne i Norden, tiltrækkende ved Sagernes Eiendommelighed, deres udmærkede Forarbeidning og gode Konservation, og ikke mindre Krav paa Opmærksomhed have de paa Grund af de særegne Forhold, hvorunder de fremdrages. Til disse Fund vil *C. Engelhardts* Navn for bestandig være knyttet. Han forstod de varslende Vink, som de første, tilfældig fremdragne Stykker gave; han udgravede selv de betydeligste af Fundene og beskrev dem i smukke og udførlige Arbeider.

I 1856 indkom de første Sager fra Thorsbjerg Mose til Oldsagsamlingen i Flensborg, hvis Bestyrer Engelhardt var. Det er en c. 8 Tdr. Land stor Mose tæt nord for Landsbyen Sønder Brarup i det sydlige Angel; paa alle Sider ligge bakkede Høidedrag, der

skille Mosen fra en Aa, som falder ud i Slien. En Prøvegravning blev foretagen i 1858, og efterat godt Udbytte var opnaaet, blev der givet en offentlig Understøttelse til at fortsætte. Under store Vanskeligheder, foraarsagede af det tilstrømmende Vand, blev der gravet i Aarene 1859 og 1860 og mere kortvarig i det paafølgende Aar. Hermed sluttedes der, idet man antog, at Grænsen for Oldsaglaget var naaet. Udbyttet var betydeligt: Klædningsstykker, Metalsager henhørende til Dragten, Smykker, Toiletsager, mærkelige Hjelme, Ringbrynier, Skjolde, Sværd og Øxer, Lansestager, Buer og Pile af Træ, prægtigt Ridetøi, Værktøi og forskjellige Redskaber foruden en Del romerske Mønter. Jernet var vel her, anderledes end i de øvrige Mosefund, stærkt medtaget; men de talrige Sager af andre Metaller, Bronze og Sølv, og Træsagerne vare som ellers i god Stand. Af Guld fandtes 19 Stænger og afhuggede Stykker af Armbaand foruden 5 smaa Ringe, Alt bestemt til at anvendes som Betalingsmiddel.

Dette gav Mod til at undersøge Vimosen paa Fyen, hvorfra der siden 1848 næsten aarlig var indsendt Oldsager. Efterhaanden som Tørveskjæringen rykkede fremad, havde man stadig truffet nye Sager. Det er en stor Mose, over et Tusind Alen lang, liggende 1¼ Mil nordvest for Odense og ikke langt fra Landsbyen Allesø. Høie Bakker reiser sig omkring den undtagen ved den ene Ende, hvor en snæver Lavning fører ud i andre store Mosedrag, som fortsætte sig ud til Odense Fjord. I 1859 foretoges den første Gravning for Museet med rigt Udbytte; men Oldsagerne vedbleve at strømme ind. Der gravedes da atter i 1865; dog heller ikke denne Gang blev Stedet udtømt. Der var ved Undersøgelserne fremdraget c. 3500 Oldsager for en stor Del af samme Art som fra Thorsbjerg; men nye Sager bringes dog aarlig frem ved det fortsatte Tørvearbeide.

Mindre righoldigt er et andet Fund fra Fyen optaget i Kragehul Mose ved Flemløse i Nærheden af Assens. Det vides dog, at der allerede ved Midten af forrige Aarhundrede er fremdraget Oldsager paa dette Sted; meget kan saaledes være bortkommet i ældre Tid. Først i Tredserne lod Museet foretage en Undersøgelse af en mindre, som det syntes, uforstyrret Del af Laget. Senere gravedes der atter i 1876 og 1877. I det væsentlige svarer dette Fund til de først omtalte.

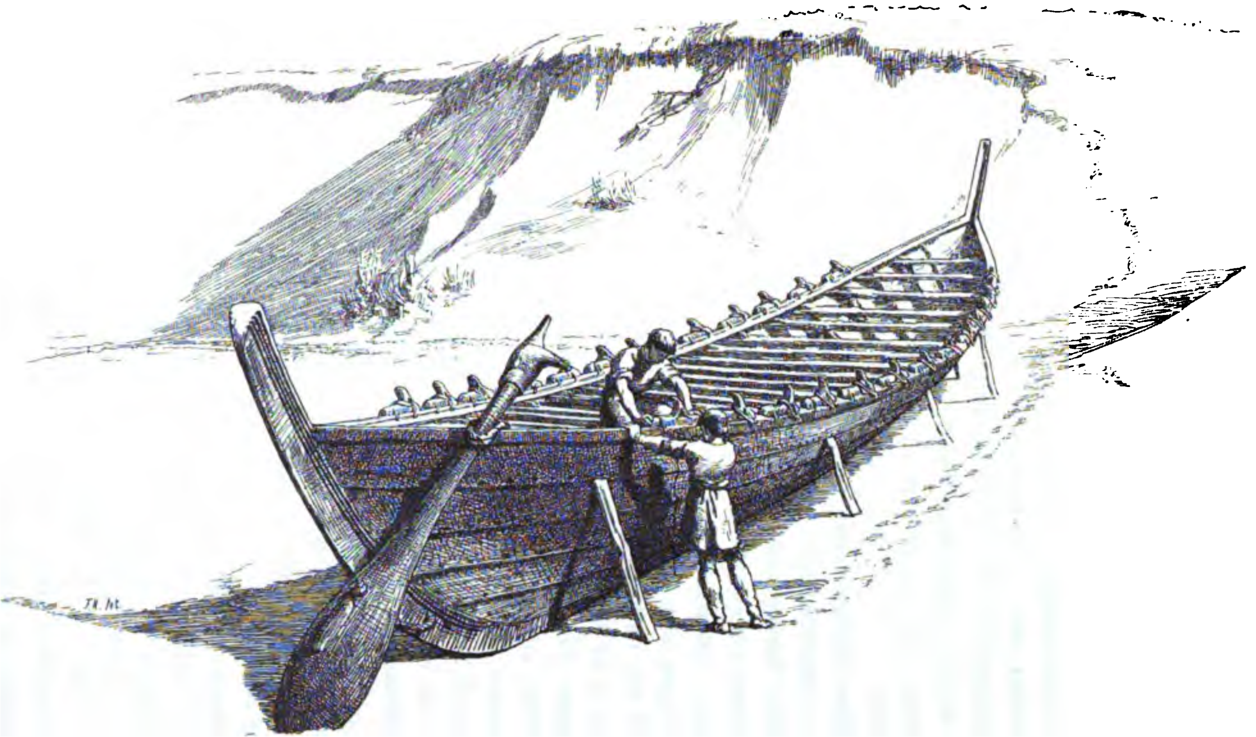

Fig. 342.

Mere afvigende er Fundet fra Nydam i Sundeved. Man havde længe ved Tørveskjæring fundet Oldsager i den udstrakte Moseeng, som danner den inderste Del af en Lavning, der fører ud til Alssund. I 1859—63 blev der paabegyndt en større Undersøgelse for Flensborg Oldsagsamling, og Kong *Fred. VII.*, som nærede en saa varm Interesse for de nationale Oldsager, var to Gange tilstede under Gravningen. Krigen standsede Arbeidet uafsluttet. Fundet blev efter 1864 tilligemed hele Flensborg-Samlingen, hvortil ogsaa Thorsbjerg Fundet hørte, henflyttet til Museet i Kiel. Kun en lille Del af de to slesvigske Fund, dels indlemmet i Fred. VIIs Privat-Samling, dels tidligere sendt til Kjøbenhavn, findes nu i Nationalmuseet.

Der fremgravedes i Nydam en Egetræsbaad til 28 Aarer liggende sammenfalden paa Mosebunden. Forbindelserne vare efterhaanden blevne opløste, og tilsidst var hele den store Baad skilt ad i sine enkelte Dele. Men de fandtes alle paa Stedet; de bleve optagne og kunde efterat være styrkede opstilles i Flensborg-Samlingen som et smukt og fuldstændigt Fartøi (Fig. 342). Nu staaer det under Taget paa Kieler-Museets Loft. Baaden er halvellevte Fod bred i Midten og 75 Fod lang mellem Stevnene. De mægtige Planker vare samlede med Jernsøm. Klamperne ere huggede ud i selve Plankerne og forbandtes med Spanterne ved Bastsnore. Aaretollene ere gjorte særskilt og bleve fastholdte til Rælingen ved Baand. Udenfor Baaden laa flere Aarer og Roret, som har været løst ophængt ved Baadens Side.

Jævnsides med Egetræsbaaden traf man paa en anden omtrent ligesaa lang Baad, af Fyrretræ. Den blev udgravet i October 1863 og henlagt paa Mosen dækket med Tørvejord, indtil Præparationen kunde foregaa; her laa den under Krigen og er næsten ganske gaaet til Grunde. For største Delen i og ved Baadene, men tildels ogsaa spredt paa Mosebunden over hele det undersøgte Omraade, fandtes en stor Mængde Sager. Mange større, tildannede Træstykker af mere eller mindre ubestemmelig Art maa antages at have hørt til Fartøierne; men desuden var der talrige lignende Sager som i de andre store Mosefund. Af Vaaben optoges: 106 Jernsværd samt Træskeder med Rembeslag og Dopsko, Spænder og Beslag til Sværdremmen, flere Hundrede Lansestager, 552 Spydspidser, 36 Buer og flere Hundrede Pilskafter samt mange Pil-

spidser af Jern og Ben, 70 Skjoldbuler af Jern og flere af Bronze, Skjoldbrædder og Metalbeslag til Haandtagene. Fremdeles en Del Ridetøi, derimellem Bidsler; Smykkesager: Fibulaer, Knapper, Perler og Hængeprydelser; Toiletsager: Benkamme, Niptænger og Øreske; endvidere Kar af Træ og Ler, 76 Jernknive, 37 Øxer, Jernsyle i Skaft, 34 romerske Sølvmønter samt endelig flere Hesteskeletter.

Flere andre Moser eller Søer have ydet beslægtede Fund, der vel indeholde et ikke ringe Antal Sager, navnlig Vaaben og Ridetøi, men dog ubetydeligt i Sammenligning med de 4 store Fund. Det maa lades uafgjort, om dette beroer paa, at der ikke er blevet henlagt mere paa disse Steder, at Fundene ikke ere blevne fuldstændig fremdragne eller, at noget atter er borttaget i Oldtiden; thi hellerikke denne Mulighed er udelukket. To af disse Fund ere fra Veile Amt, det ene fra Vingsted Mølledam, Bredsten Sogn, tæt ved Veile Aa, det andet fra Dallerup Sø, Thyrsted Sogn, c. $^1/_2$ Mil fra Horsens Fjord; her optoges Oldsagerne i Kanten af Søen. To andre Fund hidrøre fra Hedelisker i Skjødstrup Sogn, c. $^1/_4$ Mil fra Kalø Vig, og fra Trinnemose i Thorslev Sogn, i den jydske Halvøs næstnordligste Herred. Noget afvigende er Fundet fra Porskjær, Underup Sogn, ved Horsens, idet der herfra foruden en Del Smykkesager haves en Mængde Dopsko til Sværdskeder og Dele af Beslag til Sværdfæster, men ingen Klinger. I Tranebær Mose, paa Lindet Mark i Holmans Herred, er der fundet Vogndele i Mængde, Hjul, Axer og Stænger, men kun meget faa andre Sager. Hertil komme de nedenfor omtalte Fund fra Illemose og Krogsbølle i Nordfyen og mulig endnu enkelte smaa Fund fra Sjælland og Bornholm.

Det rige Indhold af disse 4 store og 8 mindre Fund maa vække Ønsket om at se billedlig fremstillet, hvorledes Folkevandringstidens Krigere vare udstyrede. Dette er vist i omstaaende Gruppe, hvis Enkeltheder alle gjengive foreliggende, originale Stykker. En langærmet Kjortel foreligger i Thorsbjerg Fundet. For- og Bagsiden dannes af særskilte Stykker. Ærmerne ere skaarne af et andet, mønstret Stof og tilsyede. Kantningerne dannes af smukke og kunstfærdig vævede eller udsyede Borter. Benklæder, der naa indtil Anklen og med Fødder tilsyede af et andet, solidere Stof, foreligge i det samme Fund; fremdeles Lædersko med indpressede Ornamenter og udskaarne til at sammenbindes

ovenpaa Foden, ganske som de af Romerne anvendte; endelig store, firkantede Kapper, af hvilke dog ingen er fuldstændig bevaret. Tilsvarende, fine og mønstrede Stoffer, dels af Uld, dels af Hør, og i hvilke der kan paavises flere Farver, haves i mindre Stykker fra samtidige Grave.

Atter i Thorsbjerg Fundet foreligger en Hjelm af drevet Sølv og delvis forgyldt (Fig. 341). For- og Bagstykke synes dog ikke oprindelig at have hørt sammen. Det første er gjort efter et romersk Forbillede; i Midten findes en trekantet Aabning bestemt til at udfyldes af et nu tabt Parti, saaledes at der kun efterlodes Aabninger for Mund og Øine. I Figurgruppen er dette Parti tilføiet. Indvendig findes en Beklædning af Bronzeblik, der atter var dækket af Tøi eller Læder. Forneden er der paa For- og Bagstykket anbragt Knapper til Forbindelsesremme. Større Dele af en romersk Bronzehjelm haves i det samme Fund.

Kroppen dækkedes af Ringbrynien, dannet af fine Jernringe, dels sammensmedede, dels nittede, i vexlende Rækker og kjædede saaledes i hverandre, at hver Ring stadig griber ind i fire andre. En fuldstændig Brynie i Vimose Fundet har omtrent 20,000 Ringe; for en enkelt Arbeider maa der være medgaaet et Aarstid til at gjøre den. Ringbrynierne have da været kostbare og bleve ikke almindelig baarne. Dog foreligge adskillige, rigtignok kun delvis bevarede, baade i Mose- og Gravfundene.

Det almindelige Dækvaaben var Træskjoldet, stedse rundt og samlet af tynde Plader; om Randen laa et spinkelt Metalbaand, og den rundt hvælvede eller toppede Bule i Midten dækkede over Grebet. Skjoldet var spinkelt og let, forat det kunde føres i udstrakt Arm foran Kroppen. Det fangede den flyvende Pil og standsede Spydet i dets Fart; men Træet gjennemboredes, som dette sees paa mange af de talrige Skjoldbrædder i Mosefundene. Ogsaa Udbedringer ere almindelige ved Hjælp af tynde Metalplader, der ere lagte over Hullerne.

Spydet var det sædvanlige Angrebsvaaben; alene Vimose- og Nydam-Fundene tælle tilsammen c. halvandet Tusinde Stykker. Bladet er ofte fortrinlig smeddet og ornamenteret, vexlende i Form og Størrelse, efter som det hørte til Stik- eller Kastespyd. De omhyggelig glattede Stager, oftest af Asketræ, naa en Længde af indtil $3^1/_2$ Meter; ved Midten var der fastnaglet Kastebaand, som

Fig. 343.

gave Spydet en større Fart. I Billedgruppen fører Rytteren et Spyd af hver af de to Hovedformer, med eller uden Modhager; navnlig fra bornholmske Gravfund vides det, at Krigeren ofte bar disse to Spyd.

Der er i Billedet gjengivet begge de to fra Mose- og Gravfundene kjendte Sværdformer, det korte og mere brede, romerske Sværd og det lange, smallere Sværd, der var langt almindeligere og fuldstændig hjemligt i Norden. Det sidste har ofte en kunstfærdig damasceret Klinge, paa hvilken der sees et Fabrikantmærke eller et ikke-romersk Navn, RICVS, RICCIM, VMORCD o. s. v., indstemplet i god, romersk Skrift; sandsynligvis ere da mange af disse Stykker fremmed, halvtromersk Arbeide. De smukke Fæster af forskjellig Form ere oftest af Træ, beklædte med tyndt hamret Bronze og Sølv eller dekorerede med brede Nagler af disse Metaller; andre ere af Ben, Elfenben eller Jern. Skederne ere dannede af tynde Træplader og udstyrede med Kantning, Mundblik, Rembøile og Dopsko, Alt meget afvexlende i Stof og Form. Ligesaa varierende som mangfoldige ere fremdeles de Spænder, Beslag, Knapper og Endedopper, som hørte til Skulderremmene og Livbælterne, hvori Sværdene vare ophængte. De første ere i deres Helhed bevarede i Mosefundene; det, hvormed Rytteren er afbildet, som er udstyret med charakteristiske, romerske Ornamenter, hører til Vimose Fundet. For de sidstes Vedkommende er Læderet kun bevaret i et enkelt Gravfund fra Bornholm. Ved Bæltet eller indsat i det bares en oftest omhyggelig tildannet, aflang og mod Enderne tilspidset Sten af Kvarzit; ophængt saaledes maatte den let tabes, hvorfor den ogsaa hyppig findes hist og her. Paafaldende nok er den derimod aldrig truffen i Gravene. Det var Ildstene anvendte i Forbindelse med et Stykke Flint, der ofte har efterladt et dybt Slid i Stenens Midte. Tønderet til at opfange Gnisten opbevaredes i en smukt udskaaren Æske med Laag, der var knyttet til Bæltet ved Siden af Ildstenen; begge disse Stykker sees i Billedet.

Den staaende Kriger holder endelig i Haanden en Bue, som denne er truffen i mange Exemplarer i de fire store Mosefund. Pilstager foreligge i talrig Mængde, lange, slanke og omhyggelig glattede, med et sirligt Indsnit til Anlæg af Strengen og med Rester af en Begmasse, der fastholdt fire Rækker af Fjerfaner, som styrede Pilen. Fine og lette Odde af Jern og Ben ere op-

tagne i Mængde, og hellerikke mangle Koggere af Træ, som have kunnet rumme et helt Bundt Pile. Disse have saaledes været almindelig anvendte. At ogsaa Øxen har været brugt som Vaaben, kan sluttes af, at den undertiden er funden i Grave; her træffes der aldrig Arbeidsredskaber. Af de talrige i Mosefundene foreliggende Øxer er der dog ingen, der bestemt giver sig tilkjende som Vaaben; mulig have de smukkere Øxeblade, omtrent af den nu brugte Form, med Hul til Optagelse af et langt, lige Skaft, været anvendte til Krigsbrug, medens andre, af Form som Bronzealderens Celter, med en Hulhed til Anbringelse paa et vinkelbøiet Skaft, fortrinsvis have været anvendte som Arbeidsredskaber.

Fig. 344. 1/2. Engelhardt, Vimose F.

Hestfolk spillede en vigtig Rolle i Datidens Kampe; dette kan sluttes af de hyppig baade i Grav- og i Mosefundene forekommende Sporer i mange forskjellige Former og af de mangfoldige, i Moserne optagne Metaldele til Hestetøi, forarbeidede med samme Smag og Dygtighed som selve Krigerens Udstyr. Bidslerne ere af Jern og Bronze, flere med smukke Metalkjæder, i hvis Ender Lædertøilen var anbragt. Til Hovedtøiet hørte en eiendommelig, aflang Plade, undertiden belagt med forgyldt Sølvblik (Fig. 344). Fra det øvre, mindre Parti, der er bevægelig indleddet paa den større Plade, udgik en Læderrem og i to Øskener paa Siderne var der anbragt smallere Remme. Et fuldstændigt Hovedtøi, foreliggende i Thorsbjerg Fundet, gjør det sandsynligt, at denne Plade var anbragt i Enden af en Rem, som laa ned over Hestens Hoved, og at den hængte ned fortil som en Beskyttelse for Stridshestens Snude, saaledes som det er fremstillet i Figurgruppen. Dette er vel meget paafaldende; men paa anden Maade lader det foreliggende Hestetøi med en dertil føiet Plade sig næppe anbringe paa Hovedet af en middelstor Hest. Af flere fuldstændig bevarede Skeletter vides det, at det var Dyr af en lille Race. Muleprydelsen kan dog siges at være et noget tvivlsomt Punkt i Krigerbilledet Fig. 343, og usikker er ligeledes Anbringelsen af den løsthængende Bronzebøile under Hestens Hals. Iøvrigt giver Billedet en paalidelig Frem-

stilling af Datidens fulde Krigsudstyr, hvori intet mangler, hvori Alt er godt og smukt forarbeidet, med romerske og hjemlige Elementer i broget Blanding.

Til Grundlag for Betragtningen af de talrige andre Sager i Mosefundene vil det være rettest strax at reise Spørgsmaalet om, hvad der har foranlediget disse Nedlægninger, der, som alt nævnt, ere trufne over hele Østsiden af Halvøen, fra Slien mod Syd til Sæby Aa mod Nord, og paa Fyen i Egnene om Odense og Assens. Hidtil har det været almindelig antaget, at Sagerne ere blevne henlagte under omtrent de samme Forhold, som nu træffes paa alle disse Steder, nemlig i Sumpe eller paa Bunden af Søer, der senere ere tilgroede. Fremdeles har den af *Worsaae* fremsatte Opfattelse, at Mosefundene indeholde Ofringer til Guderne efter større Kampe, i Almindelighed vundet Tilslutning, dog oftest med et vist Forbehold, idet man havde Følelsen af, at denne Forklaring ikke var fuldt tilfredsstillende, men endnu behøvede et lille Korrektiv. Endelig er der af nogle Forskere, dels allerede for 30 Aar siden, dels nylig blevet fremført andre Tydninger, der skjøndt indbyrdes noget afvigende dog samstemme i det væsentligste Punkt. Den ældre Forklaring gaaer ud paa, at baade de større og de mindre Fund skulde hidrøre fra Marodeurer, som have fulgt en fremrykkende Hær og overalt have opsamlet og derefter hengjemt i Søer og Moser, hvad de efterhaanden opsamlede paa forskjellige Valpladser. Den yngre Tydning lyder paa, at Fundene ere Byttedepoter efterladte af en seirrig fremtrængende Hær, der i Søer og Sumpe skjulte, hvad der var røvet, plyndret og erobret. Begge disse Opfattelser gaa ud paa, at Sagerne ere skjulte Værdier, bestemte til atter at optages. Der staaer saaledes egentlig kun to Forklaringer overfor hinanden, den sidstnævnte, ifølge hvilken Sagerne kun ere midlertidig hengjemte, og den Worsaaeske, ifølge hvilken de ere Ofre, der skulde blive paa deres Plads. Til begge disse Anskuelser skal der blive taget Hensyn ved den følgende nærmere Behandling, der foreløbig vil holde sig til de fire store Fund.

I Thorsbjerg Mose vare Forholdene i det væsentlige følgende. Øverst var der et indtil 11' tykt Lag (Fig. 345 A) af langtrævlet Mos og Sumpvæxter, der for sig alene var mindre vel brugeligt til Tørv. I den nederste Del af dette Lag begyndte

Oldsagerne at vise sig, dels enkelte Skjoldbrædder, dels andre Sager baade af Træ, Læder, Tøi og Metal. Det derpaa følgende Lag (B), der var omtrent 5′ tykt, dannedes af et sort og fuldmodent Tørvestof, en blød Muddermasse, som blandet med umodne Moselag benyttedes til Tørvefabrikationen. I de 4 øverste Fod af dette Lag fandtes Hovedmængden af Oldsagerne. Fremdeles laa enkelte sværere Gjenstande endnu et Par Fod dybere. Det underste indtil 12 Fod dybe Lag (C) indeholdt dog i Reglen ingen Oldsager.

Ere Sagerne nu blevne nedlagte i en Sø, da maa Laget A have været Vand, og B maa have været blødt Dynd omtrent som nu, hvori Gjenstandene ved at sænkes ere standsede i forskjellig Dybde, med en indbyrdes Afstand af indtil c. 6′. Men dette synes rigtignok at være en temmelig fortvivlet Plads for Sager, som man vilde tage op igjen. Man maatte for at finde dem søge om i en 4—6′ dyb Muddermasse dækket af et Vandlag. Ingen vilde vistnok gjemme sine Skatte paa et saadant Sted.

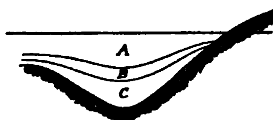

Fig. 345.

Sagerne laa spredte paa en rund Plads c. 7700 □′ stor, eller henved 1/7 Tønde Land, talrigst i Midten og aftagende i Mængde til alle Sider. Mosen strakte sig i alle Retninger videre omkring denne Plads, til én Side rigtignok ikke langt. Men selv om det antages, at den formentlige Søbred har været nær ved Kanten af Oldsaglaget, maa Sagerne dog, efter dettes Udstrækning, være henlagte indtil 100′ fra fast Grund og i en Bredde af c. 70′. Hvorledes har man faaet dem anbragt paa denne Plads? Har man staaet ved Bredden af Søen og kastet dem ud? Selv om man kunde kaste Gjenstande af den her omhandlede Art saa langt, vilde det dog være mærkeligt, om man saaledes har villet sprede de Værdisager omkring i Søen, som man under gunstige Forhold atter vilde optage. Det kan ikke tænkes, at man skulde have vadet ud i den dybe Sump; men man kunde jo have udkastet Sagerne fra Baade. Dog vilde det da atter være paafaldende, at man ikke har nedlagt dem i en Dynge i Stedet for at sprede dem over den store Plads.

»De øverst liggende Oldsager bare Spor af i længere Tid at have været udsatte for Luftens Paavirkning, inden de dækkedes af

et Moselag. Træsagerne vare saaledes mørke og sortladne paa den Side, der vendte opad; Undersiden var derimod lys og glat, saaledes som det var Tilfældet med de dybere liggende Træsager, der med Hensyn til Farve og Glathed saa ud, som om de vare ganske nye.« Dette Træk taler afgjort imod, at Fundet er nedlagt i Vand for at skjules og gjemmes. Thi kunde det end antages, at den veirslagne Overflade hidrørte fra, at Træsagerne længe have flydt om paa Overfladen, før de vandmættede sank i Dybet, saa vilde det dog være forunderligt, om de skulde være sunkne just, hvor de øvrige Gjenstande laa, og navnlig vilde man ikke have skjult sine værdifulde Sager paa Bunden af Vandet, men samtidig sørget for at henlede Opmærksomheden paa dem ved de talrige Skjoldbrædder og Spydstager, som fløde omkring paa Overfladen.

Det var mulig Forhold af denne Art, der bragte Engelhardt til i sin Publikation af dette først fremdragne Mosefund at opfatte Sagerne som nedlagte i Overfladen af en Sump, saaledes at de blot dækkedes af Planterne, som dengang voxede der. Dette var vist meget nær ved det rette. Kun maatte det antages, at det ikke var en blød Sump, men en idetmindste nogenlunde fast tilgroet Mose, saaledes at den kunde betrædes af dem, som spredte de mangfoldige Gjenstande over den store Plads. Det øverste Lag A skulde da være senere dannet, og B maatte have forandret sig fra et fast Lag til den bløde Muddermasse, hvori Sagerne fandtes mere eller mindre nedsunkne. Saafremt Mosedannelsen kunde foregaa saaledes, vilde, saavidt skjønnes, alle de archæologiske Forhold være forstaaelige.

Men just dette Resultat har Betragtningen af Naturforholdene givet en paa dette Omraade særlig kyndig Forsker. »Det stiller sig efter Alt foreliggende som sandsynligt, ja endog som utvivlsomt«, udtaler *E. Rostrup* i en skriftlig foreliggende Erklæring, »at der paa den Tid, da Oldsagerne bleve nedlagte i Thorsbjerg Mose, har været en saa tæt Hængesæk, at den har kunnet bære disse Sager, medens de øverste Moselag senere ere voxede over den og samtidig have trykket Sagerne dybere ned. Laget B er senere efterhaanden paa sædvanlig Vis i sin nedre Del blevet forvandlet til sort Tørvemudder.«

Naar det herefter for Thorsbjerg Fundets Vedkommende er mere end sandsynligt, at Sagerne ikke ere blevne nedsænkede i

Vand, men henlagte paa en lukket Mosefladе, da vil det samme utvivlsomt ved en nærmere Betragtning findes at være Tilfældet med de andre store Mosefund. Dog kan der for deres Vedkommende ikke søges en Støtte i den naturhistoriske Undersøgelse af Forholdene, idet der ikke foreligger tilstrækkeligt til, at noget afgjørende kan udtales enten for eller imod den Antagelse, at de nu tilgroede Moser vare vandfyldte Bassiner, da Sagerne bragtes paa deres Plads. Man er alene henvist til en Overveielse af de archæologiske Iagttagelser.

Den Forstaaelse, som Engelhardt fremsatte af sit første, store Mosefund, blev snart stiltiende opgiven. Det er aldrig senere fra nogen Side blevet antydet, at noget af Fundene kunde have henligget paa tør Grund. Man har sikkert strax følt sig usikker overfor denne Opfattelse. Mulig hidrørte dette fra Vanskeligheden ved at tænke sig, hvorledes Henlæggelsen af Sagerne kunde være foregaaet paa den store Plads, der var saa blød, at de i det hele lette Sager kunde synke ned i forskjellig Dybde, indtil 6′ dybt. De Mennesker, som færdedes der, maatte jo selv være sunkne langt ned. Det er dengang ikke faldet nogen ind, at et engang fast Lag i Mosens Dybde efterhaanden kan forvandles til en blød Muddermasse. Det bidrog vistnok ogsaa væsentligt til at fæstne Forestillingen om en Nedlæggelse i Vand, at det næste, store Fund, fra Nydam Mose, indeholdt Fartøier. Hvor der var Baade, laa det nær at antage, at der havde været Vand, og Naturforholdene syntes klarligen at fortælle, at disse Baade vare roede ind fra Alssund i Bunden af Vigen, hvor de bleve sænkede for at skjule den rige Ladning.

Denne Opfattelse blev dog fremsat paa et Tidspunkt, da der endnu ikke forelaa nogen Maaling af Stedets Høide i Forhold til Havfladen og, det maa tilføies, da Forholdene ikke tillode at tage et Nivellement. Med de nu foreliggende Kort synes det klart, at Baadene ikke kunne være sænkede, men maa have staaet optrukne paa Land.

Det angives, at den i 1863 fremdragne Egetræsbaad laa i en Dybde af 1,30—1,90 M., høist 2,20 M. Fremdeles er det beregnet, at Stevnene have reist sig 2,95 M. over Bundplankens Underkant. Dersom altsaa Stedet i Oldtiden var vanddækket i samme Høide som den nuværende Engflade, maatte Baaden staaende paa sin Kjøl

have raget 0,75 M. op over Vandfladen med Stevnene (for denne og de følgende Maalsangivelser se Fig. 346). Noget vil dog dette reduceres ved, at Baaden, naar den kom i Hvile paa Bunden, maatte falde om paa Siden. Stevnene vilde dog næppe herved være komne til at ligge saa lavt som den nuværende Moseflade, men i hvert Fald ikke lavere, altsaa 2,20 M. over Bunden. En Betragtning af Terrainforholdene vil vise, at der ikke kan have staaet Vand i denne Høide.

Findestedet i Nydam-Engen er angivet paa Kortet Fig. 347. Den mellem Engen og Alssund liggende Mølledam vides at være dannet i d. 16. Aarh., idet der lagdes en Dæmning ved Stranden.

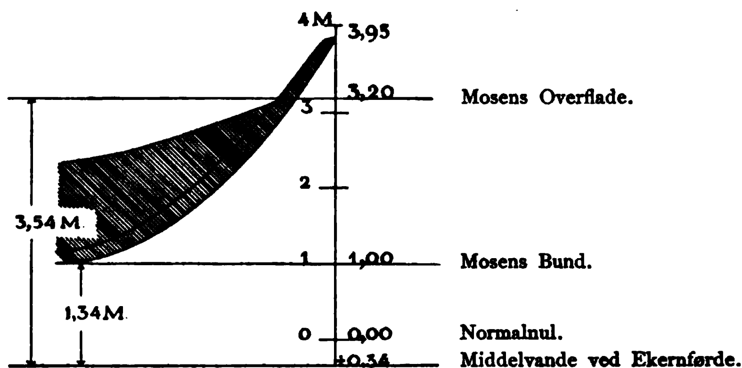

Fig. 346.

Jorden hertil toges fra Bakkerne inderst i Lavningen, og en Rende blev samtidig ført gjennem hele Engen indtil Mølledammen. Ifølge et preussisk Kort af 1877 staaer Vandet her 3,20 M. over Normal-Nul, og mindst samme Høide har Overfladen i Engen. Hertil maa endnu lægges 0,34 M., idet Middelvande ved Ekernførde, det nærmeste Punkt, for hvilket Korrektionen er angiven, falder saameget under Normal-Nul. Den nuværende Engflade ved Nydam ligger saaledes mindst 3,54 M. over Middelvande, og ligesaa høit maatte den Vandflade have staaet, som skulde have skjult Baaden. Men denne Forskjel kan der ikke have været mellem Vandstanden i den aabne Vig og det nærliggende Sund. Stedet maa have ligget tørt, 1,34 M. over Middelvande. Kun i ét Tilfælde kan Baaden være bleven sænket og skjult i Vand, dersom der nemlig

skulde være foregaaet en Landhævning, paa 3,54 M.; men intet synes at tale herfor.

Mange andre Forhold vise derimod klart, at Findestedet ikke stod under Vand i Oldtiden. »Enkelte Jernsager«, hedder det, »navnlig Spydspidser og Sværd fandtes lodret eller skraat nedstukne eller maaske nedsunkne i den lerede Havbund, saaledes at Spidsen undertiden var et Par Fod nede i Leret, ja undertiden saa langt nedstukne, at man fulgte Skafterne 3—4' uden endnu at naa Spidserne.« Hvorledes kan dette være gaaet til, dersom Stedet var dækket af et Vandlag paa mindst 2,20 M.s Dybde? Ringere kan Baadens Høide ikke have været, naar den laa omvæltet paa

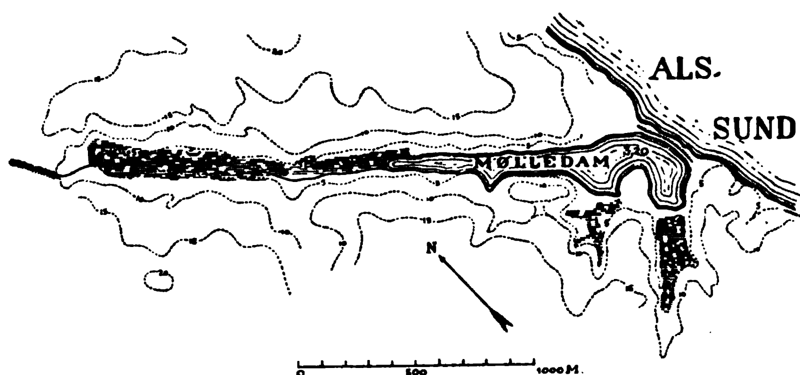

Fig. 347. Efter Königl. preuss. Landesaufnahme 1877.

Siden. Lod det sig end gjøre at bore de lange Landser saa dybt ned, og kunde de mulig under en Kamp være gaaede ned gjennem Vandet, saa kunde man dog ikke stikke et Sværd ned i Grunden under saa dybt Vand. I alle Tilfælde vilde det være ganske meningsløst at anbringe Sager paa denne Maade, som man atter vilde tage op.

Der fandtes flere Træsager, et langt Brædt, en stor Kølle og et Foderal til en Kniv, liggende nedenunder Baadplankerne. Dette forstaaes, saafremt der var tør Grund; de nævnte Gjenstande laa under Baaden, og den faldt sammen over dem. Var der Vand, maa de have flydt om paa Overfladen, indtil de langt om længe bleve saa vandmættede, at de kunde synke; men de kunne da næppe være førte ind under Baadens Side.

Hvorledes kunne i det hele de mange større og mindre Træsager, som fandtes spredte omkring Baaden og indeni den, forliges med Tanken om en Sænkning i Vand og navnlig med Forestillingen om, at Gjenstandene ere skjulte? Der sigtes herved til de forskjellige, løst liggende Sager, Aarer, Riskoste, Øsekar, Skaale og Bakker af Træ. De maa jo være flydte op, da Baaden sænkedes, og førte afsted for Vind og Vover. Kun et ganske mærkeligt Træf kunde bringe dem til efter en Tids Forløb at synke just i og ved Baaden, og fremfor Alt ville de have været synlige i Vandfladen, saaledes at de maatte forraade, hvad der gjemtes dybere nede.

Og nu Hesteskeletterne! Der fandtes ved Nydam i selve Oldsaglaget udenfor Baaden et nogenlunde fuldstændigt Skelet saaledes omgivet af Oldsager foroven, forneden og ved Siderne, at der ikke er Tvivl om, at det er blevet nedlagt sammen med Alt det andet. Fremdeles optoges Dele af andre Skeletter og navnlig flere Kranier, af hvilke 3 havde et Bidsel liggende mellem Kjæberne. Flere Kranier og Knogler vare dybt mærkede af mange og svære Hug og viste Huller efter Pilspidser. Hvis der skulde være foregaaet en Kamp paa Søen, kunde det antages, at der har været Heste ombord, som ere blevne nedhuggede og derpaa kastede i Vandet. Men saaledes opfattes jo Fundet ikke. Det siges, at Baadene ere sænkede for at skjule den kostbare Ladning. Hvorfor har man da kastet de døde Heste overbord? Naar man sænkede Baaden, var der jo ingen Grund til først at kaste Dyrekroppene ud.

Men det antages, at Hestekroppene og alle de andre Sager sænkedes i Baaden, og at de først, efterat denne var skilt ad, ere af Vandstrømme førte ud over den omliggende Grund. De forskjelligartede Gjenstande fandtes nemlig dels i Baaden dels udenfor den, spredte over hele det undersøgte Areal af c. 10,000 □'. At tungere Sager af Metal skulde kunne flyttes saa langt paa Bunden af Vand, er nu sikkert nok høist usandsynligt. Men lad det dog være foregaaet. De afhuggede Hestehoveder og hele Kroppe kunne derimod ikke være førte afsted paa denne Maade; de maatte forlængst være blevne til Skeletter, der vare faldne fra hinanden paa den Tid, da Baadens Forbindelser vare opløste.

»Fremdeles vare flere af Hesteknoglerne i en meget opløst Tilstand, saaledes som slige Knogler let blive det, naar de ikke have været tilstrækkelig dækkede, saa at Luften har havt friere

Adgang til dem. Mange vare saa stærkt udveirede, at de vare ifærd med at hensmuldre.« »Tilmed vare flere af disse Knogler gnavede af Rovdyr (Ulve eller større Hunde), der maa have havt Adgang til dem, førend de bleve omleirede af Tørvemassen.« Dette angiver bestemt, at Fundet ikke blev sænket i Vand. Baadene maa da have staaet paa Land, optrukne ved Strandbredden. Om de ere faldne fra hinanden i Tidens Løb eller, hvad flere Forhold antyde, ere skilte ad med Vold, lader sig ikke afgjøre. Dels i, dels omkring Baadene ere alle de forskjellige Sager henkastede eller henlagte, synlige og paa tør Grund, og liggende der ere de efterhaanden blevne dækkede af Moselaget.

I Kragehul Mose laa Sagerne 3—5' dybt paa den lerede Sandbund og i det nærmeste Tørvelag derover, c. 2' tykt. Dette kunde vel forliges med, at de vare sænkede i Vand og derefter sunkne mere eller mindre dybt ned i det bløde Lag, hvori de optoges. Men herimod taler det, at Findestedet er midt ude i Mosen og langt fra fast Grund. Man kunde ikke kaste Gjenstandene derud, man vilde næppe have vadet til Stedet gjennem Vand og Dynd, og man vilde ikke have nedlagt under saadanne Forhold og spredt over en stor Plads de gode Sager, som man atter haabede at kunne optage. Atter her var der nedstukket Kastespyd, etsteds ogsaa et Sværd, et andet Sted en Pil, dybt i Grunden under de øvrige Sager.

Rigeligere Beretninger foreligge om Vimose-Fundet med dets Tusinder af Oldsager. Findestedet var atter her en større Plads, omtrent 9000 □' stor, et Stykke ude i Mosen og ikke nær ved fast Grund. Oldsagerne begyndte i Reglen at vise sig, naar Græstørven og det øverste, trevlede Lag var fjærnet indtil en Dybde af 2—3'; de laa da sædvanlig i det paafølgende c. 2' tykke Lag. Her som ved de andre Fund bliver Sagernes Anbringelse ganske uforstaaelig, dersom der antages at have staaet Vand paa Stedet. Ogsaa her vare enkelte Gjenstande stukne ned under de øvrige. En Spydstage uden Jernspids stak saaledes lige ned i Bunden, 3—4' under det dybeste af Oldsaglaget. Der fandtes Fletninger af Riskviste og Staver, der opfattedes som et Slags Indhegning for Nedlægningen; noget lignende var iagttaget ved Thorsbjerg. Hvilken Nytte en saadan Hegning skulde gjøre ved en Nedsænk-

ning under Vand, er ikke let forstaaeligt, hvorimod den vilde være paa rette Plads, naar Sagerne laa paa tør Grund.

Spredt i hele Oldsaglaget optoges en stor Mængde Dyreknogler, navnlig af Heste. Tæt omkring to Huggeblokke laa en stor Mængde splintrede og forhuggede Knogler af Heste og Svin. Overdelen af et Hestekranie henlaa med Oldsager over, under og ved begge Sider. Der er ingen Grund til at tvivle om Samtidigheden af Knoglerne og de øvrige Dele af Fundet; men med Forestillingen om, at der her er foretaget en Henlægning af Værdisager, lade Dyrelevningerne sig rigtignok ikke forene.

Ligesom i Thorsbjerg Fundet bære mange Træsager kjendelige Mærker af at have været udsatte for Luftens Paavirkning, og i begge Fund er der adskillige Stykker, der ere stærkt gnavede af Larver, som kun gaa i tørt Træ. Navnlig en Sværdknap og en Spydstage ere saa gjennemkrydsede af Ormegange som noget Stykke gammelt Træ. Man har sikkert ikke brugt saadanne gamle, møre Vaaben. Træet er blevet ormædt ved at henligge under aaben Himmel. Der har altsaa ikke staaet Vand paa Stedet; det har været en allerede fast tilgroet Moseflade. Senere er der tilgroet et Lag paa 2—3', og det 2' tykke Oldsaglag er forandret til den bløde Masse, hvori Gjenstandene have kunnet synke ned til forskjellig Dybde.

Det vil mulig indvendes herimod, at der ved Vimose Fundet tales om to Baade af Form som de foran omtalte Eger (S. 134) og om flere Aarer. Ved disse Bestemmelser har man dog utvivlsomt været paavirket af Forestillingen om en Nedlægning i Vand. De saakaldte Eger ere mægtige Trug med underneden flad Bund og udskydende Partier for Enderne, hvorved de haandteredes. Hvad der opfattedes som Aarer, kunde vel efter Formen af det brede og flade, for Enden afrundede Blad og det lange Skaft have havt denne Bestemmelse (Fig. 348). Men ved flere Stykker er Bladet svedet af Ild paa begge Sider. Det kan have været Redskaber, hvormed Brødet blev indsat og udtaget af Ovnen, som saadanne brugtes af Romerne. Flere mere kortbladede Stykker af lignende Form kunne have været brugte som Spader. Lignende ere fundne i Jordfylden ved Dannevirke og i Jellingehøiene, hvor de utvivlsomt have været anvendte ved Jordarbeidet.

Endnu maa nævnes en Del i og for sig uanseelige Sager, men ikke uvigtige for Opfattelsen af Fundene. Overalt i Vimose traf man paa lange, tilspidsede og afkvistede Grene. Kroge og Tveier fandtes i Mængde og paa flere Steder ikke faa Levninger af Reb. Ogsaa i Nydam og ved Thorsbjerg var der talrige tilspidsede Stænger; paa en 10 □' stor Plads laa der nogle og tyve Stykker. I Vimose optoges desuden Vognhjul, store River eller Harver til Markarbeide, Trækøller og mange tildannede Træstykker af uvis Bestemmelse, endelig Spaaner og andet Affald fra Træarbeide. Alt dette kan hverken henregnes til Værdigjenstande, som man vilde hengjemme, eller til Sager, der kunde kastes i Vand for at skjules, idet de jo vilde flyde ovenpaa og forraade Gjemmestedet. Det samme gjælder om de talrige Kar af Ler og Træ, som foreligge i de tre største Fund. Endelig er der mange Vidnesbyrd om, at Sagerne have været i Berøring med Ild, og at der har været Baal paa selve Stedet. Flere Gjenstande ere forbrændte eller mærkede af Ild og ved Thorsbjerg vare Kulbrokker hyppige, ofte endog samlede i større Mængde.

Fig. 348. Engelhardt, Vimose F. 1/8.

Af Alt dette fremgaaer det, at Sagerne i de 4 store Mosefund ikke ere sænkede i Vand, men have henligget paa tør og tilgængelig Grund. Fremdeles kunne de ikke opfattes som hengjemte og skjulte Værdier; de have været udækkede og synlige, indtil de efterhaanden dækkedes af Vegetationen. Den rette Opfattelse af Fundene vil derefter ikke være tvivlsom, naar alle de Enkeltheder sammenholdes, som foran ere anførte, og som endnu skulle tilføies.

Der har været indrettet noget paa disse Pladser og der er her foregaaet noget. Paa den tilgroede Moseflade, der dannede en aaben Plads i Skoven eller ved Kysten, hvor Baadene vare trukne paa Land, har en Skare af Krigere gjort Holdt. Efter Pladsernes Størrelse og Vaabnenes Antal kan der antages at have været Hundreder af Mænd. Der var bygget Hytter af Greneværk, og Risgjærder dannede en Ind-

hegning. Haandværkere, Kvinder og Børn vare med i Troppen, som dette kan sluttes af de talrige Redskaber i Vimose Fundet til Træarbeide og Smedebrug, af Kvindesmykkerne, Halsringe og Glasperler, og af Legetøiet, navnlig flere Spilletoppe som de, Børn nu lege med. Man var vel forsynet med Alt, hvad der hører til Livet i Felten; Heste og Vogne manglede ikke. Man har levet nogen Tid paa disse Steder, beredt sin Mad, arbeidet, kortet Tiden ved Brædtspil og — kæmpet.

Der er foregaaet en hæftig Kamp paa selve Stedet eller tæt derved. Mangfoldige Vaaben bære Mærker af Hug og Stik; Spydspidserne ere bøiede, Sværdene overbrudte, Lansestager og Buer huggede igjennem. Det har ikke været en let Skærmydsel, men en afgjørende Kamp, som har gjort en af Parterne til Seirherre. Leiren er bleven erobret med alt dens Indhold.

Det er Byttet efter Kampe, som disse Fund indeholde. Meget er dog i den Grad beskadiget, at dette ikke kan hidrøre fra selve Striden. Flere Skjoldbuler ere ikke blot forhuggede, men ogsaa sammenbøiede. En stor Bronzekjedel er gjennemhugget paa kryds og tværs og derefter fuldstændig sammentrykket. Paa et Par Benklæder mangler et Stykke af det ene Ben, og paa en Kjortel var et Ærme afrevet. En Ringbrynie fandtes delt i to Stykker, hvert liggende i sit Lerkar, der stode langt fra hinanden. Seirherren har forsætlig ødelagt de tagne Sager og oftest henslængt dem mellem hverandre i den største Uorden.

Men andetsteds spores en ordnet Henlægning. Mange af Træsagerne laa i Thorsbjerg Mose samlede i større Bunker, et Bundt Pile, flere Lag af Skjoldbrædder over hinanden og undertiden gjennemborede af et Spyd for at holde dem sammen. Næsten alle Skjoldbulerne fandtes i Nærheden af hverandre. Mindre Gjenstande laa indeni større; de vare sammenbundne eller indsvøbte i Tøi. I Vimose fandtes 38 tildels bøiede Spydspidser med Enden af den brudte Stage siddende i Skaftrøret indpakkede sammen med en Del af en Sværdknap i et Stykke Tøi. En Skjoldbule var sammenpakket med en i fire Stykker brudt Jernøxe; Spydspidser og Sværdklinger vare indsvøbte i en Ringbrynie. Sagerne ere altsaa dels under Kampen og ved den derefter følgende Ødelæggelse blevne kastede mellem hverandre, dels ere de blevne samlede som Bytte og henlagte i en vis Orden.

Og man har efterladt det hele paa Pladsen, de værdifulde Sager af Sølv og Guld, de hele og de søndrede Vaaben, Trug, Lerkar og nedhuggede Heste. Det er vist rigtigt, hvad der er fremsat af *Worsaae*, at dette skete ifølge Skik og Brug, som et Seirsoffer til Guderne. Der er foran talt om de Sager, der i Sten- og Bronzealderen bleve henlagte som Enkeltmands Offer til Guderne; i det følgende Afsnit skulle de tilsvarende Fund fra Jernalderen behandles, og da under særlig Bevisførelse for, at Sagerne henlaa udækkede og synlige. Til disse mindre Fund synes de store Henlægninger ganske at svare, som samlede Ofre fra en talrig Krigerflok.

Det er her forsøgt — man kan sige at læse den Fortidens Bog, som de store Mosefund lægge opslagen for os; men mangt et Sted er vanskeligt at tolke, og ikke enhver har let ved at forstaa det gamle Sprog. Det er derfor godt, naar der kan henvises til Oldskrifter af sædvanlig Art, der fortælle det samme, som her er blevet læst ud af Fundene. Ved Siden af andre Beretninger maa navnlig Cæsars anføres om Gallerne (VI, 17), der, »naar de gaa i Kamp, som oftest love Byttet til Guderne. Naar de have seiret, ofre de Dyrene og samle de øvrige Sager paa ét Sted. I mange Stater sees sammendyngede Hobe af saadanne Sager paa hellige Steder. Kun sjælden hænder det, at nogen er ligegyldig overfor det hellige, saaledes at han enten skjuler Byttet hos sig eller borttager det, der er henlagt, og herfor er der sat den haardeste Straf.« Dette Sted fortæller baade om Anledningen til de nordiske Ofringer og angiver Grunden til, at de mange Sager have faaet Lov til at henligge urørte, indtil Plantevæxten langt om længe dækkede dem, og Tildragelsen sluttelig gik af Minde. Paa keltisk Grund turde tilsvarende Ofringer foreligge i de store Fund fra Tiefenau ved Bern og fra det foran oftere nævnte La Tène i Neuchâtel-Søen (S. 453).

Om de øvrige foran nævnte Mosefund, der vel ere af samme Art som de fire store Fund, men langt mindre fyldige, skal intet udtales, forsaavidt de ere fremdragne i ældre Tid. Til en nærmere Bedømmelse mangle de nødvendige Oplysninger. Anderledes staaer det med to Fund, begge fra det nordlige Fyen, der ere fremdragne i de sidste Aar. I Illemose, ved Rynkeby, laa Sagerne $2^{1}/_{2}$' dybt under Grønsværen ved en Søbred. Der fandtes en stor Baalplads;

altsaa har der ikke staaet Vand paa Stedet. En Del Vaaben, et Hesteskelet, samt mange Menneskeknogler laa spredt paa Pladsen. Der har staaet en Kamp paa denne Plads, og den har faaet Lov til derefter at henligge urørt. Ved Krogsbølle fandtes mange Vaaben tæt omkring en stensat Vei, der i Oldtiden har ført over et Mosedrag. Spydene stode oftere skraat nedstukne i det tynde Tørvelag. Ogsaa her har der staaet en Kamp. I Tranebær Mose (S. 543) synes der at være truffet Rester af en Vognborg, i Porskjær derimod ofrede Sager.

Hvorledes nu end den mere specielle Tydning af de enkelte Fund vil lyde til Slutning, naar alle Overveielser ere endte, ét er dog sikkert, at de alle pege i samme Retning, at de ere Minder om Kampe, der have staaet paa eller ved de forskjellige Pladser, hvor Sagerne optages. Man har tænkt, at Fundene indeholde Krigsbytte, hjembragte af Krigerskarer, der under Folkevandringstiden havde tumlet sig fjærnt fra Hjemmet, mulig ved Romerrigets Grænser; herimod tale bestemt de mange værdiløse Sager, overbrudte Lansestager og Buer, søndrede Skjolde og Pile; man vilde ikke have hjemført et saadant Bytte ad lange Veie. Der er blevet kæmpet i Landet selv, ofte, paa mange Steder og af store Skarer. Mosefundene give Vidnesbyrd om krigerske Begivenheder, foregaaede i Danmark under Folkevandringstiden ligesom længere mod Syd, hvor Folkene overalt stode i Vaaben, imod hverandre og mod Romerne.

Men naar man har villet sætte alle disse Fund i Forbindelse med hverandre og henføre dem til et samlet Felttog, da kan dette ikke være rigtigt. De ere nemlig ikke ganske samtidige. Fundene fra Thorsbjerg og Vimose have ensartet Charakter, og ikke afvigende ere de mindre Fund fra Trinnemose, Vingsted og Illemose. Sager af romersk Arbeide ere stærkt fremtrædende, Sværdfæsterne afsluttes ved store Kugler, Spydspidserne ere forholdsvis korte, Dyreornamentiken er i sin første Begyndelse — for kun at nævne nogle enkelte Træk. Nydam-, Hedelisker- og Porskjær-Fundene indeholde kun faa romerske Sager, Sværdfæstene have lange Tværstykker foroven og forneden, Spydspidserne ere lange og slanke, Dyreornamentiken spiller en større Rolle. Atter yngre ere Kragehul-, Dallerup- og Krogsbølle-Fundene; romerske Sager mangle, Alt har et kjendelig senere Præg. Disse Forskjelligheder række sikkert over

mere end et Aarhundrede. Medens de ældste Fund endnu kunne tilhøre det 4. Aarh., naa de yngste vistnok udover Aar 500. Andre skyde dog Mosefundsgruppen enten noget længere tilbage eller længere frem i Tiden. Af dem, som i de sidste Aar have udtalt sig herom, sætter Prof. *Montelius* de ældste Fund til d. 3. Aarh., de yngste til 4. Aarh., medens Prof. *Wimmer*, af sproglige og palæographiske Grunde, henregner dem til 5. og 6. Aarh.

Det har været antaget, at Sagerne i disse Fund ikke med Rette henføres til Landets egne Børn. Kunde de ikke være medførte af fremmede Skarer, der ere blevne overvundne Gang efter Gang, snart hist snart her? De fremmede Krigere kunne have været Romernes Naboer og derfor have faaet saamange romerske Sager i Eie. Vel er Antallet af disse Gjenstande paafaldende stort i de ældste Fund; talrige Vaabendele ere af romersk Arbeide, halvtromerske Navne mærke Sværdklingerne, Elementer af samme Oprindelse træffes overalt ogsaa i de ikke-romerske Frembringelser. Et fyldigt Sæt af Arbeidsredskaber foreligger i Vimosefundet, Ambolte, Smedetænger, Hammere, File, Høvle, Baandjern, Meisler, Bor o. a. mere — alt den klassiske Verdens Værktøi, som de keltiske Folk allerede før Christi Fødsel havde modtaget, og som nu først viser sig i Norden. Industri og Haandværk staaer i Mosefundene ligesaa høit og har væsentlig samme Præg som i de germanske Fund. Skulde det hele da ikke skrive sig fra en krigersk Indvandring? En Sammenligning med Indholdet af Gravfundene giver dog ingen Støtte for denne Antagelse. Begge Steder finder man den samme Kultur med hele dens charakteristiske Blanding af romerske og hjemlige Elementer. Men afgjørende for Spørgsmaalet om Sagernes Nationalitet synes det at være, at der som foran omtalt (S. 517) i flere af Fundene er truffet Indskrifter i Runer, der have vist sig at være nordiske, kjendelig skillende sig i Sprogformen fra det samtidige Gothiske, Germanske og Angelsaxiske.

Vel maa selve Mosefundene altsaa siges at være tilstrækkelig forklarede ved Antagelsen af Kampe mellem Landets egne Folk, Jyder mod Fynboer og Høvding mod Høvding. Men alle forskjellige Forhold sammenstillede synes der dog paa dette Punkt at være Stof til en Vandrings-Hypothese i en eller anden Form:

de mange Krigsfund i Vestdanmark, Slesvig, Jylland og Fyen, men ingen fra Sjælland og omliggende Øer; dernæst disse sidste Landsdeles fremragende Stilling i Folkevandringstiden (S. 536) og ikke mindst den mærkelige Forandring i Gravenes Indhold og Form, som indtræder ved Periodens Slutning overalt i Landet med Undtagelse af Bornholm. En Indvandrings- eller Erobringshypothese i rimelig Form til Forklaring af disse Forhold er dog hidtil ikke bleven fremført.

Det vanskelige Spørgsmaal om Indvandringen af nye Folk synes her at maatte besvares paa samme Maade, som det gjordes foran under Sten- og Bronzealderen: fra archæologisk Side maa dette endnu lades ubesvaret. Hvor Kulturmodsætningen er stor mellem den tidligere og den ny optrædende Befolkning, der giver Indvandringen sig tydelig tilkjende i de archæologiske Fund; slaviske og germanske Fund staa klart mod hinanden, Germanernes Efterladenskaber ere lette at paavise paa romersk Grund, de keltiske Folks i Italien (S. 454) og de nordiske Vikingers i det christelige Vesten. Hvor derimod, som det her er Tilfældet, Talen er om beslægtede Folk — andre nordiske eller germanske Stammer, om en fortsat Indstrømning, om langsom og mulig ikke altid krigerisk Omflytning, der ville Fundene ikke kjendelig være mærkede deraf. Saaledes kan man næppe slutte sig til Prof. *Montelius'* bestemte Udtalelser imod enhversomhelst Forandring i Sammensætningen af Nordens Befolkning lige fra Stenalderen af. Om de ældre Perioder er foran talt (S. 187, 282, 289). Hvad Jernalderen angaaer, da maa de lokale Forskjelligheder, som ovenfor ere omtalte, de Standsninger og Afbrydelser i Udviklingen, som spores hist og her, og navnlig de nys anførte Forhold under Folkevandringstiden og ved dens Slutning snarest vække Formodningen om territoriale Modsætninger og Forskydninger af Befolkningen. Men Tiden er næppe kommen til at give denne Opfattelse fastere Form.

Paa lignende Maade staaer det med Spørgsmaalet om Udvandringerne fra Norden i Folkevandringstiden. Historikerne drøfte Paalideligheden af de gamle Beretninger om Cimbrernes, Longobardernes, Gothernes og Angelsaxernes Udvandringer herfra; men Archæologerne tie. . Naar *Alexander Bertrand* nylig har ment at finde et archæologisk Bevis for, at Cimbrerne oprindelig hørte hjemme paa den jydske Halvø, naar *Hans Hildebrand* har troet at

IX. GULDHORNENE OG SØLVKJEDLEN.

OFFERFUND FRA JERNALDEREN.

Fig. 349. 1/4.

Selv et flygtigt Kjendskab til de nordiske Oldsager viser, at Fundene udenfor Gravene, fra Mark og Mose, indtage en fremtrædende Plads i den hele Række af Efterladenskaber fra alle de forskjellige Tidsrum. Vi mødte dem først under Sten- og Bronzealderen og erkjendte der deres Forbindelse med det religiøse Liv. Under en ny Form have vi i det foregaaende Afsnit truffet disse Nedlægninger i de store Mosefund fra Folkevandringstiden. Til de øvrige Fund fra Jernalderen komme vi nu og skulle ved dem udvide Erkjendelsen af den hele Gruppe med den vigtige Iagttagelse, at mange Offerfund have været henlagte synlige og udækkede.

En naturlig Indgang til dette Æmne aabne de slesvigske Guldhorn. Det ene blev fundet i 1639 af Pigen Kristine Svensdatter tæt ved Landsbyen Gallehus i Nærheden af Møgeltønder. Vel var det Tilfældet, som bød hende Hornet; men havde Pigen ikke havt baade Øie og Omtanke, havde hun ikke bevaret det. Den kjønne Fundberetning læses hos *Ole Worm.*

Otte Dage forud var hun gaaet den samme Vei og havde seet noget af Hornet stikke frem af Jorden; men hun antog det for en Trærod og stødte kun til det med en Stok, som hun havde i Haanden. Da hun nu atter i Følge med to andre Piger kom forbi Stedet, saa hun, at det ikke var en Rod, og gav sig til at løsne Jorden med Hænderne, hvorefter hun med Besvær fremdrog det store Guldhorn. Hun raabte glad til de andre Piger, som imidlertid vare gaaede videre, at de skulde standse og

se, hvad mærkeligt hun havde fundet, men de sagde, at det kun v
Jagthorn og raadede hende til at kaste det bort. Hun tog det dog m
hun bar paa en tung Bylt, vadskede det i en Bæk og saa nu, at det
almindeligt Horn. Hjemme blev hun udleet, fordi hun brød sig om
Stykke; men hun rensede det fuldstændig og bragte det saa til Tønd
vide, hvad for Metal det var. Her lod hun en anden Kvinde vise
Ringe, som omgave det indre Horn til en Guldsmed, idet hun frygte
selv ikke skulde faa Sandheden at vide. Svaret lød, at det var Guld,
det vidt og bredt, at der var fundet et stort Guldhorn. Kong Ch
dengang i Glückstadt sammen med Prinds Christian. Man fortalte h
og et Bud blev afsendt for at erfare nærmere om Sagen og hente
Prindsen nu saa det, behagede det ham høilig, og Kongen skjænkede
at der kunde gjøres et Drikkehorn deraf; lukket i den spidse Ende
som bar Christian V.s Navnetræk, kom det til at pryde Prindsens
Pigen blev endelig kaldet, for at hun selv skulde fortælle om Fun
anseelig Pengegave med hjem.

Næsten 100 Aar derefter, i 1734, fandtes det andet
fattig Husmand, Jerk Lassen, som vilde grave Ler ikk
sin Bolig. Det laa et Kvarter dybt, paa Siden og, s
rettes, i nogle faa Skridts Afstand fra det Sted, hvor
Horn var fundet. Paa denne Angivelse kan der dog i
megen Vægt. Et Findested, der ikke er særlig mærket,
kunne paavises ganske nøiagtig efter 100 Aars Forlø
blev bragt til Godseieren, Grev Schak, som overg
Kong Christian VI., der lod udbetale Bonden en Be
200 Rdl.

Saaledes lyde Fundberetningerne om de mærkeligste
værdifuldeste Stykker fra Oldtiden, som nogensinde ere
i Danmark. Men deres store Værdi blev Aarsag til, at
Ved falske Nøgler skaffede en Tyv sig i 1802 Adga
Kgl. Kunstkammer, hvor Hornene dengang opbevarede
indsmeltede dem strax. Vi ere nu alene henviste til
Afbildninger, som, omend tilfredsstillende med Hensyn
stillingerne som Helhed og til det almindelige Præg, do
Tvivl om mange Enkeltheder. Ikke engang en Afstøbn
varet, idet de til Udlandet sendte Kopier ere gaaede
Ogsaa de gamle Beskrivelser ere noget mangelfulde. S
dog sikkert, at begge Hornene bestode af et indre, gl
mindre fint Guld og en ydre Beklædning, dannet af tæ
sluttende Ringe af særdeles fint Guld; oprindelig have
sikkert været fastloddede. Paa dem fandtes der dels i

Figurer og Ornamenter, dels var der paaloddet Figurer i temmelig høit Relief. Begge Hornene synes at have havt Bærekjæder. Hvor-

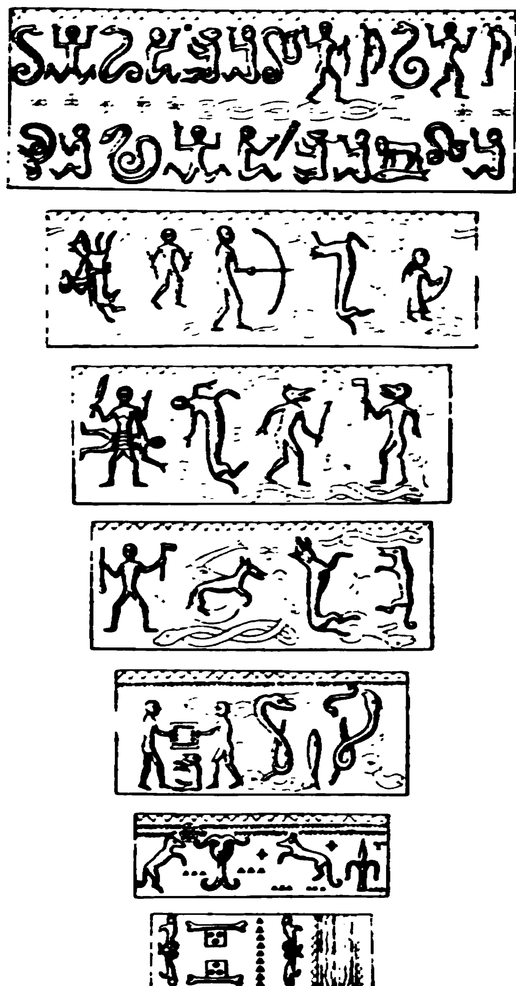

Fig. 350. Guldhornet fra 1639. 1/4.

ledes Spidsen oprindelig var indrettet, lader sig ikke sikkert afgjøre, idet begge Hornene fandtes afbrudte i den smalle Ende; sandsynligst er det dog, at Spidsen var lukket, og at Hornene vare bestemte til at tjene som Drikke- eller Offerhorn. Det ældste Horn siges at have været 2 Fod 9 Tommer langt med en Vægt af 6 Pund 13 Lod;

Hornet fra 1734 angives at have været noget vægtigere, nemlig 7 Pund 11 Lod, skjøndt det bevarede Stykke kun havde en Længde

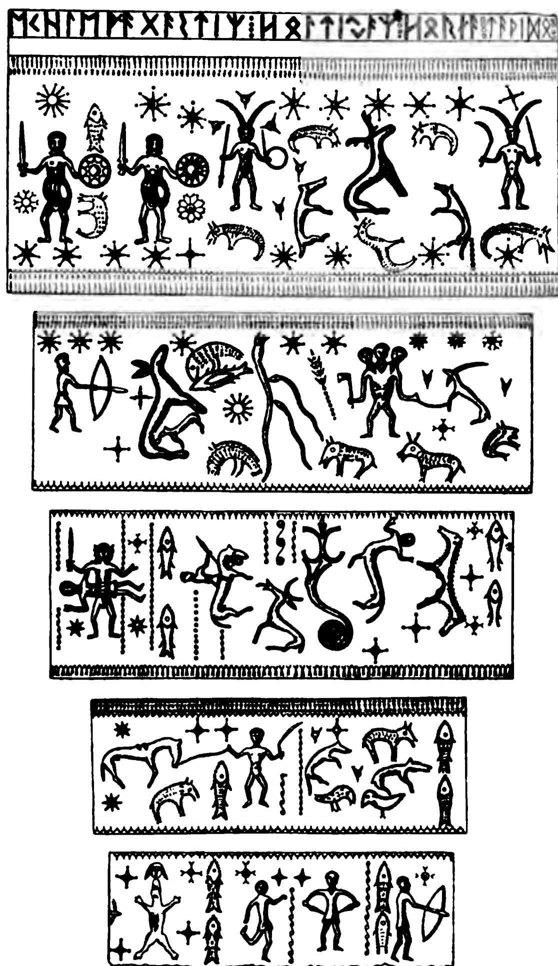

Fig. 351. Guldhornet fra 1734. 1/4.

af 1 Fod 9 Tommer. Hornenes samlede Guldværdi vilde i Nutidens Penge være omtrent 17000 Kr.

Figurerne 350—51, efter G. Stephens »Old Northern Runic Monuments«, vise i Udfoldning, Ring for Ring, den hele mærkelige Række af Billeder, Mennesker og Dyr i forskjelligt Sammenspil,

Slanger og Væsner med Slangehale, foruden flere ubestemmelige Figurer, Stjerner og Ornamenter. Hvad er nu Betydningen af alle disse Billeder og Tegn? Der kan svares ganske kort herpaa: det vides ikke. Lidet fristende er det da at bruge mange Ord, og dog kan dette ikke undgaaes. Det maa nemlig forklares, hvorledes det er gaaet til, at Billederne ere blevne tydede mange Gange, og det fortræffeligt, men at de bestandig ere lige utydelige. Det væsentligste er dog, at der herved vil vindes et godt Udgangspunkt for Bedømmelsen af andre ligesaa interessante Tydninger af billedlige Fremstillinger fra Oldtiden.

To Aar efter at det første Horn var fundet, udgav Ole Worm sit lærde Skrift, hvori han fremsatte en fuldstændig Tydning af Billedrækken: Det var en allegorisk Fremstilling af Menneskets Dyder og Laster, af Fredens og Krigens Idræt og af Døden som den sidste Afslutning. En tiltalende Forklaring, dyb og stor, helstøbt og værdig det anseelige og værdifulde Stykke. Og alle Billederne lode sig bringe ind under den.

Den øverste Ring viser (Fig. 350 tilvenste), ifølge Worm, Mennesket angrebet af Slanger, der sindbilledlig fremstille de onde Magter. Med oprakte Arme jamrer Mennesket over sin Elendighed. — Et Dyr med menneskeligt Hoved til Betegnelse for det i dyrisk Tilstand nedsunkne Menneske, og paa begge Sider et Menneske med opstrakte Arme for at vise, at der maa søges Hjælp hos Guderne. — Et Menneske, som med Vaaben værger sig mod det Onde i en Slanges Skikkelse. — Fiskene betyde Vellysten, den graadige Grib er Symbolet paa det voldsomme Angreb; disse Figurer minde om, at man skal værge sig mod det Onde. En Slange synes at opmuntre Gribben. — Med opløftede Arme beklager Mennesket, at Fuglen (Gridskheden) angriber Fisken (Svagheden). — Forneden tilvenstre forjager et Menneske en Slange, men angribes bagfra af en anden; dette paaminder om at være omsigtig mod det Onde. — Det samme Billede som foran i øverste Række for at indskærpe dets dybe Sandhed. — Atter en Gjentagelse fra øverste Række, men med nogen Forandring. Dyret har en Strikke om Halsen og trues med en Stok; det vil sige, at de, som ikke kunne holdes til Dyden ved lempelige Midler, maa aves ved Svøbe og Lænke. — Et Dyr med Menneskehoved staaende paa en Fisk til Betegnelse af dem, som give efter for Lysterne. —

Den siddende Figur angreben af Slangen betyder Lediggangen, der fører til det Onde. — Paa den 2. Ring er fremstillet den hæderlige Idræt, som fjærner fra det Onde, nemlig Ridning, Vaabenleg og Jagt. Den gamle, skjæggede Mand, der rækker Rytteren et Horn, paaminder om ikke at overdrive Strabadserne, men af og til at lette Sindets Bekymringer ved en god Drik. — Den 3. Ring viser Krigens Rædsler: et Menneske ombringes eller ofres, — Centauren er Billede paa den raa Kraft, — to Mennesker med Ulvehoved gaa løs paa hinanden; de vise, hvorledes Krigen omskaber fornuftige Mennesker til vilde Dyr. — Og saaledes videre: Fredens Velsignelser, — Sandhedens Speil, der holdes foran det i Dyriskhed nedsunkne Menneske, for at han skal erkjende sin Slethed og omvende sig, — Retfærdighedens tilslørede Hoved, — Dydens Lilie, — Dødens Porte, — og tilsidst de Slanger og Orme, som betegne Legemets Opløsning.

Dette stemmer Alt meget vel med Billederne, eller dog saa meget, som med Billighed kan fordres; thi nogen Frihed maa der jo indrømmes et saa gammelt Kunstværk. Med stor Lærdom fremfører Worm talrige Beviser fra den klassiske Literatur for, at Allegorierne vare vel bekjendte i Oldtiden.

Billederne vare saaledes fuldt forklarede, skarpsindig og med et godt, videnskabeligt Apparat; og dog fulgte der efter en lang Række af andre Forklaringer. Mange af dem passede noget nær ligesaa godt til Fremstillingerne. Om en af disse Tydninger udtalte *Hans Gram* i 1734:

»Den Forklaring, som er indkommen fra en Advocat i Holsten ved Navn Bartholomæus Grauer, fortjener ikke nogen Roes. Den beviser alene, at Auctor er en meget dristig Genie, af det Slags, der med en heel mediocre Lærdom og Videnskab ville decidere i saadanne Ting, som kunde afskrække de allerlærdeste. I den Sted at fornuftige Folk holder sig tilbage, og omendskjøndt de kunde gjøre deres Conjecturer aldrig saa rimelige, dog saalænge her fattes paa tilstrækkelige lumieres, undseer de sig ved at raisonnere om slige mørke Ting«.

Disse Ord lade sig vistnok overføre paa flere andre Guldhorns-Tolkere; men nogle hørte til deres Tids kyndigste og mest kritiske Videnskabsdyrkere. De fleste af disse Skrifter bør sikkert overgives til Glemsel, hvad enten de henlagde Hornenes Hjemstavn til Slavernes Lande, til England og Irland, til Spanien og Siberien eller, som i vore Dage, til det sydøstlige Europa, hvad enten de viste, at Billederne afsløre Alchemiens Gaader eller Christendommens

Sandheder, at de danne en Slags hellig Kalender eller, at de naturhistorisk oplyse om forskjellige, lang- og korthovedede Menneskeracer.

Anderledes staaer det med de Tydninger, som allerede i d. 17. og 18. Aarh. og sidst af *F. Sander* ere blevne hentede fra den nordiske Mythologi. De vende haardnakket tilbage, og de have havt en Talsmand i den Forsker fra vor Tid, hvis høie videnskabelige Stilling i d. 19. Aarh. svarer til Worms i d. 17. *Worsaaes* Tydning af Guldhornene kan ikke forbigaaes.

Udgangspunktet var den paafaldende Forskjel mellem Hornene, at det ene bærer mangfoldige Stjernefigurer saaede over Grunden, medens det andet har Billeder af Slanger og Uhyrer. Dette Forhold fortjener sikkert Opmærksomhed. Fremdeles fæstede Worsaae sig ved de Billeder, som forekomme ensartede paa begge Hornene, ved den trehovedede Figur, som utvivlsomt er et Gudebillede, og ved de øvrige Skikkelser, der kunne forliges med den nordiske Gudelære. Paa Grundlag heraf vistes det, at det sidst fundne Horn fremstillede Valhal, det ældre Helheim, og at de saaledes tilsammen gjengave Hovedtrækkene i den nordiske Mythologi.

I den øverste Ring paa Valhals-Hornet (Fig. 351) fandt Worsaae Odin med Spydet Gungner i høire Haand og i venstre Guldringen Drøpner og et Scepter. Omkring hans Hoved sees tre Gange gjentaget hans hellige Mærke, en treoddet Stjerne, og under ham Galten Sæhrimner. Tilhøire for ham staa to Einherier eller Valkyrier. Tilvenstre er fremstillet Odins to Ulve, Gere og Freke, mellem dem Hjorten Eykthyrner og under denne Geden Heidrun. Derefter følger Guden Frey med Segl og Scepter i Hænderne og under ham hans Galt Gullinbørste. I 2. Ring er Gudetriaden Odin, Thor og Frey fremstillet ved en trehovedet Figur. Attributerne ere Thors Hammer og hans Buk; under denne sees en anden Buk. Axet tilhøire for Gudebilledet er Freys Mærke; de to andre Dyrefigurer fremstille atter Sæhrimner og Gullinbørste. Derefter følger Loke, symboliseret ved en stor Slange med Ydunsæblet i Munden og med to Unger, Vale og Narfe. Rovet af Ydun og Æblet oplyses ved den til en Ørn omskabte Jætte Thjasse, der hakker i den til en Lax forvandlede Loke. Gruppen med Bueskytten og Hinden med sin Kalv forestiller Baldurs Drab ved den blinde Hød. I den 3. Ring sees yderst tilhøire Valhals Port. Fiskene betegne de

Vandstrømme, som omgave Valhal. Derefter følger en af de Bjergriser, som altid truede Gudernes Bolig, Asken Yggdrasil og under den Nidhøg; endelig Hermod paa Sleipner o. s. v.

Ogsaa her er der fundet en Forklaring paa hvert enkelt Billede, det hele danner et Sammenhæng, og Indholdet er et saadant, som kunde ventes af Billedrækken. Og dog vil denne Tolkning ligesaa vel som Worms blive fulgt af nye Forsøg. Det er da ikke nok, som man sædvanlig troer, at finde en god og sandsynlig Forklaring. Der maa andet til, for at den kan vække Tiltro.

Mulig tiltales man hverken af den ældste eller den yngste Tydning; man synes maaske, at de begge have liden Værd. Dog maa det herved erindres, at de to Mænd, som hver for sin Tid raadede over den største Kyndighed og Erfaring i disse Materier, have fundet dem gode. Hvori ligger det da, at de ikke vække Tiltro, og at der kan være en saa stor Meningsforskjel mellem alle disse Fortolkere? Det ligger i, at der ikke er en eneste Enkelthed i alle de fremkomne Tydninger, som kan siges at være sikkert bestemt.

De enkelte Figurers Handling og deres Sammenstilling er ofte tvivlsom og i hvert Fald altid ganske simpel: her findes en Jagtscene, hist en Mand, som rider; men intet siger os, hvilken Jagt, eller hvilken Rytter det er. Hvorledes bestemmes i det hele et saadant Billede? Det er en menneskelig Figur, en Hjort, en Fisk; som oftest er denne almindelige Bestemmelse ikke tvivlsom. Men om det er Odin eller et Menneske, om det er Valhals Hjort og Thjodvitners Fisk, kan alene afgjøres enten ved Hjælp af andre Billeder, om hvilke det sikkert vides, at de fremstille disse mythologiske Figurer, eller paa Grundlag af de gamle Sagn og Sange. Men der findes ikke andre, bedre bestemte Billeder, og de skriftlige Kilder give ikke Enkeltheder, hvorefter Figurerne kunne navnfæstes. Der har været andre, som førte Skjold og Sværd, end Einherierne, andre, som red paa en Hest, end Heimdal. Valhalshjorten og Fiskene vides ikke at være skabte anderledes end sædvanlige Hjorte og Fiske. Muligt er det, at den runde Gjenstand, som »Odin« holder i Haanden, er Drøpner; men det vides ikke, at Ringen just saa saaledes ud. Naar alle Enkeltheder ere usikre, hjælper det ikke, at Helheden kan forklares. Man sige ikke, at det hele gode Sammenhæng bekræfter Tolkningen; Erfaringen taler

herimod: der har kunnet øses mange hele Sammenhæng ud af den samme Billedrække.

Ja! var det endda givet eller dog sandsynligt, at vi kunne finde den senere Oldtids Valhal paa disse Horn fra Folkevandringstiden, saa var der Anledning til at skjænke en herfra hentet og vel sammenhængende Forklaring nogen Tillid. Men hvor tiltalende dette end vilde være, maa det vistnok siges at være lidet sandsynligt. Blandt talrige figurlige Fremstillinger, dels samtidige, dels lidt ældre eller noget yngre end Guldhornene, har der ikke med Sikkerhed kunnet paavises nogen af de senere Valhals-Skikkelser. Det er, som var man i en ganske anden Verden. Øxen, som den trehovedede Guddom holder i Haanden, er ikke Thors-Hamren, som denne kjendes fra Vikingetiden. »Fuglen-Thjasse« paa »Fisken-Loke« sees, som foran omtalt (S. 515), andetsteds, hvor ingen Omgivelser give Vink om, at Bestemmelsen er rigtig. Derimod kjendes Rovfuglen over Fisken fra den klassiske Kunst. Her høre ogsaa Guldhornenes Centaurer hjemme. En trehovedet Guddom havde ogsaa Græker, Romere og Galler. De eneste Billeder, som ere bestemmelige, høre da ikke hjemme i den særlig nordiske, men i en langt større Gudekreds fælles for mange Folk og, som det synes, repræsenterende religiøse Meddelelser fra Folk til Folk, der ganske svare til de Kulturmeddelelser, som saa ofte ere paaviste i dette Skrift. Guldhornsbillederne udtrykke Forestillinger, der ligge forud for det os bekjendte Valhal, og dersom de dog fremstille dets Guder, have disse en saa vidt ældre og derfor ændret Skikkelse, at de ialfald hidtil ikke have kunnet sikkert gjenkjendes.

En særdeles vigtig Støtte for denne Opfattelse bragte den store Sølvkjedel, som i 1891 blev fremdraget ved Gundestrup nær Aars, nordvest for Hobro (se vedføiet Farvetryks-Tavle). Den er ud- og indvendig dækket med talrige Billeder, blandt hvilke mange kunne bestemmes efter samtidige Fremstillinger hos de klassiske Folk og deres nærmeste Naboer. Og Bestemmelserne ere her langt sikrere og tydeligere end ved de faa nævnte Billeder paa Guldhornene. For en Del er Ligheden saa stor, at der kan tales om en Kopiering eller ialfald om en Gjenfremstilling af, hvad Forfærdigerne af Kjedlen selv havde seet.

En Del af de fremmede Billeder ere hentede fra den klassiske Kunst. Til Sammenligning med Sølvkjedlens Gruppe af et Menneske,

der brydes med en Løve, er her gjengivet en Frem Herkules med den nemæiske Løve, hentet fra et græs relief (Fig. 352—53). Naar der bortsees fra den Fors flyder af, at det ene er et Kunstværk af høi Rang fra Gr det andet et barbarisk Arbeide fra Norden, vil Lighec stor i Figurernes Sammenstilling og deres Bevægelse i de Noget lignende kan siges om en lille, mandlig Figur ric en Delphin, om Løver og Griffer, om Pegasus og Hippok andet Element kan med Sikkerhed bestemmes som gallo nemlig den oftere forekommende Slange med Vædderl

Fig. 352. Fra Sølvkjedlen fra Gundestrup.

Fig. 353. Efter A. Furtwängler, Die S Sabouroff.

Fig. 355) og den siddende, mandlige Figur med korsla Hjortehorn paa Hovedet og holdende en Ring og en stor Hænderne; med alle disse Attributer findes den galliske Cernunnos fremstillet.

Atter paa Sølvkjedlen er Alt, hvad der lader sig b fremmed; ikke en eneste Figur kan gjenkjendes efter de nordiske Mythologi, og det samme gjælder om alle andre fra Folkevandringstiden og de derefter nærmest paafølger hundreder. Først senere træffes Enkeltheder, der kunne be efter de nordiske Skriftkilder.

Men, kunde der siges, mulig ere ikke Forestilling Forbillederne modtagne udenfra; selve de omhandlede Sage

hornene og Sølvkjedlen, der bære de fremmedagtige Billeder, ere indførte fra et andet Land. Dette kan dog vanskelig antages om saa kostbare Stykker og fra denne fjærne Tid. At Guldhornene ere gjorte i Norden, er dernæst afgjort ved Indskriften (S. 520), Figurstilen og Ornamenterne. Mere tvivlsomt staaer Sagen med Sølvkjedlen.

Hvad det ved figurlige Fremstillinger først og fremmest kommer an paa, er Stilpræget og Kunsten. Stilen er en bedre Fører end Billedets Indhold. Et græsk og et romersk Kunstværk skjelnes let fra hinanden, omend Fremstillingen er ganske den samme. En Madonna eller en Athene af en moderne Kunstner skiller sig kjendelig fra et italiensk Renaissance-Arbeide og et græsk Skulptur, selv om det har været Opgaven at arbeide i gammel Maner. Sees der da paa Stilpræget i de store, udvendig anbragte Hoveder (Fig. 354), ville disse findes at henhøre under den gallo-romerske Kunst, som denne kjendes fra mange Arbeider i Sten og Metal, hidrørende fra d. 1. og 2. Aarh. efter Chr. F. Sammesteds hen eller dog til andre keltiske Folk i Romernes Nærhed føre flere Enkeltheder, som alt nævnt Cernunnos og Slangen med Vædderhoved, dernæst de store Blæsehorn med Dyrehoved, de aflange Skjolde, Hjelmprydelserne (se Fig. 355) og endelig de ved mange af Brystbillederne tilbagevendende Halsringe med Endekugler (se Fig. 354).

Dog altsaa lutter fremmede, enten romerske eller keltiske Træk — bestandig intet særlig nordisk. Skulde det da ikke være et indført Stykke? Der er dog noget i Stilen, som ikke ganske lader sig forene med, hvad der kjendes fra Udlandet. Der er foran (Afsnit II) talt om, at Danmark havde en keltisk Periode dybt præget af virkelig tilegnede Kulturelementer; disse spores endnu i den nærmeste Tid efter Chr. F. Store Jernkjedler af lignende Form som Sølvkarret have ikke været ualmindelige her i Landet (Fig. 252). Bronzekjedler, store som Sølvkarret og enkelte af dem figurprydede ud- og indvendig (S. 585), havdes i den romerske Periode; de kunne have tjent som Forbillede. Findes det dog, at Sølvkjedlen staaer mærkelig isoleret i Danmark, saa kan der mindes om, at Deibjerg-Vognene indtage en lignende Særstilling, og dog kunne disse ikke antages at være indførte (S. 470); ligesaa fremmede syntes Guldhornene at være, indtil de mindre Figurfremstillinger efterhaanden samledes (S. 512 flg.). Der synes ikke at være skjellig

Grund til at antage, at Kjedlen ikke er gjort i Norden. I hvert Fald kunde jo en fremmed Arbeider være kommen til Danmark eller en Nordbo have opholdt sig en Tid lang i Gallien. Begge Dele var næppe usædvanligt dengang.

Hvad angaaer Kjedlens Tid, ere de fleste vedrørende Momenter allerede berørte. Den maa henføres til den romerske Periode i Danmark, snarest d. 2. Aarh. efter Chr. Under det paagjældende Afsnit blev dette Stykke ikke omtalt, for at der til Betragtningen

Fig. 354.

af Billedfremstillingerne kunde medbringes Erfaringerne fra Guldhornstolkningen. Først og fremmest er det seet, at Tid og Sted maa sikres; man reddes da fra en vild og vidtstrakt Søgen efter Paralleler, mulig lige indtil Asien, og fra at fristes af falske Ligheder. Ved Forklaringen af Billederne vil der kun med Sikkerhed kunne tyes til den romerske og til den halvt romerske Kultur, som i Tiden eft. Chr. fandtes hos de Romerne nærmere eller fjærnere Folk indtil Norden. Hvad der ligger længere borte i Tid og Rum, tør derimod kun benyttes med største Varsomhed. Det vides fremdeles fra Guldhornstydningerne, at usikre Helhedstolkninger ere værdiløse, og at der kun kan vindes frem gjennem sikre Enkelt-

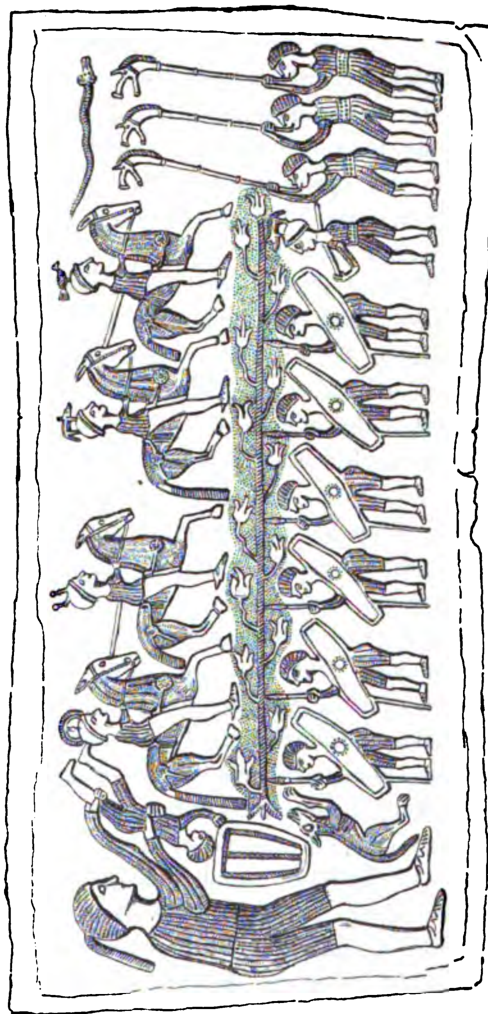
Bestemmelser. Af hvilken Art disse kunne blive, er allerede antydet: en Række Billeder erkjendes at høre hjemme i Samtidens Kunst og Kultur. Fremdeles turde der indenfor de afstukne Grænser findes Støtte for en Række Bestemmelser af mere almindelig Natur.

De store Brystbilleder udvendig og flere mindre indvendig synes at forestille Guder, dels mandlige, dels kvindelige. Efter Attributerne kunde vel deres Virkekreds angives, men ikke deres Navne. I den Fig. 354 gjengivne Gruppe indtager et saadant Billede af en Gudinde den mest fremtrædende Plads. Hun holder en Fugl i Haanden; dette var hos mange Oldtidsfolk Kjærligheds-gudindens Attribut. Et Menneske og et Dyr hvile i hendes Arm og ved hendes Bryst; hun tænktes da som den kjærlige Beskytterinde for alle levende Væsner. I samme Mening ere flere Dyr, en Løve og to Fugle, blevne tilføiede ovenfor. Ved Siden er der anbragt to smaa Menneskefigurer, der i Modsætning til den store, nøgne Gudinde-Skikkelse ere fuldt beklædte, medens de ved det langt nedhængende Haar lignende Gudindens ere betegnede som kvindelige. Den ene sidder rolig hvilende, den anden ordner Gudindens Haar; de maa opfattes som Guddommens Præstinder eller Tjenerinder.

Den store Plade Fig. 355 viser et Optog af Ryttere, der bære Hjelm, barhovedede Krigere tilfods med Skjold og Spyd, Befalingsmanden med Hjelm og med Sværdet hvilende paa Skuldren, og sidst i Rækken tre Blæsere med Hornene reiste lodret op. Tilvenstre sees en dobbelt saa stor, mandlig Skikkelse, der holder en Mand i omvendt Stilling over en aflang Gjenstand, der ligner et Kar. Er der her fremstillet et Menneskeoffer i Overværelse af en talrig Skare, som saadanne Ofre vides at være foretagne af galliske og germanske Folk?

Fremstillingerne af en Mand med Sværd og en meget stor Oxe kunne vise Jagten paa Uroxer, der ifølge Cæsar blev betragtet af Gallerne som en national og berømmelig Idræt. Gruppen Fig. 356, suppleret med Hunde og andre Dyr, er tre Gange gjentagen paa en af de indvendige Plader, og de samme Figurer kun i forskjellig Anordning sees paa den runde Bundplade. Til en vis Grad minde de om Fremstillingerne af den asiatiske, ogsaa i Romerstaten almindelig dyrkede Mithras, der dræber Oxen. Man kommer ogsaa

Mand og en Oxe (Afsnit X). Et virkeligt Slægtskab synes der dog ikke at være til nogen af Siderne. Ikke enhver Forbindelse af en Mand og en Oxe kan henføres til Mithras-Kredsen, naar intet andet peger i denne Retning; men her skjønnes ikke at være nogen bindende Lighed hverken i Komposition, Handling, Dragt, Emblemer eller Bifigurer.

Fig. 355.

En Del af Billederne synes at danne sammenhængende Fremstillinger, andre at være løst tilføiede, saaledes navnlig de mange mærkelige Dyr fra Kunstens eller Naturens Verden, foruden de alt omtalte navnlig Elephanter, og sandsynligvis Hyæner og Antiloper. At gaa ud fra, at Alt er en samlet Støbning, er ingenlunde berettiget. Langt snarere maa det antages, at Fremstillingerne ere en broget Blanding af hellige Figurer, fortællende Grupper, og løst indførte, dekorative Billeder. Saaledes arbeidede Kunstneren i Oldtiden. Nærliggende Exempler herpaa afgive den mærkelige, figurprydede Guldfisk fra Vettersfelde i Nieder-Lausitz

og den sølvbelagte Skjoldbule ligesom de andre Stykker med talrige Figurfremstillinger fra Herpály og Osztrópataka i Ungarn. Saaledes ogsaa i den christne Middelalder. Religiøse og stærkt profane Billeder træffes umiddelbart ved Siden af hverandre; midt paa Pergamentbladet den hellige, christelige Scene og i Rammen altslags fornøielige og grelle Billeder. Paa lignende Maade kan der paa Sølvkarret til de religiøse Fremstillinger være knyttet en Del af de fra den romerske Circus kjendte Dyr, der spillede saa stor en Rolle for den romerske Kunsthaandværker, og som Barbarerne for saa vidt ogsaa kunde kjende af Selvsyn fra de mange Amphitheatre ved de romerske Grænser.

At der ikke kan naaes videre med Tydningerne af Sølvkarret uden Bistand fra en samtidig Literatur, bør det egentlig undre? Hvorlidet lader der sig ikke sige om Figurfremstillingerne paa Seglstenene fra Chaldæa, trods deres store Antal, hvorlidet om de rige Billedrækker paa Bronzespandene fra Norditalien og om den store, billedsmykkede Guldfisk? Ikke et eneste græsk Vasemaleri af mythologisk eller historisk Indhold vilde kunne tydes, dersom ikke Literaturen gav Nøglen. Dette gjælder al billedlig Fremstilling; man har ikke Guldhornserfaringerne nødig for at vide dette.

Kun en enkelt fremmed Forsker har hidtil nøiere undersøgt Sølvkjedlen. *Alexandre Bertrand* betragter den som forarbeidet i Jylland og benytter Fremstillingerne til at knytte visse galliske Monumenter til Cimbrerne. Fra Andre foreligge kun korte Udtalelser gaaende ud paa, at Kjedlen er gallo-romersk eller germansk, fra Folkevandringstiden. Undersøgelsen har dreiet sig om Stykkets Tid og Hjemsted; men ingen Archæolog har indladt sig paa en i det enkelte gaaende Tydning af samtlige Fremstillinger.

Det var dog at forudse, at saadanne vilde fremkomme fra anden Side. Begyndelsen er allerede gjort i 1893—95 af *Jap. Steenstrup*. Herom skulde det foretrækkes kun at ytre, hvad der engang blev sagt om et Guldhorns-Skrift, at »Forfatteren ypperlig har behandlet sit Æmne, seet fra det Standpunkt, som han havde valgt sig«. En nærmere Betragtning er dog lærerig, idet den bidrager til at klare Dommen over saadanne Tydninger i det hele. I saa Henseende har Jap. Steenstrups bredt og dybt anlagte Undersøgelse megen Betydning.

Det er til en Begyndelse alene Naturforskeren, som betragter

Kjedlen. De Blade, der dække Grunden om flere af Fremstillingerne, bestemmes som hidrørende fra indiske Figenarter; altsaa hører Karret hjemme i Asien. Men der er mange andre Blade baade i Naturen og i Kunsten, som have ligesaa megen eller større Lighed med Sølvkarrets baade ubehjælpsomt tegnede og stiliserede Blade. Just at vælge Figenbladet er da at gjøre samme Feil som at kalde Guldhorns-Hjorten Eikthyrnir; der er jo andre Hjorte. Naturforskeren seer fremdeles paa Sølvkjedlens Dyr og bestemmer dem som hjemmehørende i Asien; altsaa er dette Karrets Hjemstavn. Den samme Feilslutning, idet det er glemt, at der dengang var andre Steder, hvor disse Dyr havde hjemme, nemlig paa den romerske Arena og i den romerske Kunst, paa store Stenarbeider saavelsom paa smaa Kar. Altsaa atter den samme Feil, som i Aarhundreder er begaaet i Guldhornsliteraturen eller, som man vilde begaa ved nu at bestemme en dansk Elephantorden som et indført, indisk Arbeide.

Men overhovedet er det ganske misforstaaet at gaa til Naturen for at søge Bestemmelsen af vor tarvelige og lidet naturmæssige Oldtidskunst. Ikke blot er Alt saa delvis charakteriseret, med Fremhæven af nogle, Udeladelse af andre Træk, at Tvivlene maa blive mange, — paa disse Tvivl falde allerede en Del af Steenstrups Bestemmelser; men denne Kunst er tillige stiliseret, den har sine egne Dyr og Planter, der kun fjærnt staa i Forhold til Naturen, — herover falde de naturhistoriske Bestemmelser for anden Gang. Dette gjælder iøvrigt ikke blot for vor Oldtid, men om al stiliseret Kunst. Den bryder sig ikke om, hvorledes Dyrene ere skabte, og hvordan Løvværket voxer Det er Kunsthistorikerens Sag at bestemme, hvor Arten er fremkommen, hvor Krydsninger ere foregaaede, og hvor Individet har naaet den høieste Udvikling. I Stilens Verden har Naturforskeren lidet at gjøre, og han vil sikkert blive skuffet, naar han forsøger her at anvende sine Systemer.

Følg Akanthusbladet i dets Væxt fra det græske Kapitæl til den romanske, gothiske og Nutidens Kunst, og opgiv da at søge at bestemme Tidselarten. Lad Kunsten om at forklare de blaa Leoparder og de grønne Pantere (S. 525). Oxen har paa Sølvkarret kun 1 Horn, fordi Dyret er fremstillet fra Siden (Fig. 356). Naturforskeren bestemmer den da som »et Vildæsel med paasat Isseprydelse for at betegne, at Dyret optræder i dæmonisk For-

klædning«. Kunsthistorikeren ved derimod, at intet var almindeligere i Oldtiden end, at Oxen saaledes kun fik 1 Horn, og det i de høieste Stilarter fra Assyrien til Italien. Fig. 357 er tagen fra et græsk Vasebillede af smuk Udførelse og god Stil, fra Slutningen af d. 5. Aarh., visende Jason, som fører en Oxe til Chryses Alter paa Samothrake.

Delphinen paa Sølvkjedlen bestemmes som »en indisk Malle eller Karpe«, fordi det ikke vides, at Delphinen i den sent-græske og den romerske Kunst er stiliseret med lange, nedhængende

Fig. 356. Fra Sølvkjedlen fra Gundestrup.

Fig. 357. Efter »Millingen, Peintures de vases grecs«, Rom 1813, Pl. 51.

Traade og Flige om Gabet, og at Kunstneren virkelig sætter Finnerne, hvor ham lyster (jvfr. Fig. 312). Løven i Herkules-Gruppen Fig. 352 har en ret naturmæssig Forpote; men Bagbenene bære Klove. Med hele det forkerte Sammenligningsstof, som Naturforskeren har valgt sig, nemlig Naturens i Stedet for Kunstens Skabninger, falde Resultaterne, ligesaa fuldt som naar man søgte at tyde de i Norden forfærdigede Guldhorn ved Hjælp af Slaver eller Celtiberer.

Med hine gamle Tydninger har Steenstrups videre Tolkning af Sølvkjedlen ikke lidet tilfælles. Uventet og overraskende som hine virker den ved Punkt for Punkt at byde det, som sidst skulde

falde nogen ind: De store, mandlige Brystbilleder, med Skjæg og kort Haarvæxt, udvendig paa Karret »have til Forbillede havt et Slags professionelle Kraftkunstnere ifærd med overfor et betragtende Publikum at udføre Styrke-, Udholdenheds- og Ligevægts-Prøver i forskjellige Retninger«. Høit op naaer Tolkningen trods noget Guldhorns-Valhal: De øvrige Brystbilleder, som ved deres langt nedhængende Haar, ved Manglen af Skjæg og ved Brystets Form ere tydelig betegnede som kvindelige, angives at være mandlige, »høie og hellige Kirkefyrster, Buddhaværdigheder eller Stor-Lamaer«. Fin og gjennemført er den trods nogen Kalenderberegning efter Ornamentspidser og Smaakredse paa Guldhornene: Den lille Fordybning midt over Menneskets Overlæbe og Hulheden nedenfor Underlæben, hvilke sees paa Sølvkjedlens store Hoveder, udlægges som de runde Farvepletter, der af de buddhistiske Geistlige males i Ansigtet. Ogsaa Jap. Steenstrups Tolkning fører hen til fjærne Tider og Steder, hvorfra der intet egentligt Samlingsstof haves: Kjedlen er udgaaet fra det indre Høiasien, og Billederne gjengive hellige, buddhistiske Legender.

At dog Asiens Folkeslag, dels i det indiske Syden, dels i det thibetanske Norden, dets store Dyreverden fra begge Klimater, de gamle Kulturlevninger og de nye Reisebeskrivelser, dertil de buddhistiske Legendesamlinger med deres 550 Fortællinger byde, Alt tilsammen taget, en rig og taknemlig Kilde, hvorfra der nok maa kunne hentes Forklaringer paa Sølvkjedlens Billeder, er vel forstaaeligt; langt vanskeligere var det at passe den klassiske og den nordiske Mythologi sammen med Guldhornsbillederne. Forsøget er da ogsaa lykkedes godt. Alt er forklaret indtil de mindste Enkeltheder, nok saa godt som det mange Gange er skeet med Guldhornene, men *altid* kun ved en vis Eftergivenhed baade fra Kildernes og fra Billedernes Side. Heri stikker imidlertid hele Vanskeligheden. Som det ytredes ovenfor: kun et eneste, nok saa lille, sikkert Punkt vilde bære Alt det øvrige. Men bestandig maa Billederne og Texten begge læses paa en egen Maade, maa øges eller beskjæres for meget til, at man kan tro, at de have det allermindste med hinanden at gjøre.

Til Exempel anføres Tolkningerne af de foran gjengivne Partier. Den Fig. 354 afbildede Plade fra Karrets Udside fremstiller en af Buddhas Selvofringer. Legenden begynder med at fortælle, at

Duen forfulgt af Høgen søgte Tilflugt under Buddhas Armhule og bad om Hjælp. Det er dette, som skal være udtrykt i Billedet; men hvad der sees, er: et stort Brystbillede med opstrakt Arm, en lille Fugl siddende paa Haanden og derover en større Fugl. Fremdeles er der ikke 1 »Høg« men to, dernæst 3 Menneske- og 2 Dyrefigurer. Af Billedets 9 Figurer er der kun 4, som kunne svare til Legenden. Endelig er det betænkeligt, at Billedet kun fremstiller den første Indledningsakt, men ikke selve Tildragelsen, det, hvorpaa det egentlig kom an. Det gik nemlig saaledes til, at Buddha, for at give Høgen Erstatning for Duen, tog en Kniv og udskar et Stykke Kjød af sit ene Laar. Rovfuglen forlangte imidlertid Kjødet tilveiet. Der blev hentet en Vægtskaal; Buddha afskar Kjødet af det andet Laar og af sit Bryst, tilsidst reiste han sig for at lægge sig selv paa Vægtskaalen, men sank udmattet om.

Herkules med Løven, Fig. 352, tydes som Buddha og den hungrende Huntiger. Der fortælles saaledes: En Konge havde 3 Sønner, og den yngste var Buddha. Brødrene saa i Skoven en Tiger, som havde kastet Unger; den var saa medtagen af Tørst og Hunger, at den ikke var langt fra æde dem. Buddha lod Brødrene gaa forud. Han lagde sig ned foran Tigeren; men den var for udmattet til, at den kunde æde ham. Buddha aabnede da selv for sit Blod med en spids Pind og lod Tigeren slikke det. Saa aabnede den Gabet og aad alt hans Kjød. Forsaavidt svarer Billedet til Legenden, som det virkelig viser to Figurer, en Mand og et vildt Dyr, en Løve eller en Tiger. Men Sammenspillet — Enhelthederne ere ganske forskjellige. Havde f. Ex. blot Ungerne været der, vilde Sagen have været i Orden. Skal en hvilkensomhelst Sammenstilling af en Mand og en Løve kunne udlægges som Buddha og Tigeren, saa maa den ogsaa kunne tydes som Samson, forskjellige orientalske Guddomme, flere middelalderlige Helte og Løven — og da ogsaa som Herkules og Løven. Det at Billedet dog viser det sidste og ikke noget af de andre Par, fremgaaer af de mange Ligheder i Grupperingen og i de to Figurers Holdning, som findes mellem denne og de almindelig forekommende Fremstillinger af Herkules med Løven.

Foran Oxen, Fig. 356, staaer en Mand med draget Sværd ifærd med at stikke den i Bringen. Denne Gruppe er tre Gange gjentagen paa samme Plade, hvilket skal betyde: de tre Grupper

fjendtlige Aander, som mødte de 7 første Udsendinge, der skulde forkynde Buddhismen i Thibet. Ligheden bestaaer i, at Billedet viser 3 Dyr (»Vildæsler med Isse-Udstyr«), — dog vides der intet om, at de fjendtlige Aander fremstilledes saaledes, samt 3 Mænd — dersom Pladen havde været større, siges der, vilde de 4 manglende være blevne tilføiede. Det Sværd, der føres i Haanden løftet til Stød, er en »Vandrestok«. Saaledes er Ligheden her ligesaa stor som ved de andre Billeder.

Den store Plade Fig. 355 udtydes paa Grundlag af Legenden om Buddhas Spring ned i den 10 Alen dybe Grube fyldt med glødende Kul. Da Buddha trods alle Bønner fastholder sin Beslutning om at bringe dette Selvoffer, forkynder hans kongelige Fader det fjærn og nær, hvorpaa Vasalfyrster og Undersaatter strømme sammen. De bøiede det høire Knæ mod Jorden, fortælles der, og lagde Haandfladerne mod hinanden og bønfaldt Buddha om at opgive sit Forsæt. Han lod sig dog ikke bevæge. Da han nu vilde springe i Ildgruben, greb Dschadskin (Gudernes Fyrste) og Brahma ham fra begge Sider ved Armen og søgte endnu engang at overtale ham. Men Buddha lod sit Blik hvile paa Dschadskin og paa de mange Omstaaende og sagde: Forhindrer mig ikke i mit Forsæt til Opnaaelsen af den høieste Fuldkommenhed. Da ingen svarede herpaa, sprang han strax i Ildgruben. — Stemmer dette paa nogen Maade med Billedet? Legenden lader to Personer gribe en tredie overtalende i Armen, medens Billedet viser en Mand, der holder en lille Figur foran sig i omvendt Stilling, — Billedet fremstiller et Optog af væbnede Mænd og Ryttere, medens Legenden fortæller om knælende og bønfaldende Skarer. Den første Indvending lader sig ikke bortforklare; men den sidste gjør Fortolkeren ingen Vanskelighed. Det er ikke bevæbnede Mænd med Spyd, Sværd og Skjold. Den lange Bladranke i Midten er en »Processionsfane«; den bæres paa »Fanespid« af Mænd, som tillige bære et »Processionsskjold«, og som støtte sig til en »Processionsstok« for at kunne bære Fanen sikkert. Saa let gjøres det krigerske til et fredeligt Optog. En nærliggende Indvending er det dog, at der ikke kjendes noget til Faner af denne Form eller overhovedet til alle de nævnte Processionsinstrumenter.

Denne Art af Iagttagelse, Sammenstilling og Tolkning giver det omhandlede Arbeide formentlig helt igjennem. Fortsættende

den buddhistiske Betragtning, hvori vi ere førte saa dybt ind, kunde der siges herved at være gjort en mægtig Selvopofrelse i buddhistisk Stil, for at de nedarvede Vildfarelser i Billed-Tydning endelig skulde træde tydelig frem og derved standses.

At baade Guldhornene og Sølvkjedlen have været bestemte til hellig Brug, kan vel antages efter deres Art, Kostbarhed og Dekoration; fra mange Oldtidsfolk kunde der hentes Exempler paa saadan Anvendelse af Horn og Kjedler. Men ogsaa paa anden Maade turde disse og mange beslægtede Fund have staaet i Forhold til det religiøse Liv. En Betragtning af Fundforholdene vil vise, at de oprindelig ikke vare dækkede og skjulte. De ere da, som foran fremsat om de store Mosefund, ikke gjemte, men ofrede Sager.

Sølvkjedlen blev truffen ved Tørveskjæring. Den stod 2—3' dybt under Overfladen af en lynggroet Mose og omgiven med fast Tørvejord. Nedgravet var den ikke; Laget ovenover viste intet Spor af en Gjennemgravning. Efter den gængse Opfattelse skulde det da siges, at den er bleven nedsat i Vand, som efterhaanden er tilgroet og sluttelig forandret til Mose. Men herimod reise de stedlige Forhold samme Vanskeligheder, som foran ere trufne ved Betragtningen af de store Mosefund. Stedet var c. 70' fra Mosens Rand; Kjedlen er da ikke bleven kastet derhen. Vade til Stedet har man ikke kunnet; thi Mosen er meget dyb nedenunder; man vilde være bleven stikkende i Dyndet. Seile derud har man vel kunnet; men det er vanskeligt at tro, at man skulde være tagen ud paa et Vand for der at hengjemme sin Skat dybt i den bløde Bund.

Botanikeren *E. Rostrup* har bragt en videnskabelig Bekræftelse paa den Formodning, som maatte fremstille sig ved Betragtningen af de her og mange andre Steder iagttagne Forhold: Kjedlen er bleven anbragt paa en fast tilgroet Moseflade; Tørven er voxet op om den og har efterhaanden dækket den. En Tørvepille tagen paa Stedet fra Overfladen indtil ned under Kjedlens Bund viste sig ikke at indeholde Levninger af Planter, der voxe nedsænkede i Vand. I de øverste 4' af Mosen er Vegetationen foregaaet i Luften, og allerede i den Dybde, hvor Kjedlen stod, har Mosefladen været dækket med Buske af Ene og Birk.

Kjedlen stod paa sin Bund og horizontalt, men adskilt i sine enkelte Bestanddele. En i ét Stykke dreven Kumme, c. 70 Cm. bred,

danner Underdelen. Indeni den laa en stor, kredsrund Plade til Midten af Bunden, to rørformede Stykker henhørende til Kantningen foroven, samt 5 længere (se Fig. 355) og 7 kortere Plader (se Fig. 354), alle 20—21 Cm. høie, der have dannet Karrets Sider. Disse Partier have været forbundne ved paaloddede Baand, der greb ind over Pladernes og Kummens Rande; den herved anvendte Lodningsmasse er bevaret flere Steder. Kjedlen er brudt itu med Vold, saaledes at endog et Stykke er afrevet paa en af Pladerne.

Veiledende ved Karrets Sammensætning var navnlig det, at de firkantede Plader vare krummede paa forskjellig Maade, de længere indad, de kortere udad, samt at

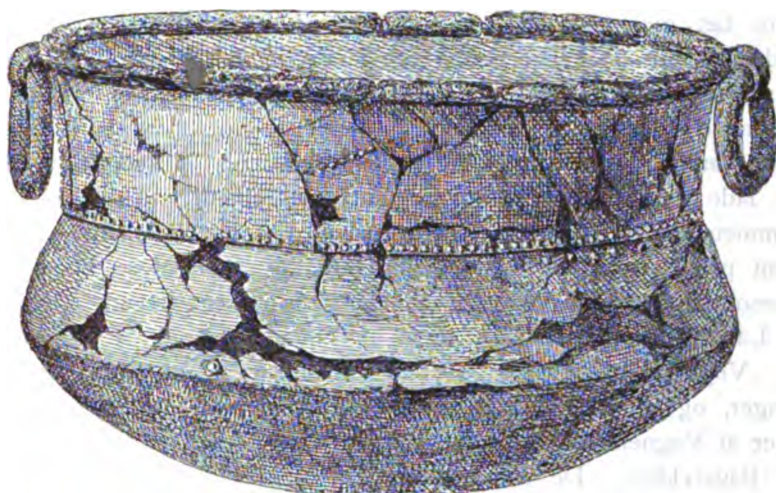

Fig. 358. Aarb. 1881. 1/4.

to af hvert Slags viste Naglehuller, der angave, at disse Plader havde været anbragte med Ryggen mod hinanden. Kjedlens Overdel har været dannet af dobbelte Plader. Fremdeles var Formen velbekjendt fra den alt foran S. 498 omtalte Kjedel fra Brokjær, afbildet her Fig. 358, og fra flere andre lignende, alle gjorte af meget tynd Bronze, med Mundingskant og Bæreringe af Jern. To af dem, dog kun delvis bevarede, ere prydede med store Masker i høit Relief og andre Fremstillinger, Alt af lignende Stil som Sølvkjedlens Dekoration, kun endnu stærkere mindende om gallo-romersk Kunst og sikkert af fremmed Arbeide. Det ene af disse Kar, fra Rynkeby paa Fyen, har dobbelt Overdel, med Figurfremstillinger baade ud- og indvendig ligesom ved Sølvkjedlen. Formen efterlod saaledes ingen Tvivl. Størrelsen angaves af Bunden og af de 5 længere, indadvendende Plader, der tilsammen just fyldte dens Omkreds. Af de kortere, udvendig anbragte maa derimod 1 antages at mangle; der findes kun 7, medens der behøves 8 for at dække hele Siden, saaledes at kun smalle Mellemrum efterlades til Forbindelsesbaandene. De to Bæreringe mangle fremdeles

og ligeledes største Delen af Mundingskantningen. Den foranstaaende Farvetryks-Tavle viser alle de bevarede Dele i deres rette Sammenhæng; mulig have dog nogle af Yderpladerne været anbragte i anden Orden. Underdelen er meget tyndt dreven, Siden noget sværere af Hensyn til Figurernes høie Relief, der har stillet Arbeiderne en meget vanskelig Opgave. Noget sværere er atter Midtpladen i Bunden, hvor Relieffet er endnu høiere. I de store, udvendige Brystbilleder ere Øinenes Pupiller indlagte med en blaa Glasflus. Karret er ikke nyt. Buler og Ridser vise, at det længe har været i Brug, og midt under Bunden er det endog gjennemslidt og revnet. Yderpladerne have oprindelig været helt dækkede af en tykt paalagt Forgyldning, som nu for en Del er afslidt. Sølvet er meget fint. Dets Vægt er 8885 Gram, og Værdien blev ansat til 1188 Kr.

Lignende Forhold som Sølvkjedlen frembyde de alt omtalte, bronzeprydede Vogne fra Deibjerg Præstegaardsmose (S. 470). De vare tæt gjennemborede af Larver i Hjuleger, Fælger, Nav og Sider, i alle de Partier, som ere gjorte af Ask, Bøg og El; kun med Axerne, som ere af Eg, var dette ikke Tilfældet. Dersom Vognene virkelig ere nedlagte i denne Stand, maa de siges at have været ganske ubrugelige. Et Forsøg paa at forspænde dem og lade dem trække vilde sikkert have ført til, at de styrtede sammen. Men have de virkelig været i denne Tilstand, da de kom paa deres Plads? Skjøndt fremdragne i en Mose kunne de ligesom Sølvkjedlen være blevne hensatte paa tør Grund, saaledes at Larverne kunde faa Lov til at angribe dem.

Vognene optoges spredte over to c. 30' og 40' lange Strækninger, og de to Findesteder vare skilte 20' fra hinanden. Men hver af Vognene har kun maalt c. 13' fra Spidsen af Stangen indtil Bagstykket. De sammenhørende Stykker laa ikke samlede. Over hele Fundpladsen laa en Mangfoldighed af Hjulrester paa Kryds og Tværs imellem hverandre. Det ene Sted laa to Vognaxer c. 30' fra hinanden. Dele af den ene Vogn vare blandede mellem Stykkerne af den anden. To Hjulbaand fandtes brudte af Fælgerne og derefter sammenbøiede. I det hele var Forholdet mellem de enkelte Partier saaledes, at det med Bestemthed kan siges, at begge Kjøretøier vare fuldstændig skilte ad i deres meget solide Sammenføininger, tildels ogsaa forsætlig ødelagte, før de kom paa deres Plads.

Dybden, hvori Sagerne fandtes, var 2—4', idet Bunden var ujævn. Paa Forhaand kan nu intet vides om, hvor høit det Vand har staaet, der skulde have dækket Stedet. Antages det at have havt samme Høide som den nuværende Moseflade, da maa man

have vadet 450—550' ud i Søen, — saa langt ligger nemlig Findestedet nu fra fast Grund, — og man er kommen gjennem Vand, der var indtil 4' dybt, — dette er den største Dybde for en Revle, der strækker sig gjennem Mosebunden tæt forbi Findestedet. Udenfor er Mosen endnu dybere.

Men er det sandsynligt, at man har gjort sig denne Uleilighed for de gamle, ormstukne Træsager? Med Hensyn til de Partier, der bære Metalbeslag, lod det sig vel antage, men ikke for det øvrige, Stolen, Axerne og Fælgerne, hvorfra Hjulbaandene vare fjærnede.

Menes det derimod, at det formodede Vanddække har været endnu høiere, da forøges det urimelige i, at man skulde have vadet ud, og det maatte da tænkes, at man er roet ud til Stedet. Men kan det antages, at man har villet gjemme disse Sager i mere end 4' dybt Vand og da sprede dem over en 90' lang Strækning i Stedet for at nedlægge Alt samlet?

Vandet kan endelig have staaet lavere end den nuværende Moses Overflade, saaledes at man har kunnet naa tørskoet til Stedet. Men da har jo ogsaa Fundpladsen ligget næsten eller fuldstændig tør, og Sagerne have været mere eller mindre synlige. Dog, hvorom alting er, det synes ikke fornuftigt at gjemme Træsager uden Metalbeslag ved at kaste dem i Vand. Efter alle Forhold maa det antages, at Stedet har ligget tørt, og at Vognene ere blevne aabenlyst henlagte, fuldstændig itubrudte ligesom Sølvkjedlen.

Lignende Betragtninger kunne gjøres gjældende med Hensyn til mange andre Fund. Ved Radbjerg, Veggerløse Sogn paa Falster, fandtes i 1894 to store Lurer som den S. 389 afbildede. De laa sammen ganske tæt under Overfladen i en lille Lavning, der tidligere var vanddækket, navnlig om Vinteren, og som nu for første Gang var tagen under Plov. Bronzestykkerne laa c. 8" dybt, altsaa ikke dybere end, at de store Plader omkring Hornenes Lydaabning vilde, fastsiddende paa Røret, have raget op i eller over Grønsværen; medtaget af Tiden var dog Metallet bristet paa flere Steder, saaledes at ogsaa Mundingspladerne vare faldne af Rørene. Det dækkende Lag var her ikke Tørv, men Muldjord; om en Nedgravning kan der dog ikke være Tale. Det samme Lag bredte sig nemlig over talrige Kreaturben og Lerkarskaar, der laa spredte

omkring Hornene. De maa oprindelig have ligget aabenlyst, og Mulden har i Tidens Løb dannet sig over dem. Skulde det samme ikke have været Tilfældet ved de tæt under Jordfladen henliggende Guldhorn fra Gallehus? Det vides, hvilken Rolle navnlig Ormene spille ved Dækningen af Sager, der henligge paa Jordfladen. I sit berømte Skrift om Regnormene fremfører *Charles Darwin* en Række Iagttagelser om Bygningslevninger, der ere skjulte ved Ormenes Virksomhed, om Stene og alslags Sager, der i Løbet af en Menneskealder ere sænkede 1 Fod dybt eller mere, eller rettere, over hvilke Dyrene have bredet et saa tykt Mulddække. Der er al Anledning til at antage, at Muld- og Mosedannelse særdeles ofte har skjult de Sager, som i Oldtiden henlagdes udækkede paa Overfladen.

Gode Exempler herpaa afgive flere nye og vel oplyste Fund. Ved Rydning af Tjørne paa Langholmen under Sophienberg, nær Frederiksborg, fandtes et itubrudt og ufuldstændigt, stort Bronzekar af lignende Form som Sølvkjedlen; Bunden stod kun 8" under Overfladen. — I en lille Mose ved Grinderslev Kloster, Salling Nørre Herred, optoges to sammenhørende Bronzeringe af foran omtalt Art (S. 350). De laa 1 1/4' dybt i et Tørvelag, som ved en botanisk Undersøgelse viste sig ikke at være dannet i Vand. — En svær, takket Halsring som den foran S. 469 afbildede fandtes i Roved Mose, Anst Herred, c. 40' fra fast Grund; den laa 2 1/4' dybt, hvor der opgravedes Rodstød af store Træer. — To af Kohorn smukt tildannede Drikkehorn fra den romerske Periode, som de S. 486 omtalte, men uden Bronzebeslag, laa umiddelbart ved hinanden 3' dybt i Holmegaards Mose, Tybjerg Herred. Stedet var c. 130 Al. fra nærmeste, faste Grund. Hornenes Anbringelse paa dette Sted er kun forstaaelig under Antagelse af, at Mosens Overflade har været tilgængelig i den angivne Dybde. Fem andre lignende Drikkehorn ere optagne i Moser, enkeltvis eller to sammen. — To prægtige, ornamenterede Hængekar fra den seneste Bronzealder (S. 347) bleve trufne i en Mose ved Gundestrup ikke langt fra den, hvori Sølvkjedlen optoges. De laa indstukne i hinanden 4' dybt, og den botaniske Undersøgelse viste, at Mosen allerede i denne Dybde var tilgroet og lukket.

Naar alle disse Sager ikke have været gjemte, men først efterhaanden ere dækkede af Naturen, da kunne de ikke opfattes som skjulte Værdier. Ligesom de foran omhandlede, store Mosefund fra Folkevandringstiden (Afsnit VIII) maa de være henlagte som Offergaver til Guderne. Det at flere og navnlig de største og kostbareste Stykker, Guldhornene, Sølvkjedlen, Deibjerg-Vognene og Bronzekarret fra Sophienberg, ere forefundne itubrudte og ufuldstændige, kan hidrøre fra lignende religiøse Forestillinger som dem, der foranledigede, at saamange Gjenstande i de store Mosefund ere blevne undergivne en forsætlig, stærk Ødelæggelse (S. 558). De

øvrige anførte, mindre Fund henhøre til dem, der foran paa Grund af deres særegne Sammensætning ere betegnede som *Offer-* eller *Votiv-Fund* (S. 386). Disse have da sikkert for en stor Del været henlagte aabenlyst og udækkede. At mange andre Mark- og Mosefund med Rette kunne betegnes som *Depot-Fund*, skal ikke benægtes (S. 380); de kunne være skjulte med den Bestemmelse atter at optages. Men ikke usandsynligt er det, at der ogsaa i det mindste for en Del af disse vil efterhaanden kunne paavises bestemte Træk, hvorefter de kunne overføres til Rækken af Offerfund.

En særegen Støtte faaer Tanken om en aabenlys Henlæggelse af Offergaver til Guderne fra enkelte Fund, der vise, at Dyr ere blevne ofrede paa denne Maade. Lerkar træffes paafaldende ofte og undertiden i stort Antal i Moserne, navnlig i Jylland, og at dette Forhold staaer i Forbindelse med Ofringer, kan formodes; enkelte Steder er der bragt Sikkerhed herfor. C. $2^1/_2$' dybt i en Mose ved Lundtoft i Sønderlyng Herred fandtes der, spredt over et c. 200 □ Al. stort Omraade, 20—30 Lerkar samt en Del Faareknogler. To Kar bleve optagne ved en Undersøgelse for Nationalmuseet. De stode itubrudte, med Bunden i vandret Stilling og Skaarene liggende omkring den. Paa Bunden laa der i begge Kar Knoglerne af et omtrent 1 Aar gammelt Lam, som sees at være slagtet, idet Hovedet er flækket paalangs og Laarknoglerne overskaarne. Det dækkende Tørvelag er blevet botanisk undersøgt og erklæret ikke at være dannet i Vand. Mosen har været lukket og tilgroet, da Karrene hensattes paa dens Overflade, hvert indeholdende et slagtet Lam; Karrene ere tilstrækkelig store hertil, idet de have en Høide af indtil 60 Cm. De stode frit paa Mosefladen, faldt sammen paa Stedet og dækkedes derefter af Plantevæxten. Lignende Fund af Lerkar indeholdende Faareknogler, ere optagne i en Mose i Hjørring-Egnen og i Kragehul Mose paa Fyen, hvorfra det foran omtalte, store Fund fra Folkevandringstiden. Alle disse Kar frembyde visse Eiendommeligheder, som gjøre, at de ikke kunne sikkert tidsættes; sandsynligvis hidrøre de fra den senere Del af Jernalderen.

Der er endog blevet afdækket en hel Offerplads med Altre og Tilbehør liggende dybt i en Mose ved Rosbjerggaard, nordlig for Hobro. 5—6' dybt i Mosen afdækkes Resterne af en Skov. Flere Fyrretræs-Stød saaes vel bevarede tæt ved hverandre. Umid-

[illegible]

Fig. 359.

Der tilbyder sig ikke anden Forklaring af disse Stenhobe end, at de ere Altre. Kun mangler der et Gudebillede. Øverst paa det største Alter stod dog to tykke Træstykker spidst tilskaarne i den ene Ende, forraadnede i den anden. Kunde de ikke være Fødderne af et saadant Billede? Fig. 359 viser begge Træstykkerne liggende skraat foroven i Dyngen; bagved denne sees den ved Undersøgelsen lodret afstukne Væg i Mosen, foroven i Billedet haves den græsklædte Overflade delvis dækket af den nedenfra

opkastede Tørvejord. Efterat Vand eller Vegetation har dækket selve Stendyngen kan Overdelen af Træfiguren være bortraadnet, medens dens Fodparti er bevaret paa sin Plads.

En Støtte for denne Opfattelse er det, at der i en Mose ved Viborg er truffet en velbevaret, 88 Cm. høi, træskaaren Figur, staaende ved en Stendynge af samme Form og Størrelse som den her omhandlede. Hovedet er ret omhyggelig tilskaaret; men Figuren er uden Arme, og nedadtil ender den i to tilspidsede Stokke af samme Art som de nys omtalte. Figuren er stærkt phallisk og saaledes utvivlsomt et Gudebillede, vistnok hidrørende fra en tidlig Del af Jernalderen. Berøringen med Romerne maa have fremkaldt Ønsket om at fremstille Guderne billedlig; der forligger intet, som viser, at dette tidligere var forsøgt. De indførte Bronzestatuetter (S. 508) have bidraget til at udvikle og forme Forestillingen om Guderne, mulig have de været Gjenstand for Dyrkelse. Selv store Bronzefigurer har man kjendt. En afbrudt Haand af en næsten legemsstor Bronzestatue er funden paa Fyen og en anden i Holsten.

Om nu de to Træstokke fra Mosen ved Rosbjerggaard virkelig have hørt til et Gudebillede, lader sig ikke afgjøre. I hvert Fald maa det dybt liggende, mosedækkede Kulturlag være en Offerplads, der er bleven benyttet gjennem lange Tider. Det etruriske Kar tilhører Bronzealderen, det tilskaarne Drikkehorn hidrører fra den romerske Periode, og Lerkarrene ere samtidige eller senere.

Men ret beseet har en saadan Tildækning af Oldtidslevninger, snart ved Vegetation og Muld, snart af Vand, intetsomhelst paafaldende. Det er kun, naar det gjælder enkelte Sager og mindre Fund, at disse Naturforandringer sædvanlig ikke tages med i Betragtningen. Foran er der talt om de Muld- og Tørvelag, som dække mange af den ældre og den yngre Stenalders Bopladser. Omkring en Runddysse i Ørum Sogn, Galten Herred, har en Mose hævet sig saaledes, at Randstenene ere dækkede i en Høide af 2', og at Kammerets Bund ligger ligesaa dybt under Mosefladen. En Langdysse paa Stenvad Hede, Randers Nørre Herred, er bleven omgiven med et Morads, der har fjærnet den c. 150' fra fast Grund og næsten skjult de store Randstene. I Veddum Kjær, Hindsted Herred, ere Menneske - Skeletter og Lerkar fra Jern-

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

DEN YNGRE JERNALDER.

Fig. 360. Aarb. 1890. ²/₁. Se S. 598.

X. DEN EFTERROMERSKE TID.

Til det mørke Tidsrum, som i Vesteuropa fulgte efter Romerrigets Opløsning, svarer et dunkelt Afsnit af Danmarks Oldhistorie. Guldfundene, de bornholmske Gravfund og Kunststilen — stort andet kjendes ikke. Dybt og kjendelig ere disse enkelte Træk dragne; men til en Helhed samle de sig ikke. Og just om denne Periode ønskedes der fuld Kundskab. Den omfatter Slutningen af den egentlig forhistoriske Tid i Danmark, det sidste Hedenskab, som ikke var berørt af den nye Lære. I denne Tid formedes det Sprog, som lyder til os fra de ældste Runestene; her udvikledes det Kulturliv, som toges i Arv af de første historiske Skikkelser i Vikingetiden.

Archæologisk ere Tidsgrænserne tydelig afstukne. Til den efterromerske Tid hører Alt, hvad der ligger imellem de rige

Grav- og Mosefund fra Folkevandringstiden og den store Fundgruppe, der med Sikkerhed kjendes som tilhørende Vikingetiden. Det mellemliggende Afsnit er betegnet ved to Hovedtræk, at Gravene i største Delen af Danmark næsten aldrig ere udstyrede med Gravgods, og at derimod Fundene udenfor Gravene indeholde en Fylde af Kostbarheder som fra ingen anden Tid. Modsætningen til den forudgaaende og den efterfølgende Gruppe er kjendelig nok.

At dette var Tiden efter Romerrigets Fald, da Frankernes og Angelsaxernes Herredømme steg og sank, Tiden før Carl den Store samlede sit Rige, er ikke tvivlsomt. Men ved bestemte Aarstal at angive Tidsgrænsen er næppe gjørligt. Ad forskjellige Veie er dette forsøgt, navnlig gjennem omhyggelige Undersøgelser af Stiludviklingen i hele Jernalderen. Usikkerheden synes dog at være stor. Raadeligere turde det være indtil videre at sætte brede Grænser, over hvilke Forbindelserne strække sig baade fremad og tilbage. Saaledes skulde dette Tidsrum sættes til d. 5.—8. Aarh.

Man kaldte tidligere denne Periode »Mellemjernalderen« samtidig med, at de forudliggende Tidsrum betegnedes som den ældre og de efterfølgende som den yngre Jernalder. Efterhaanden blev det imidlertid klart, at disse Aarhundreder ikke ved særlig dybtgaaende Mærker skilles fra Vikingetiden. »Mellemjernalderen« ophørte at være et Hovedafsnit; der var ikke længere Brug for denne Betegnelse, og man enedes om at dele hele Jernalderen ligesom de to andre store Kulturperioder i to Afsnit, et »ældre« og et »yngre«, hvorunder atter kortere Tidsafsnit (S. 443).

Saaledes fik Inddelingen af Jernalderen et historisk og dermed ogsaa et naturligt Grundlag; Kulturudviklingen i Norden er helt igjennem paa det nøieste knyttet til de almindelige, historiske Forhold. Den ældre Jernalder (fra d. 4. Aarh. f. Chr. til d. 5. Aarh. eft. Chr.) omfatter hele den Tid, i hvilken Norden stod i Forhold til den klassiske Kultur; det var Oldtidens Slutning i Syden. Den yngre Jernalder (fra d. 5. til d. 10. Aarh.) svarer til den ældste Middelalder i andre Lande; i Norden var det endnu Oldtid.

For Underafsnittene er der fundet passende, historiske Betegnelser. Den ældre Jernalders »førromerske« og »romerske Tid« og »Folkevandringstiden« kjendes af den forudgaaende Fremstilling. Den yngre Jernalders sidste Afsnit har allerede længe været be-

nævnet »Vikingetiden«; det ældre kan, i Overensstemmelse med en i andre Sprog almindelig anvendt Betegnelse, kaldes »efterromersk«. Det var den Tid, som fulgte nærmest efter den romerske Kulturs Opløsning, og som i mange Retninger tog Arv efter Romerne.

Længe vare Gravene i Danmark fra denne Periode ukjendte, hvad der var saameget uforklarligere, som der til begge Sider, fra det forudgaaende og det paafølgende Tidsrum, forelaa talrige Fund. Atter og atter spurgtes der om, hvorledes dog dette skulde forstaaes. Svaret er nu idetmindste for Bornholms Vedkommende blevet givet paa tilfredsstillende Maade, idet *E. Vedel* fra 1876 af, men navnlig dog i det sidste Aarti har fremdraget mange og charakteristiske Fund af den længselsfuldt ventede Art. For Begyndelsen af Perioden har navnlig en Række Grave ved Fiskerleiet Melsted ydet gode Fund, for Slutningen især de store Gravpladser ved Bækkegaard og Lousgaard, alle i Østerlarsker Sogn.

Ligesom tidligere, og som det samtidig var Tilfældet i Udlandet, lagdes Gravene tæt sammen paa fælles Gravpladser, der oftere have rummet mange Lig, ved Bækkegaard 160. Desuden forekomme oftest paa de samme Steder Grave baade fra en ældre og en yngre Tid. Ved Lousgaard var Kjæden sammenhængende lige fra Stenalderen indtil den yngste Jernalder, et i det øvrige Danmark fuldstændig ukjendt Forhold; naturligt er det, at Tilstandene have været mere uforstyrrede paa den lille, afsides liggende Ø. Ligbrænding træffes vel i denne Periode, men kun undtagelsesvis og efterhaanden aftagende. I Reglen er Liget nedlagt ubrændt, med Hovedet i Nord. Gravens Indretning er temmelig afvexlende, men stedse lidet eiendommelig. Den ligger under flad Mark, dækket af en Brolægning, eller under en lav Høining; en Indfatning med Stene kan findes i Jordfladen eller i Bunden. Mange Grave ere uden Oldsager eller tarvelig udstyrede; mange andre indeholde dog et fyldigt Udstyr, kjendelig forskjelligt for Mænd og for Kvinder.

I Mandsgravene findes det hele Vaabensæt, et een- eller tveægget Sværd, Spyd, Øxe og Skjold, af hvilket dog kun Jerndelene ere bevarede, den høit hvælvede Midtbule og det derunder anbragte lange Grebbeslag; begge have store, fladhovedede Bronzesøm, som fastholdt dem til Træpladen. Sværdbæltet var prydet med fir-

kantede, ornamenterede Beslag, afsluttet i lange Hængedopper og lukket med et Spænde, Alt af Bronze. Kniv, Sax og Hvæssesten hørte fremdeles til Krigerens Udstyr. Ridehesten med Bidsel af Bronze eller Jern og Hunden laa ved hans Side i Graven.

Et tilsvarende fuldstændigt Udstyr af Prydelser findes hos Kvinden. Først og fremmest Smykkenaale, ikke fine og spinkle som tidligere, men med en stor og svær Plade, der er ornamenteret og formet paa afvexlende Maade. De ældste ere af Sølv; senere træffes kun Bronze, men ofte forgyldt. Fremdeles tynde Spiralringe og svære Armbaand af Bronze, Naale med Hoved, Glasperler i Mængde, ikke sjælden tillige Ravperler, og endelig forskjellige Bronzeplader til Paasyning paa Klædningen. Hovedmassen af de fremdragne Sager er Smykker, hvortil komme enkelte Smaaredskaber, navnlig Tensten og Kniv. Det var en pragtlysten Tid her som hos de germanske Folk.

Alle disse Sager minde vel stærkt om den forudgaaende Periode. Vaabensættet og Smykkerne ere for største Delen af samme Art som forud; men Alt er dog forskjelligt. De ældre Former og Ornamenter ere enten ganske omdannede eller afløste af nye, og vendes Blikket fremad til Vikingetiden, findes det, at de der forekommende Sager enten ikke kjendes fra den efterromerske Tid eller dog kun spores i deres første Udvikling. Det er da et Stadium i den uafbrudt fortsatte Kulturbevægelse, som disse Gravfund vise os, afmærket af de historiske Begivenheder.

Den romerske Kultur er afsluttet. Intet romersk Stykke træffes i disse Fund; tillige er den gamle Skik ophørt at nedsætte talrige Mad- og Drikkekar i Graven. Nu var det de germanske Folk, som førte an i Europa; dette skjønnes klart af disse bornholmske Fund. I det hele og store svare de til de samtidige Fund fra Vesteuropa; Vaaben og Smykker ere ikke afvigende i Hovedform og Art. Men Importsager er det ikke, som findes i de bornholmske Grave. Mellem saa talrige Gjenstande er der næppe andet end Glasperlerne, et enkelt Glaskar og mulig et Par Remspænder, som er indført. Resten er til en vis Grad eiendommeligt i Form og Præg og da sikkert ogsaa af nordisk Arbeide. Det var ikke, som Romerne, ved fabrikmæssig Produktion, at de nye, germanske Riger udøvede deres Indflydelse paa Norden, men gjennem Samkvem og personlige Forbindelser, der medførte, at Udviklingen i det hele

kom til at gaa i samme Retning, medens der i det enkelte fremkom visse Forskjelligheder.

Det selvstændige, nordiske Arbeide maa oplyses ved et Par Exempler. Fig. 361 er en Smykkenaal af Bronze med bred, hvælvet Plade, under hvilken Tornen er indleddet. Gjennem mange foreliggende Mellemled er denne Form udgaaet fra de ældre Fibulaer af romersk Form (se f. Ex. S. 523). Spiralvindingen er bleven til en Stang, Traaden, der forbandt Spiralens Ender, og tillige selve Bøilen ere omdannede til brede Baand; endelig ere disse forskjellige Partier forenede til en sammenhængende Plade. Disse Naale

Fig. 361. Aarb. 1878. 1/1.

Fig. 362. Aarb. 1872. 1/1.

ere særdeles almindelige paa Bornholm i den efterromerske Tid; der haves henved 60 Exemplarer. De kjendes fremdeles fra det øvrige Danmark og fra Sverige; syd- og vestpaa forekomme de ikke. De maa da være dannede og forarbeidede i Norden.

Ligesaa ukjendt fra Udlandet er Smykkenaalen Fig. 362, der forestiller et firføddet Dyr seet fra Ryggen. Paa begge Sider af Midtlinien findes skraatstillede Ribben; Laarene og de fremad bøiede Ben med store, krumme Tæer ere tydelig angivne. Det er et korrekt bygget Dyr i Tidens Stil, som dette skal sees i næste Afsnit; sandsynligvis er det fremkommet ved Omdannelsen i Dyreform, som man dengang yndede det, af den ved Siden af gjengivne eller en lignende Naal.

Fra saadanne dyreformede Smykker udgik atter de ovale Pladenaale, mere eller mindre dekorerede som Dyr, undertiden ogsaa med andre Fremstillinger, hvortil man førtes gjennem den uafbrudt fortsatte Ornamentering. I Fig. 363 er det ene Dyr blevet til to, seete fra Siden. De have delt Forbilledet imellem sig, saaledes at hvert af dem har faaet det halve af Hovedet og to Laarpartier med tilhørende Ben. I Midten er dog en Del af de skraatstillede Ribben bevaret; men den store Plads har fristet til at indsætte en Mandsfigur fuldt paaklædt, med Benene adskilte og med udstrakte Arme. Af disse og lignende ovale Smykkenaale er der paa Bornholm fundet over 20, nogle i det øvrige Skandinavien, ingen i Udlandet.

Fig. 363. 1/1.

De her anførte Exempler vise nogle af de eiendommeligste Frembringelser. Paa andre Punkter sluttede man sig mere til det fremmede, og man fulgte godt med selv i det fineste Arbeide, som overhovedet dengang kunde ydes. Er der end Tvivl om, hvorvidt flere mindre, i Danmark fundne Guldarbeider med slebne Granater indsatte mellem fine Vægge ere af hjemligt Arbeide, saa gjælder dette ikke om en Række Stykker af forgyldt Bronze. Bagsiden af Sværdknappen Fig. 365 viser denne *Granatindlægning*; men navnlig kjendes den fra bornholmske Sager, saaledes 9 Bøilenaale som Fig. 364. Pladen til begge Sider af Bøilen og Knappen paa dens Midte ere dækkede af Granater; Bronzen er forgyldt. I Hovedsagen ligne disse Naale vel de samtidige fra Udlandet; en Naal i det rige Fund fra Wittislingen i Bayern kommer den meget nær. Dog ere Enkelthederne saa afvigende, at disse Smykker ikke kunne antages at være indførte. Og skulde der endelig tvivles herom, kunde der peges paa det store Brystsmykke fra Lousgaard Fig. 360, som viser to Fugle og andre Dyr i nordisk Stil; det Indre af Kroppene er fyldt med slebne Granater.

Den fine og kostbare Cloisonné-Technik er kommen til Norden fra samme Kant og ad samme Veie som til de germanske Folk. Oprindelig er den orientalsk; de ældste kjendte Sager af denne Art ere sassanidiske. Sandsynligt er det, at Gotherne under deres

Ophold i det sydlige Rusland have tilegnet sig Granat-Techniken, og at den ved dem er udbredt mod Vest (S. 623 flg.). De østgothiske Guldcloisonné-Arbeider fra Ravenna, de longobardiske Klenodier i Kirkeskatten i Monza, de prægtige vestgothiske Guldkroner fra Guarrazar ved Toledo, Frankerkongen Childerics Vaaben og

Fig. 364. 1/1.

Prydelser og de herlige, angelsaxiske Arbeider af beslægtet Art ere sikkert forarbeidede hos de forskjellige Folk med bestandig nyt tilført Materiale fra Orienten; men ligesaa fuldt ere de bornholmske og andre nordiske Granatarbeider af hjemlig Oprindelse.

Om nu, hvad der iagttages paa Bornholm, kan overføres paa det øvrige Danmark? Det tør vist antages, selv om de bornholmske Former andetsteds kun foreligge i enkelte Exemplarer, og flere ere ukjendte. Af Naalene Fig. 361 haves 3 Stk. fra Sjælland og Falster, 1 fra Jylland; de ovale Naale som Fig. 363 ere repræsenterede af 2 Stk. fra Jylland. Der er i det øvrige Danmark kun fremdraget eet tveægget Sværd af den efterromerske Tids Form, fra Bildsø, ved Slagelse. Fæstet er delvis af Sølv, delvis af forgyldt Bronze; den ene Side af Knappen er prydet med Dyrefigurer (Fig. 365), den anden har Granatindlægning. Bornholm indtager dog ikke i denne Tid en Særstilling i Norden.

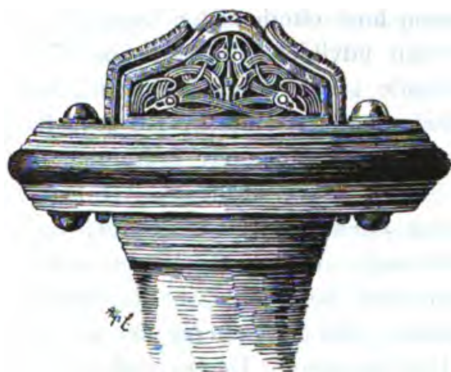

Fig. 365. 1/1.

Norge og Sverige have talrige og endnu prægtigere Fund at opvise, de fleste dog fra noget begrænsede Omraader; saaledes hidrøre de ypperste svenske Fund fra Gotland og Upland. Gjennem Guldfundene, hvorom nedenfor, føres Jylland-Slesvig og den fyensk-sjællandske Øgruppe sammen med det øvrige Skandinavien. At Sager af anden Art kun foreligge i ringe Antal udenfor Bornholm, maa bero paa, at Gravene i det øvrige Danmark ere næsten blottede for Udstyr i denne Tid.

Det kan endog siges, at Gravene endnu ikke kjendes med fuld Sikkerhed. Paa Bornholm er det iagttaget, at der paa næsten alle de Gravpladser, som viste sig at være benyttede indtil Folkevandringstidens Slutning, ved Siden af de righoldige Skeletgrave, som foran ere omtalte (S. 535), forekommer meget fattig udstyrede Grave. De indeholde ikke altid ubrændte Lig; i mange er der truffet Rester fra Ligbaalet nedlagte i et Lerkar, løst i Jorden eller mellem Stene. I nogle Tilfælde har det ved de enkeltvis forekommende Oldsager kunnet konstateres, at disse Grave ere senere end Folkevandringstiden. Det synes da paa Bornholm at være saa, at den efterromerske Tid bliver indledet med Grave af lidet charakteristisk Form og uden synderligt Gravgods, og at man først efterhaanden hyppigere har udstyret Liget rigelig, som foran udviklet. Et lignende Forhold har sikkert gjort sig gjældende i det øvrige Danmark, kun at man er vedblevet gjennem hele den efterromerske Tid at nedlægge Liget, brændt eller ubrændt, uden omstændeligere Indretning af Gravene og oftest uden Udstyr.

At Grave af denne Art længe kunde unddrage sig Opmærksomheden, er let forstaaeligt, og selv om der forelaa en Del Beretninger om spredte Undersøgelser af saadanne Grave, manglede der dog Beviser for, at de hidrørte fra denne Tid. Noget sikrere staaer man nu, efterat der er foretaget større, sammenhængende Undersøgelser. Der er undertiden paa de sjællandske Gravpladser, som have rummet rigt udstyrede Grave fra Folkevandringstiden, truffet andre, sædvanlig høiere liggende og uden Oldsager. Gjennemgaaende ere Ligene, modsat tidligere, anbragte med Hovedet i Nord (S. 533). Flere Steder er der truffet Gravpladser, som overhovedet ikke have ydet Oldsager, og mangfoldige ere de Steder paa Øerne, hvor der er fundet Skeletter i Grusbakkerne uden Udstyr. Det er sandsynligt, at dette er Grave fra den efterromerske

Tid, og ialfald enkelte saadanne Grave have ydet Sager af udpræget Form fra denne Tid.

Paa lignende Maade er der paa flere af de fyenske Gravpladser med Ligbrænding, som strække sig indtil Folkevandringstidens Slutning (S. 535), truffet talrige Grave, der vare fuldstændig blottede for Udstyr. De Lerkar, der her ofte fandtes anvendte som Beholdere for de brændte Ben, give en Støtte for Formodningen om, at disse Grave tilhøre en senere Tid. Det er grove og tarvelig forarbeidede Krukker, ikke meget forskjellige fra Bronzealderens Urner (S. 526), men endnu mere lignende Lerkarrene fra Vikingetiden, og dog i al deres Simpelhed med et vist Særpræg, der ikke lader sig overse. Just denne Art Kar er i Jylland enkelte Steder truffen i Forbindelse med Sager fra den efterromerske Tid, og ialfald for denne Del af Landet haves der Sikkerhed for, at denne Tids Grave virkelig vare af lidet charakteristisk Art og særdeles tarvelig udstyrede. Navnlig paa en stor Gravplads ved Riis Fattiggaard i Torslev Sogn og paa en anden Plads i Øslev Sogn, begge Nord for Limfjorden, er der truffet saadanne Lerkar i Forbindelse med forskjellige Sager fra efterromersk Tid.

Det er da vel tilladt at henføre til samme Tid mange andre Grave, som ere trufne forskjellige Steder, af simpel Indretning og noget afvigende fra, hvad der kjendes fra andre Perioder, med Stenlag, hvorunder Kul og brændte Ben, og uden Oldsager. Men spørges der om Grunden til, at denne Tids Grave have et saa uanseeligt Præg, at de længe ere undgaaede Opmærksomheden, da skal der intet Svar forsøges. Det kunde formodes at være et Udtryk for, at de gamle Importkilder udtørredes ved det vestromerske Riges Fald; men hermed stemmer det ikke, at dette just er Nordens guldrigeste Tid, hvad der strax nedenfor skal omtales. Det er blevet sagt, at de mange Guldsager, som fremdrages udenfor Gravene, forklare, at Gravgodset mangler, idet det kunde have været Skik at nedlægge, hvad der var bestemt for det kommende Liv, ikke i, men udenfor Graven. Men heller ikke dette synes at være tilfredsstillende. Det her omhandlede Forhold skyldes mulig betydningsfulde, men endnu ukjendte Aarsager (S. 562).

I de alt nævnte Guldfund fra Mark og Mose, til hvilke vi nu vende os, indtage de saakaldte *Guldbracteater* en fremtrædende

Plads. Det er tynde, kredsrunde Guldplader med figurlige Fremstillinger indstemplede paa den ene Side og med en ved Randen tilføiet Øsken til en Snor. Navnet er hentet fra det latinske Ord *bractea* (ɔ: en tynd Plade), der bruges til Betegnelse for Middelalderens ensidig prægede Mønter; derfra er Ordet — lidet heldigt — overført paa de her omhandlede, væsentlig forskjellige Guldsmykker. Selve Figurfremstillingen har altid en temmelig beskeden Størrelse; men den omgivende, ornamenterede Kant kan være meget bred. Det største, hidtil fundne Stykke, fra Åsum i Skaane, er 12 Cm. bredt og har en Vægt af over 100 Gr. Guldbracteaterne have været Hængesmykker, baarne paa Halsbaand. De ere ofte fundne flere sammen, af ensartet eller af forskjelligt Præg, og ved Siden af andre Smykker, derimellem navnlig Guldperler til at holde Bracteaterne adskilte fra hinanden paa Halsbaandet. Disse Hængesmykker ere flere Gange optagne sammen med byzantinske Mønter fra d. 5. og Begyndelsen af d. 6. Aarh. og med Sager, som maa henføres til 6. Aarh. eller endnu senere Tid. De synes saaledes ret egentlig at tilhøre d. 6. Aarh., medens dog nogle af dem kunne være noget ældre, andre vel ogsaa ikke lidet yngre.

Guldbracteaterne høre til de mest betegnende Sager for den efterromerske Tid. Fra Danmark foreligge over 200; et stort Antal er fremdraget i de andre skandinaviske Lande; nogle ere trufne i Nordtydskland, og ganske enkeltvis er der i andre germanske Lande og i England fundet nærstaaende, dog oftest kjendelig afvigende Hængesmykker. Om deres rette Hjemstavn kan der ikke være Tvivl. Det er med god Ret, at de betegnes som nordiske og antages at være gjorte i Norden. Herom vidne uimodsigelig Stilen og Enkelthederne i de figurlige Fremstillinger, Kantens Ornamenter og Arbeidets hele Art, som Alt er vel kjendt fra talrige, samtidige Sager i de nordiske Fund.

Om Oprindelsen for denne Art af Smykker have ligeledes alle Archæologer og Numismatikere været enige, ligefra *C. J. Thomsen* (1855) til *Bernhard Salin* (1895). Allerede Form og Størrelse ligesom ogsaa Materialet og Fremstillingernes Art minde om de romerske Guldmedailloner og Mønter, »Solidi«, de første undertiden, de sidste hyppig fundne i Norden. Begge Klasser ere ofte blevne forsynede med en Øsken eller ere gjennemborede tæt ved Randen; følgelig brugtes de som Smykker. Guldbracteaterne ere nordiske

Arbeider gjorte i Efterligning af de indførte Guldstykker og udstyrede med Billeder paa lignende Maade som dem.

Ved enkelte er det let kjendeligt, at Bracteaten temmelig nøie gjengiver det fremmede Forbillede. Paa Fig. 366, som hører til den nedenfor omtalte, store Guldskat fra Broholm, læses tilhøire for Øskenen: TANS PF AVG, hvilket er Slutningen af den sædvanlige Omskrift paa Keiser Constans' Mønter; Begyndelsen af Navnet, CONS, skjuler sig derimod i de fuldstændig forvirrede Bogstaver tilvenstre for Øskenen. Den nordiske Kunstner har altsaa kopieret Omskriften, halvt ganske rigtig, halvt misforstaaet, idet han hverken kjendte dens Mening eller brød sig om den; der skulde kun være en Omskrift, fordi man var vant til at se en saadan paa de romerske Mønter. Dobbelthovedet er af barbarisk Stil; dog

Fig. 366—68. Altas f. nord. Oldk. og G. Stephens. 1/1.

minder det om Dobbeltbilleder paa romerske Mønter, ligesom ogsaa Kappens Folder og det runde Skulderspænde gjenkjendes i de buede Linier under Hovederne. Men er Alt dette kopieret, saa viser det trearmede Kors, Triskelen, der er tilføiet ovenfor Hovederne, og som ikke er laant fra de fremmede Mønter, at Billederne ere noget mere end simple Kopier; Forfærdigeren har sikkert nok tillagt dem en bestemt Betydning.

Under Fig. 367—68 er der afbildet to andre Bracteater, i hvilke de romerske Elementer uden Vanskelighed gjenkjendes. Fra Slutningen af d. 4. Aarh. af vise Mønterne ofte Keiserens Brystbillede med Spyd i høire Haand og med venstre Arm dækket af Skjoldet, hvori en galoperende Rytter. I Fig. 367 sees alle disse Enkeltheder. De slet formede Skikkelser i Fig. 368 gjengive Keiseren staaende, med den firkantede Tværfane i venstre Haand, foran ham en vinget Victoria med fremstrakt Krands og bagved en

Kriger med omvendt Spyd. Egentlig kopierede ere dog disse Bracteater ikke; idetmindste kjendes ingen ganske tilsvarende Møntpræg. De maa snarere kaldes en fri Gjenfremstilling af, hvad der var seet. Hvor mærkelig, paa den ene Side tro efterlignende, paa den anden Side frit nydannende man bar sig ad, viser Fig. 369. Hovedformen i Keiserbilledet er ret nøie fulgt; men det runde Spænde paa Skulderen med den derfra udgaaede Kappeflig fristede Forfærdigeren til at gjøre et Fuglehoved, og nu lagdes der — fuldstændig meningsløst — en hel Fugl, med Ben og Hale ind i Busten, uden at dennes Form dog herved forandredes. Af saadanne Efterligninger er der ikke fundet faa, knyttende sig til Mønter og Medailloner fra 4. og 5. Aarh.

Fig. 369. Aarb. 1880. 1/1.

Hovedmassen af Guldbracteaterne vise dog ikke Laan af denne Art. I det hele Præg slutte de sig vel til romerske og byzantinske Mønter; men Kompositionerne maa ialtfald i den Skikkelse, hvori vi nu kjende dem, siges at være den nordiske Kunstners egne. Flere haves kun i faa eller enkelte Exemplarer, andre ere repræsenterede af større eller mindre Rækker, der frembyde Variationer af den samme Fremstilling.

Mange vise kun Billedet af en Fugl eller af et firføddet Dyr ganske lignende de samtidige, paa mangfoldige Sager forekommende, ornamentale Dyrefigurer (se flg. Afsnit). Der skjønnes ikke at være Grund til at søge en særlig Betydning for disse Billeder, naar de træffes paa Guldbracteaterne. Anderledes staaer det med forskjellige, mere sammensatte Billeder og da navnlig med den talrigste Bracteat-Række, som viser et mandligt Hoved over et firføddet Dyr, hvortil der ofte er føiet en eller to Fugle, hellige Tegn o. a. (Fig. 370—72). Seer man, hvorledes dette Sæt af Figurer, mere eller mindre fuldstændigt og under mangfoldige Variationer, bestandig er gjentaget af mange forskjellige Hænder hele Norden over, hvorledes Billederne trods den Fordærvelse af Motivet og den yderlige Slethed i Arbeidet, som mange af disse Stykker frembyde, dog stedse ere fastholdte og kjendelige i Hoved-

sagen, faaer man det Indtryk, at der her er noget andet og mere end rent ornamentale Billeder. De maa have havt en Betydning, som har holdt sammen paa Enkelthederne og bevaret dem, og

Fig. 370—72. Aarb. 1870. 1/1.

hvad de forestillede, maa have været noget almindelig kjendt og vigtigt, sikkert henhørende til Religionen, hvad tillige de hyppig forekommende, hellige Tegn, Hagekorset og Triskelen, angive.

Disse Tegn vare nedarvede fra ældre Tider ligesom andre hellige Mærker. Fodsaal-Figurer, som forekomme mellem de

svenske Helleristninger, og som i Danmark træffes indhuggede paa Stene (S. 419), sees undertiden paa Lerkar fra den romerske Tid, indtrykte med et omhyggelig skaaret Stempel. De tre- og firearmede Kors med buede Arme (S. 420) findes paa Deibjerg-Vognenes Bronzebeslag (S. 470) og paa de ligeledes foran omtalte Halsringe fra den førromerske Jernalder (S. 465). Senere træffes Triskelen kun paa nogle Guldbracteater (Fig. 370). Hagekorset med buede Arme er kun fastholdt ved de store, foran omhandlede Kvindesmykker (S. 528). Andetsteds har det en ændret Form, med vinkelbøiede Arme — iøvrigt den alderældste Skikkelse, hvorunder dette Tegn overhovedet kjendes, nemlig fra Schliemanns Gravninger ved Hissarlik. Saaledes er det i Danmark truffet paa et Gravkar fra Folkevandringstiden, paa adskillige Gjenstande, navnlig Vaaben, i de tre største Mosefund (Afsnit VIII), derefter paa mange Guldbracteater (f. Ex. Fig. 370) og endelig indhugget paa en Runesten. Oftest maa Hagekorset efter den Maade, hvorpaa det er anbragt, opfattes som et helligt, lykkebringende og beskjærmende Tegn, og naar det paa Guldbracteaterne stadig forekommer i Forbindelse med det store Mandshoved, ligger det nær at betragte det som et Gudesymbol.

Fig. 373. Aarb. 1870. 1/1.

Det er oftere forsøgt at tyde disse Tegn og Billeder paa Grundlag af den nordiske Mythologi. Thor, Odin og Frei skulde kunne gjenkjendes med deres Emblemer og med de til dem helligede Dyr. Hellerikke skal det nægtes, at enkelte af disse Tydninger ere tiltalende, saaledes at Fig. 373 — et af de smukkest tegnede og bedst prægede Stykker — skal forestille Odin med hans hellige Slanger. Paa et Par andre Bracteater findes ogsaa to Slanger, saa at der hermed virkelig synes at være givet et Holdepunkt. Dog svækkes Betydningen heraf noget ved, at de øvrige Fremstillinger paa disse Bracteater ikke ere de samme, og denne Vaklen følger ogsaa med Hagekorset. Naar det her er anbragt foran Hovedet i Forbindelse med de to Slanger, skulde det antages at være Odins Mærke; men det træffes ogsaa ved Billeder, som henføres til Thor. Lignende Usikkerhed føles paa alle Punkter, og det kan næppe siges, at de hidtil foreliggende Tydningsforsøg

have vakt Tillid. Hermed skal der dog ikke være sagt, at mange Bracteatbilleder ikke virkelig indeholde Gudeforestillinger. At søge en Tydning i denne Retning er berettiget, og er den endnu ikke funden, da ligger dette vel i, at vi til Sammenligning væsentlig kun have den nordiske Mythologi i en langt senere Form.

Saaledes staaer det jo ogsaa med Guldhornene og med andre samtidige Billeder. Paa en Bronzeplade funden paa Øland sees en staaende, mandlig Figur med Ulvehoved og vistnok ogsaa med Ryggen dækket af Ulvens Skind, idet en lang og tyk Dyrehale hænger ned bagtil. Han er væbnet med Sværd og Spyd i den efterromerske Tids Form. En meget lignende Figur med de samme Enkeltheder, Ulvehoved, Hale, Sværd og Spyd, sees i tyndt drevet Sølv mellem Beslagene paa et ved Gutenstein i Baden fundet Sværd. At dette er en Guddoms Billede, Krigsguden, er høist sandsynligt; men der foreligger næppe tilstrækkeligt til en nærmere Bestemmelse. Dette turde kun gjælde om et eneste Billede, henhørende til rige Fund fra Slutningen af den efterromerske Tid, fremdragne ved Vendel i Upland. En Rytter med Hjelm, Skjold og Spyd, ledsaget af to Fugle, der flyve foroven, og en Slange, som reiser sig foran Hesten, synes med Rette at kunne betegnes som Odin.

Der er selvfølgelig i ældre Tid fremsat ganske umulige Tydninger af Bracteatbillederne. I 1893 har *Jap. Steenstrup* søgt at vise, at Guldbracteaterne ere buddhistiske Amuletter, forfærdigede i Asiens Høiland og indførte til Norden af ivrige Buddhadyrkere, der vare paa »halvfredelige Pilgrimsfarter eller Kulturmissioner« i Norden. Hele den store Kombination, der er opført over denne Tanke, — som iøvrigt for en Menneskealder siden blev forfægtet i en Række Skrifter af den norske Prof. *C. A. Holmboe*, — behøver næppe Imødegaaelse. En kort Omtale bliver dog her nødvendig, idet det vanskelig vil tilstaaes et almindelig redegjørende Arbeide helt at slutte sig til den Taushed, hvormed Steenstrups store buddhistiske Theorier ere blevne modtagne.

Udgangspunktet afgive Dyrefigurerne paa Hovedgruppen af Bracteaterne, Dyrene med Oxens Horn, men med en tyk, haarrig Hale. Naturforskeren bestemmer dem som thibetanske Yak-Oxer; herfra udgaaer hele dette forunderlige Forsøg paa at passe Buddhismen og Asien ind i de nordiske Guldbracteater. Det er gjennem-

ført ligesaa konseqvent som ved Sølvkjedlen (S. 578); men Grundlaget vil næppe findes rigtigt og intet af det øvrige bevisende eller endog sandsynligt. Ved lavere Kunst som den, hvormed man her har at gjøre, kan der ikke bygges finere, zoologiske Bestemmelser paa Dyrehorn og Haler; men andet end Sammentræffet af disse Extremiteter er der ikke, hvorefter Bracteatdyrene kunde betegnes som Yakker. Desuden ligner Halen ingenlunde altid Yak-Oxens; den kan være traadformet og oprullet. At Dyret ofte er en Hest, er utvivlsomt efter dets hele Form; en enkelt Gang sees endog en tydelig Manke (Fig. 371). Hornene mangle ofte; men da at minde om, at der ogsaa gives hornløse Yakker, synes mere end misligt, naar Bestemmelsen just er bygget paa Hornene.

Den tykke Hale er iøvrigt ikke den eneste Vanskelighed ved dette Bracteatdyr. Ligesaa generende er dets hele Bygning og navnlig det, at de charakteristiske Enkeltheder ikke ere konstante. Nogle Forskere have kaldt det en Buk — og tænkt paa Thors Bukke, andre en Hest — og mindet om Odins Hest, atter andre en Oxe og ment, at det var et Offerdyr. Alt dette kunde forsaavidt være rigtigt; men Ulykken er, at det er det samme Dyr under de samme Forbindelser med det store Mandshoved og med Fuglen, som snart skulde kaldes en Buk, Oxe eller Hest, som snart er i rolig skridende Stilling og da mest ligner en Oxe, snart i rask Trav som en Hest, og hvad værre er, der forekommer alle Mellemformer mellem disse Dyr. Oxen har Hestens Hale, Hesten og Bukken har Oxens Horn o. s. v. Naar dette nu er saa, vilde det være rettest ikke at søge disse Dyr enten blandt Yak-Lungtaerne eller i Nordens Dyreverden, hvor de ikke ere at finde, men at betragte dem som hjemmehørende i Datidens Kunst og i dens Forestillingskreds. Ved at betragte de samtidige Oldsager, faaer man Vished for, at Bracteatdyrene ere Kunstformer og ikke Naturformer. De gjenfindes i Dyrevrimlen fra denne Tid, som nedenfor skal omtales (Afsnit XI). Undertiden er Ligheden fuldstændig Træk for Træk indtil de mindste Enkeltheder, hvad der alene maatte vise det som ganske umuligt at opfatte Bracteaternes Dyr som Yak-Lungtaer, da saa hele denne Periode af Nordens Oldtid maatte forlægges til Asien og tillige den angelsaxiske og frankiske Gruppe i Vesten, hvor den samme Dyreornamentik havde hjemme. Som den øvrige Dyreverden — som Fuglen, der kan faa Hestens

Hoved og Oxens Horn, — ere ogsaa Bracteatdyrene undergivne den Omskiftelsens Lov, der gjælder for saadanne Frembringelser. Under idelig Gjentagelse af dygtige og udygtige Hænder, under ny Forstaaelse af de Forbilleder, som kopieredes, under Sammenblanding og Omformning af de til Grund liggende Forestillinger vexle Billederne som Helhed og i Enkelthederne. Saaledes forstaaes den Vaklen og Usikkerhed, der er i Fremstillingerne, den Dygtighed og Klarhed, der udmærker flere, den Slethed og Forvanskning indtil det næsten ukjendelige, der spores ved mange.

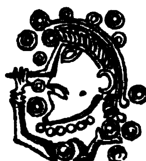
Bracteat-Fremstillingerne ere udgaaede fra den særegne, lave og folkelige Kunstvirksomhed, som er skildret paa mange Steder i dette Skrift. I den forhistoriske Archæologi blev denne Kunst først ret opdaget. Navnlig svenske Forskere have under Mærket »Typologi« udført smukke Arbeider for at vise, hvorledes Oldsagformer opstaa og udvikles, opløses og nydannes; mangt et Exempel herpaa er fremført foran. Det samme er vist med Hensyn til Ornamentiken, og i det følgende Afsnit vil der paany blive givet et fyldigt Exempel paa denne folkelige Kunstvirksomhed. Ogsaa i Numismatiken har man forlængst faaet Øie paa denne lavere Kunst, der alene kan forklare mange periferiske Møntgrupper. Senere er Ethnographien slaaet ind paa dette Spor. *Henry Balfour* har vist, hvorledes den japanesiske Arbeider lidt efter lidt omformer Tranen, Symbolet for et langt Liv, til en Blomst, og Sommerfuglen til en Roset.

Denne Kunst har saaledes vel allerede fundet sine Forfattere, men endnu ikke den Fortolker, der undersøgte den i Grund og Væsen. Hellerikke er endnu dens Navn blevet udtalt. Den maatte vel kaldes *Folkekunst*, denne kunstneriske Virksomhed udøvet af de mange navnløse Mænd i svunden Tid, mellem hvilke den enkelte ikke skiller sig ud fra Flokken, — denne Kunst, som spredes, uden at Veiene kunne paavises, hvori alle medvirke, som de bedst formaa, samlende eller opløsende, øgende eller beskjærende, hvori nyt indføres og gammelt tabes eller bevares, uden at Grunden kan paavises, hvori Stilstand eller Bevægelse, frem eller tilbage, raader efter usynlige Love. Fra Folkedigtningen, Mythedannelsen og Folkeetymologien er denne Proces velbekjendt, med dens idelige Gjentagen under gradvis Omformning, Forvansk-

ning og Nydannelse; ogsaa paa disse Omraader kan Fuglen faa Hestens Hoved og laane Oxens Horn, som det ovenfor lød.

Bracteat-Phænomenet er et charakteristisk Stykke Folkekunst; det er »Bondearbeide«, som der siges, naar Talen er om forrige Aarhundrede. Men det er ikke noget taknemligt Stof, fragmentarisk, som det foreligger for os, brudt i sin Sammenhæng, spredt i Stykker over hele Norden og over et Par Aarhundreder. At der hist og her, mulig ofte har været en Mening i Billederne, gamle, atter opgivne og ny fremkomne Forstaaelser, er ikke tvivlsomt. Men mangt og meget lader sig hverken bringe ind under Odins- eller under Buddha-Forestillinger.

Hvad enten man med Oldtids- eller med Nutids-Øine seer paa den her gjengivne Bracteat-Figur, vil man finde en Mand, som griber om sin lange Næse. Dette er sikkert ikke et høihelligt Billede. Forlængelsen af Næsen skyldes ikke en Feil eller en Uefterretteligheds hos Værktøiet. Forfærdigeren har været vel tilfreds med sit Arbeide og ikke villet have det anderledes; thi han prægede tre Exemplarer, afpudsede dem og forsynede dem med Kantning og Øsken. De høre til Bracteat-Fundet fra Darum, Ribe Amt, med 13 Stykker af forskjelligt Præg. Det var sandsynligvis den ofte foran Keiserbilledet paa Mønterne høit opløftede Haand, der fristede til at gaa lidt videre endnu. Paa en anden Bracteat er Mandshovedet anbragt omvendt, ikke med Halsen, men med Haaret umiddelbart ved Dyrets Ryg. Men er Alvoren saaledes blandet med Skjemt, Omhuen med Ligegyldighed, da føres man til at tro, at disse Hængeplader først og fremmest vare Smykker, som det kun kom an paa at dekorere med traditionsmæssige Billeder. Ved saadan Folkekunst kan det ikke undre, at det kun glimtvis skimtes baade, hvorledes de forskjellige Typer først ere fremgaaede af romerske Møntbilleder, hvorledes de gradvis omformedes, og hvilke vexlende Forestillinger der efterhaanden blev indlagt i dem.

Fig. 374. 1/1.

Af Betydning er det, at Sprogforskerens Vurdering af de Indskrifter og Skrifttegn, som findes paa mange af Guldbracteaterne, ganske stemmer med den her fremsatte, archæologiske Opfattelse. Det er de vel bekjendte ældre Runer; men faa eller maaske ingen af Indskrifterne kunne læses med Sikkerhed. De antages at inde-

holde hellige Ord og magiske Formler, mulig ogsaa Navne, men oftest i saa stærkt forkortet Form og tillige saa forvanskede ved idelig Gjentagelse, Omstilling af Tegnene og Udeladelser, at Tydningen synes umulig. Af de ældste have flere, som foran nævnt, kun en Omskrift af delvis eller fuldstændig forvanskede, romerske Bogstaver; paa andre ere de fremmede Skrifttegn meningsløst blandede med Runer, og ogsaa hvor disse alene forekomme, synes det oftere kun at have været Hensigten at give Guldstykket en Omskrift lignende den, man var vant til at se paa de Guldmønter, som disse Smykker vare bestemte til at erstatte. Runerne skulde dog synes ret kjendelig at betegne Bracteaterne som tilhørende Norden. Naturforskeren fjærner imidlertid let denne Vanskelighed, idet han tilraader Sprogmanden at forsøge at læse dem som Sanskrit eller Pali. Ogsaa dette har hidtil mødt en fuldstændig Taushed.

Hellerikke de Omgivelser, hvorunder Guldbracteaterne foreligge, minde om Asien eller Buddhismen. Intet, der kunde pege derhen, lader sig paavise i de Grave, hvoraf Bracteaterne undertiden ere fremdragne i Norge og Sverige, eller i de *Guldfund*, hvori de regelmæssig træffes i alle de nordiske Lande. Kostbare Stykker af svært, massivt Guld ere fremherskende i disse Fund; Sager af andre Metaller og Glasperler ere lidet fremtrædende. Iøvrigt ere Guldfundene temmelig afvexlende i deres Sammensætning. Blandt de henved halvhundrede, større og mindre Fund indeholde flere, foruden Guldbracteater, Perler og Mønter, en stor Bøilenaal af Sølv eller guldbelagt Bronze (Fig. 384). Disse prægtige Smykker, fremkomne ved Omdannelse af den romerske Fibula, høre til den efterromerske Periodes mest charakteristiske Former, optrædende under mange Variationer hos de germanske Folk fra det sydlige Rusland indtil det angelsaxiske England, hvorimod de ikke træffes paa slavisk Grund. Andre Fund bestaa af store Ringe til Hals og Arm, foruden mindre Stykker; atter andre alene af Ringe, Bracteater, Værdimetal eller Mønter. Oftere forekomme visse sammenhørende Sæt af Kvindesmykker; men nogen bestemt Regel lader sig ikke udfinde. Af Mandssager træffes kun et bredt, ornamenteret Guldbaand bestemt til at anbringes om Mundingen af Sværdskeden.

Betalingsguld i Form af Stænger, Barrer og navnlig *Ringguld* udgjør en næsten ligesaa fast Bestanddel af disse Fund som Bracteaterne. Guldmønter, *Solidi*, fandtes vel, som foran nævnt, i ikke ringe Antal, dels benyttede som Prydelser, dels ogsaa kurserende som Mønt. Der er i det nuværende Danmark fremdraget henved 200, deraf mere end Halvdelen paa Bornholm. Fra hele Skandinavien kjendes henved 500 Solidi, af hvilke mange høre til større Guldfund. Møntmassen har dog ikke været tilstrækkelig stor til at anvendes som almindeligt Betalingsmiddel. Hertil benyttedes Ringguldet. Man oparbeidede Værdimetallet i trinde eller kantede Stænger, som bøiedes til Ringe, der bekvemt kunde bæres paa en Snor (Fig. 375). Desuden var det let af disse Ringe, efter Leilighedens Krav, at afhugge et større eller mindre Stykke, der afveiedes paa Vægtskaalen. Talrige saadanne Stykker Ringguld, fuldstændige eller med Snit- og Hugmærker ved Stangens Ender, foreligge i 20 Guldfund, og desuden er der enkeltvis fundet c. 100 hele Stykker eller Fragmenter, der maa opfattes som tilfældig tabte under Brugen. Fremdeles ere mangfoldige, større og mindre Brudstykker af Hals-, Arm- og Fingerringe, afhuggede og sammenbøiede i Ringform, blevne optagne under samme Forhold. Ogsaa disse have været brugte ved Betalinger. Undertiden ere flere større og mindre Ringe hængte i hverandre til en samlet Klynge. Guldet spillede i denne Periode samme Rolle som i ældre Tider Bronzen og i Vikingetiden Sølvet, og det er ikke med Urette, at man har betegnet denne Tid som Nordens Guldalder.

Fig. 375. 1/1.

Det største Fund blev i Aaret 1833 fremdraget ved Pløining paa Broholm Hovmark i Sydfyen. Det indeholdt 3 store Halsringe, 4 Ringe af Størrelse som Armringe, 13 Stykker afhuggede Ringe, 7 Guldbracteater, 6 sammenkjædede Stænger, flere Barrer o. a., ialt 52 Guldstykker til en samlet Vægt af 4153 Gram. Ved Fundets Optagelse i Museet udbetaltes en Godtgjørelse for Metalværdien af 7144 Kr.

Efter Guldfundenes Indhold af Ringguld, Mønter og andre kostbare Metalsager ligger det nær at opfatte dem som skjulte Værdier; at de tidligere, religiøse Forestillinger have været medvirkende ogsaa ved disse Nedlægninger, er imidlertid ikke usandsynligt. I Fundenes Sammensætning eller i de Forhold, hvorunder

de fremdrages, ligger dog intet, der afgjort peger i denne Retning. Sagerne træffes sædvanlig i ringe Dybde, 1—1½', saa dybt, som almindeligt Markarbeide fører. De kunne ligge ved eller under en stor Sten; men dette er dog sjældent, ligesom det, anderledes end i Sten- og Bronzealderen, er sjældent, at Findestedet er Eng eller Mose.

Til de samlede Fund slutter sig en stor Række af enkeltvis fundne Guldsager, mest Arm- og Halsringe, af hvilke flere høre til de værdifuldeste Stykker, som hidtil ere fremdragne i Danmark. Den største Halsring, funden i en Pløiemark under Herregaarden Oxholm paa Øland i Limfjorden, har en Værdi af over 2500 Kr.

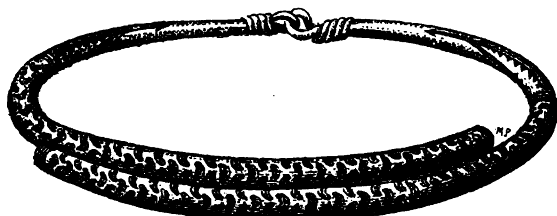

Fig. 376. ½.

Af lignende Form er den under Fig. 376 afbildede Ring; men Værdien er kun ⅕.

Det synes at kræve en Forklaring, at der i den efterromerske Tid fandtes saa store Beholdninger af Guld i Norden, efter Fundenes Vidnesbyrd langt større end i den nærmest forudgaaende og paafølgende Tid. Man har ment, at de fremmede Mønter kunne give et Vink om, hvorfra denne Guldstrøm kom. Hovedmassen af Solidi hidrører fra det 5. Aarh., navnlig dets sidste Halvdel, og det overveiende Antal er østromersk Mønt. Ved denne Tid falder Gothernes og Hunnernes Herredømme. Guldet skulde da være den Skat, som det østromerske Rige betalte sine Modstandere ved Donauen, hvorfra det efterhaanden ved Handlen blev ført til Norden og da navnlig til de østlig beliggende Øer; Bornholm, Øland, Gotland, hvor Guldmønterne fortrinsvis fremdrages, maa antages ligesom tidligere at have dannet Midtpunktet for Nordens Handelsliv. Herimod kan dog indvendes, at ogsaa

Vesteuropas Franker og Angelsaxer dengang havde deres guldrige Tid, med svære, massive Guldsmykker og romerske Solidi. Man maa da vel søge Kilden noget dybere. Det var det gamle Romerriges Guld, som under dets Opløsning og Svaghedstilstande kom germanske og nordiske Folk i Hænde, ligesom disse ogsaa i andre Retninger i den efterromerske Tid optoge Arven efter den klassiske Oldtid.

Fig. 377. Af Bronze. 1/1. S. 616.

XI. DYREORNAMENTIKEN I NORDEN.

Den efterromerske Tids Kunst har en egen Betydning, idet den baade kan betegnes som nordisk og national, fremgaaet som den er af en Bevægelse, der kan følges tilbage til den romerske Periode, og idet den tillige hører ind under den almindelige og fælles Kunstretning i Vesteuropa i Tiden fra d. 5. til d. 8. Aarh. Den har derhos et virkeligt, indre Værd og afgiver i hvert Fald et fyldigt Exempel paa en egen Smagsretning, der mere eller mindre fremtrædende har ytret sig hos mange Folk og til høist forskjellig Tid.

Kunsten bestod væsentlig i en Ornamentik, og dennes Indhold var for den overveiende Del af en egen og mærkelig Art, nemlig Dyrefigurer, Hoveder og andre Dele af Dyr. Disse Elementer træffes, hvorhen man vender Blikket, paa de forskjellig formede Smykkenaale, paa Arm- og Fingerringe, paa Hængesmykker og i det hele paa Alt, hvad der tjente til Pynt, men ligesaa vel paa Bidseltøi, Sværdfæster og Skedebeslag. Der foreligger nu kun Metalarbeider, i Bronze, Sølv og Guld; men utvivlsomt blev den samme Dekoration i ikke mindre Omfang anvendt paa alle de andre Stoffer, som stode til Raadighed.

Det er firføddede Dyr og Fugle, men ikke saaledes charakteriserede, at de skulde siges at forestille bestemte Dyr. Af og

til skjønnes det vel, at der er tænkt paa en Hest, som ved det Fig. 377 afbildede Dyr, der er det mest naturmæssige og tillige det største af alle de hidtil fremdragne Billeder; men Forpartiet af Hovedet ligner dog mest et Fuglenæb. Andetsteds er et lignende, firføddet Dyr forenet med et Menneskes Overkrop, eller to Dyr ere samlede ved et fælles Mandshoved. En enkelt Gang træffes et tydeligt Vildsvinehoved, og Fuglen skulde undertiden kaldes en Ørn. Oftest sees dog Dyrebilleder af ganske ubestemmelig Art.

Fig. 378—80 vise nogle af de bedst tegnede og mest naturmæssige Dyr. Fig. 378: En Fugl seet fra Ryggen, med Benene strakte bagud langs Kroppen og med særdeles bred Hale. Figuren er afpasset efter det trekantede Felt paa en Fibula, som den skulde udfylde. Fig. 379: Et firføddet Dyr seet fra Siden, med Lemmerne vendte forud. Hovedet med Tværbaandet over Snuden og Linierne bagved det aflange Øie er typisk i sin hele Form og Tegning. Dyret ligger ved Kanten af en stor Fibula som Fig. 384. En Fugl seet fra Siden er gjengiven under Fig. 380.

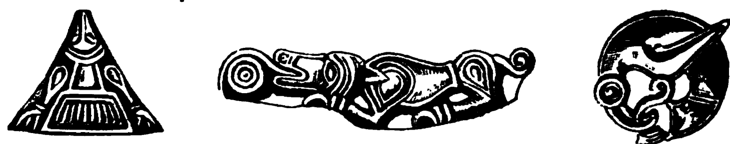

Fig. 378—80. 1/1.

Benet, som ender i lange Kløer eller Tæer, er stukket igjennem Næbet; den spidse Vinge ligger tværs over Kroppen. Figuren er kredsrundt bøiet for at passe til den runde Flade paa en Guldbracteat.

I deres Helhed ere Dyrene saa lidet naturmæssige som vel muligt; Lemmer, Hoved og Hale ere ikke af mere naturlig Form. Man mægtede ikke at gjøre dem anderledes eller rettere, kun saaledes fandt man dem smukke og kunstfærdige. Det var Kunstformer, man vilde fremstille, og ikke Naturformer. Alt lige fra Helheden indtil de mindste Enkeltheder er udført paa en vis, tilvant Maade, som Stilen fordrede det. En mere stilpræget Kunst kan vanskelig findes.

Dyrene ere Ornamenter og behandles som saadanne. De strække og bøie sig, forkortes og forlænges, beskjæres og omformes, alt efter som det passede for den Plads, de skulde fylde. Tidens Kunst bestod væsentlig i en Fladeornamentik, og Smagen fordrede, at Alt skulde dækkes. Man fyldte da ind af Dyremotiver saameget, som Pladsen tillod, og behandlede dem paa rent vilkaarlig Maade. Saaledes fremkom de største Misforhold mellem Krop og Lemmer

og de mest naturstridige Former og Stillinger af Hoved og Ben. Kjæberne bleve lange og baandformede, eller Forpartiet af Hovedet bortkastedes; Dyret fik et eller flere Ben dreiede op eller ned, som Pladsen tillod det. Sted og Rum betingede Dyrets Form og Udførelse; thi dets Bestemmelse var alene at skulle dekorere.

Fig. 381—82 vise stærkt ornamentalt behandlede, men dog endnu kjendelige Dyreformer. Kroppen er baandformet og længdestribet; Laarene ere angivne ved en rund Slyngning. I Fig. 381 vender Dyret sit Hoved tilbage over Kroppen; det er

Fig. 381—82. Aarb. 1880. 1/1.

bagtil afgrænset af en Halvkreds, fortil ender det i et Fuglenæb. Forbenet er løftet op foran Halsen; Baglemmet er dreiet bagud i en Bue og derpaa bøiet ind under Kroppen. I Fig. 382 har Dyret et Hoved af lignende Form; kun findes der i Stedet for Fuglenæbet to brede, stribede og gabende Kjæber, der ere forlængede ned til Forbenet og bagved Halsen. Baglemmet har dobbelt Laar. Begge Dyr ere tagne fra en stor Sølvfibula som Fig. 384.

Under den fortsatte Gjentagelse af de samme Billeder faldt de fra hinanden i Stumper og Stykker og bleve tilsidst ikke stort mere end traditionelle Snørkler. Først og fremmest beroer dette paa, at de ret egentlig vare Folkekunst (S. 609). For en Del kan dog Opløsningen af Dyremotivet hidrøre fra det anvendte Materiale og fra den techniske Fremstillingsmaade. Naar Billederne, som det jævnlig skete (f. Ex. Fig. 383), bleve udførte i Guldfiligran, maatte de let blive spinkle, traadformet forlængede og tilsidst ukjendelige. I Metalpladen angaves derimod Udlinier og Inddelinger ved Indsnit; men ogsaa herved var Begyndelsen gjort til at skille Dyrene i deres enkelte Dele.

Fig. 383. Aarb. 1880. 1/1.

Fig. 383 gjengiver et i alle Retninger stærkt forvansket Dyrebillede udført i Guldfiligran og tilligemed andre lignende Billeder dækkende et bredt Guldbaand til Mundingen af en Sværdskede. Bagpartiet af Hovedet med Øie og Øre lukkes fortil af et Tværbaand. Den store Slyngning foran betegner Kjæberne, den øverste slynget

tilbage og hængende ned over den underste. Et kort Stykke Hals forbinder Hovedet og Forlaaret; hele Resten af dette Lem mangler. Den traadformede Krop reiser sig op til det pæreformede Baglaar, hvorfra der udgaaer et langt nedad- og derpaa opadbøiet Ben afsluttet af en lille Fod. Den fra det samme Laarparti udgaaende Hale er lagt over og under Benet.

Naar Forkvaklingen og Opløsningen er dreven saa yderlig vidt, er den meget utiltalende; den er et Udtryk for Stilens Forfald. Ved de bedre Arbeider kan man derimod ikke undlade at anerkjende den Dygtighed, hvormed der er tumlet med de gjenstridige Ornamenter, og den Opfindsomhed, hvormed de faa Motiver bestandig ere omformede og fornyede. Ikke faa Stykker, som den store, delvis forgyldte Sølvfibula Fig. 384 maa kaldes paa sin Vis smukke og fuldendte.

Fig. 384. Aarb. 1880. ²/₄

Øverst sees et Menneskehoved og derunder tre Dyrehoveder. De to yderste høre til fuldstændige Dyr med et Forben og et Bagben, det sidste dreiet op over Kroppen. I Midten af den rhombiske Plade ligge atter to Dyr med Ryggen mod hinanden og Hovederne vendende nedad. Næbet er skilt fra Bagpartiet af Hovedet, hvori sees de sædvanlige Tværlinier foran Øiet. Af Forlemmet er kun Laaret angivet; Baglemmet er fuldstændigt og bærer en lang kløftet Fod. Derefter følge tre charakteristiske, store Hoveder, det midterste seet ovenfra, de to andre fra Siden. Paa Bøilen ligge to fuldstændige, men stærkt forstyrrede Dyr; dog ere Dele af Hoveder, Kroppe og Lemmer endnu synlige. Udenfor Indfatningen om den nederste, firkantede Plade sees to fuldstændige Dyr med Hovederne vendende udad, hvert med et Forben og et Bagben, der er kastet op over Ryggen. Inde paa Pladen findes endelig i Midten tre store Dyrehoveder, vendende nedad og til begge Sider en Gruppe af to Dyr med sammenslyngede Kjæber. Der er saaledes paa dette Spænde 10 mere eller mindre fuldstændige Dyr og 9 Hoveder.

Med god Grund har denne Kunst faaet Navn af *Dyreornamentik*. Bladmotiver mangle ganske. De i den foregaaende Periode

indførte, romerske Blade ere atter opgivne, og først i Vikingetiden træffes paany Bladformer, modtagne fra den carolingiske Kunst. Lineære Ornamenter, Halvkredse, Zikzaklinier, firkantede Felter o. s. v. forekomme vel; men det er Dyrene, som give Ornamentiken dens Charakter. Naar der træffes Menneskebilleder, ere de behandlede paa samme ornamentale Maade som Dyrefigurerne. Til de bedst udførte høre Hovedet Fig. 385 og det fuldstændige Billede Fig. 386. Den lille Mandsskikkelse staaer og kryber sammen med Armene lagte ind over Livet for saaledes at faa Plads i det trange Felt paa en Sølvfibula, som den tjener til at udfylde. Hovedet Fig. 385 er fyldigt og kredsrundt, fordi det skal dække en rund Flade. Saadanne Motiver træffes dog forholdsvis meget sjælden. De have imidlertid hjemme i denne Ornamentik og høre, som det nedenfor skal vises, med til dens Væsen. Vilde man derfor have en rummeligere Betegnelse for den hele Kunstretning, ogsaa gjældende for Menneskebillederne, kunde man kalde den *figurlig Ornamentik.*

Fig. 385. 1/1.

En særlig Retning i Ornamentiken viser sig i Periodens senere Del, navnlig hyppig paa Bornholm, ligesom der ogsaa i Sverige er fremdraget mange og smukke Arbeider af denne Art. Dyrene ligge ikke som ellers ved Siden af hverandre, men bøies ind over og imellem de tilstødende Figurer. Kroppe og Lemmer spaltes, Fødder og Laar aabnes til Løkker, og nu stikkes Dyrene i hverandre og gjennem deres egne Poter, Kroppe og Laar. Herhen hører Dyregruppen paa den foran S. 599 afbildede Sværdknap og mange andre Billeder, der maa betegnes som de bedste, der kjendes fra den efterromerske Periode. Tegningen er sædvanlig sluttet og sammenhængende, Yderdelene af Figuren bortkastes ikke, og man tyer ikke til den slette Udvei at erstatte den forstyrrede Figur med Stregsirater uden Mening. Alt er fint og præcist behandlet, men om muligt endnu mere stiliseret end tidligere, endog til en saadan Grad, at der skal sees nøie til for at opfatte Kompositionen. Det er Dyreornamentikens sidste og høieste Udvikling, som afspeiler sig i denne Stilgruppe; men noget væsentlig nyt har den ikke at opvise. Grundtrækkene ere de samme som forud og som overalt i Norden.

Fig. 386. 1/1

Fig. 387, hentet fra et Endebeslag af Bronze til en Bælterem, er endnu ikke saa vanskelig at forstaa. Det er et velbygget og fuldstændigt, firføddet Dyr. Foroven tilhøire sees det store, runde Øie bagest i Hovedet. Over det løsner sig en Nakketop med udfliget Ende; denne Tilføielse til Hovedet er eiendommelig for denne Stilgruppe. Kjæberne ere traadformet forlængede, den ene stukken igjennem Kroppen og begge løbende ned i en af Bagpoterne. Der er kun ét Forben med en lang, aaben Fod, gjennem hvilken Kroppen er stukken. Derimod findes der to Baglemmer, det ene vendt op over, det andet ned under Kroppen. Poterne ere af forskjellig Form. Vanskeligere er det at se, at Slyngningerne paa den aflangt firkantede Pladenaal, fra Bornholm, der er afbildet under Fig. 388, danne to fuldstændig stilmæssig byggede og omhyggelig udførte Dyrefigurer. For at lette Opfattelsen er Kroppen ved det ene Dyr her gjengivet uden Tone og Lemmerne samt Hovedet dækkede med Skraffering. Den baandformede Krop deler sig bagved Hovedet i to Partier. Det ene fortsættes i en stor Slyngning indtil Bagbenet; det andet strækker sig igjennem det krumme Næb og den aabne Nakketop hen til det firkantede Laarparti ved Hjørnet nederst tilhøire. Herpaa hænge to Ben med lange aabne Fødder, den ene stukken

Fig. 387—88. 1/1.

igjennem den anden og begge aabnende sig for et af Kroppens Baand. Bagbenet dannes af et langt, slynget Baand, der ender i en meget lang Fod, hvis øverste Parti omslutter Kroppen. Det eneste, som ikke hører med til Dyrene, er det lille, runde Felt i Midten af Pladen.

Der har atter og atter været spurgt, om disse Dyrebilleder, som det i Løbet af tre Aarhundreder var den nordiske Kunstners Hovedopgave at udføre, med Anvendelse af hele sit Snilde, under Benyttelse af det kostbareste Materiale, hvorover han raadede, og anbragte paa de kjæreste Stykker, som Mand og Kvinde eiede, om disse idelig tilbagevendende Dyrefigurer dog ikke skulde have en Betydning. Ingen har kunnet angive, hvilken denne skulde være. Ganske uden Grund er det sagt, at en enkelt Sammenstilling af to Dyr paa begge Sider af et Menneskehoved, f. Ex. øverst paa Naalen S. 618, skulde gjengive den oldchristlige Fremstilling af Daniel mellem Løverne. Selv om saa var, vilde dette dog ikke afgjøre noget for hele den øvrige Dyrevrimmel. Intet taler for, at det var betydende Billeder, Alt for, at de alene vare Ornamenter, ud-

førte, fordi man fandt dem smukke og kunstfærdig spillede i denne Periode samme Rolle som den li Stenalderen, som Spiralen i den ældre Bronzealder, slyngede Baand i den yngre Bronzealder og, for at tag fra den store Kunst, som Acanthusbladet hos Græke gothiske Bladværk i Middelalderen. Den efterromerske sin Dyreornamentik som andre Tider deres Linie- og Blad

Men naar saa er, maa denne Kunststils Oprindels Udvikling kunne paavises. Dette lader sig ogsaa for No kommende gjøre med stor Sikkerhed. Den forudgaaen rummer, som det er udviklet (S. 508 flg.), alle de Element nyttedes i den efterromerske Tid under fortsat Omd bestandig videre dreven Stilisering, dels fuldstændige D af samme Art som de senere, nemlig firføddede Dyr og Fugle, dels Dyrehoveder, der ere væsentlig overensstemmende i Enkelthederne. Man sammenligne det lange Hoved med og uden Længde- og Tværbaand fra de to Tidsrum, Fig. 306 og 379, Fig. 305 nederst og 389, og ligeledes Fuglehoveder med det store Næb; man vil da ikke væ om, at de ældre og yngre Dyr høre til samme Slægt. I neriske Udvikling i Norden gjennem Folkevandringstide efterromerske Tid danner et sammenhængende Forløb, første Begyndelse alt kan spores i den romerske Periode

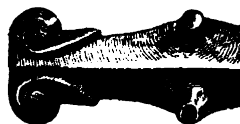

Fig. 389. Dyrehoved, fra et B den efterromerske Ti

Men hvad der er klart for Nordens Vedkommen dunkelt, naar Blikket kastes ud over Europa; og saare vid Spørgsmaalet sig om denne Ornamentiks Oprindelse. Den overalt, hvor germanske Folk byggede nye Riger paa Ro Ruiner, i Ungarn og Sydtydskland, i Norditalien, Fr Rhinegnene og i det angelsaxiske England; udenfor, p og slavisk Grund har den derimod ikke havt hjemme. D hører uadskillelig sammen med de gothiske og german Fremdeles er den i sin Grund overalt den samme, skj mere eller mindre fremtrædende Eiendommeligheder paa Omraader. Det er en fælles Stil, som maa have havt Udspring.

For at finde dette maa det først og fremmest afgjøres, hvilken Tid denne Stil tilhører. Dette er imidlertid en noget vanskelig Sag. Dog turde det være klart, at den fuldt udviklede Dyreornamentik, som omtales i dette Afsnit, ikke kan føres ret langt tilbage i det 5. Aarhundrede. Den synes væsentlig at tilhøre Tiden efter det vestromerske Riges Fald. Denne Stilretning træder stærkt frem paa de store, germanske Gravpladser, der enten slet ikke have ydet Sager af romersk Arbeide eller dog meget faa, og paa den anden Side har intet af de store Fund, der med nogen Sikkerhed kunne henføres til Tiden fra d. 3. til d. 5. Aarh., frembudt Exempler paa fuldstændige Dyrebilleder af samme Snit og Form som de her omhandlede. Der tænkes herved navnlig paa Rækken af de herlige Fund fra Sydrusland indtil Belgien med talrige, stærkt ornamenterede Sager, som maatte være prægede af Dyreornamentiken, dersom den allerede da havde været til: De kostbare Prydelser og Kar fra Petreosa i Walachiet, — Gravfundene fra Osztrópataka i det nordlige Ungarn, — det store Fund af romerske Guldmedailloner i brede, ornamenterede Indfatninger fra Szilágy-Somlyó i Siebenbürgen og det senere Fund fra samme Sted af talrige, store Guldfibulaer, — Guldsmykkerne fra Graven ved Puszta-Bakod i Komitatet Pest og endelig de ligesaa rige Fund fra Pouan i Champagne og fra Childerics Grav († 481).

Er dette saa, da kan den fuldt udviklede Dyreornamentik næppe opfattes anderledes end som en national Kunststil fremkommen hos de Folk, der stode som Seirherrer paa romersk Grund. De havde taget det gamle Riges Skatte i Arv; Kunstnere og Haandværkere kom i deres Sold, techniske Færdigheder gik ikke tabt. Men den Kunst, der skabtes, maatte faa et eget og barbarisk Præg stemmende med de nye Herskeres Smag. Under Vexelvirkning mellem de forskjellige beslægtede Folk blev den nye Kunsts Udvikling og Forløb væsentlig ensartet, dens Opløsning og Forfald foregik jævnsides, indtil den endelig veg for den karolingiske Renaissance.

Men Grundlaget for denne Kunst og dens første Udspring tilhører den forudgaaede Tid, ligesom det er omtalt, at dette var Tilfældet i Norden. Flere af de nys nævnte, ældre Fund frembyde Exempler paa en begyndende Dyreornamentik, der ganske svarer til det forberedende Stadium i Danmark, som foran er omtalt

under Folkevandringstiden. I det første Fund fra Szilágy-Somlyó, i Puszta-Bakod Fundet og navnlig fra Childerics Grav foreligger der Dyrehoveder af samme ubestemmelige Art som i de danske Mosefund. Fremdeles kjendes fra det sydlige Rusland mangfoldige Exempler paa Anvendelsen af tilsvarende Dyrehoveder. De høre afgjort ind under den velbekjendte, germanske Stil fra efterromersk Tid; Form og Snit ere ganske overensstemmende. Men oftest have de et ældre Præg end de tilsvarende Former fra vestligere Egne, og de træffes ved Sager, der umiskjendelig tilhøre en tidligere Tid. Fremdeles mangle fuldstændige Dyrebilleder af ger-

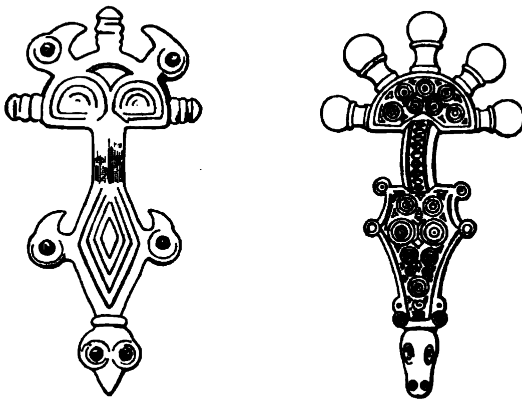

Fig. 390—91.

mansk Art fuldstændig paa dette østlige Omraade. Paa disse Forhold maa der lægges den største Vægt, naar Talen er om Dyreornamentikens Oprindelse.

Fig. 390—91 vise to Fibulaer fra Kertsch paa Krim og fra Nijna, Gouv. Kharkof (eft. Aarb. 1872 og Macpherson, Antiquities of Kertsch). Baade det aflange Dyrehoved seet fra oven og Fuglehovedet seet fra Siden svare ganske til de foran afbildede Hoveder fra Folkevandringstiden, ligesom de frembyde Grundtrækkene i de almindelig forekommende Dyrehoveder fra den efterromerske Tid.

Disse Sager fra det sydlige Rusland, fra Krim og fra Kaukasus synes med Rette at kunne bringes i Forbindelse med det store gothiske Herredømme i d. 4. Aarh., før Hunnernes Fremtrængen. De indeholde Spirerne til den senere Dyreornamentik paa lignende Maade som de danske Mosefund og som enkelte mere spredte

Fund i Mellem- og Vesteuropa, alle tilhørende Tiden før det vestromerske Riges Fald. Gotherne have saaledes deltaget i Stilens første Udvikling; men at udpege dette Folk som Skaberne af den nye Kunst maa være ligesaa urigtigt som at tildele de nordiske Folk en fremtrædende Rolle i denne Sag, fordi den begyndende Dyreornamentik er fyldig repræsenteret i Nordens Mosefund. Meget snarere turde det være saa, at der i Folkevandringstiden hos de gothiske, germanske og nordiske Folk, som stode i livligt Samkvem med hinanden, er i Fællesskab blevet lagt Grunden til den nye Stil, ligesom den senere efter Romerrigets Opløsning under gjensidig Udvexling blev dreven frem til sin Blomstring og sit Forfald. Dyreornamentiken kan hverken i sin Begyndelse eller i sin Udvikling sættes fortrinsvis i Forbindelse med et enkelt Folk; den er fremgaaet af en for de beslægtede Stammer fælles Aands- og Smagsretning.

Hvad angaaer særlig Danmarks Forhold til den nye Stil, da er der vistnok god Grund til at antage, at man ikke her er gaaet foran, men kun har fulgt, hvad der andetsteds var fremkommet hos de Folk, som stode forrest ved Tidens Begivenheder, og som derfor sandsynligvis ogsaa vare de ledende paa Kunstens Omraade.

Men paafaldende faa ere rigtignok de her fundne Sager, der kunne bestemmes som indførte fra germanske Folk, og mærkelig gode og rene i Stilen ere i det hele mange af de Stykker, som findes i Norden. Saa fyldig som den begyndende Dyrestil foreligger i de store Mosefund, træder den ellers intetsteds frem. Fra den efterromerske Tid er der i Norden forholdsvis langt oftere end i andre Lande fremdraget udmærkede Arbeider, i hvilke den rige Dyrestil træder frem i fuld Forstaaelse og i den fortræffeligste Behandling. Man kan misforstaa dette paa to Maader. Enten kan man i de anførte Forhold se et Vidnesbyrd om, at Danmark skulde have ført an i den hele Kunstudvikling — ligesaa godt kunde man antage, at vort Land var gaaet foran i Stenalderen, fordi det yder forholdsvis flere og tillige bedre forarbeidede Sager end andre Lande, eller i Bronzealderen, fordi Spiralornamentiken paa intet andet Omraade har faaet en saa smuk og rig Udvikling. En Misforstaaelse i modsat Retning er gjentagende kommen stærkt til Orde hos *L. Lindenschmit*, som kort og godt erklærede, at alle de fortræffelige, i Norden fundne Sager fra den efterromerske Tid

vare indførte fra de germanske Folk, idet man endnu bestandig skulde have været ganske ude af Stand til at frembringe gode Metalsager. Den rette Opfattelse af de smukke Arbeider fra Folkevandringstiden maa utvivlsomt søges fra samme Kant, hvorfra ovenfor Forstaaelsen hentedes af den gode Technik og de mange smukke Frembringelser i Sten- og Bronzealderen. Vort Land laa vistnok langt fra Bevægelsernes Udspring og deres Centrum. Først senere naaede herhen, hvad der andetsteds var fremkommet. Men herved blev det vundet, at Tid og Arbeide ikke medgik til de første Forsøg; kun det blev tilført, som havde staaet sin Prøve, og som derved havde vist sig at have Værd og Livskraft. Ved Modtagelsen kunde der hertil føies et Tilskud, saaledes at der i Norden blev gjort et Skridt fremad. De mere afsides Egne kunne tillige have frembudt roligere og mere stabile Tilstande; Jordbund og Klima begunstigede Udvikling af Velstand. Alt dette maatte komme Kunst og Haandværk tilgode. Der kan vel saaledes have udviklet sig et fast Anlæg og en bestemt Evne til ikke blot at følge med, men til ogsaa at føre Sagen noget fremad. Paa denne Maade synes baade det høie Standpunkt i Sten- og Bronzealderen at kunne forstaaes og tillige det ved første Syn noget gaadefulde Forhold, at Dyreornamentiken ofte er renere, kraftigere og bedre behandlet i Norden end i de germanske Lande.

Den hele, her behandlede Stilretning har ikke ret ofte været Gjenstand for en mere indgaaende Undersøgelse. Man har ment, at Dyrestilen stod i Forbindelse med det religiøse Liv eller Overtroen, idet Billederne skulde forestille Slanger og Drager. Det er foran fremsat, at Hovedmotiverne ere firføddede, vingeløse Dyr og Fugle. Slangeagtige Tegninger forekomme vel, men kun meget sjælden og da formede som Fletværk og Slyngninger. Slangefigurerne synes derfor at være fremkomne ved en Omdannelse af Baandslyngninger efter Dyreornamentikens Krav. Man har fremdeles, som foran berørt (S. 514), villet aflede de nordiske Dyr af de romerske Løver og Griffer. Forskjellen er dog for stor, og Mellemleddene mangle. At der er indgaaet klassiske Træk i den nye Stil, skal ikke benægtes; at enkelte Fund fra Grænselandene, som det yngre Fund fra Szilágy-Somlyó, frembyde klassiske Dyreformer, er ogsaa sikkert nok, — her maatte der fremkomme Blandinger af romerske og barbariske Elementer. Dog afgjøres Spørgsmaalet om

Stilens Oprindelse ikke af disse Enkeltheder, men af de ovenfor fremhævede Hovedforhold. Fremdeles blev der i den romerske Kunst, bortseet fra Fremstillingerne af Circuslegene, bestandig kun gjort en ret sparsom Anvendelse af dekorative Dyrebilleder; dette kan ikke have givet Anledning til Udviklingen i den efterromerske Tid af den udprægede og eiendommelige Dyrestil, som blev de tidligere barbariske Folks Nationalstil igjennem Aarhundreder. Fordi disse Folk skyldte den klassiske Kultur mangt et Laan, er det ikke givet, at de have skyldt den Alt. Det afgjørende er dog, at de nye Ornamentdyr ikke kunne *sees* at være afledte af romerske Dyreformer, hvorimod de *sees* at være fremgaaede af de nationale Nydannelser, hvis første Spor træffes langt tilbage i Tiden.

Vistnok træffes der indenfor den her omhandlede Kreds — omend aldrig i Norden — ikke faa Sager, som fremvise Billeder af Løver og vingede Griffer; men disse skille sig altid kjendelig fra de germanske Ornamentdyr, de tilhøre væsentlig en sen Tid og ere utvivlsomt optagne fra den oldchristelige Kunst. En særegen Fundgruppe i Ungarn frembyder baade de nævnte klassiske og andre Dyreformer i Mængde; men denne Gruppe falder udenfor den germanske Kunststils Kreds, hvad der tydelig fremgaaer af, at dekorativt Bladværk, som næsten aldrig træffes i de germanske Fund, og som intetsteds spores i Norden, har faaet den rigeste Anvendelse paa dette Omraade. Det er det samme Bladværk, som charakteriserer det berømte, store Guldfund fra Nagy-Szent-Miklós, med Kander og Skaale dannede og forsirede i en egen endnu uforstaaet, orientalsk Stil. Denne Fundgruppe er uden Betydning for Undersøgelsen af den germanske Ornamentiks Oprindelse.

Men vende vi efter Betragtningen af alle Forhold tilbage til det første Frembrud af denne Stil, hvis Kulmination falder i den merovingisk-angelsaxiske Periode, da synes det ikke tvivlsomt, hvorledes de halvt dannede og ufuldkomne Dyrehoveder skulle opfattes, som foreligge fra Folkevandringstiden baade i Norden, i Sydrusland og i Ungarn. Man behøver blot at kaste Blikket tilbage over de ældre Tider. Der er allerede ovenfor mindet om, at der i Nordens Bronzealder findes en lignende, begyndende Dyreornamentik (S. 513). Tilsvarende Phænomener træffes i Hallstatt- og La Tène-Perioden (S. 437 og 453). Dyrehoveder anbragte i Ender

Rækker og dækkende hele Flader, fremdeles Hoveder af Mennesker og hele Figurer forekomme ikke ualmindelig i Mellemeuropas tidlige Jernalder. Der mindes her kun om Fuglehovederne paa Bøilenaalene fra det sydlige Tydskland, — om Dyrebillederne paa Sværdskederne fra Schweizer-Søerne, — om Menneskehovederne paa Sværdfæster og Armbaand, — om Bæltebeslagene af tyndtdreven Bronze, dækket med Dyre- og Menneskebilleder. Der har da hos de barbariske Folk i Europa været en Tendens til at danne en figurlig Ornamentik, som er kommen til Frembrud til forskjellige Tider; men kun paa et enkelt Punkt, efter Folkevandringstiden, blev denne Retning forfulgt i sine Konsequenser, fordi den kun her blev ladet uforstyrret af Indgreb fra den klassiske Kunst. Paa dette ene Punkt stode de barbariske Folk herskende og selvstændige, medens tidligere bestandig nye Indflydelser fra de klassiske Lande afbrøde den begyndte Stiludvikling ved Tilførsel af Motiver fra en overlegen Kunst og Industri.

Fra det østlige Europa kjendes der lignende Phænomener. Den saakaldte skytiske Gruppe henter sin rige Ornamentik fra Dyreverdenen; i Kaukasus forekommer en udpræget Dyrestil af egen Art. Indenfor selve den klassiske Verden træffes fremdeles paa flere Punkter en Ornamentik, der i det væsentlige kan sammenstilles med den germanske. I Mykenæ-Stilen (S. 266) spille Havets Skaldyr en fremtrædende Rolle. Dipylon-Gruppens Ornamentik (S. 491) er for en væsentlig Del baseret paa Billeder af Heste og Fugle, anbragte i Rækker og indrammede mellem de lineære Ornamenter. Et Skridt længere ned i Tiden optræder en ny figurlig Stil, idet orientalske Former, Naturens eller Phantasiens, Løve, Grif og Sphinx, trænge frem overalt. Til disse føies der senere nye Rækker af ornamentale Motiver hentede fra Dyreverdenen.

Hvad der møder her i den høieste Kunstform og baaret af det store Aandsliv, er tilvisse vidt forskjelligt fra de ofte forkvaklede og indtil det ukjendelige stiliserede, germanske Dyr. Men i sin Grund er det det samme. Der var da i Oldtiden en alminde
lig Tendens til at ornamentere med figurlige Fremstillinger o
navnlig med Dyrebilleder. Den viser sig paa mange Steder; m
kun hist og her fører den til Dannelsen af en egen Ornamen
Et af de mest energiske Udslag, mærkeligt tillige ved det st

Tids- og Nationalitetspræg, foreligger i den germanske Dyreornamentik.

Men den figurlige Ornamentik havde ikke alene hjemme i Oldtiden og i den efterromerske Periode. Ogsaa Middelalderens ornamentale Dyrefigurer, nu oftest vingede Drager, ere Udtryk for den samme Lyst til at danne en levende Dekoration uden egentlig Betydning. Stoleryggen skyder ud i Dragehoveder, med opspilet Gab tjene de ved Tagskjæget til Udløb for Vandet, ligesom de anvendes til Pryd for Skeer og Kander. Atter i Renaissancen og i andre Stilarter træffes tilsvarende Phænomener. Den figurlige Ornamentik kan saaledes siges at grunde i en almenmenneskelig Tendens. Men i den høiere Kunst deler den Pladsen med Bladornamentet, det ædleste dekorative Element, der først blev fundet i Orienten, indført i Europa af Grækerne og derefter bevaret af al senere Kunst, som sluttede sig til den klassiske Tradition. Kun nordenfor Alperne sees det ret tydelig, hvorledes Dyreornamentet træder frem efter den lineære Ornamentik, som herskede i Sten- og Bronzealderen. Det næste Skridt fremad, til Bladornamentiken, gjordes her først i Middelalderen.

Endnu videre, til den figurlige Ornamentik hos Folkene i de andre Verdensdele, skal denne Betragtning ikke strække sig. Den maatte da føre til vidtløftige og meget komplicerede Undersøgelser tildels i Modsætning til nylige og af udmærkede Forskere vundne Resultater. Af *Hjalmar Stolpe*, *Karl von den Steinen* o. A. er det nemlig søgt begrundet, at den lineære Ornamentik hos flere Naturfolk er fulgt efter og har udviklet sig af den figurlige, medens den modsatte Bevægelse er foregaaet i Europa. Vistnok er dog denne Sag ikke endelig afgjort. Det maa erindres, at Ethnographien paa dette Omraade er indskrænket til et Materiale, der ikke naaer stort tilbage over Tiden for det første Samkvem med Europæerne, og at Oplysningerne om Ornamentiken hidrøre fra vore Dages Indfødte, medens den paagjældende Stiludvikling ligger langt tilbage. Fortsatte Undersøgelser ville mulig vise, at Menneskets kunstneriske Udvikling overalt er gaaet i samme Hovedretning, men at Bevægelsen hos Naturfolkene har været langsom og er standset paa et vist, tidligere eller senere Trin.

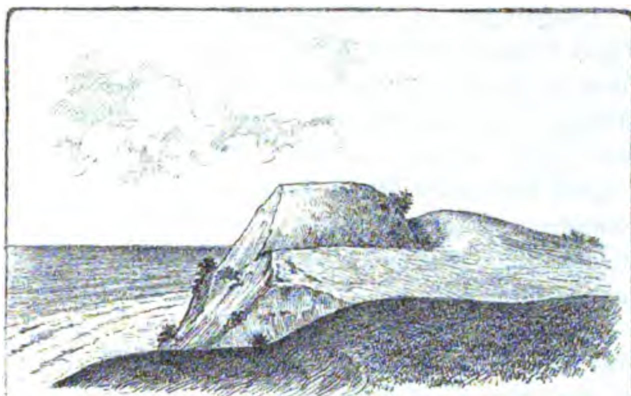

Fig. 392. Se S. 645.

XII. VIKINGETIDEN. DANEVIRKE OG VOLDSTEDERNE.

Det sidste Afsnit af Danmarks Oldtid, fra d. 8. til d. 10. Aarh., er en historisk Tid, omend kun lidt efter lidt noget mere oplyst ved skriftlige Kilder. Samtidige Beretninger om Personer og Tildragelser søger Historikeren i fremmede Optegnelser, fra det angelsaxiske og frankiske Vesten til det arabiske Østen, og knytter hertil Enkeltheder hentede fra langt yngre, hjemlige Skrifter. Stykkevis tilføier Sprogforskeren, hvad han har gransket i de samtidige Runeindskrifter. Mythologen søger at paavise Hedentroens sidste Stadium.

Hvad der saaledes fra forskjellig Side er oplyst om Vikingetiden, skal her ikke gjenfortælles. De archæologiske Kildeskrifter skulle søges tolkede, de synlige Minder forstaaede, der ere efterladte over Jordfladen eller fremdragne under den. Vel staa de ikke som de eneste Overleveringer, saaledes som det er Tilfældet f- de ældre Tidsrum; ikke lidet have de dog at melde, som kan erfares fra anden Kant. Dertil stille de selve Fortid- vansket Skikkelse frem for Øie og Tanke, medens ku om den lyder fra de gamle Skrifter.

For Opsøgningen af Vikingetidens Monumenter omkring i Landet tages Udgangspunktet naturlig i den Kreds af Minder, der ere knyttede til Gorms og Thyras Navn. Som den danske Kongerække strækker sig uafbrudt fra dette ældste Par, saaledes er Traditionen aldrig ophørt om disse mærkelige og store Monumenter; ogsaa paa anden Maade have de bevaret deres Betydning lige til Nutiden. Dog høre de i Grund og Væsen Oldtiden til. De frembyde tillige Exempler paa alle de Hovedarter af Monumenter, der kjendes fra Vikingetiden, og som de forklare de øvrige, saaledes oplyses de atter ved dem.

Thyras store Forsvarsvold tværs over det sydlige Slesvig skulde ved første Betragtning vel ikke synes at have sine Forudsætninger indenfor Oldtiden. Intet Værk af denne Art er omtalt under de forudgaaende Tidsrum. Der mangler dog ikke ganske Anlæg af beslægtet Art og sandsynligvis af ældre Oprindelse; sikkert kunne de imidlertid ikke tidsættes. Men ogsaa bortseet herfra vil et Udsyn til andre Lande vise, at det store Landeværn, som Thyras Vold dannede, ret egentlig hører hjemme i Oldtiden og ikke i Middelalderen.

I hele den Kreds af Lande, som omgiver det havomflydte danske Omraade, i England, Frankrig og Tydskland ligesom i Sverige og Norge, blev der i Oldtiden reist faste Værn mod fjendtlige Angreb. Det var Volde, ofte af betydelig Udstrækning, men af ringe Høide, med eller uden ledsagende Grav. I Bjergegne benyttedes Sten og Klippeblokke, som samledes til Ringvolde om Høider og Toppe; i Lavlandene dannedes Voldene af Jord, ikke sjælden med en Kjærne af Sten. Det var store Pladser, som hegnedes saaledes, bestemte til at optage talrige Skarer; hele Landstrækninger afskares med Volde, der skulde beskytte den samlede Befolkning. Oldtidens befæstede Anlæg ere Samfundsværn, nord for Alperne som paa det oldklassiske Omraade. Smaa-Borge for Enkeltmand med hans Krigerflok høre Middelalderen til.

Hvor langt tilbage i Tiden disse Anlæg kunne sættes, er det oftest umuligt at afgjøre. Selv hos Folkene nærmest ved Alperne ere de næppe ældre end den keltiske Periode. Paa den anden Side maa det fastholdes, at der endnu i den ældste Middelalders Folkekampe dannedes Volde og Grave, som ikke skille sig væsentlig fra de ældre.

Foruden Danevirke har vort Land kun lidet at opvise af større Værn, dannede efter Oldtidens Skik. Mod langveisfra kommende Fjender var Havet sikkert det bedste Forsvar i hine Tider, da større Krigsflaader ikke stak i Soen; mod nærboende afgave Skove og Sumpe tilstrækkelig Beskyttelse. Til saadanne naturlige Forhindringer skjønnes de faa bevarede og lidet betydelige Langvolde at have støttet sig.

Hvor Abild og Vorgod Aa forene sig øst for Barde i Hammerum Herred, er Vinkelen mellem Vandløbene afskaaren af en c. 2000' lang Vold, endnu ret vel bevaret og 3—5' høi. »Dandiget« i Asfærg Sogn, Nørhald Herred, har omtrent samme Høide, men er mere beskadiget; det spænder i den dobbelte Længde over en stor Bue, som Kaatbækken danner. »Trældiget« i Anst Herred, der i sin sydligste Del endnu har en Høide af indtil 5', skal have strakt sig 1 1/2 Mil i nordlig-sydlig Retning. Langt ubetydeligere baade i Høide og Længde er »Fandens Dige« i den sydøstlige Del af Ikast Sogn, Hammerum Herred. »Olger-Diget« i Tinglev Sogn, Tønder Amt, har med en Høide af 4' strakt sig mellem to Vandløb. Det lange »Ramme-Dige« i Vandfuld Herred, mellem Dybe og Ramme Sogne, er endnu paa nogle Steder 6' høit.

Ved de førstnævnte, i ret Linie dragne Volde har det været Hensigten at sikre et større Areal, der iøvrigt var nogenlunde dækket af Vandløb. De øvrige, mere bugtede Volde maa i Forbindelse med ufremkommeligt Terrain have tjent til at afspærre hele Landstrækninger. Kun Ramme-Dige er delvis ledsaget af en Grav, som dette ogsaa er Tilfældet med enkelte, men kortere Volde paa Øerne. De øvrige bestaa alene af en opkastet Jordvold. Det kan antages, at ialfald disse gaa tilbage til Oldtiden; men iøvrigt mangler ligesom i Udlandet ethvert Holdepunkt for en sikker Bestemmelse.

Det samme gjælder de Ringvolde, der kranse Høiderne paa Bornholm, det eneste Klippeland, som hører til det nuværende danske Omraade. »Gammelborg« er Navnet paa en Klippehøide omgiven af bratte Skrænter. En kredsformet Vold indhegner en 425 Al. lang og 175 Al. bred Plads. Ikke usandsynlig gaaer dette Anlæg delvis tilbage til Oldtiden, paa de Strækninger, hvor Volden er dannet af sammendyngede Sten og Jord, med en indadtil følgende Fordybning. Det svarer ganske til Ringvoldene i Sverige og i Tydskland.

Af væsentlig anden Art ere de Veispærringer, som forekomme nogle Steder i Jylland. Det er lange, lave Jordvolde med en hosfølgende Grav, der strække sig tværs over en Indsænkning hen til

Foden af Høiningerne paa begge Sider, tildels ogsaa opad disses Skraaning. De have tjent til at spærre den gamle Hovedvei op gjennem Midten af Halvøen og hidrøre snarest fra den ældre Middelalder.

Sydligst ligger »Margrete-Diget« i Øster-Nykirke Sogn, Nørvang Herred, ikke langt sønden for Skjern- og Guden-Aaens Kilder. Derefter følger »Kongsnap-Diget«, som har dækket en Overgang over Funder Aa i Torning Sogn, Lysgaard Herred, og ikke meget nordligere i samme Sogn en lignende Vold med Grav, som ikke har Navn. Disse Volde have kun en Høide af nogle Fod og Gravene en tilsvarende Dybde. De to sidstnævnte ere stedlig, den ene af dem tillige ved Traditionen knyttet til Slaget paa Grathehede mellem Kongerne Svend og Valdemar.

Et Oldtidsværn i sin hele Charakter er derimod Danevirke, opført til Sikring af Land og Folk, udstrakt fra Hav til Hav og beregnet til at forsvares af Befolkningens store Masse. Som de nævnte, mindre Anlæg af lignende Art i Landet selv kunne have dannet Forudsætningen for denne store Befæstning, saaledes har mulig Kjendskabet til Landsvoldene i Udlandet givet Tanken om paa lignende Maade at hegne Danmarks Sydgrænse. Vikinger have vel seet den store Jordvold, der løb tværs over det nordlige England omtrent jævnsides med Hadrians Mur fra Newcastle til Solway Firth, det lange Offas Dige, som i flere adskilte Voldstykker afskar Wales fra det angelsaxiske England, eller de mange Langvolde i andre Dele af England. Der maa være hørt om de udstrakte Forsvarslinier, som spillede en Rolle i Karl d. Stores Kampe med Saxerne, og hvoraf betydelige Rester endnu ere bevarede. Ikke langt fra Danmarks Grænse lagde Karl d. Store i Aaret 812 en Forsvarslinie gjennem det østlige Holsten fra Elben indtil Østersøen imod de østlig boende Slaver. I det nordlige Tydskland sees andre Voldlinier af beslægtet Art; en saadan skal endog kunne følges fra Elben, i Sachsen, indtil Weichselen. Anlæget af Langvolde til Landeværn hørte til Tidens Forsvarsskik, sandsynligvis arvet fra Romerne, som havde efterladt storartede Forbilleder i de lange Grænselinier mod Barbarerne ved Rhin og Donau ligesom i England. At der reistes et Danevirke, er saaledes vel forstaaeligt. Det var det nu først samlede Riges store Værn, ligesom de ældre foran nævnte, uanseelige Langvolde i Jylland vare opførte til Beskyttelse for de mindre Herredømmer, hvori Landet tidligere var delt.

Kortet Fig. 393 viser det væsentligste af de endnu for største Delen bevarede Forsvarsanlæg, som i et bredt Bælte strække sig

gjennem Midten af det sydlige Slesvig, fra de dybe Fjorde mod Øst til de Vanddrag, som mod Vest føre ud til Havet. Støttende sig til naturlige Terrainhindringer lukkede de for de aabne Strækninger, gjennem hvilke en sydfra kommende Fjende kunde trænge frem.

Der synes at være to forskjellige Forsvarslinier. Den sydligste, der spænder over den videste Strækning, dannes af »Kovirket« eller »Kograven« og »Østervolden«. Det første Værk gjennemskjærer i lige Linie den jævne, flade og sandede Strækning mellem de fra Slien sydpaa udgaaende Nor og Vandløbene mod Vest. Længden er godt $^3/_4$ Mil. Volden, opført af Jord, maaltes tidligere til høist 12′; den foran mod Syd dragne Grav havde en lignende Dybde. For største Delen er Værket nu stærkt medtaget eller udjævnet

Fig. 393.

ved Jordens Dyrkning. En betydelig Strækning er dog lyngklædt og ligger mærkelig skarpt formet, vistnok omtrent i sin oprindelige Skikkelse. Gravens Sider løbe skraat sammen og efterlade kun en smal Flade i Bunden; Volden er her 6—8′ høi. Østervolden strakte sig i en Længde af henved $^1/_2$ Mil mellem Sliens store Bredning og Noret indenfor Ekernførde Fjord, støttende sig til Vandløb og Sumpe. Baade Volden og den foran mod Syd liggende Grav have længe været stærkt eller fuldstændig udjævnede. Dimensioner og Anlægsmaade vare omtrent som ved Kovirket.

Disse to lange Volde synes, i Forbindelse med mindre, foran og bagved liggende Værker, at have dannet en samlet Linie. Mellem dem ligger Sliens bredeste Del, mod Øst den dybe Fjord, mod Vest de sammenhængende Vanddrag. Kovirket nævnes ikke i de ældste Kilder; men Navnet kjendes dog fra Middelalderen. Østervolden omtales først senere.

Det antages almindelig, at disse Anlæg hidrøre fra Kong Gøtrik, som i Aaret 808 »gik med hele sin Hær til Slistorp (Slesvig) og lod sit Riges Grænse imod Saxerne befæste ved en Vold, der gik fra Østersalt til Vesterhavet«. Beretningens fulde Rigtighed forudsat, har dette ikke lidet for sig; der findes nemlig ingen anden Vold, der kunde henføres til Gøtrik. En Indvending kunde dog gjøres. Dersom denne Linie allerede var lagt, da Thyra vilde bøde paa Rigets Værn, hvorfor foretrak hun da ikke at forstærke den fremfor at reise det nye Danevirke nordpaa? Der opnaaedes ingen Fordele, hverken gunstigere Terrainforhold eller en kortere Linie at forsvare. Danevirke er længere end Kovirke, og Østervolden maatte fremdeles besættes, idet den spærrede for Svansen, hvorigjennem Veien gik til den smalle Del af Slien, som var let at passere. Det skulde da være, at særlige Forhold have hindret Thyra i at fastholde Kovirket og nødt hende til at anlægge den nordligere Stilling. En nærmere Betragtning af Danevirket vil utvivlsomt vise, hvilke disse Forhold vare.

Det var den nordligere Forsvarslinie, den samme, som endnu kaldes Danevirke, og ikke nogen anden Del af det hele, sammensatte Voldbælte, der omtaltes af Saxo og Sven Aagesen som anlagt af Thyra og betegnedes som *opus Danorum*. Dette kan sluttes af Indskriften paa den i Kong Valdemars Grav i Ringsted fundne Blytavle. »Kongen reiste først den Mur til hele Rigets Forsvar, som almindelig kaldes Danewerch, af brændt Tegl«. Saaledes fortælle ogsaa de nævnte, samtidige Historieskrivere. Denne Teglstensmur er fremgravet indeni Danevirkes Hovedvold, medens ingen af de andre Volde har vist sig at indeholde Murværk. Enkelte store Partier henstaa blottede i Mandshøide.

Thyras Vold løb i lige Linie, nordøst—sydvest, fra de ufremkommelige Sumpe indenfor Slien til Danevirke-Søen, atter fra dennes modsatte Bred til de første vestlige Vandløb og derpaa, efter en Bøining, vestpaa indtil større Mosedrag. Partiet øst for Danevirke-Søen er stærkt medtaget, men kan dog endnu følges paa store Strækninger med en Høide af 8'. Største Delen af den derefter vestpaa følgende, snorlige Vold, som kun er afbrudt af nogle Vandløb og smaa Moser, frembyder derimod endnu Billedet af et storartet Forsvarsværk, trods al ilde Medfart i ældre Tid, og skjøndt der bestandig bliver gravet og jævnet. Det er her, at Valdemars-

muren ligger inde i Jordmassen (Fig. 394); oprindelig har den staaet foran Volden, men er efterhaanden bleven dækket af den. Det kan sluttes heraf, at Thyras Vold har været meget svær og høi; den reiser sig endnu c. 20' i lodret Høide, med et steilt Affald imod Syd og en jævnere Skraaning mod Nord. I det Indre er der truffet svære Træstammer og Stenlag, som have spillet en væsentlig Rolle ved Opførelsen. Det vestligste Stykke, efter Ombøiningen, er først af betydelige Dimensioner, men synker efterhaanden ned til en ringe Høide. Hele Længden er mere end 1½ Mil. Langs med den midterste Strækning sees en stærkt udjævnet, men endnu dyb Grav foran Voldens sydlige Fod; andre Steder er der kun svage Spor af en Grav, eller den synes at have manglet. Af-

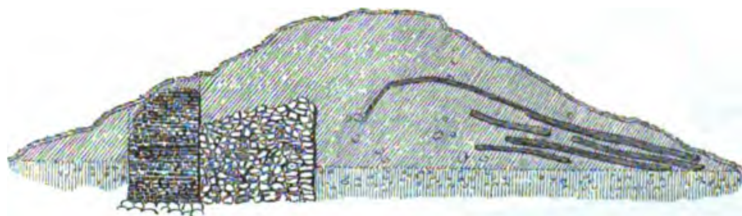

Fig. 394. Tværsnit af Danevirke med Valdemars-Muren.

gjørelsen er ofte vanskelig, og ligesaa usikkert er det, om Graven er oprindelig eller senere tilføiet.

Et tvivlsomt Punkt er det ogsaa, hvorledes det forholder sig med den anseelige Borgplads, som i nyere Tid har faaet Navn af Thyrasborg. Den er anlagt i en isoleret, høi Banke omgiven af Danevirke-Søen, just i Voldlinien og sammenbygget med denne. Borgpladsen er firkantet, udskaaren i Banken ligesom de nedenfor omtalte Anlæg (S. 644); i det hele er den ganske af samme Art som dem. Det har været sluttet af dette Voldsteds Beliggenhed, just bag Danevirke, hvis Vold falder sammen med dets sydlige Skraaning, at det skulde være ældre end Virket. Dog kunne Forholdene vistnok ligesaa vel tydes i modsat Retning. Kun saameget er sikkert, at Borgpladsen er et særskilt og afsluttet Anlæg, der er bragt i Forbindelse med Virket. Saameget vanskeligere bliver Tidsspørgsmaalet, som baade Grav og Voldplads i de senere Aar ere blevne næsten fuldstændig udjævnede. Paa lignende Maade staaer det med de andre nævnte og flere mindre vigtige Tvivls-

maal. De vilde kun kunne løses ved en indgaaende Undersøgelse med Spaden. Men det hele mærkelige Monument fra Oldtidens Slutning, det anseeligste, som kjendes, og tillige det vigtigste i historisk Henseende, idet det i d. 19. Aarh. som i d. 10. var Grænsevolden imellem det lille Land og Folk og det store Rige, ligger ganske prisgivet tankeløs Ødelæggelse.

I sin Helhed er Danevirke iøvrigt fuldt forstaaeligt, idet det danner en lige, sluttet Afspærringslinie gjennem aabent liggende Land og mellem naturlige Forhindringer mod Øst og Vest. Ligesaa forstaaelig er den lange og svære Margretevold, som udgaaer fra Danevirke under en spids Vinkel og løber østpaa til Hadeby Nor. Den antages, utvivlsomt med Rette, at være tilføiet senere i Middelalderen. Dette Parti skal derfor her ikke nærmere omtales.

Fig. 395.

En Betragtning kræver derimod det store, halvkredsformede Anlæg ved Margretevoldens østlige Ende (Fig. 395). Det skiller sig i Bygningsmaade væsentlig fra den middelalderlige Vold og er ældre end denne, idet den foranledigede, at Margretevolden just kom til at løbe herhen. Saaledes kan den gaa tilbage til Oldtiden og mulig til en fjærnere Tid end selve Danevirket. Men i saa Fald, hvorfor støttede ikke Thyra sit Virke til denne Halvkredsvold, som Margrete, Kong Niels' Dronning, senere gjorde det? Thyra vilde sikkert ikke have ladet den stærke Forskandsning ligge just foran sin Voldlinie uden Forbindelse med den. Ved at drage Volden herfra vilde der tilmed være opnaaet en kortere og saaledes fordelagtigere Forsvarslinie. Enten har Halvkredsvolden dengang ikke været til, eller den har været i fjendtlig Haand. Hvilket af disse Alternativer der har Sandsynligheden for sig, skal strax nedenfor vises.

Den halvrunde Vold har en Længde af c. 2200 Al. Det Areal, den omslutter, kan anslaaes til c. 50 Tdr. Land (c. 28 Hect.). Denne

Plads er for stor til en Borg, men passer for en By. Den i d. 10. Aarh. vidt kjendte Handelsby Birka, hvis Plads er paavist paa Bjørkøen i Mälarn, har havt en Størrelse af høist 14 Tdr. Land (8 Hect.). Volden lober tæt ned til Søbredden, der laa ubeskyttet i hele sin Længde; Adgangen til Pladsen førte vistnok langs Vandet. Omtrent i Midten er Volden afbrudt, idet en vandrig Sump, fordum en lille Sø, skyder sig ind igjennem den; et lille Vandløb fører herfra ud til Noret. Vold og Plads brede sig symmetrisk til begge Sider af dette Vandløb; det maa have spillet en væsentlig Rolle

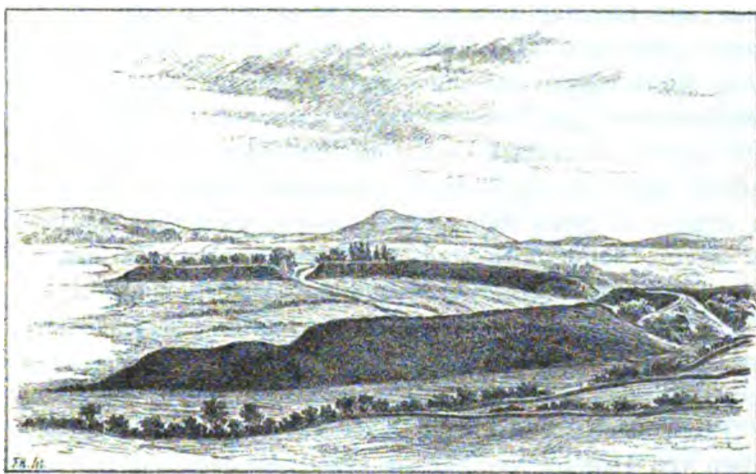

Fig. 396. Efter ældre Afbildninger. Halvkredsvolden fra Nord.

ved det hele Anlæg. Bedre Plads kunde ikke vælges for en Handelsby ved Overgangen mellem Oldtiden og Middelalderen; dybt inde i Landet, men dog med Vandforbindelse til Havet; ved et Nor, som gav en sikker Havn, og hvis snævre Aabning det var let at spærre, og til Alt dette let Adgang til fersk Vand. Volden afgav et sikkert Værn, som Tidens Fordringer vare; den skulde kun skaffe Forsvareren en høi Plads i Forhold til Angriberen.

Endnu gjør den et mægtigt Indtryk med sine steile Sider, der hæve sig 20—25' i lodret Høide (Fig. 396). Saa stort er Volden anlagt, at det kun er lidet kjendeligt, hvilke haarde Skjæbner den er undergaaet. En større Strækning mod Syd er dog stærkt udpløiet, og en Del af den nordre Arm er i den nyeste Tid afgravet indtil

Grunden. Det sees her, at Volden er opført uden Træ og Sten, af et meget blandet Materiale, Overfladejord, gul Undergrund og Tørvejord, Alt taget, som det var nærmest forhaanden. Af Betydning for Tidsbestemmelsen er det, at der ingen Grav findes om hele den nordre Halvdel; man gaaer uhindret hen til Voldens Fod. Naar den sydlige Halvdel derimod dels har havt, dels endnu har en dyb Grav ved den udvendige Side, da er det sikkert tilladt at betragte denne som en senere Tilføielse, mulig samtidig med Margretevolden. Paa den nordre Side sees det, at Fylden til Volden er tagen fra en bred Strækning foran den, paa samme Maade som man tog Materialet til Oldtidens Gravhøie. Jordfladen skraaner jævnt ned imod Voldens Fod, saaledes at Høiden er betydelig større udadtil end indad imod Pladsen. Mindes det, hvorledes Bypladsen paa Bjørkøen var omsluttet af en tilsvarende, kun meget lavere, bueformet Vold, ligeledes uden foranliggende Grav, hvorledes ogsaa denne Plads er aaben mod Søen, hvorledes ogsaa den ligger vel gjemt dybt inde i Landet, men i Vandforbindelse med Havet, skulde man sige, at Halvkredsvolden har indesluttet en By fra samme Tid, kun af endnu større Betydning.

Der kan dog siges at mangle Et, en fastere Plads, hvorfra det sidste Forsvar kunde føres. Ved Birka findes en saadan Høide liggende til den ene Side af Bypladsen, et isoleret Parti med en lille Flade øverst beskyttet ved et Brystværn. Men ogsaa Bypladsen ved Hadeby Nor har sin Borg liggende umiddelbart mod Nord. Hos de ældre Historikere kaldes den »Høiborg« eller »Markgrafenburg«, ligesom Bypladsen hedder »Gammelborg« eller »Oldenburg«, Navne, som ere uden historisk Hjemmel. Det er en naturlig Høining af aflang Form med meget steile Sider. Om den øverste Flade har der været og er der endnu tildels bevaret en Jordvold, der naaer en Høide af 6', uden foranliggende Grav. Ved Langsiderne følger Volden Bakkens Affald, medens den ved de smallere Ender er trukken tværs over, saaledes at en Del af Fladen ligger udenfor. En Gruppe lave Gravhøie sees inde paa Pladsen.

De to beskrevne, med Volde omgjærdede Pladser maa efter deres indbyrdes Forhold opfattes som et Hele, en By med sin Borg. Just den ganske nære Beliggenhed giver Bevis for, at Halvkredsvolden rummede en By og ikke var en befæstet Plads af anden Art. Man vilde ikke i Oldtiden have lagt en Forskandsning umiddel-

bart under en Høide, der maatte give Angriberen den bedste Stilling, og omvendt vilde man ikke have befæstet Banken, naar der laa en saa mægtig Vold ved dens Fod. De to befæstede Pladser høre sammen og danne en Helhed.

Foruden Birka frembyder Pedersborg ved den inderste Vig af Sorø Sø et Anlæg af ganske lignende Art (Fig. 397). En halvrund Plads dybt inde i Landet, aaben mod en Sø, der vistnok dengang stod i Forbindelse med Havet, omgjærdet mod Land af en høi og svær Jordvold uden nogen omgivende Grav og dertil den isolerede Høide. Paa den gamle Borgbanke er der senere opført en Kirke. Af Volden har kun et 800′ langt Stykke bevaret sin oprindelige Form. Siderne hæve sig steilt til en lodret Høide af c. 20′. Mod Sammenstillingen af denne Plads med Birka og med Halvkredsvolden kan det ikke indvendes, at den vides at bære Navn efter Peder Torstensøn, som eiede Borgen ved Midten af d. 12. Aarh. Den kan vel være anlagt i ældre Tid. Hellerikke har det noget at sige, at den tidlige Middelalder ofte frembyder lignende Anlæg af By og Borg i nær Forbindelse. Graven er dog uadskillelig fra det middelalderlige Anlæg, medens de tre her omhandlede Pladser i Stedet for have den høie Jordvold, som man paa saa mærkelig en Maade uhindret kan nærme sig udenfra. Noget anderledes staaer det med Trælleborg i Heininge Sogn, Sorø Amt. Der findes vel her ogsaa en høi og svær, rundbuet Jordvold om en stor Flade; men den er opført i Vinklen mellem to Aaløb og er delvis omgiven med en Vandgrav. Hverken her, ved Pedersborg eller paa Pladsen ved Hadeby Nor er der fundet noget, som kunde bidrage til en Tidsbestemmelse. Der sees kun hist og her mørk Kulturjord, og usikre Beretninger lyde paa, at der er truffet Bygningstomter.

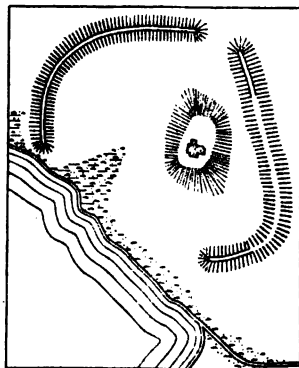

Fig. 397. Efter J. B. Løffler, Sjællands Stiftslandsbykirker, 1880.

Men er det en By med sin Borg, som laa ved Hadeby Nor, maa den dog vel være historisk kjendt. En stor og stærkt befæstet Plads, saa nær ved Danevirke og Slesvig By, at den maa have staaet i et vist Forhold til disse to Punkter, om hvilke de

middelalderlige Kilder fortælle -- og om denne By og Borg skulde de tie? Man har dog hidtil ikke fundet dem nævnt i de middelalderlige Skrifter.

Vender man sig til det archæologiske Materiale, stiller Sagen sig noget anderledes. Der har staaet 4 Runestene i en Bue om den sydlige Del af Byvolden i en Afstand af 9—1400 Al.; de tre ere angivne paa Kortet Fig. 395. Hvorfor ere saamange Gravminder satte paa dette Sted? Der maa have været en fælles Grund til, at de staa her, og denne er sikkert, at der har været en vis Forbindelse mellem dem og Byen. Reistes de maaske over Mænd, som boede og herskede der, eller over Fjender, som faldt under en Beleiring af Staden? Afstanden mellem den og Runestenene passer vel for begge Tilfælde.

Disse Runestene, der høre til de mærkeligste Mindesmærker fra Oldtiden, ere nylig blevne grandskede af *L. Wimmer* i Forbindelse med hele det herhenhørende Stof, og det med rigt Udbytte. Asfrid Odinkars Datter har sat to Stene efter sin og Gnupas Søn, Kong Sigtrygg. De bleve satte paa en indviet Plads, hvor Asfrid forud havde reist et Minde over Kong Gnupa. Dette skete ved Midten af d. 10. Aarh. Den fælles Gravplads for disse historisk kjendte Konger har ikke været fjærn fra det Sted, hvor den ene af Stenene fandtes, c. 900 Al. i lige Linie fra Byvolden. Senere, ved Slutningen af Aartusindet, reiste Torlv, Kong Sven Tveskjægs Hirdmand en Sten efter Skibsføreren Erik; den fandtes liggende mellem to Gravhøie. Endelig satte Kong Sven selv Sten efter sin Hirdmand, Skarde; denne Sten laa ved Foden af en Høi, hvori der er fundet Rester af en Grav indrettet efter den sidste Oldtids Skik.

Naar der nu paa Eriks Sten læses, at han døde, »da tapre Mænd beleirede Hedeby«, paa Skardes, at han »døde ved Hedeby«, naar baade Gnupa, Sigtrygg og Asfrid maa antages at have hersket i Hedeby, ligger det saare nær at slutte, at dette var Navnet paa den By, omkring hvilken Grave og Runestene ere lagte.

Dette vilde ganske stemme med det »lille Stykke Danmarkshistorie«, som Prof. Wimmer nylig har læst ud af Runeindskrifterne, og ligesaa vel med, hvad der her er seet ud af de forskjellige befæstede Anlæg. Svenskeren Olaf satte sig i første Halvdel af d. 10. Aarh. fast i Hedeby; efter ham herskede her Sønnen Gnupa og atter dennes Søn Sigtrygg. Byens Forsvarsværker kunne være

opførte eller udvidede af Svenskerne. Men var denne faste Plads i fjendtlig Haand, da var der god Grund for Thyra til at opgive Kurvirket, til ikke at føre Danevirket hen til Halvkredsvolden, som senere Margrete gjorde det, og endelig til at anlægge den nye Forsvarslinie længere mod Nord. Laa Hedeby her, da forstaaes det, at Gøtrik byggede sin Vold hverken længere mod Nord eller mod Syd, men umiddelbart søndenfor, saaledes at den mulig endnu ubefæstede By tillige blev værnet. Svenskerne holdt vel By og Omegn besat Aarhundredet igjennem, indtil Erik Seirsæl fornyede Fjendtlighederne og Sven Tveskjæg endelig erobrede Staden. Den blev da ødelagt og forladt. Den faste Plads tæt udenfor Danevirke, som længe havde været i fjendtlig Haand, vilde man ikke lade bestaa. Indbyggerne overflyttedes vel til det nære Slesvig, hvor de tilmed vare sikrede ved det foranliggende Danevirke. Saaledes bliver det altid noget paafaldende Dobbeltnavn, Hedeby og Slesvig, ret forstaaeligt. Over denne Ødelæggelse var det, at Eckehard, Biskop i Hedeby, klagede i Aaret 1000: »Mit Bispedømme er affolket med barbarisk Grumhed, Byen er forladt, Kirken øde«. Tildragelserne give gode Grunde for, at den store, faste By er bleven overgiven til Eftertiden som en tom og navnløs Flade. Ogsaa Pladsen for det ligesaa berømte Birka med dets omkringliggende over 2000 Gravhøie har henligget glemt og uden Navn.

Men det antages almindelig efter historiske Kilder, at det ældste Hedebys Plads har været nord for Slien, hvor Slesvig ligger, og at begge Navne fra første Færd betegnede en og samme By. Herved møder dog det særdeles paafaldende, at Herskerne i Byen, Gnupa og Sigtrygg, skulde være gravlagte saa langt borte, og at atter Kong Sven, der ved Beleiringen maa have siddet nord for Slesvig, skulde have ført sine faldne Mænd saa langt bort til Sydsiden af Fjorden. Man maa tilmed have seilet Ligene over; thi tillands var der en stor Bue at gjøre omkring de sumpede Strækninger indenfor Slien. Mærkeligt vilde det fremdeles være, om der ganske tilfældig med halvhundrede Aars Mellemrum skulde være valgt samme Gravplads for de danske og de svenske Mænd, i lignende Afstand fra denne Rundvold, der skulde være ukjendt trods Beliggenhed og Styrke.

Dog det er ikke Opgaven her at imødegaa den almindelige Opfattelse eller at foretage en historisk Undersøgelse; der er kun blevet fremsat, hvad en uafhængig Betragtning af de archæologiske Monumenter synes at vise. Iøvrigt skjønnes det ikke, hvorledes dette kunde stride med det historisk givne. Den egentlige Støtte for den Antagelse, at Hedeby laa nord for Slien, er vistnok den, at Ansgars Kirke menes for sikkert at have ligget der. Men at den første danske Kirke byggedes ved Sliasvig, kan vel forliges med, at Haidaby i d. 10. Aarh. laa ved Hadeby Nor.

Et ganske andet Præg end de vidtstrakte Volde, Oldtidens store Samfundsværn, have de *Borgpladser* og *Voldsteder*, der i talrig Mængde ere spredte over Landet. Det er smaa, faste Pladser, Enkeltmands Værn, byggede for en Stormand og hans Folk og svarende til middelalderlige Tilstande, til et mere eller mindre udviklet Feudalvæsen. Skjøndt oftest navnløse Jordanlæg, uden Bygningslevninger og ikke omhandlede i historiske Skrifter, er der ingen Tvivl om, at de for største Delen hidrøre fra Middelalderen.

Dog er det en ret almindelig Anskuelse, at flere eller færre Voldsteder gaa tilbage til Oldtiden. Deres primitive Præg, idet de kun ere Værker af Jord og raa Sten, hvortil der har været føiet Konstruktioner af Træ, og Beliggenheden snart paa afsides Steder, umiddelbart ved Kysten, snart i umiskjendelig Forbindelse med en middelalderlig Borgplads, der er historisk kjendt, og som synes at have afløst den gamle Borg, maa fremkalde Forestillingen om, at de hidrøre fra en meget fjærntliggende Tid. Hertil komme de uhistoriske Navne, »Borren«, »Borrebakken«, »Gamleborgen«, »Voldstedet« o. s. v. Hellerikke kan det glemmes, at Vikingerne vare vel bekjendte med Borgene i andre Lande, som de stormede og indrettede paany til eget Forsvar. Danevirket giver fremdeles Bevis for, at der ved Oldtidens Slutning byggedes faste Værn her i Landet. Der er saaledes Grund til at undersøge, om nogle af de talrige Voldsteder kunne gaa tilbage til denne eller endog til en fjærnere Tid. Men denne Undersøgelse er af vanskelig Art og har hidtil ikke været forsøgt af Nogen. Ikke blot mangle historiske Oplysninger om de allerfleste af de Voldsteder, som herved kunne komme i Betragtning; men hvor de findes, forøge de mulig kun

Usikkerheden, idet de kunne melde om en Nybygning paa langt ældre Pladser. Forhaanden værende Bygningslevninger ere mulig ikke oprindelige. Fund fra disse Voldsteder haves næsten ikke, og hvor de foreligge, kunne de hidrøre fra en senere og ikke fra den ældste Benyttelse af Stedet. Ikke bedre gaaer det med Navnet. En gammel Borg kan have faaet et nyt Navn.

Ved en archæologisk Behandling af Voldstederne maa det først bestemt fremhæves, at ikke en eneste befæstet Plads hidtil har ydet Sager fra Oldtiden. Dog svækkes Styrken af dette negative Bevis følelig ved, at der hellerikke er gjort enten saa mange eller saa fyldige Fund af middelalderlige Sager, at Tiden derefter vilde kunne fastslaaes. I Danmark ligesom i andre Lande er der en mærkelig Mangel paa charakteristiske Kulturafleiringer fra den ældste Middelalder. Mere har det at sige, at der intetsteds har kunnet paavises en Forbindelse mellem Borgpladserne og Grave fra Oldtiden. Ikke ved en eneste af de mange udstrakte Gravpladser i alle Dele af Landet har der været Befæstninger af omhandlede Art. Det kan med Sikkerhed sluttes heraf, at disse ikke gaa tilbage til de ældre Perioder, til Bronzealderen eller til de tidligere Afsnit af Jernalderen. For Vikingetidens Vedkommende staaer Sagen dog anderledes, idet Grave fra denne Periode ikke kjendes i betydeligt Omfang. Der var da en Mulighed for, at Borgpladserne kunde naa tilbage til Oldtidens sidste Afsnit; men atter herimod taler det, at de ikke kunne siges at være nærmere knyttede til de ældste, historisk eller sagnhistorisk nævnte Punkter. I Jellinge, hvor de store Gravhøie reistes, ligger der intet Voldsted; intet Jordværk har forraadt, hvor det gamle Leire skal søges.

Der er kun een ganske sikker Vei at gaa, med Spaden at søge Svaret paa Spørgsmaalet om Borgpladsernes Ælde. Men herpaa er der endnu ikke begyndt, og dette lidet taknemlige Arbeide kunde først i Løbet af en Aarrække give et Resultat. Indtil da maa man gribe den Udvei at søge, om der i Danmark findes Borgpladser af den Art, der samtidig, i d. 9. og 10. Aarh., byggedes i andre Lande, i England, Frankrig og Tydskland, og da at se, om disse Borgpladser kjendelig skille sig fra de Anlæg, som med større eller ringere Sandsynlighed kunne henføres til den christelige Middelalder.

Søgende ud fra disse to Sider vil man finde en Række Voldsteder, der ved visse Eiendommeligheder samle sig til en egen Gruppe. Stedet er valgt i fast Grund og høit Terrain, saaledes at der kunde dannes en høi Plads for selve den træbyggede Borg, omgiven af steile Skraaninger. Ved Anlæget blev der navnlig lagt Vægt paa at skaffe Forsvarerne en høi Plads overfor Angriberne. Selve Bankens Skraaninger bleve dog ikke benyttede til Forsvaret. Der blev udskaaret en mindre Plads øverst i Banken, saaledes at en større eller mindre Del af denne kom til at ligge udenfor Pladsen. Jorden fra Graven blev dels lagt ind paa Voldbanken, dels udenfor. Den omgivende Banke fik da mere

Fig. 398.

eller mindre Præg af en Vold, og i Beskrivelserne af disse Pladser tales da ogsaa stadig om Volde. Den om Borgpladsen liggende Del af Banken har dog ikke gjort Tjeneste som en saadan og har sikkert ikke havt noget Værn, ikke engang Palisader; den maa kun opfattes som den Del af Banken, hvorved man har skilt sig som uanvendelig ved Forsvaret. Man har ikke bekymret sig om, at Angriberen naaede tæt hen til Gravens Rand; her blev han modtagen af Pile og Spyd. Disse ramte fremdeles under den videre Fremrykning ned ad den første Skraaning i Graven og opad den steile Voldside. En Eiendommelighed for disse Pladser er det fremdeles, at Vand og Sump spille en underordnet Rolle ved Forsvaret. Vel valgte man gjærne en Høide, der var mere eller mindre fuldstændig omgiven af Vand, vel lagdes Borgen ofte yderst paa en Brink mod Havet; men selve Graven var ikke vandfyldt, eller

Vandet havde kun lidet at sige. Senere, i Middelalderen, fulgtes helt andre Principer: Borgen lagdes ud i Sø og Sump; man søgte mere at lægge Afstand end Høide mellem Forsvarer og Angriber. Ved høie Banker benyttedes de naturlige Skraaninger til Forsvaret, og en Grav blev ikke indskaaren, saaledes: Borgevold ved Viborg, Bygholm ved Horsens, Hindsgavl paa Fyen, Kastellet paa Sprogø og Taarnborg ved Korsøer.

Fig. 392 gjengiver et Voldsted paa den lille Ø Hjelm ved Mols. Hele Øen er formet som en Fæstning; med høie Brinker reiser den sig over den flade Strandbred, og kun et Par smalle og steile Kløfter give Adgang til den jævnt bakkede Flade. Mod Syd er Toppen af en mod Havet brat affaldende Banke omdannet til et Voldsted, idet selve Spidsen ved en indskaaren Grav er adskilt fra Bankens Fod. Graven

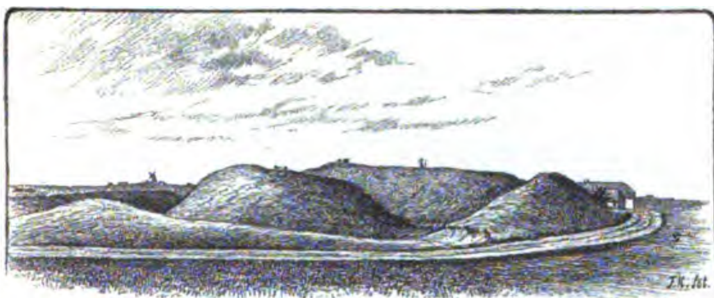

Fig. 399.

ender til begge Sider aabent i Brinken og er saaledes tør; men skulde dette formodes at hidrøre fra en Nedskridning af Brinken, saa skjønnes det klart af Gravens vexlende Niveau, idet den følger den omgivende Bankes Stigning og Sænkning, at den ikke er anlagt paa at holde Vand. Selve den koniske Voldplads er vel bevaret; men Graven og den omgivende Bakkekant ere noget udjævnede. Den lille Ø har endnu mod Vest et større, men mere forstyrret Voldsted af samme Art, dannet ved en dybt indskaaren, bueformet Grav. Midt paa Øen ligger en stor, firkantet Voldplads, som formentlig er Stedet for Marsk Stigs Borg. Den afbildede Borgplads hører til de mindste, som kjendes, med en Bredde ved Foden af 65' og en Høide over Gravens Bund af 17'. Til de største Anlæg af denne Art hører Vestborg paa Samsø med to concentrisk bueformede, dybt indskaarne Grave i den høie Banke, som falder brat af mod Havet. Borgpladsens Overdel er henved 300' bred. Prospektet Fig. 398 viser Søborg umiddelbart ved Kysten tæt nordlig for Strib Færgegaard. Den yderste Del af en i Lavningen udløbende Banke er afskaaren ved en Grav, og indeni det saaledes afsondrede Parti er der lagt en kredsformet Grav om en konisk Voldplads. Bakkens Fod ligger omkring den som en Ring; denne hæver sig 6' over Gravens Bund, selve Voldstedet 20'.

Ikke synderlig afvigende i Planen er Sjørringvolde en Mils Vei vest for Thisted (Fig. 399). Dette mægtige Voldsted er halvt anlagt i en naturlig Høide, halvt op-

fyldt paa Mosegrund ved Vandforbindelsen mellem Sperring- og Sjørring Sø. Dybe Grave skille den firkantede Voldplads fra den omgivende, høie Jordkrands, der for største Delen er naturlig Banke. Fra nogle Sider seet kunde den vel kaldes en Vold; men mod Nord er Faldet udadtil ganske jævnt. Angriberen har uhindret naaet til Gravens Rand; først her er Forsvaret begyndt og har da navnlig været ført, medens Angriberne klatrede op ad den 20' høie Voldbanke. Før Fredlysningen har Pladsen lidt en Del; navnlig er det Hjørne af den ydre Jordkrands, der i Afbildningen vender fremad, blevet afgravet ved Veianlæg. Eiendommeligheden ved disse Befæstninger føles navnlig stærkt ved den firsidede Borgplads Kalø i Aarhusbugten. I Overdelen af den høie, havomgivne Banke er der indskaaret en dyb Grav. Banken falder steilt af mod Havet; senere i Middelalderen vilde Ringmuren være ført langs dens Rand. Først naar man har besteget den, staaer man foran den dybe og brede Grav, som omgiver Pladsen. Ikke anderledes er Næsbyhoved ved Odense anlagt. Øverst i en udstrakt Bakke, der er omgiven af Vand og side Lavninger, er den firkantede Borgplads dannet ved en dybt indskaaren Grav, hvis Bund ligger 25—30' under Pladsens Overflade; udvendig findes ingen Forsvarsvold, men kun den naturlige Banke, der strækker sig med et bredt bølgende Fald ud til de omgivende Lavninger. Ved Siden af disse store Voldpladser kan som Exempel paa et af de mindste Anlæg af denne Art nævnes den aflangt firkantede, ved en Tværgrav delte Plads ved Hald, syd for Viborg. En dyb Grav er nedskaaren i den høie Bakkeskraaning; Pladsen maa oprindelig have reist sig c. 20' over Gravens Bund, og hvad der her kan have samlet sig af Vand, har kun været ubetydeligt. Tæt herved ligge lavt og fuldstændig vandomgivne to store, middelalderlige Borgpladser, som efter hinanden have afløst det ældste Voldsted, og det nuværende Hald ligger ikke langt derfra paa et fjerde Sted.

Som disse og flere lignende Pladser skille sig fra de utvivlsomt middelalderlige Voldsteder i Danmark, saaledes ere de væsentlig beslægtede med de Borgtomter, som i England og Frankrig føres tilbage til d. 9. eller til d. 10. Aarh., og som i andre Lande i hvert Fald staa som de ældste. Dette gjælder dog navnlig de runde Voldbanker, koniske og med affladet Top, hvorimod det regelmæssig firkantede Anlæg ogsaa tilhører d. 11. Aarh. De nævnte store Voldsteder ved Sjørring, Kalø og Næsbyhoved kunne saaledes hidrøre fra denne senere Tid. Den romanske Middelalders Borganlæg fjærner sig kun lidt efter lidt fra, hvad der var Brug i den carolingiske Periode, og paa samme Maade vil der ikke i Danmark kunne drages nøiere Skjel.

Vidt udbredte, som disse Voldsteder ere, have de meget ofte været Gjenstand for Omtale; men Ingen har endnu behandlet dem i deres Sammenhæng, og som deres Tidsstilling har været misforstaaet, saaledes ogsaa deres egentlige Væsen og Bestemmelse. De synes at have hjemme overalt, dog fortrinsvis hvor Jordbundsforholdene tillode en Nedgravning, og hvor Klippeformationer ikke tilbøde isolerede, steile Høider, som ikke behøvede Grave.

I Frankrig have *Viollet-le-Duc* og forud allerede *de Caumont* paapeget disse ældste Borge som hørende sammen med Lehnsvæsenets Udvikling i d. 10. Aarh. En i den naturlige Høide dybt nedskaaren Grav isolerer selve Borgpladsen, »la motte«, omkring hvilken der kan ligge en lavere og større, let beskyttet Plads. Af denne Art ere de i Bayeuxtapetet fremstillede Borge fra Midten af d. 11. Aarh. (Fig. 400). Paa det toppede Voldsted ligger en Træbygning; Graven sees ved dets Fod til begge Sider og udenfor den ydre Del af Banken — ikke en Vold; thi den bærer intet Værn, ikke engang en Række Palisader. En Bro fører tværs over Graven og helt ned ad Bankens Yderside. Saaledes omtrent maa ogsaa de ældste Jordværker i Danmark have været udstyrede.

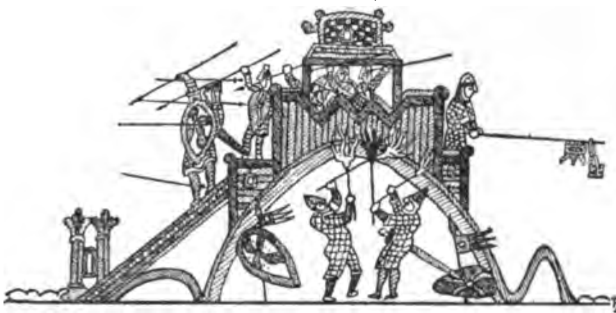

Fig. 400. Borgen Dinan paa Bayeuxtapetet.

Ikke afvigende herfra ere de talrige »moated mounds«, i Middelalderens Latin »motæ«, som ligge spredte i England og det sydlige Skotland. De ere først ret iagttagne af *Geo. T. Clark*, som henfører dem til den angelsaxiske Tid, d. 9. og 10. Aarh. Flere af dem spillede en Rolle i Forsvaret mod de Danske; andre synes opførte af Vikingerne. Kjærnen i disse Borge er den høie, sjælden firkantede, oftest koniske Banke med affladet Top, omgiven af en dyb Grav, fra hvilken Jordfylden er lagt op over Borgpladsen i Midten. Mange af disse Pladser ligne paa det nøieste de omtalte danske Anlæg; kun er der sædvanlig ligesom i Frankrig tilføiet en lavtliggende, svagere befæstet Plads. Oprindelig fandtes her kun Træbygninger; Graven var ikke beregnet paa at holde Vand.

I Nordtydskland fik *Lisch* først Øie for Forskjellen mellem disse høie Voldsteder og de lavtliggende sumpomgivne, slaviske

Borgpladser hegnede af en Ringvold. Paa Rygen ere Pladsen ved Wenz og den saakaldte Hertaburg charakteristiske Exempler paa Anlæg af denne Art. Lignende forekomme fremdeles i Holsten og Lauenburg, Øst- og Vestpreussen, Kurland, Posen, Østerrig, Steirmark og Schweiz, snart meget imponerende, snart ganske smaa Anlæg.

Der er gjennemgaaende en Tendens til at sætte disse Borge meget langt tilbage i Tiden, og det maa tilstaaes, at der overalt i samme Grad som i Danmark mangler sikre Holdepunkter for en Datering. Hovedsagelig tilhøre de dog vistnok samme Tid som de tilsvarende Borgpladser i England og Frankrig. Det er de ældste personlige Borge, et ægte middelalderligt Phænomen, der fulgte med de nye Samfundsforhold, som dannede sig overalt. Men den ældste Middelalder falder sammen med Oldtidens sidste Afsnit i Norden. Skulde nogen Form af Voldsteder i Danmark gaa tilbage til Oldtiden, da maatte det være denne. Ikke usandsynligt er det virkelig saa; men et egentligt Bevis vil, som alt ytret, alene kunne tilveiebringes ved vidtløftige Gravninger.

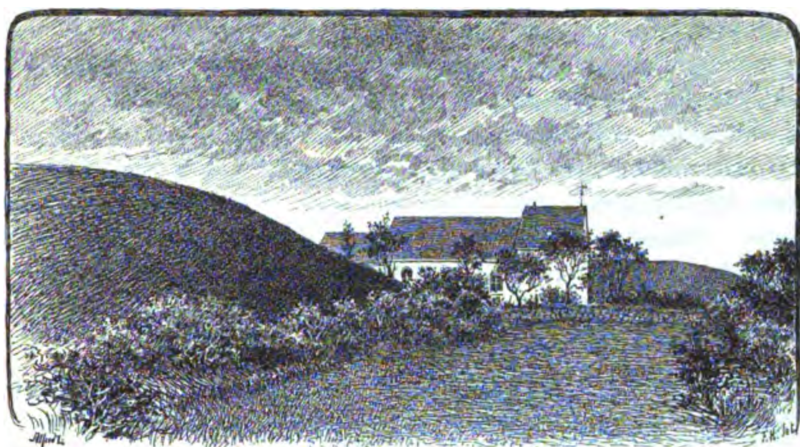

Fig. 401. Jellingehøiene seete fra Nord.

XIII. GRAVE, GRAVSKIKKE, MINDESTENE.

I Jyllands Midte, hvor Hovedveien gjennem Halvøen førte allerede i den fjærne Oldtid, reise sig høit og synlige i vid Omkreds de to største Gravhøie i Landet. Omkring dem ligger en venlig Landsby. Den lille Kirke har sin Plads imellem Høiene, og foran dens Dør staa paa Kirkegaarden de to Runestene, som bære Gorms og Thyras Navn.

Hos *Saxo* læses, at Kong Harald under stor Høitidelighed gravlagde sin Moder ved Jellinge ikke langt fra den Høi, hvori Gorm hvilede, paa det Sted, hvor Kirken sees liggende mellem begge Høie. Paa lignende Maade beretter *Sven Aagesøn,* at Harald jordede sine Forældre i to ganske ens Høie. Begge vore ældste Historieskrivere betegne Stedet og nævne Høiene, men ikke Runestenene. Om disse høres først, da Lehnsmanden paa Koldinghus i 1586 opgravede den større Sten, som laa jorddækket paa Kirkegaarden. Kort efter, i 1591, fremkom det her Fig. 402 gjengivne, for Opfattelsen af Monumenterne meget vigtige Prospekt; den mindre Sten sees paa Toppen af den sydlige Høi, den større midt imellem Høiene. Tillige gjengaves delvis og tydedes begge Rune-

indskrifter. Omtrent 30 Aar senere, da *Ole Worm* besøgte Jellinge og derefter behandlede Indskrifterne i sine »Monumenta Danica«, stode begge Stenene paa deres nuværende Plads, udenfor Kirken og ved Siden af hinanden.

Den mindre Sten læses af *L. Wimmer:* »Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke efter Thyra sin Kone, Danmarks Bod«; den større: »Harald Konge bad gjøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Thyra sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«. Høiene ligge endnu i samme Skikkelse, som da de reistes, vistnok dog fladere

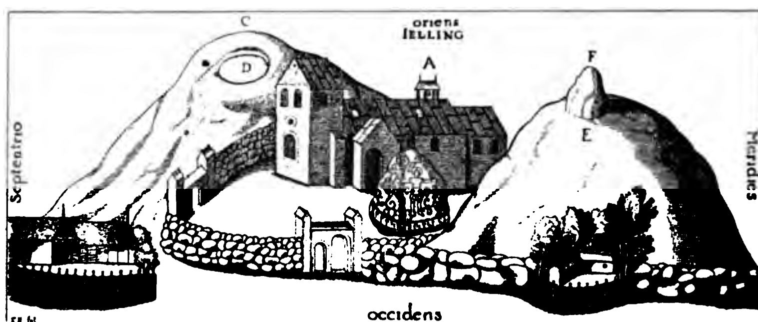

Fig. 402. A. Kirken. B. Den større Runesten. C. Den nordre Høi. D. Dammen i Høiens Top. E. Den søndre Høi. F. Den mindre Runesten. (Efter Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker.)

oventil end oprindelig. De have et Tværmaal af 200—220' og reise sig 20—30' over den omgivende Jordflade.

De gamle Historieskrivere berette altsaa, at Thyra døde efter Gorm; Runeindskriften synes at sige, at Gorm overlevede sin Ægtefælle. Hvor Stenene oprindelig havde deres Plads, er Tvivl underkastet og, hvilken af Høiene der dækker over Gorm, hvilken over Thyra, er usikkert. I Prospektet fra 1591 sees Mindestenen over Thyra staaende paa den sydlige Høi; men fra gammel Tid bærer denne Gorms Navn, den nordlige Thyras, uvist med hvilken Hjemmel. Disse Forhold i Forbindelse med Opfattelsen af Indskrifterne kunne siges at have været under Diskussion siden Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Gjentagende Gravninger i begge Høie have ikke hævet Tvivlsmaalene. Oveni den nordlige Høi havde der fra Arilds Tid været

et stort, vandfyldt Hul — ogsaa angivet i Prospektet fra 1591 —, hvorfra Jellinge Bymænd hentede Vand. Det var en dyb Dam, hvori der levede mange Karudser. Kong Frederik IV. lod under et Ophold paa Egnen 1704 foretage en Gravning i Høien, og fra den Tid af sank Vandet i Dammen, indtil det endelig i 1820 fuldstændig udtørredes. Bønderne gave sig da til at grave i Bunden af Hullet for atter at aabne det formentlige Kildevæld; men i Stedet herfor gravede de sig ned i et stort, træbygget Gravkammer (Fig. 403). Prof. *Finn Magnussen,* som just var paa en antiqvarisk

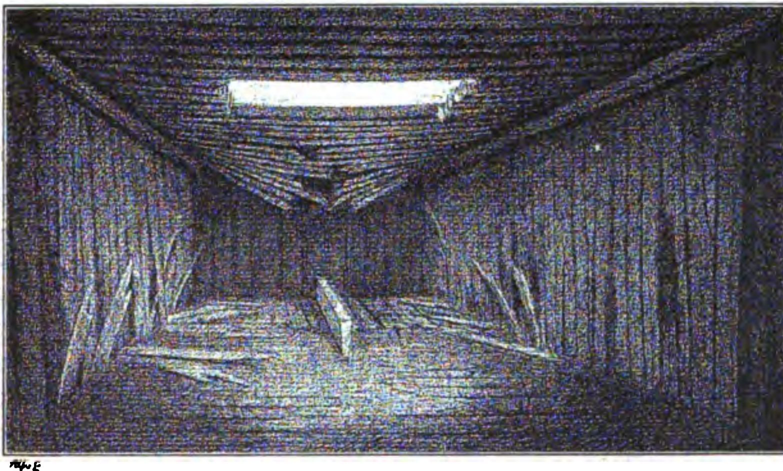

Fig. 403. Efter Afbildninger og Beretninger fra Undersøgelserne i 1820 og 1861.

Reise til Jylland, fik at høre herom og undersøgte Kammeret, hvorefter Kommissionen for Oldsagernes Opbevaring foranstaltede det fuldstændig udrenset. Det viste sig nu for det første, at Hullet i Toppen af Høien var dannet ved en gammel Udgravning, hvorom ingen Erindring havdes. Den maa være foretagen i Middelalderen; Kong Frederik IV. har ladet grave paa et andet Sted og er ikke naaet frem til Høiens Indre. Dernæst fik man mærkelige Oplysninger om Gravkammeret, der endnu stod bevaret, skjøndt stærkt medtaget, med knækkede Loftsbjælker og sprængte Vægplanker. Indholdet af Oldsager var derimod ringe. Gravrøvere have bortført, hvad der har været af Værdisager. De have overhugget fire Loftsbjælker og saaledes skaffet sig Adgang til Kammeret.

Længden var indvendig 10 Al. 19", Bredden 4 Al. 3½", Høiden 2 Al. 8". Udenom Kammeret fandtes paa alle Sider en 4—5 Al. tyk Væg af fast stampet Ler, og derom atter et Stenlag. Øverst, med Enderne hvilende paa Leret, fandtes til begge Sider efter Kammerets Længde en svær Træstamme. Derover strakte sig Loftet, dannet af 25 Egestammer liggende tværs over Kammeret og ragende ud over Lervæggene. Ovenover fandtes tykke Stenlag. Væggene i Graven dannedes af Brædder, der vare nedstukne i Grunden og indsatte med den anden Ende bag de lange Stammer under Loftet. Der havde endnu været en ydre Bræddebeklædning, som ogsaa sporedes under Loftet, men stærkt opløst. Gulvet var lagt af c. 1" tykke Brædder, hvilende paa en fast Lergrund. Over den større Halvdel af Kammeret løb de i Flugt med Langsiderne, og Gulvet var her delt i to Partier ved en paa Høikant stillet Planke. I den øvrige Del, under den gamle Udbrydning i Loftet, laa Brædderne i modsat Retning.

Her fandt Bønderne en stærkt opløst, mandslang Kiste, sammenholdt ved Jernnagler, beklædt med Skind og tættet med Snore af Fæhaar. To Bæreringe af Jern optoges ved Langsiderne. Denne Kiste maa antages at have indesluttet Liget. Rester af lignende kjendes fra andre Grave, som strax nedenfor omtalt. Tæt ved laa paa Gulvet det eneste fundne, værdifulde Stykke, et lille, ofte afbildet Sølvbæger, udvendig prydet med Dyrefigurer (Fig. 414), indvendig belagt med en tyk Guldplade. Iøvrigt fandtes nogle Beslag af forgyldt Bronze til et lille Træskrin, to smaa Fuglefigurer, ligeledes af forgyldt Bronze, smaa Brudstykker af ornamenteret Sølvblik, tynde Bronzeplader med gjennembrudt Mønster, et lille Stykke rødt Silketøi m. m. Hertil kommer endnu flere udskaarne Træplader med velbevarede, paamalede Ornamenter, profilhøvlede Træstykker, samt Rester af Fjer og Dun sandsynligvis fra Puder, hvorpaa Liget har hvilet, som dette kjendes fra den nedenfor omtalte Mammen-Grav.

Det var vel saaledes ikke meget, som fandtes i den anseelige Gravstue for en kongelig Hersker. Allerede i Middelalderen var den udplyndret; den blev nu uformodet opdaget og forstyrret af Ukyndige og derefter udrenset af en Kaptain under Veivæsenet. Hvad der fandtes, havde dog for en Del betydelig Interesse, og endnu mærkeligere var selve det træbyggede Kammer, uden Indgang, dybt i den store, væsentlig af Lyngtørv sammendyngede Høi. Ønsket maatte saaledes naturlig opstaa om at finde Graven i den anden, endnu uaabnede Høi, som henføres til Gorm. Undersøgelsen blev foretagen i 1861 af Kong Frederik VII. under Worsaaes Ledelse. Det blev et stort og vanskeligt Arbeide, men ganske resultatløst. Man gravede sig i Flugt med den omgivende Jordflade ved

Miner ind til Midten af Høien, og herfra blev der ført Gange og Boringer ud til alle Sider. Der blev intet fundet. Samtidig gik man paany ovenfra ned i den saakaldte »Thyras Høi« for at istandsætte Kammeret; en Adgang blev ført ind til det fra Høiens Fod, og de ydre Beskadigelser i begge Høie ved ældre og senere Gravninger bleve dækkede med paafyldt Jord. Senere har Adgangen til Gravkammeret maattet lukkes, da Træværket idelig raadnede.

De foretagne Gravninger have ikke besvaret de til Jellinge-Monumenterne knyttede Spørgsmaal. Samtidige Indskrifter og

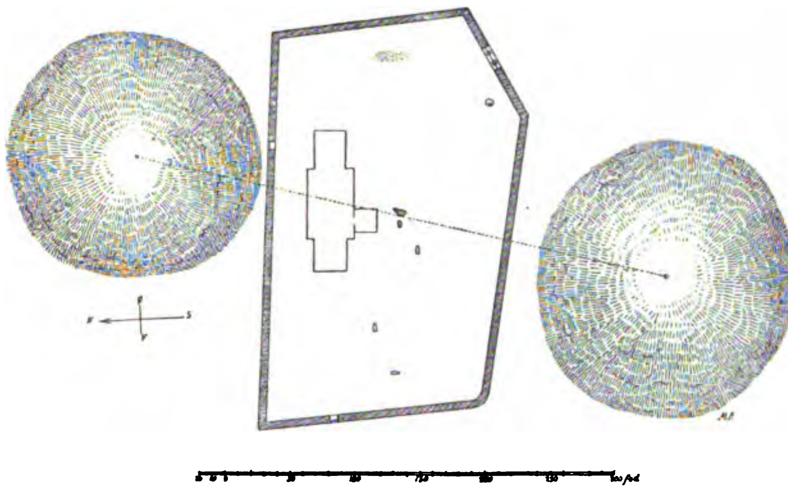

Fig. 404. Plan af Jellingehøiene. Efter Wimmer.

middelalderlige Beretninger staa fremdeles i Strid med hverandre. Mellem de fundne Sager er der intet, som viser, om Gorm eller Thyra eller mulig begge ere begravede i den nordlige Høi. Hvem af dem der er gravlagt i den sydlige, eller om det, som engang fremsat, er en tom Mindehøi, derom kan endnu strides. Disse Spørgsmaal ville først blive løste, naar Graven findes ogsaa i »Gorms Høi«. Ikke usandsynligt er det, at den ligger dybere, end man havde Anledning til at søge den i 1861, under den oprindelige Jordflade. Der vil man sikkert engang forsøge at finde den, og samtidig vil Pladsen ved den store Runesten paa Kirkegaarden blive undersøgt. Ved disse dog paa Grund af Forholdene noget

betænkelige Efterforskninger vil der kunne fremkomme Resultater af den største Betydning og mulig af ganske uventet Art.

Indtil da maa Monumenterne forstaaes saa godt, som dette lader sig gjøre, efter hvad der foreligger (Fig. 404). I mange Retninger tilfredsstillende synes *C. Engelhardts* Opfattelse at være, nylig videre udviklet og nærmere begrundet af *L. Wimmer*. Den store Runesten staaer netop midt imellem Høiene, der have en indbyrdes Afstand af c. 200'; dette maa antages at være dens oprindelige Plads. Da Kirken blev opført ved Midten af d. 12. Aarh., respekterede man det ærværdige Minde, og Kirken kom saaledes til at ligge usymmetrisk mellem Høiene. Flere Steder paa Kirkegaarden er der fundet en stor, toppet Sten; de have mulig hørt til en sammenhængende Kreds, der berørte Høienes Fod og saaledes forenede dem og Runestenen til et stort, samlet Mindesmærke. Den mindre Runesten maa oprindelig have staaet paa den sydlige Høi, som dette sees i Prospektet fra 1591. Her blev følgelig Thyra gravlagt — ikke, som angivet i de middelalderlige Kilder, af Kong Harald, men af Gorm. En samtidig Runeindskrift maa staa til Troende overfor de Aarhundreder senere Beretninger. Den sædvanlige Henførelse af den nordlige Høi til Thyra, den sydlige til Gorm maa da forkastes.

Et og andet Bidrag til Forstaaelsen af Jellinge-Monumenterne give de samtidige Grave og disses Udstyr. Efter den lange Afbrydelse gjennem den efterromerske Tid træder denne Art af Minder paany frem med mere Klarhed, men tillige med den Afvexling og Vaklen i Gravskikken og med de lokale Forskjelligheder, som foran ere paaviste for de ældre Afsnit af Jernalderen (S. 495). Og dog er det, som om de Forestillinger, der knyttede sig til Graven og til Livet hinsides, paany have antaget noget fastere Form. Kun en enkelt, men stærk og efterhaanden seirende Magt greb nu ind i de hedenske Forestillinger, nemlig Christendommen.

Tydeligst kjendes dette paa den jydske Halvø indtil Limfjorden og paa den fyensk-sjællandske Øgruppe. Ligbrændingen er fuldstændig ophørt eller blev dog kun rent undtagelsesvis anvendt. Gravene ligge sædvanlig enkeltvis; store Gravpladser kjendes ikke. Liget er ofte nedlagt i en Trækiste samlet ved Vinkelbaand og Nagler af Jern og forsynet med Bæreringe (Fig. 409). Det hele Antal af saadanne Fund er ikke stort. Alle disse Forhold

vise, hvorledes den hedenske Gravskik efterhaanden paavirkedes af den christelige og begyndte at vige Pladsen for den. Paa Sjælland er der kun truffet ganske enkelte Høie fra Vikingetiden. I Reglen gravlagdes den Døde under flad Mark. Alene paa Forlev Mark, ved Slagelse, er der afdækket flere samlet liggende Grave, ialt en halv Snes. De vare anlagte i ringe Dybde med et Dække af Sten. Gravgodset var fattigt, idet de fleste Lig kun vare udstyrede med en Kniv, en Tensten, en Naal el. lign. I Jylland have Gravene derimod næsten altid været høidækkede. Nye Høie opførtes dog sjælden; der gravedes sædvanlig ned i en ældre Høi, ret ofte endog hidrørende fra Bronzealderen. Dette skete selv, naar den gravlagte, som det kan sluttes af hans Udstyr, var en høitstaaende Mand. Undertiden er Graven sænket dybt under Bunden af en Høi. Ved Mammen i Viborg Amt stod saaledes en 5 Al. lang, træbygget Kiste 5' dybt under det naturlige Jordsmon, og overdækket af en stor Høi. Enkelte aflange Høie synes ogsaa at kunne henføres til denne Tid, og undertiden ere Stenrækker blevne reiste ved Gravstedet.

Fig. 405. ⅔.

I den just nævnte Grav ved Mammen laa Liget paa dunfyldte Puder. Dele af Klædningen, broderet Uldtøi (S. 677) og guld- eller sølvindvirket Silkestof, samt Kantninger af Pelsværk, ere optagne baade her og i andre Grave. To udforede Baand, af Silke med indvævede Mønstre i Guld, have været baarne om Haandleddene (Fig. 405). Den Døde blev altsaa henlagt fuldt paaklædt. Medgivne vare to Øxer, den ene (Fig. 406) fuldstændig dækket med Sølvornamenter, deriblandt en Fugl korrekt tegnet i Tidens Stil, med tilbagebøiet Hoved og omslynget af det sædvanlige Nakke-

Fig. 406. ⅓

baand og de baandformet forlængede Vinger. Desforuden fandtes to store Træspande, en Bronzekjedel og en næsten alenlang, forneden 4" bred Voxkjerte.

Udstyret var dog ingenlunde altid rigt; meget ofte blev der kun medgivet en Jernkniv, der saa at sige hørte til Paaklædningen. En Række af Grave har indeholdt en svær Jernøxe; denne har saaledes ofte været det eneste Vaaben. I adskillige andre Grave er der derimod truffet et mere fuldstændigt Vaabenudstyr, det lange og brede, tveæggede Sværd med svære Hjalter og stor Knap, væsentlig lignende de samtidig i Udlandet brugte Sværd (Fig. 407), dertil Spydet, Øxen og Jernbulen, som dækkede Midten af Skjoldet. Ikke sjælden er hertil føiet et helt Sæt Ridetøi, de høie Stigbøiler, Sporerne med lang Pig, det svære Bidsel med Stænger, som nu først kom i Brug, samt Remspænder og Beslag til Seletøiet. Efter lange Afbrydelser ere Vaabnene altsaa paany indførte i Mandens Gravudstyr ganske svarende til Datidens Krigerliv og til de nye Forestillinger om Livet efter Døden (S. 492). Ved Siden af Ridehesten har ogsaa Hunden undertiden maattet følge sin Herre til Valhal, en Hund af stor, dansk Race.

Fig. 407. 1/3

I Modsætning til Manden blev Kvinden udstyret med Smykker, oftest to store, ovale Pladenaale, der vare anbragte øverst paa Brystet til begge Sider (se efterstaaende Tavle). De vise baade i Form og Ornamentik en videre Udvikling af de allerede tidligere anvendte ovale Naale (S. 598). Dertil bares sædvanlig et aflangt eller trefliget Spænde (se Tavlen). Alt er rigt ornamenteret og vel forarbeidet i Bronze, men aldrig i Sølv eller Guld. De ædle Metaller mangle overhovedet næsten ganske i Gravfundene fra Vikingetiden. Det maa ikke have været Skik at medgive saadanne Værdisager. Kar forekomme vel, men sjælden, i ringe Antal, og oftere henlagte udenfor Graven. I Mammen-Høien stode de saaledes

ovenpaa Kisten. Fra Grave med ubrændt Lig haves navnlig flere Bronzeskaale, tarvelige og af fremmed Arbeide, men ingen Lerkar. Hvor saadanne ere trufne i Grave med brændte Lig og paa Bopladser, have de sædvanlig været grove og af simpel Form (S. 601).

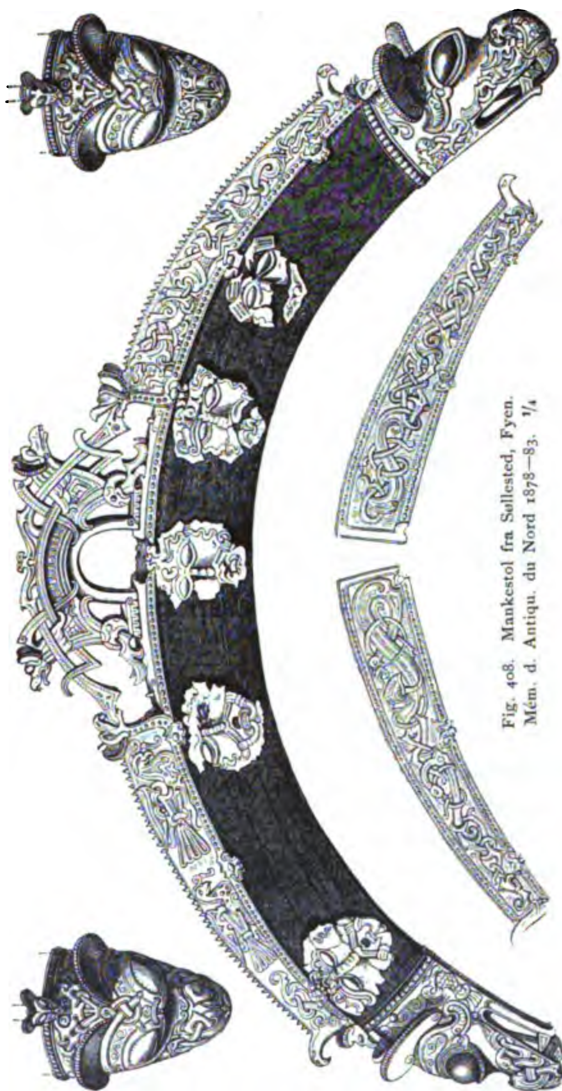

Fig. 408. Mankestol fra Sallested, Fyen. Mém. d. Antiqu. du Nord 1878—83. 1/4

Enkelte Grave have indeholdt Hestetøi til Kjørebrug, nemlig lange Bringkobler, Kjæder af Jern med en Ring til Vognstangen, og dertil to Mankestole til Anbringelse over Hestenes Ryg, beslagne med rigt ornamenteret, forgyldt Bronze (Fig. 408). De afsluttes i store Dyrehoveder, og i Midten findes et høiere Parti, hvorunder en Aabning for Tømmen. Der foreligger 4 Fund fra Als, Jylland og Fyen, de tre af dem indeholdende to ensdannede Mankestole. De vare ikke ledsagede af Vaaben og have saaledes vistnok været gravlagte hos Kvinder.

De sædvanlige Smaasager til kvindelig Brug vare fyldig tilstede i Hvilehøi, tæt udenfor Randers. Der fandtes her en Sax, to smaa Jernknive, en Hvæssesten

og en Tensten. Af Smykker indeholdt Graven kun en Række Glasperler og en Sølvmønt præget i Cøln for Otto I. (936—962) og gjennemboret for at anbringes paa Halsbaandet. Klædningen, som kun var bevaret i smaa Partier, havde været dels af mønstret, uldent Tøi, dels af guld- og sølvindvirket Silketøi. Ved Fødderne stod en Bronzeskaal, ved Hovedet et Træskrin og udenfor Graven en Træspand. Paa Høistrup Gravpladsen (se ndfr.) fandtes i en Fordybning i det naturlige Jordsmon et Lag af opløst Træ, hvori mange Søm og Baand af Jern til en Kiste; to Jernringe laa ved Siderne (Fig. 409). De medgivne Sager, nogle Perler, en Kniv og en Hvæssesten, viste, at det var en Kvinde, som var gravlagt her.

Nord for Limfjorden, i Vendsyssel, træffes eiendommelige Forhold. Der findes her store Gravpladser; Ligbrænding er fremherskende eller eneraadende, og de brændte Ben ligge paa egen Maade spredte i et Kul- eller Stenlag. Gravgodset er sparsomt, mest Brudstykker af grove Lerkar uden Ornamenter, sjældnere Glasperler, Hvæssestene, Knive, Tenstene og Jernnagler.

Fig. 409. Rester af Trækiste, Høistrup Gravplads. Aarb. 1881.

Paa tre Steder er der foretaget større Undersøgelser. Ved Høistrup, i Vester Han Herred, indenfor en Vig af Limfjorden, ligger en Gruppe af 30 smaa Rundhøie, 7 Langhøie og 2 Skibssætninger. Dels paa Høiene, dels imellem dem sees 75 Bavtastene, som rage indtil 4' op over Jorden; omtrent 50 Stene antages at være fjærnede Pladsen er nu fredlyst. Ved Riis, i Dronninglund Herred (S. 601), taltes over 100 Smaahøie liggende tæt sammen nær et Vandløb til Kattegat (Fig. 410). De fleste Høie vare runde, andre aflange og omsatte med store Sten, atter andre trekantede og ligeledes stenhegnede. I Lindholm Banker ved Limfjorden nær Nørre-Sundby er der endelig gjentagende fremdraget Skibssætninger, runde Stenkredse og andre stensatte Grave, som ligge dækkede af et tykt Lag Flyvesand.

Ved Siden af de talrig sammenliggende Grave og af de spredt anbragte Rester fra Ligbaalet, som stadig ere trufne paa disse Pladser, er det de mange reiste Sten, som tiltrække sig Opmærksomheden, og navnlig de eiendommelige Gravformer. De trekantede Høie have indbøiede Sider og fremskydende Hjørner. Skibssætningerne dannes af to lange, svagt buede Stenrækker spidst sammen-

løbende mod Enderne, saaledes at de ligne et Fartøi. Det har mulig ogsaa været Meningen, at de skulde forestille et Skib. I Sverige og Norge blev, som det vides fra flere mærkelige Fund, selve Skibet trukket paa Land og den Døde henlagt i det, omgiven af et storartet Udstyr. I Danmark ere saadanne høidækkede Skibsgrave ikke paaviste, og Skibssætninger ere sønden for Limfjorden kun trufne paa faa Steder, altid paa Øer eller ved Kyster.

Paa Hjarnø i Horsens Fjord er der paavist 7 Skibssætninger; tidligere var der dobbelt saa mange. Ved Gjennerbugten mellem Aabenraa og Haderslev har der været en Snes Skibssætninger liggende tæt sammen som en lille Flaade. Paa nogle af Vesterhavsøerne er der fremdeles Gravpladser af ganske samme Art som de nordjydske. I Skalnas-Dalen paa Amrum er der i en Flyvesands Strækning blottet Grupper af runde og trekantede Stensætninger, og paa Før sees endnu ved Hedehusum 60 Smaahøie fra Vikingetiden liggende i en samlet Gruppe. Endelig ere Skibssætninger trufne paa Bornholm, paa Enesbjerg i Vestermarie Høilyng; de ere nu fredlyste.

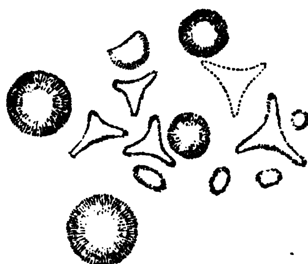

Fig. 410. Et lille Parti af Gravpladsen ved Riis. Aarb. 1892.

At disse Gravformer og tillige større Gravpladser ere indskrænkede til det nordligste Jylland, til Øer og Kyster, kunde bero paa, at Hedenskabet har holdt sig længst paa disse mere afsides Steder. Andre Forhold have dog utvivlsomt været medvirkende. Ganske tilsvarende Gravpladser, med trekantede Høie, Skibssætninger og Bavtastene, og den omtalte Anbringelsesmaade af Ligresterne ere almindelige i de norske og svenske Egne om Skagerak og Kattegat. Ligheden mellem Gravene paa Amrum og i Bleking er allerede for mange Aar siden paavist af *Worsaae*. I det hele er Overensstemmelsen saa stor, at Gravpladsen ved Høistrup skulde siges at være svensk eller norsk. Der maa her utvivlsomt være en Forbindelse. De nævnte Pladsers Beliggenhed ved Kyster og paa Øer kunde tyde paa, at de hidrøre fra fremmede Vikinger, som for en Tid have sat sig fast paa disse Steder. De historiske Forhold stride ikke herimod. Foran er talt

om Svenskernes Optræden i Hedeby; *L. Wimmer* har paavist flere svenske Runemindesmærker i Danmark.

Atter paa Bornholm findes der ligesom i tidligere Afsnit ganske særegne Forhold. Gravene ligge sædvanlig samlede i stort Antal. Ofte ere de indfattede i Firkant af svære, kantstillede Sten, som kunne rage op over Jordfladen, og Skelettet kan da træffes kun 1' dybt. Andre Grave ere omgivne af store, ovale Stenringe, eller dækkede med firkantede Stenlægninger, ofte dannende en Ramme, indenfor hvilken Stenene ligge i en Stjerne eller et andet Mønster. Oldsager og Ligrester kunne her findes i nogle faa Tommers Dybde. Dog træffes ogsaa Høie fra denne Tid, men kun ganske flade. Ligesom vestpaa synes Ligbrænding ikke at have været anvendt; men i Udstyret for den Døde vise sig kjendelige Forskjelligheder. Vaaben ere temmelig sjældne, og flere af de i øvrige Landsdele mest charakteristiske Former ere endnu ikke fremdragne. Kvindesmykker ere derimod fundne i stort Antal, og for en Del af Former, der andetsteds ere særdeles sjældne eller ganske mangle.

En lignende Særstilling indtager Bornholm med Hensyn til den Skik at reise *Bavtasten*, saaledes kaldes, som foran nævnt, med et Ord af noget usikker Betydning, den høie, opreist stillede Mindesten uden Tilhugning og uden Indskrift (S. 414).

Der hersker en vis Uklarhed over Oprindelsen for den Skik at reise Sten til Minde. Søges tilbage i Tiden, da er det sikkert, at Mindestenen ikke hørte hjemme i Stenalderen. Hele Graven var jo dengang et anseeligt Minde. Ved Siden af den store Stenkreds, som omgav Høien, passede ikke den enkelte reiste Sten, og man træffer den hellerikke. Dog er det ikke usandsynligt, at Tanken om at reise et Minde af denne Art i første Færd er udgaaet fra disse ældste Stenmonumenter. Hellerikke i Bronzealderen kunde dette ret komme frem. Selve Høien var allerede et tilstrækkeligt Minde; det var paa den, at man anvendte Kraft og Arbeide. Af og til blev der dog reist en Sten ved Graven. Indeni en Gravhøi ved Thorsbjerg i Angel er der truffet en opreist Sten, 6' høi over den oprindelige Jordflade, og en Sten af lignende Høide er paa samme Maade funden staaende indeni en Gravhøi paa Smorup Mark ved Hobro. Begge Steder har Stenen utvivlsomt oprindelig været synlig og er bleven dækket ved Høiens Tilvæxt under gjen-

tagen Gravlægning. Enkelte Gange er der ogsaa truffet en opreist Sten paa Toppen af en Gravhøi fra Bronzealderen. I Sverige synes dette at være hyppigere, og paa Bornholm bære Røserne ikke sjælden en opreist Sten. Paa denne Ø er der ogsaa ned igjennem Jernalderen af og til sat en Sten paa eller i Graven. Man har altsaa havt denne Tanke; men den har længe ikke ret faaet Magt. Først i Vikingetiden er det blevet almindelig Skik at sætte Bavtastene paa Gravpladserne, dog især i Sverige og Norge. I Danmark er dette kun truffet et eneste Sted, paa den foran nævnte Gravplads ved Høistrup, der mulig ikke gjemmer danske Mænd. Den nordiske Bavtasten var altsaa i Begyndelsen en Gravsten, og idetmindste i en Del af Skandinavien var den det endnu i Vikingetiden.

Fig. 411. Bavtasten paa Frænne Mark. Aarb. 1872.

Men der reistes ogsaa Bavtastene alene, uden Forbindelse med Gravene. Navnlig paa Bornholm og i Sverige træffes disse Mindestene, sjældnere staaende enkeltvis, oftest samlede i betydeligt Antal og da enten spredte over en større Flade eller forenede i tæt Klynge. Der har været henved 1000 saadanne Bavtastene paa Bornholm, og omtrent halvfjerde Hundrede findes endnu paa deres Plads staaende opreist eller omfaldne. Til de mest tiltrækkende Oldtidsminder høre to fredlyste Bavtastensgrupper, i den lille Skov »Gryet« i Bodilsker Sogn og i en anden Skov tæt nord for Gyldensaa i Østermarie Sogn. De høie, utilhugne Stene, mest dog af nogenlunde regelmæssig firkantet Form, tale stærkt til Følelsen, maaske just fordi de ere uden Ord. Det første Sted sees 60 Sten tæt ved hverandre, det andet 50, af forskjellig Høide indtil 8'. Den høieste nu bevarede Bavtasten staaer paa Frænne Mark i Ibsker Sogn, 9' høi over Jorden (Fig. 411). Grave under Jordfladen eller Høie findes ikke ved disse Stene. Saaledes hellerikke ved Bavtastenene i det øvrige Danmark. De ere af Granit som paa Bornholm og af lignende Høide, indtil 8'; men Antallet er ringe, og de træffes kun enkeltvis, hvorfor der oftere kan være Tvivl, om Stenen ikke er en Rest af en Stenalders

Grav, eller mulig opsat i langt senere Tid. Dette kan dog ikke gjælde om Bavtastenen paa Brovst Kirkegaard, Østerhan Herred, 7' 9" høi over Jorden, ved Ordrup i Krogstrup Sogn, Horns Herred, 6' høi, den saakaldte Kræmmersten, 6' 3" høi, i Vig Sogn i Ods Herred o. fl. a. Meget sjælden træffes en Kreds af høie reiste Stene.

Den sjældne Forekomst af disse Mindestene i Jylland og paa den danske Øgruppe, og paa den anden Side deres Hyppighed paa Bornholm og i Sverige maa for en Del bero paa, at store, fritliggende Stene kun i Klippeegnene forekom i rigelig Mængde; men tillige maa disse Monumenter, reiste efter Oldtidens Skik, være sjældnere i de danske Egne, hvor Christendommen tidligst fik Indflydelse. At Bavtastenene ialfald for den langt overveiende Del hidrøre fra Hedenskabets sidste Tidsrum, tør sluttes af deres Forhold til Runestenene; de ere Monumenter af ganske samme Art, kun uden Skrift.

Man skulde da i ældre Tider have sat Sten ved Gravene og derfra være gaaet over til at reise Stene som særskilte Minder. Det samme kjendes fra vidtforskjellige Tider og Steder, omend ved Siden heraf den almindelige Skik, at reise Sten, i andre Lande kan være udformet paa meget afvigende Maade. I Ægypten, siger baade Dr. *S. Birch* og *G. Maspero*, er Obelisken en Udvikling af den raa, utilhugne Sten; den reistes først ved Graven og blev senere en Hæders- eller Mindestøtte. Saaledes er det vistnok ogsaa gaaet i Europa, paa de Steder, hvor de historiske Forhold gave Ro til, at denne Udvikling kunde foregaa. Der er i Bretagne Tusinder af Bavtastene, som naa en langt større Høide end de tilsvarende Monumenter i Norden. Den høieste endnu opreist staaende Sten er 42' over Grunden, og en omstyrtet Sten har en Længde af 65'; ganske den samme Længde har den Obelisk, som fra Alexandria er bleven ført til London. Talrige »Menhirs« (ɔ: høie Stene) findes paa de britiske Øer, den største 24' høi. Hellerikke disse Stene ere knyttede til Gravsteder.

Overgangen til at reise Sten som særskilt Monument er i disse Lande foregaaet tidligere end i Norden, mulig dog ikke i en særdeles fjærn Tid. Ialfald er man vedbleven at sætte disse Minder indtil Middelalderen. De paa de britiske Øer i talrig Mængde forekommende reiste Stene med Indskrifter fra den ældste

Middelalder eller med et indhugget Kors slutte sig i Form og Størrelse ganske til de skriftløse Menhirs. Herefter følge atter de store, frit reiste Stenkors, disse mærkelige, billedsmykkede Monumenter. Udviklingen var altsaa en lignende som i Ægypten, og Resultatet blev et lignende, omend først naaet i en langt senere Tid. Sammestedshen kom man ogsaa i Norden, men endnu senere, i Vikingetiden.

Naar det erindres, at de nordiske Mindestene reistes i den Tid, da Forbindelsen med de britiske Øer tilførte Norden saamange andre Kulturelementer, ligger det nær at antage, at Impulser vestfra have bidraget til at udvikle denne Skik. Man havde vestpaa seet de talrige Stene med og uden Indskrift og reiste dem da ogsaa i Hjemmet. Tidligere var man vel begyndt derpaa; men først nu blev det almindelig Skik. Stenen reistes til Minde om den Afdøde og til Hæder for ham, ofte vistnok flere for den samme Mand; den store Bavtastensgruppe kan danne et samlet Monument. At man er naaet endnu et Skridt videre, til at reise Sten for at hædre den Levende og til Minde om Begivenheder, er ikke usandsynligt; dog er det kun sene, svenske Runeindskrifter, som fortælle, at man havde sat Stenen for sig selv i levende Live. Fra Sverige kjendes der ogsaa Exempler paa, at der er sat 2 eller flere Stene paa forskjellige Steder med næsten enslydende Runeindskrifter for samme Mand. Med denne Afslutning finde vi, at der i Norden er foregaaet ganske den samme Udvikling, fra Gravstenen til Hædersstøtten, som paa de britiske Øer og i Ægypten. Den billedsmykkede Runesten svarer til de store Stenkors og til den ægyptiske Obelisk.

Ved at modtage en Indskrift fik Bavtastenen en større Betydning. Den blev nu ikke blot en Mindesten oplyst ved det mundtlige Ord, som gik fra Slægt til Slægt; den fortalte selv ved de af alle kjendte Skrifttegn om den, over hvem Stenen var reist. At anbringe Skriften paa Sten maa have ligget nær for Nordboen; allerede i ældre Tider anbragtes Billeder og Tegn i Stenens Flade. Tanken om at udføre Stenindskrifter kan dog være modtagen fra de christne Vestlande, hvor man saa talrige Indskrifter af denne Art, ofte just anbragte paa reiste Stene. Saaledes forstaaes det, at de ældste Runestene findes i Norge, der sandsynligvis har havt tidlige Forbindelser med de britiske Øer; ogsaa i Sverige huggedes

allerede de ældre Runer i Sten, som dette foran er nævnt (S. 518).
Paa den danske Øgruppe og paa den jydske Halvø gaa derimod de ældste kjendte Runestene ikke tilbage over d. 9. Aarh.; de fleste og betydeligste Indskrifter ere fra det 10. Aarh., og ikke længe efter ophørte man at reise Runestene, idet den christne Gravskik blev almindelig indført. Anderledes i Norge og Sverige, hvor den egentlige Runestensperiode falder senere end i Danmark. Ogsaa paa Bornholm gaa de talrige Runestene ikke tilbage over Aar 1000.*

Ligesom Bavtastenene ere Vikingetidens *Runestene* sædvanlig ganske utildannede og af naturlig Form, som Rullestensblokken fandtes i Jordfladen. Kun valgtes der en Sten, som frembød passende Flader til Indskriften og egnet til at staa opreist som et iøinefaldende Mærke. Runerne ere oftest store, indtil en Høide af 1', dybt og sikkert indhuggede. Ordene skilles i Reglen ved enkelt eller dobbelt anbragte Punkter eller Kryds. Skriften er ordnet i Rækker, sædvanlig mellem Linier, der danne brede, ofte buede Baand. Ved Enderne ere disse Baand enten lige eller rundt afsluttede, undertiden oprullede eller udskaarne — mulig i Efterligning af Pergamentrullen; i andre Tilfælde har man vistnok ved Indfatningslinierne villet angive Trætavler, paa hvilke Runerne tænktes skaarne. Foruden Indskriften bære kun faa Stene Udhugninger af anden Art, saaledes nogle et stort Mandshoved (S. 671), andre et helligt Mærke (S. 678). Kun sjælden træffes som i ældre Tid en Indskrift paa mindre Gjenstande af Metal. Den er da let indridset eller dybere indskaaren. En Fingerring af Guld bærer Navnet Thorgeir.

Den væsentligste Betydning have Runestenene ved at være Sprog- og Skriftminder. Siden *Ole Worms* Dage have Sprogforskerne ivrig syslet med dem og afbildet Stene og Indskrifter i omfangsrige Bøger. Af *L. Wimmers* afsluttende Værk »De danske Runemindesmærker« er 1. Bind udkommet 1895; denne Forskers grundlæggende Arbeide over Runeskriften er forud nævnt (S. 518).

Indskrifterne fra Vikingetiden afspeile den Udvikling, som Sproget havde undergaaet i Løbet af de Aarhundreder, der vare forløbne siden de ældre Runers Tid. Samtidig var ogsaa selve Skriften lidt efter lidt blevet ændret, indtil den ved Begyndelsen

* Disse Sider ere godhedsfuldt gjennemseete af Prof. L. Wimmer.

af d. 9. Aarh. havde antaget en ny og derefter længe fastholdt Form. Det ældre Alphabet var blevet simplificeret til en Række af 16 Tegn, ordnede i 3 Afdelinger og hvert med sit Navn. Disse *yngre Runer* vare udelukkende nordiske. De germanske Folk paa

ᚠ ᚢ ᚦ ᚬ(ᛆ) ᚱ ᚴ   ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛋ   ᛏ ᛒ ᛚ ᛘ ᛦ
f u þ ą (o) r k   h n i a s   t b l m ʀ(y)

Det yngre, nordiske Rune-Alphabet efter L. Wimmer, Die Runenschrift S. 180.

Fastlandet fastholdt ikke deres gamle Skrift, og i England, hvor Runerne længe anvendtes ved Siden af det latinske Alphabet, bleve de gamle Tegn omdannede paa egen Maade. Vikingetidens Runer formedes derimod væsentlig ensartet over hele Norden, fra Island og Grønland indtil Eideren, og ligeledes hvor Nordboerne færdedes i fremmed Land. Paa den store Marmorløve, oprindelig reist ved Piræus, nu staaende i Venedig, og paa en Gravsten, der i 1852 blev funden paa St. Pauls Kirkegaard i London, have nordiske Mænd hugget deres egne Runer.

De 16 Runetegn vare dog kun en mangelfuld Betegnelse for de mange Lyd, som fandtes i de nordiske Sprog. Ved Slutningen af d. 10. Aarh. begyndte Runeskriften at forandres. Man dannede nye Tegn af nogle af de ældre ved Tilføielse af et Punkt eller en Streg, de punkterede eller *stungne Runer.* Atter senere, i Middelalderen, foretoges nye Forandringer, indtil man fik et Runetegn for hvert Bogstav i det latinske Alphabet, der nu blev almindelig benyttet. Runerne vare dog ikke ganske glemte, da de Lærde i d. 16. Aarh. begyndte at sysle med dem. Alphabetet foreligger i mange Opskrifter fra christelig Tid, Tegnenes Orden, deres Navn og deres Betydning er fuldstændig kjendt.

Dog stiller Sprogform, Skrivemaade og Forkortning, Tolkning og selve Læsningen af de ofte delvis udslettede Indskrifter saa store Vanskeligheder, at Studiet af de yngre som af de ældre Runer danner et eget Fag. Det er Sprogforskeren, som aabner Veien til de gamle Indskrifter. Runestenen er en Mindesten, ofte reist ved selve Graven. Hertil svarer Indskriften; den melder om Personer og Livsforhold. En mindre Række Stene beretter om Landets Herskere og deres Mænd og giver saaledes historisk Oplysning, blandt disse først og fremmest de ovenfor nævnte Runestene ved Jellinge og i det sydlige Slesvig (S. 640, 650). Oftest

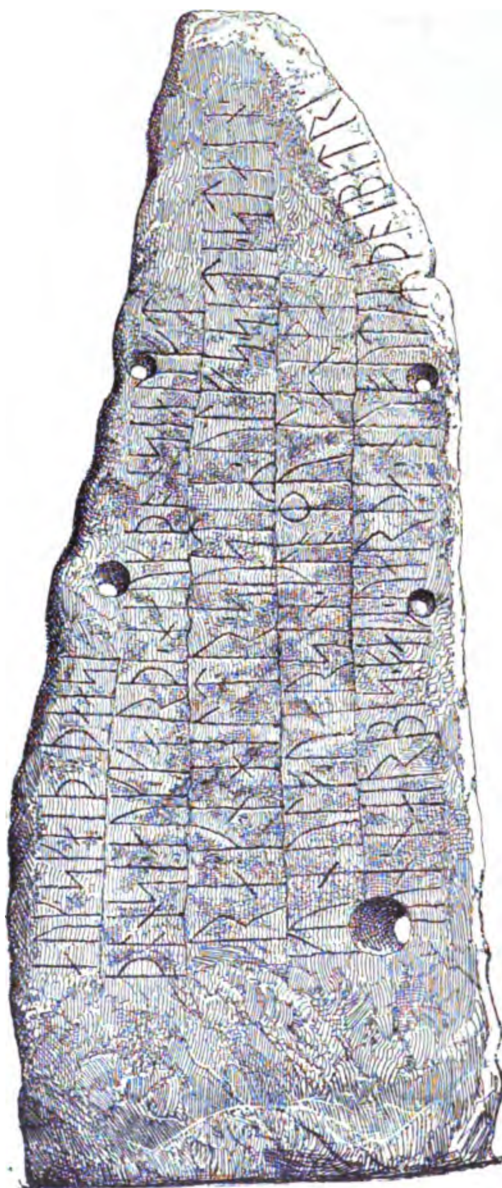

Fig. 412. Forsiden af Tryggevælde-Stenen. Aarb. 1874.

læses dog ukjendte Navne, Mænds og Kvinders. Der siges, over hvem Stenen er reist, hvem, der satte den og lagde Høien, og hvem, der huggede Runerne. Det var den Ære, som skyldtes den Afdøde. Der høres om disse Personers indbyrdes Forhold, om deres Plads i Livet og Færd, navnlig om Reiser og Togter, og den Afdøde omtales paa hædrende Maade. Selve de simple Ord, som de dengang lød og føiedes, give dog ofte et eget Indtryk af Tidens Aand:

Ragnhild, Ulvs Søster, satte denne Sten og gjorde denne Høi og denne Stensætning efter Gunulv sin Ægtemand, den veltalende Mand, Nærves Søn.

Faa fødes nu bedre end han.

Den skal atter bøde Skaden, som over Vold mod denne Sten eller drager den herfra.

Saaledes læses der, ifølge L. Wimmer, paa den 9 1/2' høie Runesten (Fig. 412), der sandsynligvis oprindelig stod paa en eiendommelig formet, aflang Høi ved Tryggevælde i Stevns.

Indskriftens Slutningsord have ikke sikret Stenens Forbliven paa sin Plads. Den blev i 1566 flyttet til Gaarden Tryggevælde, senere til det nærliggende Vallø og 1810 til Kjøbenhavn, hvor den indtil 1867 stod ved Trinitatis Kirke og nu er opstillet i Nationalmuseet. Paa lignende Maade er det gaaet med de fleste andre Runestene. Kun enkelte staa endnu paa deres oprindelige Plads, saaledes Stenen ved Bække, Anst Herred, og Glavendrup, Skam Herred, begge knyttede til Stensætninger, og Store Rygbjerg Stenen, der staaer paa den Gravhøi, i Tørrild Herred, til hvilken den oprindelig hørte. Oftest ere Stenene allerede i ældre Tider bortførte fra deres Plads for at indsættes i Hegn eller at bruges som Bygningsæmne i Kirker eller Broer. Efterhaanden som de senere fremdroges, ere de for at beskyttes mod Veirlig og Overlast blevne anbragte ved nærmeste Kirke eller i et af Landets Museer.

Fig. 413. Se S. 669. ²/₁.

XIV. HAANDVÆRK, KUNST OG RELIGION.

Som i ældre Tider var Kunsten væsentlig Ornamentik. Den sluttede sig forskjønnende til Vaaben, Smykker og allehaande Brugsgjenstande, ganske føiende sig efter de givne Former og Felter. Fremdeles var Kunsten ligesom tidligere en Fladedekoration, omend mindre udpræget. Ornamentiken hæver sig ofte frit over Grunden. Dyrene skyde op med Ryg og Hoved; hist og her reise de sig paa Benene. Mennesket holder ikke altid sit Ansigt nede i Fladen, men løfter Hovedet frit paa Halsen — ret betegnende Fremskridt mod en mere bevidst Kunst.

I det væsentlige er Alt som forud. Det er en figurlig Ornamentik og da atter hovedsagelig en Dyreornamentik. Mennesket træffes vel af og til, især Ansigtet eller hele Hovedet; men Dyrene spille Hovedrollen og atter som tidligere firføddede Dyr og Fugle. I sin Grund er saaledes Vikingetidens Kunst en Fortsættelse og videre Udvikling af den forud raadende Smag; der foregik intet stærkere Omslag i Kunstfølelsen. Og dog er hele Stilpræget et ganske andet, som dette vil sees af de paa hosføiede Tavle gjengivne Smykker. Ornamentet er stort, svært og kraftigt; det har et eget grovt og djærvt Præg. Arbeidet er bredt og solidt; man skulde ofte kalde det plumpt. Der er friskere Liv og stærkere Fart i det hele. Af Vikingetiden lærte Haandværkeren at tage

Det nordiske Forlag

SMYKKER FRA VIKINGETIDEN

fast og energisk paa Redskaber og Motiver og ret at faa den ubundne, grove Kraft frem i sit Arbeide. Stilpræget er fuldt eiendommeligt og ganske svarende til Tidens Aand.

Saa mærkeligt er det da, at mange af Motiverne ere fremmede og laante. Det er ikke de ældre Tiders Ornamentstof, som træffes her i ny Skikkelse, men en ny Masse tagen fra høist forskjellige Steder, omformet og bearbeidet paa egen Vis, indtil det passede den nordiske Smag.

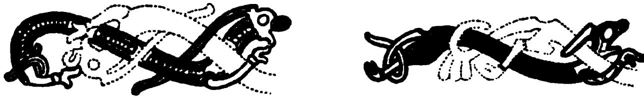

Fig. 414—15. Dyrefigurer paa Sølvbægret fra Jellingehøien og paa Mankestolen fra Mammen. 1/1

Fig. 414—15 viser det Dyremotiv, som træffes paa Sager i Jellingefundet og i mange samtidige Fund. Det er d. 10. Aarh.'s Dyr; man kunde betegne det som Jellingeracens eller det irske Dyr. Et særlig stærkt udformet Hoved er gjengivet Fig. 413. Det er af tykt støbt Bronze, oprindelig guldbelagt og bestemt for en Mankestol som de foran omtalte (S. 657). Ligesom dette er det her omhandlede Hoved altid glubsk og bistert; Øinene ere store, bag

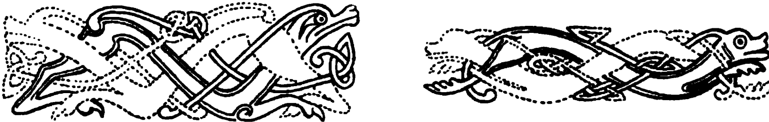

Fig. 416—17. Efter Manuskripter i St. Gallen og Cambridge fra d. 9. Aarh. (Westwood, Facsimiles Pl. 28 og 30). 1/1.

Snuden findes en Kløft, og over Snuden ligge Baand eller Snipper. Det eiendommeligste Træk er dog det Baand, der udgaaer fra Hovedets Bagparti, ofte fortsat i lange Slyngninger omkring Dyret. Kroppen er sædvanlig tværstribet, og ved Laarene findes Spiraler. Dyret er som oftest tegnet i rask Løb, med et Forben rettet op under Halsen og Bagkroppen løftet i Høide med Hovedet.

Man sammenligne disse Dyr med de for den tidligere Periode eiendommelige Former (S. 615 flg.). Der findes intet fælles Træk; ingen Overgang kan paavises mellem den ældre og den yngre Dyregruppe. De glubske Dyr af ny Æt have ganske forjaget de ældre. Men

hvorfra ere de komne; ere de mon sprungne frem af Nordboens Phantasi? Nei, saadanne Skabelser foregaa ikke. Mulig nye Dyreformer optagne fra Naturen? Baade strider dette mod det hele kunstneriske Standpunkt — der findes ellers intet Laan fra Naturen, og hellerikke kunde det siges, hvilket Dyr der her skulde være fremstillet. Der er da ingen anden Mulighed end, at et fremmėd Kunstdyr maa have fundet Vei til den nordiske Haandværker, og dette er da sandsynligvis kommet enten fra den carolingiske eller fra den irske Kunst. Efter de historiske Forhold i Vikingetiden ville kunstneriske Motiver snarest være optagne herfra.

Allerede et flygtigt Blik paa den senere irske Kunst, som den foreligger i illuminerede Manuskripter og i Metalarbeider, viser, at Jellingeracen er kommen fra Irland. Finere i Bygningen og elegantere i Formėn, som foranstaaende med Pennen tegnede Dyr fra irske Pergamentbøger (Fig. 416—17), træffes disse Dyr i Mængde ikke blot i selve Irland, men overalt i Skotland, England og paa Fastlandet, hvor den irske Kunst udøvede sin mægtige Indflydelse. De eiendommelige Træk, den store Snude med Slyngninger og Baand, den mærkelige Nakketop, den tværstribede Krop, Spiraler ved Laarene og hele Dyrets Opstilling, møde i den irske Kunst fra d. 10. Aarh. af og bevares under mindre Forandringer indtil d. 15. Aarh. Hvad der her er sagt om det firføddede Dyr, gjælder ogsaa om de i det nordiske Arbeide sjældnere forekommende Fugle. Den Fig. 418 gjengivne Fugl fra en dansk Mankestol er udstyret med den charakteristiske, irske Nakketop.

Fig. 418. Aarb. 1880. 1/1

Hvis dette er saa, maa den irske Indflydelse ogsaa kunne spores i Behandlingen af det menneskelige Hoved. I Fig. 419 gjengives det største Hoved, som kjendes fra Norden, halvtredie Fod høit, udhugget paa Bagsiden af en i Aarhus funden Runesten fra Tiden omkring Aar 1000. Flere lignende kjendes fra Runestene og Metalarbeider. Haaret ovenpaa Hovedet og Skjæget ligge i brede, tilspidsede og bøiede Baand paa lignende Maade som i den irske Kunst. Det ved Siden af Fig. 420 gjengivne Hoved er taget af et Manuskript, som kan henføres til d. 9. Aarh. Det hører til et Evangelistbillede, medens der til Hovedet paa Aarhusstenen er føiet store Dyreøren. Den eiendommelige Maade, hvorpaa Øine og

Næse ere tegnede baade her og paa mange samtidige Sager, med en stor Bue mellem to Kredse, gjenfindes ganske tilsvarende i en

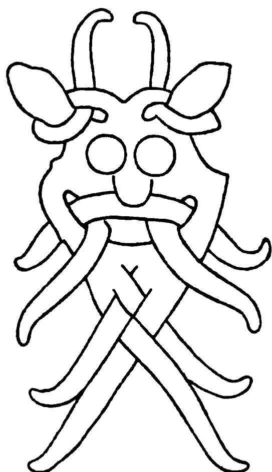

Fig. 419. Efter Wimmer, De danske Runemindesmærker.

Fig. 420. Efter Westwood, Facsimiles Pl. 26.

irsk Pergamentbog, sandsynligvis hidrørende fra d. 10. Aarh. (Fig. 421).

Ogsaa det irske Bladværk træffes blandt Jellingegruppens Motiver. Siden Folkevandringstiden var der ikke tegnet noget Blad i Norden (S. 516). Nu træffes Bladværk paany, men anvendt paa ganske uforstaaet Maade som et laant Motiv. Hist og her sees et enkelt Blad hængt i Enden af Baandslyngninger og i Snipperne paa Dyrets Snude (Fig. 422), eller Fletværket optager visse

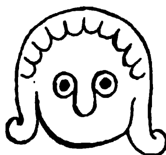

Fig. 421. Westwood, Facsimiles S. 84.

Fig. 422. Af Mankestolen fra Søllested. Aarb. 1880. 2/3.

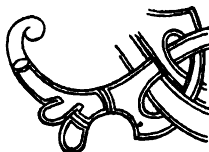

Fig. 423. Gilbert, Facsimiles Pl. 35. 1/1.

Elementer af Bladformen, den halvrunde Udskjæring forneden mellem fremtrædende Hjørner og de smaa Tværstreger over Blad og Stilk. Det er disse Enkeltheder, som vise, at Bladet er laant fra den

irske Kunst; ganske lignende anvendes dér til Overflod i Ornamentiken fra d. 10. Aarh. af (Fig. 423).

Men umiddelbart kopieret efter foreliggende Forbilleder er Alt dette ikke. Som forud paa mange Punkter i den nordiske Kunstudvikling ere de fremmede Motiver ogsaa her virkelig tilegnede og indarbeidede i den hjemlige Industri. Ikke usandsynlig er Optagelsen foregaaet paa fremmed Grund, i de af Nordboerne besatte Dele af de britiske Øer. Bladværket var for den nordiske Haandværker vel kun en Snørkel, som gjordes, fordi den hørte sig til og fandtes pyntelig; men Dyreformerne ere forstaaede og ofte behandlede paa selvstændig Maade. Fig. 424 viser to af de sædvanlige Dyr, begge omslyngede af Nakkebaandet og Halen; de strække et Bagben mod hinanden saaledes, at de uformelig store, tvedelte Fødder krydses. Der arbeidedes dristig frem til saadanne nye Sammenstillinger, vel ikke uden kunstnerisk Værd, men dog i Skjønhed staaende langt tilbage selv for den Decadence, som indtraadte i den irske Kunst under Vikingetiden. Dette gjælder ogsaa det sidste, endnu ikke nævnte Element i denne Tids Kunst, det slyngede Baand og Fletværket; i Norden er det kun simpelt og grovt i Sammenligning med de irske Forbilleder. Af hele den øvrige Fylde i den beundringsværdige irske Ornamentik, de rige og kunstfærdige Linearmotiver, træffes kun svage Spor i Norden. Dels vare de for vanskelige at efterligne, dels begyndte de paa denne Tid at forsvinde i deres Hjemland.

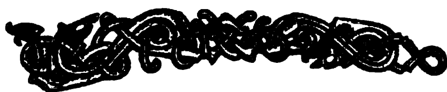

Fig. 424. Aarb. 1880. Jvfr. Fig. 408. 1/1.

Staaer det først klart, at den nordiske Kunst i d. 10. Aarh. i særdeles høi Grad var afhængig af den irske, da vil det ikke blive ubemærket, at der allerede forud var modtaget Indflydelser fra denne Kant. Den ældre og ædlere irske Kunst har bidraget ikke lidet til at særpræge den foran omhandlede Stilgruppe, der betegner Afslutningen og Kulminationen af den gamle, vidtudbredte Dyreornamentik (S. 619). Om denne Paavirkning er foregaaet i d. 9. eller alt i 8. Aarh., lader sig vanskelig godtgjøre. Sikkert nok er det, at de for denne Stilart eiendommelige, fine Baandslyngninger skyldes Irland, og høist sandsynlig tillige den hele bedre og minutiøse

Behandling af Motiverne og den eiendommelige Kløvning af Dyrenes Kroppe og Lemmer med vidtdrevne Gjennemstikninger. Det samme sees ligesaa udpræget paa mange herlig tegnede, irske Pergamentblade fra d. 8. og 9. Aarh. Hellerikke afbrødes Forbindelsen med d. 10. Aarh. Det Ornamentdyr, som træffes baade i Danmark, Norge og Sverige i d. 11. Aarh.s christelige Kunst, har ligesaa meget i sig af irsk Form og Stil som dets Forgjænger i d. 10. Aarh. Det bærer det senere irske Dyrehoved, stærkt langstrakt, med Øinene afrundede ved den ene Ende, tilspidsede mod den anden og med ufligede Snipper hængende ned fra Snuden (Fig. 425).

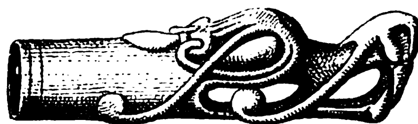

Fig. 425. Slutstykke til en Halskjæde, Bronze. Aarb. 1880. 1/1.

Den irske Dyreart var imidlertid ikke eneraadende i Nordens Kunst. Navnlig var der een væsentlig forskjellig Race, med hvilken den maatte dele Herredømmet. Hin er, som alt nævnt, hovedsagelig kjendt fra Jellingefundet og de beslægtede danske Fund og tilhører saaledes allerede d. 10. Aarh.s 1. Halvdel; denne træffes hyppigere paa svensk og norsk Grund og faaer vistnok først ret Magt i Aarhundredets sidste Halvdel. Der gives mange forskjellige Arter af

Fig. 426—28. Af et forgyldt Sølvbeslag og to ovale Bronzespænder. 1/1.

denne Race, dog stadig med et vist Fællespræg. Det er firføddede Dyr af kraftig, sammentrængt Bygning; Hovedet er stort og glubsk, uden det irske Nakkebaand; Lemmerne ere brede og svære, ofte underlig forvredne eller dreiede om hinanden. Man træffer ret velbyggede og naturmæssige Dyr af denne Race, oftest tumlende sig livlig om hverandre (Fig. 426). Andetsteds ere Lemmerne uforholdsmæssig svære og Kroppen indkneben til en tynd Traad, og Dyrene ere da ofte i voldsom Bevægelse (Fig. 427). De gribe og bide sig selv eller Nabodyrene i Nakke eller Lemmer, rive sig i Ørene og Mundvigerne og vride sig i det hele paa høist

ubændig Maade (Fig. 428). Som en videre Udvikling blive Krop og Hals baandformet forlængede ligesom ogsaa Ben og Hale, hvorhos det hele sammenslynges saaledes, at det skulde synes at være en Baandslyngning og ikke Dyreformer.

Paa foranstaaende Tavle sees foroven tilvenstre et rundt Sølvspænde med 4 saadanne Dyr paalagte i Filigran. Hovederne mødes i Midten; de store, runde Øine ere let kjendelige. Halsen gaaer under Kroppen, bøier tilhøire og udvider sig til et trekantet Forlaar. Kroppen udgaaer herfra tilvenstre, bøier om og udvider sig til Baglaaret. Halen er stukken under Halsen og derefter lagt over Kroppen.

En Betragtning af de mange Variationer, hvorunder disse Dyr optræde, har betydelig Interesse. Opfindsomheden og den kunstneriske Dygtighed er ikke ringe; men Skjønhed, i dette Ords almindelige Betydning, har ikke været det Maal, hvortil man stilede under den fortsatte Omdannelse af Motivet. Man har søgt det grelle og gruopvækkende, og det er lykkedes at danne Former, der kunne sættes ved Siden af de værste Misfostre, som ere frembragte i kunstnerisk Øiemed.

Fig. 429. Af et ovalt Bronzespænde. Aarb. 1880. $^1/_1$.

Fig. 429 viser to saadanne mærkelig hæslige Dyr med stort Hoved, fordreiede Forlemmer og en Forpote gribende om et af Bagbenene. Imellem Dyrene er stillet et større Hoved. Denne Gruppe findes paa et stort, ovalt Bronzespænde.

Hvorfra ere nu atter disse Dyr komne? Med de ældre Former have de ingen Forbindelse. Naturdyr ere de ikke. Rene Phantasiskabninger kunne de ikke antages at være. Som de irske Dyr maa de være indførte fra fremmed Land. Naar Blikket rettes paa de ældste og reneste Former, vil der næppe heller være Tvivl om, at Forbilledet er afgivet af de Løver, som ved Siden af saa mange andre klassiske Motiver vare indførte i den carolingiske Kunst. Man var jo i nærmeste Berøring med det vestlige Europa. En enkelt Mand har fundet Behag i de vilde Dyr og har overført dem til det nordiske Haandværk, hvor de passede saa vel mellem den øvrige Vrimmel af Dyr. De trivedes godt i det nye Hjem, men skiftede efterhaanden Natur og Ham, saa at de til Slutningen rigtig-

nok ikke bare Minde af klassisk Smag. Ogsaa noget af den Planteverden, af hvilken de carolingiske Løver vare omgivne i deres Hjemstavn, fulgte med til Norden. Adskillige prægtige Bæltebeslag og Spænder af Guld og Sølv, rigt prydede med skjønne Blade og Ranker i carolingisk Stil ere fundne i Norden, utvivlsomt tagne som Bytte af Vikingerne. Herfra optoges det fremmede Løvværk. Fig. 430 viser et forgyldt Bronzespænde med Bladranker i den samtidige, halvt klassiske Smag i Vesten, men raat og ubehjælpsomt gjengivne af den nordiske Haandværker.

Endnu fra en tredie fremmed Kunstgruppe er der modtaget nogen Paavirkning. Det for den angelsaxiske Ornamentik eiendommelige Bladværk er indblandet i Dekorationen paa den store Jellingesten (S. 679); det sees paa nogle mønstrede Tøier og paa adskillige Metalsager. En betydeligere kunstnerisk Indflydelse have dog de nære Forbindelser med det angelsaxiske England ikke bragt. Østfra skjønnes ingen Elementer at være indgaaede i Vikingetidens Ornamentstof, fra det byzantinske, arabiske, finske og slaviske Omraade, med hvilket Norden dengang havde Forbindelser. Derimod er der ikke ganske sjælden fremdraget Sager, som ere indførte herfra, navnlig mere eller mindre værdifulde Smykker, hvortil kommer Sølvfundenes Metalmasse (S. 682). I Sammenligning hermed ere de Værdisager forholdsvis faa, der kunne betegnes som Vikingebytte fra Vesten. Alene i Norge er der truffet talrige Sager af irsk Arbeide, ingen i Danmark og hellerikke ret mange carolingiske og angelsaxiske. Det er i Kunststilen mere end i Fundene, at Vikingetidens Berøringer med Vesteuropa have sat deres Spor. Den nordiske Arbeider tog sine fleste Motiver fra den christne Kunst i Vesten; dog brugte han dem paa egen Maade og dannede en særlig Stil, der vel kan betegnes som nordisk. Mangt et Arbeide har et betydeligt kunstnerisk Værd. En egen Kraft og Dristighed findes parret med virkelig Skjønhedsfølelse. Midtpartiet paa Mankestolen S. 657, Fuglebilledet paa Øxen S. 655 og Nøglegrebet S. 686

Fig. 430. 2/3.

høre til de bedste Stykker. En Række vel ornamenterede Smykker er fremstillet paa foranstaande Tavle.

Øverst sees et Ringspænde af irsk Form, men nordisk Arbeide, prydet med store Hoveder, halvt Dyr, halvt Menneske. Spændet tilhøire er af en almindelig forekommende Form, der er udgaaet fra visse trefligede, carolingiske Rembeslag. Det dygtig behandlede Ornament viser Baandfletninger endende i Dyrepoter. Om det runde Spænde er foran talt. Midt paa Tavlen sees et firsidet Spænde, hvis Flade dækkes af opløste og uordenlig blandede Dyrekroppe og Lemmer; i Midten skyder en Gruppe Slanger frit op. Det ovale Spænde nedenfor bærer en Kreds af fritstaaende Dyrefigurer. Slutstykkerne i Kjæden vise Hoveder og langs Kanterne fremad rettede Dyrelemmer. Det runde Spænde og Kjæden ere af Sølv; de andre Stykker af forgyldt Bronze.

Det blev tidligere almindelig antaget, at Dyrefigurerne, der spille saa fremtrædende en Rolle i Vikingetiden, havde en dybere Betydning. De opfattedes som Drager og Slanger, der paa en eller anden Maade skulde udtrykke hedenske, religiøse eller overtroiske Forestillinger. Nu sees det rettere, at egentlige Drager, vingede Dyr med Ben og Slangehale, først i Begyndelsen af d. 11. Aarh. vise sig i Udlandets Kunst og endnu senere i Norden. Slanger træffes vel, men meget sjælden, først i den allersidste hedenske Tid og kun, efterat dette Motiv har faaet Indpas i fremmed Kunst, hvorfra det kan være overført til Norden. De Motiver, som regelmæssig anvendes i Vikingetiden, ere det firføddede Dyr og Fuglen, klare og forstaaelige i Formen eller opløste og forvanskede. Men at disse Billeder skulde have en egen Betydning, er der ingensomhelst Grund til at antage. Hverken efter deres Oprindelse, i Vesteuropas christelige Kunst, eller deres Anvendelse, i en rig og afvexlende Ornamentik, er der nogen Grund til at opfatte dem som andet end dekorative Motiver af samme Natur som Billederne i de ældre Tiders Dyreornamentik. Det er Kunstdyr, som intet have at fortælle. De sige os kun, hvad det var, man dengang fandt smukt og fornøieligt; alene paa denne Maade fremstille de Vikingetidens Aands- og Tankeindhold.

Men hvor ere da de fortællende Fremstillinger fra denne Tid: Gudebilleder, Helteskikkelser, Gjengivelser af Liv og Bedrifter. De kjendes ikke, og det er næppe givet, at der engang har foreligget egentlige Kunstværker af denne Art. Heltesagn, mulig ogsaa Gudeskikkelser sees fremstillede paa Stenflader i Sverige; men de ere alle senere end d. 10. Aarh. Dels fra disse Billeder paa Stene, dels fra rent middelalderlige Fremstillinger paa Døbefonter, Kirke-

stole og Kirkeportaler, dels fra Beretninger om træskaarne Billeder i den islandske Hal pleier man at slutte, at der i Oldtiden udførtes lignende Kompositioner. I Norden var det Sagnene om Sigurd Fafnersbane og Gunnar i Ormegaarden, som man yndede at fremstille i Middelalderen; i den af Nordboerne besatte Del af England have Thor, Loke og Sigyn faaet Plads paa christelige Stenkors, Alt selvfølgelig i en Tid, da Hedenskabet var aflivet og Gudetroen var omsat i tiltrækkende og kjære, gamle Fortællinger. Paa samme Maade sees de klassisk-hedenske Personifikationer af *Sol* og *Luna* i Udlandets samtidige kirkelige Kunst. I et angelsaxisk Pergamentbillede fra det 11. Aarh., som viser Christi Daab i Jordan, er denne Flod paa hedensk Vis personificeret som en hornet Guddom, der holder en Krukke, hvorfra Bølgerne vælde. Med disse Fremstillinger maa de nævnte Billeder af nordisk Indhold fra det 11. Aarh. og fra senere Tider sammenstilles. Det er væsentlig Middelalders Kunst uden hedensk Betydning og mulig uden Forbilleder i Oldtiden.

Fig. 431. Aarb. 1869. 1/1

Selv det foran gjengivne, store Hoved paa Aarhusstenen (S. 671) og lignende paa to andre danske Runestene ere vistnok kun at betragte som en Dekoration. De fylde en tom Plads paa Stenens Bagside, Top eller Midtflade. Det store Hoved var dengang et almindelig dekorativt Element; dette sees af et broderet Tøistykke fra Mammengraven (Fig. 431), af Rækken af skjæggede Hoveder paa Mankestolen fra Søllested (S. 657), af Metalbeslag til Skrin, hvor lignende Hoveder ere indflettede mellem dekorative Dyrebilleder. Efter Alt, hvad der foreligger, maa det antages, at Vikingetidens Kunst meget sjælden har faaet et Udslag i fortællende Fremstilling. Hvor det skete, har

Billedet været indordnet i Ornamentiken og selv i Helhed og Enkeltheder været ornamentalt behandlet. Hvis der havdes en egentlig Billedfremstilling, vilde den for Nutidens Øine sikkert se ud som et Stykke Ornamentik. Kunsten var dekorativ og bunden til det Ornamentale. Frigjørelsen kom først i Middelalderen.

Minder om Hedentroen haves kun i de smaa *Thorshamre* af Sølv (se foranstaaende Tavle), der i Danmark ere fundne i 10 Exemplarer. Fra Sverige kjendes et lignende Antal, medens der i Norge kun er fundet et enkelt Stykke. De vare indrettede til at bæres, idet der i Hammerskaftets Ende er anbragt en lille Ring, hvorved Stykket var knyttet til en Halskjæde eller Snor. Den paa Tavlen afbildede Kjæde med tilhørende Hammer er funden ved Mandemark paa Møen sammen med mange andre Sager af Guld og Sølv.

Disse Hængestykker tjente dog ikke alene til Pynt. Naar de havde Form af en Hammer, var det, fordi de skulde forestille Mjølnir. De vare Thorssymboler, der bares som hellige og beskyttende Tegn. At dette Emblem først træder frem i Vikingetiden, og at det, som det er Tilfældet, alene forekommer i de Sølvfund, der tidligst kunne henføres til d. 10. Aarhs. sidste Halvdel, er vel mærkeligt (S. 682). Dog kan det forstaaes, at man først i denne Tid, foranlediget af det christelige Hængekors, der bares af Udlændinge og vistnok allerede af mangen en nordisk Mand, har begyndt at anvende det gamle Gudemærke som personligt Emblem. Hammertegnet kom nu ogsaa frem paa andre Steder. Det findes udhugget paa Runestene, flere i Sverige og to i Danmark, af hvilke dog kun den ene hidrører fra hedensk Tid. Paa denne ved Læborg Kirke, Ribe Amt, henliggende Sten staaer Hammeren udhugget baade før og efter Indskriften. Hvad skulde den her, om ikke sige det samme som de Ord, der læses paa to andre danske Runestene: »Thor vie disse Runer« — »Thor vie denne Høi«. Saaledes hedder det paa Stenen ved Glavendrup, Odense Amt, der staaer paa sin oprindelige Plads, og paa en Sten, der er opstillet ved Virring Kirke i Randers Amt. Thorsmærket tjente til Indvielse og Beskyttelse af Mindesmærket. Saaledes blev jo ogsaa det christelige Kors samtidig anvendt i Vesten, og saaledes var fordum den hellige Dobbeltøxe sat over græske

Fig. 432. Af Mankestolen fra Mammen. 1/2.

Indskrifter i Karien i Lilleasien; Hovedguden var her væbnet med en kortskaftet Dobbeltøxe, der meget ligner den nordiske Thorshammer. Dette kunde vel findes at være en fjærnt søgt Parallel. Og dog er det ikke tvivlsomt, at der er en nøie Forbindelse mellem den nordiske Tordengud væbnet med den eiendommelige Hammer og Jupiter Labrandeus i Karien, de andre øxevæbnede Guddomme dels i Orienten, dels paa klassisk Grund og

Fig. 433—34. Efter Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker.

Hammerguden i Gallien og Siebenbürgen, som kjendes fra henved 100 Billeder.

Naar der ikke kan paavises flere Minder om Hedenskabet, kan det ikke undre, at hellerikke den begyndende Christendom i Danmark har efterladt sig mange Spor. En og anden christelig Fremstilling har forvildet sig til Norden og er der bleven gjengiven uden dybere Betydning. I Fig. 432, der viser Ben og Underkrop af en Mand ragende ud af et Dyrs Gab, gjenkjendes saaledes Jonas og Hvalfisken eller Løven af Juda med sit Bytte; hvilken af Delene det er, kan ikke afgjøres, da Dyret er dannet efter sædvanlig nordisk-irsk Skabelon. Begge Fremstillinger vare alminde-

lige i den samtidige christelige Kunst, idet Dyret, der har Figuren i Munden, behandledes med største Frihed; allerede i den oldchristelige Kunst i Italien bliver Hvalfisken tegnet som et stort, firføddet Pattedyr. Ved den nordiske Fremstilling har der dog hverken været tænkt paa en Hvalfisk eller en Løve; det fandtes kun at være et morsomt Billede passende mellem allehaande Ornamenter paa Siden af en Mankestol.

Det eneste virkelig christelige Minde, som kjendes fra det 10. Aarh., er Billederne paa den store Jellingesten. Ved Siden heraf pleier man at nævne et lille Hængekors af forgyldt Bronze, optaget i Jordfylden ved Arbeidet i Gorms Høi 1861; det er dog kun et Bronzebeslag, der tilfældig har Korsform. De store Stenbilleder fortjene da en særlig Betragtning, enestaaende som de ere ved Skjellet mellem Oldtid og Middelalder, mellem den forhistoriske og den historiske Tid, mellem Hedenskab og Christendom.

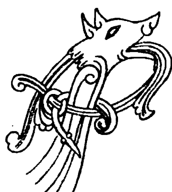

Fig. 435. Af Ælfrics Heptateuch, i British Museum. 1/1.

Stenens Hovedflade indtages af Indskriften (S. 650). Bagsiden, der er brudt under en Vinkel, fyldes af Billederne (Fig. 433—34). Disse vare da ikke Hovedsagen ved Monumentet, men betragtedes nærmest som en Udsmykning. Kristusbilledet er hensat umiddelbart paa Stenfladen; Korset mangler, som saa ofte i den irske Kunst. I Stedet herfor træde Baandslyngninger, hist og her løbende ud i Bladflige. De tænktes vistnok at binde Figuren til Fladen, ligesom Snoninger og Slyngninger vinde sig om Stenen, indrammende Fremstilling og Indskrift. Disse halvt Bladranker, halvt Baandfletninger om Billedets Arme og Ben, og selv en Enkelthed som Ringen om Figurens Liv ere velbekjendte fra den vestlige Kunst. Det modstaaende Billede er ikke mindre af fremmed Skole, skjøndt i Enkelthederne præget af den nordiske Haand. De dobbelte Udlinier i Dyrets Krop og Spiralerne ved Laarene kjendes fra Metalarbeider; det er et angelsaxisk Bladbundt, hvori Halen ender, og samme Charakter have de Bladflige, hvori Nakketoppen og Tungen afsluttes. Til Sammenligning tjener en Forstavnsprydelse paa Noas Ark tagen fra en af de ypperste angelsaxiske Bøger fra d. 11. Aarh. (Fig. 435). Her som der har Dyret en Slange om Halsen.

Man har i dette stolt skridende Dyr omvundet af en Slange villet finde en dybere Mening; det skulde være et hedensk Billede, eller betyde Hedenskabet og de onde Magter, eller ogsaa Testamentets Løve af Juda, der kæmper med den gamle Slange. Herved har det næppe været betænkt, hvor almindelig den samme Fremstilling af et skridende eller løbende, firføddet Dyr omgivet af Slanger er baade i den sent irske Kunst og de herfra paavirkede nordiske Stilgrupper. I irske Manuskripter danne disse Dyr de rigt varierede Initialer; de dække i sindrigt Netmønster hele Fladen paa det berømte irske Cong-Kors; de pryde den paa St. Pauls Kirkegaard i London fremdragne, nordiske Gravsten med Runeindskrift (S. 665); udvendig paa Urnes Kirke i Norge ere de samme Dyr udskaarne i Træ; paa talrige svenske Runestene findes de hugne i Sten; endelig sees de paa flere i Danmark fundne, smaa Bronzespænder (Fig. 436). Overalt findes Slangen og det store Dyr forenede; der maa være en fælles Oprindelse og en fælles Betydning for disse Kompositioner. De hidrøre alle fra Tiden omkring Aar 1000 eller en senere Tid; forud ere de ukjendte. Saaledes kunne de ikke være en Arv fra Hedenskabet. Anvendte i de irske Initialer kunne de overhovedet ikke have noget med Hedenskabet at gjøre; de maatte i hvert Fald have en christelig Betydning. Men den hele ornamentale Maade, hvorpaa de benyttes, og det, at de i den irske Ornamentik simpelthen afløse de ældre Billeder, blandt hvilke Slangen ikke hører hjemme, viser, at de kun ere Dekorationsmotiver. Det er Tidens Kunstdyr, Tidens Ornament, som Akanthusbladet var det staaende græske Motiv og den vingede Drage blev det senere i Middelalderen. Uhyret og Slangen paa Jellingestenen ere saaledes kun at opfatte som en Dekoration, den skjønneste og bedste, næsten ogsaa den eneste, man dengang kjendte.

Fig. 436. Aarb. 1880. 1/1.

Ligesom de samtidige Billeder paa Sten og som Runeindskrifterne ere ogsaa Jellingestenens Fremstillinger givne ved temmelig dybt indskaarne Linier. Tillige er Grunden noget sænket omkring Figurer og Slyngninger, saaledes at disse staa i ganske

fladt Relief. Den hele Behandling af Stenfladen er vistnok overført fra det mere tilvante Arbeide i Træ. Om en sirlig og dygtig Benyttelse af dette Materiale fortæller det udskaarne og profilhøvlede Træværk fra Gorms Gravkammer. Det er Oliefarver, som dække de gjennembrudt mønstrede Træplader (S. 652), Gult, Rødt og Sort; vistnok de eneste eller dog de sædvanlig dengang anvendte Farver, de samme, som findes brugte paa forskjellige Dele af det ved Gokstad i Norge fremdragne Skib. Ogsaa Metalarbeiderne vidne om en Haandværksdygtighed, der sikkert ikke var ringere end Samtidens i Udlandet. Sværd og Spyd ere ikke sjælden damascerede og indlagte med Ornamenter i Sølv og Bronze; fine Traade eller Baand af disse Metaller bleve indhamrede i Jernets Flade. Bronzen behandledes baade tykt støbt og drevet og dækkedes sædvanlig med Forgyldning. En fremtrædende Rolle spillede endelig Sølvet, der nu forarbeidedes paa ny Maade og under hidtil ukjendte Former.

Sølv var Tidens almindelige Værdi- og Smykkemetal; med Blikket fæstet paa Rækken af *Sølvfundene* kunde man vel kalde denne Tid for Sølvalderen i Modsætning til den forudgaaende Guldalder (S. 612).

Det største af disse Fund blev i 1835 opploiet ved Vaalse paa Falster, kun 20 Skridt fra Stranden. Sagerne vare nedlagte i et Bronzekar. De bestode af en Række Hals- og Armringe, 2 smaa Thorshamre (S. 678), en Mængde Brudstykker af Ringe og andre Smykker, mangfoldige, for største Delen overbrudte Stænger og Barrer — Alt af Sølv, og hertil endnu en Skat af Sølvmønter, hele eller i Brudstykker. Af vesteuropæisk Mønt var der 368 Stykker, de fleste prægede mellem 950 og 990, derimellem kun 6 engelske, de øvrige tydske, mest Efterligninger af Karl d. Stores Mønter. Et Fragment af en byzantinsk Mønt er præget mellem 948 og 959. Dertil kommer en Mængde orientalske Mønter, af hvilke 160 Stykker lade sig bestemme, de ældste fra 750, de yngste fra 972, hovedsagelig prægede af samanidiske Fyrster i Chorasan.

Dette Fund giver en almindelig Forestilling om Hovedgruppen af ialt 25 større og mindre Sølvfund fra Danmark og tillige om Indholdet af enkelte Fund, i hvilke Guldet delvis træder i Stedet for Sølvet; det kostbarere Metal havdes nemlig endnu i ikke ringe Mængde. Det er Hals- og Armringe, fuldstændige og i god Stand, Brudstykker af mange forskjellige Smykker, Ringe, Kjæder, Perler, Naale, Hængesmykker, Barrer, Stænger og dertil Mønter, som bestandig vende tilbage i disse Fund. Metallet har for en stor Del været anvendt som Betalingsmiddel. Den stærke Sønderbryd-

ning og Overhugning baade af Smykker og Barrer lader sig kun forklare af, at man saaledes har skaffet sig de mindre Værdier, som man behøvede, naar Metallet afveiedes paa Vægtskaalen; fremdeles ere mangfoldige Stykker gjentagende mærkede af smaa Indsnit med Kniv, idet man saaledes prøvede Gehalten. Disse Fund svare altsaa ganske til Bronzealderens Metalfund (S. 383) og Folkevandringstidens Møntfund (S. 503).

De pyntelige og eiendommelig udseende Sølvsmykker ere gjorte snart af meget tykke, snart af ganske fine Traade, der paa kunstfærdig Vis ere snoede og undertiden flettede sammen (Fig. 437—39).

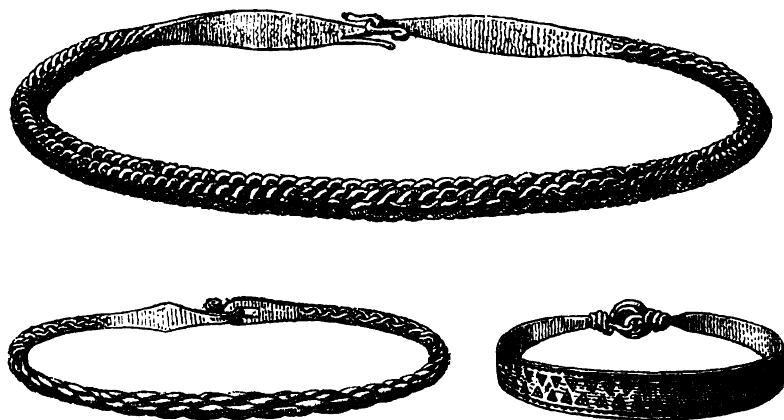

Fig. 437—39. 1/1.

Baade disse Former og Fremgangsmaader ere fremmede og indkomne fra de samme Egne, hvorfra de orientalske Mønter hidrøre. Men selve Sagerne ere vistnok for største Delen af hjemligt Arbeide, og da navnlig de fuldstændige, ikke itubrudte Smykker. Mellem Fragmenterne, som man pleier at kalde »Ringsølv«, fordi ituskaarne Ringe udgjøre Hovedmassen, træffes derimod hyppigere fremmede Stykker, baade svenske og arabiske, hvis Form ikke gjenfindes ved de i hel og god Stand foreliggende Sager. Det er naturligt nok, at Betalingssølvet ligesom Mønterne er ført viden om Lande. De indstemplede Ornamenter, især Trekanten, hvori et eller flere Punkter (Fig. 439), ere ikke, som det antages, et Kjendemærke for arabisk Fabrikat; med de samme Stempler findes nemlig

rent nordiske Former ornamenterede, som de smaa Thorshamre og de ovale Bronzespænder (se foranstaaende Tavle).

Man har altsaa her som saa ofte forud i Tiden optaget det fremmede og gjort det til sit eget. At antage, at den nordiske Haandværker ikke skulde have formaaet at fremstille saa fine Smykker, vilde være ganske at miskjende det hjemlige Arbeide. De mange fortræffelig udførte Sager i Sølvfiligran med nordiske Dyreornamenter (se foranstaaende Tavle foroven tilvenstre) og forskjellige Niello-indlagte Sølvarbeider — Slutstykkerne i Kjæden paa foranstaaende Tavle, flere prægtige Sølvnaale, Bægret fra Jellingegraven o. s. v. — staa ingenlunde tilbage for de arabiske Sølvarbeider. Det maa ogsaa erindres, hvor fint og sirlig Guldet blev behandlet i den forudgaaende Periode. Men Arbeidsmaaden, Snoningen og Fletningen af Sølvtraaden, Smykkernes Form og endelig selve Metallet er fremmed og indført.

Ad nye Handelsveie naaede Sølvstrømmen ikke blot til Danmark, men ogsaa til det øvrige Skandinavien, Rusland, Ungarn og det østlige Nordtydskland, hvor tilsvarende Fund ere fremdragne i Mængde. Tiden og Udgangspunktet angives af Mønterne. Vel indeholde Sølvfundene tydske Mønter i stort Antal, over halvfjerde Tusinde fra det nuværende Danmark, væsentlig fra Aarene 930—1002; ikke faa ere angelsaxiske, nemlig mere end halvandet Tusinde, prægede mellem 950 og 1016; men over tre Tusinde ere kufiske Mønter, saaledes kaldte efter Staden Kufa ved Euphrat, for største Delen prægede mellem 900 og 970 for samanidiske Fyrster i Landene østen for det kaspiske Hav. Arabiske Kjøbmænd kom til Handelspladserne ved Østersøens Kyster og tilbyttede sig nordiske Varer, navnlig Pelsværk, for Sølvmønt og Smykker, som derefter bleve Forbilleder for den nordiske Industri.

Foruden de hidtil betragtede Fund, der efter Mønterne kunne henføres til d. 10. Aarh., haves en mindre Række af ialt 9 Fund, der øiensynlig ere noget ældre, vistnok fra d. 9. Aarh. Ingen flettede og snoede Ringe, intet Filigranarbeide og ingen Mønter træffes i disse Fund. De indeholde kun Barrer, Betalingssølv og Ringe af særegne Former og med eiendommelige Ornamenter. Fig. 440 viser en saadan Armring dannet af en spiraloprullet Halsring. Ganske tilsvarende ere fundne i det indre Rusland. Denne

Fundgruppe repræsenterer de ældste Forbindelser med Orienten, før den store Sølvindførsel ret begyndte.

Om nu alle disse Værdier simpelthen skulle opfattes som Depoter (S. 383, 589), bestemte til atter at optages, eller om andre Tanker have været ledende ved Henlægningen, er vanskeligt at afgjøre. Handlen har sikkert nok væsentlig raadet for, hvor disse Skatte bleve nedlagte og hvor ikke. Men det var Vikingen, som skaffede Sølvet til Norden. Dette kan sluttes af, at det først er den angelsaxiske Kong Ethelreds Mønter, fra Slutningen af det 10. Aarh., der fremdrages i større Mængde, den Konge, som ofte maatte udrede Danegjæld. Ligeledes have svenske Mænd aabnet for Sølvstrømmen fra Østen, idet denne først er ret kjendelig fra Slutningen af d. 9. Aarh., da Rurik havde grundet sit Rige omkring Novgorod. Men fra Krigerens Haand gik Sølvet over til Handelsmanden. Skattefundene ere talrigst og størst imod Øst, navnlig paa Gotland og Bornholm, hvor Handelslivet endnu som forhen havde sine Centrer (S. 503); i Nordtydskland naa de kun indtil Elben, i Norge og paa de britiske Øer ere de særdeles sjældne. Som Skattefund fra andre Tider ligge de i ringe Dybde, 1—1½', i Mark eller Mose, hvor de fremdrages ved sædvanligt Landarbeide; ikke sjælden ere de gjemte i Siden af en Gravhøi fra ældre Tid eller ved en stor Sten. Sagerne ere ofte indesluttede i et Kar af Ler eller Bronze, undertiden i en Læderpung; paa ganske lignende Maade ere Middelalderens Møntfund nedlagte. Og dog synes der at være Anledning til, ved disse Vikingetidens Skatte, at mindes det foran omtalte Sted i Ynglingesaga (S. 397). Der er tillige foruden Skattefundene fremdraget et paafaldende stort Antal af enkeltvis nedlagte Armringe af Sølv og Guld, og adskillige Fund have ligesom Votivfundene fra de ældre Perioder (S. 386, 589) indeholdt værdifulde Gjenstande af en og samme Art, Ringe, Sølvbægre, Sværd eller Øxer. Mulig danne de Afslutningen paa de Ned-

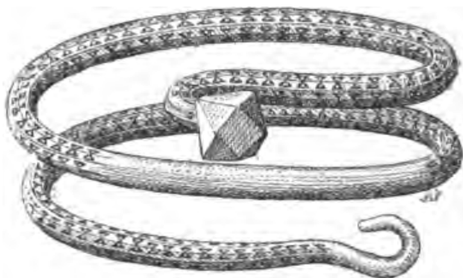

Fig. 440. Aarb. 1892. ½.

lægninger i religiøst Øiemed, som foretoges allerede i Stenalderen.

Ikke uvigtigt for Spørgsmaalet om den hjemlige Fabrikation af de talrige Sølvarbeider og i det hele for den rette Opfattelse af Vikingetidens Haandværk maa det findes at være, at selve de Redskaber, hvormed der arbeidedes, foreligge i de saakaldte *Værkstedfund.*

Hyppigst træffes Smederedskaber, Ambolte, svære Hamre, File, Jern med Huller til Forfærdigelse af Nagler, Tænger, Saxe til Arbeide i Metal o. s. v. Til Forarbeidning af Træet havdes svære Bor, Meisler og Øxer med Skaftdølle, spinkle Hamre og store Raspe. Flere af disse Former bleve allerede anvendte i Folkevandringstiden, som dette vides fra Vimosefundet (S. 561). Nylig ere ogsaa Hammer og Tang blevne fundne i Grave fra samme Tid. De senere i Vikingetiden anvendte Redskaber vare dog større og af sværere Former, i det hele meget lignende det nutildags brugte Værktøi. Desforuden indeholde enkelte af disse Fund forskjellige Metalsager, nyforfærdigede eller gamle og itubrudte, Alt nedlagt i et Lerkar eller et Træskrin, af hvilket dog kun Metaldelene ere fundne bevarede. De ialt 6 foreliggende Fund af denne Art, optagne i Mark eller Mose, have saaledes ganske Præg af, ligesom Bronzealderens Støbefund (S. 383), at rumme Haandværkerens Redskaber og Eiendele.

Fig. 441. ²/₃.

Det største af disse Fund er fra Thiele i Viborg Amt. Sammen med en Del Værktøi af nævnte Arter, Ambolte, Hamre, Tænger, File, Meisler, Naglejern og Sax, optoges to Støbeskeer af Jern med isiddende Metalmasse, Vægtlodder og Dele af en Vægtskaal, nogle Segle, en Øxe og Dele af mange itubrudte Metalsager. To Jernkramper endende i sirlige Dyrehoveder af Bronze have hørt til Laasen i et Træskrin, som indesluttede det hele. Prægtige Beslag til Træskrin af ornamenteret og forgyldt Bronze foreligge i andre Fund ligesom ogsaa Bronzenøgler prydede med de sædvanlige Dyreornamenter (Fig. 441).

Maa der end siges at være lidet bevaret fra Danmarks Vikingetid i Sammenligning med de ældre Perioder og med de samtidige Fund fra Sverige og Norge, saa yde dog Monumenter og Fund

betydelige Bidrag til Oplysning om de fleste Sider af Kulturlivet. Alle de enkelte Træk ere foran berørte: Befæstninger, Grave, Mindestene og religiøse Forestillinger — Haandværk og Industri, Handel og Betalingsmidler — Kunst og Bogstavskrift — Mandens Vaaben og Kvindens Smykker, Klædning og øvrige Udstyr — Husgeraad, Ride- og Kjøretøi o. s. v. Betragtet i Enkelthederne indeholder Alt dette en rig Fylde. Kun paa eet Punkt mangler Stoffet næsten ganske. Om Boligerne vides ikke stort andet end, at de vare af Træ; først fra d. 11. Aarh. haves Bygningsdele bevarede. Sandsynligvis var Huset af rektangulær Form med Indgang i Gavlen og med Valmtag. Grunden af saadanne Huse ere i Sverige trufne allerede fra en tidligere Del af Jernalderen. Af Kammeret i Jellingehøien kan vel fremdeles sluttes, at Væggene vare af Stavkonstruktion med opretstaaende Planker, Loftbjælkerne sammenpløiede og Enkelthederne afhøvlede, prydede med Snitværk og malede.

Paa dette Punkt som overalt maa Udlandets Middelalder allerede have gjort sin Indflydelse gjældende. I Norden var det dog endnu Oldtid. Grænsen for dette Tidsrum maa sættes, hvor dets Minder afløses af Middelalderens. Dette skete ikke ved Christendommens første Forkyndelse i Danmark. Allerede omkring Aar 700 optraadte den første christne Missionær, og 826 blev en nordisk Konge døbt i Ingelheim ved Mainz; Ansgar fulgte tilbage med ham, og derefter udbredtes Christendommen ad mange Veie. Men paa de efterladte Minder spores dette ikke. Hvad der er bevaret fra det 9. og 10. Aarh., har Hedendommens og Oldtidens Præg.

Næppe kan noget Mindesmærke af egentlig middelalderlig Art og Form føres tilbage over Aar 1000. Det skulde da være de ældste Voldsteder. Danevirke er derimod bygget efter Oldtidens Skik; Jellingehøiene ere Oldtidsmonumenter ligesom de til dem hørende Runestene, selv om den ene bærer en christelig Fremstilling. Kort før Aar 1000 reistes der Høi og Runesten over Sven Tveskjægs Mænd ved Hedeby (S. 640). Indtil Aar 1000 var Kunsten nøie knyttet til den gamle Dyreornamentik; først derefter indfandt sig den middelalderlige, vingede Drage. I Hvilehøien ved Randers, der rummede et hedensk Gravudstyr (S. 657), fandtes en Mønt fra Otto I. (936—962), og paa Refsnæs er der sammen med et

Sæt af Kvindesmykker svarende til dem, som findes i Gravene, optaget en Mønt fra samme Tid. Thorshamrene af Sølv høre til Fund fra Aartusindets sidste Halvdel. Efter alle disse Forhold maa Oldtidens Slutning sættes ved Christendommens fuldstændige Indførelse i Landet, ved den Tid, da Kong Harald skrev paa Mindestenen i Jellinge, at han gjorde alle Danerne christne. Oldtiden afsluttedes saaledes i sidste Halvdel af d. 10. Aarh. eller henimod Aar 1000. Her sluttes ogsaa denne Bog, som begyndte mere end 3000 Aar f. Chr. F.

SLUTNING.'

MIDLER, MAAL OG METHODE.

Til Slutning kastes Blikket tilbage over den lange Vei, der førte gjennem Tiderne fra Stenalderens Skaldynger til Christusbilledet paa Jellingestenen. Der dømmes om, hvad der er naaet, og der kan nu skjønnes om, hvad der staaer som Opgave for den forhistoriske Archæologi. Det er tillige seet, hvilke Midler der haves til Raadighed, og hvorledes Stoffet behandles.

Man vil nu sikkert, at der i Sammenhæng skal gjøres Rede for Archæologiens Maal, dens Midler og Methode. Lad det da forsøges at give et Omrids heraf, saa klart, men helst tillige saa knapt som muligt. Thi egentlig tillokkende er det ikke at tegne det og hellerikke at se derpaa. Alt er saa ganske selvfølgeligt. Og dog maa et og andet Forhold nærmere omtales, lidet overtænkt som det hidtil har været.

Det er foran seet, at Fund og Mindesmærker ikke danne Archæologiens sidste *Maal.* Der sigtes videre, til Landets hele Forhistorie i indre Sammenhæng og chronologisk Forløb, som den foreligger i samtidige Kilder, de bevarede Oldtidslevninger af enhver Art. Først og fremmest er det en Kulturens Historie, som kan skrives efter disse Kilder. Dog naaes der meget videre. Forhistorien rummer en Sum af Viden om Oldtiden, mærkelig fyldig, mangesidet og sikker i Enkeltheder som i Hovedforhold, og ved Siden heraf mærkelig fattig og mangelfuld baade i Stort og Smaat. Det er Historie af egen Art, begrundet paa Kildernes særlige Natur. Den forhistoriske Forskning har sin egen Grund; her maa der herske egen Skik og Ret. Ingen fordrer af Middelalderens Historie det samme som af den nyere Tids, af Kunstens Historie

det samme som af Statslivets. Saaledes har ogsaa Forhistorien et særeget Vidensindhold gjældende Folkenes Særliv og Samliv med Omverdenen, Tilstandene i deres Fremkomst, Bestaaen og Ophør, enkelte Individer og hele Befolkninger, store Begivenheder og Smaatræk af det daglige Liv, Tanker og Følelser, Evner og Anlæg — Alt snart baade rigere og klarere, snart sparsommere og dunklere, end det findes i den egentlige Historie.

Men ere Oldsager og Mindesmærker ikke det sidste, saa ere de det første Maal. Uden dem vindes ingen Kundskab; jo større og bedre Stof, des flere og brugbarere Iagttagelser. Den første og vigtige Opgave bliver da selve *Stoffets Tilveiebringelse*. Herved medvirke de Mange, Karlen, der langsomt bøier sig bag Ploven for at optage, hvad Tilfældet byder, Finderen, som opmærksom griber det eiendommelige Stykke, der ligger for hans Fod, Samleren, der vogter sine kjære Sager tilveiebragte ved Aaringers Flid og Interesse. Den forhistoriske Archæologi har saaledes mange Hjælpere i den store Kreds.

Hvor Stoffet derimod skal tilveiebringes ved Udgravning, kræves den fulde Kyndighed. Hvergang en saadan Undersøgelse skeer, forsvinder nemlig et Stykke Oldtid for aldrig at kunne erstattes; der forstyrres et Sammenhæng af Vidnesbyrd, som aldrig mere kan tilveiebringes. Selv den mest erfarne, selv den videst uddannede gaaer derfor til sin Undersøgelse fyldt af Ængstelse for, at noget Fund eller Forhold skal undslippe hans Opmærksomhed. Ingen ukyndig Haand tør saaledes opløse et Oldtids-Sammenhæng; ingen fremragende Videnskabsmand er for god til selv at lede Gravningen; ingen Udgift er for stor, forat Undersøgelsen kan foretages med den videst drevne Omhu og saaledes, at Alt, hvad der ikke kan medtages og sikres, bliver bevaret i Optegnelse og Billed.

Det indsamlede Stof gaaer i Arv fra Slægt til Slægt og forøges bestandig. Offentlige Museer optage efterhaanden de private Samlinger; enhver bringer herhen, til rette Sted, det Fund, som Leiligheden gav ham. I Museet lægges Stoffet til Rette for Studium; det fremstilles i Skrift og Tryk, Alt ordnet i vel overskuelige Rækker og Lag. Trindt om i Landet fredlyses Mindesmærkerne til Eftertidens Studium. Tilveiebringelsen og Bevaringen af Oldtidslevningerne er Archæologiens første, vigtige Maal.

Men det er for at vinde Kundskab, at der samles og sikres. Meget yder nu strax og umiddelbart Indhold for Aand og Tanke. Flint- og Metalarbeidet tiltrækker ved Skjønhed og Behandling; Monumentet virker ved Anlæg og Størrelse; Minderne fra den fjærne Fortid tale direkte til Følelsen. Hos ethvert normalt udstyret Menneske, det være lidet eller høit udviklet, findes Evne til at modtage dette. Atter saaledes staaer Archæologien i væsentligt Forhold til alle dem, hvem Naturen gav Sands og Øie.

Allerede heri ligger *Iagttagelsen* skjult — en let og hurtig sluttet Akt, vil der siges, da jo enhver kan se. Og dog er det saa, at skjøndt mange se paa Sagerne, er der kun faa, som se noget ud af dem. Alle have ikke lige let ved at se; med Øiet skærpet paa forskjellig Maade opdager den ene eet, den anden et andet. Slægt efter Slægt vender tilbage til det samme Stof, og bestandig sees der noget nyt og rettere. Hundens Gnav paa Knoglerne fra de gamle Skaldynger fandt den lærde Naturforsker (S. 12); det første Hvedekorn i Oldtidens Lerkar saa den læge Skolemand (S. 411). Paa Iagttagelser er denne Bog skreven, paa Iagttagelser først og sidst maa enhver archæologisk Forsker arbeide.

Og dog kan det ikke nægtes, at en og anden videnskabelig Archæolog ikke formaaer at gjøre Iagttagelser. Han vilde staa hjælpeløs ved det aabne Udgravningsfelt; han tager hellere Afbildningen end selve Stykket i Haanden; han overlader Andre at se for sig. Vistnok er det stedse nødvendigt ogsaa at benytte Andres Iagttagelser. Hellerikke Astronomen kan observere Alt selv; men som han maa have observeret og altid maa vedblive dermed, saaledes maa Archæologen have iagttaget og bestandig fortsætte denne Dont; thi her ligger Grunden for hele det videre Arbeide.

Til Iagttagelsen knytter sig strax Mængden af Slutninger om Stort og Smaat. Bæltepladen sees i Graven at ligge ved Bæltestedet; den var da et Smykke, ikke en Skjoldbule (S. 248). Hvilken Fylde af Slutninger om Kultur, Aandsudvikling og technisk Færdighed udgaaer ikke fra Betragtningen af en Bronzelur? Men alle disse Slutninger angaa kun det enkelte. At et Bronzesværd blev anvendt engang i Nordens Oldtid, er uden videre Betydning; først det at Landet var fyldt med velrustede Krigere, har Interesse. Almenforholdet, *Reglen* er det, som søges; den findes ved Gjentagelse af Observationen. Hvad der ti Gange er iagttaget, var ret

almindeligt; hvad der i flere og mange Tilfælde er seet, kan antages at være Regel. Saaledes sluttes der til alle almindelige Resultater, smaa og store: Bronzealderens Kvinde bar en Dolk ved Bæltet — der var en Periode, i hvilken Jernet var ukjendt. Navnlig vindes saaledes alle de vigtige Regler om Samtidighed og Ikke-Samtidighed, der danne Grundlaget for den forhistoriske Chronologi.

Hvornaar der nu paa denne Maade kan sluttes fra nogle til alle, hvormange ensartede Iagttagelser der behøves, forat en Regel kan opstilles, derom lader sig intet sige i al Almindelighed. Det afhænger af den enkelte Sags Natur. Heraf flyde de modstridende Anskuelser og de forhastede Regler, der friste selv den bedste. *L. Lindenschmit* saa, at der i Norden var fundet mange etruriske Bronzesager, og sluttede da, at alle i Norden fremdragne Bronzer vare indførte fra Etrurien (S. 213).

Undertiden jages der saa stærkt efter Regler, som var det glemt, at de skulle være virkelig gyldige. Og dog hellere en Regel, som engang fremtidig maa forkastes, end slet ingen. Først kan Archæologen ligesaa lidt som ethvert andet tænkende Menneske undgaa at uddrage Resultater af foreliggende Iagttagelser; han maa til ethvert Tidspunkt opgjøre, hvad der vides. Dernæst arbeider man sig fremad ved bestandig at rette paa delvis feilagtige Regler; ogsaa disse gjøre deres Nytte, saafremt de kun ere byggede paa Alt, hvad der til en given Tid kan vides. De saaledes begaaede Feil bør Eftertiden tilgive, ja være taknemlig for. Mere skyldes dog den, som paaviste den fuldt gyldige Regel, sikret ad rette Vei, dels ved Iagttagelsernes Masse, dels ved Paavisningen af de virkende Aarsager. Begge Dele behøves. Det var ikke nok, at Tusinder af Fund gave den Regel, at Jern ikke træffes sammen med de gamle Bronzer; Aarsagerne til dette Forhold maatte findes, forat Sagen kunde betragtes som afgjort.

Da det er Regler, som skulle findes, og da disse afhænge af Iagttagelsernes Mængde, vil det sees at være af Betydning, at ingen Iagttagelse unddrages Fagmanden. Kun han kan dømme, om det foreliggende Tilfælde vil bidrage til at opstille eller fæstne en Regel. Heraf reiser sig en vidtgaaende Fordring om, at ingen Oldtidslevning, det være den store Gravhøi eller den lille Urne, tilintetgjøres uden sagkyndig Dom er fældet. Heraf fremgaaer

Nødvendigheden af, at Fagmanden har den videst mulige Kundskab, hentet fra Museer, Literatur og fra Monumenterne i Marken; thi uden dette er han ude af Stand til at dømme om Fundets Betydning. Heraf sluttes tillige, hvor Grænsen skal drages for den planmæssige Indsamling af Stoffet. Den Iver er ilde anvendt, hvormed der ofte samles paa Stof, som kun bekræfter, hvad der forud vidstes, eller hvormed der ophobes værdiløse Sager, om hvilke ingen frugtbare Regler ville kunne dannes. Paa ikke faa Punkter kan man alt nu med Tryghed sætte en Grænse.

Men hvilken Sikkerhed har i Grunden den archæologiske Regel, vil der mulig spørges. Det paastaaes vel, at disse Øxer tilhøre den yngre Stenalder og disse Sværd den førromerske Periode; men hvorfor skulde de samme Former ikke engang dukke op i en ældre eller en senere Tid. Om Paalideligheden af de archæologiske Resultater næres der ikke ualmindelig en vis Tvivl.

Det hjælper ikke at pege paa de mange Iagttagelser og den lange Erfaring; Tvivlen om Reglens Værdi vil dog bevares. Den fjærnes kun, naar det er seet, at den archæologiske Regel hviler paa samme Forudsætning som alle for Menneskelivet gjældende Regler, Forudsætningen om Lovmæssighed og Konstans i Livet og dets Virkninger. Uden dette kunde ingen Regler vindes. Alt er vel i Bevægelse i Menneskenes Liv, hver Dag forskjellig fra den foregaaende; Frem- og Tilbagegang raader overalt, selv den omgivende Natur forandrer sig. Men Bevægelsen foregaaer langsomt; den kjendes først tydelig efter en Tids Forløb. Hverken de enkelte Individer eller Folkene bevæge sig hurtig bort fra deres hele Grund. Det staaende i Bevægelsen er Forudsætningen for den archæologiske Regel. Vi have erfaringsmæssig Ret til overalt at forudsætte en Konstans udtalt i Brugsgjenstande, Kunst og Stil, Sæd og Skik, og for denne Konstans er det, at der søges Regler. De dannes for Oldsag- og Monument-»*Typer*« — Former, der erfaringsmæssig vides at have havt en vis Konstans, for Fundtyper — Kombinationer, der ere iagttagne som konstante, for Stilarter — det konstante Kunstpræg, for Skik og Brug, for de geographiske og chronologiske Grupper, for alle de enkelte Led i det sammensatte, archæologiske System.

Men om alle disse Regler vide vi, at de kun gjælde for visse Steder og visse Tider, at de have Grænser, hvor de mødes og

brydes med andre Regler, der herske videre fremme. Saaledes dannes de Undtagelser, der hænge ved enhver archæologisk Regel, dog ikke forstyrrende og generende Undtagelser, men tværtimod beroligende og oplysende. De dannes nemlig ikke tilfældig og af fjærnt liggende Faktorer, men ganske nødvendig og kun af de nærliggende. Saaledes findes Bindeleddene mellem de staaende Partier, Overgangsfundene og Overgangsformerne. Reglerne maa overalt skyde over hinanden, om kort eller langt, erfares kun ved Iagttagelse. Men da at ville søge faste Grænser i Archæologien, turde være ganske misforstaaet; saadanne træffes mulig i Naturens, men ikke i Menneskets Historie. Ret at se dette har navnlig sin Betydning for Afstikningen af de chronologiske Grænser, en vigtig Sag i Archæologien, der tilstræber chronologisk Orden (S. 355 flg.).

En ganske anden Fremgangsmaade end den her omtalte findes ofte anvendt, og for en overfladisk Betragtning med et vist Held. Der søges ikke gjennem Iagttagelse frem til Reglen; men denne laanes fuldt færdig andetstedsfra, det være nu fra et andet Videnskabsfag eller fra løs Grund. Man undersøgte, hvorledes det hængte sammen med Bronzealderen i Norden, og opstillede da en Række Sætninger: »Nordboen var i Oldtiden ikke istand til at behandle Metallerne dygtig og kunstfærdig« — »de gamle Bronzer ere forarbeidede med Staal« o. s. v. (S. 214, 257, 624). Hermed var Sagen hurtig klaret; den nordiske Bronzealder var en Fiktion. Ved denne Fremgangsmaade klæbede dog den Mislighed, at de opstillede Sætninger vare ubeviste og falske. En lignende Fare vil man som oftest løbe ved *Deduktion* fra Almensætninger, der ere dannede paa Forhaand. Ere de sikre, da er Methoden ganske vist fortræffelig. Men usandsynligt er det, at der fra andre Omraader skulde kunne hentes ret mange sikre Regler, der ville være gyldige og tillige af Betydning for de forhistoriske Tilstande. Det vilde da være uklogt at betræde denne deduktive Vei. Archæologiens egentlige Methode er den ovenfor omtalte, ulige langsommere og besværligere, men tillige sikrere *Induktion*.

Men der tilstræbes mere end selve Erkjendelsen af Reglerne. Det maa vides, hvorfor og hvorledes de fremkomme, hvorfor og hvorledes de ophøre. Reglerne staa for os som Virkninger af Aarsager, og disse ønske vi at kjende. Hvorfor formedes Redskabet saaledes, hvad var dets Bestemmelse? Hvorfor træder denne nye

Form frem, og hvorledes blev den omsat i andre Former? Hvorfor træffes Sagerne nedlagte saaledes i Mark og Mose? Aarsagerne kunne ikke iagttages; hvorledes findes de da?

Temmelig haabløst er det at forsøge paa umiddelbart at udtænke Aarsagerne; der er sædvanlig for mange Muligheder. Nutildags indlader man sig hellerikke gjærne paa dette Forsøg. Tidligere derimod udspekuleredes det, at Tordenstenen dannedes af Lynets Dampe (S. 159); der philosopheredes over Bronzealderens Aarsag — den var, at Kobber og Tin vare lettere tilgængelige i Naturen end Jernet, eller lettere at bearbeide; der opstilledes Forklaringer af Sværdets buede Æglinie eller Bøilenaalens Krumning som hidrørende fra en iboende Kraft og Spænstighed. Saadan umiddelbar Udtænkning af Aarsager vil sikkert fremtidig kun tilfredsstille visse spekulativt anlagte Hoveder og har næppe nogen egentlig Plads i Archæologien.

Den sædvanlige Maade, hvorpaa Aarsagen søges, er gjennem Sammenligning og Slutning. Der opledes andetsteds lignende Virkninger, hvis Aarsag kjendes, og det sluttes nu, at samme Aarsag ogsaa gjælder paa det archæologiske Omraade; thi samme Virkning har samme Aarsag. Stensagerne fra Europa sammenlignedes med Naturfolkenes Vaaben, og det sluttedes, at de tildannede Stenstykker af hidtil ukjendt Bestemmelse ogsaa vare Vaaben (S. 162). Oldtidens Lerkar saaes blottede i Markfladen efter Regnen, ligesom Paddehattene skyde frem efter Regnskyllet; Menigmand sluttede da, at Urnerne vare et Slags naturdannede Paddehatte; thi Regnen var den fælles Aarsag. Baade den første og den sidste af disse Slutninger var formelt rigtig; fra det bekjendte overførtes Aarsagen til det ubekjendte; men der fandtes den rigtignok væsentlige Forskjel, at der i det første Tilfælde var virkelig Lighed, i det sidste ikke. De to Exempler vise hele Afstanden mellem en rigtig og en urigtig Anvendelse af *Slutning fra Lighed.*

Det kommer an paa, at der er tilstrækkelig Lighed i visse Retninger, forat der kan sluttes til Lighed i andre. Herom kan man snart blive enig. Naar Ligheden er meget stor eller næsten fuldstændig, da er Slutningen i Reglen sikker nok. Nogle i Danmark fundne Bronzekar ligne ganske de romerske Fabrikata; de ere altsaa indførte fra Romerne. Først naar Forskjellen er kjendelig, begynder Usikkerheden. De runde, spidstoppede Bronzeplader fra

Slutningen af den ældre Bronzealder ligne meget de ældre, som ere fundne ved Bæltet; de maa da ogsaa være Bælteplader (S. 315). Forskjellen i Form er dog saa stor, at en Tvivl om Slutningens Rigtighed vilde være forstaaelig. Saaledes kan det vel siges, at jo større Forskjellen er, desto større ogsaa Usikkerheden.

Dog maa Sagens Kjærne ligge dybere. Det synes, som om der kan være en særdeles stor Lighed, og Analogislutningen kan dog være falsk. *Ole Borch* sammenstillede med Rette Flintflækkerne fra Anholt med de Flintknive, som Israeliterne brugte ved Omskjærelsen, og turde dog ikke slutte, at de havde havt samme Bestemmelse (S. 159). Der er danske Stenøxer, som paa det nøieste ligne Øxer fra Amerika, og dog kunne de ikke henføres til samme Kreds af Mennesker. *Jap. Steenstrup* sammenlignede den runde Fordybning over og under Læberne paa Gundestrup-Kjedlens Hoveder med de runde Pletter i Buddhisternes Ansigt og sluttede feilagtig, at hine ogsaa vare buddhistiske (S. 581). Ret et fornøieligt Exempel frembyder Sammenstillingen mellem Dekorationen paa nordfranske Stenmonumenter og de fine Hudlinier i Menneskets Haand. Stærkt forstørrede ligne disse ganske de jævnsides løbende, bugtede Mønstre paa Stenene, og dog er der ingen Tvivl om, at man uden al Grund har sat disse Hud- og Stenlinier i Parentelforhold til hverandre.

Paa lignende Maade er der utallige Gange blevet sluttet ganske forkert fra Lighed i Form, Art og Enkeltheder til Lighed i Tid, Oprindelse eller Bestemmelse, blot fordi man ikke forstod, hvilken Art og hvilken Grad af Lighed der krævedes i hvert enkelt Tilfælde. Et iøinefaldende Exempel afgiver Kopien, Efterligningen og navnlig Forfalskningen. Ved den antike Guldmønt og den skaarne Sten kan Kopien være saa nøiagtig lig, at al Tanke paa Forhaand maa opgives om at slutte fra Lighed til fælles Oprindelse. Selv den skarpeste Loupe kan ikke opdage Forskjel, og dog er Slutningen falsk. Ligesaa ved Slutninger til fælles Bestemmelse og Betydning: Skibet er i Ægypten et Solsymbol, i Norden et dekorativt Motiv; det forestiller et almindeligt Fartøi, og i Christendommen bliver det et religiøst Symbol. Fisken fremstiller billedlig Vandet; den er i Grækenland som i Japan en Dekoration for Spisefadet, og dertil er den et helligt, christeligt Tegn. Øxen kan være en Offerøxe, en Stridsøxe, en Brændeøxe og et religiøst Symbol.

Kredsen er et Solbillede, et Ornamentmotiv, en Knap, den buddhistiske Ansigtsplet eller Skjønhedspletten fra Rokokotiden. Der kan da ikke sluttes fra Lighed i Form til Lighed i Tid, Sted og Bestemmelse.

Og dog vide vi godt, at saadanne Slutninger maa drages, og at de ogsaa have Realitet. Archæologen maa ligesom alle andre Mennesker slutte fra Lighed. Rask og uden Betænkning bestemme vi ved Hjælp af Analogislutningen dette Stykke som en Øxe, hint som et Sværd, og vi ere ganske nødte dertil, idet Bestemmelsen ikke lader sig finde ad anden Vei; den kan jo ikke iagttages. Denne Bog er fyldt med Analogislutninger — lad os haabe, at de findes gode. Men de samme Slutninger ledede til de største Vildfarelser, som det foran er seet ved Guldhornene og Sølvkjedlen, til at finde Ægypten i Tydsklands Oldtid eller i Irlands Middelalder, til at henføre Mykenæfundene til Folkevandringstiden o. s. v. o. s. v.

Hvornaar er da Analogislutningen sand og hvornaar ikke? Ja, kunde dette bestemmes, da vilde mange Forfatteres og Læseres Liv være reddet, og Typographernes Antal kunde betydelig indskrænkes. Men beklageligvis kan der ikke angives nogen bestemt Regel. Det afhænger af Lighedsgraden og Lighedsarten i hvert enkelt Tilfælde paa det archæologiske Omraade som ellers i Menneskelivet. Vi ere enige om, at Erasmus Montanus ikke tilstrækkelig nøie beregnede Lighedernes Vægt, da han beviste, at Per Degn var en Hane. Men paa den anden Side kunne vi give Dommeren Ret, som erklærer Forbryderen skyldig efter Indicier, idet Lighedsmassen er fuldstændig overbevisende. Som i disse Tilfælde saaledes ogsaa i Archæologien er det Lighedens Art og Grad, hvorpaa det kommer an. Dette er ganske selvfølgeligt, og enhver ved det; men stærkt at minde derom, er dog ikke overflødigt. Thi som der ofte er blevet fordømt paa utilstrækkelige Indicier, og som Nille følte sig ganske overvældet af Erasmi Slutninger, saaledes har Archæologen ofte sluttet fra utilstrækkelige Ligheder, og Læsernes Kreds har for en Tid følt sig ganske overbevist derved. Der maa mindes derom, forat det kan forstaaes, hvorledes Mening kan staa skarpt imod Mening; det er, fordi Lighederne ikke veie ens paa de forskjellige Forskeres Vægtskaal: Sølvkjedlens buddhistiske Ligheder veie meget for *Jap. Steenstrup*, intet for den, som henfører Kjedlen til Norden. Der maa mindes derom, forat Læseren

ret kan forstaa, at den hæderlige archæologiske Dommer ikke sjælden maa erklære, at der ikke foreligger tilstrækkelig gode Indicier til, at en Dom kan fældes. Endelig maa der mindes derom, forat man ret kan vogte sig for Feilslutninger paa Grund af utilstrækkelig Lighed. Og virkelig er det saa, at Archæologen har Maader, paa hvilke han kan sikre sig, omend ikke tvinge sit Stof til Selvbekjendelse, som Forhørsdommeren sin Synder.

Man kan vel gaa ud fra, at der altid fra Lighed kan sluttes til Slægtskab; men det archæologiske Slægtskab har mange Arter: Oprindelses- og Fabrikations-, Efterlignings- og Afledningsr-, Hensigts- og Bestemmelses-Slægtskab, og hver af disse Arter har mange nærmere og fjærnere Grader. Hvilken Art og hvilken Grad det er, afhænger af de enkelte forhaandenværende Ligheder, blandt hvilke atter Tidens og Stedets Lighed spiller den største Rolle. Fra Ligheden mellem Mæandertegningerne i Grækenland og i Norden kan der sluttes til Slægtskab (S. 493). Da de skilles ved mange Aarhundreder, kan der dog ikke være Tale om et Oprindelses- og Fabrikations-Slægtskab; de i Norden fundne mæanderprydede Sager kunne ikke være indførte. Uligheden i Tid og Sted er dog ikke større end, at der kan formodes at være et Efterlignings- og Afledningsslægtskab. Naar Mæandren ogsaa viser sig i Amerika, er Stedets og Tidens Ulighed derimod for stor til, at Slægtskabsarten kan være den samme. Her kan der kun sluttes til et Hensigts- og Bestemmelsesslægtskab; Mæandren maa være fremkommen selvstændig i Europa og i Amerika. Skulle Feilslutninger undgaaes, maa Undersøgelsen af *Tid og Sted* altid danne Forudsætningen og Grundlaget for den archæologiske Sammenligning.

Naar Stedets og Tidens Ulighed er givet, ville Slutninger selv fra betydelige Ligheder i andre Retninger oftest være af farlig Art. Hammeren var i Oldtiden et helligt Symbol, i Nutiden er den kun et Smederedskab; Skibet var i Ægypten et Solsymbol, i Norden et dekorativt Motiv, o. s. fremd. de S. 696 anførte Exempler. Indenfor samme Tids- og Kulturkreds bærer derimod Analogislutningen langt; den chronologiske og geographiske Lighed danner en Grundsum, der kan opveie mange Enkeltligheder.

Til at opnaa denne Lighed som Forudsætning for Slutning, eller til i hvert Fald at reducere Uligheden til et betydningsløst Minimum haves et eget Middel. Urnemarkerne i Italien og i Norden

findes at indeholde megen Lighed (S. 458); men til at der kan sluttes herfra, er Tidens og Stedets Afstand for stor. De tilsvarende Gravpladser opsøges da over hele den mellemliggende Strækning, i Nord-, Mellem- og Sydtydskland, og ved en Række af Slutninger, der hver for sig angaaer det i Tid og Sted ganske nærliggende, knyttes Yderpunkterne i Rækken til hinanden. Saaledes ved Spiralornamentiken i Bronzealderen (S. 266), ved Mæanderornamentet i Jernalderen (S. 491) og ellers overalt. Tilveiebringelsen af sammenhængende *Rækker af Stof*, hvis enkelte Led berøre hinanden i Tid og Sted, er en Hovedmethode i den forhistoriske Archæologi, der giver en betydelig Sikkerhed for Slutninger.

Herved opnaaes tillige den Fordel, at Stoffet samles til *Helheder*, et andet vigtigt Sikringsmiddel. Behandlingen af et knapt og lidet sammensat Stof er oftest farlig. Enkelte Stenøxer og de runde Ansigtspletter (S. 696) frembyde for faa Enkeltheder. I Stedet herfor tages hele Rækken af Øxeformer, hele Stilen i Hovederne. Talsmanden for den buddhistiske Indflydelse i Norden sammenligner et Randornament paa Guldbracteaterne dannet af fortløbende Buer (se Fig. 370) med de store, kuppelhvælvede Toper i Asien og slutter, at Ornamentet fremstiller en Række af disse Bygninger. Her maa der formindskes, ligesom der ved Hudlinierne maa forstørres, forat der overhovedet skal være nogen Lighed. Hovedsagen er dog. at hele Overensstemmelsen ligger i en simpel, buet Linie; den findes ogsaa i Fingerbøllet og i Regnbuen. Saa ofte man nøies med saa mager en Lighed, løber man Fare for at slutte feil.

Men byder Stoffet kun Enkeltheder og ikke Helheder, eller er det umuligt paa foran angivne Maade at fjærne Tidens og Stedets Ulighed, og vilde man altsaa løbe en stærk Risiko ved at slutte, da behøver man dog ikke at lægge Sagen tilside og Hænderne i Skjødet. Der vil ofte være Stof nok til at danne en god *Hypothese*. Forklaringsforsøget er en Hovedvei i den forhistoriske Archæologi. Den maa ofte betrædes; thi Stoffet er foreløbig mangelfuldt, og der behøves til Oplysning om de ukjendte, fjærne Tider al den Hjælp, som kan skaffes fra de historiske og de exotiske Folk. Lignende Virkninger opsøges paa Steder, hvor ogsaa Aarsagerne kjendes, selv om Afstanden i Tid og Sted er meget stor, og det *forsøges* nu, om de samme Aarsager skulde

gjælde paa forhistorisk Grund. Faren herved er ikke stor. Enhver ved, at det kun er Forklaringsforsøg; enhver ved tillige, hvorledes disse kunne prøves, at deres hele Værd afhænger af Arten og Mængden af de Fakta, for hvis Skyld de anstilles. Findes Hypothesen ikke ganske tilfredsstillende, henstaaer den til videre Prøvelse, indtil den engang rettet og lempet gjennem Tiderne forandrer Navn og kaldes et vundet Resultat.

Da det er Menneskelivets Forhold, som skulle belyses, forsøges først alle de Faktorer, der vides at være almindelig raadende, Krig og Fred, Ind- og Udvandring, Frem- og Tilbagegang o. s. v. Mere specielle Aarsager findes dernæst ved en gjennemført Søgning efter Ligheder. For at forklare Ligbrændingens Fremkomst (S. 324 flg.) søgtes alle Steder hen, hvor det kunde ventes, at denne Skiks Betydning var kjendt; dette viste sig at være Tilfældet i Amerika, og det forsøgtes nu, om samme Tanke kunde have været ledende i Norden. Anden Vei til at finde denne Aarsag haves ikke. Store Sammenligninger med fjærntliggende Stof, stedse saa ligt som muligt, danne Forudsætningen for disse Hypotheser; men om de overhovedet kunne opstilles, afhænger ganske af Lighedernes Antal og Art. Enkelte og simple Ligheder give ikke Anledning til Forklaringsforsøg.

Af langt større Betydning i den forhistoriske Archæologi er dog Sammenligningen med nærliggende Stof, der fra een Side er væsentlig ligt, fra en anden i samme Grad uligt. Hypotheserne paa dette Grundlag danne et Hovedelement i den nyere Forskning. Det er Forbindelsen af Lighed og Ulighed, hvorpaa det her kommer an. To Ringe, som i visse Punkter ere lige, i andre ulige, give Anledning til Hypothesen om, at den ene er en Efterligning af den anden eller tilhører en senere Tid (S. 467). Gjennemførte i et stort Stof føre disse Hypotheser til Erkjendelsen af fortsat Form- og Stiludvikling, af Frem- og Tilbagegang i Evne, af Kulturindflydelse og Overførelse. Atter her styrkes Hypothesen væsentlig ved Tilveiebringelsen af lange og helst flere jævnsides følgende Rækker, om muligt tillige med op- og nedstigende Klimax (S. 338 flg.).

Denne Sammenligning anstillet ved Oldsagtyper har man, vistnok noget overflødig, givet et eget Navn, den *typologiske* Methode. Den er kun et Led af den almindelige archæologiske Undersøgelsesmaade. Man troede en Tid lang, at der her var fundet en særlig

Vei til Sandhed, og det faldt da mindre let at vogte sig for de ved al Hypothese-Opstilling nærliggende Feil. Faa og simple Enkeltheder syntes at være tilstrækkelige. Smaavariationer i Oldsagformer fremkaldte Hypotheser, der vare betyngede med Tvivl og derfor betydningsløse; men først og fremmest feilede man ved at tro, at der kunde dannes gode Hypotheser om selve Oldsagtyperne, deres Form, Bygning og Ornamenter, uden at der hertil behøvedes andre forhaandenværende Ligheder og Uligheder, navnlig Tidens og Stedets. Ved Sammenligning mellem Typerne til Basis for Hypotheser maa tværtimod, som ved al archæologisk Sammenligning, disse Elementer først og fremmest indføres, og dernæst maa Sammenligningen alene anstilles ved rigt og mangesidet Stof, som baade frembyder væsentlige Ligheder og væsentlige Uligheder. I andet Fald giver den ikke Anledning til Hypotheser af noget Værd.

Som *Hjælpefag* benytter den forhistoriske Forskning i vidt Omfang de tilgrænsende archæologiske, historiske og lingvistiske Discipliner. Det er foran seet, hvorledes der fra alle Sider fører Veie og Stier ind i det forhistoriske Stof. Navnlig støtte alle Tidsbestemmelser sig i første Instans til Data, der ere hentede fra fremmed Grund (S. 280, 357). Visse Dele af Stoffet maa behandles af Naturforskeren. Hver for sig har Zoologen, Botanikeren og Chemikeren ydet Oplysninger af den største Betydning (S. 185, 310, 411, 550 o. s. v.). Som Regel vil det være Archæologen, der tilveiebringer Stoffet og stiller Spørgsmaalet, og af Maaden, hvorpaa dette gjøres, afhænger Resultatets Værdi. End mere gjælder dette, naar Bistand søges hos Nutidens Haandværk og Technik; rigtig spurgt vil den kyndige Fagmand paa mangfoldige Punkter kunne væsentlig oplyse Forhistorien (S. 244, 258, 414). Det kan herved blive nødvendigt at gjenfremstille Oldtidens Arbeider og at forsøge Anvendelsen af det gamle Værktøi. Sædvanlig vil dog saadant Experiment kun støttende og illustrerende slutte sig til, hvad der alt var fundet ad anden Vei. Paa et vist Stadium i Undersøgelserne har dette imidlertid havt sin Betydning, som da Spørgsmaalene drøftedes om Udførelsen af Bronzealderens Ornamenter (S. 257) og om Anvendeligheden af den ældre Stenalders Ægredskaber (S. 32)

Egentlig og særlig bestaaer den forhistoriske Archæologis Methode i Iagttagelse, dernæst i Sammenligning mellem det

væsentlig lige, eller mellem det væsentlig lige og i samme Grad ulige, Alt til Grundlag for Slutning og Hypothese. Forskningens stærke Udvikling gjennem dette Aarhundrede skyldes Stoffets mærkelige Forøgelse baade ved tilfældige Fund og ved planmæssige Søgninger, en videre og i nye Retninger udstrakt Sammenligning, en fortsat, nøie Iagttagelse, Slutninger paa Grundlag af et uddannet, videnskabeligt Skjøn og dertil lykkelige Hypotheser. Af de samme Faktorer afhænger dens Fremtid.

At denne vil blive lys, tør vel spaaes af den svundne Tid. I Norden har Forskningen ikke været afbrudt i tre Slægtled, og rundt om i Udlandet har den reist sig tidligere eller senere. Den brød overalt frem paa aaben, uhegnet Grund ligesom her i Landet ved Aarhundredets Begyndelse. Intet Skjærmtag byggedes der over den af de gamle videnskabelige Institutioner, og ret ilde Medfart fik den altid til en Begyndelse. Man kunde ikke tilgive, at der tænktes over Sager, der ikke vare akademisk afstemplede, og at et Videnskabsfag kunde finde Hjælp og Venskab hos Lægmands-Toldere og Syndere. Sin Ungdom maa den forhistoriske Archæologi høre for endnu efter hundrede Aars Forløb.

Ungdommen spores nu dog vist mest paa Kraften og Væxten. Hellere end aristokratisk at regne sine Aner tilbage til Middelalderen vil det forhistoriske Studium føle sig som et Barn af den nye Tid, borgerlig født i Friheds-Aarhundredets Morgen. Stolt over at være fremgaaet af Folkets Skjød vil det bevare sin frie, eiendommelige Særstilling. Baade Læg og Lærd vil det vedblive at drage til sig, og de Ord blive ikke fjærnede, som engang ere skrevne paa Fanen: i samme Grad populær og videnskabelig.

Hvad der vandtes under dette Mærke, er ikke i det dunkle. Det nye Fag har tillige mægtet at skabe sin egen Literatur og sine egne Institutioner, Museer, Selskaber og Møder. Med fuld Bevidsthed paatrykte det dem sit særegne Dobbeltpræg af Videnskabelighed og Folkelighed. Ret beseet er dette et Helhedspræg, der skyldes de gode Magter, som skabte og bestandig bære den forhistoriske Forskning: Folkets Trang til Selverkjendelse og dets Kjærlighed til sine Minder.

LITERATUR-FORTEGNELSE TIL JERNALDEREN.

I.

S. 433. *Perrot et Chipiez:* Histoire de l'art dans l'Antiquité, Paris 1884, II S. 718.
— *Oscar Montelius:* Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland, i Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, XXI S. 8.
— L'Anthropologie, Paris 1892, S. 453.
S. 434. *W. M. Flinders Petrie:* Illahun, Kahun and Gurob, London 1891, S. 12; Tell and Amarna, London 1894, S. 31.
S. 435. Society of Antiqvaries of London, Archæologia, LIII S. 83.
— L'Anthropologie, Paris 1890, S. 27, 383; 1891, S. 104; 1892, S. 450.
— Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, Bonn 1890, 89 S. 197.
— Archiv für Anthropologie, Braunschweig, XXI S. 1.
S. 436. *Sophus Müller:* Den europæiske Bronzealders Oprindelse, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1882, S. 344.
— *Gozzadini:* La Nécropole de Villanova, Bologne 1870.
S. 437. *Jules Martha:* L'art étrusque, Paris 1889.
— Notizie degli scavi di Antichità, Roma 1882.
— *Carlo Marchesetti:* Scavi nella necropoli di S. Lucia, Triest 1893.
— *v. Sacken:* Das Grabfeld von Hallstatt, Wien 1868.
— *M. Hoernes:* Die Urgeschichte des Menschen, Wien 1892.
S. 440. *J. J. A. Worsaae:* Fra Sten- og Bronzealderen i den gamle og den nye Verden, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1879.

II.

S. 443. *J. J. A. Worsaae:* Om Opdagelsen af den ældre Jernalder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1866.
— *E. Vedel:* Den ældre Jernalders Begravelser paa Bornholm, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1872.
— *J. J. A. Worsaae:* Om Slesvigs Oldtidsminder, Kjøbenhavn 1865.
— *Sophus Müller:* En Tidsadskillelse mellem Fundene fra den ældre Jernalder i Danmark, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874.
— *Carl Neergaard:* Jernalderen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892.
— *Sophus Müller:* Ordning af Danmarks Oldsager, Kjøbenhavn 1888—95.

S. 450. *Henry Petersen:* Vognfundene i Deibjerg Præstegaardsmose, Kjøbenhavn 1888.
S. 453. Revue archéologique, Paris 1864, X S. 337; 1869—72, X—XII.
— *Victor Gross:* La Tène, Paris 1886.
— *Franz v. Pulszky:* Die Denkmäler der Keltenherrschaft in Ungarn, i Paul Hunfalvy, Literarische Berichte aus Ungarn, Budapest 1879, III.
— Archæologiai Értesitö, Budapest 1895, 1.
— *A. J. Evans:* On a Late-Celtic Urn-Field, i Archæologia, London 1890, LII S. 315.
S. 454. Schriften d. physik.-ökonom. Gesellsch. zu Königsberg, 25, Sitzungsber. S. 23.
S. 455. Sidst anf. St. S. 26.
S. 456. *M. Hoernes:* Die Gräberfelder von St. Michael, i Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien 1888, XVIII S. 217.
— *E. Cartailhac:* Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal, Paris 1886, S. 250.
S. 457. *Salomon Reinach:* Les Gaulois dans l'art antique, i Revue archéologique, Paris 1888—89, XII—XIII.
S. 458. *Ingvald Undset:* Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, Christiania 1881.

III.

S. 461. *A. P. Madsen* og *Carl Neergaard:* Jydske Gravpladser fra den førromerske Jernalder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1894.
S. 462. *J. Mestorf:* Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein, Hamburg 1886.
S. 467. *Sophus Müller:* Halsringe fra Bronze- og Jernalderen, i Nord. Fortidsminder, I.
S. 468. *Oscar Montelius:* Den nordiska forntidens perioder, i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VIII S. 140.
S. 469. *Henry Petersen:* Vognfundene i Deibjerg Præstegaardsmose, Kjøbenhavn 1888.

IV—V.

Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874, S. 335; 1875, S. 80; 1880, S. 205; 1881, S. 109; 1892, S. 244.
F. Sehested: Fortidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1878; Archæologiske Undersøgelser, Kjøbenhavn 1884.
E. Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886.
Ingvald Undset: Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa, Christiania 1881.
Svenska fornminnesföreningens tidskrift, IX S. 196 flg.
S. 491. Mittheilungen d. K. deutschen archäologischen Instituts, Athen 1893, XVIII S. 73.
S. 493. *Adolf Furtwängler:* Die Sammlung Sabouroff, Berlin 1883—87, I S. 26.

VI.

Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager, Kjøbenhavn 1888—95.
S. 503. *P. Hauberg,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1894, S. 325.
S. 509. *Sophus Müller:* Dyreornamentiken i Norden, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1880.
S. 514. *Sven Söderberg:* Om Djurornamentiken under folkvandringstiden, i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, XI, 3.

VII.

S. 520. *Henry Petersen,* i Nordiske Fortidsminder, I.
S. 528. *C. Engelhardt,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877.
S. 532. *C. Neergaard,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, S. 205.
S. 535. *E. Vedel:* Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886.
S. 537. *Oscar Montelius,* i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VI, VIII, IX.

VIII.

Conrad Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, Kjøbenhavn 1863; Nydam Mosefund, 1865; Kragehul Mosefund, 1867; Vimose Fundet, 1869.
Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881, S. 128; 1892, S. 309.
S. 548. *J. J. A. Worsaae:* Om Slesvigs Oldtidsminder, Kjøbenhavn 1865, S. 55; Om Betydningen af vore store Mosefund fra den ældre Jernalder, i Oversigt over Kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandlinger 1867.
— *Jap. Steenstrup:* Et Blik paa Natur- og Oldforskningens Forstudier, Kjøbenhavn 1862, S. 5.
— *Henry Petersen:* Hypothesen om religiøse Offer- og Votivfund, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890.
S. 562. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, S. 311.
— *Joh. C. H. R. Steenstrup:* Hvorlænge have Danske boet i Danmark, i Historisk Tidskrift, 6 R., VI S. 114.
— *Oscar Montelius,* i Nordisk Tidskrift, Stockholm 1884, S. 21; Archiv f. Anthropologie, Braunschweig, XVII S. 151; Les temps préhistoriques, Paris 1895, S. 41.
— *Alexandre Bertrand,* i Revue archéologique, Paris 1893, I S. 283; 1894, I S. 152.
— *Hans Hildebrand:* Från äldre tider, Stockholm 1882, S. 71.

IX.

S. 564. *Olaus Worm:* Monumenta Danica, liber V.
— Atlas for nordisk Oldkyndighed, Kjøbenhavn 1857.
— Mémoires des Antiquaires du Nord, 1850—60, S. 293.
— *E. C. Werlauff:* Erindringer om Guldhornstyveriet, Kjøbenhavn 1858; Hans Grams Afhandling om det i Aaret 1734 ved Møgeltønder fundne Guldhorn, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1853, S. 141.
S. 570. *F. Sander:* Guldhornen, Stockholm 1888.
— *J. J. A. Worsaae:* Nordens Forhistorie, Kjøbenhavn 1881, S. 161; The industrial arts of Denmark, London 1882, S. 175.
S. 572. *Sophus Müller:* Det store Sølvkar fra Gundestrup, i Nord. Fortidsminder, I.
S. 576. *Franz Cumont:* Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra, Bruxelles 1894—95.
— *L. Lund:* Videnskabelige Forskningsmethoder, Kjøbenhavn 1894.
S. 577. *A. Furtwängler:* Der Goldfund von Vettersfelde, Berlin 1883.
S. 578. *Joseph Hampel:* Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos, Budapest 1886.
— *Alexandre Bertrand,* i Revue archéologique, Paris 1893, I S. 283; 1894, I S. 152.
— *Jap. Steenstrup:* Det store Sølvfund ved Gundestrup, i Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, Kjøbenhavn 1895, 6 R. hist. philos. Afdel. III, 4.

S. 581. *I. J. Schmidt:* Der Weise und der Thor, St. Petersburg 1845, S. 11, 16, 25.

S. 588. *Charles Darwin:* The Formation of vegetable mould through the action of worms, London 1881.

X.

S. 594. *Oscar Montelius,* i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Stockholm, VI, VIII, IX.

S. 595. *E. Vedel:* Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886.

S. 598. *J. de Baye:* Tombeau de Wittislingen, i Gazette archéologique, Paris 1889.

S. 602. Atlas for nordisk Oldkyndighed, Kjøbenhavn 1857.

— *Thomsen,* i Annaler for nord. Oldkynd. 1855, S. 265.

— *Bernhard Salin,* i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, XIV.

S. 606. *Ludvig Müller:* Det saakaldte Hagekorses Anvendelse og Betydning i Oldtiden, Kjøbenhavn 1877.

S. 607. *Oscar Montelius:* Svenska fornsaker, Atlas, Fig. 520.

— Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft, Wien 1889, S. 119.

— *Oscar Montelius:* Les temps préhistoriques, Paris 1895, S. 217.

— *J. Japetus S. Steenstrup:* Yak-Lungta-Bracteaterne, Kjøbenhavn 1893.

— *C. A. Holmboe*, Om Civaïsme i Europa, Christiania 1866, og mange andre Afhandlinger i Norske Videnskabs-Selskabs Forhandlinger.

S. 609. *Henry Balfour:* The evolution of decorative art, London 1893.

— *S. Bugge*, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871.

S. 613. *Oscar Montelius,* i Sveriges Historie, Stockholm 1877, I S. 225.

XI.

Sophus Müller: Dyreornamentiken i Norden, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1880.

Sven Söderberg: Om Djurornamentiken under folkevandringstiden, i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, XI, 3.

Joseph Hampel: Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos, Budapest 1886.

Franz v. Pulszky: Die Goldfunde von Szilágy Somlyó, Budapest 1890.

Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, Bonn 1892, Heft 92.

S. 627. *Salomon Reinach:* La Sculpture en Europe, i L'Anthropologie, Paris 1894—95, V—VI.

— *J. de Baye,* i Mémoires des Antiquaires de France, Paris 1886, XLVI.

— *N. Kondakof, J. Tolstoï* et *S. Reinach:* Antiquités de la Russie méridionale, Paris 1891.

— *Rudolf Virchow:* Über die culturgeschichtliche Stellung des Kausasus, Berlin 1895.

S. 628. *Hjalmar Stolpe,* i Ymer, Stockholm 1890—91.

— *Karl von den Steinen:* Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens, Berlin 1894.

XII.

S. 630. *Hans Hildebrand:* De förhistoriska folken i Europa, Stockholm 1880, S. 130.

— *O. Rygh:* Bygdeborge i Norge, i Aarsberetningen fra Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Kristiania 1883.

— *v. Peucker:* Das deutsche Kriegswesen der Urzeiten, Berlin 1860—64, II S. 404.

— *Cohausen:* Ringwälle, Braunschweig 1861.

S. 630. Archæologia, London 1893, LIII S. 465.
— *Robert Behla:* Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland, Berlin 1888.
S. 631. Annaler f. nord. Oldkynd. 1840—41, S. 163. — Jydske Samlinger, II S. 199. — Antiqu. Tidskrift, 1849—51, S. 54.
S. 632. *J. J. A. Worsaae:* Danevirke, Kjøbenhavn 1848.
— *Lorenzen,* i Annaler f. nord. Oldkynd. 1859.
S. 636. *A. D. Jørgensen:* Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen, Kjøbenhavn 1871.
S. 637. *Oscar Montelius:* Les temps préhistoriques en Suède, Paris 1895, S. 231.
— Congrès internat. d'Archéologie et d'Anthropologie préhistoriques, Stockholm 1876, S. 620.
S. 640. *Lud. F. A. Wimmer:* De danske Runemindesmærker.
S. 642. *August Sach:* Geschichte der Stadt Schleswig, Schleswig 1875.
S. 646. Antiquar. Tidskrift, 1846—48, S. 181.
— *Vedel Simonsen:* Borgruinerne, Kjøbenhavn 1813.
— *Burman Becker:* Efterretninger om de gamle Borge, Kjøbenhavn 1830—32, S. 7, 144.
— *Karl Hansen:* Danske Ridderborge, Kjøbenhavn 1832, S. 163.
S. 647. *Viollet-le-Duc:* Dictionnaire de l'architecture, Paris 1875, III S. 62.
— *de Caumont*: Abécédaire, Paris 1858, 2. édit., S. 305.
— *Geo. T. Clark:* Mediæval military architecture in England, London 1884, I S. 12.
— *Lisch,* i Meklenburgische Jahrbücher, Schwerin 1873, 38 S. 161.
S. 648. Baltische Studien, Stettin 1870, 24 S. 265.

XIII.

S. 649 flg. *Ludv. F. A. Wimmer:* De danske Runemindesmærker.
— *J. Kornerup:* Kongehøiene i Jellinge, Kjøbenhavn 1875.
S. 654. *C. Engelhardt,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876, S. 104.
S. 655 flg. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1869, S. 203; 1881, S. 140; 1892, S. 319.
S. 659. *J. J. A. Worsaae:* Om Slesvigs Oldtidsminder, Kjøbenhavn 1865, S. 98.
S. 660 flg. *Ludv. F. A. Wimmer,* i Forhandlinger paa d. 4. nord. filologmøde, udg. af C. Jørgensen, Kjøbenhavn 1893, S. XXIV; Døbefonten i Aakirkeby Kirke, Kjøbenhavn 1887.
— *C. Engelhardt,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876, S. 128.
— *E. Vedel:* Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886, S. 42.
— *W. C. Lukis,* i Archæologia, London 1885, 48 S. 421.
— *G. Maspero:* L'Archéologie Egyptienne, Paris 1887, S. 102.
— *James Fergusson:* Rude stone monuments, London 1872, S. 462 fl. St.

XIV.

S. 668 flg. *Sophus Müller,* i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1880.
S. 677. *L. Dietrichson:* De norske Stavkirker, Kjøbenhavn 1892, S. 74, 222.
— *G. Stephens,* i Mém. d. Antiqu. du Nord, 1884—89, S. 1.
S. 678. *Henry Petersen:* Om Nordboernes Gudedyrkelse i Hedenold, Kjøbenhavn 1876, S. 124.

S. 679. *Perrot et Chipiez:* Histoire de l'art dans l'Antiquité, Paris, V S. 310.
— *Salomon Reinach:* Antiquités nationales, Bronzes, Paris, S. 137.
S. 680. *Joseph Anderson:* Scotland in early christian times, Edinburgh 1881, S. 153.
S. 682. *J. J. A. Worsaae:* De Danskes Kultur i Vikingetiden, Kjøbenhavn 1873.
S. 685. *Oscar Montelius,* i Sveriges Historie, Stockholm, I S. 193.
S. 686. Annaler f. nord. Oldkynd. 1858, S. 191.
S. 687. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1894, S. 377. — Svenska fornminnesföreningens tidskrift, VII S. 192; IX S. 11.
— *Valtýr Guðmundsson:* Privatboligen paa Island i Sagatiden, Kjøbenhavn 1889.

SLUTNING.

J. J. A. Worsaae, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877; i Nordisk Tidskrift, Stockholm 1884.
Oscar Montelius, i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, VIII Nr. 3.
Johannes C. H. R. Steenstrup, i Historisk Tidsskrift, Kjøbenhavn, 6. R. VI S. 114.
Sophus Müller, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1884.

SAG- OG FORFATTERREGISTER,

I UDTOG.

RETTELSER.

S. 59, 5. L. f. n.: »og en Dysse« o. s. v. — udgaaer.
S. 186, 4. L. f. n.: »Holstenshus«, læs: »Holstenhus«.
S. 195, 11. L. f. o.: »Wien XXXIII S. 45«, læs: »Wien XXIII S. 45«.
S. 335, 13. L. f. n.: »fører«, læs: »føres«.
S. 336, 5. L. f. o.: »foretog«, læs: »foreslog«.
S. 378, 3. L. f. o.: »ved«, læs: »end«.
S. 581, 16. L. f. o.: »Samlingsstof«, læs: »Sammenligningsstof«.
S. 589, 2. L. f. n.: »afdækkes«, læs: »afdækkedes«.

DNF

